

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

Keken András igehirdetése
Az agapé teológiája
Pilinszky evangéliumi esztétikája
Mint az állatok?
A taizéi közösség
Korai barokk kelyhek
Berzsenyi Dánielről
Petőfi szabadságvallása
János levelei
Kulturális figyelő
Versek
Szák András kisplasztikái
Magyar prédikátorok írásaiból

1992/1

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ
FOLYÓIRATA

XIV. évfolyam

1992. I. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

VEÖREÖS IMRE szerkesztő
BÍZIK LÁSZLÓ helyettes szerkesztő

Andorka Rudolf
Bárdossy György
Bozóky Éva
Cserhádi Sándor
Fabiny Tibor
id. Fasang Árpád
Fiers Márta
Frenkl Róbert
ifj. Görög Tibor
Harmati Béla
Jánossy István

Kneffel Pál
Muntag Ildikó
Pröhle Károly
Reuss András
Rédey Pál
Sólyom Jenő
Szebik Imre
Szelényi Iván
Szokolay Sándor
Vankó Péter

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya — Felelős kiadó: Veöreös Imre — Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VIII., Puskin u. 12. I. em. 1088 — Tel.: 138-23-60 — Megjelenik évente négyszer — Előfizetési díj 280,— Ft, egyes szám ára 70,— Ft, külföldre menő példánynál a postaköltség további 280,— Ft, — Megrendelhető a fenti címen, külföldre való küldésre is — Utcán árusítja a Magyar Posta — Kapható a kiadóhivatalban, az evangélikus lelkészi hivatalokban, a Protestáns Könyvesboltban (Budapest IX., Ráday u. 1.) és az Írók Könyvesboltjában (Budapest VI., Andrássy út 45.) — Csekkszám: 516—220 278 — Széchenyi Nyomda, Győr 92. 18912 — Felelős nyomdavezető: Nagy Iván igazgató

Index: 25 198

ISSN 0139—1593

Tartalomjegyzék

- 3 *Keken András*
A kereszt Krisztusa
- 6 *Folyóiratunk emblémája*
- 7 *Vajta Vilmos*
Kortárs teológusok: Anders Nygren (1891—1978)
Teológiai gondolkodás a szeretet példáján
- 13 *Jelenits István*
Pilinszky János evangéliumi esztétikája
- 20 *Kézdy Edit*
Mint az állatok?
- 26 *Taizéi testvérek írták fiatalokkal együttműködve*
A taizéi közösség
- 33 *Szák András* kisplasztikai *Bizik László* szövegével
- 41 *Takáts Gyula*
Berzsenyi Dánielről
- 45 *Hárs Ernő*
Hegyi verőfény (versek)
Madách imája
- 47 *H. Kolba Judit*
Korai barokk kelyhek evangélikus gyülekezetekben
- 55 *Ferdinánd István*
Petőfi szabadságvallása
- 60 *Tarbay Ede*
Nehéz feltámadás
Napló, 88. 4. 17. (versek)

- 61 *Veöreös Imre*
Az Újszövetség színgazdagsága
János levelei
- 68 *Mányoki János válogatása*
Magyar prédikátorok írásaiból
- 69 *Kulturális figyelő*
Népfőiskola tegnap, ma, holnap (*Veöreös Imre*) — Dietrich Bonhoeffer élettörténete (*Bozóky Éva*) — Az emberiség ügynöke (*Böjtös Sándor*) — Feuchtwanger: Jud Süß (*Rédey Pál*) — Szalatnai Rezső: A Duna költői (*Böjtös Sándor*) — A külföldi egyházi sajtóból: Tévedtünk? Vétkeztünk? (*Benczúr László*)
- 79 *Summary, Aus dem Inhalt*

A cikkek bevezető sorait *Bizik László, Jánosy István és Muntag Ildikó* írta.

A DIAKONIA melléklete: Meditáció képben és szóban.
Szák András kisplasztikai *Bizik László* szövegével.

Kedves Olvasóink! Örömmel közöljük, hogy régi vágyunk teljesüléseként lehetővé vált a DIAKONIA évenként 4 számban történő megjelentetése. Ezzel növelhetjük a lap tartalmának időszerűségét, és jobban eleget tehetünk a frissesség követelményének. Egy szám árát az eddigi 80 forint helyett 70 forintra csökkentjük, hogy az évi előfizetés összege ne jelentsen túlságos terhet. Számítunk gyakrabban bekopogtató folyóiratunk örvendetes fogadtatására és olvasóink további hűségére. (A szerkesztőség)

JÉLEN SZÁMUNK SZERZŐI

Benczúr László lelkész
Bizik László lelkész
Bozóky Éva újságíró
Böjtös Sándor lelkész
Dr. Ferdinánd István teológiai tanár
Hárs Ernő költő
Dr. Jelenits István
piarista tartományfőnök
Kézdy Edit tanár

H. Kolba Judit művészettörténész
Dr. Mányoki János könyvtáros
Dr. Rédey Pál lelkész
Szák András grafikus
Tarbay Ede költő
Taizé-i szerzetestestvérek
Takáts Gyula irodalomtörténész
D. Dr. Vajta Vilmos teológiai tanár
D. Veöreös Imre lelkész

A keresztt Krisztusa

„Néhány görög is vala azok között, akik felmenének, hogy imádkozzanak az ünnepen. Ezek azért a galileai Betsaidából való Filephez menének és kérik őt, mondván: Uram, látni akarjuk a Jézust. Megy vala Filep és szóla Andrásnak, és viszont András és Filep szóla Jézusnak. Jézus pedig felele nékik, mondván: Eljött az óra, hogy megdicsőíttessék az embernek Fia. Bizony, bizony mondom néktek: Ha a földbe esett gabonamag el nem hal, csak egy-maga marad; ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem. Aki szereti a maga életét, elveszti azt, és aki gyűlöli a maga életét e világon, örök életre tartja meg azt. Aki nékem szolgál, engem kövessen, és ahol én vagyok, ott lesz az én szolgálóm is: és aki nékem szolgál, megbecsüli azt az Atya. Most az én lelkem háborog, és mit mondjak? Atyám, ments meg ettől az órától. De azért jutottam ez órára. Atyám, dicsőítsd meg a te nevedet! Szózat jöve azért az égből: Meg is dicsőítettem, és újra megdicsőítem. A sokaság azért, amely ott állt és hallotta vala, azt mondá, hogy mennydörgött: mások mondanak: Angyal szólt néki. Felele Jézus és monda: Nem én érettem lön e szó, hanem érettek. Most van e világ kárhoztatása, most vettetik ki e világ fejedelme. És én, ha felemeltem e földről, mindeneket magamhoz vonszok. Ezt pedig azért mondá, hogy megjelentse, milyen halállal kell meghalnia.” János 12,20—33.

Néhány görög, azaz olyan hellén, aki áttért Izrael vallására, felment a jeruzsálemi ünnepekre, hogy imádkozzék. Szívükben azzal a vággyal mentek, hogy látni szeretnék Jézust. És hogyha most mi odacsatlakozunk e mellé a néhány görög mellé, és a szívünkben ugyanolyan őszinte a vágy, mint az ő szívükben volt, akkor az Úr Jézus Krisztus ebben a beszédben nekünk is bemutatkozik. Nem úgy mutatkozik be, mint bölcs próféta, aki mennyei igazságokat tanít. Nem is úgy mutatkozik be, mint hatalmas úr, aki egyetlen szavával le tudja csendesíteni a háborgó tengert. Ebben a beszédben, böjt küszöbén, az Úr Jézus Krisztus úgy mutatkozik be, mint Megváltó. Odaállítja a görögök elé és odaállítja ez elé a gyülekezet elé az ő földi működésének szent középpontját: a golgotai keresztet.

Bemutatja az Úr elsősorban is a golgotai keresztnak az *elkerülhetetlenségét*. Hogy a keresztt elkerülhetetlen, azt magának az Úrnak sem volt könnyű belátnia és hirdetni. Amikor arra gondolt, hogy gyalázní fogják őt, aki mindenkit csak áldott, amikor arra gondolt, hogy verní fogják őt, aki mindenki-vel csak jót cselekedett, amikor arra gondolt, hogy általszegezék kezét, amely csak simogatni tudott, és amikor arra gondolt, hogy a legkínosabb halállal,

a kereszthalállal kell kimúlnia, akkor még az Ūrban is háborgott a lélek, le-roskadt és így imádkozott: Atyám, múltjék el tőlem ez óra. De mégis csendesen és engedelmesen meghajtja a fejét az Atya akarata előtt, és azt hirdeti: eljön az óra, amikor neki el kell veszítenie az életét. Eljön az óra, amikor neki a gabonaszemhez hasonlóan el kell vettetnie a hideg és sáros barázdába; eljön az óra, amikor neki a Golgota hegyén keresztre feszítve kell felemeltetnie. Én nem tudom, hogy ezek a görögök, amikor látták a keresztlakelkerülhetetlenségét és amikor hallották a halálra szánt Messiásnak ezt a tanítását, mit gondolhattak a szívükben. Talán volt közöttük heves természetű, akiben háborgott a lélek, és azt mondotta, hogy milyen szörnyű igazságtalanság ez. Talán volt közöttük olyan, akinek érzékeny volt a szíve, és elszomorodott és sírdogálni kezdett, azt mondván, rettenetes tragédia. Lehetett közöttük értelmesnek és bölcsnek látszó ember, aki talán olyan tervet forgatott a lelkében, hogy a Messiás meneküljön innen el, jöjjön velük Görögországba, ott nem éri utol a farizeusok és főpapok haragja. Nem tudom, hogy ezek a hellének a keresztlakeltára mit gondolhattak magukban, de azt tudom, hogy e templomban lévő keresztyén gyülekezet minden tagjának mit kell gondolnia. Tudom, hogy minden Krisztus nevére megkeresztelt léleknek bűnbánattal kell kiáltania: olyan nagy az én bűnöm, hogy az én bűnömért ennek a szentnek, Jézus Krisztusnak meg kellett halnia. Testvérem, nézz csak a szívedbe. Ne gondold azt, hogy a te bűneid jelentéktelen bűnök, ne gondold, hogy a te szíved kertjében csak kicsiny gazok és gyomok vannak, amelyeket magad is ki tudsz gyomlálni. Az Ūr Jézus is ránéz a szívedre, de ő többet lát, mint te. Látja azt, hogy a te szíved és mindnyájunk szíve tele van gyommal, ez a szív nyomorult, bűnös emberi szív, és ő tudja, hogy nem lehet mást tenni, ezért a szívért, a te szívedért neki meg kell halnia. Az Ūr rád néz és mivel ismeri a szívedet és életedet, azt mondja, eljött az óra, a keresztlakelkerülhetetlen. Nézz a keresztre, azon a kereszten kínlódik az Isten Báránya, a te bűneidért kínlódik rajta.

De megmutatja az Ūr a keresztlakelkerülhetetlensége mellett a keresztlakelhasznát is. Azt mondja: ha én felemeltetem a földről, akkor mindeneket magamhoz vonzok. Majd így szól: ha a földbe vetett gabonamag elhal, akkor sok gyümölcsöt terem. Ebben a két nagyon egyszerű hasonlatban benne van a megváltás valósága. Látnod kell, hogy Istennek a golgotai keresztlakben megnyilvánult szeretete, mint valami lelki mágus, magához vonzza az emberek millióit. Az elhívott szenteknek és a Krisztusban igazán hívőknek közössége ott térdel a keresztlak tövében, és sír, siratja a maga bűneit, de azután felemeli a fejét, a keresztre néz és a szíve megtelik bizonyossággal, a bűnbocsánatnak és üdvösségnek a bizonyosságával, és azután imádkozik a Luther imádságával: Én Istenem, tudom, hogy Te Mindenható vagy, de valamit mégsem tudsz megtenni; nem tudod megtenni azt, hogy engem megbüntess; azért nem tudod ezt megtenni, mert az én bűneimet Jézus magára vette, az én bűnömért Jézusom már meghalt, és Te egy bünt nem büntethetsz kétszer. — Ezt látod, de azt kérdelem tőled, vajon a te szíved megérezte-e a szeretetnek ezt a vonzását, vajon te ott térdelsz-e a keresztlak tövében nagy bűnbánattal és még nagyobb bizonyossággal, a te megváltásod bizonyosságával? De hadd mondja el a másik hasonlat is a maga üzenetét. A földbe vetett gabonamag sok gyümölcsöt terem. Látnod kell a nagypénteki magvetés eredményét: az anyaszentegyház kalásztengerét, mely csodálatosan susogni kezd, amikor ráfú a szél, a Szentlélek szele, és ez a susogás a megváltottak hálaéneke. Ha pedig

a kezébe veszed és szétmorzsolod a kalászt, akkor ottmarad a tenyeredben a drága gyümölcs, és láthatod a Krisztus megváltottainak szívében a szeretetnek, a békességnek, a béketűrésnek, a szelídségnek, jósnak, áldozatkészségnek drága gyümölcseit. Látnod kell ezt, mert a megváltás gyümölcstermése valóság ezen a világon, csak azt kérdem tőled, hogy te már megnyitottad-e szívedet a nagypénteki magvetés előtt? Te már engedted-e, hogy az Isten elvetett igéje a te szívedben is megteremje ezeket a jó gyümölcsöket? Ó, ha eddig nem tetted volna, akkor nyisd meg végre szívedet. Krisztus onnan felülről, a keresztről behullassa az ő szent és áldott életének drága magvát.

Megmutatja azután nekünk az Úr, a golgotai kereszthalál *dicsőségét* is. Azt mondja a görögöknek: Íme, eljött az óra, hogy megdicsőíttessék az embernek Fia. És az Úrnak ezt a vallomását a kereszt dicsőségéről mennyei hang is megerősíti, amikor Isten megszólal, és azt mondja: Megdicsőítettem, és újból megdicsőítem. Felvetődik a kérdés: miért dicsőség a golgotai kereszt? Azért dicsőség, mert győzelem. Győzelem e világ fejedelme, a sátán felett. Amikor megszólalt ez a mennyei szó, azok, akik hallották, először a természet szavának vélték, és azt mondták: mennydörgés. De nem ez, nem a természet szava. A természet szava, a természetes ész szava soha meg nem győzhet bennünket afelől, hogy a keresztnek van dicsősége, soha meg nem győzhet afelől, hogy ennek a világnak a fejedelme már legyőzetett és megítélt. A természet csak azt tudja bemutatni a keresztről, hogy az gyalázat, és hogy a dicsőség e világ fejedelméé. A természetes ember a maga szemével csak azt látja, hogy ezen a világon uralkodik a bűn, a halál és a kárhozat, és mindezek felett ott trónol e világ fejedelme, a sátán. Mások nem a természet szavának, hanem mennyei szózatnak vélték e hangot, és azt mondták: angyal szólalt meg. Nem. Testvéreim, ez nem angyal hangja volt. Semmiféle angyal vagy szellem nekünk meg nem mondhatja azt, hogy a kereszt által legyőzetett a világ fejedelme. Azt nem tudhatjuk máshonnan, csak egyedül az Isten szavából, csak egyedül Isten igéjéből. Ez az ige minden látszat ellenére azt mondja minekünk, hogy a kereszt dicsőség, és legyőzetett már a világ fejedelme. Minden kételkedés nélkül hinnünk kell az igében, és az anyaszentegyház egymásután hívó nemzedékeivel együtt kell énekelnünk: „E világ ura gyúljon bosszúra. Nincs ereje már, Reá ítélet vár. Az ige porba dönti.” Testvérem, vajon látod-e a golgotai kereszt dicsőségét, vajon tudod-e énekelni, amikor érzed magadon a sátán csapásait: Nincs ereje már, Reá ítélet vár?!

Végül megmutatja az Úr Jézus Krisztus ebben a tanításban a kereszt *kötelezését* is. Azt mondja: aki nekem szolgám, az engem kövessen, s az én szolgám, aki engem követ, ott lesz, ahol én vagyok. Az Úr Jézus sokféle utat végigjárt. Végigjárt a szegénység útját is, neki nem volt fejtét hova lehajtani. Erről az útról visszatekint rád, és figyel téged, vajon te követed-e őt, vagy pedig ennek az útnak a kezdetén visszafordulsz, és azt mondogod: nem, Uram, én erre már nem követlek téged, mert én nem tudom vállalni veled a szegénység keresztjét. Az Úr Jézus végigjárt a gyalázat útját is, s erről is visszatekint, követed-e, vagy pedig megállsz az út kezdetén, és azt mondogod: Uram, én ezen az úton nem bírlak követni, én nem bírom elviselni a gyalázat arculcsapásait. Az Úr végigjárt a golgotai kereszt útját, és erről is reád néz, és keresi, ott vagy-e vele a kereszten, tudsz-e együtt szenvedni vele a golgotai kereszten, vagy pedig megállsz az út elején, és azt mondogod: én nem

tudlak, Uram, erre követni, mert én nem bírom elvállalni a keresztet. Akik Jézus igazi követői voltak, azoknak nem az volt a problémájuk, hogy Jézussal szenvedjenek-e, azoknak egészen más volt a kérdésük. Azokat az bánította, hogy nem tudnak úgy szenvedni vele együtt, ahogyan ő szenvedett. Pál apostol látta azt az úrt, amely elválasztotta az ő sok szenvedését a Krisztus még több szenvedésétől, s amire vágyakozott, hogy úgy szolgálja őt, úgy kövesse őt, hogy ez az úr betöltsék. Azt mondja Jézus: Ahol én vagyok, ott kell lennie az én szolgálómnak. Testvérem, én kérdelek tőled, vajon te meg tudsz-e maradni Jézus mellett mindvégig, mindhalálig? Lehet, hogy előtted a szegénység útja, lehet, hogy előtted a gyalázat útja, lehet, hogy a golgotai kereszttel kell lépned, de ne ijedj meg, kövesd végig ezen az úton, mert ennek az útnak a vége dicsőség. Amikor eljön a Krisztus, akkor minden követője, aki hű maradt hozzá, aki nem hagyta el, vele együtt részesül a dicsőségben. Aki elveszítette az ő életét itt e világon, az megnyeri Jézus Krisztussal együtt az örök életet. Ez a kereszttel kötelezése, és ezt a kötelezést ti nektek, megváltottak seregének, látnotok kell és vállalnotok kell.

A Krisztus utáni ezredik esztendő táján nagy nyomorúság volt Európában. Háború, dögvész, szárazság az utolsó falat kenyeret is kiütötte az emberek kezéből. A gazdagok is olyan soványak voltak, mint a fűszálak, a szegények pedig kikaparták még a gyökeret is a földből, sőt szörnyűség, a régi krónikák leírják, hogy még emberhúst is árultak. És ebben a szörnyű nyomorúságban, ebben a rettenetes kétségbeesésben az Isten hívő népének szívében megszületett az ének, és zengett szerte Európában, minden hívő közösség ajkáról. Ez az ének: Ave crux, spes unica . . . ! Üdvözlégy Kereszt, egyetlenegy reménységünk. Testvérem, hol vagy? Szegénységben, vagy nyomorúságban, vagy bűnben, vagy halálban? Akárhol vagy, zengő énekkel vagy csendes sutogással énekelj az Isten népével együtt ezt az éneket: Üdvözlégy Krisztus kereszttel, egyetlenegy reménységünk!

1949. február 27.

Folyóiratunk emblémája

Időközben feledésbe merülhetett a XIV. évfolyamába lépő DIAKONIA borítólapján látható kép magyarázata. A róla adott utolsó közlésünk óta újak is léptek olvasóink közé. Ezért megismételjük: A borítólapon egy negyedik századból származó római kori boltozat-tégla képét mutatjuk be (magassága 42,5 cm, szélessége 27,3 cm, vastagsága — a boltozat külső íve felé szélesedve — 2,7—5,5 cm). A nyers agyagra még a kiégetés előtt ujjbeggyel rárajzolták Krisztus nevének kezdőbetűit (X-chi és P-rhó). A korai keresztények a Krisztus-monogramot különlegesen is kedvelték: hitvallásuk jeleként oltárait, kultuszartályaikat, sirjaikat jelölték vele. A szekszárdi múzeumban őrzött, Újdombóváron 1933-ban felszínre került téglát egy ókeresztény sírból származik. Mint folyóiratunk emblémájának hármas szimbolikus jelentősége van.

Jelképezi a lutheri kereszténység összefüggését az egyház első századaival: valljuk az anyaszentegyház folytonosságát. Lelőhelye emlékeztet bennünket, hogy szolgálatunkat magyar földön, e nép körében végezzük. A két görög betű pedig hitünk és életünk középpontjába a megfeszített és feltámadt Jézus Krisztust állítja.

VAJTA VILMOS

Kortárs teológusok: Anders Nygren (1891—1978)

Teológiai gondolkodás a szeretet példáján

Teológia — kívülről vagy belülről?

„Sose tudok eléggé hálás lenni azért, hogy kezdettől fogva családi otthonomban és a gyülekezet istentiszteletén a keresztény életet mintegy belülről ismerhettem meg. Óriási előnyt jelentett ez számomra még a tisztán értelmi megértés szintjén is.” Anders Nygren, a világhírű tudós, svéd teológus önéletrajzában ezekkel a szavakkal jellemzi teológiai gondolkodásának eredeti tájékozódását. Szemléltető példán mutatja be ennek jelentőségét: aki meglátogatta a chartres-i katedrális és belülről megcsodálta a színpompát, miközben a tűző nap átsugárzik az üvegablakokon, egyszeriben megérti, mily nehéz, sőt lehetetlen, hogy mindezt felfedezze az, aki kívülről szemléli az ablakokat, mégha a legszakszerűbb művészeti elemzések alapján tájékozódik is. „Vannak jelenségek, melyek csak belülről érthetők meg és amelyekről értelmesen nem lehet szólni, ha erre a megértésre el nem jutott valaki. A jelenkori kultúrviita vallási vonatkozása azért olyan meddő és semmitmondó, mert a vallás és a kereszténység kérdését anélkül közelítik meg, hogy tisztáznák, miről van szó.”¹

Mindez magyarázatot ad arra, hogy Nygren egész tudományos működése miért irányul a vallásnak, elsősorban a kereszténységnek, a szellemi élet teljes valóságában való elhelyezésére és sajátosságának elsődleges kidolgozására. Kapcsolódik nála a vallásfilozófiai és a teológiai feladat. A minden korban kísértő filozófiai, világnézeti és ideológiai kényszerhelyzeteket lehántva, a teológia sajátos alapjaira összpontosít, hogy a keresztény hit és élet feltételei maguk szólalhassanak meg. Kritikát jelent ez a feladat egyrészt a liberális teológia megalkuvó kulturális alkalmazkodásával szemben ugyanúgy, mint természetesnek tűnő, hagyományos képzetekkel szemben, ha igazságmozzanatát nem mérik többé a *regula fidei*-hez, „a hit szabályához”. A kérdés tehát végső fokon az, hogy a teológia önmaga sajátos mértékével folytat-e gondolkodásában kritikát, vagy pedig kívülről jövő mértéket alkalmaz, mely a kereszténység vallási mibenlétét nem veszi figyelembe.

Értelem és módszer

Nygren a lundi egyetem teológiai fakultásán 1921-ben adta be doktori disszertációját „Religiösa apriori” (A vallásos apriori) címen. Ennek megvédésével egyidejűleg jelent meg egy hosszabb tanulmánya a vallásfilozófia alapproblémájáról. Docens minősítést kapott, s mint teljesen ismeretlen tudós

lépett a tudományos nyilvánosság elé. Hét évi lelkészi szolgálat és néhány tanulmányi év alatt készült fel nemzetközi tudóssá vált életpályájára. Első művei — mint a jelzett témákból máris kitűnhetett — a teológia módszerbeli alapvetésével foglalkoztak. „A dogmatika tudományos alapvetése” (1922) és „Filozófiai és keresztény etika” (1923) vitte tovább egy következetes teológiai program kifejtését, melyet 25 éves professzori működése (1923—1948) tett lehetővé. Gustav Aulén, aki dogmatikája által világhíressé vált, és Ragnar Bring, nemzetközileg elismert Luther-kutató, lettek hosszú időre munkatársai. Hármasban alakították ki azt a „lundi teológiát”, mely az 1950-es évekig a svéd teológiát teljességében meghatározta és nemzetközi érdeklődést keltett.²

Nygren már fiatalon figyelmessé vált a nyelvhasználat problémájára. Noha tudatában volt annak, hogy ennek vizsgálata nem old meg minden problémát, mégis meggyőzően kifejtette, hogy ennek tisztázása a teológiai tájékozódásnak is előfeltétele. Olyan időszakban szólal meg, amikor a teológia tudományos voltát az egyetem keretében megkérdőjelezték. A kanti kritizmus ugyanis bizonytalanná tette az ontologikus-metafizikai alapokon művelt teológiát. Viszont Kant filozófiája a vallást az etikába olvasztotta be, s ezzel a teológia autonómiáját veszélyeztette. A vallásos *a priori* megalapozása tűnt tehát olyan radikális feladatnak, mely egyben a vallásos tapasztalat érvényességét és a teológia szükségességét — az emberiség szellemi életének integritását figyelembe véve — megkövetelte. Nygren a kanti filozófiának a felvilágosodásból származó gyökereit fedi fel, s ezen előfeltételeket behelyettesíti a vallásos *a priori* kategóriájával, az „örökkévalóval”. Ennek érvényessége az egész szellemi életre nézve lényeges. A vallást kirekesztő kultúra az emberiség teljes valóságát támadja meg. A teológia azonban éppen ennek érdekében végzi tudományos munkásságát.

Nygren a 20-as években olyan teológiai alapvetést dolgozott ki, amelynek jelentőségét fél évszázaddal később maga is szembesítette azzal a „filozófiai forradalommal”, mely korunkban végbement.³ A fogalmi elemzés (a nyelvfilozófia és ennek lingvisztikus filozófia néven gyakorolt mellékhatása) olyan alapvető az emberi gondolkodás számára, hogy előle a teológia nem zárkozhat el. Nygren tanúskodott arról, hogy noha ez megfelel saját alapvetésének, mégis kétségtelenül szükségessé teszi kiegészítését a vallás értelmi összefüggéséből vett tapasztalattal. A nyelvi elemzés ugyanis elérhet határához, de az isteni kinyilatkoztatás olyan egzisztenciális feltételeket szab az emberiség számára, melyeknek teológiai kifejtése új távlatot nyithat meg. Ezért lényeges a kereszténység történelmi megalapozottsága. Az emberi képzelet tévútai helyett (a „fogalomköltészet” mint metafizika ennek példája) a vallásos tapasztalat történelmi jelenségeihez kell fordulni. Ezeknek elemzése a teológiai feladat. A keresztény gondolkodás alapmotívumát keresve, a dogmatika és etika mint rendszeres teológia szembesít az emberi gondolkodás egyéb termékeivel. Különös figyelmet szentel a sajátos keresztény hitnek egyéb vallásos igényektől való megkülönböztetésére és a maradandó üzenet kifejtésére a teológia nyelvi határain belül. Ez egyszerre mind annak a jelzése, hogy a hitbeli döntés egzisztenciális, a teológia legfeljebb az üzenet szintiszta jellemzését adhatja a kinyilatkoztatás biblikus forrása alapján. Kritikusan megvizsgálhatja a történelem folyamán hagyományozott hitvallás fogalmi öltözékét. Így állítja a mai kereszténységet a hit döntése elé.

A szeretet alapmotívuma

A kereszténység üzenetének sajátos tartalmát Nygren klasszikussá vált műve a keresztény szeretetben (*agapé*) határozta meg.⁴ Ez mint a biblikus kinyilatkoztatás alapmotívuma a keresztény hitet és etikát egyaránt jellemzi. Mint „alapmotívum” a kereszténység minden megnyilatkozását áthatja, s a teológiai gondolkodásnak egységet ad. Ahol a teológia ennek tudatára ébred, ott nyilvánvalóvá válik az is, hogy szavak és megfogalmazások nem önmagukban, hanem csak mélyebb értelmezésük alapján nyílnak meg a teológiai megértés számára. Ezt a tudományos módszert nevezi Nygren „motívumkutatásnak”, mely az emberi gondolkodás minden termékére (pl. a szépirodalom tudományos feldolgozásánál is) alkalmazható. Az ilyen motívumkutatás fedi fel azt is, hogy a szeretet fogalma mögött a keresztény üzenet tartalmától megkülönböztetendő képzetek is rejtőzhetnek. Nygren műve ezért állítja egymással szembe a keresztény szeretet (*agapé*) és a klasszikus görög filozófia szeretetfogalmát (*erósz*). Két különböző gondolkodás tartalmi struktúrája lép elő az elemzés eredményeként. A szeretet két külön irányú motívuma ezen kutatás eredménye. Noha Nygren nem tartja lehetségesnek, hogy a tudományos eredményeket normatív dogmatika vagy etika igényével kapcsolja egybe, mégis nyilvánvaló, hogy aki a kereszténység üzenetét akarja elfogadni, egyértelmű választás előtt áll. A továbbiakban ezért a legalkalmasabbnak azt találom, hogy Nygrenhez kapcsolódva antitézisekben fogalmazzam meg a két alapmotívum jellemző vonásait.

Az agapé teocentrikus, istenközpontú — az erósz egocentrikus, énközpontú. Feltűnően egyszerűnek tűnik ez a megállapítás. De aktuális jelentősége tagadhatatlan. Ha a szekuláris humanizmus és a moralizáló pszichologizmus keretében helyezük el a szeretet motívumát, akkor kétségtelenül megértjük, hogy a keresztény szeretettől eltérő teoretikus megalapozottsággal állunk szemben. Ha Istent annak tekintjük, aki az *én* igényeit és kívánságait teljesíti, egészen más szeretetgondolat tűnik fel a háttérben. Az *agapé* „nem keresi a maga hasznát” (1Kor 13,5), odaadja magát áldozatként, Isten életét éli, az *én*jét elvesztheti. Az *erósz* viszont önigenlés a legnemesebb szublimált formába öntve, önmaga életét akarja megmenteni, halhatatlanná tenni. Az *agapé* alászálló, lehajló, felülről jövő szeretet. Az *erósz* a felemelkedés, az ember alulról felfelé törő szeretete.

Az *agapé* Isten útja hozzánk, az *erósz* az ember útja Isten felé. *Agapé* a kegyelem ajándéka, az üdvösség az isteni szeretet cselekedete. *Erósz* az ember törekvése Isten felé, s mint ilyen az önmegváltás kísérlete. *Agapé* elsődlegesen Isten szeretete: „az Isten szeretet” (1Jn 4, 8.16). Mégha ember szeretetéről is van szó, akkor is az Istentől kiáradó szeretet megvalósulása, mert az isteni szeretet képének kiábrázolása. *Erósz* viszont elsődlegesen az ember szeretete. Isten mintegy tárgya az ember feléje forduló szeretetének. Mégha Istenre alkalmazzák is, csupán az emberi szeretet képéről van leolvasva.

A szeretet fogalma tehát többértelmű, s a motívumkutatás arra figyelmeztet, hogy a szavak mögötti értelmezés a gondolatmenet összefüggéséből, nem magából a szavakból tűnik ki. Ahogyan azonban lehetséges, hogy a szavak mögött többféle értelem rejtőzhet, ugyanúgy lehetséges az is, hogy különféle szavak mögött is egységes motívum húzódhat meg. Mindennek főleg a szellemi élet eszmecseréjében, de különösen az ökumenikus párbeszédben lehet váratlan jelentősége. A dogmatörténet kiértékelése szempontjából azonban

lényeges, hogy a különböző alapmotívumok összekeverődése nyilvánvalóvá válhasson. A biblikus szeretet alapmotívumának teljes tisztasága a történelem folyamán létrejött indokolatlan szintéziseket feloldja, szétválasztja, és felfedi a félrevezető terminológián túl a más alapmotívumban gyökerező tendenciát.

A dogmatörténet ebből a szemszögből válik feszülten érdekes feladattá. A kereszténység sajátos mivoltának jellemzésénél a különböző alapmotívumok ütközése, a tiszta tanításért való harc elkerülhetetlen. Egyszersmind azonban fényt vet Isten cselekvésére az emberi gondolkodás egészében. Az agapé és az erősz alapmotívumainak küzdelme jelképes fontosságú az egyház évszázados tanításbeli hagyományának megértésére. Az ecclesia semper reformanda (az egyház mindig reformációra szorul) történeti távlata ebben az összefüggésben nyer igazi hangsúlyt.

Nygren művének dogmatörténeti része ezt a feladatot tűzte ki maga elé. Az öskereszténység üzenetének tolmácsolását követi végig a szeretet alapmotívumának jellemzésével. Ismertetése a motívumok harcában hol egyik, hol másik teológus tanításában fed fel az agapé vagy az erősz domináns szerepét. Luthernál jut csúcspontjához az agapé-motívum előtörése. Felbontja az egész középkoron végighúzódó augustinusi szintézist, midőn a caritas-gondolatában harmonizált alapmotívumok eredőit erőteljesen felszínre hozza. Luthernál a Krisztus-hit által való megigazulás újtestamentumi tisztaságának megvédése a cselekedetek által való megigazulással szemben csupán variánsa a két alapmotívum, az agapé és az erősz küzdelmének. Luther számára Isten szeretete megtöri a törvény uralmát a keresztben kinyilatkoztatott isteni szeretetben — Fia áldozati halálának árán.

Lényeges arra felfigyelnünk, hogy Luther ezen kiértékelését Nygren biblikus teológiai orientációja határozza meg. A szeretetről szóló művének első része exegetikai kifejtése az agapé fogalmának. További művei is mind exegetikailag megalapozottak. Legfontosabb talán a Rómabeliekhez írt levél magyarázata, mely svéd eredetiben 1944-ben jelent meg, s csak jóval a háború után jelent meg fordításban a nagy világnyelveken. A kereszténység történetében sokszor elválasztó problémákat határozott módon oldja fel, s keresi a félrevezető kérdésfeltevésekre adott válaszok helyett az apostol teológiájának feleletét (a theologia naturalis: 1. fejj; simul iustus et peccator: 7. fejj; a predestináció: 9—11 fejj.) Talán legmegfelelőbb, ha Nygrent a Biblia rendszeres teológusának nevezzük. Apróságokban elvesző exegetákkal ellentétben keresi a bibliai teológia nagy, átfogó vonásait. A szövegből azt az alapmotívumot emeli ki, mely mintegy „röntgenképet” készít a bibliai szövegről, úgy ahogy a technika útján a test csontváza láthatóvá válik.⁵ Nygren a szöveg egész voltát kutatja és fogalmazza meg. Ez a módszer erős visszhangra talált, amikor javaslatára a „Hit és egyházszervezet” (Faith and Order) világggyűlése elhatározta, hogy „Krisztus és az egyház” témájáról⁶ indít el tanulmányi programot, melynek exegetikai alapvetése újonnan vetette fel a hagyomány által megmerevített pozíciókat. „A középponthez (azaz Krisztushoz) vezető út az egység útja.” Ez vált az ökumenikus tanulmányok vezérgondolatává Nygren javaslata alapján, s teljes mértékben megfelelt az ő teológiai tájékozódásának. Ezért állíthatjuk, hogy teológiai előfeltételei alapján lett vezető ökumenikus személyiséggé. Ez különbözteti meg azoktól, akik a gyakorlati problémák súlya alatt váltak nyitottá az egyház egységének kérdésében.

Hitvallásos ökumené

Nygren korán bekapcsolódott századunk megújuló ökumenikus törekvéseibe.⁷ 1927-ben a Lausanne-ban tartott Faith and Order konferencián került először szembe azzal a véleménnyel, mely a hitvallásos és az ökumenikus magatartást egymással ellentétbe állítja. Egész életén át ennek ellene állt, és vallotta, hogy az ökumené egysége nem jöhet létre a hitvallásos elmosódás éghajlatában, hanem egyedül az evangélium központi üzenetének közös megvallásával. Ezért hiúsította meg Lausanne-ban azt a törekvést, hogy egy bomlásban lévő teológiai gondolkodás javaslataként „új hitvallás” kerüljön megfogalmazásra. Ellenkezőleg: az evangélium alapotívumának meggyőző egységalkotó erejét kívánta bizonyítani a meglévő hagyományok tanításán átörve. Ezt az 1937-ben tartott sorsdöntő ökumenikus konferenciákon (Oxford és Edinburgh) az isteni kegyelemről szóló dokumentumban, főleg az ortodox teológusok segítségével, sikerült úgy megfogalmaznia, hogy egyöntetű elfogadásra talált. Tévesnek tartotta a „lutheranizmus” elleni gyakori vádat, hogy hitvallásos magatartása ellentétbe kerül az egységtörekvésekkel. Ezért nem tudott megbékülni az amsterdami világgyűlés (1948) barthianus dialektikájával, mely az „Einigkeiten in den Uneinigkeiten — die Uneinigkeiten in den Einigkeiten” („egység az egyenetlenségekben — egyenetlenségek az egységben”) sémájával győtrődve kereste az egység megoldását. Ugyancsak félrevezetőnek tartotta a gyakorlati felosztást „ortodox — katolikus — protestáns” részekre. „Hova tegyem a lutheránusokat?” — kérdezte 1948-ban. Szerinte csak az evangéliumra mint a kereszténység egyedüli sajátos középpontjára mutató teológiai gondolkodás vezethetett egységre. Ez pedig „a földön élő egész anyaszentegyház” hitvallásos egységét jelenti.

Nygren ökumenikus tapasztalataira hivatkozva céltudatosan képviselte ezt az ökumenikus módszert. 1947-ben az Evangélikus Világszövetség első elnökévé választják.⁸ Lényeges jelentőséget tulajdonított annak, hogy a meghívás mint teológiai professzort érte, nem pedig mint egyházi vezető.⁹ Arra utalt, hogy a lutheranizmus a teológiát mindig középpontba helyezte. Ezen meggyőződése vezette már korábbi éveiben is, amikor a németországi egyházi harc teológiai jelentőségét tolmácsolta a skandináv egyházak felé, s ezért a nácista hatóságok persona non grata-ként tekintették. A háború befejezésével az angliai fogolytáborokban teológiai kiképzést is ezért szervezett meg. A hálás fogolygyetem a „doctor captivitatis” címével tisztelte meg.

A Világszövetség elnökeként tett látogató körútjain találkozott az amerikai lutheranizmussal, mely a bevándorlás nemzeti kisebbségei szerint felosztott — és következképpen megosztott — egyházi szervezetekben élt. Az egységre törekvés első lépései ekkor történtek. Ázsiai útján találkozott az indonéziai egyházzal, mely felvételét kérte az EVSZ-be, noha csak Luther Kis kátéját ismerte el az egyház tanításának alapjául. Nygren ezt az alapot kielégítőnek tartotta az egész világevangelikusághoz tartozásra („satis est” az Ág. Hitv. 7. cikke értelmében), és arra buzdított, hogy a Káté evangéliumi hitvallásának teológiai elmélyítése létrejöhessen a nagyobb testvéri közösségben. Az indiai evangélikus egyházak ugyanebben az időszakban kaptak meghívást a dél-indiai egyesült egyházhoz való csatlakozásukra. Nygren ezt lehetségesnek tartotta, ha az evangélikusok az új egységbe tömörülő egyházba Luther Kis Kátéjával lépnének be, s ezzel a hitvallás is megbízható

alapot nyújthatna a jövőre. Az egységes püspöki hivatal csak így kaphatott volna teológiai megerősítést a szervezeti szempontok érvényesítése helyett.

Ezeket a példákon is leolvasható, hogy Nygren teológiai meggyőződésének mily ökumenikus következményei voltak. Nem lehet meglepő, hogy ötévi elnökségének végső eredménye az EVSZ genfi központjában a teológiai osztály megalapítása volt. A segélynyújtás által dominált kezdet után a teológiai elmélyítés a lutheranizmus történetét tekintve is következetes és szükségszerű lépés volt. (Az EVSZ 2. világgyűlésének határozata 1952-ben Hannoverben.)

Anders Nygren teológiai gondolkozását a szeretet példáján dolgozta ki. Érdekes arra felfigyelni, hogy a teológia történetében ez a képzet mint olyan soha nem alkotott felekezeti kontroverziát. Talán éppen ezért is volt alkalmas arra, hogy előítéletektől mentesen a szellemi élet egészének összefüggésében, valamint a teológiai gondolkodásban is tisztázódjék sokfelé elágazó, néha félrevezető értelme. Nygren alapvető műve vetette felszínre annak a megkülönböztetésnek (distinctio) szükségességét, amelynek révén elkezdődhet a tiszta keresztény gondolkodás módszerével annak értelmi kifejtése, ami az evangélium központi üzenetében az *agapé* képzete. Sem a mű megjelenésének idején (1932—36), sem pedig a jelenben nem gyakori teológiai téma. Pedig Augustinus óta nemcsak a teológiában, de az egyetemes emberi kultúrában és szinte az emberi közbeszédben is napjainkig a kereszténységet mint „a szeretet vallását” szokásos jellemezni. Még mindig a jövő feladatának tűnik, hogy a kereszténység ezen alapmotívuma a keresztény gondolkodást újból megtermékenyítse, és teológiai, ökumenikus és kulturális következményeit levonja. Ez megújulást jelenthetne egyházban és társadalomban.

JEGYZETEK

- 1 Az önéletrajz megjelent angolul, in: *The Philosophy and Theology of Anders Nygren*, ed. by Charles W. Kegley, London—Amsterdam 1970. 3—29.
- 2 „A 'lundi teológia' — múltja és jövője” című hosszabb tanulmányom a *Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségének* könyvomatos folyóiratában (KOINONIA, 35. szám) a közeljövőben részletesebben ismerteti ezt a teológiát és benne főleg A. N. szerepét.
- 3 Anders Nygren, *Mening and metod*, Abo 1982 (amerikai és német fordításban már korábban megjelent).
- 4 A. N., *Den kristna kärlekstanken genom tiderna*, bd. I—II, Lund 1930—36 (német, angol és egyéb világnyelvekre *Agape és Eros* címen fordították).
- 5 Ezt a képet Birger Gerhardsson használja „A. N. som bibelutläggare” („A. N. mint a Biblia magyarázója”) c. tanulmányában. In: A. N. som teolog och filosof. Rapport fran symposiet vid 100-årsdagen av hans födelse („A. N. mint teológus és filozófus. Beszámoló a születésének 100. évfordulóján tartott szimpozionról”), (Religio 36), Lund 1991. 14.
- 6 A teológiai alapvetést ld. A. N. *Kristus och haus kyrka*, Stockholm 1955 (német és angol fordításban is). Vö. V. Vajta, *Die Kirche Christi und die Kirchen in Nygrens Theologie*, in: *Kerygma und Dogma* 13, Göttingen 1967. 247—272.
- 7 A továbbiakhoz ld. V. Vajta, A. N. *Ein Glaubensbote des Weltluthertums*, in: *Ökumenische Profile*, hg. Günter Gloede, Bd II., 119—129. Stuttgart 1963.
- 8 Ekkor lett D. Ordass Lajos első alkalommal az EVSZ alelnöke. — A világgyűlés keretében dr. Jánossy Lajos, az Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának dékánja, személyesen nyújtotta át Nygren professzornak a soproni fakultás díszdoktori oklevelét. A világevangelikus hét további személyisége részvételével ez alkalommal hasonló kitüntetésben. In: *Proceedings of The Lutheran World Federation Assembly Lund, Sweden June 30 — July 6, 1947*. Philadelphia, Pa. 1948. 22.
- 9 1948-ban azonban már nem tudott kitérni a püspöki szolgálatba való meghívása elől. Nyugdíjazásáig (1958) a lundi egyházkerület püspöke volt. Utána ismét folytatta teológiai tevékenységét. Az Egyesült Államokban vendégprofesszorként hosszabb időt töltött. Kutatásait summázó művét (ld. 3. jegyzetben) ekkor írta.

Pilinszky János evangéliumi esztétikája

Először egy rövid prózai írását szeretném bemutatni. A prózai írása 1974-ből való és a kezdő szava, a címe is a Művészi szép. „A művészi szép számos titka közül az egyik legszembetűnőbb, hogy az mindig egyfajta alázat gyümölcse. Ha jól megfigyeljük, az alkotóképzelet kifejezésének anyagáért mindig földig hajol, mintegy megismételve Isten teremtő gesztusát. Mi több, minél bonyolultabb a mondanivalója a művésznek, annál esendőbb és elhagyatottabb rétegekbe kell leásnia, hogy megfelelő anyagra találjon. A művészetben csak az szárnyal, ami földhözragadt. Egyedül a szegénység és a vereség győzedelmes.” Talán elég ennyi is belőle.

Ez a különösen szép fogalmazás egyetemes igazságokat mond el a művészetéről, de bizonyos, hogy mégis ars poetica értékű is. Pilinszky János a saját művészetét, a saját alkotó módszerét jellemezte itt ezzel a különösen szép képpel, hogy az alkotó képzelet kifejezésének anyagáért mindig földig hajol, mintegy megismételve Isten teremtő gesztusát. És azután saját művészetének a jellemzésére alkalmas az a megállapítása, hogy minél bonyolultabb egy művésznek a mondanivalója, annál esendőbb és elhagyatottabb rétegekbe kell leásnia, hogy megfelelő anyagra találjon. És mindannyian érezzük, evangéliumi esztétikáról szól az utolsó mondat: a művészetben csak az szárnyal, ami földhöz ragadt, egyedül a szegénység gazdag, és a vereség győzedelmes.

Miféle föld az, amelyhez Pilinszky János lehajol, miféle anyag, esendő és elhagyatott anyag, amelyből felemeli a költészetének a tárgyait. A költészetben mindig figyelni szoktuk, hogy egy-egy költő a valóságnak valami addig szavá nem tett, a költészetbe be nem emelt táját fedezi fel. Petőfiről szoktuk elmondani az irodalmi órákon, hogy felfedezte az Alföldet, amely addig nem volt költői téma. Vagy felfedezte a paraszti életet a maga hétköznapijaival, és megmutatta, hogy abban mennyi szépség és emberi gazdagság lakik. Vagy József Attiláról szoktuk mondani, hogy felfedezte nemcsak a filozófiai mélységet, hanem felfedezte a külvárost és azután a proletariátust; a proletár verseiben nemcsak egy politikai mondanivalót tett szavá és bízott a költészetnek a hatalmára, hanem csakugyan egy-egy metafizikát is. Akkor amikor megkérdezzük, hogy Pilinszky miféle földhöz hajol le, akkor egy picit zavarban lehetünk, mert ha úgy felszínesen végigolvassa valaki a verseit,

akkor először azt gondolhatná, hogy ezekből a versekből nem vagy alig derül ki, mi is volt a hazája ennek a költőnek. A táj, ami neki otthona, a költészetében alig jelenik meg; egy fácska, vagy egy nyugágy, amelyet kint fedtek a kertben és így tovább, és így tovább. De arról a tájról, amely a Pilinszky versekben kirajzolódik előttünk, nem lehet megmondani, hogy az most Magyarországon van vagy az Alföldön vagy a Duna partján vagy nem tudom hol. Tehát nem arról van szó, hogy egy olyan darabját fedezte fel a magyar társadalomnak vagy a magyar világnak, amelyről költő addig nem vallott még. Most amikor évek során újra meg újra a költészetén elgondolkodom, úgy érzem, hogy ez a bizonyos kifejezés „annál esendőbb rétegekbe kell leásni a költőnek”, egy kicsit útbaigazít minket a Pilinszky földje vagy valóságanyagai irányába, és a gyerekkorának az emlékeihez kalauzol bennünket.

A gyerekkorából sokszor emlegette azokat a nyarakat, amelyeket egy nagynénjének a segítségével vagy a közvetítésével olyan leányok között töltött, akik büntetett előéletűek, prostituáltak, vagy legalább veszélyeztetett életűek voltak, és akiket ez a nagynéni egy szerzetesközösségnek az otthonában összegyűjtött. Ezek között a lányok között, ebben az otthonban töltötte a költő gyerekkorának egy-egy nyarát, vagy annak egy-egy hetét. És érdekes, hogy az emlékezés újra meg újra visszatér ehhez az emlékvilághoz. Költészetében a legutolsó versek, közvetlenül a halála előtt írt versek idézik nagyon meghökkentő módon ennek a leányotthonnak az emlékeit. Hadd olvassunk most ezek közül a versek közül, — ahelyett, hogy a költői pálya kibontakozását a versek időrendi sorrendjében követnénk —, hadd keressük ennek a költői pályának a legrégebb emlékeit vagy az ember életútjának a legrégebb állomásait ezeknek a legkésőbbi verseknek a segítségével. Az egyiknek az a címe, hogy *B. I. kisasszony*.

B. I. kisasszony

Küldj fésűt és konzervet.
A régi fésű, szóval, eltörött.
Küldj cipőt. Meleg alsót.
Képzeld, úgy hívnak, Vasgolyó.
Még három év. A kert vacak.
Vigyázz, hogy ne kerülj ide,
Bár a karácsony szebb, mint otthon.
De két golyó, mondjuk, hogy összekoccan,
Az is mi? Nincsen folytatása.

Holnap vagyok itt utoljára.
Kezet csókoltam mindenkinek.
Más okból voltam én itt. Fedő bűnnel
sikerült eltakarnom azt az igazit,
azt, amit nem, nem, nem lehet
se elviselni, se kimondani.

Bűn az, minek nyomát is
sikerül eltüntetnünk.

Holnaptól ellenállás nélkül,
egyenletesen gurulok.

Álljunk meg egy pillanatra ennél a versnél. Hiszen nem akarunk mást ezen az estén, mint egy-egy Pilinszky-versről elmondani néhány szót, hogy ezeknek a költeményeknek a titkához közelebb kerüljünk, és hogy a költő magatartásának, mondanivalójának a lényeges elemeit is ennek a segítségével felvázolhassuk magunk előtt. Milyen érdekes ez, a régi versekhez szokott versolvasó nem is igen tud vele mit kezdeni. Mert nem tudja, hogy ki az, hogy B. I. kisasszony, mert nyugtalanítja, mi az, hogy B. I. kisasszony. Hát mi csoda vers ez, hogy az a címe: B. I. kisasszony. Önök ismerik, valaki ismeri, benne van a lexikonban, hogy ki ez a B. I. kisasszony? Nem lehet tudni; önmagában egy picit botránkoztató, hogy egy versnek a címe B. I. kisasszony. Talán kiderül belőle, hogy kicsoda ő. Ez a B. I. kisasszony levelet ír. „Küldj fésűt és konzervet. A régi fésű, szóval, eltörött. Küldj cipőt. Meleg alsót. Képzeld, úgy hívnak, Vasgolyó. Még három év. A kert vacak.”

Most én elárultam azt, hogy ez a vers milyen emlékvilágból építkezik, és ez talán némi segítséget nyújt a régi típusú versolvasónak is ahhoz, hogy ezt a költeményt megközelítse. Próbáljuk segítség nélkül megközelíteni ezt a verset, és el kell gondolkodni egyszerűen azon, hogy az előtte támadt boszszankodásunkat félretéve rábizzuk magunkat arra, amit ez a vers magától elárul nekünk. Az az ismeretlen B. I. kisasszony ki tudja, hogy honnan, levelet ír valahová, és ez a levél banális hétköznapi szavakból épül fel: küldj fésűt és konzervet. És akkor következik egy mondat, amelyik megcsuklik, csodálatosan megcsuklik: a régi fésű, szóval, eltörött. Ha elfogadjuk azt, hogy a költemény, minden igazi költemény, sajátos világba vezet, ahol a dolgoknak, egy hang elcsuklásának, egy mondat megtorpanásának sajátos értéke támad, akkor itt kezdjük észrevenni, hogy valami fájdalom szólal meg ebben a versben. A fésű, a konzerv esetleges, banális, hétköznapi dolog, de az a lélek, amelyik ezekben a szavakban megnyilatkozik, az valami nem emberi szituációt él át, és annak a feszültségei közül küldi ezt a levelét. „Küldj cipőt. Meleg alsót. Képzeld, úgy hívnak, Vasgolyó. Még három év. A kert vacak.” Nem kell túldramatizálni ezt az egész dolgot. A Vasgolyó, csodálatos név, amelyik majd beszédesnek bizonyul, mert a versnek a végén azt olvassuk, hogy holnaptól ellenállás nélkül gurulok. Ez a kép, hogy ez a B. I. kisasszony vasgolyó, ez alapképe lesz a versnek, amelyben nincsenek egyáltalán metaforák, és itt mégis egy különös metafora a szemünk elé kerül. „Vigyázz, hogy ne kerülj ide. Bár a karácsony szebb, mint otthon. De két golyó, mondjuk, hogy összekoccan, Az is mi? Nincsen folytatása.” S akkor váltás következik, valami történik ebben a leányban, az eddig tűnődő, három évre berendezkedő, kicsit fájdalmas, kicsit szomorú, kicsit hazátlan lélek egyszerűen megrázkódik, valamire készül ez a lány. „Holnap vagyok itt utoljára.” Az előbb még azt mondta: három év. „Holnap vagyok itt utoljára. Kezet csókoltam mindenkinek.” Talán szökésre készül. „Más okból voltam én itt.” Meghökkenítő mélységek tárulnak fel, nem tudjuk, hogy honnan és nem tudjuk, hogy miért. „Fedő bűnnel sikerült eltakarnom, azt az igazit, azt, amit nem, nem lehet se elviselni, se kimondani. Bűn az, aminek nyomát is sikerült eltüntetnünk. Holnaptól ellenállás nélkül egyenletesen gurulok.”

Egy intézeti lány, aki talán szökésre készül, és aki vasgolyó, és aki most éppen akkor, amikor mindenkinek kezet csókolt és ezzel a helyvel, amely ott-hont adott neki és ami mégis börtöne is volt, ezzel most szakítani készül, és rábizza magát a nehézkedésre, amely őt majd vonzza le, lefelé, ki tudja hova. Ez a lány most elmondja, hogy miért volt itt, és meghökkenítő pontos-

san fogalmaz. Szinte azt lehetne mondani, hogy olyan fogalmakkal, olyan szavakkal fogalmaz, melyek a lelkiismeretnek a közönséges szavakkal alig megközelíthető mélységeit ragadják meg. Mi az, hogy „Fedő bűnnel sikerült eltakarnom azt az igazit, azt, amit nem, nem, nem lehet se elviselni, se kimondani?”

Ezen a ponton, ahol ez a vers a banális hétköznapi tárgyak közül kilép, és lelkiismeretvizsgálattá válik vagy sorsanalízissé lesz, ezen a ponton ez a vers már mindnyájunkról szól. Itt most már nem idegenkedve és bizalmatlanul méregetem ezt a B. I. kisasszonyt, akiről azt sem tudom, hogy kicsoda, és azt sem tudom, hogy hol van és mi a ménkűnek neki a fésű és a konzerv, és miért olyan nagy baj, hogy eltörött a fésűje, mikor fél fésűvel is lehet fésülni. Ez most már nem izgat többé, hanem egyszerűen elgondolodom azon, hogy fedő bűnnel sikerült eltakarnom azt az igazit, amit nem, nem, nem lehet se elviselni, se kimondani. Ez a fedőnév a mi belső tapasztalatainkra utal. Mert igenis mindnyájan tapasztaltuk azt magunkban, — akár katolikusok vagyunk és gyónni szoktunk, havonként vagy évenként, ahogy azt az egyház előírja, akár nem vagyunk katolikusok, és nem a gyónásban, hanem máshol, másképpen próbálunk az Isten elé lépni a bűneinkkel —, hogy még a legnagyobb belső tisztaságra törekvés idején is fenyeget minket az a veszedelem, amiről éppen szó van, csak éppen pontosan mi nemigen szoktunk megfogalmazni: hogy vannak olyan bűnök, amiket könnyű megnevezni, amiket talán még elegáns is elkövetni, megvallani, vagy pedig ha nem is elegáns, hanem megszokott, mert mindenki elköveti őket, és akkor besorakozunk a sorba, a bűnbánók közé, amikor ezeket a bűnöket, így magunkról elismerjük, hogy igen, hát ilyenek vagyunk, ilyen az ember. És ezekkel a fedő bűnökkel remekül eltakarjuk azt, amit nem, nem, nem lehet se elviselni, se kimondani. És akkor pontosan a bűnvallomásunk is a büntudat elől, az igazi belső mélységeink feltárása elől való menekülésnek a nagyszerű és meghökkentő eszköze lesz. És milyen megrendítő ez a mondat, hogy „Bűn az, minek nyomát is sikerül eltüntetnünk”. És akkor ezzel a vallomással zárul tulajdonképpen ez a mélysége, ez az önvizsgálati íve és utána következik az, hogy „Holnaptól ellenállás nélkül, egyenletesen gurulok”.

Ez a B. I. kisasszony, most ez a költő, nem tárja fel a leányotthonnak a világát. Nem mondja azt, hogy én 20 évvel ezelőtt gyerekkoromban ott voltam, és ezt láttam, ezt tapasztaltam. A prózai írásaiban vannak ilyen emlékezők, és onnan veszem én is azt, hogy ez az emlékvilág az ő életében fontos szerepet töltött be. Akkor, amikor még gyerekként ezekre az érzésekre igazán reflektálni még nem tudott, és az eszével vagy a szókincsével nem tudott odaigazodni ezekhez, akkor a testével, a bőrével, ha tetszik a szívével, ezeknek az érzéseknek, ezeknek az elárulásoknak, önvizsgálatnak, lázadásoknak szeretetnek és kiszolgáltatottságnak a póreségeit átérezte, átélte, és ezeket hordozta magával. És nem ezekről írt. Egy más típusú, hasonló élményekkel rendelkező író úgy ereszkedett volna le ehhez az anyaghoz, hogy dokumentatív erővel megírta volna ennek a gyerekkori emléknek a történetét. Fel-nőtt ésszel megvizsgálta volna, hogy mi lett a Micsicsákból vagy mi lett a B. I. kisasszonyból azóta, előkereste volna az egykori iskolának a dokumentumait, beszélt volna azokkal a nővérekkel, akikkel azóta nem tudott beszélni. Őt mindez nem érdekli, és nem ezekről beszél, de akkor, amikor szól róluk, akkor ebből a világból, akkor ehhez a földhöz hajol le, és ennek a gyerekkori tapasztalatnak az érzékenységével és az iskolázottságával szól ál-

talában az emberi szívről és általában az embernek az elárulásáról, a Vasgolyó természetéről, a nehézkedésről, mellyel gravitál ellenállhatatlanul valami felé, és így, így épül fel a költészete. Minél bonyolultabb a mondanivalója, annál esendőbb és elhagyatottabb rétegekbe kell leásnia, hogy megfelelő anyagra találjon. Ide és le, például az emberi kiszolgáltatottságnak, nyomorúságnak, szeretetéttségnek, szeretetvágynak ebbe a világába és le, és ez a gyerekkori tapasztalat, amit akkor még nem tudott megfogalmazni, ez él tovább, és ennek az emlékei vezetik őt, hogy ezt a szeretetre vágyó elesett embert megtalálja másokban is, azokban is, akik sokkal kulturáltabb körülmények között élnek, akik sokkal inkább megtanulták azt, hogy udvarias mozdulatok mögé rejtsek ezeket az elemi, ősi mélységeket, meg vágyakat, meg kiszolgáltatottságokat magukban, de akiknek az iskolázottságán egy-egy mozdulat erejéig át-áttörnek ezek az ősi emberi tartalmak.

Nemcsak azért mertem ezzel kezdeni, mert életrajzának az egyik legrégebb ténye ez a gyerekkori emlék, hanem azért is, mert itt ezt a költői módszert valamiképpen megragadhattuk, ami nem tudatos költői módszer, hanem a született költőnek a saját látásmódja, a saját evangéliumi esztétikája; úgy nézi ezt a valóságot, hogy nem dokumentumot akar írni róla, hanem ennek a segítségével az emberről akar és tud valamit elmondani, és egy látásmódot formál meg magában.

* * *

Valami hasonló történt meg ezzel a költővel, amikor már ifjúként és már szóra kész és szóra hajlandó emberként, sőt költőként belekerült a világháborúnak a forgatagába. Amikor az egyetemnek a padjai közül elsodorta a világháború, és a visszavonuló magyar és német csapatokkal együtt, kikerült Németországba, és ott átélte a nagy fordulatot, és azután átélte azt a nagy hűvét, amikor megszületett a fegyverszünet, a béke, és amikor megnyíltak a haláltáborok, és azután bement oda, illetőleg beszélt azokkal, akik onnan először kikerültek, és úgy mint aki ezeknek a megrendüléseit nem a saját bőrén tapasztalta, de mégis elsőként találkozott velük, amint ott megnyíltak, hát akkor ez a világ, ez a tapasztalatanyag megint csak valami olyasmi volt számára, mint kicsiny gyermekkorában ezeknek az intézeti lányoknak az összekuszált és kiszolgáltatott érzelmi világa. Olvastuk az előbb: „minél bonyolultabb a mondanivalója a művésznek, annál esendőbb és elhagyatottabb rétegekbe kell leásnia, hogy megfelelő anyagra találjon”. A háború, a haláltáborok, az összeomló Németországnak a látványa volt ez a másik esendő anyag, ami a költő számára megnyílt, és ami megint nem azért érdekelte, hogy ezt a maga mulandó valóságában megragadja, hanem azért, mert úgy érezte egészen egyértelműen, hogy az emberről tanult meg itt valamit, amit nem szabad elfelejtenie. És ami nemcsak a háborúnak az utolsó heteire, hónapjaira érvényes, s itt mutatkozott meg igazán megdöbbentően és ugyanakkor felemelően is, de érvényes általában az emberre. A versei közül a legismertebbek, és az iskolákba és a köztudatba is legjobban behatoltak annak idején azok a versek, amiket a háborúról és tapasztalatairól, vagy a közvetlen tapasztalatokról ír. A Francia fogoly, a Harbach, 1944 stb. ezek a költemények.

Ezek közül itt kettőt idézünk, nem egészen ok nélkül. Az egyiknek a címe: *Ravensbrücki passió*. Emlékszünk erre a versre, ki ne ismerné ezt azok közül, akik Pilinszkyt olvassák és szeretik. A leghíresebb, legtöbbet emlegetett

költeményei közé tartozik. Ehhez a passióhoz nagyon szorosan, eltéphetlenül hozzátartozik a Harmadnapon című vers. A költő maga, amennyire tudom, sosem adta ki ezt a két verset egymás nélkül, és sosem mondta el külön az egyiket, és külön a másikat. Amennyire mélyen összetartozik a Krisztus szenvedése és a feltámadása, annyira mélyen összetartozik az ő költészetében ez a két vers. Tehát egyszerűen vétek, a Pilinszky ellen való vagy a költészet méltósága ellen való vétek, az egyiket önmagában elmondani, és a másiktól mesterségesen elszakítani. Gondoljuk csak végig még egyszer ezt a Ravensbrücki passiót. Először is a cím maga utal arra a passióra, ahogyan Krisztus szenvedését szoktuk nevezni. A cím maga utal arra az összefüggésre, amelyben a költő, ennek a ravensbrücki kivégzésre szánt embernek a sorsát látja és szemléli. De majdnem semmi több nem utal erre az összefüggésre. „Ravensbrücki passió.” Utána mit látunk? Eltűnik a haláltábornak a környezete, arra is csak egy név utal, magának Ravensbrücknek a neve. És azután egy arc jelenik meg, egy alak, és kilép a többiek közül, megáll a kockacsendben mint vetített kép, hunyorog. Rabruha és fegyencfej. Félelmetesen maga van, a pórusait látni, mindene olyan óriás, mindene olyan parányi. És nincs tovább. A többi már, a többi annyi volt csak, elfelejtett kiáltani.

Ravensbrücki passió

Kilép a többiek közül,
megáll a kockacsendben,
mint vetített kép hunyorog
rabruha és fegyencfej.

Félelmetesen maga van,
a pórusait látni,
mindene olyan óriás,
mindene oly parányi.

És nincs tovább. A többi már
a többi annyi volt csak,
elfelejtett kiáltani
mielőtt földre roskadt.

Azt mondtam az előbb, hogy a Krisztus passiójára egyedül a cím utal, ez nem egészen igaz, mert az utolsó előtti sorban az van, „elfelejtett kiáltani, mielőtt földre roskadt”. A Krisztus szenvedéstörténetének megrendítő és ugyanakkor felséges eleme, hogy kiáltva halt meg Jézus. A megfeszített ember, a keresztre feszített ember nem szokott kiáltva meghalni. Egy darabig kiáltozott, aztán pedig elfullad a hangja és sokáig kínlódik, de hörögve egyre halkabb és halkabb hangon ad életjelt magáról, amíg a végén fulladásos halállal meg nem hal. Az evangélisták mind megcsodálták, hogy Jézus kiáltva halt meg. És a százados, aki ott állt a keresztnél, azt mondta, hogy valóban Isten fia volt ez. Mert a kiáltásban valami győzelem, valami remény csendült meg. Ez a ravensbrücki halott elfelejtett kiáltani, mielőtt földre roskadt. És ez a negatívum, ez visszakapcsolja ezt a költeményt a Krisztus passiójának a történetéhez. Nemcsak a cím, hanem ez az utolsó előtti sor, a maga negatív formájával utal a passiótörténetre, és akkor megint azt látjuk, hogy ez a költő nagyon konkrét dolgokat rajzol meg, a pórusaiig élesen ezt az arcot, amelyet felidéz, de nem az esetet akarja elmondani. Nem mondja, hogy

ki ez az ember, és nem mondja, hogy kik azok, akik most kiszólitották és alighanem megölik, hanem egyszerűen ezt a sorsot idézi fel, és ugyanakkor odakapcsolja a Krisztus sorsához. És ez a mondanivalója, hogy az ember passiója és a Krisztus passiója összetartozik, és ezért lehet, és szükségszerű folytatása ennek a versnek a *Harmadnapon*.

És fölzúgnak a hamuszín egek,
hajnalfele a ravensbrückeri fák.
És megérik a fényt a gyökerek.
És szél támad. És fölzeng a világ.

Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve —
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.

Ez a *resurrexit tertia die*, ez a latin szöveg a Credonak, a mi közös hitvallásunknak a szövege s azt jelenti: és harmadnapon feltámadott. Olyan megrendítő, hogy latinul bekapcsolódik a magyar szövegbe, s lezárja és felemeli a magyar szöveget. Abban az időben a katolikus liturgiában az a latin Credo még latinul zengett az énekekben. Bach miséjében vagy Mozart miséjében is a Credonak ez a mondata külön tétel, és sok embernek a fülében, az emlékezetében csakugyan latinul zeng és zenével. Ez rendít itt meg a botorkáló emberi szavak után, amelyek olyan lassan emelkednek meg ennek a mondat-szerkezetnek a segítségével, egyszer csak mint valami angyali kórus zengene itt, és az zárna le az egész költeményt vagy a két költeményt: *resurrexit tertia die*. És a rímével bekapcsolódik a szívbe, és a *die* rím zárja az egészet. Az idegen és mégis anyanyelvünk mélységeiben feltörő, magasabb magasságokat idéző szöveg, ez éppen ennek a drámának a kibontakozását, beteljesedését hatalmas erővel felidézi. Ez a ravensbrückeri halott nem támad fel, Krisztus támad fel. De a ravensbrückeri halottnak, fogolynak a halála mögött és a szenvedése mögött a Krisztus passiója kirajzolódik, ami azt jelenti, hogy ennek a fogolynak a halála is, a sorsa is értelmet kap, és új értelmet kap a Krisztus feltámadásában. Ezt a költő nem magyarázza el, és nem bocsátkozik bonyolult teológiai fejtegetésekbe, mert nem ez a dolga, hanem egyszerűen egymás mellé rakja ezeket a történeteket, egymásba fonja őket, és kibontja a mi korunkban lejátszódó passiónak a képéből Krisztus passiójának a képét és Krisztus feltámadásának a képét és azt érezteti velünk, hogy ez megoldás, hogy a feltámadás megoldás. Nem az értelmünk számára, de teljes értékű megoldás az egész lényünk számára, amelyhez a költemény fordul a maga evokatív erejével, a maga szívből fakadó bizonyosságával és hitelével. Itt megint arról van szó, mint az előbb, hogy egy ember a földig hajol a legesendőbb anyag, így a haláltáborok frissen feltáruuló iszonyáig és nyomoráig, és onnan olyasmit emel fel, aminek a segítségével nemcsak egy pillanatnyi szituációt tud leleplező erővel felmutatni. Nem vádiratot ír gyilkosok ellen és nem tudom, ki ellen, hanem az evangéliumot fogalmazza meg, és nem azért, hogy ezt provokatív erővel, valaki mást túlharsogva bizonyítsa, és ennek az igazát ügyes, költői fogással, kiemelje vagy elhitesse másokkal, hanem azért, mert ő ebben hisz, és úgy látja, hogy ez az emberi drámának vagy a földön történő rettenetes, képtelennek látszó dolgoknak az egyetlen valószínű megoldása és tündöklő értelmezése.

KÉZDY EDIT

Mint az állatok?

Lapunk előző számában az „Igazságos háború” címen megjelent tanulmány emberi agresszióval kapcsolatos kérdése készítette írásra a Fasori gimnázium biológiatanárát. Hát persze, hogy magunkra, emberekre is kíváncsiak vagyunk az állati magatartáskutatás, az etológia eredményeinek tudatában. Hiszen az élővilág részeként magunk is úgy működünk, mint az állatok, bár valami oka mégiscsak lehetett annak, hogy Ádám-apánk „emberhez illő feleséget” mégsem az állatok között talált (1Móz 2,20). Létezik-e tehát valami speciálisan emberi, valami humán plusz? Esetleg az állatok sem úgy viselkednek, „mint az állatok”? S ha mégis, miért... s nekünk mi közünk hozzá?
B. L.

Egy biológust önmagában is lenyűgöz a tuskéspikó vagy a vándorpatkány magatartásának vizsgálata. Többé-kevésbé bevallottan azonban a legtöbb biológus figyelmét is az fordítja az etológia felé, ami a laikusét: az ember önmaga felől való kérdésére remél legalább igen keskeny válasz-szeletet.

A biológia sok ágának (az anatómiának, az élettannak stb.) remek lehetősége az összehasonlító tárgyalásmód, amely a különböző rendszertani egységekbe tartozó élőlények szerveinek, szervrendszereinek működését veti össze. Ennek során végigkísérhető egy-egy szervrendszer törzsfelforrása, vizsgálható, hogy rokonságban álló élőlények adott szervrendszere hogyan tette lehetővé különböző környezetekhez (vízhez és szárazföldhöz, erdőhöz és szavannához stb.) való alkalmazkodásukat. Az állati magatartáskutatás — az etológia — is él az összehasonlító módszerrel. Ennek egyik, viszonylag újonnan felfedezett, izgalmas lehetősége a korábban megfigyelt és leírt magatartások evolúciós értelmezése. Másik csábító kilátása az emberi magatartás biológiai alapjainak feltárása. Ezzel a módszerrel közelítsük meg most az egyik legszembetűnőbb, ám definícióiban és értelmezésében is legösszetettebb magatartást, az agressziót. (Emberi gondolkodásunkat jellemzi egyébként a problémafelvetés; inkább keressük az ölés, az agresszió biológiai gyökereit, mint az utódgondozását vagy az önzetlenségét.)

Az agresszió szón valamelyest mást értünk biológiában, mint a köznapi szóhasználatban. Biológiai agresszióknak a fajtársaknak a környezet valamely szűkös erőforrásáért (fészkelőhelyért, élelemért, párzótársért) való mérközéses versengését nevezzük.¹ Nem tekintjük agresszív viselkedésnek a zsákmányszerzést, noha ragadozók esetében öléssel jár. Bár formája sok esetben hasonló, kiváltó okaiban különbözik a fent definiált agressziótól. Egyesek

kizárják a definícióból a csoportok közötti viszályokat, csak az egyedek közötti konfliktusokat tekintve agresszióknak. A megkülönböztetés jogos, a kizárás azonban vitatható, és ennek a megfontolásnak éppen a humán etológiában nagy jelentősége van. Szintén meg kell szabadítanunk definíciónkat az agresszió szóhoz tapadó negatív csengéstől, mivel az állati viselkedés leírásában morális és esztétikai ítéleteket nem szabad, értelmetlen alkotni.

Az agresszív viselkedés okai

Konrad Lorenz, az etológia egyik Nobel-díjas atyja *Az agresszióról* c. alapművében² az agressziót az evolúció során beépült hajtóerőnek tekinti, amely időről időre levezetést keres. Ezt látszik alátámasztani az a megfigyelés, hogy szociális izolációban nő egyes állatok agressziója. Mások az izoláció eme hatását inkább a biztonságot nyújtó ingerek hiányára, semmint a felgyülemlett agresszív késztetésekre vezetik vissza.

Más elméletek a környezeti hatásokra teszik a hangsúlyt.³

A reflexiók agresszió elmélete a fájdalom agressziót kiváltó hatását teszi a középpontba.

A frusztráció agressziót kiváltó hatását az állati és emberi agresszió közös vonásának tartják.

A tanulás szerepe is jelentős lehet az egyedek agresszívvé vagy szeliddé válásában. Kimutatható ugyanis, hogy az az egyed, amely sorozatosan nála gyengébb társakkal kerül szembe, könnyebben bocsátkozik további harcokba, mint a rendszeresen alulmaradó fél.

A szociális rendszer fölbomlása is fokozza az állatok viszálykodását. Ez megfigyelhető pl. főemlősök vezérhímjének halála vagy cseréje esetén. Hasonlóan növeli agresszív összetűzések számát idegen egyedeknek a csoportba kerülése.

A túlnépesedés hatása különbözik egyes állatfajokban. Patkányokon végzett kísérletsorozatban⁴ a túlnépesedés több káros következménye (zavar az udvarlásban, párosodásban, fészeképítésben, utódgondozásban) között az agressziót csillapító gesztusok hatástalanságáról is meggyőződtek. Inkább növekszik a K szaporodási stratégiát követő fajok agressziója a népsűrűséggel, mint az r-stratégistáké. Az előbbiekre a kisebb utódszám, a populáció méretének viszonylagos kiegyenlítetttsége jellemző, míg az utóbbiak inkább kis testű fajok, nagy szaporulattal, populációjuk nagysága időnként messze meghaladja a környezet eltartóképességét, majd drasztikusan lecsökken. A K-stratégistákat sűrűséget nem tűrő fajoknak is nevezik. Több nagyobbtestű állat mellett az ember is közéjük tartozik.

Az agresszió funkciója

Minden viselkedésről, amely elterjedt, és hosszú időn át fennmarad, feltételezhetjük, hogy adaptív, azaz valamilyen mértékben hozzájárult az egyedek szaporodási sikeréhez. Valamely magatartás elterjedtsége önmagában bizonyítja adaptív értékét, hiszen génje akkor terjedhetett el a populációban, ha növelte az egyedek összesített alkalmasságát (sikeres utódjaik számát). A nagyszámú utód mind hordozza annak a magatartásnak a génjeit, amely szerepet játszott a szaporodás és utódnevelés sikerében.

A „magatartás génje” vagy az „agresszió génje” kifejezések elsősre ijesztőek, de nyilvánvaló és számos kísérlettel bizonyított, hogy az egyes magatartásformák kialakításában a tanuláson, a környezeti hatásokon kívül jelen-

tős szerepe van az öröklött háttérnek. Az öröklés és a környezeti hatás aránya viselkedésenként és fajonként nagyon különböző, de az egykori szélsőséges viták után ma már nem kétséges ezek egymást feltételező, kiegészítő szerepe. Egy-egy magatartást gének sora határozhat meg, a „magatartás génje” kifejezés kissé nagyvonalúan a viselkedés egész öröklött hátterét jelenti. Az agresszió génjeinek fennmaradása tehát arra utal, hogy az erőforrásokért folytatott mérkőzéses versengés bizonyos határon belül növelheti az egyed szaporodási sikerét.

Az agresszió fajtái

Szűkebb tartalmuk alapján néhány alapvető csoportba szokás sorolni az agresszív magatartásokat.

Territoriális agresszióról beszélünk, ha az állat életterét, vagy annak egy részét megjelöli és védi a betolakodók elől. Így territóriumának szűkös vagy potenciálisan szűkös erőforrásait fenntartja a maga vagy csoportja számára — legalábbis az erőviszonyok megváltozásáig.

Dominancia-sor alakul ki a csoporttagok szociális agressziója során. Ezt a rangsort a háztyúkokon leírt viselkedés nyomán csipésrendnek is nevezik. A rangsorban domináns egyed előnyt élvez az alárendeltekkel szemben pl. táplálkozáskor és párválasztásban. A hierarchia kialakulása után a csoportban csökken az agresszív összetűzések száma, ill. azok inkább kommunikációs jelek váltására korlátozódnak. Főlényt jelent számos póz, amely a testet nagyobbak tünteti fel a valóságosnál, a felemelt fejjel és farkkal végzett peckes járás, vagy sajátos arckifejezés.

Párjukért vagy párjaikért vívnak harcot sok faj hímjei. A hímek nagyobb agresszivitását közvetlenül hormonális hatások okozzák. Az evolúció során a hímek és nőstények különböző szerepe az utódgondozásban szelektálta a hímeket a nőstényekért való versengésre. Természetesen ismert a nőstények szintén hormonok kialakította agressziója terhesség és utódnevelés idején.

Emlősök körében előfordul a szülői agresszió. Ezzel a szülő elsimitja kölykei viszályait, mozgásra tanítja, védi őket.

Sajátos jelenség az elválasztási agresszió. A szülő igyekszik felcseperedett kölykét leválasztani magáról, noha az még további gondoskodást csikarna ki. A szülő szaporodási sikerét viszont már jobban növeli, ha további energiáit csaknem felnőtt kölyke helyett újabb utódok létrehozásába fekteti be.

A valódi küzdelmet általában pózolás vezeti be, vagy akár egész harc ritualizálódhat. Szinte minden fajnál megfigyeltek gyengébb vagy erősebb behódoló ritusokat, amelyekkel a vesztes elismeri a másik győzelmét és lecsillapítja annak agresszióját. A behódoló gesztus lehet a fenyegetés forrásainak (agancsok, agyarak stb.) elfordítása, vagy a sebezhető testrész megmutatása. Utánozhatja a kegyelmet kérő a nőstény felkínálkozó pózát, mivel a nőstények támadása rendszerint gátlás alatt van. Hasonló okból hatásos a kicsinyek viselkedésének utánzása.

Gyakori-e az ölés az állatvilágban?

Az állatok agresszív konfliktusainak nagy része nem végződik a fajtárs elpusztításával. Mint láttuk, kialakultak olyan mechanizmusok, amelyek megvédik az állatokat attól, hogy túlságosan sűrűn és hevesen bocsátkozzanak küzdelmekbe. Az erőpocsékolás, a sérülés kockázata, az idővesztés, a ragadozónak való kiszolgáltatottság ugyanis egy ponton túl túlságosan költségessé

teszik az előnyt, amit a jobb búvóhely, a termékenynek látszó társ, vagy a gazdag élelemforrás jelent. A küzdelemnek valamelyik fél behódolása vagy elmenekülése véget vet.

Az öléstől való tartózkodást magyarázandó könnyen kimondanánk, hogy „ez a faj érdeke”, hogy alul ne maradjon a természetes szelekcióban. A faj vagy kisebb-nagyobb csoportok helyett azonban egyre inkább az egyedet tekintik a természetes szelekció alanyának. Az egyed tehát nem kíméli fajtársát a faj fennmaradásáért, hanem tartózkodik a végtelen, gyilkos harc-tól a saját túlélése, ill. sikeres szaporodása érdekében. Nem is feltétlen éri meg az állatnak valamelyik vetélytársát eltenni láb alól, mert ebből esetleg további vetélytársak nagyobb hasznot húznak, mint maga a győztes. Ezt a modern mezőgazdaság — a növényvédelem — nagy tanulságaként is említi. Maynard Smith⁵ matematikai formában jellemezte az agresszíven támadó, ill. pózoló, nem támadó stratégiát folytató állatok költségeit és hasznát egy-egy populációban. Eredményei szerint sem a szélsőségesen agresszív, sem a végtelenen szelíd stratégia nem stabil hosszú távon.

Az elméleti megközelítéssel összhangban a két stratégia keveredése, ill. kicsit árnyaltabb stratégiák fordulnak elő a természetben megfigyelt populációkban, a faj életkörülményeitől függően. A fajok élőhelye, az éghajlat, táplálkozásuk, a hámerek nagysága befolyásolják alapvetően a harc költségeit és nyereségét. Az állat természetesen nem készít költség—haszon elemzést; az evolúció során kiszelektálódtak az erejüket tékozlók, sikeresek azok maradtak, akik a megfelelő pillanatban a harc elkerülésére vagy földadására is képesek voltak.

Még egy mechanizmus fékezi az állatok öldöklését. Szerteágazó rokonsági rendszerüket nem tartják számon (az embert kivéve), de általában van esélye annak, hogy a konfliktusba keveredő egyedek rokonai egymásnak. A rokonok génkészletének egy része közös. Ezért egy egyed génjeit nemcsak közvetlen utódai, hanem rokonai is hordozzák, így a rokonok is növelik az egyed összesített alkalmasságát. Ha némi túlzással feltételezzük a „Ne pusztítsd el csoportod tagjait!”-gén megjelenését egy populációban, könnyen belátjuk, hogy ez a gén elterjedése esetén védi kiválasztott egyedünknek és rokonainak többi génjét is, tehát evolúciósan sikeres.

Előfordulnak a fajtárs-gyilkosságnak sajátos formái, amelyek csak látszólag mondanak ellent a fentieknek. Ilyen az oroszlanok körében megfigyelt kölyök-gyilkosság. Ha a hámere fölött új hím veszi át a hatalmat, az elpusztítja a csoportban levő kölyköket. Ezzel közvetve saját szaporodási esélyeit növeli, mivel a nőstények így hamarabb újra szaporodóképes állapotba kerülnek, hogy immár az új hím utódait hordják ki és szülik meg. Több fajban hasonlóan magyarázható a kölyökgyilkosság.

Konrad Lorenz⁶ még egy szempontot közöl a harci stratégiák értelmezéséhez. Megfigyelte, hogy a gyilkos fogakkal, agyarakkal felfegyverzett ragadozó fajokban alakultak ki erős gátlások és hatékony behódolási gesztusok a fajtárral folytatott küzdelem fékezésére, míg a hagyományosan szelídek tartott növényevőkben ezek a gátlások hiányoznak. E fegyver-nélküli fajok lassabban támadnak és gyorsabban menekülnek, természetes körülmények között így kerülnek el a nagyobb konfliktusokat. Fogságban viszont gátlásaik hiánya miatt kíméletlenek egymással.

Mint látható, számos elmélet értelmezi a gyilkos és szelíd stratégiákat. Arra a mennyiségi kérdésre azonban, hogy az állatok vagy az emberek öl-

nek-e többször, nehéz egyértelmű választ adni. Lorenz az állati küzdelmek lovagias jellegét hangsúlyozta, hozzájuk képest az embert kegyetlen gyilkosnak látta és láttatta. A főemlős-kutatások szerint legközelebbi élő rokonaink, a csimpánzok és a gorillák békeszerető lények. Mai biológusok³ hajlanak arra, hogy a többi gerinceshez képest agressziós küszöbeink magasak. Az egyéni találkozások számához viszonyítva agresszív összeütközéseink száma kicsi. Ugyancsak külön megfontolást igényel a háborús agresszió.

Ecce homo?

Konrad Lorenz 1963-ban írt könyvének² *Ecce homo!* című, humán etológiai fejezete óta nem írhatott etológus az emberi agresszióról anélkül, hogy állást foglalt volna Lorenz nézeteivel kapcsolatban.

Ő először megállapítja, hogy az emberi fajnak természetes fegyverei gyakorlatilag nincsenek, ezért az ölés elleni gátlásai igen gyengék. Kiemeli, hogy az emberré válás, az eszközhasználat, a beszéd, a fogalmi gondolkodás kialakulása feltételezte és erősítette az egymással harcoló hordák létét, ezek rivalizálása a további fejlődés motorja volt. Egy-egy ősről a mai főemlős családok létszámánál nem több társával kellett szívélyes kapcsolatban maradnia, erre öröklött parancsa is lehetett, ezt nevezte Lorenz szociális ösztönnek.

Mára azonban hatalmasra duzzadt azoknak az embereknek a száma, akikkel barátságos kapcsolatban kell lennünk. Ezt a nagyszámú kapcsolatot szorítja szociális ösztönünk nem fedezi, szabálykövetési hajlandóságunkra és morális felelősségünkre van szükségünk fenntartásukhoz. Eszerint a morál funkciója az egykori és a mai körülményeink közti különbségek kompenzálása. Felgyülemelő agresszióknak kisütésére nincs lehetőségünk, ezért törnek ki időről időre a háborúk. Felhívja a figyelmet a háborús filmekben masírozó katonák és a családját védelmező him csimpánz tartása. felszegett feje és arckifejezése közti hasonlóságra. Szelidebb lehetőségünk, hogy sportversenyeken vezessük le felesleges agresszív késztetéseinket. Pusztá kézzel kevés ember tudna ölni, a gyilkosság technizálása lehetővé teszi, hogy az áldozat kegyelmet kérő-behódoló gesztusairól ne vegyünk tudomást.

Az etológia azóta igazolta Lorenz állításait az ember csekélyebb mértékű ölési gátlásait illetően és osztják nézeteit az erős csoportok szerepéről az emberré válás hajnalán. Nem látszik bizonyíthatónak azonban, hogy a háború törvényszerűen felgyülemelő agresszív késztetéseink levezetése volna. Erősen vitatható a háborús agresszióknak a személyes agresszióval való rokonítása is. A háborús agressziót ritkán kísérik a személyes konfliktusokra jellemző fiziológiai jegyek. A háborút hideg fejjel kitervelő politikuskok módszeres előkészítő kampányokban keltik fel a leendő résztvevők személyes agresszióját. Csányi Vilmos⁷ szerint az etológia kompetenciája a háború kérdésében nem terjed tovább annál az állításnál, hogy a kultúra létrehozásának képessége magában rejti kollektív lerombolásának lehetőségét is.

Az állati agresszió jellemzőin végigfutva sokszor magunkra ismerhetünk. Mennyit állíthat az etológia az emberi agresszióról? A kézenfekvő és igen vonzó párhuzamok állításán és az elvi érveken túl felmerül az egzakt bizonyítás igénye is. Evolúciós és kulturális örökségünk sűrű hálójában azonban reménytelennek tűnik a biológiai szemek kiválogatása. Ha ezt mégis megkísérlük, a következő módszerekhez szoktak folyamodni: 1. Más főemlősök magatartását vizsgálják.⁸ 2. A kulturálisan feltehetően még kevésbé befolyásolt

kisgyermek magatartásából vonnak le következtetéseket. 3. Keresik azokat a jegyeket, amelyek egymástól távol álló kultúrákban is előfordulnak az emberek viselkedésében. Ezen vizsgálatok eredménye a spekulációk tömegéhez képest néhány biztos pontot kínál az ember etológiájához.

Már említett általános tulajdonságunk a csoportalkotás hajlama. A mi Kisék, mi rácegresiek, mi pedagógusok, mi magyarok, mi szókék csoporttudat biológiai alapú, túlhajtásának következményei ismertek. Szintén genetikai eredetű szabályalkotó és -tanuló képességünk, ebből cred nyelvi készségünk, tárgykészítési hajlamunk és társadalmi kapcsolataink szabályokkal sűrűn átszőtt rendszere. A csoporttagok agresszív viselkedéssel büntetik a csoport normáit megszegőket.

Minden kultúrában tartanak az emberek territóriumot. Ezt valahogy megjelöljük (felirattal, kerítéssel, dísz tárgyakkal) és védelmezzük. Mindennapos tapasztalatunk az ésszerűt jól meghaladó türelmetlenségünk, ha az asztalunkra rámulnak, vagy bezárják a szertárunkat. Általánosan hajlunk dominancia sorok kialakítására is. Pedagógusok jól ismerik az új iskolai osztályok magas agressziós szintjét, amíg a csipésrend ki nem alakul. Sajátos emberi agressziós forma a nevelői agresszió. Etológusok szerint hatásosabb a tanítás, ha a tanító él a domináns egyedek jelzéseivel.

Az emberi agresszió formái kifejeződése nagyon hasonló az állatihoz. A tényleges agressziónál sokkal izgalmasabb a ritualizált formák eredete. Ritualizált gesztusaink a valódi harcra utalnak, vagy a másik fél idegességét (testi vagy szellemi fogyatékoságát) jelzik, vagy a többi főemlősnél is gyakori fallikus fenyegetésre utalnak. Behódoló gesztusaink általános jegye a testméret kisebbitése (guggolás, görnyedt tartás, meghajlás stb.) és a szemlesütés. A világ minden táján ismert a nők behódoló tekintete, amelyet pl. a hentesnél figyelhetünk meg.

A humán etológia eredményeit gyakran félreértik, mert megjednek attól, hogy az emberi viselkedésnek biológiai gyökerei is vannak. Valamely magatartásra „öröklött hajlamunk” nem menti, de nem is értékteleníti önmagában a viselkedést. A biológia és a társadalomtudományok egymás nélkül csak töredéket mondhatnak az emberről. Az együttműködés azonban továbbra sem felhőtlen. Buda Béla⁹ felveti, hogy az állati magatartás értelmezésében reménytelenül antropomorf kategóriákat használunk, s így csodálkozunk rá később egyes állati viselkedéselemek humán megjelenésére.

Nos, ekkor marad a biológusnak a saját gyönyörűsége a tuskéspikóval, a vándorpatkánnyal és egyébekkel.

JEGYZETEK

- 1 Csányi Vilmos szerk. Agresszió az élővilágban Bp. 1986.
- 2 Lorenz, Konrad: On aggression New York 1963.
- 3 Barash, David P.: Szociobiológia és viselkedés Bp. 1980.
- 4 Hall, Edward T.: Rejtett dimenziók Bp. 1987.
- 5 Dawkins, Richard: Az önző gén (Bp. 1987) c. könyvében részletesen olvasható az elmélet, matematikai jelek nélkül.
- 6 Lorenz, Konrad: Salamon király gyűrűje Bp. 1983.
- 7 Csányi Vilmos: Az emberi agresszióról In: 1/
- 8 A csimpánzok és gorillák megfigyelése két nagyszerű asszony nevéhez fűződik: Lawick-Goodall, Jane: Az ember árnyékában Bp. 1980.
Fossey, Dian: Gorillák a ködben Bp. 1990.
- 9 Buda Béla: Az agresszió megértésének pszichológiai korlátai In: 1/

A taizéi közösség

Taizé-ről sokat írtak. Az 1990-es Prágai találkozóról lapunk is beszámolt s taizé-i imádságokat közölt. A tavalyi év fordulóján tartott budapesti zárándokútról előzetesen és utólag, pro és contra megjelent értékelésekkel is tele volt a napi sajtó. Fővárosi és Pest környéki evangélikus családok százai (is) és evangélikus templomok tucatjai (is) fogadtak be egy hétre fiatalokat, átélve az egység és kiengesztelődés vallási-nemzedéki-nemzeti és politikai dimenzióit, alkalmat találva ugyanakkor evangélikus hozzájárulásunk megszólaltatására. Taizé-ről tehát sokat írtak, de maguktól a szerzetestestvérektől kevés folyóirat-publikáció jelenik meg. Ezt a műfajt valahogy nem kedvelik. Annál nagyobb örömmel közöljük a taizéi szerzetestestvérek alábbi tanulmányát, mely a fiatalok teamjével együtt készült a DIAKONIA számára. A fordítás a budapesti találkozót szervező stáb munkája. B.L.

Minden év végén, a taizéi közösség hívására hat napig több tízezer fiatalot egyesítő európai ifjúsági találkozó van egy keleti vagy nyugati fővárosban. A plébániák és egyházközségek fogadják be őket. Így a prágai találkozó 1990 végén 80 000 fiatalot gyűjtött egybe egész Európából, és a budapesti december 30-tól január 4-ig az Európa összes országából érkező 75 000 fiatalot fogadta, köztük 7 000-en a volt Szovjetunióból jöttek.

A taizéi közösséget Roger testvér alapította 1940-ben a franciaországi Bourgonne-ban. Ez a közösség — melyet több mint 20 nemzet szerzetesei alkotnak, egyesek különböző protestáns felekezetbeliek; mások katolikusok — a kiengesztelődésért és a békéért dolgozik.

Taizé olyan találkozóhelyé vált, ahová az egész világból zárandokolnak szünet nélkül a fiatalok tízezrei. Odamennek, hogy imádkozzanak, felfedezzék életük értelmét, és felkészüljenek arra, hogy hazatérve a bizakodás és a kiengesztelődés megteremtői lehessenek. A nyári találkozókön résztvevő ifjak száma a hatazetet is eléri hetente.

A „bizalom zárandokútja a földön”, melyet Taizé éltet, nem egy Taizé körüli „mozgalomba” szervezi a fiatalokat, hanem arra ösztönzi őket, hogy saját városukban, falujukban, plébániájukon és gyülekezetükben váljanak a béke megteremtőivé, a bizalom és kiengesztelődés hordozóivá, együtt az összes korosztállyal, a gyermekektől az aggokig.

Taizé és a kelet-európai kereszténység közötti kötelékek 30 éve folyamatosan fejlődnek. Ez eleinte korlátozott kapcsolat volt (egy taizéi testvér ment el Kelet-Németországba 1962-ben), de mindinkább kiszélesedett, ami többek

között a lengyelországi és kelet-német jelentős ifjúsági találkozókban is megmutakozott.

Taizéi testvérek többször is ellátogattak titokban az elmúlt években a magyar keresztényekhez. Maga Roger testvér először 1983-ban jött Budapestre, ahol a teplomokban sok fiatallal imádkozott együtt, de hogy felszólalhasson, nem engedélyezték. 1988-ban meghívták Moszkvába, az ortodox egyház ezeréves fennállásának megünneplésére. Ebből az alkalomból Taizé egymillió orosz nyelvű Újszövetséget nyomtatott Franciaországban, és küldött el az ortodox egyháznak. 1989-ben Pécsen 15 000 fiatal gyűlt össze egy kelet—nyugati találkozó keretében, melynek a záró szertartása a budapesti Bazilikában kapott helyet. Mintegy tíz éve egyre több kelet-európai — közöttük magyar — fiatal jut el Taizébe.

A továbbiakban röviden összefoglaljuk a taizéi közösség történetét és eszméjét.

Taizé első évei

Amikor Taizé alapítóját megkérdezik, mi volt az, ami meghatározta kezdeti választását, gyakran nagyanyját idézve válaszol, aki az első világháború idején özvegyként élt Franciaország északi részén. Három fia a fronton harcolt. A bombázások alatt a házában akart maradni, hogy befogadja a menekülteket: öregeket, gyermekeket, szülés előtt álló asszonyokat. Csak az utolsó pillanatban hagyta el lakhelyét, amikor már mindenkinek menekülnie kellett. Ettől kezdve az az egy vágya volt, hogy soha senki ne élje át azt, amit ő. A megosztott keresztények öldöklük egymást — mondotta —, legalább ők engesztelődjenek ki egymással, hogy így próbálják megakadályozni egy újabb háború kitörését Európában. Roger régi, tősgyökeres protestáns családból származott. Azért, hogy megvalósítsa saját magában a kiengesztelődést, a katolikus egyházhoz fordult anélkül, hogy megtagadta volna az övéi hitvallását.

A fiatal Roger életére meghatározó lett nagyanyjának az a törekvése: vállalni a veszélyt a kor legelesettebbjeiért, és kiengesztelődni a katolikus hittel anélkül, hogy megtagadná a saját hitét, Európa békéjét szem előtt tartva.

1940-ben 25 éves. Európát egy új világháború szakítja szét. Évek óta hordozza magában egy olyan közösség megteremtésének tervét, amelyben a kiengesztelődés nap mint nap konkrétan megvalósul. Elhagyja szülőhazáját, Svájcot, és édesanyja szülőföldjén, Franciaországban telepedik le, hogy ott legyen, ahol dühöng a háború. „A hívő minél inkább meg akarja élni Isten teljességét — írja később —, annál lényegesebb ezt a teljességet az emberi nyomorúságban keresni.”

Miközben ház után nézett, Clunybe érkezett. A közelben felfedezett egyet a burgundiai Taizé faluban. Egy ottani idős asszony, akit beavatott terveibe, azt mondta neki: „Maradjon itt, olyan elhagyatottak vagyunk.” Ez számára olyan volt, mintha Isten szólt volna a szegényasszonyon keresztül. A többi helyen, ahol megfordult, sehol sem találkozott ilyen szavakkal.

Taizé néhány kilométerre volt a Franciaországot kettéosztó demarkációs vonaltól, az egyik részét már megszállták, a másik még szabad volt. A házbán, amelyet megvásárolt, politikai menekülteket, főleg zsidókat rejteget, akik a megszállt zónából menekülnek. 1940-től 1942-ig lakik Taizében. Egy

kis házi kápolnában imádkozik egyedül — naponta háromszor — úgy, ahogy a jövőbeli közösség is teszi majd, melynek megteremtésén töpreng.

1942. november 11—12-én Franciaországot elfoglalják, és a hitleri rendszer rendőrsége, a Gestapo, két alkalommal is átkutatja házát nyomozva azok után, akiket bujtatott. Roger testvér éppen Svájcban tartózkodott akkor, valakit segítve, hogy átjusson a határon — szükséges iratok híján. Így ott kellett maradnia 1942 végétől 1944 végéig.

1944-ben Roger testvér visszatér Taizébe, de ezúttal elkísérik az első testvérek is, akikkel időközben találkozott. 1949-ben néhányan egész életre elkötelezték magukat a cölibátusra, a perjel által meghatározott szolgálat elfogadására és a lelki és anyagi javak közösségére. Mint a közösség házfőnöke 1952-ben Roger testvér egy kis „életszabályt” ír a testvéreknek, a „Taizéi Szabályzat”-ot, ami később a „Taizéi Források” nevet kapja, majd átdolgozva az 1990-ben a „Legfőbb Szeretet szeretete” című könyv magját képezi. (A könyv a közeljövőben magyarul is megjelenik.)

Az évek múlásával lassan növekszik a közösség. Kezdetben a testvérek protestánsok voltak, azonban apránként katolikus testvérek is csatlakoztak hozzájuk. Már maga a közösség léte is jele a megosztott keresztények, az elválasztott népek közötti kiengesztelődésnek. A „hitbeli közösség példázatává” szeretne válni, a mindennapi kiengesztelődés helyszínévé.

A közösség nem fogad el saját részére semmiféle adományt, semmilyen ajándékot. A szerzetesek örökségeiket is visszautasítják. Kizárólag munkájukkal keresik meg a közösség kenyerét.

Az 1950-es évektől kezdve néhány testvér a világ által megvetett helyekre költözik, hogy ott tanúskodjanak a békéről, és hogy a szenvedők oldalán álljon. Ma a testvérek kis közösségekben élnek Ázsia, Afrika, Dél- és Észak-Amerika nyomornegyedeiben. Megpróbálnak osztozni az ott élők életkörülményeiben.

Időközönként Roger testvér maga is a különös nehézségekkel küszködő területekre költözik, hogy közel legyen a megpróbáltatásokon átesőkhöz. Több ízben tartózkodik New York „pokol konyhájának” nevezett negyedében élő testvéreivel. Chile indiánnegyedébe, Calcutta bádogvárosába, Dél-Afrikába, Libanonba, Sahelbe, a szárazság mauritániai áldozatai sivatagába megy, Madraszba, Etiópiába, Fülöp-szigetekre. Európa hosszú évekig tartó szétszakadása alatt minden évben ellátogat Kelet egyik-másik országába.

Fiatalok interkontinentális találkozói

1957—58-as évektől kezdve mind több fiatal látogat el Taizébe, először Európa különböző országaiból, majd más kontinensekről is. Jelenleg az év minden hetében egyik vasárnaptól a másikig 17—30 év közötti fiatalok vesznek részt az interkontinentális találkozókön, amelyek összekötik a 30—70 nemzetből érkezőket.

A kiengesztelődés templomában és az azt kibővítő sátrakban naponta háromszor jönnek össze imádkozni a közösség testvérei, az egy hetet ott töltő fiatalok és az átutazó zarándokok. A közös ima egyszerű: énekek, zsoltár, bibliai olvasmány, csend, hozzászólás. A gyerekek is kiveszik részüket ebből: a celebráció során meggyújtják a Krisztust, a világosságot jelképező lámpást, és egyikük közülük elénekel egy imát. Minden résztvevő saját anya-

nyelvén hallgathat néhány gondolatot. Esténként a meditációs jellegű imák éjszakába nyúlóan meghosszabbítják az együttlét idejét.

A találkozók központi témája a belső élet (lelki élet) és az emberi szolidaritás, az Istenbe vetett bizalom és az elkötelezettség. Minden évben a Roger testvér által írt levél szolgál az elmélkedések alapjául, és hogy hozzásegítse az embereket az evangéliumi tanítás saját életükben való alkalmazásához.

Reggelenként a testvérek bibliai bevezetőt tartanak. A hét végére elmélyíthetjük a különböző témákat: „Egy életre szóló igen,” „Elkötelezettség a legszegényebbek mellett.” Két csendben töltött délutánnal zárhatjuk a hetet.

Akik akarják, csendben tölthetik a hetet, hagyva, hogy az Evangélium megvilágítsa életüket, vagy részt vehetnek egy bibliai elmélkedő csoportban, esetleg napjuk egy részét a gyakorlati teendőknek szentelhetik (étkezések előkészítése, takarítás, a templom rendbentartása stb . . .) Napi 1 óra az énekek elsajátítására javasolt. A hét vége olyan, mint egy húsvéti felajánlás: péntek este a kereszt körül, szombat este a fény ünnepe, vasárnap reggel az Eucharisztia.

Az ima és az elmélkedés hozzásegíti a fiatalokat, hogy felfedezzék életük értelmét Istenben, és új lendülettel induljanak.

A más és más nemzetiségű, más kontinensekről érkező fiatalok csoportjai közötti osztozás, véleménycsere egy újabb, univerzálisabb kép kialakítását teszi lehetővé: az idegen népekbe vetett bizalmat, a béke és kultúra egysége iránti érzékenységet. Minden egyes ember felfedezheti azokat az utakat, melyek létezésében beteljesedik az emberi szolidaritás azokkal, akik közel, és azokkal, akik messze vannak tőlünk.

Az életfeltételek egyszerűek, kis hálótermekben oldják meg az elszállásolást. A részvételi díjak alkalmazkodnak az egyéni lehetőségekhez, figyelembe véve az egyes országok pénzének értékét. A fogadásnak nincs más anyagi forrása. Akik tehetik, hozzájárulnak egy szolidaritási alaphoz, így lehetőséget adva olyan fiatalok fogadására, akiknek nem áll módjukban a részvételi díj kifizetése.

A bizalom zarándokútja a földön

1982 decemberében Roger testvér Libanonba, Bejrútba utazik, hogy ebben a háború sújtotta országban töltsen a karácsonyt. Már évek óta meghívása volt Libanonba, és kevéssel azelőtt a libanoni fiatalok a reménység zarándokútján Taizébe látogattak. Néhány nappal később Roger testvér bejelenti „A bizalom zarándoklata a földön” elnevezésű kezdeményezés megindítását. Ez a zarándoklat számos olyan kezdeményezésnek forrása lesz, melyek törekednek átlépni az emberek közötti ellentéteket, a nemzeteket egymástól elválasztó falakat, a faji és vallási ellentéteket, és amelyek törekednek az értékek egymással való megosztásának elősegítésére. Elsősorban a fiatalokhoz szól, de idősek, felnőttek, gyermekek is csatlakozhatnak hozzá, törekedve, hogy ily módon minden megkülönböztetést elkerüljenek.

A zarándoklat nemcsak egy külső és látványos megnyilvánulás. A bizalom zarándokai lelkük mélyén elkötelezik magukat a kiengesztelődés útján. A feltett kérdések minden egyes embert segítenek, hogy konkrét cselekedetekkel, egész életével bekapcsolódjon a zarándoklatba: hogyan teremthetem meg önmagam körül a kiengesztelődés jeleit? Hogyan lehetek a béke munkása:

feszült helyzetekben, helyi vagy politikai szinten hogyan lehetek a béke tántója? A különbségeken és az előítéleteken túl a keresztények és nem keresztények, fiatalok és idősek, a különböző kultúrával rendelkező személyek hogyan látogathatják meg egymást? Lehetséges-e egészen kicsi zárandoklatoztatni, amelyek az egyéneket, azután a csoportokat, az egyházközségeket egymáshoz vezetik? Hogyan lehetünk szolidárisak a föld legszegényebbei iránt?

Amikor válaszolni próbálunk ezekre a kérdésekre, gyakran érezzük magunkat nyomorúságosan szegénynek. Nem éppen ebben van-e a „zárandok” szó igazi jelentése? A zárandok az, aki minden különösebb eszköz nélkül útra kél. Lehet, hogy nem nagyon távolodik el otthonától, de Istenért kockázatot vállal. Emberi garanciák nélkül, a hitre hagyatkozva menetel.

A közösség példázata

Miért van az, hogy Taizében sok fiatal felfedezhette az Egyház iránti szeretetet? Kétségtelenül részben azért, mert Taizében ösztönzést éreznek rá, hogy megtalálják azokat a kézzelfogható módokat, amelyek szerint már megélhetik azt, amiben, mint a holnap ígérétében reménykednek. A néhány éve elhunyt sheffieldi anglikán püspök, Leslie Hunter jól ismerte Roger testvért. Egy alkalommal így írt róla: „Egyike azoknak a keveseknek, akikben megvan az a teremtő génius, mely az eszméket látható valósággá képes átalakítani.”

Taizé olyan gesztusokat és jelképeket teremt, amelyek a képzelethez beszélnek, és amelyek a jelen nehézségeken túl az Egyház tavaszának elérését jelzik.

Ezek közül a jelképes (szimbolikus) valóságok közül a legelső maga a közösség megalapítása. 1940-ben a közösség megteremtésének tervével Taizébe érkezve Roger testvért az érdekli, hogy néhány ember életén keresztül az Evangélium leglényegesebb értéke kifejeződjék. Néhány évvel később így foglalja össze ennek a hivatásnak lényegét: „Az Úr Krisztus irántad való együttérzésében és szeretetében kiválasztott téged arra, hogy az Egyházban a testvéri szeretet jele légy. Azt akarja, hogy testvéreiddel együtt megvalósítsd a közösség példázatát.”

Mit értünk azon, hogy a „község példázata”? Az Evangéliumban a példabeszédek Jézus által elmondott rövid történetek, melyek egy üzenetet közvetítenek. Taizé nem akar úgy feltűnni, mint példa vagy követendő modell, ellenkezőleg! Roger testvér gyakran mondja: „Ne utánozzátok Taizét!” A közösség egy példázat szeretne lenni, amely a testvérek életáldozatán keresztül sugárzik. Ez egy áldozat, mely mindenkit szembesít saját életével: „Ti akik ide beléptek — olvassuk egy táblán a kiengesztelődés temploma előtt — engesztelődjétek ki, és fedeztétek fel az Evangéliumban a boldogságok lelkületét: az örömet, az egyszerűséget, az irgalmasságot.”

A közösség példázata, melyet Roger testvér testvéreivel megvalósítani igyekszik, kezdettől fogva szemben találta magát az egyházak számos felekezetre való szétválásával, és szükségesnek mutatkozott, hogy a kiengesztelődésen dolgozzanak, nem azért, mintha a keresztények kiengesztelődése lenne a végcél. Ami Roger testvér számára igazán fontos, az, hogy az Egyház az emberiség nagy családjában a közösség és a béke kovásza legyen. De

meg van róla győződve: nem lesz tavasz az Egyházban és az Egyház nem tölti be teljességgel az emberiség iránti küldetését a keresztények kiengesztelődése nélkül.

Ebben az értelemben a közösségben az élet felvet egy egyszerű kérdést: a keresztények hogyan tudnak a szeretet Istenének tanúi lenni, ha maguk között megosztottak? Roger testvér egyik meglátását így lehetne összefoglalni: „Mi nem tudjuk megoldani mindazokat a teológiai és egyéb problémákat, amelyek évszázadok során a keresztényeket szétszakították, de hogyan állhatnánk mozdulatlanul Jézus tanítványaihoz intézett utolsó szava előtt, amelyet János jegyzett fel: 'Egyek legyenek, hogy hinni tudjon a világ'? Hogyan fogadhatjuk el a keresztények megosztottságát, amikor ezzel elfátyolozzák az Evangélium válaszát az Örökkévaló szeretetére szomjas emberek tömegei előtt?”

Kezdetben a közösség példázata határok között mozgott, de már kifejező volt: a protestantizmusban született emberek — ahol a szerzetesi élet ismeretlen volt — egész életükre a szerzetesi hivatás lényegének megélésére kötelezték magukat. Eredeti szemléletük megtagadása nélkül gyökereiket a reformáción innenre mélyítették: a fogadalmak, melyeket tettek, bevezették őket a nagy szerzetesi családba. Roger testvér szándéka nem az volt, hogy a reformáció egyházaiban visszaállítsa a szerzetesi életet, mely a katolikus vagy ortodox szerzetességgel párhuzamban állt volna. Ez céljával ellentétes lett volna, — jelképeként azoknak a párhuzamosoknak, amelyek sohasem találkoznak. A különvált egyházak életébe egy másik jelképet akart beírni: a már megvalósulóban lévő kiengesztelődés példázatát. Ebben a tekintetben sorsdöntő állomás volt az 1969-es év: a francia Püspöki Konferencia Elnökének beleegyezésével katolikus fiatalok is csatlakozhattak a közösséghez, még szélesebb teret adva a közösség példázatának.

A katolikus testvérek érkezése arra ösztönözte a közösséget, hogy a kiengesztelődés példázatáról való elképzelését tovább pontosítsa: az mintegy az egység elővételezése. Az elővételezés a reménység kifejezőmódja. Már előre megéljük, amiben reménykedünk. 1980-ban Roger testvér egy még pontosabb meghatározást ad, és csatlakozik nagymamája tapasztalásához, aki az életére nagy hatással volt: „anélkül, hogy bárki számára is a hittagadás jele lettem volna, rátaláltam keresztény önazonosságomra, lelki mélységeimben kiengesztelve eredeti protestáns hitemet a katolikus Egyház hitével.”

1960 táján sokan úgy gondolták, hogy az Egyházak kiengesztelődése gyorsan megvalósulhat. Ma jól tudjuk, hogy ez a kiengesztelődés nem fog könnyen menni. Roger testvér feltette magának a kérdést: mily utat ajánlhatnánk a keresztényeknek, hogy késedelem nélkül válaszoljanak az Evangélium felhívása szerint az azonnali kiengesztelődésre? Milyen kis úton lehetne elindulni, amely sem az értékek nivellálódása, sem a hit relativizálódása? Roger testvér imája segít megtalálni ezt a belső készséget: „Óh, Isten, minden idők krisztusi tanúinak sorába tégy engem készségessé belsőleg, hogy bízzak a hit misztériumában.”

Az évek során váratlan mértékben a közösség példázata egyre jobban kiszélesedett: amíg az első testvérek csak 2—3 európai országból valók voltak, ma már több kontinensről, és mintegy 20 nemzetből tevődnek össze. Az ázsiai, afrikai, amerikai testvérek a közösségnek helyettesíthetetlen dimenziót adnak. Ilyen különböző eredetű közösségben az együttélés és imádkozás megadja a kiengesztelődött emberi család kicsiny jelét.

Az Egyház szívébe zárt példázat

Történelme folyamán Taizé mindig visszautasította, hogy egyedül, elszigetelten haladjon előre. Elengedhetetlen feltétel, hogy az Egyházon belül haladjunk. A közösség barátai közül néhányan több ízben sürgették egy új Egyház létrehozását. Megtehették volna. A keresztények által ismert válságos évek idején sokan követték volna Taizét ebben az új kezdeményezésben, és egy, a történelem súlyától szabad, új energiával feltöltött Egyház építésének kezdetét láthatták volna. De ez ellentmondott volna a kiengesztelődés hivatásának, Taizé egyszerűen csak újratermelte volna a régi folyamatokat, mely abból áll, hogy minden egyes alkalommal, amikor egy új evangéliumi kezdeményezés felbukkan, vele együtt egy új egyház jelenik meg.

A kiengesztelődés példázata annál gyümölcsözőbb, minél inkább hangoztatják az egyházak vezetői belé vetett bizalmukat. XXIII. János pápa és VI. Pál pápa bizakodása nagy volt. II. János Pál pápáé pedig egészen addig terjedt, hogy ellátogatott Taizébe és egyértelmű megerősítést adott.

Mindazok, akik a kiengesztelődés útján haladnak, visszautasítják maguktól, hogy berendezkedjenek a megosztottság állapotába. Meghallgatnak minden egyes javaslatot, és megőrzik ezekből a jót. Törekednek mindenkivel párbeszédet folytatni, kifejezve eközben saját elvárásaikat; nyitottak mások sajátos adottságai iránt anélkül, hogy bárkit is visszautasítanának.

Ezen a kényes úton Taizé számos protestáns vezető bizalmát és támogatását élvezi. Közülük már két Canterbury érsek ellátogatott Taizébe, és ezer anglikán fiatal kíséretében a jelenlegi érsek, George Carey, is ellátogat majd egy hétre Taizébe 1992 augusztusában. Német lutheránus püspökök meghívásainak eleget téve Roger testvér több ízben is járt Kelet-Németországban, hogy a fiatalok találkozóit vezesse. Közeli barátai egyike a drezdai püspök, aki az Egyházak Ökumenikus Tanácsának és a Kelet-Németországi Evangélikus Egyház elnöke volt. Az Egyesült Államokban a testvérek állandó kapcsolatban állnak a különböző egyházakkal és egy amerikai protestáns, Eugene Carlson Blake volt az, aki a legmélyebb kapcsolatokat hozta létre Taizé és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa között abban az időben, amikor ő volt annak főtitkára. A különböző protestáns felekezetekhez tartozó lelképásztorok nagy számban vesznek részt rendszeresen a taizéi lelkigyakorlatokon.

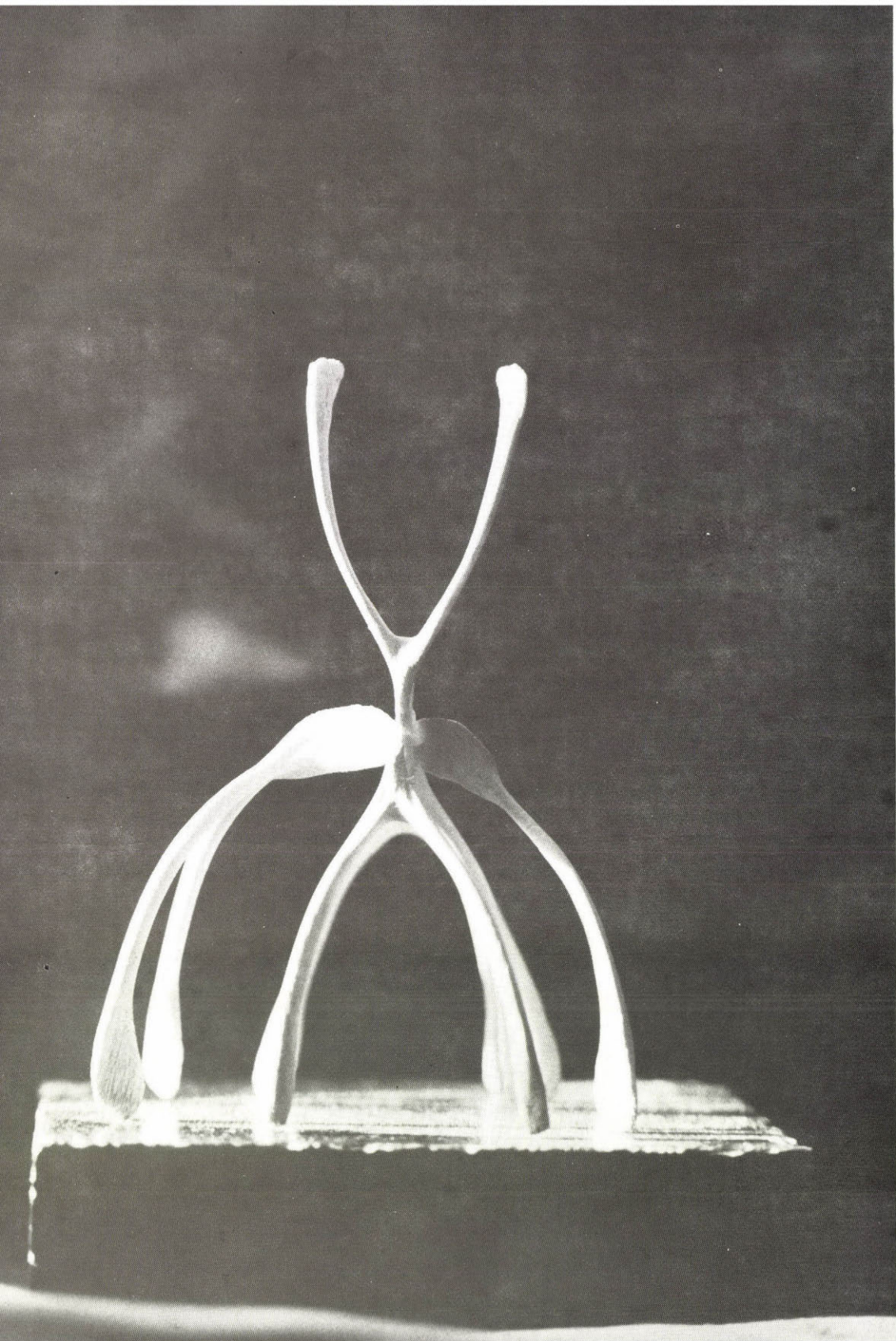
Nemrégiben a volt Kelet-Németországhoz tartozó két katolikus és protestáns püspök közös felhívást intézett Roger testvérhez: „Bizonyos ideje immár, hogy Kelet-Németország politikai és társadalmi változása oly váratlanul megtörtént. A beszélgetésekben mindig visszatérő gondolat és kérdés: vajon a taizéi közösség nem tudna-e segíteni nekünk? Tudatában vagyunk annak, mily sok ember számára fontos és erős és mind erősebb a Taizével való találkozás élménye úgy napjainkban, mint a múltban. Éppen ma, amikor az európai horizont kelet felé kiszélesedik, tudatára ébredünk annak, hogy az önök közössége kezdettől fogva a nagy Európára tekintett és arra irányult. Ezért a taizéi testvérek jelenléte fontos ökumenikus jel lenne.”

Richard Holloway, anglikán érsek a következőket mondta: „XXIII. János pápa Taizét 'kis tavasznak' nevezte. Ez az elnevezés nem lenne egészen tökéletes, amennyiben valami könnyed, törekeny valóságot sugallna. Taizére szilárdság és komolyság jellemző, amiben nincs semmi könnyelműség. Mindenesetre a 'kis tavasz' találoán kifejezi Taizé egyik jellemzőjét, ami abban áll, hogy képes az egész Egyház reményességét megújítani.”

SZÁK ANDRÁS KISPLASZTIKÁI (Fotó Horváth D.)

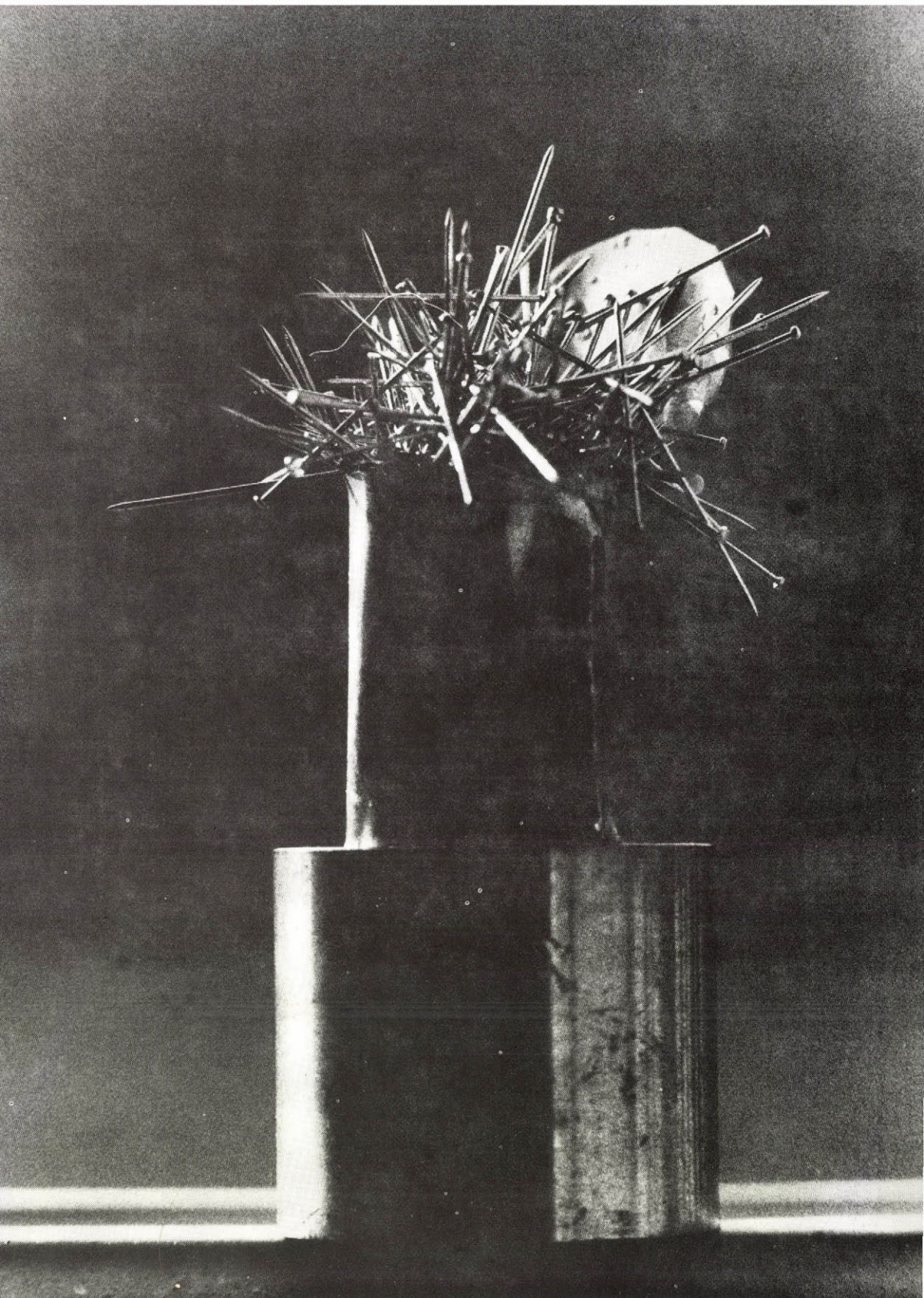

KHARON

KATEDRÁLIS

KOZMOSZ

FÉTIS

LABIRINTUS

CORPUS

Ezek a tárgyak szimbólumok. Lelki folyamatok sűrített tartalmú jelzései. Részben "ready found", "objet trouvaille", azaz készen talált tárgyak, anyagok szellemiesítése, meditáció. A tudatosság alászállása s a tudattalan tartalmak felszínre hozása non-verbális módon. A szemlélő – olvasó – a tárgyakról készült fotókat ugyancsak "készen találja". A művész kihívása: további meditációra készíteni bennünket.

KHARON

Az ember talál egy uszadékfát a Duna-parton és ráteszi a vasárnapi ebédmaradék csirkecsontjait; micsoda profanitás! De ezzel a profánnal száll alá a poklokra, és a Dunából Styx, s a csontokból saját halandóságunk szimbóluma lesz. Életünkben szüntelen ... Győzelmet vettél ...

KATEDRÁLIS

A fontos dolgok, mint a hit, egyszerűek, tiszták és sallangmentesek. Aki nem hatol le egészen a csontig, a látszattól a végső tartórendszerig, akinek hite nem csontjaiba rekesztett tűz, az hitének katedrálisát maga meg nem építheti.

ŐS

Kő- és vaskorszakbeli családi fényképalbum. A nemzetség ősapja. Amolyan Willendorfi Apolló. Aki őt vénséges ráncaival és ránk vetülő árnyékával magában nem vállalja, az önmagát és Teremtőjét veszíti el.

KOZMOSZ

A kozmosz: rend a rendetlenség ellenére. Egymásra hányt világunkat, elméleteinket, dolgaink gombostűt gránitalapon, mint a mágnes, ki más tartaná meg, mint aki magához vonz végül mindeneket.

FÉTIS

Színes gyógyszerkapszulák egy ördögi arcban: "megoldás" minden bajra és fájdalomra, csak kéretik megrágás nélkül lenyelni ezt is – állítja a modern kísértő. Pedig nemcsak gyógyszerrel él az ember.

LABIRINTUS

Létünk útvesztőiből és alagútjaiból, kapcsolataink csonka tornyai és romhalmaza magaslatán állva, mégis ex profundis, a mélységből kiáltunk hozzád, Uram.

CORPUS

Megformálni, kialakítani, ábrázolni akarja a homo faber a testté lett, önmagát matériává megüresítő Igét, Krisztust. Pedig az Ő ábrázolása kézzel-csinált, faragott képpel oly meddő, alkalmatlan és lehetetlen. Őt – mert így akarja – csak megtalálni lehet. Rábukkanni, mint egy kavicsra.

Berzsenyi Dánielről

Megkülönböztetett szeretettel köszöntjük a múlt évben 80. életévét betöltő Takáts Gyulát abból az alkalomból is, hogy — bár igen megkésve, de mégse későn — megkapta a Kossuth-díjat.

Erős, karakteres költészete páratlan érték jelen korunkban. Bekalandozta a klasszikus ókor görög-latin tájait és mítoszait; igazi otthona mégis a természet és a természettel azonosuló élet, vagyis a folklór, amelynek ő egyben tudós kutatója is.

Költészete már csak amiatt is páratlan érték korunk csüggedt labirintusában, mert az ezt tükröző, csüggesztő mai költészettel szemben az ő költészete felemel és megtisztít, és emberszerető tettekre ösztökél.

Folyóiratunk az alábbiakban azt az előadást közli, melyet a hazai Berzsenyi Társaság küldöttsége tagjaként a bécsi Európa Klub magyar egyesület rendezésében tartott 1990. december 6-án. (Jánosy István)

Mi, akik ma Bécsben itt összejöttünk, talán továbbépítői lehetünk egy olyan szellemi folyamatnak, amely egy magyar költőseni szellemének egyre időszerűbb és a nemzet életében egyre hasznosabb valóságát jelenti és szolgálja. De itt mindjárt azt a kérdést is föltehetem, hogy Berzsenyi művét méltóképp ismertük és használjuk-e, hiszen nemrég még a magyar középiskolák könyveiből is törölték vagy kétes értékű sorokkal idézték nevét.

Legyünk őszinték, kissé irodalmunk is csak úgy tartja számon, mint a magyar Horatiust, ki dörgő és a görög istenek neveitől csillogó ódákat írt. Emberi arcának és művei értelmezésének népszerűsítésével — melyeknek egy jelentős része épp a földműves nép életével foglalkozik —, adós még irodalomtörténetünk és művelődéspolitikánk.

Törlesszünk ezekből az adósságokból ma itt, és akkor nem hiába gyűltünk össze emlékezni rá.

Berzsenyi emberi és költői arcához a felületes szemlélet két jellemzőnek vélt vonást rögzített. Emberi arcán a rendi, nemesi magyarság jellegzetes vonásait hangsúlyozták. Költői képén pedig a klasszicizmus hideg virágait. A két vonás közül az első valótlan. A második pedig egyoldalú, és zavaró.

E kettős törésű prizmán át látott arc méltatlan Berzsenyi Dániel lényéhez, szülője maga a nemismerés volt. Pedig aki verseit, prózai írásait és szép számú, Nikláról kelt levelét összevetve tanulmányozza, az előtt egy csodálatosan gazdag és igazán korszerű magyar egyéniség bontakozik ki. Aki napjainknak izen ma is, aki mikor arról értesült, hogy a legnagyobb magyar,

Széchenyi meg akarja tisztelni látogatásával, ezt írta jellemző szerénységgel és tömörséggel háza tájáról és önmagáról: „Fájdalom! Nincs itt egyéb, mint görög szegénység, lírai rendetlenség. Pipafüst és egy durva demokrata.”

Vajon az előjogokhoz, kiváltságokhoz ragaszkodó nemes jellegzetes vonása volt-e akkor az, hogy magát demokratának vallja, és hogy leveleiben egyre írjon a népgazdaságról, népboldogulásról, népkalkotókról, és hogy „az emberképzés nagy munkájáról” értekezzen a szabadságharcot megelőző forró időkben, amikor a nemesi előjogokat döngette a kor?

Tehát ma itt először a nemesi kertekből kinőtt modern mezei gazdát, a magyar mezőgazdasági ideál kutatóját idézzük.

1833-ban írta „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul” című munkáját. E mű ma is időszerű, mert tárgya a magyar föld és hőse a magyar földműves, akiről így beszél: „Nálunk is a földművelés és a földművelő nép, elég méltatlanul és megvetve és felejtve van.”

A „használni és nem csillogni” volt élete derekától írásainak célja. A költeményeiben gyakorta felbukó görög istenségek a magyar parasztság időszerű kérdéseit hordozzák. Egyik idézi a másikat, és így magyarosodik át a görög mondavilág Berzsenyi verseiben és ódáiban. Themis, a jog istene és Demeter, a termőföld istene, a „józanabb gazdasági rendet” és a tagosítás földi valóságának sürgősségét adták tollára, mert szerűi közt töprengve nap mint nap látta saját kárán gazdaságunk rendetlenségeit.

Ezek után bátran mondhatjuk, hogy nemcsak versein, hanem a feudális-gúzsába kötött magyar föld és nép sorsán töprengett niklai magányosságában Berzsenyi, mert világosan látta, e kettőnek sorsa azonos, akár mint ma is népgazdaságunkban, a nemzet jövődjével.

A népről mindig a részvét hangján írt. Célja: emelni és emberré nevelni. És vallja, hogy nemcsak a gazdaságnak, „de a földnek egész becse a földművelő nép műveltségével, gazdaságával együtt nő és fogy”.

A józan ész, a tudás, a nevelés, a tudományok és ismeretek tárának állandó idézésével Berzsenyi Somogyot és a magyarságot szinte taszította a kor reformtörekvéseinek sodrába. Levelei és a Mezei szorgalom napnál világosabban bizonyítja —, amiről eddig hallgatott történetírásunk és irodalomtörténetünk —, hogy Berzsenyi helye ott van a reformnemzedék nagyjainak sorában anélkül is, hogy Somogy követnek választotta volna őt a pozsonyi országgyűlésbe.

A mezei polgár érdekében és nevelésének ügyében felemelte szavát a rendi ország törvényei ellen is. Már Eötvös József előtt megüti „A falu jegyző”-jének alaptémáját, ti., hogy a nemesi vármegye nem szolgálhatja az igazságot.

Felemelte a humánus szavát a durva bánásmód ellen. Emberi méltóságot követelt minden polgárnak, mert „az ember mind a nyeregben, mind az eke mellett érzi a maga méltóságát... a szegényt megvetni és gorombasággal illetni senkinek oka, joga nincs”. Hirdeti: „A népszorgalomnak is egyik fő ösztöne és rugója a becsületézés.”

Íme, ilyen vázlatosan a klasszikus cirádákkal árnyékozott Berzsenyi másik arca, a korából napjainkba átnőtt magyar mezőgazda és népnevelő, a nagy pedagógus alakja.

Janus Pannonius után, akit Rómában, a humanista Európa színe előtt koronáztak költővé, Berzsenyi Dániel volt, aki magyar versekkel és magyar-ságunk vonásaival és megvallásával átemelte líránkat újra a görög-latin szel-

lemi házasságból született Európába. A 19. századforduló irodalmának újhellén áramlatába. A niklai berek széléről Goethe és Schiller és Hölderlin és az angol romantikus új-hellének: Shelley, Keats és Byron irodalmi eszmevilágába. Mert Berzsenyi ugyanúgy, mint ők, a platonai indítású filozófia emberiséget és embert mentő Szépség-ideáljának és a Petőfi előtt leírt „dicső Természet”-nek szószóelője volt. Nagy költő a nagyok között, akik előtt a Szépség Igazság, az Igazság Szépség és a Természet az eszménykép. Az európai új-hellénizmus nagy költőket nevelő eszmevilágába és névsorába a Berzsenyi teremtette lírai világ beletartozik.

Életműve szervesen kapcsolódik úgy a magyar politikai, mint az európai irodalmi életbe. Élete, költészete olyan magyar életstílus, amely ma éppúgy példa lehet, mint Goethe, Shelley és Hölderlin korában volt. Ki más szót oly világosan „a magyar poézis menetéről”, mint Berzsenyi, fölemelve tollát „a gót íztelenség” mesterkélt világának itthoni terjesztgetése ellen?

És ezeken túl a Kölcsey—Kazinczy „perkritika” tárgyává lett költőnk föl-készülésével és tudásával, és ösztönös erejével tanulmányaiban az ő „használni, s nem csillogni” eszményével, nemde olyan poéta doctus irodalmára lett literatúránknak, aki a vers születéséről, a költői szép, a versforma és kritika lényegéről máig megfontolandó elveket adott. Berzsenyi esztétikája és etikája és a versről, költészetről vallott elvei válaszok és bizonyító írások azokra a kérdésekre is, amelyeket egyik mai irodalmi folyóiratunk tett fel —, hogy vajon Berzsenyi lehet-e „költészetünk alapját érintő” kérdésekben követendő nemzeti költő-típus? Az igen e kérdésekre, azt hiszem, nem lehet kétséges! Berzsenyi igenis a legnemzetibb magyar költőtípus.

Berzsenyinek ezt az időszerűségét épp napjaink világa igazolja. Hiszen zaklatott és tudásszomjjal teli és az eszt hangsúlyozó korunk szavára és zür-zavarába a „Poétai Harmonisticá”-jának gondolatait, és lapjait ma is választ adó haszonnal forgathatják és nem csak literátoraink. Lírájának és tanulmányainak világa olyan egyetemes eszmevilágú és olyan örök emberi és olyan emelkedett, akárcsak költészetének tárgya és formája. Nem éppen költői égöv alatt alkotott, akárcsak nagy társa, Hölderlin, és mert mi sem élünk abban, tehát életük és műveik párhuzamaikkal, szinte együtt keresve, mintha jeleznék ma is a kiutat a hasznos Szép és a megtámadott, okos Természet tanításával és példáival. Végso kicsengésében a „Poétai Harmonistica”, azaz már úgy is mondhatnám, hogy hazai vetületében e „Magyar Hüperion” új társadalmi és erkölcsi rendet sugárzó esztétikai tanulmány volt és ma is az. Berzsenyi „Harmonisticája” a lelkes ráció képlete.

Épp ezért úgy hiszem, kötelességem ennek az irodalmi, társadalmi és politikai harcokban és vitákban oly sokszor kegyetlenül kiforgatott költői és emberi mű néhány jellemző vonásának és színének fölvetítése a mi körünkben és társaságunkban, akik itt összejöttünk, mert tisztelői vagyunk . . .

Mert ki is volt mint költő Berzsenyi Dániel? — Nézzük csak egyszerre tárgyilagosan és szeretettel. E kettő nem zárja ki egymást, hiszen Ő volt a magyar lírában és irodalombölcséletünkben a görögből átmentett „poétai szépnek” és a „szeretetek”, mint „legfőbb teremtő erőnek” és velük a „hasznos szép”-nek is a hirdetője. És ezek egyszerre jelentik a matériát és ideát, az anyagot és a szellemet. De mi más is lehet Berzsenyi fizikai és szellemi világa. Hogyan lehet más annak, aki a „mezei szorgalom” kemény gondjai, tettei és tárgyai között élt „mágiás” ihlettel. Aratások és szüretök, szántások-vetések, mindhaláláig szérük és kazlak világában. Ott, és így harcolt egy

nagy természeti mocsár, a Nikla alatti Somogy Nagyberék és átvitt értelemben a bírált és vizsgált és kritizált magyar társadalmi és gazdasági mocsár közepette. Így élt tündér látomások között is reális tervekkel a „Somogyi Diogenész”... Ezt a „közjót” óhajtó szerepét jól látta Széchenyi István és Wesselényi Miklós is. És társadalmi osztálya akkor és ma is vajon lelkesedéssel ünnepelte-e ezt a „különöske” embert? Ahogy ő maga is nevezte magát, akinek eszméje — amit utána később Petőfi is hirdetett — a „használni, s nem csillogni” gondolat volt...

Akit nemrég még kizártak középiskolánk tankönyveiből, irodalmi antológiákból, de ma már költői és prózai alapján mind többen eltűnődnek azon, hogy vajon Berzsenyi Dániel, költészetünk alapkérdéseit, irányát és eszmevilágát vizsgálva, nem egyik legnagyobb nemzeti költőtípusunk-e?... Igen, hiszen a mai költők magyarságra tanítója ő ebben az iszonyú nemzet és ember magányban! Olyan tanítónk, akinél a nemzet mindig az emberiséget jelenti. És példa ő a poetikában babitsi értelemben is. Hiszen elragadó az az akarat, ahogy ez a berekszéli magányos és született zseni a szorgalmával és lelkiismeretével —, hogy méltó választ adjon verstani és kritikai kérdésekre — nagy tudású poéta doktusszá képezte magát. Ő az, aki kora stílusból kinőve a mai stílus-zűrzavarok és rontások korában nekünk üzen, mint a „mágiás képek s arany látomások” költője... Ő az, akinek remekbe vésett hasonlatával „a poétai mű nem egyéb, mint szobor”. Ódáin, elégiáin túl költői levelezése, esztétikai munkássága és élete is e szoborba tartozik. Vilantsuk föl csak egy-két mondatát e szoborerejű műnek:

„Az én egyedül való barátaim a magánosság és az elmélkedés...” De nem az elefántcsonttoronyé! És már szól is: „Ígérem, hogy mindazon időm, melyet magamtól, feleimtől... elragadhatok, a tudományoké, hazámé...” Vagy hallgassuk csak a felvilágosodott, reformer magyar tömör vallomását: „Nem lehet szentebb kötelesség egy bölcsnek, mint a nép boldogságának eszközése”... És a napóleoni fegyvercsörgésben és a szentszövetségi zsarnokságban a nemzetét feltű magyar mai állapotunkban is hozzánk szól. „Egy nemzet eltörlése politikai gyilkosság...” A nemesi alkotmány vitái helyett, akár csak ma is, úgymond „Culturát kellene tehát kívánni...” „Az ész és kéz míveltségét” összekötő gondolatával pedig mintha napjaink művelődéspolitikai és nemzetgazdasági igénye szólalna meg... És felkiáltójellel! „Az ész minden! s ebből foly minden jó”... A reformgondolatok kemény, hétköznapi sodrában a lírai költő mágikusan érzékeny szavai pedig ilyenek: „Édes szerelem, édes poézis, mi is az ember nélkületek!”... És a költészetről békázson-gás és mocsári nádzúgás közben így vall, napjainknak is érvényesen, ez az emberiségnek és magyarnak egyaránt harmóniát kereső démonian nyughatatlan szellem:

„... az igazi poézis, ez a tündér világtükör, minél inkább poétai világtükör, annál inkább nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek...”

Berzsenyi életszeretete emberiség-horizontú. „Poétai harmonicája” az emberiség kiútját kutatja korának, vagy mondjuk talán így — mert egyre nekünk üzen, — korunk zűrzavarából. Lírai művéhez, szobrához szorosan hozzátartozik ez a próza-költemény számba menő műve, melyben a Széppel és a példát adó — napjainkban egyre szabálytalanabban támadott — Természettel emberré nevelő hasznos költészetet akar az „emberi nemzetnek”.

És a nem is oly rég félretett, kiűzött klasszicizmus után művének erejé-

vel ma nem ő vezet-e minket vissza újra Európához? Az európai műveltség görög-latin forrásaihoz. És íme a Berzsenyi szavalóversenyek sikere is azt bizonyította és bizonyítja, hogy ifjúságunk szíve és szelleme nyitva áll költőnk zsenije előtt. Nyitva a mindhalálíg csiszolt szépségű magyar vers előtt, melynek egyszerre a természettől adott, tehát született és magát nevelő tudós mestere volt Berzsenyi Dániel.

Egy zseni a korára — ha az nehezen emelkedik is hozzá — biztos, hogy mindig hatással van. Ez a hatás és szerep történelmi és irodalomtörténeti igazság, hogy a jövőben mindig csak nő és erősödik. Ilyen szerepe volt a Berzsenyi életműnek és egyéniségének a múltban és van ma, jelen századunkban is. És mert az évtizedek és századok egymást váltva sok területen hasonlóságokat mutatnak, tehát nemegyszer az idő megvilágítja a nagy alkotók műveit és segítő szerepét is, a jelen építésében. Ezt a szerepet vállalta és ezt a művet szolgálja, az újjáalakult Berzsenyi Társaság is. És méltán, mert ha a köz nem is ismeri úgy, ahogy szükséges lenne, de a magyar költők és írók demokráciájának legnagyobbjai Vörösmartytól Kassáig és Németh Lászlóig, Veres Pétertől Kodály Zoltánig a legnagyobbak között tisztelték és becsülték. Ezt hirdetni kötelességünk a köz felé is!

HÁRS ERNŐ

Madách imája

Tűlsokat látott halandó szemem,
képeimet most szélnek engedem.
Álmodja őket tovább, aki tudja,
az én igazamnak mélyebb a kútja.
Nem azt keresem többé, ami bont,
látóhatárom tágabb horizont,
oly tág, hogy már átfordul szinte szűkre,
mint csepp is lehet az ég tiszta tükre.

Mert tudom már, hogy létezik erő,
amelyre minden cél felfűzhető,
az is, mely rombol, az is, amely épít,
s vagy egy percig tart, vagy tízezer évig.
S hogy bármily daccá hűl bennünk a hit,
akad egy Nap, mely akkor is vakít,
ha megfagy a dal és elfogy a fóka,
és éj borul a végső eszkimókra.
S ha millióknak láthatatlan is,
én hirdetem, hogy fénye nem hamis,
s nem az öngyilkos sziklán végzi Ádám.
Tálal hidat, mely átviszi halálán.

HÁRS ERNŐ

Hegyi verőfény

A bőr a kozmoszt lélegzi, s merészebb
titkok tudója bármily értelemnél.
Hallja a hegyeken átsejlő rianást,
s a hangtalan boldogságot, ahogy
kopár faágak gyantatokba zárt
rügyekkel zengik naphimnuszukat
évmilliárdok óta
felgyűlt energiával.

Fáradhatatlanul tart a tüzes,
vakító fényözön
makacs kompjárata
a lét s a nemlét partjai között,
s a legmagányosabb kövekig hatoló
ujjongó cserebomlás
kezeskedik az ősi
paradicsomi összetartozásért.

Minden a napból származott,
s beléje torkoll egykor vissza majd.
S lehet-e nagyobb ünnepe
a sötétség hullámkarmaiból
partra vergődött kopoltyús, tudós
halandó öntudatnak,
mint pár mindenható, időtlen percen át
a teremtés gyönyörét újraélni?

Korai barokk kelyhek evangélikus gyülekezetekben

Az Evangélikus Országos Múzeum állandó kiállításán a legkorábbi ötvösművek a gótikus és reneszánsz kelyhek a 15—16. századból, ezeket már korábban ismertettük.¹ Ezúttal a 17. század második felében, ill. a 18. század elején készült, a korai barokk művészet stílusjegyeit magukon viselő néhány szép kelyhet mutatunk be, melyek — feltehetően — már közvetlenül az evangélikus istentisztelet céljára készültek.

1. A nemescsói kehely (1. kép)

A Vas megyei Nemescsó evangélikus temploma 1784-ben épült,² de a lutheránus vallás jelenléte a faluban jóval korábbi időkre nyúlik vissza. Az 1681-es országgyűlés ugyanis a királyi Magyarországon artikuláris helyeket jelölt ki, megyénként két falut, ahol a nyilvános istentiszteletet engedéllyel tarthatták meg a hívők. Ezen helyek egyike volt Vas megyében Nemescsó. De a korábbi aktív vallási életre mutatnak a gyülekezet egyes liturgikus tárgyai is: az 1652-es évszámú ostyatartó, Agnus Dei díszítéssel, az 1699-es kenyérosztó tányér, vésett címerrel, két 17. század végi kehely, az 1650-es pompás *corporale*, sőt az 1617-es dátumú harang.³ A fenti sorból a nagyvirágos kelyhet emeljük ki mint a magyar barokk ötvösség egyik tipikus remekét.

A részben aranyozott ezüst kehely⁴ legszebb része a talpa. Mind a hat karéjában egy-egy domborított nagy virág található: két margaréta, két tulipán és rózsák váltakoznak nagy plasztikus szirmú, vésett és domború leveles ágak végén. A karéjak közét is levelek választják el. A talp magasra húzott, felső, kidomborodó részén szintén levélkoszorú halad körbe. Sima, körtealakú nódusza jellegzetes korabarokk formájú. A kehely kuppakosara áttört, szintén domborított nagy levelekkel és három virággal díszített. A kiugró felületeket, a virágok szirmait aranyozás borítja. A kelyhen mesterjegy nincs, így készítője ismeretlen magyar ötvösmester. Valószínűleg valamelyik közeli dunántúli város — Kőszeg, Győr, Sopron — egyik kiváló mestere alkotta. A kehely talpában kissé későbbi betűkkel nehezen kivehető, poncolt felirat maradványa olvasható. /GG, G. D. Parboros? CHL. K. Ano 1699? Materem.../ Kelyhünk pompás domborított virágaival a legszebb magyar barokk kelyhek közé tartozik, párhuzamai a korszak legnagyobb mestereinek remekművei között találhatóak: Hann Sebestyén, a legnagyobb erdélyi mester, a selmecebányai Weigl, a komáromi Szentjóni György, a kolozsvári Werner edényein maradt ugyanilyen rajzú díszítés.⁵

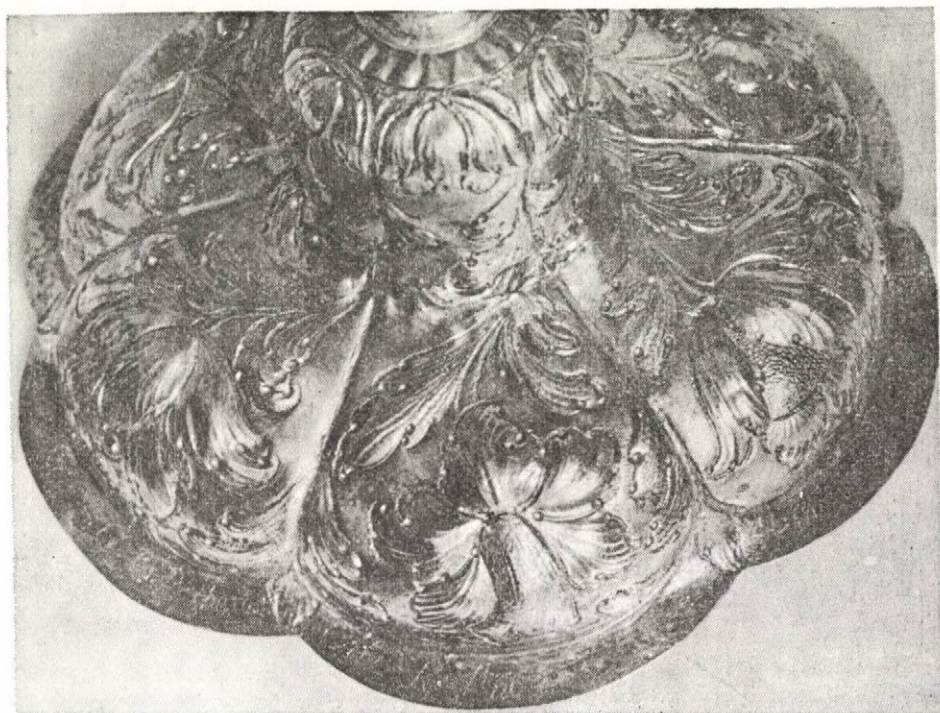

Nemescsói kehely, 1699
(1. kép)

2. *A sziráki kehely.* (3. kép)

Az 1788-ban elkészült, máig is meglévő evangélikus templom Szirák faluban (Nógrád megyében) szintén őriz korábbi ötvösmunkákat: a múzeum kiállítására bekerült 17. század végi kehely, 1770-es ostyaszelence és az 1784-ből való két kanna.⁶ Ugyancsak azt igazolják, hogy a faluban jóval korábban jelen volt a lutheri vallás. A sziráki emlékek közül a gyülekezet korai barokk kelyhét ismertetjük, mint a legkorábbi ötvösemléket.

Az aranyozott ezüst kehely talpa hatkaréjos, kihajló peremen áll.⁷ A karéjak között három-három levélkeszerű kitüremkedés látszik. A talp boltozatán, a 6 karéjon körben különféle díszítmények domborodnak (4. kép): 1. gránátalma, leveles, bimbós ágak közt. 2. Levelek között nagy, 5 szirmú margaréta. 3. közepén szőlőfürt, 3 levélen, körben körte, ill. bogyós gyümölcs. 4. nagy róza, 6 szirmmal, közepén félig takart bibével, körülötte tekeredő nagylevelű ággal. 5. körte, gránátalma, bimbós ágak, cseresznye (?) három

Részlet a nemescsói kehely talpáról (2. kép)

leveles ág között. 6. bimbós tulipán, elől nagyobb kihajló, hátul 3 kicsi szirmmal, körülötte nagy levelek. A talp felül összeszűkül, vésett lemezgallér, majd cakkos szélű vízszintes lemez zárja. Nódusza körtealakú, hat lapos oldallal, rajtuk későbbi (!) cakkos foglalatú fehér, rózsaszínű és zöld üveggövek. A kuppapohár széles, a szájeremnél kissé kihajlik. Kuppakosara áttört, ezüst: alul levélkoszorú, oldalán lombos, vésett erezetű levelek között a talp díszítése ismétlődik: 1. nagy szőlőfürt, közben gyümölcsökkel 2. körte, körül gyümölcsök, 3. tulipános, bimbós ágak. Legfelül újabb levélkoszorú, az alsó fonaton nagyobb cakkos foglalatú kövek: piros, zöld, halványlila, kék, rózsaszín, főként üveggövek váltakoznak.

Szájpereme alatt vésvé:

„A Sziráki ág. hitv. ev. egyház
tulajdona”

A felirat körül az aranyozás erősen kopott, így joggal állíthatjuk, hogy a vésés nem egykorú a készíttéssel. A hagyomány szerint Telekiné Roth Johanna konfirmációja emlékére adományozta a templomnak, mely egy hasonló nagyvirágos díszű ostayatartó tanúsága szerint 1770-ben volt,⁸ és ezt is utólag feliratotzták. Jegye nincs, bár ezüst tárgyakon ebben az időben már kötelező volt a mesterjegy beütése. Készítője ezért ismeretlen.

Az igen szép, és ráadásul ezüst kehelyről az is feltételezhető, hogy előtte esetleg a Telekiek kincstárában volt, s a Teleki grófnő ajándékozta az érté-

A sziráki kehely részlete (4. kép)

kes darabot. A jellegzetes nagyvirágos díszítés, a kevés, de nagyalakú virág a húsos levelek alapján a nemescsói kehely és az ott említett párhuzamok családjába tartozik, tehát a 17. század végére keltezhető.

3. Bakonyszentlászlói kehely. (5. kép)

Bakonyszentlászló román kori temploma béli kapujáról híres. A reformáció megjelenésekor került az evangélikusok kezébe, és azóta folyamatosan ők használják. A helyiek emlékezete szerint a török időben is aktívan működött a kis templom. A török kiűzése után az új földesurak, az Esterházyak sem üldözték őket, sőt engedéllyel újjáépítették az elpusztult régi templomot.⁹

A templom legkorábbi emléke az 1691-ből származó aranyozott vörösréz kehely.¹⁰ Hatkaréjos talpa ferde peremen áll. Oldalán a karéjokat külön domborították, a karéjok találkozásánál poncolt felületeket alakítottak ki. A talp felső részén a karéjokat kettős domborított ívek jelzik, köztük hat él fut a talp tetejéig.

A karéjokon elosztva vésett felirat olvasható:

SZE LÁSZ ANNO 1691 DIE 28 IULI
NT LÓ

Feljebb ezüstözött lemezgallér, majd körtealakú, vízszintesen tagolt hat élű nádusz következik. Pohara karcsú, az egykori aranyozás csak nyomokban látszik, belseje erősen kimart, itt még kopottabb az aranyozás. Alul a karéjok éleit drótokkal utólag megerősítették, új csavar tartja össze a kehely ré-

A sziráki kehely,
18. század eleje
(3. kép)

szeit. A helyi hagyomány szerint a kelyhet és egy paténát Lővei Balázs győri lelkész adományozta a templomnak, 1691-ben, mert üldöztetése idején itt lelt menedéket.¹¹

Bár ez a kehely nincs gazdagon díszítve, alakja, arányai, a talp karéjdíszítése alapján igen gyakori típus, mind az evangélikus, mind a katolikus templomok hasonló barokk kelyhei közé tartozik.¹²

A nyugat-dunántúli — Vas megyei és győri egyházmegyei — falvak katolikus templomainak leltározása során korszakunkból ez a sima típus került leggyakrabban a kezünkbe, ugyanígy aranyozott rézből, néha ezüsből. A kehely legnagyobb értéke a rajta levő felirat, amely az évszámot és a helységnevet is feltünteti.

4. Lovászpatonai kehely. (6. kép)

A Veszprém megyei falu temploma szintén középkori, a 13. században épült,¹³ de mai alakját a 18. században kapta. Itt is korábban az evangélikusokhoz került a templom, mert a tárgyak egy része még 17. századi.

A legkorábbi kehely 1696-os keltezésű, aranyozott ezüst.¹⁴ Hat lapos karéjon áll, a karéjokat vésett ívek keretelik. A talp felső részén domborítva ismétlődik a karéjsor. Ugyanitt vésvé a kehely felirata olvasható:

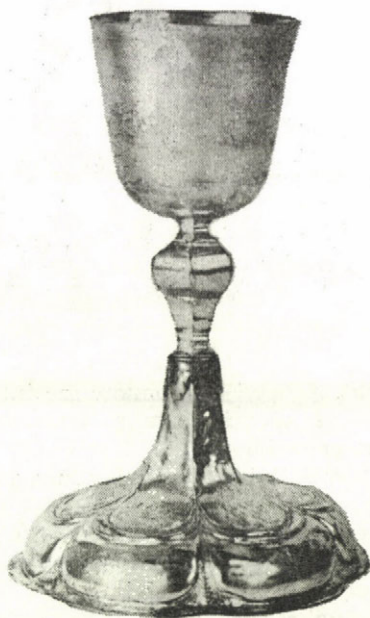
LOVAS PATON GANTZE DARF LAS MACHEN
Z A

A 3., 4. és 5. szónál az aranyozást később kikaparták.

A talp nyaka hat éllel magasan felnyúlik, fent hiányzik a zárólemez. Nodusza öntött, körtealakú, vízszintes tagolásokkal és hat éllel. Kuppapohara síma, öblös, magas, szájánál peremmel. A pohár belül teljesen, kívül csak a felső harmadában aranyozott, oldaláról láthatóan hiányzik az egykori kuppakosár: későbbi javításkor a sérült kosarat egyszerűen levették a kehelyről. A kelyhen lévő évszámú felirat érdekessége a német szöveg, mely szerint „az egész falu készítette” 1696-ban.

Lovászpatonai kehely, 1696
(6. kép)

Bakonyszentlászló kelyhe, 1691
(5. kép)

5. Tordasi kehely (7. kép)

A Fejér megyei Tordas evangélikus temploma 1787—90-ig épült,¹⁵ korábbi templomáról nincs adatunk.

A gyülekezet korai kelyhe 1713-ból maradt meg. Aranyozott vörösrézből van, a pohara ezüst.¹⁶ Ez gyakori volt abban az időben, így olcsóbb volt, és a korábbi liturgikus előírás — hogy a pohár vagy legyen értékes anyagból, vagy belül aranyozott — így is megvalósulhatott.

Hatkaréjos talpa sima peremű, oldalán függőleges élek választják el a karéjokat. Feljebb domborított, lapos karéjok, az elválasztó élek felszaladnak a talp nyakáig. Felül ezüstözött lemezgallér, és cakkos lemez. Nódusza öntött, körtealakú, 6 éllel és vízszintes tagolásokkal díszítve. A kuppapohár karcú, felfelé bővül, belül és kívül a szájperem alatt, 1 cm mélyen aranyozott. Eredetileg ezen is lehetett kuppakosár.

Talpában alul vésés olvasható:

TORDOCSI ETRIE K.A.F.B.I. 1713 (5?)

A nagy betűk valószínűleg az adományozó vagy készítő nevét rejtik.¹⁷

A kehely aranyozása mindenütt kopott, a pohár aljában kis lyuk látszik, ez erős használatra utal.

Tordasi kehely, 1713
(7. kép)

Az ismertetett evangélikus kelyhek mind formailag, mind díszítésükben jellegzetesen barokk darabok. A nagyvirágos kelyhek a korszak világi díszedényeinek mintáit őrizték meg pompás virágokkal borított talpaikon, kupposkosarukon. A sima, szinte díszítetlen művek az egyszerűbb, kisebb templomok jellegzetes liturgikus tárgyai, értéküket minden esetben a pontos keltezés, ill. a helynév ismerete adja.

A fenti kelyhek a liturgikus tárgyak azon csoportjába tartoznak, ahol a kelyhek talpán, ill. kosarán már nem alkalmaznak szenteket, figurális díszítő elemeket, mint a korábbi — főként gótikus — korszakban, de még nem jutottak el abba a korba, amikor bibliai jelenetek sorát helyezik el a kehely erre alkalmas felületein. Itt a díszítés csak növényi, vagy a kehely talpának karéjos formájából adódó domborított ívsor.

Sajnos, egyik ézüstkelyhen sem találtunk ötvös jegyet, pedig ebben a korban Magyarországon az ötvösöknek kötelező volt névmonogrammjuknak beütése az általuk elkészített munkákba. Így nem ismerjük név szerint egyik kehely mesterét sem, de alaki jegyeik, valamint a feliratok helyi kapcsolata miatt mindegyiket magyar munkának tekinthetjük.¹⁸

JEGYZETEK

- 1 Diakonia, 1980. 2. 48. Kolba J. Gótikus kelyhek az evangélikus gyülekezetekben.
- 2 Genthon I. Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 512.
- 3 Kemény L.—Gyimesy K. Evangélikus templomok. Bp. 1944. 380.
- 4 A kehely mérete: M.: 18,5 cm, Sz. á.: 9,1 cm, T. á.: 12,8 cm.
- 5 Nagyvirágos minta díszíti a bucsui és a püspökmolnári (szombathelyi egyházmegye) kelyheit, valamint V. Roth: Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens, Hermannstadt. 1922. c. könyvében közölt nagyszámú erdélyi kelyhet: a kolozsvári gyülekezetből Hann Sebestyén 1695-ös remeke, ugyancsak ő készítette a szászorbói kelyhet 1696-ban és a kistoronyi nagyvirágos darabot 1682-ből (112. T. 1—3, 125. és 127.). Ugyanitt közölve a Szent Ágotai kehely (T. 106. 108.), Aldorfból a formailag leginkább hasonlító kehely a 18. század elejéről (T. 128, 141.) és az omlási kehely a 17. század végéről J. C. Schwartz nagyszabású ötvös munkája. Az erdélyi kelyhek között igen sok a más nádusszal díszített, de ugyancsak nagyvirágokkal borított kehely.
- 6 Kemény—Gyimesy i. m. 381., Genthon i. m. 328.
- 7 Mérete: M.: 21 cm, Sz. á.: 9,4 cm, T. á.: 13,5—14 cm.
- 8 Kemény—Gyimesy i. m. 381.
- 9 Genthon i. m. 466., Kemény—Gyimesy i. m. 77.
- 10 M.: 22 cm, T. á. 14,4, 14,8 cm, Sz. á.: 8,1 cm.
- 11 Kemény—Gyimesy i. m. 376.
- 12 Ide sorolható Telekesi István kelyhe 1681-ből, a Győri Kincstárból, valamint a szombathelyi egyházmegyei leltározásból Csipkerek, Bázakerettye, Dozmat, Körmen, Narda, Ikervár, Ivánc pozsonyi kelyhe 1674-ből, Kemeneshőgyész, Salomvár ciboriumként használt 1687-es kelyhe — csak néhányat kiemelve a több tucat hasonló darab közül.
- 13 Kemény—Gyimesy i. m. 77. és 595. — mint fallal körülvett erődtemplomot láthatjuk.
- 14 Mérete: M.: 22,1 cm, T. á. 11,8 cm, Sz. á.: 9,6 cm.
- 15 Kemény—Gyimesy i. m. 328., Genthon 207., de a mai templom már a harmadik a faluban, az első ev. templom tűzvészben pusztult el.
- 16 M.: 21 cm, T. á.: 12,6—13 cm, Sz. á.: 8,4 cm.
- 17 A falu urával, a Sajnovics családdal 1713-ban megegyezés történt, engedményeket kapnak a luteránusok, lelkész fogadhatnak stb. Valószínűleg ezzel az eseménnyel összefüggésben készült ez a kehely, mely az 1713 vagy 15-ös évszámot viseli. A fenti adatért Botta István, ill. Szemerei János lelkésznek mondok köszönetet.
- 18 Végezetül itt köszönöm meg Garam Zoltán ny. lelkész segítségét, aki a kelyhek fényképeztetését és kiemelését lehetővé tette.

Petőfi szabadságvallása

„A költők általában oly bőkezűen osztogattak isteni és istennői rangokat eszméknek és érzelmeknek, hogy az olvasó megszokta ... és nem gondol hozzá semmit. És mégis Petőfi számára a Szabadságistennő nem csak szóvirág volt, nem csak megszemélyesítés, hanem valami mélyen átélt realitás, olyan valami, mint az antik ember számára az antik istenek.” A Szerb Antal leírta lírai gondolatot kívánta szerzőnk tanulmánya tárgyává tenni. A vallásos köntösbe bújt vágy a „Ne legyen más Istened!” parancsával kerülhet összeütkezésbe, és hagyhat nyomot az ember életében és halálában. Hogy szabadságvallásának áldozata vagy mártírja volt-e a költő, ezt az olvasó joga eldönteni. M. I.

A szabadság Petőfinél több mint világnézeti eszme, etikai követelmény vagy ezek költői megszemélyesítése. Nála a szabadság vallássá lett: egyfajta evilági (szekuláris) vallássá. Ezt Szerb Antal helyesen állapította meg immár klasszikussá lett irodalomtörténetében, anélkül, hogy közelebbről kifejtette volna. Azóta többen, részletesen kifejtették ezt a helyes felismerést, irodalomtörténeti összefüggésben, kimutatva benne a nagy francia forradalom hatását. Ugyanezt most a vallástudomány oldaláról fogom vizsgálat alá venni: feltételezve mindazt, amit az irodalomtörténeti vizsgálat már eddig felderített, s mely nagy mértékben segítheti a vallástudományi vizsgálatot. Segítheti, de nem pótolhatja.

Az evilági (szekuláris) vallás úgy keletkezik, hogy vagy egy kézzel fogható tárgyat vagy valamely szellemi képződményt minden emberi határon s mértéken túl emelve, érzékfeletti, felső (transzcendens) hatalomként állítjuk magunkkal szembe, s vele az önodaadás, a teljes hódolat s függés, az alávettség viszonyába kerülünk. Harmadik lényegi vonása még a közösségi, a történeti-szociális vonatkozás, mely szerint mindig valamely közösség megnyilatkozása, vagy pedig maga hív elő új közösséget. Ha ennek az evilági valásnak felső (transzcendens) tényezője tárgy, akkor bálvány, ha pedig szellemi képződmény, akkor istennek nevezzük. A Biblia szóhasználatával élünk e tekintetben: „Isten áll az istenek gyülekezetében, ítél az istenek között” (Zsolt 82,1), és „Ha vannak is úgynevezett istenek, akár az égben, akár a földön, aminthogy van sok isten és sok úr, mindazonáltal nekünk egy Istenünk van, az Atya, akitől van a mindenség, mi is őbenne, és egy Urunk, a Jézus Krisztus, aki által van a mindenség, mi is őáltala.” (1Kor 8, 5—6). Minden embernek nagy a kísértése arra, hogy felcserélje Isten tiszteletét az istenek

valamelyikének tiszteletével, s így vétkezzék az első parancsolat ellen. Ez ellen küzdöttek megalkuvás nélkül, örök időkre példamutatóan, Izrael és Júda prófétái.

I

Petőfi szabadságvallása az evilági (szekuláris) vallások egyik prototípusa. A szabadság nála olyan eszme, mely minden evilági, emberi határon túllépő (transcendens), ember- s világleletti, személyessé vált hatalom: istenség, akit nem köt, nem korlátoz senki és semmi. „...gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását s ez *istentagadás*... én ellenben hiszem... látom az utat, melyen halad. Ő lassan halad, minden száz vagy ezer esztendőben tesz egy lépést, de miért sietne? hiszen ráér, mert övé az örökkévalóság...” (Naplójegyzetek és hírlapi cikkek.)

„Ha majd a szabadság közösen elfogadott istenség lesz (és maholnap az lesz), odaállnak a nemzetek oltára elébe, hogy az áldást elfogadják tőle...” (Naplójegyzetek és hírlapi cikkek.)

Petőfinél a költői jelkép szintén több mint szemlélet: a jelkép egyetemessé válása folytán vagy azonnal, vagy egy-két merész íveléssel a szabadság valósi felfogásába lendül fel, pl. „Ó puszta, puszta, te vagy a szabadság képe s Szabadság, te vagy lelkem istensége” (A csárda romjai).

A költő antifiliszteri jellemvonása erkölcsi cselekvéssé, ez pedig hősi áldozatvállalássá alakul át, ezen át a világszabadság egyetemes, mindenekfelett való gondolatává, mely már vallási jellegű (Egy gondolat bánt engemet). Ez már nemcsak az egyes ember, a népek, a nemzetek, a társadalmi osztályok, de az egész emberiség, minden nemzet, sőt minden lény szabadságát jelenti.

A szekuláris vallás második lényegi tényezője: az ön-odaáldozás, a hódolat, az alávetettség, Petőfinél így jut kifejezésre: „... leborulok méltóságos színe előtt (ti. a szabadság istenségének), fölkelek megáldva, belefogódzom szent palástjába és követem dicsőséges nyomdokát” (Naplójegyzetek és hírlapi cikkek). Verseiben sokszor, sokféleképpen nyilatkozik meg az evilági vallássosságnak ez az önodaadása: talán legtúlzóbb formában, már-már a paroxizmus határán a „Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek Az emberiségért valamit...” címűben.

A vallásnak harmadik lényegi vonása: a közösségi, a történeti-szociális vonatkozás, ugyancsak megtalálható, sőt föltűnő a költő életfolytatásában. A márciusi ifjak Pilvax kávéházbeli körébe, valamint Bem táborkarának katona-bajtársi közösségébe természetesen illeszkedett bele. Az író-társak körében pedig, az első magyar írói sztrájk megszervezésében, az ún. Tizek társaságában, ő maga hívott létre új, irodalmi közösséget, amelyben a szabadságért rajongó lelke a legmegfelelőbbben kibontakozhatott volna.

2

Érdemes vizsgálni azt is, hogy Petőfi vallássá lett szabadság-észméjének milyen sok változata van, s mennyire széles skálájú, sok szólamú ez a gondolat, lírai költészetében, prózai feljegyzéseiben egyaránt.

a) *Társadalmi szabadság.* „Láttam bíborban a bűn hőseit, Tiprott erény volt lábok zsámolya. Fejérpirosra volt e zsámoly festve: Szeméből könny, szívéből vér folya. Láttam kiszáradt sárga arcokat... Igen bizony, mert minden arc az éhség Éjének egy-egy holdvilága volt. Láttam mellettük fényes

arcokat, Miken a Jólét napja ragyoga, Bokáikon arany sarkantyú . . . sárga, Mint amaz éhezők arculata” (Álmain). „Míg egyfelől boldog lakóid Megfűlnak a bőség miatt: Hát másfelől meg éhhalállal Megy sírba sok szegény fiad” (Magyarország).

b) *Szellemi szabadság.* „Azon időben, mikor a lelkeket vették s jó drágán fizették, mikor egy alázatos görnyedés megalapított jövendő volt, én messze kerültem a vásárt és senki előtt még csak a fejemet sem billentettem, hanem álltam egyenes fővel s fáztam és éheztem. Lehetnek nagyobbyszerű lantok és ékeesebb tollak, mint az enyém, de szeplőtelenebbek nincsenek, mert soha lantomnak egy hangját, tollamnak egy vonását sem adtam bérbe senkinek: énekeltem s írtam azt, mire lelkem istene ösztönzött, lelkem istene pedig a szabadság.” (Naplójegyzetek)

c) *Erkölcsei szabadság.* „. . . a republikánusnak nem az a fő jelszava, hogy „le a királlyal”, hanem a tiszta erkölcs. Nem a széttört korona, hanem a megvesztegethetetlen jellem . . .” (I. m.) Ez az erkölcsi szabadság nemcsak a külső korlátoktól, de az önmagunk rabságából való szabadságot is jelenti.

d) *A művészi-költői szabadság.* „Azt gondoljátok: a költés szekér, Mely ballag széles országutakon? Sas a költés: hol nem járt senki sem, Ő arra indul, fennen, szabadon.” (Az utánczókhöz). Lásd még: A természet vadvirága, Világgyűlölet, Gyalázatos világ, A Hold elégiája. Költői képzetének teremtő voltát isteni teremtő erővel ruházza fel. „Ahol már megszűnik az Isten szép világa, Új világot teremt Mindenhatósága.” (Az én képzetem.)

e) *A szerelem érzése* benne szintén vallási jellegűvé lesz. Égi virágnak nevezí már korai versében. Az örökkévalóság isteni attributumával ruházza fel (Szeptember végén). Szabadsághitének nagyságát éppen azzal minősíti, hogy annak mindent, még szerelmét is kész feláldozni. Ennek nyoma van már költői pályája elején is (Háborúval álmodám, Ha az isten . . .), s később „Szabadság, szerelem” kezdetű jelszavában, ill. reprezentatív verskötetének motójában ugyanezt fejezi ki: „Szerelemért feláldozom az életet, Szabadságért feláldozom szerelmemet.” Végül a kettő úgy kerül összhangba, hogy szabadságvallása megtartja fölényét, s a szerelemvallása annak mintegy szolgálóleánya lesz. „Ha rabbá tesznek, lesz, aki Homályos börtönömbe jő el. S föl fogja azt deríteni Fényes hajnalcsillag-szemével. Ha meghalok, ha meghalok A vérpadon vagy csatatéren, Lesz, aki majd holttestemről Könnyűivel le-mossa vérem” (Véres napokról álmodom).

f) *A sajtó, a nép, a nemzet, a politika, a háborús küzdelem* az végül is, amely uralkodóvá, meghatározóvá válik szabadságvallásában, mely a világ-szabadság gondolatában tetőzik. Ezt a fogalmat és kifejezést a nagy francia forradalom jakobinus irányzatának képviselőitől vette át („liberté du monde”), mely azelőtt nálunk nem volt ismeretes.

3

Eddig még mindig az evilági (szekuláris) vallás idővel, előbb vagy utóbb eltorzult, s ezzel az emberben életromboló erővé változott. A szabadságvallás esetében is ugyanez figyelhető meg.

Szinte törvényszerűnek látszik az a jelenség, hogy a szabadság átmegy idővel a maga ellentétébe: az abszolút szabadságból s ennek követelményéből indulnak ki, s a legnagyobb zsarnokságba jutnak. A szabadság dialektikájának szokták nevezni azt a sajátos fordulatot, mely Petőfinél is megtalálható. „Egy vallás van a földön: szabadság. Aki mást vall, rettentően lakol” (1848).

Vö. ehhez még: Az apostol. Királyok ellen. Akasszátok fel a királyokat. Itt a nyilam, mibe lőjem.

Egy másik, ugyancsak gyakori torzulása abban mutatkozik meg, hogy a szabadságot — bizonyos keresztényellenes élel — isteni, megváltó hatalomnak képzelik. Petőfinél egy másik, szintén 1848. c. versében látható ennek nyoma, jöllehet költeményeinek gyűjteményéből saját maga kihagyta ezt a versét. „Szent szabadság, újabb megváltója A másodsor süllyedt embereknek, Drága élted miljom s miljom ója, Ne féj, téged nem feszítenek meg.”

A szabadságvallás mindhárom, lényegalkotó tényezőjében beállhat az előbbiekkal egyenlő vagy hozzájuk hasonló torzulás, ennek következményei: a fanatizmus, a megszállottság, a rögeszme, a szertelenség, az elfogultság, a felelőtlenység, a különcködés, és ki tudná még mind felsorolni?!

Petőfi rövid életében is felsorolható néhány jellemző eset, annak szemléltetésére, miképpen sodródott válságba élete minduntalan, éppen szabadságvallásának eltorzulása következtében.

Vörösmartyt tisztelte nemcsak koránál fogva, de azért is, mert nagy költőnek tartott tanítómestere volt: hálát érzett iránta, hiszen ő tette lehetővé, hogy első verseskötete megjelenhessen, állást is szerzett neki, mikor segéd-szerkesztőnek ajánlotta a Pesti Divatlap-hoz. Mégis megtámadta, méghozzá kinyomtatott versben, melynek ez volt a refrénje: „Nem én téptem le homlokodról, Magad tépted le a babért.” Tette ezt csupán azért, mivel Vörösmarty a nemzetgyűlésben a többséggel együtt, a Kossuth ajánlotta, kompromisszumos javaslatra szavazott, arra, hogy csak az újonnan felállítandó magyar hadseregbe vezettessék be vezényleti nyelvként a magyar nyelv, a régebbieken még megmaradhat egyelőre az eddigi, német vezényleti nyelv.

Összeütközése katonai feletteseivel két esetben úgyszintén aligha menthető. Először Vetter Antal helyettes hadügyminiszter előtt jelent meg nem előírás szerinti tiszti egyenruhában: tiszti zubbonya felső részét szétbontva, nyakravaló nélkül, inggallérját kihajtva. Később, Bem küldöttjeként hivatalos minőségben, ugyanígy öltözve jelent meg Mészáros Lázár hadügyminiszter előtt, aki ezért rendreutasította. A költő ezért úgy vett magának elégtételt, hogy írt egy „Nyakravaló” című, sikerült humoros verset, hogy így neveltségessé tegye előljáróját. „Nyakravaló nélkül akarod megvédeni hazádat? Oh te számár, te, minő ostoba képzelet ez!” Még szerencse, hogy a miniszternek volt humorérzéke, s maga is nevetett a gúnyversen, s így az esetnek nem lett komoly következménye.

Legfájdalmasabb mégis visszaemlékeznünk harctéri elestére, korai halálára. Tudjuk, hogy eleshetett, meghalhatott volna bármikor máskor is, pl. mikor „négy nap dörgött az ágyú Vizakna s Déva közt”, hiszen bátran viselkedett a csatában, ezért kitüntetést is kapott Bemtől. Ahogy mégis ténylegesen elesett és meghalt, azt valamiképpen rajongássá forrósodó szabadságvallásának összefüggésében lehet látnunk s megítélnünk. A segesvári csatára Bem tilalma ellenére ment el, Gyalokay Lajos tisztára kocsiján utazott. Gyalokay később elmondta, miről beszélgettek útközben. „Ő nemcsak a politikában, de szociális téren is majdnem a szabadosság határáig terjedő demokráciának volt híve... Gyűlölt minden korlátot, minden béklyót, mely az ember akaratát és szellemét mozgásában korlátozhatná... Rombolva végigsöpörni, alkotva újjáteremtteni akarta a világot.” Utolsó éjszakáját Székelykeresztúron, a csata előtt, alvás nélkül virrasztotta át. Bajtársaival beszélgetett késő éjszakáig s mikor éppen lefeküdni készült volna, Bem már kora

hajnalban riadót veretett s a hadiszemléje után elindította seregét a csatátér felé. A Segesvárt megszállva tartó, háromszoros-négyszeres túlerőben levő ellenség, Bem seregének láttán, cselet gyanított. Feltételezve, hogy Bem seregének támadása csak afféle „tüntetés”, a főtámadást a város másik végén, észak felől várta. Ezért megosztotta védő seregét, s a nap folyamán inkább csak védekezett a magyar sereg rohamai ellen. Csak késő délután, mikor már nem kellett tartania az északról jövő támadástól, zúdult egész erejével a magyar seregére, s átkaroló hadmozdulattal annak bekerítésére, teljes megsemmisítésére tört. A költő nem vett részt a csatában. A csatátér több pontján látták napközben, elmerülve a harc szemléletében. Egy ízben nagyon előrement, s akkor maga Bem küldte erélyes szóval hátra. Délután öt óra körül, mikor a teljes erejével támadásba lendült ellenség átszakította a magyar csatláncot, s erre a közelben levő katonaoorvos figyelmeztette a költőt, ő azt mondta: „Potomság.” Csak mikor már látta, hogy a hadvezérség is menekül, eredt ő is futásnak. Amikor a legnagyobb éberségre lett volna szüksége, bizonyára akkor jelentkeztek nála az át nem aludt éjszaka következményei, a bágyadtság, a figyelmetlenség. Későn szánta rá magát a menekülésre, később, mint a vezérkar. Az ellenség átkaroló hadmozdulata, gyűrűje gyorsan zárt: aki lovon vagy kocsin menekült, ki tudott még jutni a gyűrűből, aki gyalog, az szembe találkozott az ellenség lovasaival. Petőfi is gyalog volt, ott kellett elesnie „a harc mezején”, a héjjasfalvi országút mellett, az Ispán-kúttal szemben.

Sokan, sokféleképpen kísérelték meg a szabadságot megvalósítani. Ezeknek a kísérleteknek egyike az, hogy — mint Petőfi — a szabadságot vallássá, vallásosságukká tették. Hogy mi a szabadság, még inkább, hogy az miképpen valósítható meg, hogy mi az igazi és teljes szabadság megvalósításának útja, módja, lehetősége, arról soha sem mondunk le, arra mindig törekedni fogunk új és új kísérleteinkkel, amíg csak ember él a földön. A Szentírás erről így tesz számunkra tanúbizonyságot: „Ahol az Úrnak Lelke, ott a szabadság” (2Kor 3,17). „Megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket... Azért ha a Fiú megszabadít titeket, valósággal szabadok lesztek” (Jn 8,32.36).

TARBAY EDE

Nehéz feltámadás

halni könnyebb mint feltámadni

megrogyansz ahogy lábra állnál
emlékeket kell megtagadni
mindent amit Túlonna láttál

s üres kézzel jönni mint Lázár

Napló, 88.4.17.

Ha most a hó,
ha most a hóhér,
nem, akinek polgári mestersége,
kámzsás vörös helyett a hófehér, szelíd,
letérdelhetnék őlébe,
végezze dolgát, irgalommal, rajtam
abban a párás, ígért pirkadatban —
megadnám magam, mit tehetnék,
már semmi másra nincs erőm,
és nincsenek, kik megkövessék
a faluszéli legelőn,
dombon, nevemben, bitófák helyén,
hol ő meg én
egyetlen ponttá sűrűsödve
várnánk, türelmünk fogytán
a Bíró szavára,
ki felsorolná felsorolhatatlan
a voltat és van-t —
mi egy alakban,
kettős személyben megmeredve
lesnénk az eget,
mikor jön már a hó,
ami mindent fehérrel betemet,
akár a szóttas nászágy-lepedő,
kezdet és vég,
mely most az asztalon,
majd a lemosott és kiterített test,
egyszerre tor, megtorlás, vigalom.

Az Újszövetség színgazdagsága

János levelei

Az első levél

János evangéliumának üzenete továbbsugárzott tanítványai körén át az érintett gyülekezetekbe. A János első levelének később elnevezett iratot a „jánosi iskola” egyik tagja írta, talán az, aki János evangéliumának záró fejezetét és kisebb átdolgozását készítette. Az evangélium és a levél szerzője tehát nem azonos, de a levélíró szeme előtt ott volt János evangéliuma. Ennek hatása lépten-nyomon érvényesül művében. Szoros rokonság áll fenn a két irat nyelve és gondolatvilága között, a különbségek mégsem jelentéktelenek. Az eltérést főként két tekintetben figyelhetjük meg: a másféle szituációban és a nagyfokú „egyháziasításban”.

1. János evangéliuma a „világgal” küzd, melyet az ő helyzetében a zsinagóga képviselt (Diakonia, 1991/2. 79). János első levelében a magukat keresztényeknek, sőt igazibb keresztényeknek tartó tévtanítók az ellenfelek, akik a gyülekezetből szakadtak ki. A tévtanítást hirdetők a gnoszticizmus elnevezésű irányzathoz tartoztak, akik a keresztény hitet ezzel a sokféle ágból öszszetevődő, bonyolult vallási áramlattal egybeolvasztották. A korabeli gnoszticizmus részletes ismertetésébe nem mehetünk bele, csak azokra a tünetekre vetünk pillantást a levél áttekintésekor, melyekkel a levélíró küzd. Miközben elhatárolja a Krisztusról szóló evangéliumot a tévtanítók állításaitól, maga is felhasználja gnosztikus képzeteket, hogy az adott szellemi helyzetben világossá tegye a keresztény hitet.

2. János evangéliumának írója — mint előző számunkban láttuk — sajátos, az Újszövetségben egyedülálló teológiát vall. A jánosi gondolkozást már az evangélium redaktora, átdolgozója is közelebb vitte az általános keresztény tanításhoz, a levélíró pedig saját személyében képviseli az „egyházias” álláspontot több kérdésben. Krisztus visszajöveteléről és az ítélet napjáról hagyományos értelemben szól (2,28: „Maradjatok meg őbenne, hogy amikor megjelenik, bizodal munk legyen iránta, és meg ne szégyenítsen minket eljövetelekor”). János evangéliumában az „eljövök hozzátok” hűsvétra és a Szentlélek vételére vonatkozik (Diakonia, 1991/2. 75). A levél eközben nem áldozza fel a jellegzetes jánosi látást az örök élet jelenéről: „Mi tudjuk, hogy átmentünk a halálból az életbe” (3,14. Vö. Jn 6,47; „aki hisz, annak örök élete van”). A levélíró hangsúlyt tesz a keresztség és az úrvacsora szentségére (5,6—8), míg János evangéliumának eredeti alakjában a szentségek elhalványodnak, és az ige kerül kizárólagos középpontba (Diakonia, 1991/2. 77). Tekinthezünk úgy János első levelére, mint hidra a jánosi teológia és az egyházi közgondolkodás között.

Magát az iratot csak későbbi hagyomány nevezi levélnek, de hiányzanak nála az ókori és a korabeli keresztény levélforma jellegzetességei. Nincs címzése, nem nevezi meg küldőjét, kezdő és záró üdvözlést sem tartalmaz. Inkább tekinthető körlevélnek, egy bizonyos terület kereszténységéhez szóló, visszatérő témákra tagozódó elmélkedéssorozatnak, melyet gyülekezetekben felolvastak.

A kutatás megkülönböztethetőnek vélt a levél szövegében egy ún. alapíratot, melyet gnosztikus, illetve keresztény eredetűnek, vagy a levélíró régebbi saját alkotásának tartottak. Az esetleges forrást és a feldolgozását azonban nem lehet elválasztani a levél nyelvi és gondolati egysége miatt. Annyit megállapíthatunk, hogy a levélíró felhasznál különböző eredetű hellenisztikus-gnosztikus és zsidó hagyományanyagot, mely utóbbi feltűnő párhuzamot mutat a kumráni közösség tételeivel. Nyomatékosan idéz és értelmez őskeresztény hitvallási mondatokat. Például: „Ha valaki vallja, hogy Jézus az Isten Fia, Isten benne marad, ő pedig Istenben” (4, 15). A levél írója önálló gondolkodó, s ez megmutatkozik János evangéliumával kapcsolatban is.

Krisztus-hitvallás

A levél a Jézus Krisztusról szóló hitvallást a tévtanítók doketista felfogásával szemben védelmezi, mely szerint Krisztus csak látszólag öltött emberi testet. A gnosztikus gondolkozás kizárólagos ellentétet lát Isten és az érzéki valóság között. Ezért a gnosztikus keresztények elutasították, hogy a menynevei Krisztus azonos lenne a történeti Jézussal. Velük szemben hangsúlyozza a levél, hogy Jézus az Isten Fia, s Krisztus testben jött el. „Ki a hazug, ha nem az, aki tagadja, hogy Jézus a Krisztus?” (2,22) A „hazudni” a levél terminológiája szerint nemcsak azt jelenti, hogy „valótlant mondani”, hanem a „hazugság” a jánosi értelemben vett „igazságnak”, az Isten valóságának a tagadása. Istent egyedül a Jézusban feltárult kinyilatkoztatásban ismerhetjük meg. A názáreti Jézus alakjától elválasztott istenhit valótlán képződmény, sőt istentagadás: „Aki tagadja a Fiút, azé nem lehet az Atya sem. Aki vallja a Fiút, azé az Atya is” (2,23). Ezen a hitvalláson dől el, hogy Istenhez tartozunk-e: „amelyik lélek vallja, hogy Jézus Krisztus testben jött el, az Istentől van. Amelyik lélek pedig nem vallja Krisztust, az nem az Istentől van” (4,2–3). A tévtanítók mint keresztények tudnak a Megváltóról, de tagadják, hogy ő a történeti Jézusban megjelent.

János levele nem kevesebbre figyelmezteti a mai hívőt: kereszténynek lenni azon fordul meg, hogy a földön járt Jézust Isten Fiának, a világ Üdvözítőjének valljuk-e (4,14). Attól tartok, hogy a keresztények között korunkban igen sok a „gnosztikus keresztény” akik csak Jézusról tudnak, de benne nem ismerték fel a Krisztust.

Testvérszeretet

A Krisztus-hitvallás mellett a levél másik fő motívuma az egymás iránti szeretet. „Szeretteim, szeressük egymást” — hangzik írójának felhívása. „Új parancsnak” nevezi, mert tartalmában Jézus Krisztushoz kapcsolódik, csak anynyiban „régí”, mert az olvasói a keresztény igehirdetésben kezdettől fogva

hallják (2,7—8). A hit és a szeretet összetartoznak, mégpedig úgy, hogy az előzőből fakad az utóbbi: „Az ő parancsa pedig az, hogy higgyünk az ő Fiának, a Jézus Krisztusnak nevében, és szeressük egymást, ahogyan erre parancsot adott nekünk” (3,23). A „név” a személyt jelöli: hinni Jézusban úgy, ahogyan a „Krisztus” és „Isten Fia” név kijelenti. E hit következménye a szeretet, az *agapé*. Nem az általános emberi szeretetről van szó, ezt állandóan szemünk előtt kell tartanunk a levél olvasásakor. Ebben az isteni szeretetben foglalódik össze Isten minden más parancsa, ezért váltakozhat a levélben a „parancs” egyes és többes számú használata.

A szeretet parancsát megelőzi az Isten irántunk való szeretetének ajándéka: „Mi tehát azért szeretünk, mert ő előbb szeretett minket” (4,19). Isten szeretete Fiának elküldésében és kereszthalálában mutatkozott meg (4,9—10). Kereszténynek lenni azt jelenti: „mi megismertük és hisszük azt a szeretetet, amellyel Isten szeret minket”. S itt következik a levél legnagyobb mondata: „Isten szeretet, és aki a szeretetben marad, az Istenben marad, és Isten is őbenne” (4,16). A levélíró egyetlen, összefüggő mozgásként értelmezi a szeretetet mint isteni valóságot (Veöreös Imre: János levelei. Bp., 1970). Az Istentől jövő szeretetet a hit megragadja, a szeretet pedig cselekvésben továbbadja. Isten megelőző szeretete összekapcsol bennünket a hit útján Istennel, s az Istennel való közösség az egymás iránti szeretetben valósul meg. A levél nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a láthatatlan Istent nem lehet szeretni, s az ő lehajló szeretete a másik ember iránti szeretetben ér céljához (4,12). Célzás van itt is a tévtanítókra: a gnosztikus felfogás szerint Isten közvetlen tárgya lehet az ember szeretetének. A szeretet kettős áramlását egybekapcsolja a levélíró: „Szeretteim, ha így szeretett minket az Isten, akkor mi is tartozunk azzal, hogy szeressük egymást” (4,11).

Már János evangéliuma tárgyalásakor láttuk, hogy megoszlik a kutatók álláspontja: a keresztények egymás iránti szeretete nem szűkíti-e le a felebaráti szeretet általános parancsát (Diakonia, 1991/2. 77)? Ez a kérdés a levél olvastán még élesebben vetül elénk. Kétségtelen, hogy a „testvér” kizárólag a hívő társra, a gyülekezet tagjára vonatkozik. S az itt szóban forgó szeretet elválaszthatatlan a Jézus Krisztusban megnyilatkozott isteni szeretet elfogadásától, a keresztény hittől. Annyiban megoldódhat a felvetett kérdés, hogy az isteni szeretet továbbáramlása a hívő ember cselekvésében nem rekedhet meg a gyülekezet, az egyház határánál, hanem kivételt nem ismerő felebaráti szeretetté válik. Viszont kétségtelen, hogy a jánosi gondolkodás látóhatárából kiesett a keresztény hittől függetlenül található áldozatos emberi szeretet, mely az *agapé* vonásait viseli magán, ahogyan azt Pál apostol az első korinthusi levél 13. fejezetében leírja. (Erről részletesebben szöveg János levelei című, 1970-ben megjelent könyvem 249—251., 253—258. oldalán.)

A testvérszeretet hangsúlyozása, mely végigvonul a levélen, közvetlenül érinti a tévtanítók magatartását, amellyel szembefordultak a gyülekezet tagjaival. „Aki azt mondja, hogy a világosságban van, de gyűlöli a testvérét, az még mindig a sötétségben van. Aki szereti a testvérét, az a világosságban van” (2,9—10). „Világosság” és „sötétség” az isteni és az Isten nélküli szférát jelöli. Ezt a gondolatot használja fel a szerző, hogy az adott helyzetben megmutassa: a gyűlölet ellentmondásban van az Istenhez tartozással. Másutt is megfigyelhető a levélben a gnosztikus keresztényekre való célzás: „Aki hiszi, hogy Jézus a Krisztus, Istentől született, és aki szereti azt, aki szülte, azt

is szereti, aki attól született” (5,1). Az „Istentől születni”-képzet eredetileg a misztériumvallások és a gnosztikusok gondolatvilágában gyökerezik (Kärner Károly). Jelentése Jánosnál: a hívő ember új létét az Istentől kapta (vö. Jn 1,13; 1Jn 2,29; 5,1.4. stb.) Az ember rászorul lényének megújulására és ennek alapja csak emberen túli eredetű lehet — ez közös vonás a keresztény igehirdetésben és a gnosztikus kegyességben, de döntő a különbség: a keresztény hit ezt az alapot Jézus Krisztus eljövetelében látja. A gnosztikus keresztények Isten iránti szeretetükről beszélnek, ez azonban lehetetlen az Istentől született testvérük szeretete nélkül. A levél más helyén a „tőle született” kifejezéshez szorososan kapcsolja a levélíró a magyarázatot: „Lássátok meg, milyen nagy szeretetet tanúsított irántunk az Atya: Isten gyermekeinek hív-nak minket, és azok is vagyunk” (2,29c—3,1).

Egyes részletek

1. *„Ha azt mondjuk, hogy nincsen bűnünk, önmagunkat csaljuk meg, és nincs meg bennünk az igazság” (1,8).* Ez a megállapítás célzás a gnosztikus keresztényekre, akik a Lélek birtokában magukat büntelennel tartották. Ezzel a tévtonítással szemben hangsúlyozza a levél: „Ha megvalljuk bűneinket, hű és igaz ő: megbocsátja bűneinket, és megtisztít minden gonoszagtól” (1,9). Nem általános bűnvallásról van szó a gyülekezet és annak vezetője előtt mintegy liturgikus formában, hanem a vétkek személyes megvalósításáról Istennek. Az elkövetett vétkektől való megtisztítás szava a bűnbocsánatot ismétli meg, de nyomban következik a figyelmeztetés: „Gyermekeim, ezt azért írom nektek, hogy ne vétkezzetek”. A levélíró számol a keresztény embernek holtáig tartó bűnös állapotával, ezért így folytatja: „Ha pedig vétkezik valaki”, s utal a hagyományos őskeresztény tanításra Krisztus engesztelő áldozati haláláról és a megdicsőült Krisztus közbenjárásáról Istennél (2,1—2).

Ez az összefoglaló kép a hívő ember vétkeességéről ellentétben állónak látszik a levél folyamán előkerülő megállapítással: „Aki őbenne (Krisztusban) marad, az nem vétkezik” (3,6). Idézem Bultmann magyarázatát: a „nem vétkezni” feltétele az „őbenne maradni”; de ki állíthatja magáról, hogy ezt a feltételt maradéktalanul teljesíti? A „nem vétkezik” megállapítás közvetve buzdítás a Krisztushoz való hűségre. — Az egész szakasz biztató, serkentő szó — gnosztikus terminológiával — a keresztény ember erkölcsi erőfeszítésére, melyet megalapoz a hívőnek valóságos Isten-gyermeki mivolta (3,4—9). Így érthetjük meg a következő mondatot is: „Aki az Istentől született, az nem cselekszik bűnt, mert az ő magja benne marad, és nem vétkezhet, mert az Istentől született” (3,9). A „mag” az Istentől származás, a nemzés vallástörténeti képzetéhez tartozik; képiesen értendő. Isten tettét jelenti, amellyel igéjében kinyilatkoztatja magát (S. Schulz). A zürichi Biblia „életmagnak” fordítja; az „élet” ebben a szókapcsolatban a jánosi értelemben vett életet, az örök életet jelenti. Isten-gyermekségünk Isten szeretetének elveszíthetetlen, maradandó ajándéka, melyet cselekvésünkben, a szeretetben kell valóra váltanunk. „Ajándék és követelés összetartoznak oly módon, hogy az egyik nincs a másik nélkül, mégis úgy, hogy az ajándék az első, amely a keresztény életet megalapozza” (Bultmann).

2. *„Gyermekeim, itt az utolsó óra, és amint hallottátok, hogy antikrisztus*

jön, most meg is jelent: mégpedig sok antikrisztus jelent meg” (2,18—19). A szerző ismertnek tételezi fel az olvasók előtt Krisztusnak az utolsó időkben megjelenő ellenfelét. Antikrisztusoknak és hamis prófétáknak a tévtanítókat nevezi (4,1—3: vö. Mk 13,22). Az őskereszténység apokaliptikus alakja itt elveszti mitikus jellegét, s a gnosztikus keresztények megjelölésévé, mi voltuk meghatározásává válik. A gyülekezetből nőttek ki, s annak veszélyeztetői.

3. *„Nektek pedig kenetek van a Szentől”*. A gyülekezet tagjai a Szentlélek ajándékában részesültek — erre utal az „olajkenet”, mely csak később lett a keresztelési szertartás része. A Lélek Isten ismeretét közvetíti: „és mindent tudtok” (2,20). A levél ezzel kivédi a gnosztikus keresztények állítását, mely szerint ők több, mélyebb istenismerettel rendelkeznek. A Szentlélek vétele nem egyszerűen a keresztség aktusához fűződik, hanem az azt megelőző és továbbkísérő igehirdetéshez. A Szentlélek folytatja tanító, kinyilatkoztató munkáját bennük és közöttük: „a kenet, amelyet tőle kaptatok, megmarad bennetek, és nincs szükségetek arra, hogy valaki tanítson titeket” (2,27). A levélíró ezzel kapcsolódik a János evangéliumában szereplő Segítő-Szentlélek, a Paraklétosz munkálkodásához, anélkül, hogy ezt említene (Jn 14,26. Lásd Diakonia, 1991/1. 75).

4. *„Az az Isten iránti szeretet, hogy parancsait megtartjuk, parancsai pedig nem nehezek”* (5,3). A jánosi gondolatvilágban nincs helye Pál apostol alapvető kérdésének a törvény teljesítéséről (Diakonia, 1989/2. 64—65., 69—70). János evangéliuma és levelei nem az ószövetségi törvény rendelkezéseit értik azon a görög szón, amelyet „parancs”-nak fordítottam idézett könyvemben is, s ugyanezt teszi a később megjelent magyar katolikus bibliafordítás. A „parancsolat” régies szavunk ugyanis ma vallási értelemben a tízparancsolat törvényeit jelenti (Magyar értelmező szótár). Isten „parancsai”: Istennek a Jézus Krisztus által megmutatott akarata a hívó ember életében, s a hit és szeretet parancsában vannak összefoglalva (3,23—24). A kettő pedig egybetartozik, mint láttuk előzőleg. Isten, Jézus parancsai tulajdonképpen a szeretet „egyetlen parancsának kisugárzásai az engedelmes élet változatoságában” (G. Schrenk). Jánosnál a törvény előírása helyet ad az Istennel és Jézus Krisztussal való szeretetkapcsolatnak és az abból folyó cselekvésnek (Jn 15,10—11).

A gnoszticizmus ellen folytatott harc képezi a háttérét a levél idevonatkozó fejtegetéseinek (2,3.5;5,3 stb.). A gnosztikusok az Istennel való misztikus kapcsolatukkal büszkélkedtek. Rájuk vonatkozik: „Aki azt mondja: ismerem őt, de nem tartja meg parancsait, az hazug, és abban nincs meg az igazság” (2,4). Velük szemben hangoztatja a levél, hogy az Isten iránti szeretet a parancsainak megtartása, s ezt a mondatot is megelőzi az egymás iránti szeretet parancsa (4,21;5,3).

Az Isten „parancsai nem nehezek”-megállapítás pedig érthető lesz a rákövetkező versből: „Mert minden, ami Istentől született, legyőzi a világot, és az a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk” (5,4). Isten gyermeke örvendező szívvel kész arra, hogy tegye Isten akarátát (J. Schneider). Vétkei tudatában, a bűnbocsánat bizonyosságában (1,8—9)! A „világ legyőzése” nem az Istentől idegen embervilág meghódítására céloz. A „világ”: az istenellenes lét. Isten a hívőket gyermekeivé tette, ezért győznek azon az erőn, amely az igazi Krisztus-hittől való elfordulásra, Isten erkölcsi akarátának semmibevételére, a szeretet parancsának megtagadására akarja őket bírni. A „le-

győzte” szó igealakja a múlt adott pontjára utal. A legsúlyosabb támadást, a Krisztus-hit meghamisítását (és az egymás iránti szeretet megtagadását) elhárították. Ez a győzelem Krisztus erejének, a bennük maradó Szentléleknek a győzelme. A megtartott hit — ez maga a győzelem.

A levél célja

A levél bevezetése összefoglalja írójának szándékát (1,1—4). Vallja, hogy Jézusban Isten Fia jelent meg a földön, s vele az örök élet. Teszi ezt szorosan kapcsolódva János evangéliumának bevezetéséhez (Jn 1,1.4.14). Az örökkévalóságban elrejtett Krisztus a testté léétel által lett elérhető az embereknek. A szerző többes szám első személyben beszél: „Amit hallottunk, amit szemünkkel láttunk, amit megfigyeltünk és kezünkkel tapintottunk, azt hirdetjük az élet igéjéről. Mert megjelent az élet, mi pedig láttuk, és tanúságot teszünk róla” (1,1—2). Az elsődleges értelemben fizikai látást, hallást, tapintást jelentő szavak halmozása határozottan utal a Jézus korabeli hívő szemtanúkra. A levél írója mégsem Jézus kortársa. A második század elején rója sorait. A többes szám első személy használata nem azt jelenti, hogy abban az időben a szem- és fültanúknak nagyobb köre még életben volt. Ez a „mi” a levél íróját és társait a hagyomány hordozóihoz kapcsolja, akik hívő szemtanúktól átvették és továbbadták a személyes tapasztalatot Jézusról. Ezekben a mondatokban a Jézus Krisztusról szóló üzenetnek a történeti alapja lesz nyilvánvaló, mely beleér az író és olvasói jelenébe. A vallástételben a hívők mindenkori egyidejűsége jelentkezik Jézus történetével, a Krisztus-eseménnyel (Jn 20,29!). Ugyanez történik a mai keresztény hívővel, ha kezében van az Újszövetség. Jézus Krisztust az egykori szemtanúk is csak a hit látásával ismerhették meg (Diakonia, 1991/1. 76). A levélíró a történetiség hangsúlyozásával a gnosztikus keresztények ellen lép fel, akik nem tartották Jézust „testben megjelent Krisztusnak”.

A bevezetés megadja a levél célját: „amit láttunk és hallottunk, azt hirdetjük nektek, hogy nektek is közösségek legyen velünk”. A szerző a testvéri kapcsolatot akarja erősíteni olvasóival és olvasói között, melyet a tévtanítók veszélyeztetnek. Ezt a gyakorlati célt mélyértelmű összefüggésbe állítja: „a mi közösségünk pedig közösség az Atyával és az ő Fiával, a Jézus Krisztussal”. A jánosi teológiában a „közösség” szó csak ebben a fejezetben fordul elő (1,3.6—7), de jelentése ismétlődik olyan kifejezésekben, mint „öbenne lenni” (2,5;5,20), „öbenne maradni” (2,6.24), és kölcsönösen: mi Istenben és Isten bennünk (3,24;4,13). A levél célja abban csendül ki, hogy „örömünk teljes legyen”: az Istennel való közösségben megtapasztaljuk az üdv előrevetítődő ajándékát (1,4;3,2).

János második és harmadik levele

A két levélnek azonos a névtelen szerzője. Magát az „Öreg”-nek nevezi (preszbüterosz). Nem lehet szó gyülekezeti presbiterről, mert azok testületet alkottak, egyedül nem szerepeltek; egyébként feladatkörük nem a mai presbiteri, hanem lelkeszi szolgálathoz hasonlítható. A levélíró nagyobb egyházi terület tiszteletben álló, kiemelkedő, idős keresztény egyénisége lehetett, aki

a keresztény hagyomány, közelebről a jánosi hagyomány kezésének, letéteményesének számított. Felelőssége túlnőtt egy gyülekezet határán, amit két levelének tartalma mutat. János második és harmadik levelében az első levél gondolatai visszhangoznak, de nem azonos módon. A „jánosi iskola” más tagjától származhat, mint az első levél. Az első levélhez hasonlóan mindkettő a második század elején keletkezhetett.

János második levele egy meghatározott gyülekezethez szól. „Kiválasztott Úrnő” jelképes megjelölése ennek a gyülekezetnek; „az ő gyermekei” a gyülekezet tagjai. János első levelének fő motívumaival találkozunk a sorokban: biztatás a testvérszeretetre és óvás a gnosztikus tévtanítóktól, „akik nem vallják, hogy Jézus Krisztus testben jött el” (7. v.). A szerző örömét fejezi ki, hogy vannak a gyülekezet tagjai között, akik a szeretet „új parancsának” megfelelően élnek (4,6. v.). Ebből a megállapításból következtethető, hogy a címzett gyülekezetben is felütötte fejét a tévtanítás. Ezért a rövid írás legfontosabb konkrét mondanivalója, hogy a tévtanítás vándorhirdetőit ne fogadják be (10—11. v.). Az Öreg készül a gyülekezet személyes meglátogatására, és saját gyülekezete („a te kiválasztott nőtestvéred gyermekei”) köszöntését is küldi.

János harmadik levele sajátos egyháztörténeti helyzetet tükröz. A címzett a levél írójához közel álló Gájusz nevű keresztény. A szerző örömét fejezi ki, hogy Gájusz vendégszeretetben részesíti az „idegen testvéreket”, a gyülekezetébe érkező misszionáriusokat. De szigorúan megrója a gyülekezet vezetőjét, Diotrefészt, mert a szerző előző levelét — melyet nem ismerünk, de nyilván ugyanaz lehetett a tárgya, mint ennek a levélnek — elutasította. Diotrefész a levélíró által ajánlott vándor-igehirdetőket nem fogadta be, működésüket a gyülekezetében megtiltotta, s az Öreget gyalázó szavakkal, jogosulatlan vádakkal illette. Sőt a gyülekezet vendégszeretetet tanúsító tagjait a gyülekezetből kizárta (9—10. v.).

A levélíró Diotrefészt úgy jellemzi, mint „az elsőségre vágyót közöttük”, aki tehát a gyülekezetben a vezetést magának igényli. A használt szóösszetétel sehol nem fordul elő az Újszövetségben, sem a nem keresztény irodalomban. Talán a szerző képzése, mellyel lekicsinylően el akarja kerülni Diotrefész valódi megjelölését, az episzkoposz, püspöki címet. Diotrefész valószínűleg eltökélt képviselője volt a monarchikus (egyeduralkodó) püspöki vezetésnek, mely abban az időben Kis-Ázsiában és Szíriában már kialakult (Rómában még nem: az első század végén Római Kelemen többes számban beszél a püspökökről, és cserefogalomként használja a „presbiterek” megjelöléssel). Diotrefész a máshonnet jövő misszionáriusokat hatáskörébe való belenyúlásnak tarthatta.

Felmerült a kutatás során, hogy dogmatikai ellentét is lehetett az Öreg és Diotrefész között. Ez azonban nem bizonyítható, mert a levél nem tesz rá célzást. Mégis lehetséges, hogy Diotrefészt a levélírónak és az ajánlásával jövő misszionáriusoknak a „jánosi gondolkozáshoz” való tartozása is ellenállásra készítette. Az általános keresztény hittartalomtól meglehetősen különbözött a jánosi teológia. Mindenesetre a levélíró készül Gájusz gyülekezetébe, ahol nyilvánosan felelősségre akarja vonni Diotrefészt (10. v.). Ez a terve mutatja kétségtelen tekintélyét és jelentős szerepét, mégha azt Diotrefész és gyülekezetének nagyobb része nem is ismeri el.

Még egy név szerepel a levélben: Démétriosz, aki a levél vivője lehet, il-

letve az érkező misszionáriusok közé tartozhat. A levélíró őt Gájusz figyelmébe ajánlja (12. v.).

* * *

Pál és János — az Újszövetség két legnagyobb igehirdetője. Más honnan közelednek Jézus Krisztushoz, de szavuk a mélyben egybecseng. Mindkettőjük tanításának voltak örökösei az Újszövetség írói között. A jánosi iskolával most foglalkoztunk. Pál apostol szellemi hagyatékát a másodlagos páli levelek ápolják tovább. Hazai kereszténységünknek egyaránt nagy szüksége lenne Pál és János tanúságtételének meghallására. Időszerűségük egyaránt figyelő fülek után kiált!

Kulcsár György: Postilla...

Alsólindva 1574.

Nagypénteken való prédikáció

... A halállal való megvívás fölötté igen rettenetös, és az embernek minden erejét elveszi, mint megtetszik az halálra való emberekben, akikre szentenciát adnak: míg a halálra küviszik, őmagokban minémő nagy keserő kínok és lélőkben való megszorulásnak búsolgási támadnak, mindaddig, míg nem a természet őmagát teljességgel a halálnak fogságába adja. De e Krisztusnak lelkében való gyötrelmhez képest afféle haláltól való irtózás és rettögés csak csúfság. Mert az Krisztustól megválva soha azt nem hallottuk, hogy egyének valakinek véres verejtéke folyott volna, a rettögésnek és lelkében való kínlódásnak miatta. De annakutána az ő rettögése annál is nagyobb lészen vala, mikor a körösztfán függ vala, hogy minden tanévtványi és baráti őtet elhagyván, az őrejá való irégyek megcsúfolják és rútságos szidalommal illetik vala. Úgyannyira, hogy osztán a nagy kinnak miatta az ő mennyei szent atyjára ekképpen kiáltana: Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?

Huszár Gál: Úr Jézus Krisztusnak... dicsőséges feltámadásáról való prédikációk

Magyaróvár 1558. — Bp. 1945.

... Először azért ne alítsuk a Krisztus fel támadását olyannak lenni, mint a Lázárnak fel támadása volt, hanem test szerént is fel támadott, de annak felette lélek szerént a halálnak is Urává lött, meg győzte őtet, őmagával örök életet hozott és ő vele egyetembe minden hívő emberek fel támadtanak és a halált meg győzték. Ő pedig nem csak idő szerént való életet nyert, hanem lelki életet is hozott. Mert mint annak előtte a testi halálnak és keresztnek általa, a bűnnek és pokolnak lelki halálát hogy meg rontá és meg ölé, ugyan azonképpen az ő fel támadásával nem csak idő szerént való életet és békeséget hozott, de őnmagával egyetembe az örök életet s idvösséget is vissza hozta és fel támasztotta ...

KULTURÁLIS FIGYELŐ

Népfőiskola tegnap, ma, holnap

Szerkesztette Harsányi István

Püski—Magyar Népfőiskolai Társaság kiadása. Budapest 1991

Feszült figyelemmel vettem kézbe a 272 oldalas kötetet, huszonöt szerző közös munkáját. Fiatal lelkeszkoromnak legszébb emlékei közé tartozik a népfőiskolai munka. 1942—1946 között három alkalommal volt reám bízva evangélikus leánynépfőiskola vezetése Dunántúlon. Közülük a gyenesdiási hagyott bennem legmélyebb nyomot, mert ott magam is — feleséggel együtt — „bentlakó” voltam. Belülről éltem át e sajátos intézmény különleges jellegét, embernevelő feladatait, a mi esetünkben evangéliumi szolgálatát, egyházépítő jelentőségét is. S tapasztalhattam utána évtizedeken át volt népfőiskolásaink visszatekintő lelkesültségét, a két tél végi hónap életformáló hatását. A könyvben most elsősorban azt kerestem, mit sikerült a kieső negyven év úrén át az 1936—1948 között Magyarországon folyó munka tavaszi virágzásából megőrizni és friss magvetésként újra elindítani.

A kiemelkedő írások lényegében megfelelnek az 1844-ben egy dániai kis faluban elindult mozgalomnak. Az a frissesség is üdítő, ahogyan az ügy mai hordozói igyekeznek hozzáformálni elképzeléseiket a változott idők és helyzet követelményeihez. Ez főként arra vonatkozik, hogy a régi népfőiskola az elhagyatott falu felemelésén fáradozott, míg a mai sokkal szélesebb rétegekre számít. A kötet alapján elmondható, hogy a hazai népfőiskolai törekvések

jelentős része az 1980-as évek végén hű maradt a népfőiskola múltjához és keresi útját a jelenben.

A könyvre nagy szükség van a mai tájékozódásban, mert a népfőiskola lényegét kevesen ismerik Magyarországon. Grundtvig dán evangélikus lelkésznek, a népfőiskola megalkotójának alap gondolatait jól foglalja össze a kötet szerkesztője, Harsányi István pszichológus, pedagógus. A népfőiskola a szó megszokott értelmében sem nem iskola, sem nem főiskola. Itt nem a tanároknak kell kérdezgetniük, feleltetniük a tanulókat. Éppen ellenkezőleg: a tanulóknak kell kérdéseket feltenniük a tanároknak. A népfőiskola olyan terep, amelyen a tanulók sóvárgó érdeklődése találkozik a tanárok tehetségével. Olyan közösség, amelyben a „hallgatók” aktív munkatársakként vesznek részt a közös munkában. A hagyományos előadásforma visszaszorul, s több a megbeszélés, eszmecsere, vita, beszélgetés. Az igazi népfőiskola bentlakásos intézmény, s nincsenek vizsgák. Célja a személyiség érlelése, jó honpolgár nevelése, a művelődés és korszerű szakismeretek utáni vágy felkeltése.

Világossá válik a könyvből a népfőiskola nélkülözhetetlen feltétele: minden népfőiskolának legyen olyan szellemi gazdája, minden munkájának összefoglaló igazgatója, irányítója, aki elejétől végig együtt van a közös munkába bevont hallgatókkal, mert csak ilyen ve-

zető tudja nyomon kísérni a hallgatók fejlődését, észlelni kérdéseiket. Küldetéstudattal rendelkező előadók, nevelők személyiségének a hatása adhat életre szóló élményt a résztvevőknek. E feltételekhez viszonyítva a mai, népfőiskola néven számon tartott kezdeményezések többsége nem egyéb ismeretterjesztő sorozatnál. A népfőiskola ügyének hazai felkarolói között egyesek százon felüli népfőiskoláról beszélnek. A kötet szerkesztője szerint tíz alatt van azoknak a száma, amelyeket joggal megillet a népfőiskolai megnevezés. A fogalomtisztázás hozzájárulhat, hogy a hazai népfőiskolai szervezetek között megkülönböztessék a népfőiskolát a népfőiskolai tanfolyamoktól és szabadiskolai előadásorozatoktól.

Összefoglalóan azt kell mondanunk, hogy a könyv nélkülözhetetlen a népfőiskolák mai szervezőinek és munkásainak, az érdeklődőknek pedig átfogó

képet ad a népfőiskola mivoltáról, történetéről, külföldi példáiról, mai itthoni alakulásáról és a jövőbeli feladatokról. A függelékben a népfőiskolák kívánatos ismeretanyagáról adnak szakemberek rövid feldolgozásokat.

A magyar népfőiskola múltját Kovács Bálint, ny. református lelkész, a Magyar Népfőiskolai Társaság elnökségi tagja mutatja be. Részletes dolgozatában külön süllyal foglalkozik az evangélikus népfőiskolákkal. Felhívja a figyelmet Csepregi Béla cikkére: Népfőiskolai munkánk négy évtized távolából (Diakonia, 1979. 2. szám). Örvendezvő csillan fel szemünk az egykori tíz évnyi hőskorra tekintve. Annál fájóbb, amit láthatunk a könyvből, de tudunk is személyes tájékozódásból: evangélikus egyházunkban ma nincsen új kezdet. Hol vannak azok a fiatalok, akiket égetne ez a szép feladat?!

Veöreös Imre

Aki a kerék küllői közé esett

Dietrich Bonhoeffer élettörténete

(1990. Beltz Verlag, Weinheim)

Renate Wind, a weinheimi Bonhoeffer-iskola lelkésze és tanára igen alapos kutatómunka után, drámai alkotóerővel írta meg ezt az életrajzot, mely röviden is sokatmondó, mindössze 160 oldalon (a Beltz Biográfiák zsebkönyv méretű sorozatában) állítja elének a német ellenállás hőst, miközben mintegy vilámlámfényben világítja meg a második világháború korát, mely éppen öt évvel Renate Wind születése előtt ért véget. Beleérező erejét mutatja, hogy mégis hitelen szól róla.

Azt a csaknem négy évtizedet, mely a mártír lelkész rövid élete számára adatott, a riasztó, meglepő és megdöbentő változások jellemezték. Amikor a kislány 1906-ban Breslauban megszületett, még „rendben volt a világ”. Ő maga is

megérdemelte a német előkelőségeknek kijáró címet: „Wohlgeboren” (jól született), mert valóban jó helyre, a szellemi elit világába érkezett; apja a breslauer Pszichiátriai Klinika igazgatója (később Berlinben a nevezetes Charité klinika pszichiátriájának vezetője), anyja pedig annak a von Hase teológiai professzornak a lánya, aki II. Vilmos császár udvari prédikátora is volt egyszemélyben. A hat gyermeket bensőséges szeretet veszi körül, ezt mutatja az is, hogy az első iskolai években az anya maga tanítja gyermekeit, az apa pedig esténként a világirodalom klasszikusait olvassa föl nekik.

A felvilágosodás szellemiségében élő, racionalista apát szerfölött meglepi, hogy tehetséges fia papi pályára készül,

bár döntésébe nem szól bele, majd eredményei és sikerei leszereleik ellenállását. A fiú nagy ígéret, noha kezdettől fogva kissé kívül áll az egyház körein, ellenzékisége pedig túlnő a fiatalok szokásos lázadozásán.

Renate Wind erősen hangsúlyozza ezt az egész életén átívelő kívülállást, hozzátéve, hogy ez nemcsak a személyiség belső küzdelmeiből fakadt, hanem a külső világ ellentmondásaiból is. Mindenesetre tény, hogy a fiatal lelkész mindenütt kissé kívülállóként, szinte vendégként van jelen, és talán csak finkenwaldi tanítványainak körében, s élete végén, rabságában szűnik meg idegensége.

A kitűnő képességű fiatalembert tanárai mind többször küldik külföldre, elsősorban tanulmányi szempontból, de védelmi szándékkal is: ne legyen otthon, ne adódjék alkalom összetűzésekre a felettesekkel. (Előbb Barcelonában lesz az ottani német kolónia káplánja, majd vendégdiák New Yorkban, utóbb német lelkész Londonban. Vendégtanárnak is meghívják az USA-ba, de három hónap után hazatér, mert kitör a háború.)

A német egyház konzervatív és hivatalos. Kirchenregiment. Bonhoeffer életet, élményt, érzelmeket, szépséget kíván vinni a keresztyén nevelésbe, minden mást, csak hivatalosságot és regimentet nem. Tanít, táborozik a fiatalokkal, ökumenikus ifjúsági kapcsolatokat létesít és ápol, diákjai rajonganak érte. Egész lényé szembenáll mindazzal, ami hazájában készül, de még azzal is, ami ott 1933 előtt létezik. Lehangoltan keresi egyházát, de nem leli, a létezőt nem tudja elfogadni. Még kevésbé a Hitlert támogató „német keresztyéneket” (Deutsche Christen), akik megtagadják az Ószövetséget, a „zsidó teológus” Pált; Jézust pedig árja hősként óhajtják hirdetni. Mindezt persze a konzervatív egyház jobbik része sem viseli el, az egyház kettészakad, és az úgynevezett „hitvallók” 1934-ben zsinatra jön-

nek össze Barmenben. A „német keresztyének” tévtanait elutasítják, s kijelentik, hogy Isten ígéje az egyetlen tekintély, azon kívül semmilyen hatalom sem léphet föl a kinyilatkoztatás igényével. Az egyház az evangélium üzenetét nem engedheti át váltakozó politikai erőknél és nézeteknek. A barmeni nyilatkozat tételei mögött a hamarosan száműzötté váló Karl Barth professzor áll, a szervezésben Bonhoeffer munkája mutatkozik meg. Utóbbi boldog: végre meglelte egyházát, végre otthon lehet benne. De öröme nem tart soká: a hitvalló egyház nem vállalja a politikai ellenzék szerepét, csupán az egyház tiszta tanítása és autonómiája mellett áll ki. Azok közül, akik 1934-ben még sikraszállnak, sokan megalkudnak majd, behódolnak, de lesznek, akik következetesen vállalják meggyőződésüket ige-hirdetésben, emberek mentésében. Közülük sokan szenvednek börtönökben és táborokban, vagy áldozzák életüket is.

Bonhoeffer kezdettől fogva szembe-szegül a nemzeti szocializmussal. Erre predestinálja családjá, rokonsága, baráti köre is. (Jellemző, hogy a Hitler elleni merénylet megghiúsulása után a családból két testvért, két sógort, egy nagybácsit, rajtuk kívül több közeli barátot végeznek ki. Ellenállásuk azonban nem ekkor kezdődik, hiszen az elítélésük alapjául szolgáló „zosseni akták” között találják meg Hans von Dohnányi (az egyik Bonhoeffer lány férje) 1939-ben papírra vetett szervezkedési tervét.)

1933–34-ben a fiatal teológiai docens még legális előadásokban küzd. („Szólj a némák helyett!”, „Aki tudván tudva elfordul a hitvalló egyháztól, az az üdvösségtől fordul el!”, „Csak aki a zsidókért kiált, csak annak van joga gregoriánt énekelni!”); ökumenikus ifjúsági konferenciát szervez Fanő-ben, ahol béke-prédikációt tart; majd a Stettin melletti Finkenwaldban fiatal káplánok Predigerseminar-ját vezeti (később, a megszüntetés után illegálisan, éveken

át). 1936-ban mindennemű tanítási, igazgatási engedélyt megvonnak tőle.

A háború kitörésének híre New Yorkban éri. Hívei, tanítványai örülnek távollétének, végre biztonságban tudják. Ám ő tüstént hajóra száll. Siet haza, érzi, azok mellett a helye, akiket ő nevelt ellenállásra. Ekkor következik életének az a korszaka, melyről őszinte tisztelői is keveset tudnak. A „krimikorszak”, a kémhistória. A tudós teológus a kémelhárítás főnökének futára lesz. Az elhárítás vezetője, a család régi barátja, Canaris, bizalmába avatja, és felhasználja a tudós lelkész nemzetközi, ökumenikus kapcsolatait, hogy külső segítséget kapjon Hitler elpusztításához, és azután különbékét szerezessen hazája számára.

A kémelhárítás futára pedig jövésmenése közben írja Etikáját, híres nagy művét, amelyben éppen a „szituációs erkölcs” kérdéseivel viaskodik: „vannak élethelyzetek, melyekben bűnössé kell lennünk, hogy Krisztus-követők maradhassunk. Mert az Ő követése azt is jelentheti: a felebaráti szeretet kényszerít a bűn vállalására...” Az erőszakot ugyanis minden körülmények között bűnnek tartja, de ha kell, arra is kész, hogy maga ölje meg Hitlert.

Bonhoeffer, aki a házasság gondolatától is tartózkodott, hogy az őellen-

ség elleni küzdelmében független maradhasson, szabad életének szinte utolsó pillanatában találkozik a szerelemmel, mely most már halálalig kíséri, s megszépíti rabságának két esztendejét. Maria von Wedemeyer hűségesen látogatja a jószerivel csak levelezés útján megismert, és írásban eljegyzett vőlegényt az utolsó stációig.

Az az utolsó perc a háborúnak is végző pillanata. A vesztt érző dühöngő fenevad a megkísérelt merénylet után valóságos tömegpusztítást rendelt el tisztikarában (mintegy 5000 embert gyilkoltak meg); a Canaris-ügy vádlottaira a végén került sor, Bonhoeffert 1945. április 9-én végezték ki Flossenburgban. Az énekeskönyvünkben is szereplő vers („Áldó hatalmak oltalmába rejtve”) anyjához és menyasszonyához intézett utolsó leveléből való, de ekkor még nem tudta, hogy ez lesz az utolsó üzenet.

Renate Wind elmélyült, mégis izgalmas könyve sajnos csak németül olvasható. De aki bírja a nyelvet, annak érdemes meghozatnia. Olvasása után Bonhoeffer már nem távolból tisztelt mártír, hanem közvetlen ismerős, akinek írásait is másképp olvassuk, másképp értjük.

Bozóky Éva

Az emberiség ügynöke

Ludwig Geissel: *Unterhändler der Menschlichkeit.*

Stuttgart, Quell Verlag, 1991. 480. oldal.

Olvasóinknak aligha kerül kezébe e könyv, bár a részletek iránt érdeklődők alkalmas módon bizonyára megszerezhetik. Mindenesetre annak lényegét megpróbálom itt összefoglalni.

A sikkes eleganciával készült borítólapon egy háború-gyanús hatósági ügyirat leszakított felzete díszleg: „streng vertraulich”, szigorúan bizalmas. Ez a

most megjelent könyv egy nagy önleplezés: aki hallgatott, mert munkakörének természetéhez ez magától értetődően hozzátartozott, amit eddig nem mondhatott el senkinek, elmondja im' mindenkinek. Tartalmánál fogva mégis több ez mint önleplezés: annak a több mint négy évtizedes támogató és mentő munkának titkait tárja fel, amellyel a

második világháború után a nyugatnémet evangélikus egyház ideológiailag, gazdaságilag, sőt kimondottan finánciálisan segítette a velünk egy zsákba zárt, eszközeitől jórészt megfosztott kelet-németországi evangélikus egyház szervezetét és tagjait.

Az anyagi segítségnyújtás elsősorban a Hilfswerk Geschäftsstelle Stuttgart és az országos Diakonia szervezetén keresztül bonyolódott le, de szükség esetén az éppen lehetséges utakon és eszközökön.

Jutott azonban e segítyekből a testvéregyházaknak Európában, így hazai evangélikus egyházunknak is és szeretetintézményeinknek egyházunk hivatalos szervein keresztül, nem egyszer gépkocsik juttatásának formájában. Tették ezt olyan időkben is, amikor egyházvezetőségünk elvei és magatartása nem volt előttük éppen rokonszenves, de tudatosan a küzdő egyház testét tartották szem előtt.

Jutott e segítyből távoli országokban élőknek, nem evangélikusoknak is, ha súlyos szociális bajokkal, szegénységgel és természeti katasztrófával küzdve erre rászorultak, akár Afrikában vagy Távolszeleken.

A szerző a visszaemlékezések során azt is elmondja, milyen lelkiismereti gond volt dönteni, az „embervásár” kérdésében, azaz elszánni magukat börtönben sínylődő lelkészek és civil egyháztagok kiváltására (Kelet-Németországban vagy Romániában, Erdélyben), bizony embertelenül magas tarifa árán.

A segítyügyek bonyolítása során számtalan akadállyal kellett megküzdeni, és csak nagy leleményességgel lehetett a nehézségek fölé emelkedni. Később a keleti zóna anyagi szükségéi és technikai hiányosságai miatt maga a kelet-német kormányzat kérte az áruba burkolt küldeményeket: egész vonatra-kományok indultak a kívánt árukkal nagy vállalatok kivitelezésében, hogy annak bevétele végül a kelet-német egyház kezéhez eljuthasson.

A segítyek értéke csak csillagászati számokban fejezhető ki. De álljon itt néhány adat: 1945—60 között 57 millió kg élelmiszer, — textil, orvosság, építőanyag 155 millió DM értékben, személyi csomagok 71 millió DM értékben, készpénz 20 millió DM, gyűjtésből 60 millió DM, testvérgyülekezeti segíty formájában 185 millió DM, a DDR közegyháznak 520 millió DM.

* * *

Ki volt ez a tüneményes ember, aki fél évszázados hallgatás után könyvében most ezt a krimibe illő mesés történetet napfényre hozta?

Ludwig Geissel 1916-ban született, hírszolgálati főiskolát végzett, anyanyelvén kívül angolul és franciául is beszél. Elmondja könyvében, hogy a háború alatt nagy frontterületek telefonhálózatának szervezését végezte. Szolgálatában közben nem egyszer drámai beszélgetéseknek lett fültanúja. Az afrikai front beindításakor például Hitler indulatos hangon unszolta Mussolinit a kezdeményező lépések megtételére. Az tehetetlenségére hivatkozott. Hitler ennyi és ennyi páncélos hadtest küldését ígerte, de kikötötte a német parancsnokság vezető szerepét a közös akcióban...

A szerző végigélte a hadiszereplését és a közhangulat változását, volt úgy, hogy győzelmek mámorában élt, de átélte orosz területen a Rückmarsch—alles sprengen és a fagynyomor poklát is, enyhüléskor a kerékagyig érő sártenget. Háromszor sebesült. Tanúja volt, mikor az életben maradásukért küzdő félholt katonák túzlángnál melegítettek fel fagyott tetemeket, hogy a meleg ruhát lefejtve megmeneküljenek a fagyhaláltól. Két fivére hősi halált halt: egyiknek sírját orosz földön fellelhetette, a másikat elnyelte a tenger. „Akkor értettem meg, Krieg ist Tod” — írja.

A segítyakciók tömkelegéből az tűnik ki, hogy szerzőnk az egyház „mindene-se” volt: előbb a Hilfswerk keretében, aztán a Diakonia szolgálatában dolgozott, utazott vonaton, szekéren, repülő-

gépén (Afrikában egy mentő akció keretében találatot is kapott kis gépén, és csak kényszerleszállással menekült meg). Mindig oda küldték, ahol a gépezet akadozott. Tárgyalt államférfiakkal (Ulbricht, Grotewohl, Brandt —, Schalk-Golodkowskival és Kunst bankárral) s szükségből egyes üzletemberekkel. Cél-

ja valóban a Menschlichkeit, az embe-riesség volt egy embertelen világban.

A könyv dokumentum a történelem számára. Önmagában pedig izgalmasan valóságos élet —, aki olvasásába kezd, nem tudja letenni.

Böjtös Sándor

Feuchtwanger: Jud Süß

A 20. sz. első felének ünnepelt írójának, Lion Feuchtwangernek (1884—1958) szinte valamennyi műve — pedig rop-pant termékeny — bestseller volt. Ele-gáns stílusa, témaválasztása a kortárs írók között is előkelő helyet biztosított számára. Elképesztő történelmi művelt-sége felért Tolsztoj tudásával, finom, aprólékos lélek- és jellemrajza a nagy orosz írók művészetével vetekedett. Ott-honosan mozgott az ókorban, a közép-korban, de a felvilágosodás ideje is nyi-tott könyv volt számára csakúgy, mint a szárnyát bontogató fasizmusé. Az iro-dalomtörténet műveinek többségét zsi-dó származása miatt allegorikus írásnak véli, mintha bennük védekezett volna a diktatúrák, az elnyomott kisebbség megalázása ellen, vagy a fasizmus kö-nyörtelenségével szemben. Mindez alig-ha áll az 1925-ben megjelent Jud Süß-re (A herceg és zsidaja), amely kötet az 1990. év végén *Tandori Dezső* fordítá-sában újra megjelent. E kötet Feuchtwanger próféciája, sötét víziója népe holocaustjának.

Szörnyű mélység felett egyetlen szál kötél feszül. Ezen kell átvergődnie a jámbor olvasónak. A mélységben szinte a tudat alatt örvénylik érthetetlenül, megmagyarázhatatlanul az antiszemiti-zmus. A lélek bizonytalan lépéseiben pusztán egy bambusz balansz segít: az az alapvető igazság, hogy sem a társa-dalmak, sem az egyének nincsenek de-terminálva antiszemitiizmusra. Nem öröklött, hanem szerzett tulajdonság, és hogy megszerezhezzük, sötét politi-

kai erők gondoskodnak róla. De jaj, ha a kötél mellé lépünk, menthetetlenül el-nyel bennünket is a szörnyű mélység. Álljon itt néhány megrázó sor a kötet ismertetése helyett:

„... Mert ez a titkos tudás: a Könyv szelleme volt.

A Könyv szelleme, igen, a Könyvé. Nem volt a zsidóknak államuk, ami összetartta őket, nem volt országuk, földjük, királyuk, megszabott, egységes életformájuk. S ha mégis egyek voltak, sokkal inkább egyek, mint a föld bár-mely más népe, hát a Könyv volt az az erő, ami eggyé tette őket. Barna, fe-hér, fekete, sárga bőrű zsidók, nagyok és kicsinyek, pompában vagy nyomor-ban élők, istentelenek és jámborak, akár csendes kis szobában éltek végig életüket, ábrándvilágban, akár a való-ság igazi színes, aranyló fortagában sodródtak és uralkodtak: lelke mélyén mindnek ott élt a Könyv tanítása. Mert tarka fortag a világ, gazdag és sok-színű, de az egész csak hiúság, mintha a tovasuhanó szél után kapkodna vala-ki: egyetlenegy azonban Izrael Istene, a Mindenható, Örökkévaló Isten. Néha, igaz, mintha az élet mindennapjainak zúgása elhalványította volna ezt a szót, de azért ott élt mégis mindannyiukban, s olyan órákban, amikor magukra ma-radtak, mikor életük csodálatos magas-ságokba szárnyalt, vagy éppen a halál percéhez érkezett el, feltündökölt a szó, ezt suttogták egymásnak ilyenkor. Ima-szíjjal láncolták szívükhöz s homlokuk-hoz, ott állt ajtajukon is ez a szó, ezzel

kezdtek napjukat, s ezzel fejezték be: ezt a szót tanulta meg elsőként a csecsemő, s a haldokló ezt lehelte utoljára. Ebből a szóból szívták erőt, hogy újuk egyre sokasodó gyötrelmei között össze ne roskadjanak. És csak mosolyogtak titokban, sápadtan Edom hatalmán, minden tombolásán, hűhóján, örületén. Mert mindez mulandó, mindez elenyészik: csak az Ige marad meg.

Magukkal hordták a Könyvet két évezreden át. Ez volt országuk, népük, hazájuk, örökük, birtokuk. Az ő közvetítésükkel jutott el a Könyv valamennyi néphez, és azok mind magukénak vallották. De ők voltak, igen, ők és senki más, egyedüli jogos tulajdonosai, ismerői és bizományosai.

Hatszáznegyvenhétezer-háromszáztizzenkilenc betűje volt a Könyvnek. Megszámoltak, megmértek, megvizsgáltak és megismertek minden egyes betűt. És minden betűnek tömérdek élet volt az ára, ezrek és ezrek haltak mártírhálát valamennyiért. Így azután teljességgel övék lett a Könyv. És imaházaikban,

legnagyobb ünnepükön, egy emberként hirdette, vallotta, kiáltotta gazdag, dolyfős és megtiport szegény: nincs semmi egyebük, csak a Könyv . . .”

Íme, Feuchtwanger sorai, meditációja a Könyv, az Ószövetség felett. A mondatok melankóliája, a fájdalmas gondolatok az író hangos zokogása Jud Süss népe, a zsidóság felett. Jeremiás sirathatta így egykor népét, vagy Ráchel gyermekét. Ismétlem, a Jud Süss-t 1923—24-ben írta, 1925-ben jelentette meg. Németországban — egyebekben ő maga is német zsidó volt, Münchenben született — csak tíz év múlva jelentkezett Hitler, s el kellett 4—5 évnél telnie, amíg a regényben megrajzolt sorsa beteljesedett a zsidóságnak. Az írónak is emigrálnia kellett időközben. Végül is az USA-ban halt meg. Am a Jud Süss próféciája örök figyelmeztetés: gyűlékony anyag az antiszemitizmus, s a tűzzel felelőtlenül játszani istenkísértés. Aki a mélyben örvénylő indulatokra tűzcsóvát vet, maga is áldozatul eshet.

Rédey Pál

Szalatnai Rezső: A Duna költői

Budapest 1990, az 1944. évi Hungária-kiadás reprintje

A Dunáról szóló költemények antológiája, mely Janus Pannoniustól Illyés Gyuláig 34 olyan költőt szólaltat meg, akiknek rímes sorai százados történelmet ébresztgetnek, a Kék Duna mítosza helyett filozófiát és politikát szólaltatnak meg, tündésükben hazafiság és nemzetközi európaiság rezeg, idők fölötti okos szót hallani és szívdobogást.

Érezni, hogy nem gépi komputer dobta össze a címetek, hanem olyan ember személyes válogatása, aki a darabokra szabdalt Közép-Európa egységét mélyen átérezte, nemcsak maga előtt látta e folyamrendszer erezetét, de annak történelme, kultúrája és álmodott hivatása pulzált szívében.

Szalatnai Rezsőt, az évekkel ezelőtt elhunyt író, nem annyira ismeri a magyar közönség, amennyire megérdemelné. Veöreös Imre írásának (A közép-pont felől) róla szóló fejezetéből megtudhatjuk, hogy két hazája volt: Szlovákia és Magyarország —, előbbi 1948-ban nem önszántából hagyta el. Műveltségén meglátszott, hogy Prágában, és Krakókban végezte egyetemi tanulmányait, Pozsonyban tanárkodott, a szlovákiai magyar ifjúságot haladó irányban nevelte és szervezte. Számos önálló írása tükrözte élettapasztalatát és eszményeit, az emberiséggel párosult magyarságot.

Jelen könyvében másokat szólaltat

meg, kommentár nélkül mégis sokatmondóan, a Duna csodálói és szerelmeit, akik hallották annak susogását és továbbadták üzenetét: évszázados küzdelmes történelmét és megfellebbezhetetlen egységét annak a Közép-Európának, amit a Duna birodalma jelent.

Néhány szemelvény hamar megmutatja, hogy nem unalmas olvasmányról, hanem izgalmas életről, rólunk van benne szó.

Csáti Demeter Pannónia megvételéről c. versében még az ómagyar nyelvet jól értő füllel leírja, mint vették meg a honfoglaló ősök aranyszerszámos paripán a veszprémi hercegtől Dunántúlt, miután követek (kevetek) a Duna vizét és a bársonyos füvet megvizsgálva kívánatosnak tartották a tájat.

Berzsenyi Dániel lelkesen csodálja a száz hajókat rengető Dunát s a nagy Dunának tündér kerteit —, a habokkal küzdő szép hidat, melyen zsbongva egy világ tolong... Csüreinkeket Európa irigyli...

Vörösmarty A Buvár Kund hősi tetteiben nemzete vitézségét szemléli, — majd a mohácsi mezőt faggatja, — nyögve felel s csak alig hallhatóan és keservesen a föld: „Hír temetője Mohács.”

Széchenyi István nem ír költeményt, de szónál hatalmasabbat cselekszik, hajót és hidat épít. Közvetve az ő személyének állít emléket Kerényi Frigyes a Lánchíd alapkövének letételét megénekelve, Pesten 1842. augusztus 24-én.

Arany János Toldi hőskölteményében idézi bajnokának elszántságát: „Csol-

nakát berúgta a széles Dunába, — egy csolnak elég egy embernek, s nem lesz a halottnak hajóra szüksége.”

Arany László: „Kelet s nyugat, múlt és jövő vegyest, / szép vagy fonák arccoddal Budapest.”

Ady keserűen vallatja a folyót: „Gyónjál nekem, vén falurossza! / Az boldog népet itt sohse látott. / A Dunatáj bús villámhárító, / Fél-emberek, fél-nemzetecskék / számára készült szegyen-kaloda. / Ahol a szárnyakat lenyesték / s ahol halottasok az esték.”

Kosztolányi már optimista: „Gangesz sem oly szent, mint a Duna tája, / hol él a régi, fáradt, hősi faj / s csodát teremt...”

József Attila az Országház háta megett nézi az úszó dinnyehéjat és mélyet gondol: „fecseg a felszín, hallgat a mély.” S a körülöttünk és bennünk is vizzálykodó nemzetek kavargására térve, keserűen kifakad: „Rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

Erdélyi József a Duna méltóságos fenségét irigyli: „Neki nem kell váltania útlevelet, / mint énnekem, ha vén anyámat / még egyszer látni akarom...”

Illyés Gyula pedig A Dunánál Esztergomban (1952): „A határ, határ, Európa / tág mezein a néma jel, / amelyen innen élni, halni, / tulnan gyűlölni, ölni kell.”

E ferde képzetből mikor gyógyul ki végre a gazdag egységre született Dunatáj?!

Böjtös Sándor

Tévedtünk? Vétkeztünk?

A külföldi egyházi sajtóból

Tulajdonképpen ezzel a kérdéssel foglalkozott Werner Krusche ny. magdeburgi püspök, a kelet-német protestáns egyházak szövetségének (Bund der Evangelischen Kirchen) egykori elnöke

1991. február 24-én, a „Bund” utolsó zsinatán. Ekkor mondták ki a nyugat-német egyházzal, az Evangelische Kirche in Deutschland-dal (EKD) újra-egyesülését. Krusche püspök több

órát igénybe vevő, tanulmányok is beillő előadásban tekintett vissza az egykori NDK keretei között létesült egyházi szövetség létrejöttének körülményeire, szolgálatára és tapasztalataira.

A „berlini fal” felépítéséig a kelet-német tartományi egyházak közös szervezetben éltek a nyugat-német tartományi egyházakkal. 1969-ben az NDK területén élő protestáns egyházak (evangélikusok, reformátusok és a két protestáns egyházat 1817 óta közös szervezetbe tömörítő „unió” egyházai) kiváltak az EKD szervezetéből, és létrehozták a maguk külön egyházi szövetségét az NDK keretei között. Krusche püspök előadásában, annak első témájaként, részletesen kifejtette, hogy lépésük nem minősíthető se tévedésnek, se vétségnek most sem, amikor az újraegyesülés lehetővé vált a szocialista rendszer összeomlása következtében. A „Bund” nem a kelet-német állam kényszerítésére, hanem inkább az NDK egyházpolitikai elképzelései ellenére jött létre.

Az EKD-ből való kiválásuk történetéről és jelentőségéről következőképpen számolt be: „A Szövetség létrehozásával az NDK egyházi tudatosan fogadták el a számukra Istentől kijelölt térséget, ahol Ő arra használta fel ezeket az egyházakat, hogy az evangélium továbbra is hangozzék ezen a területen, és a gyülekezeteket életben tartsa. Ezzel az embereket is szabadabbá tette arra, hogy társadalmi beágyazottságuk területén megtalálják Krisztus követésének módját és az ennek megfelelő életvitelt. A függetlenné válás megkönnyítette az NDK-beli egyházak számára, hogy az itteni sajátos életviszonyok figyelembevételével hirdessék az igét és töltsék be szolgálatukat. Ugyanakkor hátráltatta az állam és a párt gyanakvását, miszerint az egyházak nyugati távirányítás mellett élnek és híveiket az NDK ellen hangolják. Szabadabban beszélhettünk, mert nem kellett szüntelenül arra figyelniük, miként vélekednek megnyilatkozásainkról

az NSZK-ban élő egyházak, s az állam felé is hivatkozhattunk önállóságunkra, vagyis arra, hogy létjogosultságunknak egyedül az evangélium és nem valami más az alapja.”

Krusche püspök előadását a Berlinben megjelenő „Die Zeichen der Zeit” c. folyóirat 1991. évi első két száma közölte folytatólagosan. Érdemes lenne részletesen ismertetni és elemezni tartalmát, hiszen ez az első olyan tanulmány, amely egy szocialista rendszer keretei között szolgáló egyház életét és munkásságát — tapasztalatait, eredményeit, tévedéseit, hiányosságait és hibáit — tényszerűen és szisztematikusan kísérel meg feldolgozni. Amikor nyugati testvéreik sokszor azt mondják a keletieknek: a szocializmus csődöt mondott, felejtétek el az elmúlt 21 évet mint rossz álmot —, Krusche nem mekkül a feledés nirvánájába. Emlékezik és emlékeztet. Emlékeztetni szeretné nyugati, de keleti testvéreit is: gondolatok arra, hogy a mi fáradozásunk nem volt hiábavaló az Úrban (1Kor 15, 58). „Szenvedélyektől mentes visszatekintése — jegyzi meg a *Lutherische Monatshefte* recenzense (1991. 4. sz.) — öntudatos volt, kerülte a másképpen gondolkodók kárhooztatását, nem hallgatta el vétkeit. Abban a tudatban gondolt keleti és nyugati útítársaira, hogy nem volt semmi sem hiábavaló.” „Mégkísérelte feloldani görceiből a Bund keretében is sokszor jelentkező, önmarcangoló vitát, amely az egyház a szocializmusban címen ismert önmeghatározással kapcsolatban vetődött fel.”

Krusche hat témakörben foglalkozott az elmúlt időszak kelet-német egyháztörténetével. Mivel bennünket is közelről érdekel, a hatodikat ismertetjük. Itt tér ki az egyházi bűnbánat kérdésére. Rámutatott, hogy az utóbbi időben sokan kérték számon: miért hallgatott az egyház, és most miért mentegeti magát? Ezzel kapcsolatban megjegyezte: „Az Isten színe előtti bűnbánatról —

kishitűségünkről, fogyatékos bizalmunkról, erőtelen bizonyágtételünkről — azonban kevés szó esett. Többnyire csak az egyházi vezetőséget szólították fel bűnbánatra.”

Hempel püspököt idézve arra figyelmeztetett, hogy „a bűnök számonkérésének dolgával körültekintően kell foglalkozni”. A bűnbeismerés időt igényel, „mert ez nem egyszerűen becsületbeli dolog, azt kell ugyanis felismerni, hol történt a hiba”. „Különben is — jegyzi meg Krusche — el kell gondolkoznunk azon, hogy vajon minden tévedés bűnnek nevezhető-e. Egyik prédikációmban azt mondtam: még unokáink is szocializmusban fognak élni. Lebecsültem a szocialista állam gyengeségét és korrupt voltát. A két államiságban élő német népet az európai biztonság feltételének tekintettem. Ebben tévedtem. Vétettem is? Talán. Lehet, hogy nem akartam számolni bizonyos tényekkel. Lehet, hogy sok mindent elhitettem magammal.” „Bizony ránk fér, hogy a 19. zsoltárral így imádkozzunk: szabadíts meg azoktól a bűnöktől, amelyekről nem is tudok.”

Krusche püspök visszatekintését a hálaadás szavával zárta, és újra felhívta a figyelmet tanulmányának mottójára s egyben címére: „Gondoljatok arra, hogy fáradozásotok nem hiábavaló az Úr-

ban.” Ezért a tekintetet előre irányította. A német egyházi újraegyesülést nem tekintette befejezett ténynek, inkább folyamatnak. „Egybe kell nőnünk” — mondotta. „Vagy még inkább: együtt kell növekednünk!” Hangsúlyozta, hogy ma is aktuális, amit 1967-ben a Schwerinben tartott zsinat annak idején az NDK által meghatározott körülményekre vonatkozóan mondott ki: „Jézus Krisztus előttünk jár a számunkra új társadalmi helyzetben is, feladatokat tűz elénk, és biztosítja a szolgálat lehetőségét.”

Nemcsak a kelet-német egyházaknak, nekünk is — ismét — új társadalmi, gazdasági és politikai feltételek között kell szolgálnunk s keresnünk az egyház útját. Ne gondoljuk, hogy a liberálisan demokrata, vagy a demokratán konzervatív, a munkanélküliséget kikerülhetlenné tevő piacgazdaság és a többpártrendszer, a pluralista gondolkodás új világában nem kell már kísértésekkel megküzdenünk. Tanultunk-e, tanulunk-e a múltból? Annak hibáiból, tévedéseiből és jó eredményeiből is? Csak Isten színe elé állva és nem politikai jelszavak hatására tudjuk felismerni vétkeinket, és azt is, amiért és akikért hálával tartozunk Neki.

Benczúr László

DIAKONIA

Lutheran Review

Summary

Quarterly publication of the
Lutheran Church in Hungary
Editorial and Publishing Office:
H—1088 Budapest, Puskin u. 12.
Editor: Imre Veöreös
Assistant Editor: László Bizik
Subscriptions to above address
Annual Subscription: 280,— Forints

Anders Nygren DD., former professor for systematic theology, later bishop of the diocese of Lund/Sweden and first president of The Lutheran World Federation, is presented in the series of „Contemporary Theologians” by *Vilmos Vajta*. In the 1920th, Nygren has elaborated a basic concept of philosophy of religion, which he has confronted 50 years later with „the philosophical revolution of our century” („Meaning and Method” 1972). Acknowledging essential affinities, he is also eager to underline the specific task of theology within human sciences. Quoting briefly Nygrens famous presentation of Christian love („Agape and Eros” 1938—39), the author reminds of the significant ecumenical fruits of this ecumenical oeuvre.

Aetiology is the science which researches animal behaviour. *Edit Kézdy's* essay 'Like the animals' examines biological aggression in animals, the causes of their aggressive behaviour, its functions in race preservation, its known types, and the causes which make animals relatively abstain from killing. On the basis of the research findings of K. Lorenz, Vilmos Csányi, E. T. Hall et al., the biology teacher at Fásor Lutheran Grammar School compares animal aggression with human aggression, highlights similarities and differences, and establishes that only

biology and social sciences together are able to provide a complete picture of human aggression.

The Taizé European Meeting for Young People took place in Budapest between 30 December 1991 and 4 January 1992. For the first time there was a large number of young people from the former 'socialists countries' among the around 75 000 participants. The main theme was: 'Love, the source of freedom.'. Along with other denominations, hundreds of Lutheran families and scores of Lutheran churches welcomed and hosted the young people sharing with them the faith-generation-political dimensions of ecumenicity and appeasement, finding at the same time opportunity to express their Lutheran contribution. In some congregations the pilgrimage of trust was characterized — with or without reason — by mistrust and reservations.

The essay written by the *Taizé Brothers* together with the young people provides first-hand information on their history, their aims and activities with which, using as parables Catholic, Protestant and Orthodox traditions alike, they are serving mutual reconciliation.

Besides the papers reviewed above, also a full Table of Contents is included in the English and German languages.

DIAKONIA

Lutherische Rundschau

Aus dem Inhalt

In der Reihe „Theologen unserer Zeit“ stellt *Vilmos Vajta* den früheren Professor für systematische Theologie, später Bischof der Diözese Lund/Schweden und ersten Präsidenten des Lutherischen Weltbundes, DDr Anders Nygren vor. Seine religionsphilosophische Grundlegung aus den 20-er Jahren hat er fünfzig Jahre später mit „der philosophischen Revolution unseres Jahrhunderts“ konfrontiert. Neben wesentlichen Affinitäten hat er den Sinnzusammenhang und die Eigenart der Theologie innerhalb der Geisteswissenschaften sorgfältig ausgearbeitet („Sinn und Methode“ 1979). Der Artikel zeigt am Beispiel des christlichen Liebesgedankens („Eros und Agape“ 1935) die bedeutsame Aktualität dieses theologischen Ansatzes, der in Nygrens einflussreichen ökumenischen Arbeit konkretisiert wurde.

Die Ethologie ist die sich mit der tierischen Verhaltensforschung befassende Wissenschaft. In ihrer Studie „Wie die Tiere?“ untersucht *Edit Kézdy* die biologische Aggression der Tiere, welche die Gründe des aggressiven Verhaltens sind, welche Funktionen es bei der Art-erhaltung hat, welche Formen wir von ihm kennen und welche die Gründe für die relative Zurückhaltung der Tiere vor dem Töten sind. Die Biologielehrerin des Evangelischen Fazor-Gymnasiums geht von den Forschungsergebnissen von K. Lorenz, Vilmos Csányi, E. T. Hall und anderen aus, vergleicht die natürliche Aggression der Tierwelt

Herausgegeben von der Lutherischen Kirche in Ungarn

Redakteur: Imre Veöreös

Stellvertretender Redakteur:

László Bizik

Schriftleitung und Verlag:

H—1088 Budapest, Puskin u. 12.

Erscheint viermal jährlich.

Bestellung an die obige Adresse.

Abonnement pro Jahr: 280,— Forint

mit der Aggression der Menschen und stellt ihre Unterschiede und Gemeinsamkeiten dar. Sie kommt zu der Feststellung, daß ein vollständiges Bild der menschlichen Aggression nur die Biologie und die Sozialwissenschaften gemeinsam zu geben in der Lage sind.

Vom 30. Dezember 1991 bis zum 4. Januar 1992 fand in Budapest das Europäische Taizé-Jugendtreffen statt. Unter den ca. 75 000 Teilnehmern befand sich erstmals eine größere Zahl aus den ehemaligen „sozialistischen Ländern“. Das Hauptthema hieß: „Die Liebe ist die Quelle der Freiheit“. Neben anderen Konfessionen nahmen auch hunderte evangelischer Familien und dutzende von Kirchen die Jugendlichen auf, erlebten die religiöse, Generationen-, nationale und politische Dimension von Ökumene und Versöhnung mit und brachten zugleich den eigenen evangelischen Beitrag mit ein. Die „Pilgerfahrt des Vertrauens“ stieß hier und da in den Gemeinden — mit oder ohne Grund — auf Mißtrauen und Vorbehalte. Die — mit Jugendlichen gemeinsam geschriebene — Studie der *Brüder von Taizé* ist eine Information aus erster Hand über ihre Geschichte, Ziele und Aktionen, die als Gleichnisse unter Aufnahme gleicherweise protestantischer, katholischer wie auch orthodoxer Traditionen der gegenseitigen Versöhnung dienen.

Außerdem bringen wir das *vollständige Inhaltsverzeichnis* in englischer und deutscher Sprache.

Contents

- András Keken*: Christ of the Cross (John 12, 20—33)
Vilmos Vajta: Anders Nygren (1891—1978) — Theological Thinking on the Example of Love*
István Jelenits: János Pilinszky's Gospel Aesthetics
Edit Kézdy: 'Like the Animals?*' *Written by the Taizé Brothers in Cooperation with the Young People: The Taizé Brotherhood**
H. Judit Kolba: Early Baroque Chalices in Lutheran Congregations
Gyula Takáts: Daniel Berzsenyi
Ernő Hárs: Poems
István Ferdinánd: Petöfi's Freedom Religion
Imre Veöreös: Wealth of Colour in the New Testament — John's Letters
Ede Tarbay: Poems
János Mányoki: Selection from Hungarian Preachers' Writings
András Szák's: Small Plastic Artifacts. Text László Bizik
Cultural Review: People's College Yesterday, Today and Tomorrow, Editor István Harsányi (*Imre Veöreös*) — Renate Wind: Dietrich Bonhoeffer's Life Story (*Éva Bozóky*) — Ludwig Geissel: Unterhändler der Menschlichkeit (*Sándor Böjtös*) — Feuchtwanger: Jud Süß (*Pál Rédey*) — Rezső Szalatnai: Poets of the Danube (*Sándor Böjtös*) — From the Church Press Abroad: Have We Made a Mistake? Have We Sinned? (*László Benzcur*)

* Brief Résumé on Page 79.

Inhaltsverzeichnis

- András Keken*: Der Christus des Kreuzes (Joh. 12, 20—33)
Vilmos Vajta: Anders Nygren (1891—1978) — Theologisches Denken am Beispiel der Liebe*
István Jelenits: János Pilinszky's Evangeliumsästhetik
Edit Kézdy: Wie die Tiere?* *Die Brüder von Taizé gemeinsam mit Jugendlichen: Die Gemeinschaft von Taizé**
Judit H. Kolba: Frühbarock-Kelche in evangelischen Gemeinden
Gyula Takáts: Über Daniel Berzsenyi Gedichte von *Ernő Hárs*
István Ferdinánd: Petöfi's Religion der Freiheit
Imre Veöreös: Der Farbenreichtum des Neuen Testaments — Die Johannesbriefe
Gedichte von *Ede Tarbay*
János Mányoki's Auswahl aus den Schriften ungarischer Prediger
Kleinplastiken von *András Szák*. Text László Bizik.
Kulturelle Rundschau: Die Volkshochschule gestern, heute und morgen. Hrsg. von István Harsányi (*Imre Veöreös*) — Renate Wind: Dietrich Bonhoeffer's Lebensgeschichte (*Éva Bozóky*) — Ludwig Geissel: Unterhändler der Menschlichkeit (*Sándor Böjtös*) — Feuchtwanger: Jud Süß (*Pál Rédey*) — Rezső Szalatnai: Die Dichter der Donau (*Sándor Böjtös*) — Aus der kirchlichen Auslandspresse: Haben wir geirrt? Haben wir uns versündigt? (*László Benzcur*)

* Kurze Zusammenfassung des Artikels auf S. 80.

Ára: 70 Ft

DIAKONIA

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

Legyen béke már!
Az ökológia esélye?
Szlovák vallásos folklór
„Zsidó maradok”
Pilinszky-versek elemzése
Lelkész interjúja képviselőjével
Emlékek Tatay Sándorról
Vergilius és Dante találkozása
A gyermekmunka hőskora
Egy orgona újra a régi
A másodlagos páli levelek
Versek
Kulturális figyelő

1992/2

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ
FOLYÓIRATA

XIV. évfolyam

1992. 2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

VEÖREÖS IMRE szerkesztő
BÍZIK LÁSZLÓ helyettes szerkesztő

Andorka Rudolf
Bárdossy György
Bozóky Éva
Cserhádi Sándor
Fabiny Tibor
id. Fasang Árpád
Fiers Márta
Frenkl Róbert
ifj. Görög Tibor
Harmati Béla
Jánosy István

Kneffel Pál
Muntag Ildikó
Pröhle Károly
Reuss András
Rédey Pál
Sólyom Jenő
Szebik Imre
Szelényi Iván
Szokolay Sándor
Vankó Péter

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya — Felelős kiadó: Veöreös Imre — Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VIII., Puskin u. 12. I. em. 1088 — Tel.: 138-23-60 — Megjelenik évente négyszer — Előfizetési díj 280,— Ft, egyes szám ára 70,— Ft — Megrendelhető fenti címen, külföldre való küldésre is. Külföldi példány után a postadíj további 70,— Ft — Utcán árusítja a Magyar Posta — Kapható a kiadóhivatalban, az evangélikus lelkeszi hivatalokban, a Protestáns Könyvesboltban (Bp. IX., Ráday u. 1.), valamint az Írók Boltjában (Bp. VI., Andrássy út 45.) — Csekkszám: 516—220 278 — Széchenyi Nyomda, Győr 92. 19499 — Felelős nyomdavezető: Nagy Iván igazgató

Index: 25 198

ISSN 0139—1593

Tartalomjegyzék

- 3 *Fabiny Tamás*
Legyen béke már!
- 7 *Mányoki János* válogatása magyar prédikátorok írásaiból (továbbá 13., 19., 39., 60., 73. o.)
- 8 *Gadó György Pál*
Fordulóponton?
Van-e esély természetpusztító életformánk megváltoztatására?
- 14 *Dedinszky Gyula*
Vallásos elemek a békéscsabai evangélikus szlovákok hétköznapjaiban, népi elemek vallásosságukban
- 20 *Fried István*
Lelkészek vitája a szlovák irodalmi nyelvről 1846-ban
- 26 *Donáth László*
„Zsidó maradok”
Franz Rosenzweig, a dialógus prófétája
- 31 *Rába György*
A vers fennsikján (vers)
- 31 *Sarkady Sándor*
Kusza sorok apám halálakor (vers)
- 33 *Jelenits István*
Pilinszky János evangéliumi esztétikája II.
- 40 *Bizik László—Mécs Imre*
Egy lelkész beszélget országgyűlési képviselőjével
- 46 *Koren Emil*
Találkozásaim Tatay Sándorral
- 48 *Sarkady Sándor*
A búcsú napján (vers)

- 49 *Boda László*
A latin eposz inkultúrája
Vergilius és Dante
- 54 *Benczúr László*
A gyermekmunka kibontakozása egyházunkban
a második világháború után
- 61 *ifj. Hafenscher Károly*
A szekszárdi orgona újra a régi
- 65 *Veöreös Imre*
Az Újszövetség szingazdagsága
A másodlagos páli levelek
- 74 *Kulturális figyelő*
Cs. Szabó László: Hülő árnyékban (*Bozóky Éva*) — Süle Ferenc: Val-
lás vagy pszichoterápia (*Ribár János*) — Tarbay Ede: Hirtelen ősz
(*Bozóky Éva*) — Haláltánc-ballada, képernyőn (*Zay László*)
- 79 *Summary, Aus dem Inhalt*

A cikkek bevezető sorait *Muntag Ildikó* írta

JELEN SZÁMUNK SZERZŐI

Benczúr László lelkész
Bízik László lelkész
Boda László rk. teológiai tanár
Bozóky Éva újságíró
Dedinszky Gyula lelkész
Donáth László lelkész
Fabiny Tamás lelkész
Dr. Fried István egyetemi tanár
Gadó György Pál erdőmérnök
ifj. Hafenscher Károly lelkész
Dr. Jelenits István, a piarista rend
tartományfőnöke

D. Koren Emil lelkész
Mécs Imre országgyűlési képviselő
Dr. Mányoki János könyvtáros
Muntag Ildikó könyvtáros
Rába György író
Ribár János lelkész
Sarkady Sándor tanár
D. Veöreös Imre lelkész
Zay László újságíró

Legyen béke már!

„Amikor közeledett Jézus felemeltetésének ideje: elhatározta, hogy felmegy Jeruzsálembe, és követeket küldött maga előtt. Azok útnak indultak, és bementek a samaritánusok egyik falujába, hogy szállást készítsenek neki. De nem fogadták be, mivel Jeruzsálembe szándékozott menni. Látva ezt tanítványai, Jakab és János így szóltak: »Uram, akarod-e, hogy ezt mondjuk: Szálljon le tűz az égből, és égesse meg őket!?!« De Jézus feléjük fordult, megdorgálta őket, és ezt mondta: »Nem tudjátok, milyen lélek van bennetek, mert az Emberfia nem azért jött, hogy az emberek életét elveszítse, hanem hogy megmentse.« Aztán elmentek egy másik faluba.» Lk 9,51—56.

Ennek az ismert történetnek a bevezető mondata az eredeti görögben igen képes megfogalmazást kap: „arcával szilárdan Jeruzsálem felé fordult Jézus”. A régi prófétáknál ez a gesztus, az orcának a szent város felé fordítása mindig az eltökéltséget, az Istennel való kapcsolatkeresés szándékát jelentette. Jézus életében különösen nagy jelentőségű volt ez az elszánás, elhatározás, hogy arcát Jeruzsálem felé fordítva, a fővárosba indult. Élete addigi működésének színtere ugyanis az északi országrész, Galilea volt, a Genezáret-tó környéki Názáret, Kapernaum és más városok. De íme, most elhatározta, hogy betölti küldetését, elvégzi maradéktalanul azt a feladatot, amelylyel az Atyaisten megbízta. Ennek vége pedig a Golgota, a keresz, a kínos halál. Ezért indult Jézus Jeruzsálem felé.

Amikor Jézus Galileából a déli Júdeában fekvő Jeruzsálembe készült, akkor óhatatlanul keresztül kellett vágnia a középső országrészen, Samárián, amellyel azonban köztudomásúan rossz viszonyban voltak a zsidók. Annak a mélyről fakadó ellentétnek és gyűlöletnek, amellyel egymásra tekintettek, történeti-politikai, illetve faji-etnikai okai voltak. Az asszír megszállás idején, i. e. 722-ben ugyanis kitelepítették a zsidóság nagyobb részét: előbb a vezetőket és a mesterembereket, majd a lakosság zömét deportálták. Csak kevés izraelita maradt hazájában. Az elhurcoltak helyébe, idegenek, pogányok telepedtek le, s övelük keveredett a kevés ottmaradt zsidó. Ebből keverék nép jött létre, amely a Garizim hegyén épített templomot magának, ott várva a Messiás megjelenését is. Amikor aztán a babiloni fogságból hazatérhetett a zsidók új nemzedéke, árulónak tartották a samaritánusokat, és gyűlölettel tekintettek rájuk. Az ellentét és a gyűlölet kölcsönös volt. Josephus Flavius zsidó történétíró feljegyezte, hogy a samáriaiak újra és újra inzultálták azokat a zsidó zarándokokat, akik Galileából Jeruzsálembe utaz-

tak. Feljegyezték azt is, hogy sok zsidó inkább nagy ívben kikerülte Samáriát, vállalva a hosszas kerülő utat, csak hogy ne kelljen érintkezniük samaritanusokkal.

Jézus, amikor arcát Jeruzsálem felé fordítva Júdeába tartott, nem a kerülő utat választotta, hanem az egyeneset. Jézus működésére ez érvényes a szó szoros és a szó átvitt értelmében egyaránt. Jézus nem kerülő utakat választ, hanem az egyenes utat járja. Nem fél a találkozástól, az inzultustól vagy a megbélyegzéstől, hanem vállalja a kihívásokat a samáriaiak részéről is. Más alkalmakra is gondolhatunk: a samáriai asszonnyal való találkozásra, vagy a tiz leprás meggyógyítására, akik közt szintén volt samaritanus.

Előreküldött két tanítványt, akiket meg is nevez később Lukács evangélista: egy testvérpárt, Jakabot és Jánost. Feladatuk azt kapták, hogy készítsenek szállást a mesternek. Ám hiába kopogtatnak, zörgetnek vélhetően sok samáriai ház kapuján, az ajtók újra meg újra bezáródtak előttük, sok kudarcban volt részük. Senki sem volt hajlandó őket befogadni, mivel zsidók voltak és Jeruzsálembe tartottak.

Jakab és János éktelen haragra gerjelt az elutasítás miatt. Így gondolkodtak: „Ez bosszút kíván, ezt meg kell torolni, nem szabad ennyiben hagyni! Felháborító méltánytalanság, hogy nem fogadják be a Mestert. Inkább nekik kellene megtisztelve érezniük magukat, hogy mi hajlandók vagyunk náluk éjszakázni, hogy a Mester szóbaáll velük, hogy mi méltóztatunk szóba állni velük.” Felháborodásukban bosszúért kiáltanak. Jób könyvében a Sátán ezt mondja: „bőrért bőrt”, vagy a mózesi törvények így rögzítik: „Szemet szemért, fogat fogért.” De ha csak így lenne! Hányszor tapasztaljuk ennek a túlhajtását, hogy valaki egy szemért kettőt kíván, két kivert fogért ötöt követel, s a bosszúállás mind nagyobb. Az elszenvedett sérelem és megaláztatás gyakran lángra lobbant bennünket, mint ahogy lángra lobbantja a tanítványokat is. Jézus azonban óv ettől: nem engedi, hogy a tüzzel játszanak, mert az a gyűlölet tüze. Visszafogja őket, s mintha ezt mondaná: „Lassabban a tettel, Jakab, lassabban a tettel, János — nem lehet így bosszúért kiáltani. Én valami mást szeretnék!” Pedig talán jogosnak tűnne a „szent harag”, ami eltölti a tanítványokat, hiszen valóban méltánytalanság érte őket, s ráadásul Mesterük mellett állnak ki. Azt, hogy a falvakra tüzet kérnek, szinte biblikusan igazolja, ahogy Illésre, az Ószövetségnek Isten ítéletét hirdető és végrehajtó prófétájára utalnak. A Kármel-hegyi mészáros munkát elvégző, a Baál-papokat kiírtó prófétára hivatkoznak. Jézus azonban leállítja ezt a bosszúhadjáratot, nem engedi az ítélkezést, sőt, megdorgálja őket. Az „érted haragszom, nem ellened” dorgálása ez, mert meg akarja őrizni tanítványait. Mély igazság rejlik Jézusnak ebben a mondatában: „Nem tudjátok, milyen lélek lakik bennetek.” Ha a bosszúállásra készülünk, ha így feszítünk bennünket az indulatok, ha nem tudunk uralkodni magunkon, mert úgy érezzük, hogy a szent haragunk jogos, akkor mi sem tudjuk, milyen lélek lakik bennünk. Ezért nevezik őket „a mennydörgés fiainak”, mert így, mennydörgésszerűen, kardcsörtetően akartak tanítványok lenni. De Jézusnak nem ilyen munkatársakra van szüksége. Hiszen az ő küldetése éppen hogy nem a kardcsörtetésen alapul, hanem a másik javát nézi, szeretetével a másik életét akarja megmenteni.

Jézus szeretné, ha mind a samáriaiak, mind a tanítványai megmaradnának, ő egyaránt félti mindkét felet. Tudja, hogy ha Jakab és János bosszú-

állók kívánnak lenni, akkor nem lehetnek tovább az ő tanítványai, akkor maguk alatt fűrészelik a fát, és elvesztik a kontaktust vele és Istennel. De Jézus meg akarja menteni a samáriaiakat is, s a Biblia további részeiből tudjuk, hogy azok közül, akik fölött most nem engedett pálcát törni, sokan megtértek. Hiszen hirdettetett számukra is az evangélium. Lehet, hogy egy meggyógyult leprás által, lehet, hogy a Jákób kútjától boldogan hazaszaladó asszony által, lehet, hogy az etióp kincstárnok által, aki Samáriában találkozott Fülöppel, és ott keresztelkedett meg. Jézus szeretete annyira tág ölelésű, hogy abba belefér a két véglet, beleférnek az ellentétek. Szeretetével meg akarja menteni a samáriaiakat, de nem engedi azt sem, hogy a helyzetet rosszul felmérő tanítványai kiszakadjanak az ő szeretetének vonzasköréből.

Mindez bizonyára egyértelmű és jól követhető, lelke mélyén minden keresztény rábólint az eddigiekre. Ám ezt az igét kevés volna így értelmezni, így olvasni, kétezer év előtti történetként. Lukács evangéliumának ebben a történetében is a mai üzenetet keressük. Rádöbbenhetünk, hogy ezek a jézusi szavak mennyire aktuálisak, hogy az egész alaphelyzet mennyire érvényes 1992 Magyarországra. Hiszen miről van szó ebben az ellentétben? Zsidók és samáriaiak között faji, nemzeti, politikai ellentétek feszültek. Ha körülnézünk térségünkben, a Kárpát-medencében, akkor ugyanezt látjuk: faji, nemzeti, etnikai, politikai ellentéteket. Kardcsörtetés az egyik oldalon, boszszuállás a másikon. Sérelem az egyikén, megtorlás a másikon. A hírek újra és újra testvéreink megaláztatásáról szólnak Erdélyben és a Felvidéken, a Kárpátalján vagy a Délvidéken. S hazánkban is micsoda sistergő indulatok, nemtelen szavak és tettek fakadnak a faji-etnikai és a nemzeti-politikai ellentétekből! Beszéljünk nyíltan. Ma Magyarországon van zsidó-kérdés. Egyik oldalról és másiktól is politikai fegyverként használják az antiszemitizmust. Vagy úgy, hogy valaki tényleg antiszemita, vagy úgy, hogy valakire — indokolatlanul — rásütik az antiszemitizmus bélyegét. Beszéljünk nyíltan arról is, hogy ebben az országban problémát jelent a külföldiek megítélése. Mind több menekült érkezik hazánkba, s az ő fogadtatásuk gyakran igen ellenséges. Persze tudjuk, hogy sokan nem a Halászbástyára kíváncsiak, hanem az alvilágot járják, vagy kisebb-nagyobb bűncselekményeket hajtanak végre. Látjuk az arabokat a Belvárosban, a kínaiakat Kőbányán, a lengyeleket az autóbuszban, az ukránokat a pályaudvaron. Nemrég a Kőbánya-Kispest metróállomáson elkövetett gyilkosság kavarta fel az indulatokat. A tettest, ez esetben egy színészbőrűt, el kell számoltatni bűnéért, de mindez nem szabad, hogy bárkiben gyűlöletet fakasszon az idegenek, külföldiek, színészbőrűek iránt. Mert ez a mennydörgés fiainak lelkülete! Milyen sokan kiáltottak máris boszszúért, s akarnak ártatlanokon revánsot venni. Jézus ma is megszólít ilyenkor minket: „Nem tudjátok, milyen lélek lakik bennetek.” Gondoljunk csak arra a színészbőrű testvérünkre, aki hónapokon keresztül rendszeresen kőbányai templomunkba járt. Mennyire fel voltunk mindannyian zaklatva, amikor egy alkalommal őt késelték meg, éppen akkor, amint egy imaheti alkalomról hazafelé tartott.

Ezek a faji-nemzeti, politikai ellentétek indulatokat kavarnak, s a bünt jogi és erkölcsi szempontból egyaránt el kell ítélnünk. Ám az egyének irányában a jézusi lelkületet kell képviselnünk, amely a féktelen hadjárat és kardcsörtetés helyett a másik szeretettel való megközelítését és megtartását tűzi ki célul. Ér bennünket sérelem keresztényként is, magyarként is, emberként is. Ezeket a sérelmeket szóvá kell tenni, és megfelelő védekezési me-

chanizmussal, szervezethez küzdeni is kell ellenük. Valóban felzaklató, ha az országot elherdálók, miután korábbi hatalmukat átmentették a gazdaságba, cinikusan a szemünkbe nevetnek. Néven kell nevezni a különböző érdekcsoportokat és blokkjukat, néven kell nevezni a bűnösöket. De a legsúlyosabb sérelem után se kiáltunk személyes bosszúért. Ne a bőrért bőrt, szemet szemért, fogat fogért lelkület végtelen láncolatának rabjai legyünk.

Szólhatunk arról is, hogy keresztényként, Jézus tanítványaiként is értek minket sérelmek. Az idősebb nemzedék főleg sok példát tudna említeni az elmúlt dicstelen negyven évből. Aztán a változások után sokan azt hitték, hogy most, az új rendszerben másként lesz. De aztán a mézeshetek elmúltával rá kellett döbbsen arra, hogy a helyzet ma sem sokkal jobb. Egyet tudok érteni azzal a nyilatkozattal, hogy ma kereszténynek lenni sok szempontból nehezebb, mint a múlt rendszerben. Mert akkor legalább tudtuk, ki hol áll. Akkor legalább számolni lehetett azzal, hogy a másik fél, az ateizmus ellenünk van. Most azonban sokkal bonyolultabbak a felállások, sokkal nagyobb a zavar ezen a téren is. Némely zsrnaliszta szóhasználatában ma már sértésnek vagy gúnynak számítanak az olyan kifejezések, mint „keresztény”, „hívő”, de adott esetben még az is, hogy „magyar”. Kampány folyt és folyik az egyházi ingatlanok kárpótlásának és az iskoláknak az ügyében. Kampány indult az egyházi műsorok visszaszorítására a közszolgálati médiákban. Igen, érnek bennünket sérelmek. Tegyük is ezeket szóvá, megfelelő formában. De ne legyünk a mennydörgés fiai, ne kérjünk tüzet és ítéletet emberekre, ne akarjunk a bosszúállás eszközei lenni.

A tanítványi hivatást akkor tudjuk betölteni, ha helyes Jézus-ismerettel rendelkezünk. Nem szabad a Bibliával vagdalkozni. Politikai nagygyűlések kulisszája, dekorációja sem lehet a Szentírás vagy a kereszt. Jakab és János gonosz szándéka is a téves Jézus-ismeretből fakadt. Mert ők uralkodni akartak, lehetőleg már ezen a világon, de Isten országában feltétlenül. Mert ők nem értették, nem hitték, hogy a Messiás szolgálhat és szenvedhet. Ők egy ítélő, bosszúálló Mester ítélő, bosszúálló tanítványai akartak lenni. Keresztelő János Messiás-várása is téves volt abban a tekintetben, hogy ő olyan Krisztust várt, akinek kezében szórólapát lesz, aki nemcsak Szentlélekkel, de tüzrel is — és itt alighanem pusztító és ítélő tűzre gondolt — fog keresztelni. Péter is félreértette Jézust, amikor kardot rántott mellette, s úgy akarta megvédeni. De Jézus nem azért jött, hogy elveszítse, hanem hogy megtartsa a világot. Ez ennek az igének összefoglalása. Önmagát adta oda másokért. Elítélte és elítéli a bűnt, de életét adta a bűnösökért. Ezt a megkülönböztetést nekünk is világosan kell látnunk.

Mi hát a mi feladatunk? Jakabként és Jánosként, mint a mennydörgés fiai tanácsot adni Jézusnak? Abban a szerepben tetszelegni, hogy mi vagyunk a Mester tanácsadói? Nem ez a mi feladatunk. A tanítvány nem oszthat tanácsot vagy parancsot a Mesternek. Kardcsörtetés helyett legyünk szelíd, de határozott tanítványok.

Mostanában sokat olvasgatom Babits versét, a *Húsvét előtt*-öt. Hadd idézzem ennek befejező szakaszát:

Ó, béke! béke!
 legyen béke már!
 Legyen vége már!
 Aki halott, megbocsát,
 ragyog az ég sátra.

Testvérek, ha túl leszünk,
 sohse nézünk hátra!
 Ki a bűnös, ne kérjünk,
 ültessünk virágot,
 szeressük és megértsük
 az egész világot:
 egyik rész a munkára,
 másik temetésre:
 adjon Isten bort, búzát.
 bort a feledésre!

Ez a fajta babitsi és keresztény lelkület jobban át kellene hogy hassa a mai társadalmat, mai egyházi életünket. Hivatásunk a megbocsátás, megbékélés és új esély hirdetése.

Legfőbb hivatásunk pedig az, amivel Jézus küld ma is bennünket, mint ahogy eredetileg Jakabot és Jánost is küldte: hogy szállást keressünk neki. A mi feladatunk nem a bosszúállás, hanem, hogy szállást keressünk Jézusnak a mai Magyarország családjaiban, otthonaiban, a mai közösségekben, hogy minél többen befogadják őt, talán a mi állhatatos zörgetésünk nyomán is.

Adja Isten, hogy gyülekezeteinkben, egyházunkban minél több ilyen szálláskereső tanítvány legyen!

Bornemisza Péter: Egykötetes prédikációskönyv (1584)

Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Vál.: Nemeskürty István.
 Bp. 1980.

„Jöjjön el a te országod.”

Noha hatalomnak és dicsőségnek országa is vagyon: Istennek és mindeneknek eljövésére is kérjük itt is. De kiváltképpen kegyelemnek országáért könyörgünk. Azaz azt kérjük, hogy fogadna kegyelmesen hozzája és viselne oly gondot reánk, hogy az ő kegyelméből, országából, seregéből, polgári és hívei közül el ne szakadnánk. Hanem az kegyelemhirdető evangéliomnak általa gyűjtene ez világon magának anyaszentegyházat, és minket is tartana meg azok között. Bűneinket megbocsátaná szent Fiáért, Szentlelkével megszentelne, ördög, bűn, ezvilági kegyetlenek ellen megoltalmazna, mindaddig, míg az ő dicsőséges országában be is venne. Ezeknek kívánságáról, kéréséről és kereséséről mondá urunk ezt is: előszer keressétek az Istennek országát és az ő igazságát, és mindenek megadatnak tinéktek.

Fordulóponton?

Van-e esély természetpusztító életformánk megváltoztatására?

Az emberi világ, az emberi környezet iránti felelősségvállalásról M. Eliade vallástörténész azt írja, hogy „A profán létezésen belül az ember csak az ön-maga és a társadalom előtt való felelősséget ismeri. Az ő szemében a világmindenség nem valóságos kozmosz, nem eleven, tagolt egység, hanem egyszerűen a földünkön fellelhető anyagkészletek és természeti energiák összessége és fő gondja az, hogy ügyetlenségből ne merítse ki ezeket az energiaforrásokat.” Ezzel szemben a vallásos ember „kozmoszt összefüggésbe helyezkedik. [. . .] a létben való részvétel számára azt az öskinyilatkoztatást nyújtja, amelynek ő az őrizője.” (A szent és a profán. Európa K., 1987. 86—87.) Ma ott tartunk, hogy „földmértű” gondjainkkal való szembenézésünket nem oszthatja meg létszemléletünk különbözősége, hisz vallásos és nem vallásos emberek ugyanazon a Földön élünk. M. I.

Nincsen ég Föld nélkül! Ez a címe a Concilium című folyóirat 1991. augusztusi számát bevezető Edward Schillebeeckx—Johan Baptist Metz tanulmányának.¹ A szerzők szerint a teológia és ökológia kapcsolata nem csupán egy az elhanyagolt témák között, hanem az egyház küldetésének lényegét érinti. Az egyházi élet elválaszthatatlanul egybe van kötve a földi élet folyamataival.

Teológiai tanulmányt írni nem tudok. Számomra a legizgalmasabb etikai kérdések egyike, hogy képes-e ember a hosszú távú célokat szem előtt tartva saját pillanatnyi anyagi érdeke ellen dönteni. Úgy gondolom, hogy ez a kérdésfeltevés nem idegen a kereszténységtől, de nem törekszem arra, hogy a környezetvédelem és a kereszténység közötti kapcsolópontokat erőltetetten keresve „vallásos” nyelven fogalmazzak.

Indításként mégis meg kell említenem, hogy a modern ökológiai eszmélés nyitányát jelentő könyvet szerzője egy evangélikus lelkésznek ajánlotta. Rachel Carson *Néma tavasz* című művének első oldalán ezt olvashatjuk:

Albert Schweitzernek, aki szerint „az ember elvesztette azt a képességét, hogy a történelemet előre lássa és elébük vágjon. Úgy fogja végezni, hogy elpusztítja a Földet”.

A *Néma tavasz* harminc évvel ezelőtt hívta fel a figyelmet a DDT és más mérgek alkalmazásának következményeire. Mi változott azóta, hol tartunk ma? A rövid válasz: egyre többen tudjuk, hogy a helyzet egyre rosszabb.

A világ helyzete

A washingtoni Worldwatch Institute munkatársai évről évre értékelik azokat a társadalmi változásokat, amelyek a Föld környezeti állapotát meghatározzák. *A világ helyzete, 1991* — amelyet magyarul is olvashatunk — ugyanúgy romló tendenciáról számol be, mint 1984 óta bármikor. Az Egyesült Államokban már több mint húsz éve annak, hogy a Föld Napja elnevezésű országos demonstráció után szaporodni kezdtek a környezetvédő szervezetek. Európában is — országonként más-más tempóban — környezetvédő csoportok alakultak, olykor sok ezren tiltakoztak a közvetlen környezetüket fenyegető beruházások ellen. Környezetvédelmi minisztériumok jöttek létre, a parlamentek környezetvédelmi törvényeket szavaztak meg. S mégis, ha összehasonlítjuk a húsz évvel ezelőtti állapotot a maival, csak rosszabbodást tapasztalunk. A tünetek felsorolása már nem is igazán megrázó, hiszen hozzászoktunk a nagy számokhoz. 20 év alatt 200 millió hektárnyi erdő tűnt el a Föld felszínéről, ami éves átlagban egy-egy magyarországnyi területet jelent. A sivatagok 120 millió hektárt hódítottak el. Az elmúlt években egyre többet hallunk az ipari országok erdeit pusztító savas esőkről, az ultraibolya sugarak földfelszínre jutását akadályozó ózonréteg elvékonyodásáról, és a globális felmelegedésről, aminek következtében az óceánok partján rövidesen tízmilliók lakóhelye kerülhet víz alá. A biológusok szerint mindezeknél nagyobb veszedelmet jelent a növény- és állatfajok kipusztulása. Ha eltűnik az a génkészlet amivel gazdálkodhatnánk, a természetes állapot helyreállítására nincs többé remény. Sokak számára a teremtmények önmagukban való értéke is elegendő érv védelmük mellett, de ennél sokkal ridegebb érvek is óvatosságra intenek. Ha a genetikai diverzitás elvész, mi fogja biztosítani, hogy melegedő bolygónkon a változó klímához alkalmazkodó, a kártevőkkel szemben ellenálló mezőgazdasági terményeket tudjunk nemesíteni? A növényfajok óriási számához képest megdöbbenően kevés fajt vontunk be a mezőgazdasági termesztésbe. A búza, az árpa és a zab például az emberiség táplálékának jelentős részét adják. Ősük egy csenevész fű, amely Galilea dombvidékén egyre kisebb területre szorul vissza.² De mi történik, ha az óriási monokultúrák egyszer csak összeomlanak? A meglévő termények genetikai javítására akkor van remény, ha fel lehet lelteni vadon élő rokonaikat. Ugyanakkor a kipusztulás szélére jutott fajok között talán olyanok is vannak, amelyekből a búzánál is értékesebb termény nemesíthető. Hosszan lehetne sorolni a vadon élő fajok egyéb jelenlegi vagy potenciális hasznát, de ennyi is elegendő ahhoz, hogy belássuk: kipusztításukkal módszeresen dolgozunk saját fajunk létfeltételei ellen.

Minél jobban megismeri az ember a környezetpusztítás következményeit, annál inkább úgy érzi, hogy a környezetvédők küzdelme reménytelen. A világ halad a gazdasági rendszerek által megszabott útján, miközben néhány ezer vagy néhány százezer megszállott lármázik. Kicsiny módosításokat, kozmetikázásokat el lehet érni, de a lényegen ez nem sokat változtat.

Próbáljunk a tüneteknél egy szinttel mélyebbre hatolni. Melyek azok az emberi tényezők, amelyek az ökoszisztémákat terhelik? Némi egyszerűsítéssel: 1. az emberek száma, 2. a fogyasztás szintje, 3. az alkalmazott technológiák.

A népesség

Aki egyszer pillantást vetett a Föld népességének növekedését ábrázoló grafikonra és öt percig elgondolkozott a hosszú távú következményekről, az érti a probléma jelentőségét. Kétmillió éve szaporodott az emberiség, mikor létszáma 1830 körül az egymilliárd főt elérte. 1930-ban 2 milliárd, 1960-ban már 3 milliárd, 1975-ben 4 milliárd ember élt a Földön, az 5. milliárd eléréséhez pedig már csak további 12 évre volt szükség. És így tovább...

Az állati populációk szaporodása általában a biológiai növekedés S-alakú görbéjével jellemezhető, vagyis a kezdeti lassú növekedést jóval gyorsabb növekedési szakasz követi, majd a növekedés üteme a gátló tényezők hatására lassulni kezd, a görbe csaknem vízszintessé válik.

Más állatok szaporodása másképp alakul. Például a sáskák és egyes rágcsálók egyre fokozódó ütemben szaporodnak, míg a táplálékhiány és a konfliktusok hatására a populáció összeomlik, vagyis az állatok többsége elpusztul. Az emberi népesség növekedésének törvényszerűségeit a sok mesterséges tényező miatt pontosan nem ismerjük, de az teljesen elképzelhetetlen, hogy egy faj véges környezetben korlátlanul szaporodjék. A probléma nemcsak az, amit Malthus majdnem kétszáz éve megírt, hogy míg a népesség exponenciálisan növekszik, addig az élelmisztertermelés lineárisan. (Mint kiderült, ez nem is egészen helytálló, hiszen a fejlett technológiák jelentősen megnövelték a Föld termőképességét.) Legalább ekkora gondot jelent az egyre növekvő mértékű szennyezés és a természeti erőforrások felélése.

A magyar közvélemény ezt a problémát nem ismeri. Az utóbbi néhány évben sokkal inkább arról hallhattunk, hogy a népességfogyás jelent tragédiát. A világ a jellemzőbb folyamatra figyel, ráadásul az ökológusok a Magyarországon kívánatos népességről is mást gondolnak. Hiteles szakvélemény szerint, ha a terület teherbíró képességét vesszük alapul, bolygónknak ez a darabja hosszú távon kb. 4 millió embert visel el.

Persze radikális véleményt mondani sokkal könnyebb, mint a déli félteke szegény országaiban a népesség növekedését gyorsan és humánusan megállítani. Van azonban példa arra, hogy ahol komoly anyagi ráfordítással kiegészítették a családtervezési szolgáltatásokat, jelentős eredményeket értek el.³ Az elszalasztott évek pedig csak növelik a terheket.

A fogyasztói társadalom

A Földön egymilliárd ember luxuskörülmények között él, miközben másik egymilliárd nyomorog. Különösebb bölcsesség nélkül is beláthatjuk, hogy a fogyasztás hajszolása — bármit mondjanak is a reklámok — nem ad boldogságot. Azt is tudjuk, hogy a szegény országok nyomora nemcsak emberi szenvedéseket okoz, hanem a természetet is veszélyezteti. A szélsőségekből nem kérünk, de anyagiak tekintetében mi az, amire valóban szükségünk van? Ez a környezetvédelem egyik kulcskérdése.

Ökológiai szempontból a fogyasztás három alapvető csoportját érdemes szemügyre venni: a nyersanyag használatát, a közlekedést és az étkezést. Természetesen minden területen csak egy-egy jellemző példa felvillantására van lehetőségem.

Nyersanyagok. A világ vezető fogyasztói társadalmában, az Egyesült Államokban az átlagember 21-szer annyi műanyagot használ, mint szülei 1950-ben. Magyarországon is egyre szaporodik a csomagolóanyagok mennyisége, nő az egyszer használható műanyag palackok száma. Egyelőre még jóval ke-

vesebb szemetet termelünk, mint a nyugat-európaiak — az amerikaiakról nem is beszélve, — de míg nyugaton — legalább elvben — kezd elfogadottá válni, hogy a hulladékok mennyiségét az újrafelhasználás és újrafeldolgozás útján drasztikusan csökkenteni kell, mi most kezdjük megszeretni a szép színes csomagolóanyagokat. Az átlagos magyar polgár gondolkodás nélkül dobja ki az egyre nagyobb mennyiségű szemetet, miközben a személerakóhelyek telnek és szaporodnak.

Az energiafelhasználás sokkal bonyolultabb téma, de végső soron ez is etikai kérdéseket vet fel. A világ energiaellátása ma a fosszilis tüzelőanyagokon nyugszik. A sok millió év alatt képződött tüzelőanyagokat 1—2 évszázad alatt elpazaroljuk. A 100 éves szénkorszak után a sokkal rövidebb kőolajkorszaknak is a végéhez közeledünk. Európában, a volt Szovjetunió területén és Észak-Amerikában kevesebb mint 20 évre elegendők az olajtartalékok. Bár a Perzsa-öböl térségében a jelenlegi kitermelési szint mellett még 100 évre elegendő készlet van, azt ma már tudjuk, hogy a gazdaságot erre a készletre alapozni kockázatos. Nemcsak a fosszilis tüzelőanyagok gyors apadása miatt sürgető az új energiaforrások megtalálása. Legalább ilyen súlyos érv, hogy minden évben közel 6 milliárd tonna szén kerül a levegőbe széndioxid formájában, amely a légkörben felhalmozódik, és bolygónk felmelegedéséhez vezet.

Valószínű, hogy ha a hosszú kísérkedés ellenére végül kiépül egy hosszú távon fenntartható energiarendszer, abban a fásori öregdiák, Teller Ede minden erőfeszítése ellenére az atomenergia nem kap jelentős szerepet. Ha van előttünk jövő, az alighanem a megújuló energiaforrásoké: a biomasszáé, a kisméretű víz- és szélenergiaé, a napenergiaé és a geotermikus energiaé.⁴ Természetesen döntő jelentősége van annak, hogy mennyire sikerül az energiafelhasználás mértékét csökkenteni, s ez nem kizárólag műszaki kérdés.

Közlekedés. Körülbelül egymilliárd ember — a déli féltéke falusi lakosságának jelentős része — semmiféle közlekedési eszközhöz nem jut, és emiatt súlyos hátrányokban van része. Körülbelül hárommilliárd ember buszon és kerékpáron közlekedik. Az emberiségnek mindössze 8%-a, kb. 400 millió ember autótulajdonos. Ezek a gépkocsik (vagy inkább tulajdonosaik) felelősek a légkörbe bocsátott fosszilis eredetű szén-dioxid 13%-áért, az egyéb légszennyezésen keresztül pl. a savas esők jelentős részéért, és évente 250 000 halálos közúti balesetért. A közvetett hatások sem lebecsülendők: a tömegközlekedés elsorvad, az üzletközpontok szaporodnak, a nagyvárosok egyre lakhatatlanabbá válnak. Nyilvánvaló, hogy a világon 5,5 milliárd vagy Magyarországon 10 millió ember nem közlekedhet személygépkocsin. A többség esélyeit rontja, aki autót vásárol. Nehéz viszont lemondani arról a kényelemről és függetlenségről, amit az autó nyújt. Már az is nagy eredmény, ha a gondolkodó ember távol tartja magát attól az irracionális kötődéstől, amit a reklámok sokakba beleplántálnak, és felelősen átgondolja, hogy mikor van valóban szüksége az autójára.

Táplálkozás. A szegények és gazdagok közötti óriási különbségeket nem kell részletezni. Most csak azt említem meg, hogy az emberiség húsevő egynegyede mekkora terhet jelent a Földnek. Egyetlen kilogramm marhahús előállításához legalább öt kilogramm szemesterményre van szükség, következésképpen a húsfogyasztás fokozott talajerózióval, vízfogyasztással, peszticid és műtrágya felhasználással, valamint üvegházhatású metángáz termelésével jár.

Évtizedek óta egyre többen hangoztatják, hogy a bioszféra részeként a gazdaság nem nőheti ki fizikai határait, de a közgazdászok és politikusok többsége ezt máig nem értette meg. Schumacher sajnos nem avult el:

„Vannak akik ráébrednek a fenyegetettségére, és azt követelik, hogy szűnjön meg a környezetszennyezés. Úgy gondolnak a környezetszennyezésre, mint valami meglehetősen csúnya szokásra, gondatlan vagy mohó emberek rossz beidegződésére, akik mintegy áthajítják a szemetüket a kerítés fölé a szomszéd kertjébe. Ezek az emberek felismerik, hogy a kulturáltabb viselkedés némi többletköltséget jelent, következésképpen — vélik — gyorsabb ütemű gazdasági növekedésre van szükségünk ahhoz, hogy képesek legyünk ezt a többletköltséget megfizetni.”⁵

Magyarországon a miniszterelnöktől a sarki fűszeresig csaknem mindenki ugyanilyen szellemben nyilatkozik.

Vannak viszont olyan csoportok, akik keményen elutasítják azt a gyakorlati materializmust, amit a fogyasztói társadalom rájuk akar kényszeríteni. A Gyűrűfű Alapítvány például egy elhagyott zselicségi falu helyén ökofalu építésére készül. A kísérletről korai lenne véleményt mondani, de tény, hogy komoly elméleti alapozással látnak neki egy olyan mikrovilág kialakításának, amely tudatosan csak a legszükségesebb gazdasági kapcsolatokra törekszik a külvilággal, ugyanakkor a modern információs rendszerekkel élve hatni akar Magyarország maradék háromezer településére.⁶ Az ő kezdeményezésük hasonló kérdéseket vet fel, mint a szerzetesség intézménye, de bőven kapnak kritikát a zöld stratégia másik szélsőségét képviselők is. Egyelőre inkább a nyugati világra jellemzőek azok a környezetvédő szervezetek, amelyek a legnagyobb szennyezők pénzén, a politikai élet sűrűjében, az üzleti világ apró pozitív lépéseit is eredménynek elkönyvelve küzdenek egy jobb világért.

A technológiák fejlődése

Sokan a kéményekre és kipufogócsövekre szerelt szűrőkben, a technikai vívmányokban látják a megoldást. Ez az alapja annak a bizakodásnak, hogy csak gazdagodnunk kell, s majd környezetvédelmi gondjaink is megoldódnak. Szocialista autóink kipufogógázait szíva ostobaság lenne lekicsinyelni a technikai haladás lehetséges környezetvédelmi jelentőségét, de a veszélyekre is gondolnunk kell.

Az ipari országok városlakó embere azt hiszi, hogy el van választva a természettől. Ha súlyos problémával szembesül, a megoldáshoz iránymutatást a nagyobb bulldózer elve ad számára. A fosszilis tüzelőanyagok elégetéséből származó kén-dioxid és nitrogén-oxidok hatására a csapadék erősen savas kémhatásúvá válik, pusztulnak az erdők. A megoldás: mésszel kell behinteni az erdőket, így lehet a talajsavasodás folyamatát visszafordítani.

A globális felmelegedés ellenszereként egyes kutatók azt javasolják, hogy óriási mennyiségű port kell szétszórni a felső légkörben, hogy az visszaverje a napfényt, és így csökkenjen a felmelegedés.⁷ Azt ugyan nehéz elképzelni, hogy ez ne vetne fel újabb — valószínűleg az eddiginél súlyosabb — problémákat. De hát annyi baj legyen, akkor majd elővesszük a nagyobb bulldózert!

Márpedig ma már elég nagy bulldózerek vannak.

Az új korszak

A hidegháború véget ért, a kétpólusú világ megszűnt. A bámulatos tempójú változások a környezetvédőket új reménnyel töltik el. A Szovjetunió felbomlása után már semmilyen mélyreható változás nem tűnik lehetetlennek. Ez nem csupán érzelmi kérdés, valóban hatalmas anyagi és szellemi erőforrások szabadulhatnak fel.

1992 júniusában Rio de Janeiro-ban kerül sor az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciájára. Hosszú ideje tartanak az előkészítő csatározások. A kormányok és nem-kormányzati szervezetek között is vannak, akik a konferenciát a kommunizmus utáni korszak első igazi erőpróbájának tartják. Az ellentétek mélyek. A fejlett országok a konferencia címéből a környezetre, a déli félteke szegény országai a fejlődésre, a gazdagodásra teszik a hangsúlyt. A Dél kiindulópontja, hogy az Észak ipari országai okozták a globális környezeti válságot, következésképpen nekik kell megfizetniük a pusztulás megállításának árát.

Az Észak egyelőre vonakodik.

JEGYZETEK

- 1 Magyarul: Nincsen Ég Föld nélkül (Tanulmányok a Concilium c. folyóirat 1991. augusztusi számából). Ökológiai Információs Központ, Budapest 1991.
- 2 Paul és Anne Ehrlich: Extinction. Causes and consequences of the disappearance of species. Random House, New York 1981.
- 3 Braziliában egy anyára 1980-ban átlag 4,4 gyermek, 1990-ben 3,3 gyermek jutott.
- 4 Christopher Flavin és Nicholas Lenssen: Egy fenntartható energiarendszer tervezése. p. 27. in Világ helyzete 1991. Föld Napja Alapítvány, Budapest 1991.
- 5 Ernst F. Schumacher: A kicsi szép. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1991.
- 6 Borsos Béla: Gyűrűfű (Kézirat, 1991.)
- 7 Thomas E. Graedel és Paul J. Crutzen: A változó légkör pp. 16—24. in Tudomány, 1989. november.

Székely István: Zsoltárkönyv...

Krakkó, 1548.

... azt is meg gondolám, hogy az keresztyéneknek úgy kellene cselekedniük mint az méhöknek, kik minden erejekkel többittik, sokasítják, épittik, és rakják az ü kaptárokknak tárházát, hogy az setét télnek ideje korán tőlök minden éhsíget el távoztassanak, az heréket pedig kik semmit nem munkálkodnak lábón fogva az kaptárból kivonszák, és megölik. Azon kípben én is hogy here kípben az anyaszentegyházból ki ne vonattassam, az mit Istennek általla miéhetek örömöst kisz vagyok hozzája, hogy az keresztyének az én erőcskémnek általla is lelkekbe épüllyenek, és hizzanak, hogy meg ne fogyatkozzanak az kísírtetnek idején ...

Vallásos elemek a békéscsabai evangélikus szlovákok hétköznapijaiban, népi elemek vallásosságukban

A reformáció kiváltotta felekezeti megosztottság érdekes és még kultúrtörténeti végiggondolásra váró feladat, miként kapcsolódott a különböző népcsoportok hagyományrendszeréhez egyik vagy másik dogmarendszer. Az alábbi dolgozatban mégis arra a jelenségre figyelhetünk inkább, miként szelidítette népivé, otthonossá a történelmi parancsnak engedelmeskedő hagyomány „a vissza a jézusi forráshoz” észérveit. Így például a békéscsabai szlovákok gondviselés-hítéhez hozzátartoznak a termékenységet segítő hiedelem-praktikák, hogy aztán a nagytemplomi aratási istentiszteleten nyugodt lelkiismerettel és tiszta szívvel felhangozhassék a „Chváltež Boha našého”. A Transcius-lelkiség mindennapjaiból ad ízelítőt szerzőnk. M. I.

A békéscsabai evangélikus szlovák nép mindig ismert volt vallásos buzgóságáról. Csabán való megtelepedésével egyidejűleg (1718) — szinte saját lakóházait megelőzően — egyszerű imaházat épített, amikor pedig már a téglából készült, még ma is álló temploma kicsinek bizonyult, teljesen saját erejéből emelte az ország legnagyobb evangélikus templomát, a műemlék nagytemplomot. Éspedig nem csak megépítette, de vasárnapról vasárnapra a hívek seregével meg is töltötte. A múlt század végén, századunk elején pedig kifejezetten vallásos ébredés támadt körében. A hívek előszedték a mestergerendán, a lóca sarkában, vagy éppen már a padláson porosodó régi egyházi könyveket, prédikációgyűjteményeket (posztillákat), imakönyveket, s újra olvasni kezdték. Egyházi énekeskönyvük, a kedves Transcius pedig megtalálható volt minden egyes házban nem is egy, de nagyobb családoknál 5—6, akár tíz példányban. A Transcius, a templom, az iskola és az egyházi irodalom volt az a forrás, amelyből vallásosságuk táplálkozott.

A köznép vallásosságának, vagy legalábbis vallásos jellegű életfolytatásának azonban van egy másik tápláló forrása is: a nemzedékről nemzedékre öröklődő gyakorlatok, szokások, sokszor babonás népi elemek, hiedelmek. Ez a kettő: az egyházilag elfogadott és tanított vallási tételek és gyakorlatok, valamint az egyház számára ellenőrizhetetlen népi elemek együtt található meg a békéscsabai evangélikus szlovák népünk vallásos életében is. Ily irányú vizsgálataim eredményét foglaltam össze abban a 13 témakört felölelő 144 gépelt oldalnyi dolgozatban, melyről lapunk szerkesztőjének megbízásából kell itt most mintegy 300 sornyi terjedelemben ismertetést adnom. Értethető, hogy ezt a szűkre szabott keret miatt csak az egészből kiragadott szór-

ványos szemelvények közlésével tehetem meg, melyeket itt a munka, a születés-újszülött és a halál témakörökből vettem.

Vallásos elemek a napi munkában

Békéscsabai evangélikus népünknel megtalálhatók voltak a múltban, s részben megtalálhatók maig is. Minden fontosabb munka kezdetekor elhangzott a családfő ajakáról a fohász: Bože Otče pomáhajte! — Istenünk, Atyánk segíts! A munka befejezésekor is felhangzott az ajkakon a kegyes hálaadás: Dakujeme Bože, že sme skončili zdraví — Köszönjük Istenünk, hogy egészségben befejezhettük.

A Čabiansky Kalendár egy írása szerint a századelőn a csabaiak az aratást egyházi énekkel kezdték. Rendszerint a Tranoscius 703. számú éneke volt ez: S Bohem já chci začítí — Istennel látok hozzá (munkámhoz) ... s csak ezután az egyházi ének után következhetnek a dalok, a nóták. Ez a jelenség bizonyossága annak, hogy a csabai szlovák nép vallásossága nem különült el a mindennapok életétől, a világi és az egyházi ének nem volt ellensége egymásnak, inkább volt egymásnak testvére.

Az elvégzett évi munkáért, a szerencsésen betakarított termésért való hálaadásnak nemcsak ily rövidke, egyéni megnyilatkozásai voltak, hanem volt egy közösségi, gyülekezeti alkalom is, a máshol is ismert aratási hálaadó istentisztelet (poďakovanie za úrody zemské). A csabai nép ezt a napot mindig nagy ünnepnek tekintette. Aki csak tehetett, ekkor a messzi tanyáról is bejött a városba, részt vett a nagytemplomban tartott istentiszteleten, ahol is falakat rengető hangerővel szállt az ég felé több ezer ember ajkáról a hálaadó ének: Chváľtež Boha našého... Dicsérjétek Istent, az ő szent trónusán...

Termelési mágia. Amint az előzőkből láthattuk, a hívő, de gyakran a valóságilag közömbös emberek is munkájukban Istenhez folyamodtak segítségért, a sikeresen elvégzett munkáért pedig, és annak jó eredményéért, neki adtak hálát. Ez azonban nem zárta ki náluk azt, hogy az Isten segítségével és a maguk szorgalmas munkáján kívül más módon is igyekezzenek biztosítani gazdálkodásukban a minél jobb eredményt. Különböző praktikák, mágikus termelési eljárások voltak szokásban. A falvak népe ezeket nem tekintette varázslásnak, inkább csak a gazdálkodásban szükséges és racionális munkafolyamatok mellett a sikert még egy-egy irracionális kísérlettel is biztosítani igyekeztek. Ilyenekből jó néhány volt ismeretes a régi Békéscsabán is.

Általános, bár inkább csak tréfás szokás volt az, hogy Luca-napkor a fiúk, férfiak hajnalban, a még létrájukon ülő, alvó tyúkokat pálcával megpiszkálták, hogy az elkövetkező évben jól tojjanak. Ennél komolyabban vették azt a szabályt, hogy a karácsony szentesti vacsoránál a háziasszony az étkezés egész ideje alatt nem állhatott fel, nem mozdulhatott el az asztaltól, hogy a kotlók is majd nyugodtan üljenek fészkeiken, s így jó legyen a kis csirkék kelése. Mivel pedig az egyik gazdasszony inkább több kakast, a másik inkább több jércét kívánt gazdaságába, ezért a kikelendő csirkék nemét is befolyásolni igyekeztek. Ennek is megvolt a módja. Ha a kotló alá szánt tojást kötényből rakták a fészekbe, úgy zömében jércéknek kellett kelniük, a sapkából, kalapból rakott tojásoknak kakascsibéket kellett eredményezniük.

A dinnyével bevetett földön a gyerekeknek szülei parancsára bukfencezniük kellett, hogy majd nagyok legyenek a dinnyék.

Fontos munka volt minden házban a kenyérsütés. A háziasszony ehhez a

munkájához is Isten nevében látott hozzá. Amikor lapátra helyezte a kiszagatott kenyereket, keresztet vetett mindegyik fölé, s úgy rakta kemencébe. A lapát visszahúzása után is keresztet vetett, ugyanakkor azokat összehúzza nagyot cuppantott is, hogy minél magasabbra nőjön a kenyér. A ki-sült egész kenyér megszegésekor, mint szerte az országban, Csabán is a házi-asszony vagy házigazda keresztet vetett a kenyér lapos oldalára.

Munka nélküli meggazdagodás, szerencse. Amint láttuk a csabai ember minden lehetőt megtett megélhetése, gyarapodása érdekében. Istentől kért segítséget, különféle mágikus eljárásokhoz folyamodott, de legfőképpen dolgozott, becsületesen, szorgalmasan dolgozott. Mindemellett szívében ott élt a vágy: munka nélkül meggazdagodni, előre nem látható, kiszámíthatatlan nagy szerencsére szert tenni. Az ilyen szerencse lehetősége sokak fantáziáját megmozgatta, s azt apró praktikákkal maguk is előmozdítani igyekeztek.

Ez eljárások legismertebb eszköze a szerencsepatkó. Az úton talált bármily kopott patkót a csabai ember a világért ott nem hagyta volna, hanem — ha kocsin utazott — leszállt kocsijáról, a patkót fölvette, hazavitte és kiszögezte a küszöbre, vagy az ólra, hogy sikeres legyen családi élete, illetve disznónevelése.

A karácsonykor fogott légy is szerencsét hozott. Ezt már döglött, megszáradt állapotában a pénztárcában kellett tartani, mert amíg ott volt, addig a pénztárcából nem fogyott ki a pénz. „Na Kračún máte muchu, budete bohati” — Legyetek van karácsonykor, gazdagok lesztek, mondta a szomszédját, ismerősét meglátogató ünnepi vendég.

Szülés, újszülött

Békéscsabán a múltban, még századfordulónk idején is a szülés ott zajlott le, ahol a házaspár lakott. Aki a tanyán élt és a városban nem volt háza, ott a tanyán hozta világra gyermekét. A bábarendszer igen jól kiépített volt, a tanyavilágban is kisebb-nagyobb távolságra kint éltek a hivatásos bábák. A család általában minden esetben jó előre megbeszélte a bábával, hogy kb. mikor lesz szükség a segítségére. A baba már jóval a szülés előtt is meglátogatta, tanácsokkal ellátta a terhes nőt. Amikor elérkezett a szülés ideje, a családból az ment el üzenettel a bábához, aki éppen kéznél volt. Mehetett a férj, de ha neki jobb volt a felesége mellett maradnia, szívesen, gyorsan befogott a szomszéd is, hogy a segítség idejében megjöhessen.

A szüléshez és az újszülöthöz is sokféle hiedelem fűződött. Általában azt tartották, hogy a szülést nehezítette mindaz, ami a szobában összekötözött, bezárt volt. Ezért ilyenkor kibontották a szülő nő haját, ruháján megoldották a kötéseket, kinyitották a szekrényajtót, ill. felnyitották a ruhásláda tejetét s hasonlókat. A nagyrészt békéscsabaiak által alapított Nyíregyházán a szülés megindulásától a férjnek távoznia kellett a szobából. Rendszerint az istállóba vonult addig, amíg a szülés le nem zajlott. Ott megoldott gatyával befeküdt a jászolba, mert a hiedelem szerint a gatyá megoldása is segítette a gyermek világra jöttét.

A Felvidéken is, az Alföldön is s így a jugoszláviai szlovákoknál is az újszülöttet ködmönre fektették, vagy ködmönbe burkolták, hogy göndör legyen a haja, első fürdetésének a vizét fa tövéhez öntötték, hogy a gyermek is nőjön, mint a fa, s azt is hitték, hogy ha az ilyen fa kiszárad, a gyermek is meghal.

Országszerte minden vidéken és minden nemzetiségű lakosság körében,

így a békéscsabai szlovákoknál is nagyon féltették a kisgyermeket a *szemmel veréstől*. A gyermeket bárki megverhette szemmel, nemcsak ellenséges érzületű ember, hanem az apa éppen úgy, mint a rokonok, a szomszédok, általában a látogatók. Ha valaki nagyon rácsodálkozott a gyermekre, ha nagyon megdicsérte a szépségét, máris készen volt a baj. Ezért az újszülöttet a látogatók sok helyen mind a mai napig „megköpködik”, hogy véletlenül se igézzék meg. A látogató mondja: Megyek, kicsit megköpködöm, hogy meg ne verjem szemmel.

A szemmel verés elleni védekezésül az újszülöttre fordítva adták fel inceskáját, ugyancsak szokásban volt a kisgyerek kezére, hajába piros pamutot, általában piros fonalat, vagy szalagot kötni. Gatyamadzag, füstölés is védhetett a szemmel verés ellen. A leggyakoribb gyógymód mégis a szemvíz készítése volt. Faszén parazsat dobtak a vízbe, amely vízzel aztán a beteget megmosdatták, egy keveset meg is itattak vele, a megmaradt vizet pedig a kapuk sarokvasára öntötték.

Az egészen általános, szinte mindenütt, így Békéscsabán is föllelhető szokások közül való az is, hogy a kisbaba keresztelőlétől visszatérők ezekkel a szavakkal köszöntöttek be a házba: Pogányt vittünk, kereszttyént hoztunk. Tudunk arról is, hogy ha egyszerre 5—6, vagy annál is több gyermeket kereszteltek, akiknek nagy többsége fiú volt s csak egy-két kislány akadt közöttük, akkor szokásban volt azt mondani: No, ezek a lányok is kapósak, értékesek lesznek, ha majd felnőnek. A csabaiak gyakorolták azt a szokást is, hogy a keresztelésről hazahozott leánygyermeket letették a földre, s egy fiú onnan hirtelen felkapta, mert így majd akkor is kapós lesz, ha felnő.

A *házasságon kívüli terhesség* (prespala sa) és törvénytelen gyermek (prespanča) a múltban, a századfordulóig elég ritka volt a csabai evangélikus szlovákok körében. Nagy szégyen volt ez a nőre, megvetés, ítélet volt osztályrésze még a legközelebbi hozzátartozók részéről is: Hogy nem nyílik meg a föld alatta, hogy ilyen szégyent hozott ránk! Ha leánytársai, a többi asszonyok talán nem is gyalázták durván az ilyen személyt, mindenesetre gúnyolták, csipkedték (Dobali ju).

A *magzatelhajtást* ismerték a régi csabaiak is, bár ritkán alkalmazták. A legegyszerűbb eljárások közé tartozott az, amikor a terhes nő nagy súlyt emelt. Hogy ne legyen gyereke, pl. zsákot emelt. Máskor kihegyezett fadarabot szúrtak a méhbe, vagy tályoggyökeret (korenčok) tettek bele, mert az „kihúzza, tönkreteszi” a kezdődő terhet. Tótkomlóson, de Békéscsabán is a papsajt (sírík) letisztított, lekapart gyökerét tették éjszakára a méhbe, az „kímarta, és elment neki” (a terhessége).

Halál, feltámadás

A halálra való felkészülés egyik lényeges formája volt a betegágyon való úrvacsoravétel, az Istennel és az emberekkel való dolgaink elrendezése. Mert az úrvacsorázó és halálra készülő beteg nemcsak az Istennel békült meg, hanem megbékéli igyekezett embertársaival is. Bocsánatot kért házanépétől, ha valakit valamikor megbántott volna, és nem volt ritka eset az sem, hogy a haladokló üzent — talán nagyon is régi — haragosának: jöjjön el, béküljenek meg. És az ellenség, a haragos rendszerint el is jött, és ilyenkor a jelenlevők nagy megindulása közepette megtörtént a kibékülés. A beteg nyugodtan halt meg, az élő pedig jobb lelkiismerettel folytathatta életét.

De a halálra való felkészülés megmutatkozhatott más, egészen apró, pró-

zai, főleg a temetésre vonatkozó intézkedésekben is. Így pl. régi szokás volt, hogy az újszülött keresztelése alkalmával összegyűlt ajándékpénzen halotti szemfedőnek való anyagot vásároltak, azt az anya varrta meg gyermeke számára, és hűségesen őrizte a sifonban, a ruhás ládában sokszor évtizedeken át. Gyakori eset az is, hogy ha pl. a férj meghal, az ő temetésével kapcsolatban a feleség egyúttal magának is elkészítteti a szemfedőt (plachte), a koporsóba való ruhát (kantuš) és az alsó inget (košela). Voltak asszonyok, akik kifejezetten ezeknek a holminknak a varrásával, elkészítésével foglalkoztak.

A fejfának, a sirba való pallónak szánt akácfatörzset is jó előre kiválasztotta a család, s az évtizedeken át is ott hevert valamely árnyékos helyen az udvaron, amíg nem került sor felhasználására. Volt, aki előre kifizette, megvásárolta koporsóját is, ezt otthon a padláson, kamrában tartotta, vagy készítőjénél, a temetkezési vállalkozónak a raktárában tároltatta. Főleg az újabb időben nagy divat lett a sírhely előzetes megvásárlása, sőt a siremlék elkészíttetése is.

A közeli halál jelei. Mivel pedig a haláleset ennyi testi-lelki előkészülettel jár, érthető, hogy az emberek szívesen ismernék előre haláluk időpontját. Ezt azonban sem a tudomány, sem a hit nem árulja el, s így az emberek akarva-akaratlan is rászorulnak az előző nemzedéktől örökölt jóslási módokra, előrejelzési hiedelmekre. Van belőlük bőven.

A szlovákság körében sokan hitték azt, hogy a halál közeledtére bizonyos jelekből következtetni lehet. Ilyen előjelek pl. az álmok. Ha valaki kenyérral (általában tésztával), zavaros vízzel, lakodalommal álmodott, az közeli halált jelentett a családban. A halál közelségét megérezték és jelezték az állatok is. Így pl. ha a házon fészkelő madarak egyszerre csak minden érthető ok nélkül eltűntek, mások, pl. kuvik a házhoz repült, ha vakondok a ház küszöbétől a kapukijárat felé túrt, ha a kutya valaki betegsége idején feltűnően vonított, vagy a lovak fejüket leeresztették, lógatták, ez mind a közelgő halált jelezte. Űgyszintén a lakásban, az épületen keletkező titokzatos hangok, recsegés, dobogás, ropogás, csörömpölés is halált jelzett. Visszatérve az állatokra: ha a macska többek jelenlétében mosakszik, akire közben ránéz, az fog leghamarább meghalni. Ha békát látunk, csukjuk be a szánkat, mert akinek a fogait a béka megszámolja, az is hamar meghal. Közeli halálesetet jelez a családban az is, ha a kemencében a kenyér kettétörik. Amikor pedig nagy szél fúj, azt szokták mondani, hogy valaki felakasztotta magát.

Hazajáró lelkek, kísértetek. Világszerte és Békéscsabán is megvolt az elhunyt családtag hazajárásában való hiedelem. Hazajártak az olyan halottak, akiknek valamilyen okból nem volt nyugtuk, akik erőszakos halállal haltak meg, akiknek valamilyen elintézetlen ügyük maradt a földön, vagy valamilyen jogos dolgukat nem kapták meg az életben. Megjelenésük, hazajárásuk általában éjjel, különféle módon történhetett. Vagy tükörben jelent meg képük, vagy megkocogtatták az ablakot, vagy álomban keresték fel családtagjaik valamelyikét. Az élők az ilyen hazajárástól általában rettegtek, bár az nem mindenkinél váltott ki félelmet. A kedves családtag hazajárásának néha még örült is hátramaradt hozzátartozója. Csabán is ismert volt a halott hazajárásának hiedelme. Kísérteni járt — mátat' chodiv, mondták.

A hátramaradt hozzátartozók általában védekezni próbáltak a halott hazajárása ellen. Békéscsabán megvan mostanáig is az a másutt is dívó szokás, hogy a lelkész és kántor eltávozása után, a sír felhantolásának végeztével a család tagjai körüljárják a sirt. Körüljárják, de ma már nem tudják, hogy

miért. Teszik, mert így látták elődeiknél. Azt gondolják, ez is egyszerűen a végső tisztességadáshoz tartozik. Pedig ennek a gyakorlatnak nagyon megszire, talán a pogány múltba nyúlnak a gyökerei. Mert ez a körüljárás valamikor varázskör létesítését jelentette, amellyel a halottat megakadályozták abban, hogy hazajárjon, mert a varázskört nem léphette át.

A halottak hazajárása elleni öntudatlan érdekes védekezési módot ismerem meg előző szolgálati helyemen, Kiskőrösön. Ott a háznál végzett temetési szertartás idején az egész udvart vastagon felszórták homokkal, s ezt a halotti gyülekezet által természetesen összetaposott homokot a temetés után gondosan elgereblyézték. A harmincas évekbeli kiskőrösiek ezt csak azzal magyarázták, azért teszik, hogy a ház körül szép rend legyen. Valójában azonban ennek az eljárásnak is babonás gyökerei lehetnek. A hazajáró halott nem hagyhat nyomot maga után, mivel pedig a felgereblyézett finom homokban — ha megközelítené egykori otthonát — meglátszanék a lábnyoma, s családja tudomást szerezne arról, hogy ott járt, ezért inkább távol maradt, nyugton hagyta, nem kísértette övét.

És most még néhány szó a békéscsabai evangélikus szlovák hívek *feltámadáshitéről*. Úgy vélem, hogy temetések alkalmával a gyászoló családban és a gyászmenetben nem sok szó esik a feltámadásról, sokkal inkább a halott-ról, az elválásról, a hátramaradottak helyzetéről. Különös dolog az is, hogy a békéscsabai hét evangélikus temető egyikének a bejárata felett sem található a római katolikus temetőknél szokásos „Feltámadunk” felírás. Ugyancsak ritka az olyan síremlék is, amelynek feliratában a feltámadásra történék utalás. A leggyakoribb, egyszerű szöveg az „Itt nyugszik az Úr Krisztusban” — Tu odpočívá v Kristu Pánu (Tu o. Kr. P.). A gyomai reformátusoknál ezzel szemben általános a síremlékre vésett A. B. F. R. A. rövidítés, aminek jelentése: A Boldog Feltámadás Reménysége Alatt.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a békéscsabai evangélikusok számára a feltámadáshit idegen vagy közömbös lenne. Az igazán hívők ebben találnak szerettük elhunytakor vigasztalást. Egyébként a halotti gyülekezet feltámadáshite hatalmas erővel mutatkozik meg a temetőben, az elhantolás során énekelni szokott Várjuk a feltámadást — Vzkřišení čejme kezdetű énekben, melyet a szlovák hívek mindegyike könyv nélkül tud(ott) és szinte belefeledkezve tele torokkal énekel(t). Nincs még egy temetési ének, mely ilyen diadalmasan, ilyen erővel hangoznék.

Kulcsár György: Postilla

Alsólindva, 1574.

Nem úgy tartatunk meg az betegségben, ha külső képpen az betegség rólunk el vétetik, hanem úgy, ha az Isten előtt az betegség kárunkra nem esik. Az halálban-is úgy tartatunk meg igazán, hogy ha nem a' testi életben maradunk, hanem ha az örök haláltul meg menekedünk. Erre tanít minket az írás, mikor azt mondja Krisztus, hogy a' keresztnek és halálnak általa kellyet ő néki bé mennyi az ő országába. Mert mint igaz Ő hogy meg tartatot a' keresztnek és a' halálnak általa, azonképpen mi es meg tartatunk.

Lelkészek vitája a szlovák irodalmi nyelvről 1846-ban

A soknemzetiségű Habsburg birodalomban előbb az egy nyelvcsaládhoz tartozás tudata, majd a nyelvjárások irodalmi rangra emelkedésének öntudata vívta ki politikai jogát egy-egy nemzet függetlenségi törekvéseiben. A szlovák irodalmi nyelv megteremtését is a nemzeti öntudatosodás vezérelte. A politikus költő Ludovít Štúr (1815—1856) vezetésével megakalakult csoport, az ún. Štúr-iskola — pl. Michal Miloslav Hodža (1811—1870), Jozef Miloslav Hurban (1817—1888) — nemzetkoncepciójának a közép-szlovák (liptó-turócz-zolyómi) nyelvjárások irodalmi nyelvvé ötvözése felelt meg a leginkább; szemben a klasszicista „fentebb stíl”-t képviselő Ján Kollár (1793—1852), Ján Hollý (1785—1849), vagy a történetíró Pavel Jozef Šafárik (1795—1861), a nyugat-szlovák nyelvjárási elemekkel szőtt biblikus cseh nyelven megszólaló irodalom, a szláv közösséget hangsúlyozó eszmeiséggel. A korabeli országgyűlési jegyzőkönyvekből tudhatjuk, hogy Štúrnak a jobbágyfelszabadításról szóló képviselői felszólalását Kossuth lelkesen méltatta. A magyar kormány nemzetiségi politikájában azonban nem állt a helyzet magaslatán, amiért is Štúr később az osztrák oldalra állt, mi több sikertelen felkelést szervezett a magyar szabadságharc ellen. (Ld. még szerzőnk szócikkét a Világirodalmi kisenciklopédiában.) Nyelv és nemzetiségi politika a magyarországi lelkészeket is állásfoglalásra kényszerítette. Jelen tanulmány az 1846-os pillanatképet rögzíti. M. I.

Feltehetőleg Štúrék sem sejtették, hogy szelet vetnek és vihart aratnak akkor, amikor 1843-ban megalkották — a biblikus cseh nyelv ellenében — az új, korszerűbb szlovák irodalmi nyelvet. Pedig evangélikus lelkészek voltak őrzői az évszázados hagyománynak, amely a králicei Biblia nyelvét örökítette századokról századokra, gyülekezetekről gyülekezetekre, nem csupán irodalmi-szórakoztató, ismeretterjesztő művek nyelveként, hanem a Transciusban és más, egyházi-vallásos kiadványokban terminológiát teremtő eszmeiségként. Az új irodalmi nyelv elsősorban a közép-szlovák nyelvjárásra épített, amely viszont több hasonlóságot mutatott a szlovák katolikusok által használt és Anton Bernolák által a XVIII. század végén kodifikált, majd a XIX. század elején roppant mennyiségű anyagot tartalmazó szótárba foglalt nyugat-szlovák nyelvjárással, illetőleg irodalmi nyelvvel. A biblikus cseh nyelvhez kulturális (és politikai) örökség, emlék fűzte a szlovákokat, hiszen a fehérhegyi csata után az akkori Észak-Magyarországra érkező exulánsok éppen úgy erősítették helyzetét, mint az a tudat, hogy az evangélikus lelké-

szek alkotta művek cseh nyomdáknál, Csehországban is megjelenhetnek. Ehhez a XIX. század első felében még egy igen lényeges tényező járult. A szlavisztika tudományos megalapozásával, a nyelvészeti és összehasonlító szlavisztika, valamint az ezzel kapcsolatos történeti nyelvészet művelésével az eddigieknél jóval differenciáltabban lehetett látni a szláv nyelvek fejlődését, egymás közt létező rokonsági fokát. Herder nevezetes „szláv-fejezete”, a göttingai professzor Schlözer szlavisztikai munkássága, majd Josef Dobrovský és Jernej Kopitar tevékenysége a művelt világ figyelmét felhívta az Európában élő szláv népek kulturális jelentőségére. Innen aztán már csak egy lépés kellett, hogy a herderi szláv-fejezet humanista mozzanataiból a szláv jövőjű Európára következtesse a teoretikusok. De legalábbis a szláv egység előmozdítása szerepelt a napirenden.

Már az 1820-as években felvetődött egy egyetemes szláv nyelv problémája; de a szláv irodalmi kölcsönösség akkor került be igazán és jelentőségének megfelelően a köztudatba, amikor Ján Kollár (aki egyébként 1819 és 1849 között Pesten volt lelkész, és szinte minden művét Pest-Budán adatta ki) röpirattá formálta, és előbb szerbül, majd németül megjelentette (szintén Pest-Budán). Kollár elméletének megfelelően két okból ragaszkodott az evangélikus szlovákok biblikus cseh nyelvéhez. Egyrészt azért, mivel nyelvileg ez fűzte igen szorosra a szlovákok és csehek között évszázadok óta működő irodalmi kapcsolatokat. Olyannyira, hogy az összehasonlító irodalomtudomány teljes joggal beszél például Kollár (és mások) kettős otthonosságáról, ti. két irodalomban fejtették ki hatásukat, két irodalom fejlődését mozdították elő. Másrészt azért, mert ez biztosította azt a történeti hátteret, amely a romantika korában oly lényegesnek bizonyult, hiszen a történeti jog számos érvet szállíthatott a nemzetiségek oly áldatlanná fajuló vitájában. Ami azonban talán (irodalmi-esztétikai szempontból) a leginkább magyarázza Kollár álláspontját, az úgy fogalmazható meg, hogy elméletileg a klasszicista költészet tanoknak kötelezte el magát. A „genera dicendi” antik elvéhez többé-kevésbé hű maradt, ha néhány irodalmi alkotásában túllépett is ezen. Ragaszkodott ahhoz, hogy meghatározott irodalmi műfajok a nekik kiszabott nyelven és tónusban hangozzanak föl, tehát például a szónoki beszéd (templomban, temetésen, ünnepi alkalmakkor) feltétlenül fentebb stílusban szóljon, míg a népköltészet nyelve lehet akár egy nyelvjárásé is. Ő maga két kötetben publikálta a szlovák nép- és népszerű dalokat, nem riadva vissza nyelvjárási szövegek közlésétől sem. Akkor, amikor Štúrnek törekvése szerint általánossá vált volna az irodalmi nyelv, a klasszika esztétikájának durva megsértését fedezte föl, hiszen Štúrnek nem a cseh példa alapján neológiával újították a nyelvet (mint ahogy ezt tette a magyar nyelvújítás is), hanem miként a szerbek, illetőleg jórészt az ukránok, a népnyelvből indultak ki, és népnyelvi alapozású irodalmi nyelvet alkottak. A szerb nyelvvitáról Kollárnak is, Štúrnek is bőségesen voltak ismereteik. Részben azért, mert Pest-Budán számottevő szerb kisebbség élt, virágzó kulturális élettel, kiadványokkal, újságokkal, intézménnyel; és mindezek kapcsolatban álltak a szlovákokkal is. Ugyanakkor az Európa-szerte ünnepezt, Goethe és Jakob Grimm által nagyra becsült népdalgyűjtő, bibliafordító és nyelvújító Vuk Stefanović Karadžić nevét és működését Európa irodalmi és tudományos élete visszhangozta. A görögkeleti egyház természetszerűleg őrizte (nemcsak a maga kiváltságait, hanem) azt a terminológiát, nyelvet, kultúrahordozó eszközt, amelynek birto-

kosa volt, és amely az egyházi hagyományt nemzetivé, nemzetfenntartó eszközé tudta emelni.

Hagyomány és újítás ütközött meg a szerb nyelvháborúban, és hamar azzá fajult Štúr nyelvújítása nyomán a szlovák (belső) nyelv vita. Kollár és hívei tehát egy hagyományt féltettek, egy kapcsolatrendszert tartottak szem előtt, s mint majd látni fogjuk, teológiai megfontolások is fölmerültek. A kutatás jórészt haladás és maradiság összecsapásának minősítette Kollárék eszközökben válogatósnak aligha minősíthető eljárását Štúrékkal szemben. Még 1848-ban is akadt olyan röpirat, amely kiméretlenül ostorozta Štúrékat egységbontó (?) tevékenységükért. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. Tény, hogy Kollár egy korábbi generációhoz tartozott, kora fiatalságának a Szent Szövetséggel szembekerülő eszméit hamar feledte, és népe-nemzete szervezésére fordította energiáit. Ennek a harcnak lényeges mozzanata híveinek és egyházának különállása Magyarországon, illetőleg Pest-Budán belül. Sosem szűnt meg egyházközsége szlovákjainak érdekeit védeni előbb a német, később a magyar ajkú hívekkel szemben. A különállás egyik bizonyítéka éppen a biblikus cseh nyelv, amely a magyarországi evangélikus művelődéstörténetben jelentős művekkel és személyiségekkel jelentkezett; s így egy jól körülírható, egyedi vonásokkal jellemezhető, ezért meghatározott jogi helyzetre igényt tartható nép magas kulturáltságának bizonyítékaként többet érdemel, mint amiben most osztályrésze van. A régi, sokféle alkotásban megszólaló nyelv, amely az egyház, a lelkészek nyelve is, egy nép érettségének, felnőtségének jele — hitték, hirdették a korban.

A vita röpiratokban folyt, csehországi lapok is beleszóltak, Štúrékat separatizmussal vádolva, akik a magyarok malmára hajtják szakadár tevékenységükkel a vizet, és megjelent néhány cikk erejéig magyar lapokban is. Ez akár meglepőnek is tetszhet, hiszen szlovák belügről van szó, amelyet magyar részről viszonylag mérsékelt hangon kommentáltak, ha egyáltalában tudomást vettek róla. Általában Štúrék mellé álltak a magyar hozzászólók, hiszen Kollárék „csehnyelvűsége” a szláv kölcsönösség, sőt: pánszlávizmus rémét idézte föl, viszont Štúrék nyelvteremtése ettől a kölcsönösségtől való távolodásnak tetszett. A magyar hozzászólások közvetlen előzményének kell tekintenünk, hogy Székács Józsefnek, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1846-os évfolyamában publikált *Merengések* című, megrendítő erejű, de sajnos nem eléggé hatásosnak bizonyult cikksorozata a protestánsok, illetőleg az evangélikusok között dúló, nem mindig megfelelő hangvételű belső viták beszüntetését szorgalmazta, és különösen a magyar—szlovák vita méltányos és mindkét felet kielégítő befejezésére hívott föl. Zay Károly előkészítetlen és számos vonatkozásban politikai célzatú uniós terve kihívta maga ellen a szlovák evangélikus lelkészek tiltakozását, majd az észak-magyarországi liceumokban szerveződő szlovák önképzőkörök és ezek kiadványai szlovák nemzeti hangja háborította föl a magyar tudósítókat. Kölcsönösen vetettek egymás szemére sérelmeket, vádakot. Székács a béke híve, a túlzások bírálója, a szenvedélyek csitítója. Cikksorozata egy helyén kitért a szlovák nyelvvitára, és Kollárékat mérsékletre intette (Székács egyébként Pesten egy házában lakott Kollárral, akivel szívélyes kollégiális kapcsolatokat ápol!). Székács lényegében megvédte Štúrékat a nem egyszer igazságosnak nem mondható bírálatól

Székácsnak erre a cikkére, illetőleg a cikk néhány mondatára reagált terjedelmes írásában Geduly Bogyoszló, Gután 1846. augusztus 26-án keltezett

cikkében (a lap 38. számában jelent meg az írás). Nem avval kívánt értekezésében foglalkozni, „mit nyer vagy vesz a' tót irodalom”, hanem csupán ezzel: „mit nyer vagy vesz evangéliumi egyházunk a' tót újítás által”. Ebből a szempontból már a lapra tartozik a vita, de — látni fogjuk — nem marad meg kizárólag ezen a területen, hanem érintkezik mindazokkal a pontokkal, amelyeket Kollárék is vitattak. Geduly Bogyoszló azzal érvelt, hogy „három század óta e' nyelven [ti. a biblikus cseh nyelven — F. I.] hirdetjük az Isten ígétjét, adjuk a' nép kezébe a' bibliát és minden vallásos könyvet”. S a nép érti azt, amit a szószékről mondanak neki. Hiszen ha nem értené, „régén el kelle vala hervadnia tót protestantizmusunknak”. Kisded korától e nyelven oktatják, „tanulja a kátét, bibliai históriát, 's minden iskolai tanulmányt; e' nyelvben tanul imádkozni és énekelni”, sőt: „az e' nyelven írott biblia népünknek vallásos életével összeforrott”. De nemcsak passzíve érti a biblikus cseh nyelvet a szlovákság, hanem használja is, „ezt teszi némelly házi ünnepélyek alkalmával, pl. menyegzői és halotti gyülekezéseknél, mikoron szokásban van némelly kiválasztott tisztviselők, násznagyok, vőfények 's a' t. által több ízben beszédeket, verseket elmondadni, mellyek sok helyütt a' népnél közkézen forognak, és a' leendő hivatalnokok által maga idejében készíttetnek 's betanultatnak.” A populáris kultúrát, tehát művelődéstörténeti tényezőket is bevonta érvei közé a lelkész, hogy aztán nyelvészeti-esztétikai megfontolásoknak adjon hangot. Szerinte ugyanis a „pórnép” csak „alsóbb fokán áll a' nyelvismeretnek”, s akár a németek vagy a magyarok, nyilván jobban tudja a maga nyelvjárását, mint az irodalmi nyelvet. De azért sem a bécsi dialektust, sem a palócot senki nem akarja „irodalmi nyelvre emelni”. S ha a német és a magyar lelkészek „tisztá irodalmi nyelven” szónokolnak és írnak a „nép számára”, „valljon mi joggal lehet követelni a' tót papoktól, hogy ők szálljanak egyedül alá a' pór szokott modorához, és a' fuvarok, gyolcsosok 's olajáruló turóczyaktól tót nyelvészetet tanuljanak”? A továbbiakban a szerző még nyelvjárásokon belül is különbségeket tesz a „póriasi lipitói” és a „tisztá és szép nyitrai” között. A „népnevelés”-t véli lényegesnek, fel kell emelni a népet, nem lehajolni hozzá, és akkor a biblikus cseh nyelv teljes megértése előtt sem lehet akadály. Ezeknek a nyelvi-esztétikai szempontoknak érvényesítése tovább erősíti a klasszicizmusban keletkezett nézetet a stílusnemek eltérő funkcióiról, és ezt párosítja a felvilágosodásnak a nevelés optimális hatásába vetett hitével. Így arisztokratizmust sem vehetünk a Stúr-iskola ellenzőinek szemére, pusztán a hatás és a befogadás irányműködése körül kialakult vitapontok markáns megfogalmazásáról van szó.

Viszonylag részletesen fejtegette Geduly Bogyoszló a „pánszlávizmus” kérdését. Ennek nemzet(iség)politikai oldalával nem kívánt foglalkozni, mint ahogy azzal a magyar nézettel sem, miszerint a „stúrizmus” diadala gyengíti a szlovákságot. Szerinte a szlovák papok nem pánszlávok; ha voltak is ideszámítható lelkészek, azok csak töredékei az összességnek. „Mi sem akarunk cseh, morva, orosz, vagy bár mi más szláv fajú nyelvet behozni egyházunkba, hanem csak feltartani tovább azon műveltebb irodalmi bibliai tót nyelvet, mellyel három évszázad óta él evangy. egyházunk.” Ez nem cseh, hanem „valódi régi magyarországi tót irodalmi nyelv”. Kiváltképp ez utóbbi megállapítás tetszik lényegesnek, ugyanis ennek megtartása a biztosíték arra nézve, hogy „a' csinos és művelt bibliai nyelv” helyébe nem kerül a „lipitói tátraalatti nyelvsöpredék”, pusztán azért, hogy a szlovák lelkészek ne tartassanak pánszlávoknak. A nyelvviata érzelmi indokokat is a felszínre hozott.

hiszen a német irodalmi nyelven írók pánnémeteknek való elnevezése már nem a racionalitás területére tartozik, bár csak hasonlatról van szó. Az egyházban az „új mozgalom” — a szerző szerint — valódi zavarnak lesz okozója; szenvedélyes érvelések hangzanak majd el a nyelvhasználat kérdésében. A köznép egyébként nem híve az újításoknak; s a kétféle énekes- és imádságoskönyvek valóban megoszthatják, megzavarhatják a népet. Az új szlovák énekeskönyv is nehezen hozatik be az egyházba; s a jelenleg érvényes szlovák Biblia „híven van fordítva, tisztán világosan van írva”, vetekedik a magyarral és a némettel.

„Többek megbízásából” szólalt fel a szerző, akinek értekezését hamar követte egy másik, Hlavats József körmöci lelkészé (928—29. hasáb). Mint lip-tói születésű szlovák azt állítja, hogy a szlovák nyelv Štúr-féle változata nem kizárólag a lip-tói szlovákság nyelvére épített, hanem „zagyvalék, mozaik valamennyi tót pór nép jargonjaiból”. Annyi bizonyos, hogy mint minden népnyelvből való nyelvteremtés, Štúr sem kizárólag egy szűkebb terület nyelvhasználataira hagyatkozott, hanem szintetizált, méghozzá a német és a magyar nyelvészeti vívmányainak figyelembe vételével. Hlavats szlovák-német egyházközsége bővelkedik a nyelvjárási változatokban, szinte falvanként más németet beszélnek, a „szász-lutheri bibliai nyelvet” mégis mindenki érti. Szlovák nyelvjárások szintén tarkítják az összképet, a maga részéről azonban a szakadás elkerülésére megtiltotta híveinek az új szlovák irodalmi nyelv használatát. Szerinte is „minden anyanyelv kétféle, t. i. aljassb 's póriassb és műveletlen, és magosb, művelt, 's ezt tanítani 's tanulni kell, ha a' népet művelni, képezni akarjuk.” Egészen nyiltan mondatik itt ki, hogy kétféle irodalom- és nyelvszemlélet ütközik meg egymással. Štúrék a szlovák romantikának voltak megteremtői, népnyelv és irodalmi nyelv, népköltés és műköltészet viszonyát, egybeölelését a nemzeti irodalomba gyökeresen másképpen képzelték el, mint Kollár és hívei. Ehhez járult még a gyanakvás, hogy Štúrék nagyra becsülték a bernoláki nyelven őstörténeti eposzokat és antik formában idilleket, nemzeti érzésről tanúskodó ódákat és allegorikus verseket író katolikus papköltőt. Ján Hollýt, akinek történelem-szemlélete valójában előkészíti a Štúr-féle szlovák történelmi viziót. Hlavats József azonban a nyelvkérdésre szorítkozik, és ezen keresztül utal a vallási kérdésre. Megvádolja Štúrékat, miszerint „a' Štúrféle új nyelven írt munkák és hírlapok tagadhatatlanul *r. katholikus szint* viselnek magukon, mi prot. embernek igen feltűnő. Nézze az ember Štúr hírlapjainak vagy a' „Sas” [Orol Tatranski. F. I.] cikkeit, 's egy evangy. papra vagy levelezőre bizonyosan 3—4, sőt több róm.kath. író fog esni. Minden lehető alkalommal, dicséret- 's magasztalással égig emeli Štúr a' r.kath. Bernolak, Holly 'stb. írókat, a' midőn az evangy. írókat vagy egyáltalában elhallgatja, vagy a' leggyalázatosabb módon fitymálja 's gúnyolja . . .” Itt a Kollárral és híveivel vitázó röpiratokra, megjegyzésekre gondol Hlavats. Álláspontja a magyarországi protestáns egyházak története ismeretében magyarázható, félelme a szlovák katolikusok túlsúlyától szintén évszázados tapasztalatok lecsapódásaként fogható föl.

Mindazonáltal Štúrék éppen nem megosztani, hanem korszerűsíteni, a nemzeti célok érdekében eredményesebbé kívánták tenni az evangélikus egyház szervező munkáját, ezen belül a liceumok tanári karát is mozgósítani igyekeztek e célból. Valójában Herder mellett már Hegel olvasóinak is számítottak, akik a nép- és nemzetgyéniségek teljes kifejlődésében gondolkodtak,

olyan anyanyelvi kultúrában, amely minden nép különállásának feltétele. A Kollár-típusú (szláv) univerzalizmus helyébe a csehektől és más szláv népektől független, azokkal mégis rokon szlovákságnak hittek, amelynek törtenetét szintén a szabadságban megtestesülő világszellem haladásaként fogták föl. Emellett vallásilag is türelmesebbek voltak, mint a sokfelől nyomorogtatott előző nemzedék; a vallásosságot és az egyházi munkát össze tudták egyeztetni a reformkorban terjedő liberális eszmékkel. Stúr országgyűlési képviselőként a teljes jobbágyfelszabadítás híve lesz. Korszerűbb világlátásánál fogva a magyar nemzeti mozgalom érdekegyesítő jelszavából éppen úgy képes volt a megfelelő következtetéseket levonni, mint az ifjú Németország, Hegel vagy akár Széchenyi István nemzetre és új európai rendre vonatkozó elképzeléseiből.

Mindezek ellenére csak ismételni tudom, hogy alapjában hibás az a nézet, amely konzervativizmus és liberalizmus küzdelmének minősíti az új szlovák irodalmi nyelv kapcsán kirobbant, elkeseredett vitát. Hiszen igazuk volt a lelkészeknek abban, hogy évszázados terminológia, szokásjog, hagyomány szentesítette a biblikus cseh nyelvet (amely egyébként jócskán feltöltődött szlovákizmusokkal), nem is szólva azokról a kedvelt, közösséget formáló, élményeket adó énekes- és imádságoskönyvekről, amelyek helyettesítése egy újjal minden biztonnal zökkenőket okozott. Az is igaz, hogy ez a fajta megszokás és hagyomány inkább mozdulatlan struktúrákat részesít előnyben; ennek a struktúrának megbontása valóban zavarokat idézhet elő. Azt viszont kevésbé vették figyelembe Kollár és hívei, hogy a szlovák nyelv és irodalom történetében lejátszódó folyamat nem egyedi, hanem valamilyen formában szinte valamennyi szláv, továbbá a magyar nyelvben is végbe ment, a románban úgyszintén, hasonló felindult felszólalásoktól keretezve (a magyar nyelvújítás vitái sem voltak nagyon mértéktartók).

Hogy két lelkész is a magyar sajtót választotta megszólalása tárgyául, annak több magyarozatát is megtehetjük. Először: a színvonalasan szerkesztett *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* volt a protestánsok egyetlen ilyen jellegű, mindenekelőtt belső egyházi problémák fejtegetésének megfelelő orgánuma. Másodsor: a reformkorban a szlovák értelmiség jelentős része jól olvasott magyarul, tehát nem volt elérhetetlen számára a lap anyaga. Harmadrészt a szlovák kérdésekkel kapcsolatban érzékeny és olykor félretájékozott magyar közvélemény megnyerését is célozták ezek a cikkek (hiszen az evangélikus egyházon belül az 1840-es évekre megnőtt a magyar tényező jelentősége, így a szövetséges keresése célszerűnek bizonyulhatott). Végezetül a lap nagyobb példányszámban jelent meg, mint az a néhány, szlovákul megírt röpirat, amelynek terjesztése nehézkes volt, előállítására esetleg számottevő pénzügyi segítséget igényelt. Ezeknek a jórészt külső feltételeknek mérlegelése mellé azonban hozzá kell tennünk azt a kevésbé elhanyagolható szempontot, hogy még a reformkorban, bizonyos tekintetben később is: sokan Magyarországon kultúrájában gondolkodtak (s nem pusztán magyar kultúrában), tehát a Magyarországon élő, alkotó *valamennyi* nép szellemi termékeit egy együttesben összefoghatónak, leírhatónak vélték. A regionális csoportképzésben szintén fontos szerepet játszik ennek a fajta közösségnek a tudata; adott esetben az a tény, hogy a belső szlovák nyelvvitát szlovák nyelvészek magyar lap hasábjain folytatják. A kettős irodalmiságnak többször emlegetett szép példájáról van szó, amely rétegzettebbé teszi tudásunkat a szlovák—magyar kulturális viszonyról.

„Zsidó maradok”

Franz Rosenzweig, a dialógus prófétája

A keresztény-zsidó Jézus személye provokálta disputa hol hitvita, hol dialógus, hol testvérféltékenység, az egy igaz Istenhez való kapcsolódás és tülekedés majd kétezer éves története. Franz Rosenzweig (1886—1929) a két világ történeti egymásraultaltságát, a kiválasztottság és megváltás teológiai összefüggéseit tette egzisztenciálfilozófiája tárgyává. Próféciait beszédes sorsa hitelesíti. Az a gondolat, az az érzelem, ahol a kétféle út egy-egy eleményben találkozik, ott van Isten Országá. A „már itt van” és „majd elkövetkezik”, ez a lényege a jézusi zsidó dialektikának is. M. I.

Annak idején, mikor a heidelbergi fakultáson tanultam, elzarándokoltam Heppenheimbe, Martin Buber egykori otthonába és a frankfurti zsidó temetőbe, megkeresni Franz Rosenzweig sírját. Mindkét helyről nehéz szívvel tértem vissza, hiszen akkor még e két oly különböző, együttműködésükben is páratlannak megmaradó gondolkodónak egyetlen sorát sem lehetett magyarul olvasni. Sőt — a jelenkori filozófia történetével foglalkozó szűk szakmai körön kívül — sokat még nevük sem mondott. Az 1972-ben megjelent Márkus—Tordai (Irányzatok a mai polgári filozófiában) külön fejezetben tárgyalja a perszonalizmust, de ennek zsidó képviselőiről, ellentétben a keresztényekkel, említést sem tesz. Vályi Nagy Ervin kitűnő kézikönyve, a Nyugati teológiai irányzatok századunkban (Református Sajtóosztály, 1984.) foglalkozik Buberrel, s lábjegyzetben egyetlen tényt Rosenzweigről is közöl. Kecskés Pál immáron harmadik kiadást megért rendszeres műve, A bölcsélet története (Szent István Társulat, 1981.) Bubert az egzisztencialisták közé sorolja, Rosenzweigről nem tud. Az egyetlen filozófiatörténész, aki — ha röviden is — érdemben és egymástól megkülönböztetve ír róluk, Nyíri Tamás (A filozófiai gondolkodás fejlődése, Szent István Társulat, 1973.).

De ki is volt Franz Rosenzweig? Sírján a neve alatt a 73. zsoltár 23. versének kezdőszavai olvashatók: „És mégis mindig veled maradok!” Az „és mégis” embere volt ő rövidre szabott élete minden napján. „Zsidónak lenni kihívás az én lehetetlen meghaladására” — írja unokatestvérének, és mégis sikerült véghez vinnie, hogy a német zsidóság utolsó nagy gondolkodójává legyen.

Filozófiatörténeti eredetisége — Új gondolkodás című esszéje szerint — abban áll, hogy szakít a megelőző korok gondolkodóinak a „lényegre” törő kérdésével, azzal, hogy valamely dolog micsoda „tulajdonképpen”. Őt a dolog valójában, tehát tapasztalatként izgatja: „a tapasztalat mit sem tud

tárgyakról; ő emlékezik, megél, remél és retteg.” Az absztrakt, tisztán időtlen gondolkodói módszer helyébe a dialógus kerül. „A beszéd az idő kötésében él, az idő táplálja; nem képes, és nem akarja táptalaját elhagyni; nem tudja előre, hová fog kilyukadni; a másiktól kéri a végszókat. Egyáltalán, a másik életéből él.” Az absztrakt gondolkodó a másiktól függetlenül, eleve tudja, mit akar mondani. A „beszédgondolkodó” ezzel szemben előre semmivel sem számolhat, alkalmassá kell válnia a várakozásra, mivel a másik szavától függ; időre van szüksége. Rosenzweig minden műve a magával folytatott beszédes kapcsolatról tanúskodik, az életfogytiglani feladatról, hogy önjével szemben önkritikus maradjon, és a másik számára valóban párbeszédre képes emberré váljék.

Rosenzweig és Buber neve közös bibliafordításuk révén kapcsolódott össze szétválaszthatatlanul. 1929-ben L. Schneider, berlini könyvkiadó Bubert kérte föl a héber Biblia újrafordítására. Rosenzweig az általa alapított frankfurti Freies Jüdisches Lehrhausban hébert tanított. Szándéka szerint: „Nulla dies sine linea hebraica — ez itt az egyetlen és teljes törvény, minden mást meg kell találni”. Fordítóként is ismert volt már, mint a középkori Jehuda Halevi himnuszainak átültetője. Mégis, mikor Buber felkéri a közös munkára, azt szkeptikusan elhárítani igyekszik, mondván, a Biblia fölbonthatatlanul összezövdött azzal a német szellemmel és nyelviséggel, amelyet Luther műve teremtett meg. „Éppen német zsidóként tartom az új, hivatalos bibliafordítást nem csupán lehetetlennek, hanem még inkább tilalmasnak, és csak a zsidó, revidéált Luther-Bibliát megengedhetőnek és megvalósíthatónak.” Az Írás és Luther című tanulmányában (1926) nézetét így indokolja: „Ma még az új bibliafordítás útját hármaskor akadály torlaszolja el: a könyv egyházbiztosító, az írott nyelvet megalapozó és a világszellemet közvetítő volta. E hármaskor akadályt elhárítani sem nem lehet, sem nem szabad. De átugrani lehet is, szabad is, kell is.” Luther Bibliája a reformáció látható egyházának szimbólumává és az „Írástól” ihletett német nyelvnek az alapjává lett. Az a könyv volt, melyben a nyugati keresztény világszellem megtelepítette érvényes kifejezését. A Luther-Biblia nem csak történelem volt, de történelmet csinált.

Érthetően ódzkodott Rosenzweig a vállalkozástól. És mégis egészen halála napjáig dolgozott ezen a fordításon, ami azt bizonyítja, „megnyerte azt a reménységre törő bátorságot, amely nem a fölsimított lehetetlent, hanem a feladott szükségszerűt követeli önmagától”.

Buber és Rosenzweig nem elégedett meg azzal, hogy csupán a szöveg értelmét adják tovább, többet akartak: a beszéd szellemét „saját nyelvi testi alakjában” megtapasztalni, megragadni és közvetíteni. „Nem a szépségről van szó, hanem a húségről” — írja Rosenzweig. Sem a tudományosság, sem a közérthetőség nem volt elsődleges céljuk. Az Írás eredeti szóbeliségét érvényesítették. Az ő Bibliájuk igazi „Hörebuch”, amelyben a hang és a tartalom akusztikus érzékiségében éppenúgy jelenvaló, mint fölcserélhetetlen gondolatiságában. A kinyilatkoztatás eleven szavát kiszabadították az „írásbeliség” börtönéből. „Az írás mérge, a szent is az. Csak ha újra visszafordítottuk a szóbeliségbe, akkor veszi be a gyomrom.” Vajon Rosenzweig gondolt-e arra, hogy ennél „lutheránusabb” hermeneutikai elvet keresve sem találhatott volna? Nem tudom. Mindenesetre, mikor az első vázlat 1Móz 1-ről nyomdakész volt, ezt írta Bubernek: „Ez bámulatosan német; Luther e mellett szinte jiddis!”

Rosenzweig még a háború végén, 1917-ben kezdett hozzá élete fő művéhez, a „Systembuch”-hoz, amely aztán A megváltás csillaga címen jelent meg, s amelyet később a Buberrel való közös bibliafordításuk kommentárjának nevezett. A mű a megtapasztalt halállal kezdődik: „A mindenség minden ismerete a halálból, a halálfélelemből emelkedik ki”. És a remélt életre pillantva fejeződik be. Az első és az utolsó szó a zsidó reménység lényegét adja: „Vom Tode . . . ins Leben”. Ez a filozófiai mestermű, melynek vázlatát Rosenzweig tábori képeslapokra írta a lövészárookban, a zsidóság és a kereszténység misztériumához próbál közelebb kerülni. A világmindenséget az Istentől, a világból és az emberből képzett háromszög formájában ábrázolja. Isten a csúcspont, a világ és az ember pedig egymással szemben, a háromszög két alsó csúcsán helyezkednek el, nem merev nagyságokként, hanem egymással párbeszédés kapcsolatban, amelyet dialogikus egzisztencializmusként jelölhetünk.

Nem kevésbé dinamikusak azok az alapelemek sem, amelyek a másik — fordított — háromszög csúcsain találhatók. Ezek a teremtés, a kinyilatkoztatás és a megváltás, amelyek Rosenzweig teológiájában egymás után következnek, hogy egymásba érjenek. A történelem abban a fáradozásban érhető nyomon, amellyel ezt a két háromszöget egymáshoz vezeti, és eléri a megváltás szintézisét. Első hallásra idegennek tűnő vállalkozás ez, bár a középkor óta az első kísérlet arra, hogy a zsidóság aktuális vallásfilozófiáját létrehozza.

S mindezt az az ember, aki négy évvel korábban úgy döntött, hogy megkeresztelkedik. Az a német-zsidó család, melyből Rosenzweig származott, sokkal bizalmasabb kapcsolatban volt Goethével és Schillerrel, mint a Bibliával. Nem csoda, hogy e tökéletesen asszimilálódott családból sokan kereszténnyé lettek. „Mi minden dolgunkban keresztények vagyunk — írja szüleinek 1909-ben —, keresztény államban élünk, keresztény iskolába járunk, keresztény könyveket olvasunk, röviden, a mi egész kultúránk lényegében keresztény alapokon nyugszik. Ezért annak számára, akit önmagában semmi sem akadályoz, nem marad más hátra, mint az az egészen könnyű elhatározás, hogy a kereszténységet fölvegye.” Az akkor huszonhat éves filozófus elég érett volt ahhoz, hogy önmagának történetileg is indokolnia kelljen azt, ami cselekményként valódi gondot nem jelentett számára. Tehát ha megkeresztelkedési szándéka őt valóban kereszténnyé teszi, akkor végig kell mennie azon az úton, amely a zsidóságból a kereszténységbe vezet.

Úgy vélte, búcsúképpen utoljára lépi át a zsinagóga küszöbét, amikor 1913. október 11-én, a legnagyobb zsidó ünnepen, az engesztelőnapon istentiszteletre ment. Húsz nappal később azonban ennek az utolsóknak szánt látogatásának következményéről így ír unokatestvérének, a keresztény Rudolf Ehrenbergnek: „hosszú, és ahogy én látom, alapos megfontolás során arra jutottam, hogy döntésemet visszavonom. Nem tűnik többé szükségszerűnek számomra, s ezért lehetségesnek sem. Egyszóval zsidó maradok.” Zsidónak maradni és németnek lenni már a húszas évek Németországában sem volt könnyen áthidalható ellentmondás jóérezésű filozofok számára. Ámbár amikor 1923-ban megkérdezték, hogy a benne élő és ható két lélek közül melyiket részesítené előnyben, így válaszolt: „Nem szívesen beszélek ezekről a dolgokról. Rathenau megölése óta még kevésbé, mint korábban. Munkálkodásunkat Németország legfőljebb posztumusz honorálja, és mégis tesszük a dol-

gunk, ameddig Németországban és Németországért alkotunk . . . Ha engem egyszer az élet kőpadra feszítene, és ketté szakítana, természetesen tudom, hogy a két fél közül melyikkel tartana a szívem, amely bizony aszimmetrikusan helyezkedik el; de azt is tudom, hogy én azt az oprerációt elevenen át nem vészelném.”

Rosenzweignek egy másik dilemmával is meg kellett küzdenie. Tudatos zsidóként Németországban tisztázni kellett a kereszténységhez fűződő kapcsolatát is. Ezt kettős gondolati rendszerben tette. Az elsőt a diaszpóra teológiájaként hozta létre, a másodikat pedig az egyház és a zsinagóga Isten szándékának megfelelő egymásmellettségében ábrázolta. Az első vázlat szerint Izrael eredete Isten ama parancsából származik, mellyel Ábrahámot hazája elhagyására szólította fel. A történelem folyamán aztán a zsidóságot cselekvésében és gondolkodásában a mindig újabb száműzetések határozták meg, történelme éppen ezért nagy vándorlásokból állt.

Valahányszor megkísérelték, hogy Isten népét mások példájára államilag biztosítsák, próféták támadtak, hogy kritikájukkal az állammal szemben distanciát teremtsenek, a vallásszabadság számára teret nyerjenek. Mindig újra bebizonyosodott, hogy csak a politikai ambíciók feláldozásával válik lehetségessé a zsidóság visszatérése saját feladatához. Mikor a zsidók a száműzetés évezeideiben összejöttek olvasni, imádkozni, tanulni, Isten mindig jelenvaló volt közöttük. Így vált a zsidó létezés alapformájává a diaszpóra-egzisztencia, azon a számtalan módon és jelleggel, ahogy azt a különböző zsidó csoportok megvalósították. A messiás előtti kor zsidósága számára a lét ezt jelenti: száműzetésben élni és meghalni.

A második vázlat lényegileg más képet mutat a zsidóságról, amelyet a kereszténységgel állít szembe. Rosenzweig a kinyilatkoztatás köré szerveződő két közösség lehetőségét csak abban lelte meg, hogy ezek dialektikus ellenfelek. Tömör gondolatmenete szerint: miközben az egyetlen igazság Istennél van, a hozzá kapcsolódás kettévált az örök élet és az örök út létmódjaira. Izrael már Istennél van: az örök közösség az örök célnál. Csak Isten Országá a fontos; a jövőbeni egység, melyben Isten lesz minden mindenben. Ezt a véget a zsidóság már itt és most elővételezte. Pusztá létében idegen testként tűnik föl és hat a zsinagóga. Sajátos játékrontó, protestálnia és provokálnia kell; „ő a tetű az egyház bundáján”.

Miközben a zsidóság a megváltott közösség alakjában válik láthatóvá, a zsidók megőrzik a keresztényeket attól az örültségtől, mintha a világ „megkeresztényítése” már annak megváltása is lenne. Az állítólag „megátalkodott” zsidók arra emlékeztetik a „vakmerő” keresztényeket, hogy világba hanyatlásuk közepette el ne felejtkezzenek a világnak szóló küldetésükről. A zsinagóga arra figyelmezteti az egyházat, hogy még mindig úton van, és útközben marad.

A híres lipcsei „éjszakai beszélgetés” után 1913 őszén így ír erről unokatestvérének: „A kereszténység elismeri a zsidóság Istent, nem mint Istent, de mint 'Jézus Krisztus Atyját'. Ő maga az 'Úrral' tart, ám azért, mert tudja, hogy egyedül ő az út az Atyához. Úrként marad egyházával mindenkoron, a világ végezetéig. Akkor azonban megszűnik Úrnak lenni, s ő is alávetetik az Atyának, aki — akkor — minden lesz mindenben. Amit Krisztus és egyháza jelent a világban, abban egyik vagyunk: senki sem jut az Atyához, hacsak nem általa.”

És éppen az úton járás keresztény élményével szemben világítja meg Rosenzweig Izráel helyzetét, amikor így folytatja: „Senki sem *jut* az Atyához — másként áll azonban a dolog, ha valakinek már nem szükséges az Atyához jutnia, minthogy már nála *van*. És ez Izráel népének az esete — nem az egyes zsidóé. Izráel népe, Atyjától kiválasztottan, eltökélten pillant világ és történelem fölött arra a legtávolabbi végső pontra, ahol ez az ő Atyja, ő maga, az Egy és Egyetlen — 'minden mindenben' — lesz. Ezen a ponton, ahol Krisztus megszűnik Úrnak lenni, szűnik meg Izráel kiválasztottnak lenni; ezen veszíti el Isten azt a nevet, amelyen egyedül Izráel szólítja őt; Isten ekkor már nem az 'ő' Istene. Eddig a napig azonban Izráel élete abban áll, hogy ezt az örök napot előlegezze hitvallásában és cselekvésében, e nap élő előjele legyen, papi nép, a törvénnyel, saját szentségével szentelje meg Isten nevét. Hogy mi Isten e népének helyzete a világban, milyen külső (üldöztetés) és belső (megmerevedés) szenvedéseket vesz magára elkülönülésével, abban megint csak egyek vagyunk.”

A végső remény — hogy mindenek beteljesednek — és az egy helyről fakadó remény gyökerei kikerülhetetlenül és felcserélhetetlenül egymásra utalják az egyházat és a zsinagógát. Rosenzweig megállapítása a kereszténység és a zsidóság közötti viszony minden meghatározására mértékadó.

Valahányszor az egyház történetében vagy a világot átívelő zsidóság útján e közös gyökérből vallott nézet elveszett a meggyőződést alakító erők közül (Rm 11,18), a zsidó—keresztény összekapcsolódás mélységes titkát fedték vagy felejtették el. A szétválasztásnak szörnyű és gyilkos következményei lettek. Így látta Rosenzweig az egyház és zsinagóga kapcsolatát konstruktív ellentét-harmóniában, amellyel a teológiai lándzsát visszafordítani vágyta: nem az egyház érte el célját, miképpen sok teológusa vélte, hanem ennek anyja, a zsinagóga.

Heidelbergben egy szemeszteren át együtt hallgattuk Tatár Györggyel azt az öreg zsidó professzort, aki megtanított bennünket arra, miképpen olvassuk A megváltás csillagát. Tatár Györgyé az érdem, hogy e páratlan gondolkodású és hitű ember lényét műveinek kicsiny kötetbe válogatott töredéke révén az érzékeny szellemű olvasókhöz közel hozta. Szépen, értőn, magyarul. (Franz Rosenzweig: Nem hang és füst. Holnap Kiadó, 1990.)

Talán az újabb filozófiatörténetekből már nem marad ki a legkeresztényebb zsidó gondolkodó, Franz Rosenzweig neve és műve. Azé az emberé, aki számára a párbeszéd princípiuma nem gondolatcserét jelentett, hanem minden beszéd és gondolkodás és hit lelkét.

RÁBA GYÖRGY

A vers fennsíkján

A 75 éves Csorba Győzőnek

A meredélyen
a síkon vízmosáson
süppedékes felvégen
csúszkálva elterülve
négykézláb indákba légyökerekbe
függeszkedve hibbantán két marokkal
apróvad szerepében
megszaggatva vérig hasítva
föltakart arccal a tetőnek
s ha nincs tovább
a fennsíkról jobbra-balra
legyüretlen új meredély hatalma
és távolról derengnek
taposatlan gőgű csúcsok

SARKADY SÁNDOR

Kusza sorok apám halálakor

Apám — valál.
Egy múlt idő — egy új halál.
Rima a rím,
Párra talál —
Hanem az anyám, az egyedül
marad . . .

Arad —
Uristen, hol az a vonat,
Amit Aradról indítottál?
Ötven éve, fiatal vasutas?
Hol az a gyors?
És mi a sors?
Pár állomás:
Biharkeresztes, Karcagipusztá,
Sáránd,
Kunmadaras; vén vasutas,

Előbb-utóbb elfogy az ábránd —
Emelted a tárcsát,
Nap mint nap indítottál —
Mentek a vonatok,
Csak te maradtál.
Utas se voltál,
Most meg kiszállás:
Végállomás!
Kisújszállás!
Göröngy derékalj — örök szállás.
Itt hagytál lassan sorra mindent,
Az állomást, a focipályát,
(Hajdan a „Püspökladányi
MÁV”-ban,
Villám balszélső,
Te rúgtad mindig gólba a labdát.)
Folyton fogyó körökben élve,
Ott hagytad a kertét, a házat,

Végül már ágytól asztalig
Alig vitt el pipaszár lábad.
Hat szőlőtőke (Sopronból
küldtem) —
Már csak nézted az ablakon át;
A könyv sem adott többé
menedéket,
Mész ülte meg agyereid falát.
Itt hagyta szegényes motyódat,
A sublóton még jár az órad,
A nélküled is ketyegő;
Becsapott téged
(Becsap majd minket is)
A szajha idő.

+

Édesapám, hogy borotválkoztál meg
Kéz nélkül?
Édesapám, miért oly beesett
az arcod
Protézis nélkül?
Édesapám, hová mered nyitott
szemed

Fény nélkül?
Édesapám, hogy ragyoghat
a homlokod
Gondolat nélkül?
Édesapám, én úgy elfutnék
nyitott koporsód mellől,
De nem lehet —
Elgyávult kézzel terítem vissza
Arcodra a szemfedeletem.

+

Apám, ki áll ott, Budaörsnél?
Ki az a fiatal Horthy-baka
Károly ellen, a király ellen?
(S ki ez a viaszbaba?)
Ki tudta, ki volt Tisza István,
Ki tudta, hogy állt helyt a fronton?
S ha dicsérték, ki gúnyolódott
— adysan — a geszti bolondon?
Negyvennégyben kit éljeneztek
Madarason az elhurcolt zsidók?
Ki küldte nyakadra naponta
Szimatolni a Gestapót?
Negyvenötben ki küldte vissza
Füred felől a vonatot?
(Már kint, a határban jeleztél:
Állj! Bejöttek az oroszok!)
Miért akartak agyonlőni,

Mikor a vasúti kút befagyott?
A kaukázusi vad kapitánynak
A nyelvrokonokról ki dadogott?
Hogyan kerültél bélistára?
Mért szavaztál a Kisgazdákra?
És hogyan lesz könnyű a föld —
Hogy lettél végül „tagjelölt”?
Ki ült Rákosi börtönében?
Ki kapott Kádártól kegyelmet?
Hogy fordultál le a bicikliről
Mikor már nem bírtad a terhet?
Az élethez nincs oldóképlet:
Tetted a hittel tehetőt,
Nem kapsz sokat
a földosztáson —

Szűkmarkúak a temetők.
Gályarabok ügyefogyott ivadáka,
Te kálvinista cucilista,
Örök becsapott, folyton káros
Nincstelen János —
Hetvenhat év az ezerévből:
Isten veled, Sarkady János.

+

És milyen szépen mondja
Nánási nagytiszteletű
A végtelenben találkozó
sínpárokat —,
És milyen szépen mondja Ilonka néni
A „Társadalmi ünnepélyek” című
brosúrából

A Juhász Gyula sorokat,
És milyen szépen fújja a dalárda
A búsongó dallamokat —
És milyen stílusosan sípol közbe
Mozdonyával az elrobogó vonat;
És milyen buzgón forog
a jó barátok
Kezében a lapát,
És milyen új zene hallgatni
Koporsódon a föld robaját;
Már szinte könnyű eltűnődve nézni
Október búcsúzó napsugarát,
Egészen könnyű
— Kétfelől fogva —
Talpon tartani édesanyát;
Már csak a verset nehéz írni . . .
Nem bírom írni tovább.

1976. október

Pilinszky János evangéliumi esztétikája II.

Nem tudjuk, ennek a költői pályának a további útját állomásról állomásra követni. A költő a *Harmadnapon* c. kötetet 1959-ben adta ki, korábban '46-ban jelent meg az első, húsz verset sem tartalmazó kis füzetecskéje, a *Trapéz és korlát*, *A Harmadnapon* kötet is nagyon vékony kötet, amelyikkel azonban rögtön, egészen egyértelműen a magyar líra legnagyobbjai közé jutott el. Ebben a kötetben a '40-es években írt versei és a háborús tapasztalatokkal kapcsolatos versei helyezkednek el. A nagy remekmű ebből az Apokrif. A *Harmadnapon* kötet meglehetősen szigorú formában írt verseket tartalmaz. Ez a forma a Nyugat költőinek a kezén csiszolódott ilyen feszesre, ugyanakkor Pilinszky ebben a kötetben tudatosan távol is tartja magát olyan költői eszközöktől, költői törekvésektől, amelyek éppen a Nyugat költőinek a kezén nagyon fontosá váltak. Ezekben a versekben alig van jelző, alig van leírás: ezek hallatlan aszketikus jellegűek, szükszavúak, és ugyanakkor mégis gazdagok. A szegénységnek a gazdagsága ez. Vitatható amit mondott, hogy igazán nyelvi szegénység-e ez, mert ugyanakkor azok a szavak, amelyek itt jelző nélkül megjelennek, önmagukban gazdagabbak, mint egy 3—4 jelzővel körülrakott régi típusú költői sor. Itt a maguk mezítelenségében világítanak a póre szavak, Pilinszkynek a hallatlan újítása itt is, ami még a hagyománynak az útján halad, hogy egy hagyományos versformában, többnyire jambikus és többnyire rímes, strófás versekben egy-egy olyan elementáris költői elemet teremt meg, amelyhez fogható nem találunk a Nyugat költői között senkinél. Egy írásában írta a '60-as évek végén a színházról szólva, hogy a modern színház eltévedt, mert a jelzőkben tobzódott, és ezek a jelzők elfakultak. Azután mindenféle más mondatrészeket hordott össze, de hiányoztak belőle az állítmányok; a jelenlét hiányzott, és minden díszletté vagy dekorációvá vált: elhervadt és eltűnt, és érdektelenné lett az egész színházi gépezet. Nemcsak a színházra vonatkozóan igaz ez, hanem a lírára vonatkozólag és a költészetnek más területeire vonatkozóan is, ahol dekorációvá vált az, ami a Nyugat első nemzedékében olyan tündöklő lelemény volt, vagy gazdagság. Üres dekorációvá és egymásra licitáló költői játékká váltak ezek a dolgok, Pilinszky ezekkel szakított s a földig hajolt,

Előző számunkban közöltük a szerzőnek a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület irodalmi szakosztálya rendezésében 1991. április 18-án elhangzott előadása első felét. Itt olvashatjuk az előadás második részét. A szöveg szerkesztésének folytatása az előzőnek, a kettő együtt egész.

de olyan szavakkal hajolt földig, amelyek állítmányok voltak, a póreségükben világítottak. Azt hiszem, hogy ez az evangéliumi esztétika, mert gondoljunk arra, hogy az evangélium sem tobzódik jelzőkben, metaforákban és úgynevezett költői fordulatokban. Az evangéliumnak nyelve — akár a tétközlő fiúnak a példabeszéde, akár a Krisztus passiójának a története — hallatlan egyszerű; ütött-kopott szavak fordulnak elő benne, és ezek az ütött-kopott szavak válnak alkalmassá arra, hogy az emberi létnek a legdrámaibb összefüggéseit ezekkel a szegényes szavakkal az evangélista feltárja és megközelítse. Ez az a nyelvi költői ajándék, amellyel Pilinszky már 1959-ben a Harmadnapon kötetben megajándékozta az olvasóit. Ezután a költészetében meglepő formai változás következett be: hosszú hallgatás után elkezdett másfajta verseket írni, melyek első látásra szabad versnek tűnnek fel, de a szabadságuk nem azt jelenti, hogy nem volnának ezek is hallatlan feszesek. Csak nem egy szigorú jambikus vagy trochikus versformának a kényszere fogja őket össze, hanem másfajta belső feszeség. Ezekben a versekben, bármennyire új világnak tűnik ezeknek a verseknek a világa, a régi, az előző motívumok újra előkerülnek, sajátos mélységet kapnak, sajátos áttételben fogalmazódnak. Visszaigazolják az első előfordulást, abból pedig visszaigazolódnak maguk. Egy példát szeretnék erre mutatni, az *Elég* című verset. Ez a vers 1971-ből való.

A teremtés bármilyen széles,
ólnál is szűkösebb.
Innét odáig. Kő, fa, ház,
Teszek, veszek. Korán jövök, megkésem.

És mégis olykor belép valaki
és ami van, hirtelenül kitérül.
Elég egy arc látványa, egy jelenlét,
s a tapéták vérezni kezdenek.

Elég, igen, egy kéz elég, amint
megkeveri a kávé, vagy ahogy
„visszavonul a bemutatkozásból”,
elég, hogy elfeledjük a helyet,
a levegőtlen ablaksort, igen,
hogy visszatérve éjszaka szobánkba
elfogadjuk az elfogadhatatlant.

Milyen érdekes, nézzük csak a versnek a kezdetét. „A teremtés bármilyen széles, ólnál is szűkösebb.” Egyszerű szavak ezek, és mennyire hitelesen tágra nyitják a versnek a látóhatárát. Az ól mellé nem kell jelző, egyszerűen azt mondja, hogy ól és szűkösebb. A teremtés kinyílt, és utána ez a megdöbbenő, és első látásra vitatható állítás hangzik fel: ólnál is szűkösebb. És akkor ez a tétovázó néhány mondat: „Innét odáig. Kő, fa, ház. Teszek, veszek, korán jövök, megkésem”.

Hogy a teremtés bármilyen széles, ólnál is szűkösebb, ez a modern embernek egy érdekes tapasztalata. Annak az embernek a tapasztalata, aki beutazhatja a világot, s ha személyesen nem utazza be, akkor kinyitja a tévét és bejárja a világot a tévé segítségével, odaül a moziban a vászon elé, és be-

járja a világot, és csakugyan azt látja, hogy ez a teremtés tulajdonképpen tényleg elég szűkös neki. Mert ő nemcsak a világnak a polgára, a földnek a polgára, nem csak az univerzumé. Filozófiát a költő nem mond, de mi mondhatunk, hogy nekünk csak az Isten elég. A teremtés bármilyen széles, ólnál is szűkösebb. Nem egy ideológia, sajnos én most hirtelen ideológiát csináltam belőle. Ez egy tapasztalat, és egy tapasztalatnak a hitével fogalmazódik meg ebben a versben: a teremtés bármilyen széles, ólnál is szűkösebb. És akkor jönnek ezek a pergő mozdulatok, amelyekkel az ólnál is szűkösebb világban tájékozódunk, keressük a helyünket: „Innét odáig. Kő, fa, ház. Teszek, veszek. Korán jövök, megkésem”.

Most fordul a vers:

És mégis olykor belép valaki
és ami van, hirtelen kitárul.

Ezt mennyire bátran és mindenféle elhithető eszköz nélkül, egyszerűen elmondja. Abban bízva, hogy ezt mindannyian megtapasztaltuk, és amikor ezt kimondja, elhiszük neki azért, mert ez a tapasztalat közös tapasztalatunk.

És most jön egy bonyolult mondat, a költő nem ott lesz indulatos, ahol lázadnia kellene a teremtés, az ólnál is szűkösebb világ kicsisége ellen, hanem most az örömben mond egy olyan mondatot, amelyikben szinte elfulad a szava. Egy hallatlanul bonyolult mondatot.

Elég egy arc látványa, egy jelenét,
s a tapéták vérezni kezdenek.
Elég, igen, egy kéz elég, amint
megkeveri a kávé, vagy ahogy
„visszavonul a bemutatkozásból”,
Elég, hogy feledjük a helyet,
a levegőtlen ablaksort, igen,
hogy visszatérve éjszaka szobánkba,
elfogadjuk az elfogadhatatlant.

És miért mondtam azt, hogy vissza? Nem ez történt a *Ravensbrücki passióban*? Az a költő, aki 1971-ben ezt az Elég című verset megírta, már tudja, hogy nem kell ahhoz Ravensbrückbe menni, hogy egy arc látványára a tapéták vérezni kezdjenek, hanem ezt az arcot lehet látni az Operaház mellett is, vagy nem tudom hol, a Hermann Imre utcában. Akárhol egy-egy arc a Krisztus passióját felidézheti előttünk egy óvatlan pillanatban. Nem sokáig fogja felidézni, de akkor, amikor a polgári biztonságnak a maszkjai mögül a valóságos szenvedések, vagy a valóságos kételyek, vagy a valóságos riadalmak, aggodalmak előóvakodnak, akkor igenis a tapéták vérezni kezdenek. És elég, igen egy kéz elég, amint megkeveri a kávé, vagy ahogy visszavonul a bemutatkozásból, elég, hogy elfeledjük a helyet, a levegőtlen ablaksort, igen, hogy visszatérve éjszaka szobánkba elfogadjuk az elfogadhatatlant. Marad elfogadhatatlan, de mégis elfogadjuk az elfogadhatatlant. Mert valamit megláttunk, azt láttuk meg, amit a költő a történelemnek egy kegyelmi pillanatában meglátott a ravensbrücki fogolyban, és amit mi is megláthatunk az életünknek a kegyelmi pillanataiban, mert nem kell ahhoz haláltábor, hogy az életünk a Krisztus passiójának a jegyét hordozza. És ak-

kor a feltámadásnak az ígérését is hordozza. Hallatlan érdekes, hogy a költő egy konszolidálódó világba visszatér, hazatér, mert ő megmenekült a háborúból, de dúlt szívében ezzel a rettentő látomással, és azután azt mondja, hogy a konszolidált világban sem felejtheti el azt, amit meglátott, és ami azóta is keresztje és vigasztalása. Hogy az emberi élet nem egyszerűen csak a nagyobb kenyérért való földi küzdelem, nem egyszerűen csak az ebben ólnál is szűkösebb világban való harc vagy előretapogatózás, hanem magában hordozza a tragédiának a megdöbbentő jegyeit, a sebeket, amelyek a Krisztusunk sebhelyei, és hordozza magában a feltámadásnak az ígérését és a vigasztalását is. Ahogyan leírta azt, hogy amikor New Yorkba ment, New Yorknak a felhőkarcolói közt úgy érezte, hogy olyan, mint Auschwitz, ez első látásra a szövegösszefüggésből kiszakítva egy újságírói megjegyzésnek tűnik fel. Pilinszky költészetében és a világlátásában valami másról van itt szó. Valóban azt vette észre, hogy az, amit ő ott annak idején meglátott, az továbbra is érvényes. Itt miközöttünk is, és ezért érdemes élni, hogy ezt lássa az ember, ezt szóvá tegye és erről vallomást tegyen. Legalábbis a saját költői hivatásának ezt érezte. Csak mellesleg mondom, mert az ilyen anekdotikus részletek talán alkalmasak arra, hogy egy költészet megközelítésének az útjait és a tévútjait feltárják. Egyszer illusztris társaságban erről az *Elég* című versről próbáltam elmondani, amit gondolok róla, körülbelül így, mint most, és utána egy irodalomtörténész odajött hozzám, és megkérdezte, hogy érdekes volt, amit erről elmondtál, de engem nagyon érdekelt volna az is, hogy miféle arcok voltak azok, amelyek látványa Pilinszky számára ilyen jelentős volt, és amelynek a láttán az ő számára a tapéták vérezni kezdtek. Tehát azt gondolta, hogy ennek a versnek a magyarázatoként el kellene mondani, kik voltak Pilinszkynek a barátai. És kiknek az arca idézte fel előtte ezt a fajta drámát. Azt hiszem, hogy ez a versnek a tökéletes félreértése. Mert ez az arc, aminek láttára Pilinszky számára a tapéták vérezni kezdtek, az nem a Mészöly Miklósnak az arca, vagy nem a Töröcsik Marinak az arca, hanem egy villamosban vele együtt utazó embernek az arca. Tehát abszolút nem lényeges, hogy ki a B. I. kisasszony. Nem is érdekes a ravensbrücki rabnak a neve, hogy ki volt az, mert nem arról van szó, hogy itt egy világhírű hírességet szólítottak ki, és embertelenül lelőttek, megölték. Arról van szó, hogy egy embert kiszóltottak, és annak az arca megjelenik előttünk, és annak a halála a Krisztus halálát idézi föl. Egy arc a villamoson, amit véletlenül szemügyre veszek, és amelyik véletlenül most a megszokott fegyelméből kilép, mert azt hiszi az arcnak a gazdája, hogy őt most senki sem nézi, csak a jó Isten, akkor ez az arc beszédessé lesz, és a tapéták vérezni kezdenek. És egy irodalomtörténész azt kérdezi, hogy te a barátja voltál, mondd már meg, kik voltak azok az arcok, akkor a vers teljes meg nem értéséről tesz tanúságot. De Pilinszky költészetének pont ez a lényege, hogy nem a történeti adatok segítségével tudunk ezekről a versekről többet. Mert pontosan ezeket a történeti adatokat nemcsak a dolgok rejtjelezése végett hanyagolja el, hanem azért, mert nem ez a lényeg, mert nem dokumentatív sikerrel akar bizonyos arcokat bemutatni. Mint ahogy egy másik költő portrét rajzol Szabó Lőrincről, vagy portrét rajzol Ady dúlt arcáról. Illyés Gyula Ady dúlt arcáról portrét rajzol, akkor azt nyilván megmondja, hogy Ady dúlt arca hozta őt ki a sodrából vagy pedig emelte őt fel a hétköznapioknál magasabb magaslatokra. Itt nem arról van szó, hogy X-nek, vagy Y-nak az arca, hanem akármelyik arc hordozza magában azt a lehetőséget, hogy egy

pillanatra egy jelenlétnek a hordozója legyen, és körülötte a tapéták vérezni kezdjenek. Erre mutatnak rá hatalmas, ugyanakkor nem retorikus, de ilyen megrendült, sokszor rettegő és máskor pedig felmagasztosuló hangszíval ezek a költemények, amelyeket a vékony, összes költeményeit tartalmazó kötetben olvashatunk. S ez ennek a költőnek az evangéliumi esztétikája.

Evvel kapcsolatban elolvassunk egy verset, amely ilyen ars poetika-jellegű.

Intelem

Ne a éleketvételt. A zihálást.
Ne a nászasztalt. A lehulló
maradékot, hideget, árnyakat.
Ne a mozdulatot. A kapkodást.
A kampó csöndjét, azt jegyezd.

Arra figyelj, amire várossod,
az örök város máig is figyel:
tornyaival, tetőivel,
élő és halott polgáraival.

Akkor talán még napjaidban
hírül adhatod azt, miről
hírt adnod itt egyedül érdemes.

Írnok,
akkor talán nem jártál itt hiába.

E mögé a vers mögé, ha keresünk támpontot, odaképzeltethetjük az '50-es vagy a '60-as éveket, amelyek a munka hőseiről, a sikerről szóló költeményeket vagy irodalmi alkotásokat várták az íróktól. És akkor van egy író, aki azt mondja, hogy ne a lélegzetvételt, tudniillik figyelj vagy írd meg, hanem a zihálást. Ne a nászasztalt, hanem a lehulló maradékot, hideget, árnyakat. Ne a mozdulatot, a kapkodást. A kampó csöndjét, azt jegyezd.

Tessék megfigyelni, itt az állítmány ennek a hosszú ötsoros strófának a végére került. „A kampó csöndjét, azt jegyezd.” Az összeomlást magasztalja fel, amiben a passiónak a jegyei megjelennek. A költő figyelmének a tárgya nem az, ami általában a költők figyelmének a tárgya szokott lenni, nem a siker, nem a teljesítmény, nem is feltétlenül a bűn, hanem az összeomlás, az embereknek az összeomlása. És akkor ott tűnik fel, amire a város, az örök város máig is figyel: tornyaival, tetőivel, élő és halott polgáraival. Ahogyan az „Et resurrexit tertia die” mint egy rekviemi kórusnak az éneke hangzik be a Ravensbrücki passió után a Harmadnapon versben, úgy jelenik meg az örök város, amelyik az életünkből a sikereket, mindazt, amire büszkék vagyunk, nem sokra becsüli, de az illetőnek az összeomlásait, azokat a percek, azokat a situációkat, amikor magunkra maradunk és amikor Krisztus passiójával egyé leszünk, azokra figyel, ezekből sarjastja ki a hűsvétnek az örömét. „Akkor talán még napjaidban hírül adhatod azt, amiről hírt adnod itt egyedül érdemes. Írnok, akkor talán nem jártál itt hiába.”

Vázlatos képet adtunk egy költői módszerről, költői elkötelezettségről, amelyik lassanként rajzolódik ki — de hallatlan belső biztonsággal — Pilinszky életművében. És amelyiknek a komponenseit ő maga a prózai írásaiban is ki

tudta jelölni más költőkre figyelve, önmagát építve, költői hivatását beteljesítve — olyan tévedhetetlen biztonsággal járt ennek a hivatásnak az útján. Van még egy verse, amit elolvasunk:

Az ember itt

Az ember itt kevés a szeretetre.
 Elég, ha hálás legbelül
 ezért-azért; egyszóval mindenért.
 Valójában két szó, mit ismerek,
 bűn és imádság két szavát.
 Az egyik hozzám tartozik.
 A másik elhelyezhetetlen.

Ez megint olyan vers, hogyha nem figyelünk oda, vagy nem tudjuk, ki írta, még le is söpörjük, mit vacakolnak ezzel, ügyetlen tákolmány. És ahogy odafigyelünk rá, észre vesszük, ugyanúgy, mint az előbb azt, hogy „A teremtés bármilyen széles, ólnál is szűkösebb”, ez is hallatlan pontos, és hallatlan ökológiával van megcsinálva. „Az ember itt” — mi az, hogy az ember? Ez általános alany, kis e-vel, vagy pedig az ember mint filozófiai téma? Mi az, hogy az ember itt, máshol talán nem? És mi az, hogy itt? A földön, az egzisztenciánkban? Hordozunk magunkban egy rendeltetést vagy egy hivatást: itt az ember kevés a szeretetre, elég ha hálás legbelül ezért-azért. Egyszóval mindenért. Az Elég c. versben először tágra nyitott egy nagy távlatot. „A teremtés bármilyen széles”, aztán hirtelen szűkre rántotta: „ólnál is szűkösebb”. Itt most azt mondja, hogy „Elég, ha hálás legbelül ezért-azért; egyszóval mindenért”. Ami van, hirtelenül kitégur. És utána azt mondja: „Valójában két szó, mit ismerek.” Ez az a minden? amiért hálás? Hogyan kapcsolódik ez a rész az előzőhöz? És a két szó: a bűn és imádság két szava. „Az egyik hozzám tartozik, a másik elhelyezhetetlen.” A magyar irodalom nem nagyon szerencsés a vallásos költészet területén. Sokan mondták azt, hogy a magyar ember nem elég metafizikai érzékkel rendelkezik, s a költészetünknek ez a szegénysége valamilyen nemzeti csonkaságra vall. Több igazság van azoknak a gondolatában, akik azt mondták, a történelmünk volt olyan, hogy a költőknek égetőbb, hirtelen támadt mondanivalója volt. A politikai megosztottságban élő magyar néphez fordultak, és nem akarták azt, hogy ha valási témáról szólnak, akkor csak a nép egyik csoportjához, csak a katolikushoz, vagy csak a reformátushoz, vagy csak az evangélikushoz jusson el a szavuk, hanem a magyart egyetemesen akarták megszólítani, ahogy tette Vörösmarty, vagy tette Kölcsey is a Himnuszában. Szabad-e vallásos témát felvetni, mert a vallás már megosztaná az embereket? Pilinszky János úgy tud a bűn és imádság két szavával, s a keresztnek és a húsvétnek a titkával költészetet alkotni, hogy igazán és mélyen vallásos költészet lesz a költészete. De nem egy felekezeti öröklött témáinak feldolgozása, hanem az emberi léleknek és a magyar ember lelkének is a legmélyéről vett sejtelmeknek, tapasztalatoknak, képeknek a feldolgozása és a költészetbe való beemelése révén. Valóban egyetemes költő tudott lenni. És úgy beszélt a kereszténységnek a nevében, a maga evangéliumi esztétikájának a nevében, hogy a kereszténységet nem történelmi örökségként illusztrálta, állította elének, nem propagandát csinált neki, hanem a kegyelemre vonatkozó tapasztalatát mutatta fel ellenállhatatlan erővel. És én azt hiszem, hogy ez nagyon nagy öröm

nekünk, hogy akkor, amikor viták dúlnak, akkor, amikor keresztény kurzusnak a veszedelmét emlegetik, őszintén, vagy nem őszintén mindegy, akkor, amikor hallatlan sokfajta vonatkozásban akár a katolikus szó is, ami egyetemes jelent, úgy jelenik meg, mint ami elválaszt —, akkor egy költő az egyetemes keresztény, a közös keresztény kincsből és az emberivel közös keresztény kincsből tud így költészetet alakítani, és azt mutatja meg, ami abban a legeggyetemesebb, a bűn és imádság két szavát, és a kegyelemnek azt a látomását, amelyik a passióra mutat rá és ugyanakkor a húsvétra, a feltámadásra. Én azt hiszem, hogy ez teszi Pilinszkyt minden magyar embernek a költőjévé, a legnagyobbak közé ez emeli, és ez okozza azt, hogy különösen köszönettel tarthatunk az Úristennek, hogy amikor annyi mindentől megfosztott minket, akkor egy ilyen költőt küldött közénk, aki ekkora erővel és ekkora alázattal, és ekkora belső összetörtséggel tudott ezekről a dolgokról beszélni, és ilyen maradandóan és ilyen hitelesen tudott vallomást tenni egy tapasztalatról, amit lehetetlen akárkinek is elengedni a füle mellett, vagy aminek az érvényességét, a meggondolkodtató, a felszabadító erejét aligha tagadhatja ép érzékű ember.

Deselvits István: Tizenkét idvösséges elmélkedések...

Löcse 1639.

Az Úrnak asztalához közölgető embernek könyörgése:

Elhiszem és vallást tészek, ó én idvözítő Krisztusom, hogy Te vagy az élő Istennek szent fia. Annakfelette azt is elhiszem, hogy az melyet mostan hoztam vészek. az Te szent tested és drágalátos véred. Légy kegyelmes és könyörülj meg énrajtam ó én Uram és én Istenem. Kérlek Uram, hogy ne legyen ez szent vacsora énnékem ítéletemre, de megtisztításomra és megszenteltetésemre, az én lelkemnek gyógyulására és örök idvösségére. Engedd meg ezeket ó én Idvözítőm, ki élsz és Uralkodol szent Atyáddal és Szentlelkeddel egy bizonyos Istenségben, mindörökkön örökké. Ámen.

Továbbá mondjad:

Ó Uram, mi kegyelmes Istenünk, örök életnek drága kenyére és ez egész világnak élete: Vétkeztem az ég ellen és Te ellened, és nem vagyok méltó, hogy részesüljek az Te isteni kegyelmednek titkos dolgaiban; De Te könyörülj Isten, tégy méltóvá engemet az Te jóvoltodból, hogy kárhoztatás nélkül részes légyek az Te szent testedben és drágalátos véredben, az én bűneimnek bocsánatjára. Ámen.

Egy lelkész beszélget országgyűlési képviselőjével

— *Lelkész vagyok, nem pedig profi riporter, s most érzem, milyen nehéz szakma ez a sajtó. Manipulál, vagy manipulálódik.*

— Nehéz. De lehet tisztességesen csinálni. Amikor az újságíró irányítja a beszélgetést, és azt szedi ki, amit szeretne, az is lehet tisztességes. Ugyanakkor az a jobb, ha az újságíró úgy tudja a kérdéseket felkészülten föltenni, hogy a riportalanyból szedje ki a legtöbbet. Amerikai újságírók nagyon érzéketlenek gyakran. A 30. évforduló körül 86-ban sokan jöttek, s kevesen voltunk, akik mertünk nyilatkozni. Másfél óras hosszú interjút adtam akkor egy amerikai újságírónak, a feleségem tolmácsolt, aki 35 éves volt akkor, s amikor mindennel kész vagyunk, végezetül megkérdezi a feleségemet, hogy látogatott-e engem a börtönben? Akkor döbrentünk rá, hogy az az ember nem tudja történelmileg elhelyezni, hogy az, amiről szó volt, 30 éve történt. Erre mondja Fruzsni, hogy „nem, mert akkor még óvodába jártam . . .”

— *Hogyan képes az ember ezeket a traumákat egyáltalán le reagálni, hogy ne örökké a sebeit nyalogassa?*

— Hány ember él örökös sérelemmel, s arra a sérelemre építi az egész életét, de az hosszú távon egészséges magatartásnak nem jó.

— *Eppen az 56-osak, a nagyon sokat szenvedettek a legnagyobbak a megbocsátásban. Hogyan működnek ezek? Ott tanulnak meg alázatot, ott értik meg az embert, a szenvedésekben? Milyen nagyvonalúan tudott beszélni azokról a pokoli évekről, a másikat meg párszor megcsípte a bolha, és azóta is lórúgásként érzi a sérelmet.*

— Igen, labilis emberek tömege kerül most föl, de reméljük, hogy a társadalom kinövi ezeket a gyermekbetegségeket. Csak nagyon nehéz, mert a hangoskodókkal szemben védtelen az ember. Ha szelíd és értékekre alapozó, védtelen egy hangoskodó, erőszakos hazudozó valakivel szemben. Itt van pl. egy jelenség. Valamelyik tv-műsorban az egyik politikus négy vezető riportert fektetett kétvállra. Azért, mert nem mondott igazat, és ők nem voltak arra felkészülve, hogy napnál világosabb tényeket le fog hazudni.

— *Lehet úgy politizálni egyáltalán, hogy a hagyományosnak mondott keresztény erények, mint igazmondás, becsület meg a többi, megőrződjenek?*

— Hosszú távon csak így lehet. Az erkölcs nem más, mint hosszú távú érdekek összessége. Több generáción keresztül van csak értelme. Szokták is szembeállítani az erkölcsöt és a politikát, de erkölcstelenül politizálni hosszú távon nem lehet, mert az megbosszulja magát.

— *A hatalom kérdése itt a fontos, hiszen a politika hatalmat akar, de a hatalomért folyó harc nem illik bele a kereszténység céljai közé. „Tiéd a hatalom” — szoktuk imádkozni.*

— Én, mérnök lévén, matematikai modellekben szeretek gondolkodni, tehát a hatalom, az egy komplex szám, amelynek van egy reális és egy imaginárius összetevője. Az egyik az elnyomás, a másik a szolgálat. A kettő együtt ad egy vektort. Attól függően, hogy melyik dominál, lesz a hatalom káros, vagy elfogadható. A szolgáló hatalom dominánsan szolgál, de annak is kell lennie elnyomó részének a rend fenntartása érdekében, bár még a legelnyomóbb hatalom is tesz bizonyos szolgálatokat, például még a sztalinizmus is a maga torzságában. Nem tudom megérteni azokat az embereket, akik fürödnek a hatalomban. Engem fáraszt és nyomaszt a gondolat, hogy olyan döntéseket kell hozni, melyek embereknek, vagy emberek csoportjainak rossz, vagy kellemetlen. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy nagyon sokan ezt élvezik. Szerintem a hatalomra csak olyan embereknek szabadna jutni, akiknek ez teher. Látom, hogy még az a pici mikrohatalom, ami nekünk van, az is mennyire nyomasztó.

— *Persze, hogy az, hiszen úgy meg tudja változtatni az embert a hatalom!*
— *Hogyne, hiszen a mostani Parlament sok prominens emberét a régi ellenzéki időkből ismerem, amikor kedves, közvetlen emberek voltak, vállalták a nehézségeket, most pedig jött a metamorfózis, amit az ember a világirodalomból ismer ugyan, de átélni mégiscsak fájóbb.*

— *Én is emlékszem arra az időre, amikor ezek a fiúk Trabanttal pöfögtek, most meg ellehetetlenítik e szegény „kísérőmet”, mivel én még mindig ott tartok sokakkal együtt, ahol ők annak idején.*

— *Lelkileg nagy trauma a hatalomba jutni, bár ezt csak érzékeny emberek tudják, akik nem is szokták bírni. Ilyen szempontból segít az, ha valami szakmává válik, mint egy orvosnak az operáció, amikor vért lát, vagy végig kell kísérni a halálig valakit. Ezt sem lehet csinálni úgy, hogy az ember lelkiileg mindig kikészüljön.*

— *Én meg temetek, s szörnyű dolog, hogy egyszerűen nem lehet minden halottat úgy meggyászolni, ahogy tulajdonképpen kellene. — De most térnék a tárgyra: igen érdekelne, melyek azok a kérdések, melyekkel a kerületből megkeresik, mint képviselőt; mi történik ma Újpalotán, Rákospalotán, Pestújhelyen?*

— *A fő problémát ott látom, hogy nem tudtak igazi közösségek kialakulni. Újpalotára a főváros minden részéből utaltak be annak idején embereket, a kispesti, óbudai és más kerületek szanálásaiból, ahol őket a meglévő közösségekből szakították ki, s olyan falanszterbe jutottak, amely pl. egy templom nélküli városrész, mozi, művelődési ház nélküli hely.*

— *Emlékszünk rá, amikor az újpalotai templomépítés gondolatát a választáskor felvetette.*

— *Igen, nagyon szeretnék egy ökumenikus jellegű templomot kezdeményezni, bár anyagi szempontok miatt nem alkalmas most az idő, jöllehet a templom a kultúrházzal együtt lenne. Ha valamennyi vallásfelekezet és a kultúra, művészet pártolói összefognának, igen fontos feladatot teljesítenének.*

— *A Pestújhely—újpalotai részen valóban kivételesen jó az ökumenikus*

együttműködés, amely nemcsak az imahétre, vagy a Taizé-iekre érvényes, hanem valóban hetenkénti együttlétre, mint a „Zöld Klub”-beli alkalmak.

— Visszatérve a helyi képviseletre, két fő irány van. Az egyik a személyes ügyek sokasága, mely egy nagyon keserves bugyor, ahol pszichiáternek vagy lelkiatyának kell lenni; végighallgatni tudni a — sokszor — magányosan élő emberek gondjainak sokaságát. Sok az anyagi probléma, melyeken nagyon nehéz segíteni. A másik irány a közügyek iránt érdeklődők kezdeményezései lakóhelyük védelme érdekében: tiltakoznak benzinkút építése ellen, fák kivágása ellen, s ezek nagyon szimpatikusak. Amikor számon kéri az általuk választott képviselőtől a környezet óvását.

— *Említene egy nagy sikert, meg egy nagy kudarcot e tekintetben?*

— Kudarcom az volt, hogy sikerült elintézni, hogy a „lengyel piacot” a központból kitelepítsék. Ezek után fogadóóráimon rendkívül sok panasz érkezett az idős nyugdíjasok részéről, hiszen így nem tudnak olcsón hozzájutni sok mindenhez. A másik siker a rendőrörs Újpalotára telepítése, ami nagyon fontos volt, hiszen ez a megyeszékhelynyi városrész eddig éjszakánként a rendőrei nélkül élt, amiért a közbiztonság nagyon romlott. Ez, úgy gondolom, jó lépés volt. Ugyanakkor a FIDESZ-szel együtt vállalt választási ígéreteink közül nem sikerült teljesíteni azt, hogy az önkormányzatot alkotó három nagy településnek (Rákospalota, Újpalota, Pestújhely) legyen valamiféle saját kisebb önkormányzata. Pedig ez nagyon fontos lenne, mert a három rész érdekartikulációiban jelentős különbségek vannak, s így fontos, hogy a társadalmat strukturáltabbá tegyünk, segítsük a szerveződéseket.

— *Mit tud az egyház — mint kisebbség — ebben a vonatkozásban segíteni?*

— Nyilván a közösségi munkával, hogy embereknek istentiszteleti, de azon kívüli közösségi életet is biztosítson, mint amelyet több budai evangélikus egyházközség ifjúsági csoportjaiban tapasztaltam személyesen is. Azonkívül természetesen az idősek és elesettek gondozása is fontos, azoké, akik nem tudják kezelni saját problémáikat, tehát diakóniai feladat. Mindezen túl szükséges a keresztények részéről az erkölcsi normák sugárzása.

— *A „sugárzás” szóról nekem most az a rosszízű kampány jut eszembe, amely a rádió és az egyházi adások körül folyik. Nem vagyok ugyanis biztos abban, hogy az egyházak viselkedése e kétségtelenül hátrányos, ügyetlen és fájdalmas lépéssel szemben valóban az evangélium ügyét szolgálja, a jézusi szellem proklamálását. Azét a Jézusét, aki — erről prédikáltam vasárnap — bebocsáttatást kért egy idegen faluba, s nem kapott. Tanítványai a „ménkü csapna beléjük és pusztítaná el őket”-tel reagáltak, ő meg egyszerűen továbbment egy másik faluba. Nem követelt magának privilégiumokat, és nem kényszerítette magát senkire, és nem vált nagypolitikai játszmák sakkfigurájává.*

— Valóban, erről a kérdésről lehet beszélni egyrészt a nagypolitika szintjén, ahol világosan meg kell mondani, hogy a politikai és államvezetésnek nem szabad beleszólnia ebbe a kérdésbe; sem pártoknak, sem kormányoknak, mivel ezt a kérdést az egyházak és a médiák önkormányzati vezetőségére kell bízni. Nagyon rosszat tesz a politikai demokráciának is, és — mint hívő ember mondom — az egyháznak is az erőszakos magatartás, amikor ilyen kérdésben erődemonstrációt tart. Mint magánember pedig azt mondom, hogy a kereszténység elsősorban életmódot jelent, amely áttételesen és nem direkt

módon hat. Azzal, ha reklámok között prédikációkat sugárzunk — annak ellenére, hogy a tömegkommunikáció nem elhanyagolható —, s ha az túlerőszakolt, túladagolt és nem igazán jó, nem profi, hanem amatőr, akkor visszajára fordulhat a dolog, és a közömbösökben éppen ellenérzést kelthet.

— „*Hívő ember*” — *említette.*

— Igen, apai ágról nagy katolikus a család. Mécs László a nagybátyám, apám is rendkívül vallásos volt. Anyám református—katolikus vegyesházasságból származik, nagyapám főgondnok volt a Felvidéken, keménynyakúságából valamennyit örököltem is. Családunkban ugyanakkor a vallási tolerancia régóta megvolt, és az ökumené híve vagyok. Személyes barátaim között is vannak evangélikusok, volt kommunista rabtársamnak a felesége hívő evangélikus, fia pedig lelkész. A reformáció követeléseire a katolikus egyháznak sokkal régebben oda kellett volna figyelnie, de mind a nemzeti nyelv, mind a Szentírás használata tekintetében jelentős közeledés van.

— *Személyes életében mit segített önnek a hite akkor, amikor egyszer csak diákból börtöntöltelék lett?*

— Úgy éreztem, hogy Isten soha nem hagyott el, hanem naponta segített belső tartásomat megőrizni. Mind a cellában, mind pedig, amikor halálra voltam ítélve. Úgy értelmeztem, hogy halálom elviselése hitem igazi próbaköve. Amikor ezt elfogadtam, nagyon derűssé váltam. És meg kell mondanom, hogy ott — vallásos és nem vallásos emberek, kommunisták, zsidók és nem zsidók voltunk együtt — ez a belátás sok más emberben is megszületett, mert hatottunk egymásra.

— *Lehet, hogy Isten jobban ott volt a börtönön belül, mint kívül, mert jobban szeretett azok között lenni, akik ott voltak, mint azok között, akik kívül?*

— Igen, a megpróbáltatásban lévő embereket jobban szereti Isten. Legalábbis a mi Istenünk. Krisztus is — hiszen csak a Szentírást kell olvasni — mindig az elesettekhez, a bajban lévőkhez fordult. Később, amikor megszabadultam a halálos ítélettől, hónapokig valami zavarba kerültem, nem tudtam örülni az életnek, s csak lassan fogadtam el, hogy életben maradtam. Utána pedig arra ügyeltem nagyon, hogy ne menjek tönkre, mivel tönkre akartak minket tenni. Azt mondogattam magamnak és társaimnak, hogy fogjuk fel ezt úgy, hogy mi a forradalom szerzetesei vagyunk, mintha egy szerzetesi közösségben élnénk. Hiszen körülményeink lényegében ugyanolyanok, mint a szerzeteseké, kizárólag az a különbség, hogy rabnak érezzük-e magunkat, vagy sem. Így hát tudatosan föl vállaltuk mint küldetést, hogy örizzük az 56-os nemzetté válás eszméjét.

— *A barna, fehér, fekete szerzetesi csuhák mellett egészen sajátos szerzetesi viselet a csíkos.*

— Nem is volt azért könnyű viselni. Karácsony volt mindig a mélypont, az volt a legszomorúbb, azután szilveszterkor az ember tervezte, hogy mit fog az új évben megtanulni, átgondolni.

— *Elképzelhető így, hogy a jelenleg börtönben lévőknek is jó lenne, ha egy-egy lelkész közelebb juthatna hozzájuk?*

— A szituáció ugyan egészen más, de egyébként sokat segíthet az egyház. Most ugyanis csak köztörvényesek vannak, akik elsősorban erkölcsileg deviánsok. Nem mindenki, de a többség. Akkor viszont olyanok voltak börtönben, akik erkölcsileg csak igen kevésbé voltak deviánsok. Igen kitűnő társaság volt, s sok ezren tartottuk egymásban a lelket, miközben megismertük

az egész büntetésvégrehajtás primitívségét és hatástalanságát. Azóta is azt gondolom, hogy a büntetésvégrehajtás alkalmatlan a társadalom helyett erkölcsi problémák megoldására. Ez csak egy szükséges rossz, melynek megváltoztatására sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítani. Igen fontosnak tartom a bennlévők gondozását és néhányuk megmentésének megkísérlését. Hiszen a börtön általában ront az embereken. Kitanítja a bűnözésre, káros kapcsolatokat hoz létre, ugyanakkor elszigeteli az élettől, ezért kikerülve, képtelen abban helytállni. Itt, az utógondozásban is fontosnak látom az egyház munkáját. Azzal, hogy közösségbe helyezi a halmozottan hátrányos helyzetben lévőket, egy szegény lumpengyereket, egy nem tisztességes cigánycsaládba születő cigánygyereket és így tovább. Éppen azért, mivel minden emberi személyiség Isten előtt azonos értékű.

— *Gondolja, hogy ezen alapelvek elfogadására érett a mai magyar társadalom, demokratizmusában és gondolkodásában?*

— Az első probléma valóban ott van, hogy igazán nem vizsgáltuk meg sem magunkat, sem a társadalmat. Egy leltárt kellene készíteni. Nagy katasztrófidőszak után vagyunk, de nem lehet mindent arra fogni, tehát meg kell vizsgálni, hol beteg és hol egészséges a társadalom. A legnagyobb kár a társadalmat szerintem abban érte, hogy a közömbösségre és passzivitásra szocializálták, kényszerítették az embereket, egy igen kis várba, a kispolgári lét sáncai mögé visszaszorítva őket. Így az volt a jó állampolgár, aki nem nyüzsgött, s azt csinálta, amit mondtak. Most, hogy megnyílt a tér, ezek a tulajdonságok visszamaradtak. A rendszerváltás közjogilag megtörtént, minden intézményünk európai és demokratikus, de ez csak a jéghegy csúcса, s ezen a jéghegycsúcson csücsülünk mindnyájan: a parlament, a kormány, az önkormányzatok, alkotmánybíróság, minden, alattunk pedig a jéghegy tömege, az emberek tudati közönye, ami miatt önfelzabadásra lenne szükség. A másik veszély a közösségek hiánya. 45 után az amúgy sem teljesen egészséges magyar társadalom majd összes közösségét szétverték, a legeltetési társulattól az egyházakig mindent. Ezért társadalmunk nagyon tagolatlan. Olyan, mint a búzaszállító hajó fenekén az a rakomány, mely nincs — ahogy kell — rekeszekre osztva, hanem ahogy imbolyog a hajó, úgy dől a búza is hol erre, hol arra az oldalra, egyre növelve a felborulás veszélyét. Célunk az, hogy a társadalom minél tagoltabb legyen, s ebben az egyházaknak igen fontos szerepük van. Nem úgy, hogy makroszkópikusan kezeljék a társadalmat, hanem a családdal, kisközösséggel kezdjék. S ez kapcsolódik ahhoz, amiről előbb beszéltünk, a rádió- és tévéközvetítésekhez. Vannak ugyanis, akik úgy gondolják, hogy fölülről lefelé kell leönteni egy nagy adag malasztal a társadalmat, akkor minden rendbejön, pedig valójában az alulról fölfelé való építkezést tartom fontosnak. Ezért kell — még a vallásilag indifferens politikusnak is — támogatni az egyházak működését, az erkölcsi és közösségképző normaadása miatt. Hiszen nemcsak a közösség, hanem a közösségi gondolkodás is szét volt verve, éppen a hamisan hangoztatott „közösségi társadalom” hazug volta miatt. Annál inkább fontos ez, mivel mostanában nem divatos közösségekről beszélni, az individualizmus, annak durva formái kerülnek előtérbe, melyeket pedig sok előbbreálló társadalom már leküzdött. A társadalomban szunnyadó értékeket ezzel kellene tudatossá, öntudatossá tenni az általános elbizonytalanodás közepette. Nem az emberek tudatának 30—40 évre visszafelé történő kiradirozásáról van szó, ahogy az elmúlt rendszer is azt kívánta, hogy radirozzák ki az azelőtti átkos korszakot.

— *Őn is érez valamifajta hamis „messianisztikus” várakozást a társadalom részéről a politikusok felé?*

— Természetesen, s ez megint csak a passzivitásból következik. A matematikának van egy jó kifejezése, a „szükséges, de nem elegendő” feltétel fogalma. A parlamentarizmus is szükséges, de nem elegendő. Most kezdődik csak a tánc. Eljutottunk a rendszerváltáshoz, de mindez csupán eszközrendszert biztosít. Kimentek a szovjet csapatok, megszűnt a diktatúra, minden kellék megvan a demokráciához, élni kell vele, nem pedig bűnbakkeresésben kimerülni.

— *En úgy értettem az előzőeket, hogy sokan ma életük megoldását a politikától vagy a gazdaságtól várják, személyiségük helyreállítódását ezektől a külső tényezőktől teszik függővé, egy kenyérhozó vagy hatalomteremtő messiás hamis várásával. Pedig nem biztos, hogy ezek teremtik meg a boldogságot és oldják meg az egyén életét.*

— Teljesen egyetértek, hiszen volt a társadalomban ilyen felfokozott várakozás a politika iránt, amit persze mi, politikusok is gerjesztettünk a korbeszéléinkben, s miután ennek az elvárásnak a politika nem tud és nem is tudhat eleget tenni, az emberek apátiába estek. Ezzel szemben minden embernek magát kell elsősorban megmozgatni annak érdekében, hogy ő mit tehet maga és környezete javáért. S ha most mindezt az egyházra vonatkoztatjuk, látjuk, hogy milyen káros következményei voltak annak, amikor mondjuk egy püspök kijelentette, hogy ez van, ennyit tehet, mert félt a meghurcoltatástól, a fejére koppintástól vagy egyébétől, s így aztán a plébánosai is ugyanígy a jóra való restség apátiájába estek. Ha beletörődünk a falakba, nem ütüögetjük, nem megyünk nekik, a kényelmes belenyugvás marad, ami nagy baj.

— *Mikor jöttem ide, elhatároztam, hogy megkérdem Öntől, mi a jelentése annak, hogy olyan gyakran csokornyakkendőben látjuk?*

— Lehetne ennek ideológiai magyarázatokat adni, pedig rendkívül egyszerű magyarázata van. 85-ben újból megházasodtam, új gyerekeim születtek, s a hagyományos nyakkendő — amikor pelenkáztam — mindig belelógott mindenfelébe, így praktikusabb volt a csokornyakkendő, melyet a feleségemtől kaptam. Lehetne persze ennek mély pszichológiai magyarázatot is adni, ahogy viccesen mondani szoktam: nem szeretem, ha a nyakam körül bármi erős kötelék van. De hát valójában a kisgyermekeim miatt kezdtem el, akikkel gyakorlom — nagyapaidós létemre — az ifjú apa teendőit.

— *Ugyanezt gyakorlom én is. Őn is átéli, hogy bár idegrendszerünk sokkal megtépázottabb, mint volt ifjúkorunkban mégis sokkal türelmesebbek tudunk lenni, és több időt szánni a gyerekekre?*

— Fiatalabb korban mindig arra figyeltem, hogy a fontos munkáimat — akár gyerekeim rovására is — de befejezzem, most meg, jóllehet sokkal fontosabb munkáim lennének, a nagyapai tulajdonságok „felelőtlenségét” is megengedem néha magamnak.

— *Köszönöm a beszélgetést, és kívánok jó munkát, sok erőt és örömet képviselői és apai teendőinek ellátásához.*

1992. január 31.

KOREN EMIL

Találkozásaim Tatay Sándorral

Első találkozásom akkor volt, amikor még nem ismertem őt, azt sem tudtam, kicsoda. A régi Luther Társaság könyvesboltját számolták fel az Üllői út 24-ben Pesten. Mondták, hogy vegyük, amit lehet, mert ami marad, azt elszállítják. Nagyon üresedőben volt már a szép, jobb sorsra érdemes kereskedés. Már nem nagyon volt érdemleges árúja. Vettem egy négyszög-keresztmetszetű fekete vonalzó. Ma is megvan. És böngésztem a megmaradt könyvek között.

Tatay Sándor két könyvét vettem meg akkor: a „Húshagyó kedd” címűt, s a „Jelek a porban”-t. Írójáról ezután tudtam meg, hogy neves dunántúli papi család sarja, s ő maga is végzett néhány évet a soproni teológián. Akkor írta első könyvét, az „Eke” címűt. Ezzel végleg az irodalomhoz pártolt-e, vagy más oka volt, mindenesetre abbahagyta a teológiát.

Érdeklődve vettem hát kézbe a két könyvet. Meg is szerettem mindkettőt, de különösen felfigyeltem a Húshagyó kedd-ben a Kék hang-ról írott részre. Lekötötte a figyelmemet, s többször is elolvastam. Fogalomná nőtt bennem a „kék hang”. Kissé szürrealistának tartottam, kissé modernkedőnek. Mindenesetre elgondolkodtatónak. Így kezdődött a kapcsolatunk, de még nem találkoztunk, személyesen nem ismertem, sem ő engem. De az írásaira egyre jobban „rákaptam”.

Személyes találkozásunk 1963. december 2-án történt.

Jakus Imrével gyakorta voltunk együtt, hol Pesten, hol Tabon. „Irodalmaztunk”. Egymás írásait véleményeztük. Ő néha megverselte „finn szobámat”, ahol olykor várt rám. A fent jelzett napon beszélgetés közben jelezte, hogy meghívta jó barátját, Tatay Sándort. Hamarosan szólt is a csengő. Az ajtóban egy férfi állott. Erős orra volt, halántékán teljesen ősz haj, ami olyan élesen vált el barna hajától, mintha sapkát hordott volna. Már nyújtotta is a kezét:

— Tatay Sándor vagyok, itt adtam találkozó. Jakus Imrével.

Bent úgy kezdtek a beszélgetést, mintha tegnap félbeszakadt szavaikat folytatnák. Mindketten remek mesélők voltak. Tatay tárgyyszerűbben, de a komoly és derűs eseteket úgy váltakoztatva, mint egy-egy Bach-futam. Jakus fantáziadúsan színezte történeteit. Figyelni kellett, hogy mi a valóság, s mi a pillanatszülte hangulat.

Közel három órát töltöttünk így együtt, s a végén Tatay beírta vendégkönyvünkbe: „Jó volt ennyi idő után egyszer ismét egy paplak levegőjét

szívni.” Jakus Imre aláírta: „a másik szívó”. Közel három hónap múlva a vendégkönyv parallel oldalán nyíllal jelölve az előző bejegyzést: „És máris újra sor került rá. Ez nyilván azt jelenti, hogy jól éreztük magunkat itt. Tatay Sándor.”

Közel negyedszázad múlva — ideírom megszakításként — együtt ballagtunk kart karba öltve a budakalászi temetőben unokaöccse, Benkő Béla csillaghegyi lelkész koporsója után, s a nagy csendben csak ennyit mondtott: „öregszünk, s már a fiatalok is elmennek...”

A Ferihegyi repülőtéren ünnepélyes fogadásra készültek az akkori vezetők. A leszálló gépből kiszállt — ha jól emlékszem — Szergej Bondarczuk híres filmrendező. Sorban kezdet fog a fogadóbizottsággal, s az első szava a sor után: hol van Tatay Sándor? Zavart mosolyok, kitérő válaszok. Tatay Sándor soha „nem tartozott közéjük”. Nem tartozott akkor az élvonalbeli írók közé. De az érkezett filmrendező megjegyezte: láttam a filmjét, a „Ház a sziklák alatt”-ot. Európai szintű pompás alkotás. Találkozni akarok Tatay Sándorral.

Hát igen. A „Ház a sziklák alatt”. De én most nem a filmről akarok szólni, hanem légköréről. Mert Tatay Sándor minden írásának „légköre” van.

Ott áll kis háza, borpincéje magasan a badacsonyi hegyen. Szőleje veszi körül, s fölötte már nincs szőlő, csak a sziklák, amelynek része a híres „orgonasípok”. Alatta mélyen a Kisfaludy-ház, amelynek egy időben a gondnoka is volt. Ide a magasba kirándulók, nyaralók már nemigen másznak fel. Pedig csodálatos a látvány!

Emlékszem találkozásunkra a házban, a sziklák alatt. Benczúr Lászlóval látogattuk meg őt az emlékezetes kis fészekben, ahol megosztottan élt Badacsony és az angyalföldi lakása között. Nem tudom, nem egyre több időt töltött-e itt fenn, mint lent Pesten. Szemeztette a szőlőt, kacsofgatta — s emlékezett. Szinte minden írása úgy irodalom, hogy emlékezett.

Benczúr László is említette közös találkozásunk emlékezetes mondatát: ide kétszer süt a nap, egyszer az égből, másodszer a Balatonból. Valóban gazdagon visszatükrözi a tó. De, mondotta Tatay, akkor is érzik a melegét, ha már régen lehanyatlott. Hátul a nagy kőfal visszasugározza a melegét akkor is, ha már lehunyta a nap. Szőlőérlelő meleg. Terem is remek bort!

Minden írása úgy irodalom, hogy emlékezett.

Nem csak a „Simeon ház” sorozatában, amely családragény, de szinte minden könyvében fellelhetők személyes emlékezései. Vándorlásait („lödörgeit”) éppúgy megírta, mint egykori szarvasi diákéveit, soproni teológus éveit, melegen emlegetve egykori professzorait név szerint is, — és micsoda szeretettel! — napi őseit, s a tájat is, mindig a tájat is!

Beszélgéseink nagy mesélő kedvében Jakus Imrével egymás szájából vették ki a szót, amikor apja pappá választásának búbajos történetét mondták el, amit ellestem, s nemrég meg is írtam — élvén a szavukkal — „Papválasztás Gyuráts módra” címen, nevek említése nélkül (Evangélikus Élet, 1986. febr. 23). Igen meleg hangon ír édesapjáról, aki „belátó lélek volt, lehetőleg mindeneket jóra magyarázó. Engedékeny is volt, s ez nem gyengeségből származik, nem is gyávaságból, hanem inkább lelki gazdagságból.” Hanem amit édesanyjáról ír, az szinte biblia szerű:

„A szeretet pedig szeretetet terem. Termett anyámnak és ebben lett a boldogsága. Mert nincs elpazarolt szeretet. Aki erről mond panaszt, az csak kegyet gyakorolt szeretet helyett, várván annak visszaszármasztását. A szeretetet nem mérik kamatra, a szeretetet nem is lehet mérni, gyakorolni sem lehet, csak bírni a szívben, vagy nem bírni. A szeretet önmagát jutalmazza, mert magában gyönyört keltő érzés... Egy dologban hiszek: a szeretet észszel fel nem fogható roppant erejében. Mindenekfelett megváltja a bűnös lelket, és meggyógyítja a beteget. Megteremti a békeséget, mely minden jónak a forrása. A szeretet eloltja a hatalom éhségét. Anyám szeretete nem volt hiábavaló, mert ha saját életüket meg is rontották gyakorta a gyermekei, a szeretetét visszaadták néki. Soha meg nem bántották, ezt nyugodtan leírhatom, sőt meg sem botránkoztatták, mert a szeretet nem botránkozik, hanem elkíséri a lelkeket minden válságukban. Anyám szeretetének emléke évtizedeken keresztül halála után is elkísért...”

Ez volt Tatay Sándor mondanivalója, és ez volt Tatay Sándor maga.

Végül könyvespolcnyi könyveinek talán legkisebbjéről kell vallanom. Arról, amit a Bakonyról írt.

A szülőföldről, a tájról, erdőiről, hegyeiről és völgyeiről írott szerelmi óda ez a kicsi könyv. Benne vannak az emlékei, a vágyai, gyönyörűségei — a szíve egészen.

Felmegy a bakonytamási templom, ősei templomának tornyába. Oda, ahol gyermekkorában a harangkötelet húzta. Most is harangozik. Szétgyűrűzik a harangszó a tájon, a völgyeken, dombokon, csücsokon és tisztásokon, erdőkön és idelátható és nem látható falvakon, történelmen és emlékeken, múlton, jelenen és jövőn... Gyűrűzik a hang és átmelegíti a szívet, megszépíti az olvasó emlékeit is a szülőföld szeretetére.

Azt hiszem, ez a kék hang.

SÁRKADY SÁNDOR

A búcsú napján

Ma Bulcsu napja volt,
Ma búcsúztattunk, édesanyám;
Mi itt maradtunk fent, a földön,
Odalent várt már édesapánk.

Ma Bulcsu napja volt,
Ma búcsúztattunk, édesanyám;
Mi itt maradtunk, lent a földön,
Odafent várt rád édesapánk.

1988. június 4.

BODA LÁSZLÓ

A latin eposz inkulturálása

Vergilius és Dante

Amióta Prométheusz ellopta a tüzet az istenektől, mindennapi valóságunk része lett. Benne él szenvedélyeink, hangulataink, érzelmeink metaforáiban, félelmeink, lelkiállapotaink megszemélyesítéseiben. A kultúra történeti-földrajzi köntösébe bújjik a hogyan titka. Szerzünk a „ruhacsere” jelenségére figyelt fel, amikor Dante értékmentő gesztusát véli felfedezni a keresztény ideológiájú Isteni színjáték alvilágában történő politeista szellemidézésben.
M. I.

Idestova körülbelül tíz év óta egyre többször fölbukkan az „inkulturáció” témája a nyugati folyóiratokban (pl. a Conciliumban vagy az ET buletinjeiben; utóbbi az „európai teológia” rövidítése). A közelmúltban (1991 decemberében) sorra került római „Európa-szinódus” pedig szintén többször utal rá, miközben ökumenikus összefogásra szólítja föl a keresztényeket az új Európa-ház fölépítésére. A szinódus a kultúra embereivel együtt említi a teológusokat, hogy ebből a közös erőfeszítésből ők is vegyék ki részüket. Még inkább vonatkozik a felhívás azokra a teológusokra, akik a kultúrában is otthonosak, például az irodalomban.¹

Megjelenésére váró könyvem az inkulturáció lassan divatossá váló témájával foglalkozik, szoros kapcsolatban a keresztény tapasztalattal és Európa jövőjével. Az említett római szinódus az ökumené szellemében fogalmaz úgy, hogy „a kereszténység döntő módon hozzátartozik az európai kultúrához”, továbbá, hogy „Európa sajátos arculatát a kereszténység adta meg”.² Az Evangélium közös, ökumenikus képviselője a megújuló Európában, s vele az evangelizálás maga is inkulturációs feladat: beoltani újra Európába az Evangélium kultúráját, amely legmélyebben képes az emberi személybe hatolni, egészen a szívéig. *Inkulturáció* tehát egy kultúrának a másik kultúrába való termékeny beoltódása.

A következő téma megjelenésre váró könyvem egy részlete, amely a Homéroszt inkulturáló Vergilius művét, az Aeneist veszi figyelembe, amint az Dante közvetítésével az európai irodalomba beleyökerezik és általa az európai kultúra részévé válik.

Az inkulturáció legjellemzőbb példáit a vallás mellett az irodalom szolgáltatja. S e hatalmas folyónak is inkább csak elágazásaiból vett vízmintákat lehet kiemelni, vizsgálat céljából. A hasonlat megint tökéletlen. A latin nyelv és irodalom középkori inkulturációjának kétségtelenül Vergilius lehet a min-

tapéldája, aki elsősorban Dante közvetítésével válik az epika vonulatának olyan hegycsúcsává, melyet mindig érdemes megközelíteni és megcsodálni.

Vergilius és Dante? Valójában többről van szó, mint a két irodalmi hegycsúcsról, melyek közül Dante a magasabb és a hatalmasabb. Belekapcsolódik a vonulatba a közös ős, Homérosz, és az utódok felé tekintve belekapcsolódnak kisebb dombok is, mint a névtelen francia költő lovagi eposza a XII. sz.-ból, Vergilius Aeneisének átköltésével.³ Dante hatalmas műve éppúgy nem nélkülözi a közvetlen elődöket, mint a Faust Goethe-feldolgozásában, költészete olümposzi magaslatán.

Vergilius, mint tudjuk, Augustus császár udvari költője, a Pax Romana megéneklője, Maecenas kiváltságos pártfogoltja, akit mai szóval: a nemzeti parkok mintájára, elsősorban az akkori költők nagy pártfogója nyilvánított „védetté”, és biztosította számára a zavartalan életformát, hogy csak a költészetnek éljen. Ennek viszonzatszolgáltatása volt, hogy az ünnepektől megírja nagy eposzát — Homérosz mintájára — a polgárháború után békét teremtő és a művészeteknek méltó otthont adó Augustus császár, s vele a római imperium megdicsőítésére.⁴

Megrendelésre általában nem szoktak remekművek születni, kivéve akkor, ha az alkotó olyan képességekkel rendelkezik, mint Vergilius, és akkor, ha a külső elvárás a belső élménnyel találkozik. Ez a szerencsés konstelláció pedig adva volt, amikor a költő megírta nagy epikai művét, az Aeneist.

A trójai hős, Aeneas alakja feltehetően úgy élt az akkori irodalmi köztudatban, hogy Priamosz fia elhagyva a lángoló Trójját, kalandos tengeri úton eljutott a Latiumba, Itália közepére, a Római Birodalom ősi anyaföldjére. Harcokban hódította meg ezt a földet, és így lett Caesarnak, meg unokaöccsének, Augustus császárnak őse.

„Harcokat énekelek s egy hőst, akit Itáliába,
Trója vidékéről lánv partig, legelőször
űzött végzete; sok földet, tengert bebolyongott” . . . (I. 1—3).

Ezzel kezdődik a nemzeti, sőt birodalmi eposz, amelynek inkulturációs jellemzői a következők:

— Tudatosan használja a Homéroszra való utalásokat (a versenyjátékok, a Vulcanustól kapott pajzs, az alvilági alászállás stb.).⁵

— Állandó mozgásban lévő főhőse és egymást követő csatározásai ellenére sem közelítheti meg az Odüsszeját, s benne Odüsszeusz kalandos utazását. Útja tehát nem igazi nagy kaland (karthágói kikötését kivéve).

— S bár „összeköti a legnagyobb görög múltat a legnagyobb itáliai jellel” — Aeneas által —, mégsem főhőse marad meg emlékezetünkben, hanem mellékesnek tetsző epizódok: például Dido királynő tragikus szerelme, mely az ifjú Aurelius Augustinusra (a későbbi Szent Ágostonra) olyan hatással van, hogy maga is megsiratja a szerencsétlen sorsú királynőt. Legfőképpen azonban az alvilági túra, amely az Isteni színjáték legfőbb ihletője, s amely a zenében Beethoven eliziumi énekében is visszhangra talál. a IX. szimfóniában.

Milyen tehát ez a ma is izgalmas olvasmány, a vergiliusi alvilág, s benne az Elizium, a költő-megálmodta mennyország? Az indítás és a „kötelező” utalás homéroszi. Ott is megtalálható a holtak országába való leszállás. Ám a strukturalizmus mérőeszközét használva — szigorú tudományos tárgyila-

gossággal — könnyű megállapítani, hogy átlagszabályosságú arányait tekintve körülbelül így tágul ki az alvilági téma:

3 — 30 — 300 (Homérosz — Vergilius — Dante).⁶

A vergiliusi alvilág mégis különlegesen érdekes, még mai szemmel nézve is. Az eposzban Aeneast a Cumae-i Szibilla, vagyis a szent jósnő igazítja el alászállásában a „Holtak Urához”:

„Nyisd meg e szent kaput és oktass a mélybe leszállnom” (VI. 109).

S a Szibilla megmutatja az utat (ha nem is vezeti tovább Aeneast, mint Vergilius Dantét), még a szükséges kíséretet is biztosítja. S íme a Dantét külön is megragadó sorok, a „nagy sötétlő erdő” tudatunkba inkulturálódott híres verssorának elődje:

„Erdők árnya, sötét tükrű tavak őrzik a szörnyű
Mély barlang meredek szikláit, a rengeteg ajtót,
Merre madár sem jár” . . . (VI. 236.).

Aztán a sejtelmes, örök emberi asszociókat ébresztő mondat:

„Mentek az éji sivár árnyékokon át, a sötétben” . . . (VI. 268.).

Az alvilági túra az emberi élet nyomorúságának megszemélyesített kíséretalakjait sodorja a látogató és kísérete elé: a Gyászt, a Nyomort, a Rémületet, az Éhséget, s „a Halál meg a Balsors” szörny-alakjait, a Háborút. Ma is megragadó a hitelesen költői sor; szinte külön följegyzést érdemel:

„S jó a kerítő Kéj, a Halál húga is jön, az Álom.”

(Egyszerre asszociálja bennünk Dantét, Assisi Ferencet és Freudot.) A képzetársítások azonban még tovább visznek, mégpedig kettős irányban: a régi görög korba és korunkba. Platon árnyék-lényei jutnak eszünkbe és korunk reflexiói a sík-dimenzióról, Woody Allen filmjei a vázson sík-dimenziójából a térdimenzióba átlépő filmalakokkal; mindezzel egy igazán korszerű vergiliusi kommentár: a térbeli lények találkoznak ebben az alvilágban a síkbeli árnyéklényekkel. A halál valamiféle dimenzióváltás. Platon szerint azonban a mi világunk lényeivel magunk is árnyékfigurák vagyunk csupán az igazi valóság, a megdicsőült lét alakjaihoz képest. (Utóbbit már a keresztény teológia vallja.) Dante is átveszi ezt a meghökkentő találkozást. Még Vergilius eléje tűnő alakja láttán is árnyékvalót vél megjelenni (Pokol, I. 66.), s később árnyéknak is mondja (II. 43.). Majd a Purgatóriumban így jellemez:

„. . . meglátták az árnyak, . . . hogy még testben élek” (II. 67.).

Sokatmondó az is, ahogyan a költő és vezetője a Purgatóriumban Statius-sal, a toulousi születésű római költővel találkozik, akinek Achilles c. eposza befejezetlen maradt, s akit Dante mint Vergilius követőjét ezért is külön kedvelt; akinek lelke fölgulladt „a halhatatlan Aeneis varázsán” (XXI. 97.). Különös kép Statiusról, amint árnyalakjában szeretné a nagy látogató, a halhatatlan mester, Vergilius lábát átölelni (mint Magdolna kívánta Jézus lábait átölelni). Az Aeneis írója azonban lebeszéli a költészetben „testvérét” s megokolja, miért:

„mert árny vagy, s árnyak bókolsz” (XXI. 132.).

De az megindokolja szándékát. Szeretete nagy jelét nyilvánítja ki gesztusával, amikor élő testet vél az árnyalakban (XXI. 130—136.).

A mai tekintet biztosan választja ki a nekünk is üzenő jeleneteket. Az Alvilág bírása az ítélő Krisztus előképeként ítél:

„s ki hogy élt, ki miben bűnös? kideríti” (VI. 433.).

Ki ne fedezné föl a sokat idézett, erősen inkulturálódott jelenetsort az Isteni színjátékból, Francesca da Rimini tragédiáját, aki sógorával osztotta meg ágyát? A féltékeny férj rájuk tört, s egyetlen szúrással ölte meg őket:

„Szerelem vitt kettőnket egy halálba” (Pokol, V. 106.).

Vergiliusnál: meggyilkolt és öngyilkos szerelmesek bolyonganak a „Könynyek Rétjén”:

„Erre a sorvasztó szerelem nyomorultjai laknak” (VI. 443.).

Jellemző, hogy a pokol idézi föl Vergiliusban a lángoló Trója képét.

A Tartarosz birodalmát lángörvény és sziklákat okádó kísértetfolyam veszi körül. Áttörhetetlen vaskapu őrzi a bűnös vezeklőket, az égi igazság büntetettjeit, akik bünbánat nélkül haltak meg (akár a katolikus teológiában). Itt vannak, akik gyűlölték testvéreiket, szüleiket kizavarták. Itt vannak a pénz bálványának imádói, az árulók, a paráznak, s köztük is a vérfertőzők (aki például „Lányával akart tiltott szerelemben vegyülni”). S a „Hagyjatok föl minden reménnyel” sokat idézett dantei sorának ihlető mondata is felismerhető:

„Itt álmok s árnyak vannak s a halál örök éje” (VI. 390.).

Vergiliusnál hiányzik a Tisztítótűz, a Purgatorio, legalábbis inkább csak utalás formájában találkozunk vele. Amikor ugyanis az alvilági utasok átvágnak a „Könynyek Rétjén”, valamiféle átmeneti helyet találnak, ahol „a harcok hősei laknak”. Köztük Priamosz fia is, akit embertelenül elrúttítottak Agamemnon katonái, rátörve az alvóra. A trójai hősök árnyai örömmel mennek Aeneas közelébe, Agamemnon katonáit azonban vacogó félelem fogja el, mintha külön bosszúállónak látnák. Mindez azonban inkább feltevés, mint bizonyosság.

Egyértelmű viszont az Elizium gyönyörű, költői képe, amely nem véletlenül került Beethoven kórusába. Az örök tavasz fényében fürdő mező ez, „amerre a boldogok élnek” (VI. 38.).

A hívő keresztény teológust elfogja a kíváncsiság: hogyan képzei el egy pogány, bár a maga módján igazán vallásos költő a beteljesült üdvösséget (szemben például a középkorral, még Dantéval is). Emberi képek ezek, s a költő hangsúlyozza, hogy „más” világ ez, mint a földi:

„Más a nap is, mely süt, más csillag csillog az égen” (VI. 641.).

A vergiliusi Eliziumban a béke, az öröm, a fölszabadultság levegője csap meg, és a természet gyönyörű háttere:

„Senkinek itt kijelölt helye nincs; árnyas csalitokban,

Parti magaslatokon, patakok pázsitjain élünk” (VI. 672.).

A boldog béke jellemzi az Elizium életformáját. A dárdák földbe szegezve. A harci szekerek kifogott paripái szabadon legelnek. Testedzés, vidám lakoma, tánc, ének és zene. Azok vannak itt, akik hazájukért haltak hősi halált. Itt vannak a költők, akik életükkel és művészetükkel kiérdemelték az Eliziumot. Itt vannak a kultúra méltó képviselői: „felfedezők, művészek: a műveltség emelői”. S a dantei pokol simóniázó, pénzharácsoló kardinálisai-

nak, sőt pápáinak költői megítélésével összevetve, szembetűnő az optimizmus, amely az augustusi erkölcsi szigor ismeretében hitelesnek tűnik (nem úgy, mint Nero idején):

„Itt a kegyes papi fők, kik a földön büntelen éltek” (VI. 661.).

Nem csoda, ha ez az örök emberhez szóló rész ragadta meg Dantét, és biztosítja a sok szempontból már múzeumi értékű eposzt a maradandóságnak. A holtak országa benne a legelőbb. Dante úgy vette át, hogy sokkal hatalmasabb vízió lett belőle az Isteni színjátékban. Ez a latin ihletésű irdatlan mű úgy inkultúrálta Vergiliust, hogy ebben a tanítvány messze felülmúlta mesterét. Mert az Aeneis költői szempontból, verselésében gyönyörű. Ma is az. Nem zavar bennünket az a kegyeletes tisztelet, mellyel tudatosan kapcsolódik a homéroszi eposzokhoz, szinte lépten-nyomon. Ezt a maga korában erényének ismerték el. Mi pedig megértjük és elfogadjuk, hogy ennek semmi közét a plágiumhoz.⁷ Sokkal inkább a tanítvány tiszteletét fejezi ki, aki nem ér fel görög mesteréhez. Mert bármennyire gyönyörű legyen az Aeneis a verselés szempontjából — Homérosz dór oszlop, Vergilius korint hoszi díszű —, mindez nem változtat azon, hogy a mű egészében a halott eposzok mauzóleumát ékesíti. Csak az említett részeivel él és hat a világ-irodalomban.

Dante Isteni színjátéka azonban nemcsak a praerafaelitákat ihlette, és nem csupán a neurotikus festőt, Gulácsy Lajost (nálunk), hanem századunkban T. S. Eliotot és Babits Mihályt, hogy csak ezt a két nevet említsem. S hogy pokolköreivel még kiket, azt elszámolni sem lehet.

Dante úgy inkultúrálja Vergiliust, hogy alvilági és purgatóriumi útján megteszi vezetőjének. Ő nem vesz át részeket az Aeneisből. Nem is vehet. Fölépítésében műve inkább a Summa theologica rokona, mint az Aeneisé.⁸ S keresztény jellegében is sokkal egyetemesebben emberi, mint Vergilius eposza. Ezért él. S ezért él legalább említett részeiben Vergilius is, túl a klasszika filológián. Dante által lesz igazán az élő európai kultúra meghívottja. S azok a kultúrfilozófusok, akik vonakodnak ezt elismerni Aquinói Tamásnál, még mérsékeltebb formában is, kénytelenek letenni a fegyvert Dante előtt. Dante azonban a tanítvány tiszteletével ismeri el Vergiliust legfőbb mesterének. Lelke „világító tornyának” nevezi, nem csak a költőt, de a prófétai szellemet is méltatva benne, és minden fölfokozott jelzőnél többet mond vallomása:

„Általad lettem költő és keresztény” (Purgatórium, XXII. 73.).

JEGYZETEK

1 A római Európa-szinódus zárójelentése, 1991. dec. 14. I. 3.

2 Uj. I. 2.

3 Szerb Antal: A világirodalom története, Budapest, 1958. II. kd. 201.

4 Trencsényi Waldapfel József: Vergilius Maro Aeneise, Budapest, 1962, Európa kd.

5 V. ö. Szerb A.: i. m.

6 A strukturalizmus szívesen emeli ki az irodalmi mű matematikai elemeit (pl. egy szó hányszor szerepel, milyenek a mérhető arányok stb.). Itt csak egészen hozzátétőleges a számarány.

7 Ld. Babits Mihály: Az európai irodalom története, Budapest, 1959, Európa kd. 72.

8 A rokonság a „három hajós” felépítésben, a szinte matematikai szabályosságban van Aquinói Tamás főművével. Ez a középkori szellem jellegzetessége, s a katedrálisok terveiben is megfigyelhető.

BENCZÜR LÁSZLÓ

A gyermekmunka kibontakozása egyházunkban a második világháború után

Az egyház mostani térnyerése a „magvetés” nagy lehetősége, ugyanakkor a funkcióvesztés kísértő helyzete is. Nem a gyermeknevelés van az egyházért, hanem az egyházi szolgálat a gyermeknevelésért — aktualizálhatnánk a jézusi szavakat a szombatról. Az iskolai vallásoktatás újbóli legalizálása nem jelenthet ideológiai hatalomátvételt és nem változtathatja klubdélutánná a gyermekbibliakört. A mából nézve tán hősiességnek tűnik az a korszak, amelyre szerzőnk visszatekint. Ha a hitnek volt bátorsága és leleménye a szűkösebb időkben a belső térnyerésre, miért ne lenne ereje ma ahhoz, hogy önmérsékletet tanúsítva, a külső térnyerést belsővé alakítsa? M. I.

A második világháború után „gyermekmunkának” kezdtünk nevezni az evangélikus egyházban minden olyan kisgyermek között végzett lelki munkát, ami kívül esett az iskola falain és az iskolai hitoktatáson. Gyermekmunkának számított a vasárnapi iskola, majd a belőle kialakult gyermekbibliakör, a gyermekbibliakör-vezetők képzése, a munkájukat segítő folyóirat és irodalom kiadása, a flanellográffal végzett gyermekevangélizáció, a hétköznapi délutánra bevezetett kátéprédikációk és a családi istentiszteletek kísérlete, végül maga a hitoktatás és a konfirmáció is. A fakultatív (önkéntes) iskolai hitoktatás ugyanis a középiskolákban teljesen megszűnt, az általános iskolákban pedig többnyire ellehetetlenült. Amikor a konfirmáció korhatárát a 12. évre szállítottuk le, a konfirmáció is gyermekmunkává lett. Nagy általánosságban tehát gyermekmunkának neveztünk minden, gyermekek között végzett kateketikai szolgálatot. Ha ma a megváltozott körülmények új lehetőségei között előre akarunk lépni, érdemes felidézni a kateketikai háttér kialakulásának történetét: hogyan is miért jutottunk ide.

A múlt felidézésénél két folyamatot kell figyelembe vennünk. Az egyik: a gyermekmunka, szorosabb értelemben véve a gyermekbibliakörökben végzett munka kibontakozása egybeesett a kötelező iskolai hitoktatás megszüntetésével, az egyházi iskolák államosításával és a pártállam egyeduralmának kibontakozásával. A másik figyelmet érdemlő esemény: a két nagy protestáns egyházon belül a háború után fellépő lelki ébredés és megújodási vágy. — „Holnapra megforgatjuk az egész világot!” — énekelték abban az időben lelkesen a népi kollégisták. Ugyanakkor, ezzel egy időben, éppen a protestáns egyházakat hazánkban egy sajátosan „fényes szellőnek” — az evangélium hirdetését dinamizáló. Szentléleknek — a zúgása töltötte be. Véneink álmokat álmodtak, ifjaink látásokat láttak. Ha megfeledezünk a

lelki ébredésről, és csupán közjogi és egyházi mércével közelítünk a második világháborút követő évekhez, egyoldalú, sőt torz képet alkotunk. Általában az jellemezte ennek az ébredésnek és megújulási vágnak a tendenciáját, hogy haránt keresztül vágott a társadalom életét felkavaró politikai eseményeken, s így törve előre, maradandó újításokat, reformokat tudott érvényre juttatni. Ezek közé tartozott „a magyar evangélikus vasárnapi iskolai munka új szakasza” és a belőle kibontakozó „gyermekmisszió”, a gyülekezeteinkben mindmáig honos „gyermekbibliakör” és a viszonylag rövid ideig tartó, de széles körben ható flanellográfos „gyermek evangélizáció” szolgálata.

Csak józan és bátor vízió segítségével lehetett annak idején az egyház szolgálatát, annak valamennyi munkaágát, közöttük a gyermekmunkát is eltervezni. Egy ilyen „vízió” leírásával találkozunk a „Vasárnapi iskolai vezető” c. nyomtatott „körlevél” (tulajdonképpen folyóirat) első számának vezércikkében, 1946 novemberében. A „körlevelet” szerkesztő Veöreös Imre ezt írta: „1945 szeptember havának egyik napján kis találkozó színhelye volt a nagytarcsai parókia. Talán húszan lehettünk. A Baráti Mozgalom néhány hűséges tagja és régi munkatársa. Volt lelkész, tanár, bíró és asszony. Egyházunk szinte minden égető kérdése előkerült. Gáncs Aladárnak, az evangélikus egyházi megújulás nagy látnokának gondolatai újra izzani kezdtek. S a kis együttlétekből, Isten Lelkének parányi, de annál forróbb kohójából, elindult a magyar evangélikus vasárnapi iskola új szakasza... Legfontosabb és legsürgősebb feladatnak a vasárnapi iskolai vezetők képzését és továbbképzését láttuk... Másik sürgető szükségnek a vasárnapi iskolai vezetői lap kiadása mutatkozott...”

Mire 1946 novemberében a vezetők lapja megjelent, már négy népes, élmenyekkel teli konferenciát tudhattunk magunk mögött: Győrött, Orosházán, Hűvösvölgyben és Gyenesdiáson. Magam a hűvösvölgyi konferencián vettem részt. A Főbő anyaházban rendeztük Zulauf Henrikkel, az intézet igazgató-lelkészével, több diakonissza (Túrmezei Erzsébet, Kárpáti Emma, Pál Edit) és a Főbő keretében tartozó Ferenczy Zoltán szolgálatával. Az evangélizáló előadásokat Scholz László tartotta Jézus megdicsőülése történetének alapján. Előadóként, bibliakör-vezetőként Jávor Pál, Leskő Béla, Pósfay György és több középiskolás fiú és leány működött közre. Sokan voltunk, fővárosiak és környékeliek. Száznál többen. A program kissé zsúfolt volt. Csak később alakult ki a konferenciák és tanfolyamok hitébresztő, egyben szolgálatra kiképző menete és „tananyaga”. A cél világosan állt mindnyájunk szeme előtt: megszerettetni a kicsinyekkel Jézust, az elveszett juhok pásztort, aki azt mondta Zákeusnak a „csöpp kicsi embernek” — „Ma a te házában szállok én...”

Volt ennek a munkának egy korábbi szakasza egyházunkban. Ez az első világháború utáni időre tehető. Többeket nyugtalanított a kötelező hitoktatás és az ifjúsági istentiszteletek csekély határfoka. „Az Úr azt akarja, hogy mi egy új, egészen más értelemben folyó életet éljünk, mint amit mi magunktól élünk” — írta Gáncs Aladár 1929-ben. Ettől a nyugtalanságtól készletve vállalkoztak egyszerű hívők, hogy önkéntesen és önzetlenül vasárnapként összegyűjtsék — általában a felnőttek istentiszteletével egy időben — a gyermekeket valamely gyülekezeti vagy iskolai helyiségben. Gyermeki figyelmet lekötő módon bibliai történeteket mondtak el. A történet egyik kiemelkedő mondatát — az „aranymondást” — kikerestették a gyermekek-

kel a Bibliából, és megtanították. Feleltetés, lecke nem volt. Sokat énekeltek. Egyszerű szavakkal imádkoztak. Az együttlétnek inkább templomillata volt, mint iskolaszaga — mondta egyszer találoán Szabó József püspök. Sokat tett a vasárnapi iskola elterjesztése érdekében a Fébé Diakonissza Egyesület. Tulajdonképpen még nem kutattuk fel egyházunkban, kik voltak az úttörői ennek a munkágnak. A református egyháztól eltérően nálunk nem jött létre a „Vasárnapi Iskolai Szövetség” szervezete. Létrejött viszont a „Missziói Gyermekszövetség” Gyórfy Béla felpéci lelkész vezetésével. A szövetségnek 1940-ben 3506 tagja volt 86 csoportban. A vasárnapi iskola régebbi hordozója. Akadtak természetesen, akik gyanakvóan fogadták az új kezdeményezést. Úgy vélték, rivalizál a hitoktatói munkával. Valójában inkább megelevenítően hatott a vasárnapi iskola a hitoktatásra és az ifjúsági istentiszteletek igehirdetésére is. A gyermekek önkéntesen vettek részt a vasárnapi együttléteken. Talán éppen az önkéntesség hiánya miatt nem tudott életessé válni Dunántúlon az egyházi iskolák számára kötelezően elrendelt „Iskolai kisgyülekezetek” megszervezése, noha a tanítók számára közreadott, Veöreös Imre által szerkesztett vázlatokat missziói tűz hatotta át. A gyermek-istentiszteletek igehirdetését kívánta szolgálni és gazdagítani „A gyermek vasárnapja” c. testes kötet, amely finn és skandináv gyermekprédikációk bő vázlatát közölte Dedinszky Gyula, Kiss György és Wolf (későbbi Ordass) Lajos fordításában. Gyermekek számára olvasmányul, igehirdetőknek például szolgált Lunde János norvég püspök gyermekprédikációinak magyar közreadása ugyancsak Wolf Lajos, akkor ceglédi lelkész fordításában.

A vasárnapi iskolai munka angol eredetű. Elindítója Raikes Róbert nyomdász és laptulajdonos 1780-ban, Glouchesterben felfigyelt a hétköznapi munkától elcsigázott, vasárnap pedig garázdálkodó gyermekekre. Összegyűjtötte, s önkéntes munkatársak segítségével írni, olvasni és a bibliai történetek megismerésére tanította őket. Példája nyomán Anglia határain túl is elterjedt a vasárnapi iskolai munka. A hangsúly a bibliai történetek megismertetése útján a hitébresztésre került.

A második világháború utáni vasárnapi iskolai munka új szakaszának egyik jellemző, bár nem döntő eseménye volt a névváltoztatás. 1948. december 20-án közös püspöki körlevél a vasárnapi iskolai vezetők többfelől jött kérésére, e fontos gyülekezeti munka elnevezését megváltoztatta. Az országos vasárnapi iskolai munka új neve: „Az evangélikus egyház gyermekmissziója.” A gyülekezeti csoportok új neve: „gyermekbibliakör”. A névváltoztatást a külső körülmények sürgették, mert az „iskola” elnevezés félreértésekre adhatott okot éppen az egyházi iskolák államosítása idején. Különben akkortájt változtatta meg nevét a Vasárnapi Iskolai Világszövetség is, hogy az Egyházak Világtanácsa keretében a Keresztyén Nevelés Világtanácsa néven folytassa tevékenységét. — A püspöki körlevél hangsúlyozta: „A névváltoztatás semmiképpen sem jelent változást a munka tekintetében. A vasárnapi iskola eddig is a gyermek-istentisztelet egy sajátos formája volt, — s továbbra is ennek kell maradnia . . . Szolgálatá mindig laikus szolgálat volt, vezetése nem a lelkész, hanem laikus munkatársak feladata. A lelkész azonban felelős munkatársaiért.”

Az „új szakasz” tehát folytatás, egyben a szükségleteket érzékenyen felismerő, a lehetőségeket józanul felmérő előrelépés is volt. Alapvetően jellemezte egy nagyon régi és nagyon egyszerű igazság újrafelismerése. Felismerése és újrafogalmazása annak, hogy az evangélium alapján véve nem

vallásos eszmerendszer, hanem továbbmondást, terjesztést igénylő híradás, az egész emberiség életét, kicsinyekét és nagyokét, minden időben, mindenhol meghatározó, a világtörténelem folyamába belesimuló, attól mégis megkülönböztethető történet. Ennek a történetnek bizonyos csomópontjai tétélesen is megfogalmazhatók, amint pl. az Apostoli Hitvallásban is megfigyelhető. Röviden és egyszerűen arra jöttünk rá ismét, hogy a gyermekek számára is el kell mondanunk ezt a történetet. „Mesélni” kell a bibliai történeteket azzal a tudattal, hogy egy üzenetet, egy számukra is érvényes jó hírt továbbítunk. De ez nem mese, hanem valóság és igazság egyszerre. Olyan igazság, amely a szív mélyére hatol, változást, megtérést idéz elő, és Krisztus követésére készítet. A gyermekek számára is érvényes: „A hit hallásból van, a hallás pedig Isten ígéje által” (Rm 10,17).

Ezzel az újrafelismeréssel szinte egy időben bukkantunk rá a svájci vasárnapi iskolai munka vezetőjének, Emmanuel Jungnak akkor megjelent könyvére: „Sonntagsschule als Kindergottesdienst” (Vasárnapi iskola mint gyermek-istentisztelet). A könyv többek között bőséges és gyakorlati útmutatással szolgált ahhoz, miként lehet bibliai történetet színesen, a gyermekek meseéhségét felhasználva úgy elmondani, hogy az mégse meseszerűségével, hanem személyhez szóló üzenetével, az evangéliummal hasson a gyerekekre. A könyvnek ezeket a fejezeteit Tekus Ottó magyarra fordította és „Hogyan vezessek vasárnapi iskolát?” címen a szerző hozzájárulásával, az LVSZ anyagi támogatásával és az illetékes állami hivataloknál folytatott közel egy évi szívós, végül eredményes kilincselés után a győri egyházi nyomdában kinyomtatattuk. Érdemes megemlíteni, hogy a bibliai történetek tanításával foglalkozott dr. H. Gaudy László fõv. vallás tanítási igazgató megjelent doktori disszertációja is. Jung könyve segítségével kialakítottuk a gyermekbibliaköri órák vázlatkészítésének módját. Jó hasznát vettük a vezetők lapja szerkesztésénél és a tanfolyamokon egyaránt.

Az „új szakaszban” döntő jelentőségűvé vált a vezetőképző tanfolyamok, konferenciák, csendesnapok szinte gomba módra történő elszaporodása. Kiemelkedő szerepet töltött be Győr, a hűvösvölgyi Fében anyaház, a fõti Mandák Otthon, a Luther Márton Intézet, Budapesten. E két utóbbiban a kántorképzés munkája a gyermekbibliakör vezetői kiképzéssel is ötvözõdött. A fõti otthon karizmatikus vezetője, Kiss János, a serdülő korúak számára külön készített tanítási vázlatokat. Meg kell említeni még Répcelak, Oros háza, Nyiregyháza, Balassagyarmat szerepét is, és kívülük még vagy 30 más, központi fekvésű gyülekezetet. Minden évben országos konferencia színhelye volt Gyenesdiáson Kapernaum, ahol Deák János teológiai tanár álma valósult meg. Tartottunk itt olykor 150 résztvevõvel tanfolyamszerű konferenciát. Máskor az országos munka megtervezésével foglalkozó tanácskozásokat. Egy ilyen alkalomra meghívtuk Groó Gyulát, Gyökössy Endrét, akik a gyermekmunka és a család gondozás összefüggésérõl tartottak eszméletõ előadás sorozatot. A körülmények egyszerűek, sõt primitívek voltak. A résztvevõk szalmazsákon, emeletes ágyakon nyertek elhelyezést. Érdemes idejegyezni egy 1949 nyarára meghirdetett konferencia részvételi költségeit: jelentkezési díj: napi 1 Ft, ellátási díj: napi 5 Ft. Természetbeni fejadag: napi 30 dkg kenyérliszt, 15 dkg tézstaliszt, 3 dkg zsír és 1 tojás. A konferenciák vezetői, előadói általában a harmincas korosztályhoz tartoztak a résztvevõk zõme tizenéves volt. A gyermekbibliakör-vezetés ifjúági mozgalommá vált.

Kitűnt azokban az időkben, hogy a rosszat is javunkra tudja fordítani Isten. Már 1945-ben felvetődött az említett nagytarcsai találkozáson a vasárnapi iskolai vezetők egyesülete létesítésének gondolata. A jelvény terve is elkészült. Az egyesületek megszüntetését kimondó állami rendelet meghiúsította a terv megvalósulását. Helyette sokkal egyszerűbb dolog jött létre: a gyermekbibliakör-vezetők tábora. A táborhoz azok csatlakoztak, akik konferenciák, tanfolyamok alkalmával megismerték egymást, imádkoztak egymásért és a szolgálatért, rendszeres anyagi támogatás beküldésével lehetővé tették a vezetők lapjának megjelentetését, segítették a konferenciák szervezését, majd 1949 végétől a gyülekezetekben flanellográfos evangélizációkat tartó Sátori Tilda (később Bánffy Györgyné) munkába állítását. Ebben a szolgálatra, áldozatra kész imádkozó táborban mintha Luther énekének két sora teljesedett volna be: „Velünk az Úr táborba száll, Szentlelkét ránk bocsátja.”

A személyes kapcsolattartást, a vezetők szolgálatának segítését, továbbképzésüket, tájékoztatásukat szolgálta a havonta megjelenő „Vasárnapi iskolai vezető” — később „Gyermekbibliakör-vezető” c. lap. Első szerkesztője Veöreös Imre volt. Amikor lelkészi szakfolyóiratunk, a Lelkipásztor szerkesztésére is megbízást kapott, a szerkesztést átadta Benczúr Lászlónak, e visszaemlékezés írójának, aki az egyházi vezetéstől az országos gyermekmunka szervezésére is megbízást kapott. Nem volt művészet abban az időben szerkeszteni. Hiszen a szerkesztő egy olyan zenekar élén állt, amely szinte magától szólt. A folyóiratot Győrben az egyházi nyomdában állították elő. Ott volt kiadóhivatala, eleinte Laborczi Zoltán, majd Trogmayer Margit gondozásában. A szerkesztőbizottság tagjai: Ferenczy Zoltán, Ittész Mihály, Jávor Pál, Malaga Elza, Solymár András, Tarjáni Gyula, Tekus Ottó, Túrmezei Erzsébet, Veöreös Imre és Villányiné Németh Irén. A vázlatokat többnyire előre felkért munkaközösségek készítették. Az evangélium címzettjeivé váltak nemcsak a gyermekek, hanem a vezetők is. A tanfolyamok a bibliatanulmányozást, pl. a bibliai földrajz ismeretét is elősegítették. Mindez a folyóiratban jól tükröződött. Nagy érdeklődéssel olvasták a vezetők dr. Kada Juditnak, a szarvasi evangélikus tanítóképző tanárának gyermeklélektanról foglalkozó cikkeit. A tanfolyamok alkalmával tartott előadásai is tanúsítják, hogy a gyermekmisszió és a lélektan kölcsönösen megtermékenyítően hatnak egymásra, amikor a szolgálat mezején találkoznak. Külföldi testvéreinkkel is igyekeztünk felvenni a kapcsolatot. Figyelemmel kísérte munkánkat és cikket írt lapunkba Aarni Voipio professzor Finnországból. Írja Kaljasvuori részt vett egyik gyenesi konferenciánkon, és a finn gyermekek karácsonyáról számolt be hazuról küldött írásában. Világos útmutatással szolgáló cikket írt Imre Lajos kolozsvári református teológiai professzor, aki még a háború idején Deák János professzor kérésére kitűnő, ma is jól használható könyvet írt egyházunk katechetikai munkájának megalapozásához „A keresztyén vallástanítás” címen (Győr, 1943).

Sok indítást nyertünk a Kanadából érkezett Friesen Margit ökumenikus szolgálatából. Országszerte tartott gyermekevangélizációkat tolmács segítségével. A bibliai történeteket megtérésre, Jézus befogadására hívó belső céllal mondta el, nemcsak szemléletesen, hanem szemléltetve, tábla mellett. A bibliai történet egy-egy változó jelenete flanellből készült háttéren, a kartonból kivágott szereplők odaillesztésével elevenedett meg a gyermekek szemelőtt. A flanellográf az odafigyelést segítette. A hitet mégsem a látvány, ha-

nem a gyermekszerűen, személyhez szólóan közölt evangélium ébresztette, és az énektanítás — pl. „Szívembe jöjj...” — mélyítette el. Példáján buzdulva a Luther Márton Intézetben lakó főiskolások flanellográfok készítésébe kezdtek. Reök Iván egyetemes felügyelő 1000 Ft-os adományának felhasználásával 40 nagyon szép kivitelű flanellográf készült el. A gyülekezetek — a ma is megtekinthető nyilvántartási napló bizonyossága szerint — gyakran és szívesen kérték kölcsön ezeket.

A kanadai példának egy másik gyümölcseként egyházunkban is megkezdtük a gyermekevangélizációt. Egyik országos vezetői találkozónkon, 1949 őszén, Balikó Zoltán javaslatára, püspökeink hozzájárulásával, megbíztuk Sátor Tilda soproni gyermekbiblikóri vezetőt, hogy flanellográfos evangélizáló sorozatokat tartson az öt meghívó gyülekezetekben. 1951-ben már 101 gyülekezetet látogatott meg. Hároméves szolgálata alatt szinte valamennyi gyülekezetünkben megfordult. Havi 400 Ft-os javadalmát rendszeres megajánlások biztosították. Rövid fővárosi tartózkodásai idején a Luther Márton Intézetben kapott szállást és ellátást. Előzőleg, miután az egyetemre nem tudott bejutni, itt vett részt tanfolyamon. Felkészültségéről — mint laikus egyházi munkás — a lelkészképesítő bizottság előtt tett bizonysgot. Minden útvjáról részletes beszámolót küldött. Az intézet lakói és a főiskolások bibliaköre állt mögötte imádkozó háttvédként.

A gyermekevangélizáció megkezdésével egy időben államosították a győri egyházi nyomdát. A „Gyermekbibliakör-vezető” további megjelenéséhez nem kaptunk állami engedélyt. A vázlatok ezután stenciles sokszorosításban jelentek meg a 900 példányban kiadott folyóirat pótlására. Az előállítást a déli egyházkerület püspöki hivatala vállalta Forray Lázárné közreműködésével. Dezséry László püspök támogatásának és határozott fellépésének köszönhető, hogy a munka tovább folytatódott. Mivel a sokszorosított körlevél szerkesztője és munkatársai nem fogadtak el tiszteletdíjat az előfizetésekből, valamint a flanellográf kölcsönzésekből jelentős összeg gyűlt össze. 1951-ben pl. 10 000 Ft volt a forgalom. Ez lehetővé tette a főt otthon egy-egy alkalommal szükségessé vált gyors megsegítését.

Református testvéreinkkel is tartottuk a kapcsolatot. 1951 októberében a Luther Márton Intézetben értekezletre jöttek össze az egyházmegyék gyermekmissziói megbízottai. Meghívtuk erre az alkalomra dr. Gyökössy Endrét és Madarász Lajos főt esperest. Figyelmünket a családgondozás feladatára irányították. Ők tőlünk a bibliai történetek elmondásával kapcsolatos tapasztalatainkat, az ún. „Jung-módszert” vették át. Következő év nyarán népes szárszói konferenciájukon mi számolhattunk be meghívottakként munkánkról. Egyházmegyei megbízottaink jelentéseiből lassanként a visszaesés tüneinei is kezdtek jelentkezni. Több vezető kiállt a munkából. Gyérültek a tanfolyamok. Az utolsót Sólyom Károly meghívására Pakson tartottuk Selmeczi Jánossal. 1953-ban gyakorlatilag megszűnt a Luther Márton Intézet működése. A gyermekmunkát jelentősen támogató főiskolások bibliakörét és özszejöveleteit is be kellett szüntetni. Csupán a kántorképzés munkája folytatódott — most már bennlakás nélkül —, Peskó Zoltán vezetésével. Az igazgatói tisztségtől megválva, a Déli Egyházkerület püspöki hivatalába kerültem, ahol lehetőséget és oltalmat is kaptam az országos gyermekmisszió, és egyáltalában egyházunk kateketikai feladatainak figyelemmel kíséréséhez. A vázlatok sokszorosított szerkesztését még Káldy Zoltán püspök melletti titkári munkám közben is folytathattam. A tanfolyamok, konferenciák elmaradtak.

Egyre apadt a sokszorosított vázlatok előfizetőinek száma. Megszakadt a vezetők közötti személyes kapcsolat. Angyalföldi lelkészé választásom után felhagytam a szerkesztéssel. Gyülekezetemben nem a „hivatalok packázásával”, hanem a szülők közönyével kellett megküzdenem. Figyelmem inkább a konfirmáció és a nagyon elárvult hitoktatásunk feladatai felé fordult. Utolsó gyermekmissziós kísérletem számára Koren Emil az Evangélikus Élet hasábjain biztosított helyet, amíg a lapot szerkesztette. Az olvasók közt kedvező visszhangot kiváltva, az Ó- és Újszövetség történeteit vettem sorba, üzenetük rövid, gyermekhez szóló aktualizálására törekedve. Éppen Jónás próféta történetéhez érkeztünk el. Már a címfeliratok is elkészültek: Furcsa ember — Furcsa hal — Furcsa város — Furcsa baj. Közlésük azonban elmaradt. A rovat felsőbb beavatkozás következtében megszűnt.

Visszatekintésemben igyekeztem háttérben hagyni személyes élményeimet és szerepemet. Végül mégsem sikerült teljesen elnémitani a személyes hangot. Befejezésül válaszolni szeretnék egy kérdésre: Miként kezdődhetne ismét „új szakasz” egyházunk gyermekmunkájában? A múltbeli tapasztalatok arra figyelmeztetnek, hogy csak akkor, ha nem zárkózunk el a mai lehetőségek és feladatok kihívásai elől, amelyek mások, mint a negyven év előttié, és ha a saját erőtlenségünknel, tanácstalanságunknál komolyabban vesszük az evangélium erejét. Tradícióra van szükségünk. A tradíció pedig mindig esemény, és nem kialakult szokások, formák bebalzsamozása. A tradíció nem szakad el a múlttól, hanem meghaladja azt. A „Gyermekbibliakör-vezető” egyik utolsó számában, 1949-ben a lap első oldalán ezt írtuk fel nagy betűkkel: Programunk! — Alatta a 78. zsoltár néhány verssora következett:

„Amiket hallottunk és tudunk, és amiket atyáink beszéltek nekünk. Nem titkoljuk el azokat az ő fiaiktól, a jövő nemzedékének is elbeszéljük az Úr dicséretét, hatalmát és csodáit, amelyeket cselekedett... Hogy Istenbe vessék reménységüket, és el ne feledkezzenek Isten dolgairól, hanem az ő parancsolatát megtartsák. Hogy ne legyenek olyanok, mint apáik: szilaj és makacs nemzedék, olyan nemzedék, amelynek szíve nem volt szilárd, és lelke nem volt hű Isten iránt.”

Azt hiszem, ettől a programtól ma sem lehet eltérni. Érvényes, amint érvényes volt 1949-ben is.

Deselvits István: Tizenkét idvösséges elmélkedések...

Löcse 1639.

...Mit vétettél, ó Te édességes, szerelmes és ártatlan Bárány, hogy így szentenciáztatol és ilyen kegyetlenül hurcoltatol? Micsoda gonoszságot töltél? Micsoda bűnt cselekedtél? Micsoda az oka az Te ilyen szörnyű halálodnak? Micsoda alkalmatosság szolgált az Te kárhovatásodra? Ó én szegény nyavalyás bűnös! Én vagyok az Te fájdalmidnak és rettenetes kivállásodnak az oka; hogy Te az keresztfán függenél, én érdemlettem az én gonoszságimmal; Te ártatlan, én bűnös vagyok: Én álnakul vétkeztem, Te igaz lévén, büntettetél. Amelyeket én alávaló lévén érdemlettem, Te jó és vétek nélkül lévén azokat szenveded. Azmelyeket én szolgáló lévén vétettem: Te Úr lévén azokat fizeted.

A szekszárdi orgona újra a régi...

Az orgona a hangszerek királynője. Nem véletlen, hogy legméltóbb palotája a templom. Ha restaurálására kerül sor, rendszerint az életrajza is rekonstruálódik. Allapota, „udvartartása” pedig annak a gyülekezetnek a gondja, amelyet szolgál. Az értékmentés értékteremtés. Anyagi és szellemi erők találkozásáról szól ez a történet, a hit igazolta gondviseléséről. M. I.

A tény egy gyülekezet, egy templom látogatóinak ügye, ha valóban csak egy hangszerről van szó a sok közül. Hogy a sajtó, a televízió és a rádió is foglalkozott vele, az jelzi, hogy ennél többről van szó. Nemcsak négy és fél-száz szekszárdi evangélikus, s nem is az ország legkisebb megyeszékhelyének öröme, hogy újra szól, s teljes pompájában áll az evangélikus templom orgonája. Olyan hangszer-ritkaságról van szó, amelyből alig van az országban, és sokatmondó lehet az is, ahogyan megújult.

Mikor épült eredetileg a hangszer?

Valamikor ez az orgona a bonyhádi evangélikus templomban állt. Az ottani lelkész tájékoztatása szerint viszont semmiféle irat, semmiféle utalás nem maradt fenn az orgonával kapcsolatban. Az a nyomvonal, amelyen elindultunk, a feltételezett építómester, ill. mesterek más munkáinak megkeresése. Túl sok adat, tárgyi emlék így sem állt rendelkezésünkre. Mégis érdemes volt ebben az irányban próbálkozni.

Alapvető feltételezésünk az volt, hogy egy bonyhádi orgonát bonyhádi mester készíthetett. S valóban, a 18—19. század fordulóján magas színvonalú orgonaépítő céh munkálkodott Bonyhádon. Róth József tanítványa, majd később társa, Marschall József vitte tovább az ipart. A fénykor mai ismereteink szerint azonban egyértelműen arra az időszakra tehető, amikor e két mester együtt dolgozott. Ezért a legjelentősebb hangszereiket Róth—Marschall orgonáknak nevezik. Hol találunk ilyeneket? Eredeti állapotban, vagy kissé átalakított állapotban sajnos sehol sem. Vagy elpusztultak az évszázadok alatt, vagy oly mértékben átalakították őket, hogy alig lehet az eredeti diszpozícióra és asztalos munka sajátosságaira ráismerni. A legfontosabb említésre méltó, és még megmentésre váró kincs az egyházaskozári templom orgonája. A hatvanas években egy komolyabb állagmegóvó munkát végeztek rajta, de generáljavításra s hosszú távú konzerválása nem tör-

tént meg. Hasonló, de már sokkal rosszabb állapotban van a kismányoki evangélikus templom hangszere, mely felbecsülhetetlen, ritkaságszámú menő, különleges érték.

A Róth—Marschall-féle hangszerek diszpozíció és asztalosmunka szempontjából való vizsgálata azonban egyre inkább sejtette velünk, hogy a bonyhád-szekszárdi orgona más mester munkáját (is?) magán viseli. Feltehetően két különböző műhelyről van szó, melyek valamilyen kapcsolatban álltak egymással. Gondolkodásbeli rokonságot, ugyanakkor szakmai megoldásokban való eltérést fedeztünk fel köztük. A másik műhely szintén nem világvárosban működött: a Tolna megyei Kistormáson. März Ádám orgonaépítő mester iparáról van szó. S míg a Róth—Marschall-féle cég esetében a levéltári kutatások jelentős része eredmény nélkül járt, addig März Ádámról, családjáról, működéséről sok minden kiderült. Nevét az anyakönyvek többféle módon jegyzik fel (März, Mäcz, Martz). Kereken 1800-at írtak, amikor az asztalos familiából származó, mucsfai születésű fiatalember Kistormásra nősült. A házassági anyakönyvben már „Orgelbauer”-ként szerepel. Más helyeken az „Orgelmacher” megjelölés is olvasható. A mester 1831-ig élt, amikor az év szeptember havában meghalt. Nem magányos vállalkozás volt az ő orgonaüzeme. Névtelen segédein és inasain kívül két fia is úgy került az anyakönyvbe, mint orgonaépítő. (Johann Conrad †1845, negyven évesen; és Georg †1875, hatvanhat évesen). Lányairól is tudunk (Carolina és Stefania), akik tanítókhöz házasodtak. Minden valószínűség szerint a család más ágán tovább élt az asztalos mesterség (a „Tischler” bejegyzés több März nevűnél is előfordul). S ha több orgonaépítőről nem is tudunk, de elképzelhető, hogy a két ipar összedolgozott, s egymást segíthette.

A März-hangszerek közül több viszonylag jó állapotban megmaradt. Ezek közül egyértelműen ma is használhatók a györkönyi evangélikus, és a teveli katolikus templom orgonái.

De térjünk vissza a szekszárdi orgonához, és tegyük fel a kérdést, ki építette a hangszert. Pontos, igazolt választ adni nem tudunk. A legvalószínűbb, hogy mindkét műhely munkájának a nyoma valamilyen módon megtalálható orgonánkban. Azaz März munkáin észrevehető, hogy ötletadója (talán mestere is?) sok tekintetben a bonyhádi céh volt.

Amikor a szekszárdi orgona a restaurálás előtt szétbontásra került, újabb izgalmas kérdésekkel kellett szembenéznünk. Az alkatrészek (elsősorban a szelládák) egyértelműen tanúskodtak arról, hogy a hangszer két része nem egyidőben készült. Elképzelhető, hogy a kisebb rész (pozitív) jóval korábbi, mint a nagyobb orgonatest (főmű). Ezt igazolja az az adat is, melyet a pozitív-szelláda belső falán találtunk: 1804-ben javították. Ezzel szemben a főműben talált legkorábbi felirat 1817-es bejegyzésű.

Az orgona rekonstrukciójával foglalkozó emberek véleménye, s a feljegyzések alapján megállapítható, hogy elsőként a pozitív készült el, majd másfél évtizeddel később épült hozzá a főmű és a pedálmű. Ez utóbbi csak 12 hangot szóltaltatott meg. A különböző feliratok még többszöri átépítésről tanúskodnak. A legnagyobb átépítésre Unger Miklós (Unger Endre) munkájával került sor. A teveli és györkönyi orgona sorsa is hasonló. Ekkor változott a diszpozíció is, a kor hangzásvilágának megfelelően, s új technikai megoldások is készültek. Az akkor elnyert formán és hangképen még a Bonyhádról Szekszárdra való átköltöztetés sem sokat változtatott. Mint sok-sok orgonában Magyarországon, az első világháború tette a legnagyobb kárt.

A síp-ön kiváló ágyúötvöző anyag volt, s ezért a jelentősebb méretű sípanyag ez idő tájt katonai fennhatóság alá került. Sok csodálatos hangú sípot beolvasztottak. Az értékvesztést felmérni sem lehet. Az eredeti anyagot kevésbé értékes és messze silányabb hangzású horgannyal helyettesítették. A szépen zengő, telt hangú sorok szürkébbre méretezve eltorzították az egészséges, az eredeti harmonikus hangzást.

Hogy került az orgona Szekszárdra?

A reformáció korában már evangélikus prédikátorokat hallgató környék (Sztárai stb.) önálló gyülekezetté csak 1908-ban szerveződött. Ezt megelőzően a nagy, németajkú bonyhádi gyülekezet filiája volt. Az anyagyülekezet 1930-ban elhatározta egy új, modernebb orgona építését, s a régi kiselejtezését. Az akkori vezetőség nem tudta, hogy milyen kincsről mond le, amikor az öreg, „kiszolgált” orgonát a volt filiának adományozza. A különleges értékű barokk hangszeret egy pneumatikus „széria-orgonára” cserélték.

Szekszárdon felállították az orgonát úgy, hogy az megszólaljon, ám komolyabb művészi játékra már nem volt alkalmas. A szakszerűtlen átépítésnek nem csak sípok estek áldozatul, de a szép barokk szekrény jelentős része is. Az orgonaszekrény Szekszárdon már csupán harmadában volt eredeti, a többi részt jó néhány romorgona darabjaiból szögelték össze. A hangszernek háta nem volt, a nap belesütött, állaga rohamosan romlott. Mégis nagy áldást jelentett a kicsiny, templomépítésbe anyagilag csaknem kimerült gyülekezetnek. Volt hangszer, amely kísérte az éneket, s dicsérte az Istent. S volt kántor (dr. Németh Pál), aki varázslóként kezelte az egyre romló orgonát, s „tartotta benne a lelket”, hogy a szolgálatra még alkalmas legyen.

Az elmúlt évtizedek sem kedveztek a hangszernek. Komolyabb felújításra nem kerülhetett sor. A 24. órában határozta el a gyülekezet presbitériuma, hogy vállalja az orgona megmentését. Anyagi felelősség vállalásáról szó sem lehetett, hiszen a pénztár gyakorlatilag üres volt komolyabb beruházásra.

1989-et írtunk ekkor.

S ezután élhettük át a gondviselés sorozatos csodáit. A merész álomhoz lassan anyagi források nyíltak meg. Az ország egyik legkisebb gyülekezetének lelkészeként kerestem meg az ország egyik legnagyobb vállalatának vezérigazgatóját: Pakson, az atomeróműben. Ótőle reméltük azt a kisebb összegű támogatást, amely egy gyűjtés kezdete lehet. S álmodni sem mertünk volna olyan összeget, amelyet ő akkor átutalt: 1 millió forint. Az évi költségvetésünk — lelkészi fizetést is beleszámolva —, nem haladta meg akkor a 120 ezret. Naiv felméréseink szerint az orgona újjáépítése sem vett volna igénybe 5–600 ezer forintnál többet. S jóllehet, mi elszámoltuk magunkat, a gondviselés lavinája elindult. Egyre többen csatlakoztak az első adományozóhoz (természetesen szerény megkeresésre és nem automatikusan), s akkor már éreztük, olyan vágányon vagyunk, amelyet végig kell futni. Az infláció miatt pénzünk ideiglenes befektetéseként a templomot tataroztuk. Három és fél millió forint szerepel a kiadás oldalán azon a nyár végén, s még az orgonához hozzá sem fogtunk, hiszen az eredetileg megbízott mester többször módosította a határidőt.

A megújult templom mind a gyülekezet tagjait, mind a szponzorokat lelkesítette, s ekkor újabb gyűjtési hullám indult meg. Az összegyűlt, s napról napra romló pénz nem tűrt több határidő-módosítást, s ezért másik kivitelezőt kellett keresni. A naptár 1991-et jelzett, s május vége volt. Az Aquincum Orgonaépítő Kft-t váratlanul érte a megkeresés. Még váratlanabban a szűkös határidő; de a nemrég saját lábára álló cég fantáziát látott a munkában. Vezetője, szakemberei nemcsak üzletben gondolkodtak, amikor szerződést kötöttünk, hanem egy szép, egyedi feladatot, értékmentést, jó értelemben vett megmérettetést láttak.

A lázas munka jelentős része ezután már a budapesti műhelyben folytatódott Kovács Gábor igazgató vezetésével. A tervezőosztal mellett Pour László kereste az eredeti megoldások felújításának kivitelezhetőségét. Az asztalos- és a sípműhely aprólékos munkáját Varga László koronázta meg szép intonációval.

Közben Szekszárdon sem volt csönd a falak között. Nem csak a belső tatarozáson munkálkodtunk, nem csak a híres, Szabó Dezső-féle oltárképet újíttuk fel, s a karzatot hoztuk rendbe.

A megyei múzeum restaurátora, Pászner Jenő, és a város legügyesebb kezű mindent tudója, Theisz Lőrinc műveltek csodát az egykor volt romhalmaz szekrény újjáépítésével. A restaurálás aprólékos munkája nyomán ismét teljessé lettek az aranyozott fafaragások, s életre kelt a barokk angyal, amely a liturgikatörténet szerint a nyugati kapu fölött lévő orgonán az ítélet trombitáját fújja meg.

A sok kutatásban és az alapos előkészítésben Györffy István pécsi konzervatóriumi tanár volt segítségemre.

A diszpozíció — tehát az orgona eredetihez közelálló hangképe — Trajtler Gábor döntése alapján született meg. A sajátos hangzás izig-vérig barokk szín, tehát az orgonaépítés fénykorát, csúcspontját idézi.

Megújult az egész mechanika, s kiépült a pedál, hogy megszólalhasson a hangszeren a teljes, korabeli irodalom.

Három hónap kemény műhelymunka után a helyszínen folytatódott a szerelés. A fent említettek kivül Kiss Zoltán szaktudását is dicséri a hangszer. Közel hatvan nap állt rendelkezésre az avatásig. Minden nap hozott meglepetést és problémát egyaránt. Az ügy szeretete s a konstruktív együttgondolkodás és munkálkodás meghozta a végső eredményt. Komolyabb kényszer-kompromisszumos megoldások nélkül, az eredeti pompájában, az országban harmadikként a legkorhűbb „függesztett” mechanikával, megújult játszóasztallal, kiteljesedett pedállal működik s zeng, egy Magyarországon egyedülálló, kifejezhetetlen eszmei értékű hangszercsoda.

Hála azoknak, akik szívvel, lelkesedéssel, szakértelemmel, fáradsággal, önzetlen munkával, sok-sok áldozattal és adománnyal mindezt lehetővé tették.

Hiszem, hogy a hangszer sorsa több szempontból példaértékű; példa az, hogy lehetett 200 évvel ezelőtt két kis „vidéki”, eldugott faluban európai színvonalon alkotni. Példa az, ahogyan pénzszerű, egyéni érdekeket néző világban összefogott egy közösség: emberek, társadalmi szervezetek, vállalkozók és vállalatok, hogy egy kincset megmentünk, s nemcsak a magunk számára, hanem az utókornak is használhatóvá tegyünk. Az orgona értékét így már valóban nem csak a ráfordított közel négy milliárd forint jelenti.

Egy orgona megújult... Az egyszerű újsághír talán e sorok nyomán többeknek megtelik tartalommal.

Az Újszövetség színgazdagsága

A másodlagos páli levelek

Pál apostol nevét viselő néhány levelet tanítványai, illetve tanításának folytatói írták (Vö. Diakonia 1985/2.78.). Az apostol örökségét kívánják őrizni azáltal, hogy Pál nevében és tekintélyének igénybevételével fogalmazzanak. Ilyen eljárás antik szerzőknél szokásos volt, és semmiképpen sem szabad mai szemmel megítélni. Hasonló névhasználat más újszövetségi leveleknél is előfordul, amelyekkel később foglalkozunk. Iratuk élén a szerzői megjelölés az apostoli hagyomány ápolásának kifejezésére szolgált. A másodlagos páli levelek különbözősége az eredetiektől megfigyelhető a stílus, a világgép, vagy a történeti helyzet, valamint a tartalom tekintetében, melynek bizonyos része Pál apostol gondolatait hordozza.

Az első példája annak a fáradozásnak, hogy a páli örökséget a rajongók tévtanításával szemben érvényesítsék, a *thesszaloniaiakhoz írt második levél*. E levelet Pál eredeti, első leveléhez szóló kommentárként olvashatjuk (2Thessz 2,1—2). A második levél megmagyarázza, miért késik Krisztus visszajövetele. Mielőtt az Úr dicsőséges napja elérkeznék, a végső idők bizonyos eseménysorozatának kell bekövetkeznie (2,3—10). Pál az első levélben a közeli parúziával számolt: „mi, akik élünk, és megmaradunk, velük [a feltámadó holtakkal] együtt elragadtatunk felhőkön az Úr fogadására a levegőbe, és így mindenkor az Úrral leszünk” (1Thessz 4,17). A Pál neve alatt írt második levél ennek a kijelentésnek a káros hatásai ellen küzd: egyesek azt vélik, „mintha az Úr napja már közvetlenül itt volna” (2Thessz 2,2), és tétlenül várokozva, a munkától tartózkodnak (2Thessz 3,6—15).

A kolosséiakhoz írt levél

1. A világgép, amellyel ebben és az efezusiakhoz írt levélben találkozunk, eltér az átlagos bibliai világgéptől. A világ nem háromemeletes építmény: menny — föld — alvilág, hanem égi szféráktól, a „mennyeektől” beborított felület. Legalsó része maga a Föld felszíne. Fölötte, az égi terekben kozmikus hatalmak léteznek. Legfelül trónol az Isten, mellette Krisztus. Létezni annyi, mint vonatkozásban élni, kiszolgáltatva lenni a kozmosznak.

A gyülekezetben olyan szinkretista tévtanítás terjedt el, amely szerint az ő „filozófiájuk” védelmet és segítséget nyújt a fenyegető kozmikus hatalmakkal szemben. Ha „a világ elemeit”, az egyes ember sorsát is meghatározó démoni hatalmakat tisztelik, és bizonyos kultikus előírásokat teljesíte-

nek, nem kell tőlük félniük. Eszméikbe asztrális világszemlélet is belejárt: a csillagok, mint személyes hatalmak, reprezentálják ezt a mitikus kozmoszt. A tévtanítás képviselői magukat keresztényeknek, sőt éppen igazi keresztényeknek tartják. Velük küzd a levél: „Vigyázzatok, hogy rabul ne ejtzen valaki titeket olyan bölcselkedéssel és üres megtevésztéssel, amely az emberek hagyományához, a világ elemeihez, és nem Krisztushoz alkalmazkodik” (2,8). A tévelygés elméleti és gyakorlati részeire csak a levél óvó figyelmeztetéseiből tudunk visszakövetkeztetni (2,16—18.20—23). Rítusaiknak az a céljuk, hogy általa kozmikus erőkből részesüljenek.

A levélíró nem akarja a világképüket megváltoztatni. Nem tagadja kozmikus hatalmak létezését, hanem átveszi a fogalmakat, és mintegy belülről próbálja elvezetni a tévelygőket a helyes keresztény igazságra és életre. Teszi mindenekeelőtt azzal, hogy keresztény himnuszt idéz a hagyományból. (1,15—20).

A korabeli olvasó elé odaállítja a „kozmosz Krisztus-szemlélet” himnuszát (E. Käsemann). Csak kozmikus Krisztus szabadíthatja meg balga félelmektől a kolosséi keresztényeket. A hellenisztikus-keresztény ének hirdeti, hogy Krisztus a kozmosz Ura és Megváltója. „Benne teremtett minden a mennyen és a földön, a láthatók és a láthatatlanok, akár trónusok, akár uralmak, akár fejedelemségek, akár hatalmasságok: minden általa és reá nézve teremtett” (1,16). A felsorolt láthatatlan hatalmak, földöntúli erők helyett a mai ember sorsot, végzetet, átöröklést emlegetne (Karner Károly). Sőt a csillagképeknek az emberi életre gyakorolt hatását hirdető mai horoszkópok is az antik sejtelmek megújuló folytatását tükrözik. Az elsőszülöttként a halottak közül feltámadt Krisztus által békétet meg Isten „önmagával mindent, a földön és mennyekben” (1,20). A „mindent” a kozmikus erőkre is vonatkozik. A világhatalmas Krisztus kezében, és nem a kozmikus hatalmak kezében vannak a kolossébeli hívők is.

Az újszövetségi kutatás úgy látja, hogy a levél szerzője két fontos kiegészítést helyezett el a himnusz szövegében. Az „ő a feje a testnek”-megállapításhoz hozzáfűzte: „az egyháznak” (18. v.); a megbékéltetésről szóló mondatot pedig így folytatta: „békességet szerzett a keresztfán kiontott vére által” (20. v.). Az „egyháznak” szóval a szerző hangsúlyozza, hogy Krisztus teste nem a kozmosz, hanem az egyház. A himnuszban a „test” eredetileg kozmológiai jelentésben állott. Krisztus feje az egész világnak, de csak az egyház az ő teste. A Jézus keresztaláláról szóló mondat bekapcsolásával a levélíró a kereszt kozmikus hatóerejét vallja meg. A kozmosz megbékéltetése úgy történik, hogy az evangélium hirdettetik „minden teremtménynek az ég alatt” (1,23). A népek missziója kozmikus kisugárzású (E. Schweizer).

2. A krisztológia, a Krisztusról szóló tanítás és az etika szorosan összefonódik a levélben. A hit és élet elválaszthatatlan. A levél elején így ad hálát a szerző a gyülekezetért: „hallottunk a Jézus Krisztusba vetett hitetekről és arról a szeretetről, amely valamennyi szent [hívó] iránt bennetek” (1,4). Majd említi az értük való szüntelen könyörgését: „hogy tökéletesen ismerjétek meg az ő akarát minden lelki bölcsesség és belátás révén, hogy élhessetek az Úrhoz méltóan, teljes mértékben az ő tetszésére, és teremjétek gyümölcsöket mindenfajta jó cselekedettel, és növekedjétek az Isten ismeretében” (1,9—10). Ez a kérés emlékeztet zsidó imádságokra és a kumráni zsidó közösség szövegeire — jeléül annak, hogy a levélíró a hagyomány széles területéről merít, és állítja azt mondanivalója szolgálatába. Más részletek is

bizonyítják az etika beleszövődését a tanító jellegű fejtegetésekbe a levél első felében (2,2.6). A levél második része szinte teljes egészében a keresztény új életről szól (3—4. fej.). A szeretet fog át minden más erkölcsi vonást, mint például a jóság, szelídség, türelem, megbocsátás (3,12—14). A szerző külön foglalkozik a keresztény családdal, az urak és a rabszolgák viszonyával (3,18—4,1). Az intelmek olyan részletre is kiterjednek, mint a hívők magatartása a nem hívőkkel szemben (4,5—6). A keresztény ember hétköznapijaira ugyanolyan hangsúly esik a levélben, mint Krisztus igaz ismeretére.

A jó cselekedetek mögött alapvető esemény áll: a keresztények életében döntő fordulat történt. Erről a kozmikus Krisztus-himnuszt bevezető hitvallási töredék szól: Isten „megszabadított minket a sötétség hatalmából, és átvitt szeretet Fianak országába, akiben van megváltásunk és bűneink bocsánata” (1,13—14). A „sötétség” Isten-ellenes szférájából a hívő ember Krisztus uralma alá helyzetetett. A megváltás és a bűnbocsánat azonossá tétele az idézett helynek a keresztességgel való összefüggésére utal. Az uralomváltás a keresztességben ment végbe. A bűnbocsánat központi jelentősége végigvonul az egész levélen (1,14; 2,13; 3,13).

A keresztességben történt fordulatot a levélíró Pál apostol szavaihoz kapcsolódva is leírja: „A keresztességben vele [Krisztussal] együtt eltemettek beneteket, és vele együtt fel is támadtatok az Isten erejébe vetett hit által, aki feltámasztotta őt a halottak közül” (2,12. Vö. Róm 6,4—5). Isten a keresztességben összekapcsol Krisztus halálával és feltámadásával. Krisztus keresztjén végbement bűneink bocsánata és a kozmikus hatalmak feletti győzelem (2,13—15), a tőlük való megszabadulás (2,20). A keresztény embernek Krisztussal együtt feltámadt örök élete a jelenben „el van rejtve Istenben. Amikor Krisztus, a mi életünk megjelenik, akkor vele együtt ti is megjelentek dicsőségben” (3,3—4). A jó cselekedetek ennek a rejtett, de valóságos új életnek a gyümölcsei, mindhalálíg a bűnnel való küzdelemben, a megújulás szüntelen feladatában (3,3—10).

„Ha tehát feltámadtatok Krisztussal, azokat keressétek, amik odafent vannak, ahol Krisztus van, aki az Isten jobbján ül (3,1). A keresztény ember a földön jár mindkét lábával, de „felfelé” való tájékozódással — ahogyan hangzik a levél térbeli, mitikus világmérete megfelelően. A kolosséi levél is számol a parúziával, de abban a formában, hogy az a Krisztussal együtt a hívők mennyei életének nyilvánvalóvá válása lesz. (Ez a látásmód a földi halál után nem alvónak tekinti a hívő embert, mint az Újszövetség általában: a halál az odafent való életbe menetel).

A keresztesség azonban nem mágikus esemény. Az eltemetett ó-embert *hit* által támasztja fel Isten új életre. A kolosséi levél háttérében valószínűleg a keresztelési oktatás, a katechumenátus állott. Erre mutat a levél több utalása a keresztességre. Egyes kutatók a kozmikus himnuszt a keresztelési liturgia részének tekintik. A szerző szeme előtt felnőttek keresztessége lebeg. A gyermekkeresztességhez hozzátartozik későbbi személyessé válása a hitre jutásban.

A kolosséi levelet Efezusban írhatta szerzője 80 körül, ahol a páli örökséget tanítványi körben tovább ápolták és újjáformálták.

Itt vesszük sorra *Pálnak Filemonhoz írt levelét*, mely az idős apostol párányi remekműve. A kolosséi jómódú hívőnek, Filemonnak szökött rabszolgája, Onézimosz a fogoly Pálhoz jutott Efezusban, és menedéket talált nála. Az apostol keresztény hitre térítette. E rövid levéllel küldi urához, hogy fo-

gadja vissza, nem úgy mint rabszolgát, hanem mint „szeretett testvért” (16.v.). Pál nem lép fel a rabszolga-felszabadítás követelésével. Filemonra bízta, hogyan döntsön; csak a szeretet parancsához köti, mely szerint kell cselekednie. „Ez a levél a keresztény szeretet mesterien kedves példáját mutatja” — írja róla Luther.

Pálnak a Filemonhoz 55 körül írt levelét tartja kezében több mint húsz évvel később a kolossái levél szerzője Efezusban. Innen adódik, hogy a Filemonhoz írt levél üdvözléseiben szereplő nevek (2.23—24.v.) megjelennek a kolossái levél utolsó fejezetének személyi közléseiben és üdvözleteiben. Ezzel a kolossái levél írója megjeleníteni kívánta, hogy az általa írt kolossái levél Pál apostol szavának számít (E. Lohse).

Az efezusiakhoz írt levél

Ez az irat a páli örökség legfontosabb dokumentuma az Újszövetségben. Az ismeretlen szerző Pál tanítványa, aki számos gondolatot átvesz az apostol eredeti leveleiből. Ilyenek többek között: egyedül kegyelemből, hit által, nem cselekedetekért van üdvösségünk, s Jézus Krisztus által jó cselekedetekre teremtett az Isten (2,10), a szolgálathoz szükséges karizmákat Krisztus ajándéknak mértéke szerint kapja meg az egyes hívő (4,7), Isten népét zsidók és pogányok együtt alkotják (2,13). Nem kevés azonban a különbség Pál teológiája és az efezusi levél között. Ezek nagy része abból adódik, hogy a levél a környezetéből vett vallástörténeti képzetek és motívumok segítségével fejti ki mondanivalóját, s tudatosan továbbfejleszti a kinyilatkoztatás ismeretét. A szerző nemcsak Pál nevében írja a levelet (1,1), hanem meg is „szólaltatja” Pált: olvasói a levélből megismerhetik, „miként értem én a Krisztus titkát” (3,1—4). Ilyen eljárás nem szokatlan az antik irodalomban, s itt azt a célt szolgálja, hogy a szerző mondanivalójának súlyát apostoli tekintély növelje. Akkor már nagy hangsúly esett az egyházban az *apostoli* örökség ápolására.

A levél stílusa eltér Pálétól. Szoros rokonságban van a kolossái levéllel, amelyből egy részletet szinte szó szerint átvesz (Ef 6,21—22; Kol 4,7—8). A kolossái levelet is meghaladó mértékben iktat be himnikus énekrészleteket a hagyományból. Az efezusi levél is kapcsolatban van a keresztelési oktatással és hitvallással. A levél feliratából a legrégebb kéziratokban hiányzik az „Efezus” megjelölés. Az irat valószínűen körlevél volt, s az üresen hagyott helyre mindig annak a gyülekezetnek a neve került, amelyben felolvasták. Jellege szerint teológiai értekezés, a gyülekezet(ek) életére utaló konkrét vonatkozások nélkül.

1. A levél világosan két részre oszlik: a tanító részt az első három fejezet, az erkölcsi útmutatást a 4—6. fejezet tartalmazza. A kettőt összekötő szakaszból induljunk ki (4,1—16). A szerző a gyülekezeti hagyományból vette a hármas hitvallást: „Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség.” Ehhez kapcsolja Izrael ősi hitvallását, amelyet a keresztények is vallanak: „egy az Isten” (5Móz 6,4). A hármas hitvallás elé helyezi saját szavaként: „Egy a test és egy a Lélek, aminthogy egy reménységre kaptatok elhívást is.” Előttünk áll a levél központi fogalma: Krisztus teste, az egyház. S visszhangzik a levél fő alapgondolata: a hatszorosan csendülő „egy” az egyház egységét hirdeti. A tömör üzenetet bevezeti az Egyház meglevő egységére alapuló felhí-

vás: „igyekezzetek megtartani a Lélek egységét a békesség kötelékével” (4,3—6).

A karizmákról szóló páli gondolatot a szerző az efezusi levél egyházfogalmának megfelelően transzponálja: a kegyelem ajándékait a különböző egyházi szolgálattevők kapták, hogy közvetítsék az egyes hívőkhöz. „Krisztus adott némelyeket apostolokul, másokat prófétákul, ismét másokat evangélistákul vagy pásztorokul és tanítókul, hogy felkészítse a szenteket a szolgálat végzésére, a Krisztus testének építésére (4,11—12). A „prófétákon” az újszövetségi gyülekezet prófétáit kell értenünk, ezt a sorrendi helyük is mutatja az apostolok után. Első pillanatra mintha Pált hallanánk. De érződik a különbség: itt már megjelent az „egyházi hivatal” (megszokott német teológiai kifejezéssel: az Amt). A hivatalviselők feladata Krisztus testének építése. A tisztések felsorolása a gyülekezet jelenébe nyúlik. De az apostoli utódlás, a szukcesszió gondolata még nem alakult ki.

A „Krisztus teste” kifejezést nem szabad az emberi testről alkotott képzetünkkel megközelíteni. Pál használja ugyan a gyülekezetre az emberi szervezet képét, de abban az összefüggésben is előkerül: az egyház nemcsak *olyan, mint* egy test, hanem *maga* Krisztus teste (1Kor 12,12—26. Vö. 12,27!). A kolosséi és efezusi levél továbbfejleszti ezt a gondolatot, s az olvasóik előtt ismert, tőlünk teljesen idegen gnosztikus nézetekkel fejt ki. A mitikus fogalmakat éppen a gnosztikus gondolkozással *szemben* alkalmazza, hogy megvédje a keresztényeket a tévtanítástól (4,14). A „test” nem egy elképzelt alak, hanem világszéles kiterjedésű üres tér. Ez a tér egyúttal mozgás is az eredettől a célíg. Az egyház Krisztus teste, a test feje pedig Krisztus — ez azt jelenti, hogy a Fő munkálja a test növekedését, más jelképes szóval építését. A Fő egyúttal az egész test is. Az egész test, az Egyház gondoskodik „ön-maga növekedéséről, hogy épüljön szeretetben” (4,16). Az egyház Krisztusban jött létre, benne áll fenn minden pillanatban, s ebből adódik rendeltetése és reménysége. Az emberek a keresztség által jutnak e testbe. A hívők Krisztusban vannak, tehát uralmának és védelmének terében élnek. A cél, hogy minden hívő eljusson „a hitnek és az Isten Fia ismeretének egységére, a felnőtt korra, a Krisztus teljességét elérő nagykorúságra” (4,12b—16).

Elmélyedve e gondolatvilágba, kiderül, hogy „Krisztus teste”, „a test feje” olyan tartalmat hordoznak, amelyet a megváltás egyéb fogalmai (Krisztus áldozati halála, kiengesztelés stb.) nem tudnak teljesen érvényre juttatni: az üdvtörténés jelenvaló voltát, az üdvösséget mint létünk állandó meghatározóját, főként pedig azt, hogy az egyház az egyes hívők *előtt* már létezik. Nem úgy keletkezik, hogy emberek vallásos meggyőződésből társulnak, hanem már *megvan*, az emberek a keresztség által „csak” belejutnak ebbe a testbe. Az Egyház Krisztus megjelenési formája és képviselője a világban. Mindent átható, kozmikus valóság, melyet átjár Istennek Krisztus feltámasztásában megmutató ereje (1,19—23). Az Egyház Krisztustól indul el, és Krisztushoz érkezik. Krisztus jelenlétének a helye. (Utalok H. Conzellmann és a katolikus H. Schlier kiváló kommentárjára.)

Azért szoltam hosszabban a levél közepén fekvő, a két fő részét összekapcsoló szakaszcsoportról, hogy izelítőt kapjunk az efezusi levél súlyos gondolati tartalmából. Még az írásmagyarázat segítségével is alig tudjuk megragadni és kifejezni a levélíró kortörténetbe ágyazódó szavainak és legtöbbször szövevényes, bonyolult mondatainak az értelmét. Közben felfedezhetjük, hogy a szokatlan, sajátos terminológia a Krisztusról való bizonyosságtétel elmélyítését

szolgálja. Figyelmeztethet arra, hogy minden kornak és környezetnek adott világgképében és eszmerendszereiben kell Krisztus örök evangéliumát megszólaltatnunk.

2. Most tekintsük át röptében a levél első fő részét: *Krisztus és az ő teste, az Egyház*. A levél az *ekklésia* görög szót az összegyűjtött értelmében használja, amelyet a mi szép magyar szavunk fejez ki: anyaszentegyház. De Krisztus teste az egyes gyülekezet is, ami főként a levél második feléből kitűnik. Jelen dolgozatban néhányszor nagybetűvel írjuk az egyházat, hogy figyelmeztessen: az egyház egészéről van szó. Az irat az Újszövetségben egyedülálló módon teszi az Egyházzal szóló üzenetet az igehirdetés és a hit tárgyává (E. Käsemann). A bevezető istenmagasztalás (1,3—14) és könyörgés (1,15—23) tárgya Isten üdvözítő tervének áttekintése. A bűn miatt halottakat Isten Krisztussal együtt feltámasztotta és vele együtt a mennybe helyezte (Kol 2,12—13; 3,1—4 magyarázatánál már szoltunk erről), de ezt a kozmikus kitekintést hirtelen elvágja a kegyelemről szóló páli tanítás (Ef 2,1—10). Az egykor — valószínűen nem is olyan régen — *pogány* olvasók Isten közelségébe kerültek Krisztus keresztyje által, aki lebontotta a zsidókat és pogányokat elválasztó falat, s a pogányok is a zsidókkal együtt épülnek az Egyházban Isten hajlékává (2,11—22). A Szentlélek kijelentette az apostoloknak és az (újszövetségi) prófétáknak Istennek addig rejtett üdvtervét, a „titkot”, „hogy ismertté legyen most az egyház által” a kozmikus hatalmak előtt „az Isten sokféle bölcsessége” (3,1—13). A levélíró könyörög Istenhez a hívők belső megerősödéséért, és „Krisztus minden ismeretet meghaladó” szeretetének megismeréséért. Azért is imádkozik, hogy „képesek legyetek felfogni minden szentel együtt: mi a szélesség és hosszúság, magasság és mélység”. Ez a mondat a kolosséi levélnél már említett nem idői, hanem térbeli gondolkozásra vezethető vissza: az üdvösséget mint négydimenziós mennyei teret állítja elénk. Nem meglepő, hogy ennek a gondolatnak vannak gnosztikus párhuzamai. Mintha egy absztrakt festmény merev vonalai mozgásba jönnének: a hívő tekintete négy irányba fut a megfesthetetlen és kimondhatatlan valóság, az üdvösség felé (3,14—19). Isten dicsőítése zárja a levél első felét. Lelkészi pályám során legtöbbször ezzel fejeztem be a szószéki szolgálatot: „Annak pedig, aki mindent megcselekedhet, feljebb, mint ahogy mi kérjük vagy elgondoljuk, annak legyen dicsőség az egyházban Krisztus Jézus által nemzedékről nemzedékre, örökkön-örökké. Amen” (3,20—21).

3. A levél első felének ezt a címet adta az egyik kutató: A pogányok Krisztus testébe való elhívásának titka. A második felének pedig ezt: *Az elhívásnak megfelelő életvitel* (4,1—6,20). Találószerű, mert a levél erkölcsi részének bevezető mondata, mely összekapcsolja a levél „dogmatikai” és „etikai” részét, így hangzik: „Kérlek tehát titeket . . . éljétek méltón ahhoz az elhíváshoz, amellyel elhívtatok”, s rögtön következik a figyelmeztetés egymás szeretettel való elviselésére és a meglévő egység megtartására (4,1—3. Kiemelés tőlem — V. I.). A szakaszt már tárgyaltuk első pontunkban (4,1—16). A levélíró tanúsítja az Úr nevében, hogy olvasói nem élhetnek előző pogány életvitelük vétkei szerint, hanem úgy, ahogyan Krisztust megismerték (4,17—24). Ez megmutatkozik az egymáshoz való viszonyukban (4,25—32). A szerző szembeállítja egymással a régi és az új életformájukat meghatározó, a kumráni zsidó közösség gondolkozásában is nagy szerepet játszó két ellentétes szférát: a sötétséget és a világosságot: „egykor sötétség voltatok, most azonban világosság vagytok az Úrban: éljétek úgy, mint a világosság gyermekei”,

s ezt konkretizálja a szakaszban (5,1—20). A „házi táblának” nevezett intelmek foglalkoznak a házastársak, a szülők és gyermekek, a rabszolgák és uraik viszonyával (5,21—6,9). Az őskereszténység nem ismer „rabszolgakérdést”, hanem azt hangsúlyozza, hogy az urak és a szolgák Krisztusra figyelvé cselekedjenek. Végül felhív az efezusi levél Isten fegyverzetének felöltésére a gonosz kozmikus hatalmak, elsősorban az ördög támadásával szemben. A levélíró szerint végső soron nem az esendő emberi természet ellen, hanem ezen túlmenően — a levél világképének megfelelően — a „mennyben” levő hatalmak, a sötétség világának urai ellen kell küzdenie a keresztény embernek (6,10—20). E világképről a kolosséi levél áttekintésénél szöltünk. A megfeszített és feltámadt Krisztus győzelme a kozmikus hatalmak felett azt jelenti, hogy a hívő ember nincs nekik kiszolgáltatva, hanem ellenállhat. Az Egyház kozmikus szolgálata az evangélium hirdetésével a sötétség hatalmait is eléri (6,19—20; 3,9—10!). E kijelentések szerint Krisztus teste, az Egyház belenyúlik a transzcendens világba, hiszen átfog mindeneket.

A pásztorlevelek

A Timóteushoz írt két levelet és a Tituszhoz írt levelet a XVIII. század óta pásztorleveleknek hívja a teológiai tudomány. Az egyház „pásztoraihoz”, vezetőihez szóló tanácsokat, utasításokat foglalnak főleg magukban. Ugyanakkor a gyülekezetekhez is fordulnak, egyházi rendtartásokat tartalmaznak, és elhatárolják a helyes tanítást a tévtanítástól.

A címzetekhez szóló levélforma stilisztikai eszköz, amellyel írójuk Pál halála után mintegy 35—40 évvel az ő nevében apostoli tekintélyt ad mondani-valójának, és az apostoli hagyomány folyamatosságát képviseli. Timóteus és Titusz az apostol munkatársai voltak. A levelek azonban túllépnek az ő életükön és Pállal való kapcsolatukon, s már a következő nemzedékhez szölnak. Timóteus és Titusz címzettként való szerepeltetése a kontinuitást jelzi, ahogyan az apostoli örökség tovahalad az időben.

Timóteus, egy zsidókeresztény asszony és pogány apa fia valószínűleg Pál által jutott hitre („aki szeretett és hű gyermekem az Úrban”, 1Kor 4,17). Pál négy alkalommal nevezi magával együtt egy-egy levele küldőjének (1Thessz 1,1; Fil 1,1; 2Kor 1,1; Filem 1.1). Ugyanezt teszi két másodlagos páli levél (2Thessz. Kol). Pál mint bensőséges munkatársát személyes küldötteként is felhasználja, hogy meglátogassa a thesszalonikai, filippi és korinthusi gyülekezetet. Az apostol ismételten dicséri hűségét és megbízhatóságát. *Titusz* pogányból lett keresztény, elkísérte Pált Jeruzsálembé az apostolok tanácskozására, ahol elfogadták Tituszt kereszténynek körümetélkedés nélkül (Gal 2,1—3). Az apostol őt is alkalmazza küldötti szolgálatra. Titusznak ügyes tárgyalókészsége lehetett, mert az apostol megbízásából abban az időben látogatja meg a korinthusi gyülekezetet, amikor azok vitában álltak Pállal (2Kor 7,6.13; 12,17—18). Az apostol később még egyszer elküldte hozzájuk másokkal együtt, hogy a jeruzsálemi gyülekezet szegényei javára szóló adományokat összegyűjtse (2Kor 8,6.16—17.23).

A pásztorlevelek nem helyezhetők el Pál életének egyik ismert szakaszában sem. A levelek történeti utalásai nem illenek bele az apostol saját eredeti közléseinek keretébe, sem az apostolok cselekedeteiről szóló könyvbe. Ez a tény lehetetlenné teszi J. Jeremiás ama feltételezését, hogy 2 Tim 4,21 alap-

ján a levél 63 ószén íródott volna Pál római fogsága idején. Egyes kutatók feltételezik, hogy Pál kiszabadult római fogságából, utána még hosszabb misz-sziói tevékenységet folytatott, s egy második római fogság idején írta a Timóteushoz szóló második levelet. Ennek ellene mond Lukács, aki az ApCsel utolsó fejezeteiben már világosan úgy ír, mint aki tudja, hogy Pál római fogsága halálával végződött (Diakonia 1991/1. 60.). Vértanúhalála feltehetően 64-ben, a Néró nevéhez kapcsolódó keresztényüldözés idején történt. Az elmondottak nem engedik meg, hogy Pált tekintsük a pásztorlevelek szerzőjének, sem közvetlen diktálás formájában, sem közvetve úgy, hogy Pál a gondolatait szóban közölte amolyan „titkárával”, s az fejtette volna ki őket. A szellemi és teológiai távolság túl világos, s a bennük jelentkező egyházi viszonyok is későbbi korra utalnak (G. Bornkamm). Nyelvezetük és stílusuk egyébként jelentős módon eltér Pál más leveleitől. A pásztorleveleket másodlagos páli leveleknek kell tekintenünk, ez a körülmény azonban nem nehezíti, hanem megkönnyíti megértésüket.

A pásztorlevelekből elének táruló kép megfelel az első századforduló egyházi szituációjának. Nem várják Krisztus közeli visszajövetelét. Hiányzik a végső jövődő várásának eszkatologikus feszültsége. Megszűnt a keresztény lét dialektikája, a „már igen” és a „még nem” éles kettőssége. A „nyugodt és csendes élet” élése istenfélelemben — ez vált a keresztény élet alapmotívumává (1Tim 2,2). A keresztény hit feszítő erejéből „kegyesség” lett, amely nem adja fel ugyan a világtól való különbözőségét, de kirajzolódik a keresztény polgári élet ideálja.

Előtérbe kerül az apostoli hagyomány ápolása. Ez az „egészséges beszéd”, amelyet meg kell őrizniük és továbbadniuk (2Tim 1,13—14). Az apostoli hagyomány szolgálatában állnak a gyülekezeti tisztségviselők. Ezek: a püspök, a diakónusok, presbiterek. Feladatkörük pontos elhatárolásával nem találkozunk, de jellemző, hogy az utóbbi két hivatalban is a hangsúly az igehirdetésre esik (1Tim 3,13;5,17). Timóteus és Titusz neve hivatali cím nélkül szerepel. Ők az apostoli hagyomány kezesei, és a szóban forgó, Pál által alapított gyülekezetek kiemelt irányítói. Az apostoli szukcesszió, utódlás gondolata még nem vetődik fel, de az egyházi hivatalok betöltése az elődök kézrátételével történik, mely a feladat végzéséhez szükséges karizmát, kegyelmi ajándékot közvetíti. Timóteus Pál által részesül benne (2Tim 1,6), de hasonló ment végbe presbiterek által is (1Tim 4,14). A pásztorlevelekből kirajzolódó összkép már az alakuló korai katolikus egyház közelségét jelzi (E. Lohse). „Tudd meg, hogyan kell forgolódnod az Isten házában, amely az élő Isten egyháza, az igazság oszlopa és erős alapja” (1Tim 3,15).

A gyülekezeti élet rendje megszilárdul. Ezt mutatják az istentiszteleti életre vonatkozó utasítások (1Tim 2,1—5), a hamis tanítók megfegyelmezéséről szóló rendelkezések (Tit 1,10—14). Részletesen leírják a levelek, milyenek legyenek a püspök, a diakónusok és a presbiterek. Útmutatást adnak „Timóteus” és „Titusz” magatartására vonatkozólag. Rendelkezést találunk a magányos özvegyasszonyok gyülekezeti szolgálatáról és erkölcsi feddhetlenségük szükségességéről (1Tim 5,3—10).

A püspök és presbiterek „tanításra való alkalmasságára” különösen a gyülekezetekben jelentkező gnosztikus tévtanítás miatt van szükség (1Tim 3,2; Tit 1,9). A tévtanítókkal való vita mindhárom levélben ugyanarra a csoportra vonatkozik. Ez az irányzat zsidó törvényeskedést és gnosztikus spekulációkat kapcsol egybe. Etikai rigorizmust képviselnek, tiltják a házasságot, a mérsé-

kelt borivást is. „Azt mondják, hogy a feltámadás már megtörtént, és ezzel feldűlják egyesek hitét” (2Tim 2,18). A keresztség mennyei szellemi testet közvetített, s ezzel a földi test lényegtelen burokká vált e felfogás szerint (E. Käsemann).

A pásztorlevelek páli örökséget őriznek, ha meghalványodva is. A kegyelem nagysága és életformáló ereje ismételt hangot kap bennük. Egyes részletek, fordulatok, gondolatok az apostol saját leveleire utalnak. Közelebbről felderíthetetlen régi hagyományokból merítenek, és aktualizálják azokat. Szemléltetik az apostoli tanítás átmenetét az utódokra. A maguk nemében páratlan kincsei az Újszövetségnek.

A páli levelek hatása megragadóan jelentkezik az apostol ajkára adott személyes vallomásokban. Formálásuk bizonyágtevő erőre és Pál egykori helyzetébe való mély beleélésre mutat. 1Tim 1,12—15 mögött kétségtelenül fel tűnik Gal 1,13—16 és 1Kor 15,9—10. A Timóteushoz írt második levél vége a fogságban halálra szánt apostol helyzetét festi: a személyes üzenetekkel az olvasóban a levél hitelességének benyomását akarja erősíteni (G. Bornkamm). Ezt az összeállítást közvetlenül megelőzi a búcsúzó apostol megrendítő vallástétele (2Tim 4,6—8), mely Pál nem egy valóságos kijelentésére támaszkodik, ahogyan a zárójelbe tett bibliai helyekkel mutatjuk: „Mert én nemsohára feláldoztatom, és elérkezett az én elköltözésem ideje” (vö. Fil 2,17; 1,23). „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végezetre eltétetett nekem az igazság koronája” (vö. 1Kor 9, 24—26; Gal 5,5), „amelyet megad nekem az Úr, az igaz bíró ama napon; de nemcsak énnekem, hanem mindazoknak is, akik várva várják az ő megjelenését”. E búcsúszavakat nem Pál írta, de bennük hitelesen szólal meg az apostol reménysége — olyan megrendítő erővel, hogy hatásuk alól lehetetlen kitérni. Az újszövetségi kutató hozzáfűzését sem háríthatjuk el: klasszikus fogalmazásban van itt leírva az apostoli élet eredményessége, de kérdezhetjük — anélkül, hogy ezzel eldönthetnénk, nem eredeti páli levéltöredéket tartalmaz-e ez a szakasz —, vajon ilyen helyzetben Pál nemcsak a sikeréről, hanem a gyengeségéről is beszélt volna, vajon csak az ő és nem inkább Isten cselekvését magasztalta volna (H. Conzelmann).

A három pásztorlevél késői pecsét Pál apostol életművén. Évtizedekkel halála után az ismeretlen, talán Efezusban élő keresztyén író, gyülekezeti tisztviselő tanúságot tesz arról, hogy Pál apostolnak Krisztusról bizonyágtevő élete és halála jelenének drága ajándéka.

Bornemisza Péter: Ördögi kísértetekről

1579

Vajha annyi eszed, értelmed és értéked volna, hogy száz avagy ezer bölcseknek beszédit, magatartását, járását és minden cselekedetét eszedbe vehetnéd, akkor látnád, hogy egy sincs tökéletes bölcs, mert minden szempillantásban minden dolgokban fogyatkozást sandíthatnál, kevélséget, irigységet, másnevetést, telhetetlenséget, sokszor röttenetes külső bűnöket is. Ha kedig szívek titokját által látnád, és gondolatit és belső kívánságait nézhetnéd, emiatt álmélnéknél rajtok, és póknéd is őket. De Isten mind reá néz ezekre, ki békével is túri, mert tudja, micsoda az emberi romlás . . .

KULTURÁLIS FIGYELŐ

Hűlő árnyékban

Cs. Szabó László önéletírása

A kötet elején egy régi kép látható: még szoknyát viselő kislányt ábrázol hátulnézetben, arca tekintete havas apró háztetők felé fordul. A ködben elmerülő várost nézi? Vagy a jövőt, a majdan körülötte lepergő évszázadot szemléli? Mindenesetre a kötet következő 240 oldalán az évszázad tanújaként szól mindarról, amit átélt, amit látott, és amit eközben gondolt. Arra a felismerésre hamar eljutott, hogy az elmúlt kétezer esztendő két legrettenetesebb évszázada a miénk és a XIV. volt. Hogy a miénk mi mindenért, azt aligha kell felsorolnunk, de hogy vajon miért említi azt a tizennegyediket is, amelyik minket kegyesen megkímélt, arra is megadja a magyarázatot: a pestisjárvány akkor ragadta el Nyugat-Európa fele lakosságát, a másik felét megtizedelte az évekig tartó angol-francia háború, meg az az öt parasztfelkelés, ami szintén akkor vonult végig Nyugat- és Dél-Európán.

Cs. Szabó László ebben a kötetben a maga életútjáról számol be. Sajátos módon teszi: előadásokat, megírt esszéket gyűjt össze, s ezekből a — nem mindig vallomásos szándékkal alkotott — részekből bontakozik ki az élete, a történelem formálta sors, amelyhez a személyiség adta meg az alapszínt; vagyis a sok ember életébe beleszóló történelemnek mindenki másképp adja meg a választ. Ebből a kötetből tudjuk meg, hogy a közkeletűvé vált, baráti emlegetésként használatos „Cs” a Csekefalváról

származó székely család nemesi előnevéből ered, szükség is volt a jelre, mert megesett, hogy egy, a magyar irodalomban jártas, angol író megkérdezte: — „a magyaroknál minden íróat Szabónak hívnak?” — utalván Szabó Lőrinc-re, Szabó Dezsőre és Szabó Pálra.

Az író 1948-ban az emigrálás mellett döntött, mert úgy vélte, a szellem embere számára itt befellegzett, s ő inkább hazátlan vándor lesz, semmint — Nagy László szavával — „versben bujdosó”. Amikor kilép a római Collegium Hungaricum kapuján szállás, pénz, munka, tartózkodási engedély vagyis minden nélkül, úgy érzi a semmibe hull.

Volt azonban valamije, minden máhánál értékesebb, s könnyebb kincse: négy európai nyelv aktív tudása (és kilenc másik ismerete), többéves hazai rádiós múltja és írói hírneve. A magyar esszé nagy korszakának egyik oszlopos tagja ő, bár más műfajokban is hasonló eredménnyel alkotott. Szellemi atyjának Babitsot vallotta, s ezzel világnézeti alapállását, európai jelenlétét már korán jelezte, de a költőfejedelem katolicizmusával szemben őt ezer szál köti az erdélyi protestáns szellemi- és valóságos ősökhöz. Hírnevének köszönhető, hogy az angol rádió hamarosan meghívta munkatársul, s ha idejéből sokat el is rabolt, biztosította számára a gondtalan életet és az alkotáshoz szükséges nyugalmat. Szerencsére a hírszerkesztésen, fordításon kívül állandó irodalmi mű-

sora is volt; ha akart, ha nem, esszét kellett írnia. Amint maga mondta: „alkalom szüli az esszét” — az alkalom megvolt, ő élt vele, s szólt Európa nagyjairól, a görögökről és a latinokról éppúgy, mint a magyar költészet századairól; gyönyörködtetve tanított, hiszen a műfaj egyszerre szubjektív, vallomások, tanító és tényfeltáró is.

Hatalmas tudása, képzettségének villódzása minden téma mögé odavarázsolja az európai kultúra teljes horizontját, de ott érezni a hazai tájakat is; nem „áthallások” módon, hanem lényegileg, és elkerülhetetlenül. Mai Mikes Kelemen ő, aki „édes nénjének”, szülőhazájának szánja szívének kincseit, máskülönből miért is lenne a világon?!

A címadó történet a régi Kolozsvárról és az író gyermekkoráról szól; látni véljük a hajdani várost, éppúgy, mint a többi fejezetben Európa annyi részét, vele barangolunk, miközben magunkba szívjuk tájak és települések egész kultúráját; feleségével együtt kúszunk át az aknazáron, és megsiratjuk őt, amikor 1968-ban, hirtelen halálával teljes árvaságban hagyja az örök emigránst. (Mert hiszen a kolozsvári gyermekkort

leszámítva mindig annak érzi magát. előbb Budapesten, fele életében pedig a messze távolban.) Még megérte, hogy itthon is kiadják, még haza is látogatott, de végleg csak holtan tért meg Sárospatakra, 1984-ben.

Művészetének egyik titka talán tömörítő képessége: élénk varázsolt színgazdag képeiben hihetetlenül sok mondanivalót közöl, s mindezt erdélyi zammattal dúsitott érczengésű, szép magyar nyelven. Csak magyarul írt, soha más képp. Tudott volna, de nem akart. Hűtlenségnek érzi, ha megteszi.

A jelen kötet zárófejezete megkönynyíti az eligazodást az immár hozzáférhető művekben: Czigány Lóránt összeállította bibliográfiát közöl, amely 1949-től tartalmazza az író külföldi tartózkodása alatt készült műveinek címléírását. A bibliográfia második része a Cs. Szabórol írott kritikákat, tanulmányokat, cikkeket sorolja föl 1984-ig, megmutatván, hogy tilalom és távortartás ellenére milyen sok hazai pályatárs kíséerte figyelemmel a távolban élőt. (Gondolat, 1991.)

Bozóky Éva

Süle Ferenc: Vallás vagy pszichoterápia?

Korábban, ha C. G. Jung lélektanára vagy koncepciójára kíváncsi voltam, akkor saját művei mellett elsősorban Jolan de Jacobi művére támaszkodtam; ha Jung valláshoz való viszonya érdekelt, akkor Gerhard Wehr olvasmányos könyvét vettem elő; ha pedig teológiai reflexiók segítségével igyekeztem a jeles lélekgyógyász rendszerét vizsgálni, akkor Uhsadel könyvét forgattam. Természetesen sokféle más irodalom és olvasmány is létezik, melyek megbízhatóan igazítanak el a jungi lélektan szövevényes, nem könnyen érthető izgalmas labirintusában, de most egy újabb könyv került az asztalomra, ezúttal magyar szerzőtől. A jungi szellemben te-

vékenykedő Süle Ferenc pszichiáter igen fontos kérdést érint munkájában: vallás vagy pszichoterápia?

A cím kötőszava és kérdőjele is hangsúlyos. Azt jelzi, hogy a kérdésselvetés fontos, de a korábbi megszokott értelemben nem helyes. Nem lehet egy szimpla „vagy-vagy”-ra redukálni, és nem lehet a félreértések miatti manapság szokásos „is-is”-sel helyettesíteni. Fontos mű, nagyon sokat tanulhatunk belőle. Kötelező olvasmány — mondanám, ha a kifejezés nem lenne rossz emléké —, mindenesetre több, mint ajánlatos. Viszont a pusztá elolvasása nem elegendő. Nem elég az ismereteket intellektuális értelemben memorizálni,

szemináriumi keretekben kellene ezzel a témával találkozni. Mi több, a gyakorlatban, életközben, lehetőleg megfelelő vezetővel, szupervizor segítségével kellene konfrontálódni, hogy a szerző gondolatai által megszólított olvasó személyiségébe beleszervesüljön, inkorporálódjon a szerzői szándék, hogy ki-ki a saját arcát ismerje fel a tükörben.

A mű első gondolati egységében korunk diagnózisát kapjuk, s ezt a diagnózist nincs okunk megkérdőjelezni vagy kétségbe vonni, legfeljebb sajnáljuk, hogy a szűkre szabott keretek nem tettek lehetővé egy még szélesebb körű, még több példát felidéző, még mélyebbre hatoló elemzést. Valóban, korunkra jellemző a katasztrofális egyoldalúság. Az egykor hivalkodóan büszkélkedő racionalitás véstesen megcsönkította ember- és világmépünket. A torzságnak köszönhető az is, hogy még az önmegvalósítás egyébként minőségi küldetése is csupán önző, egoista hatalom-eszkallációvá lett. Miközben a ránk erőltetett racionalista világmép szembeállította a tudományt a vallással — döbbenet kell felfedeznünk az elképesztő önellentmondást —, kialakult a tudományba vetett hit, jóllehet a tudomány és az értelem nem hinni, hanem empirikus valóságokra támaszkodva, tapasztalati motívációkkal rendelkezve tudni akar. A hagyományos filozófiai gondolkodás igyekezett a megközelítési módok sajátosságai alapján precízen kijelölni az illetékességi köröket. Ennek a műnek alapvető törekvése viszont az, hogy a kétféle gondolkodásmód között hidat verjen. Arra épül, hogy a vallás egyetemes emberi lényeg, az ember lényéhez közvetlenül hozzátartozó és kikerülhetetlen igény, azaz reális humán szükséglet. Vagyis empirikus valóság, így a tudomány tárgya is.

Korunk diagnosztizálásával nincs egyedül a szerző. Ő ugyanakkor az emberi lélek kompenzációs törekvéseire is felhívja a figyelmet. Az egyoldalú racionalizmust hivatott ellensúlyozni a lé-

lektan által felfedezett tudattalan valósága — irracionális dimenzió —, a mindennapok rohanó aktivizmusával szemben a relaxáció lehet kompenzáció, vagy például az elszemélytelenítő anyagiaság valamiképpen mégiscsak indukálta az elfojtott lélek feltámasztását; az egoizmus érdekes ellenszereként tarthatjuk számon a csoportterápiás technikákat. Mindez jele annak, hogy „akarunk” gyógyulni.

A felvázolt diagnózis után terápiának is következnie kell, és ebben a tekintetben a szerzőt a jungi gondolkodásmód vezeti. Kiindulási pontja a szerinte korunkra jellemző négy kulcsfogalom: vallásos világmép (a fej dolga), vallásos lelkület (a szív ügye), vallási élmény (misztika, elragadtatás), és a vallásos életgyakorlat (Lk 6,43—44: a gyümölcsök). Éppen ezekben a kérdésekben kell nagyon világosan látnunk, hogy a világmépből ne legyen ideológia, a vallásos lelkületből rajongás, a misztikus élményből világtól való elfordulás. Mindegyiknek következményeképp az egészséges vallásos életgyakorlat vagy annak groteszk kifícamodása az alternatíva. Hogy értőbb lehessen segítségnyújtásunk a mai ember számára, Süle szerint a tudományos és vallásos gondolkodásnak kellene összetalálkoznia, egymást nem megszüntetve-kizárva, hanem kiegészítve, sőt segítve.

Csak köszönettel tartozunk a szerzőnek, aki roppant világosan és egyszerűen, mégsem bagatellizálva tanít bennünket. S nemcsak az elméleti kérdéseket érinti, hanem példák segítségével betekintést enged a gyakorlatba is, ezzel éreztetve, sejtetve, hogy itt tényleg fontos dolgokról van szó. Behatóan ismerteti Jung lélektani rendszerét; a tudattalan világát, a kollektív tudattalan és a vallás kapcsolatát, a fontos Selbst-problémát. (Ezzel az utóbbi fogalommal kapcsolatban jegyzem meg, hogy a különben lefordíthatatlan „selbst” az „ösmagunk”-kal való magyarítása kitűnő találat.) Természetesen azt is tudunk

kell, hogy egy hatalmas életművet igazából mégsem lehet pár oldalon ismertetni, de ez a pár oldal mégis hozzásegít bennünket, hogy betekintést nyerjünk gondolatrendszerébe.

Nem foglalhatunk össze mindent ebben az ismertetőben. Feltétlenül el kell olvasni még azokat is, akik a lélektan és a vallás egymást kizáró tételét vallják.

Egy mű, amely nem a szokványos és formalista kegyesség értelmében terelget bennünket a vallás felé, azzal, hogy „és mégiscsak nekünk van igazunk”, hanem igazán empiriára támaszkodva mutatja meg a lélekgyógyász a vallás elengedhetetlen szükségességét, de azt is, hogy egy igazi, tényleges utat kell bejárunk, s ez nem vallásos frázisokból áll, hanem szent tény, valóság, és amely egy belső út. A befelé vezető utak a felfelé vezető utak —, de ezek a térbeli képzeteket idéző fogalmak ne zavarjanak bennünket, mert éppen arról van szó, hogy önmagunkon át vezet az út Isten felé, aki pedig eljött egészen hozzánkig.

A mű forrásjegyzékével együtt 180 oldal. Meglepő, hogy kiadási éve 1990, s csak most jelent meg.

Még csak annyit: ezután, mint egy reflexióként, következnie kellene egy teológiai megszólalásnak, amely kritikai érzékenységgel végigvizsgál minden alapvető fontosságú tételt a teológus szemével, hogy mennyire helytálló korunk és korunk emberének az itt olvasható diagnosztizálása. Az már egészen más kérdés, hogy ki miképpen viszonyul a jungi kategóriákhoz, de egy biztos: előítéletek és elsietett ítéletek az ügynek nem használnak. Ugyanis, ha empiriákról van szó (mint archetípusok, Selbst, árnyék stb.), akkor hiába helyezkedünk tagadó álláspontra. Sőt azt is látnunk kellene, hogy mindez nem csorbítja Isten üzenetének tartalmát, hanem fordítva, növeli ama képességünket, hogy ezt a ránk bízott üzenetet esetleg még jobban megfogalmazzhassuk, megérthessük.

Ribár János

Tarbay Ede: Hirtelen ősz

A költőt a Vigiliából és a Diakoniából ismerjük, az ifjúsági író a Móra kiadásában megjelent könyveiből, a színpadi szerzőt mesejátékaiból. Csak éppen a felnőtt olvasókhöz szóló, világi folyóiratok és a könyvkiadók zárultak be előtte egy Szegeden, mintegy 30 évvel ezelőtt bemutatott drámája miatt. Verseskötete is készen állott nemsokára — Pilinszky János szerkesztette, — a címe annak is „Hirtelen ősz” lett volna, ha megjelenését meg nem akadályozza az illetékes hivatal. Különös módon a jelen kötetet szerkesztő Mezey Katalin is ezt a címet választotta, bár az előzményeket nem ismerte.

Ez a kötet gyűjteményes jellegű, felöleli az ifjúkor szépen muzsikáló verseit, átvezet az évtizedeken, boldog sze-

relmen, majd a hitves elvesztésén, halálán, gyáson át a csendes, töprengő szomorúsághoz, a korábbiaknál hosszabbra méretezett szabadvershez; a szólóízű őszi hangulatok, a kozmikus távlatú, transzcendens természetközelségtől a filozófiai mélységekig, a Tér s Idő ellen lázadásig.

Ha a versek születésének keltezését megnézzük, szembetűnik, mennyire gazdag a nyolcvanas évek termése, ahogy napjainkhoz közeledünk, mind több a vers, és mind nyitottabb a külvilág felé, régi és kortárs nevek tűnnek föl, s a történelem nagy kérdései. Dús ihletűek az ifjúkor évei is, majd 1957-től kezdve — legalábbis ebben a kötetben — elhallgat a költő, és nem is szólal meg a gyász évtizedének kezdetéig,

1973-ig. Ez a korszak a „kegyetlen requiem” jegyében telik, majd 1978-tól megint évtizednyi csöndbe menekül a vergődő lélek.

Tarbay Ede nem bőbeszédű költő, nem mond felesleges dolgokat, költészete nem fecsegve csobogó hegyi patak; ez a líra küzdelmesen tör föl a mélyből, eleven fájdalmat okozva szakad ki a lélekből, s a belső béke nyugalmat csak imádságos perceiben leli meg, mint például az Amen című 1988-ban írott versben:

Hálát adok Neked Uram, / mert a te akaratom volt az erősebb, / így elvezetél ma is hajlékomba, / engem, aki nem vagyok arra méltó, / hogy hajlékomba

jöjj, / a bűnök és a mulasztások miatt, / s leginkább, mert kívánom a halált, / de bocsáss meg, az ítéleted várom, / legyen az bármilyen, / az egyetlen, amiben még bízom, / én, aki minden másban hitemet vesztettem. / Könyörögve kérek, / addig is légy Erős Váram, / és ne vágjak a Te Órád elébe, / ne siettessem az Igazság pillanatát, / s bár nem tudhatom, melyik lator vagyok, / engedd megoldanom saruszíjadat.

Ennek a versnek a költőjétől jó lenne olyan sorokat is olvasni, amelyekben nem kívánja a halált. (Széphalom, Könyvműhely, 1992.)

Bozókya Éva

HALÁLTÁNC-BALLADA, KÉPERNYŐN

A halál Isten szolgája — keresztény hívő számára ez voltaképp természetes. Miért mégis, hogy a halál gyakran a legfőbb rém ijesztő alakjaként szerepel bennünk? Természetesen a hit hiányára vall ez, valódi vagy ösztönös büntudat következménye. Felelősségre intő, s mégis vigasztaló művészi hitvallás lett így a *Haláltánc*. Inkább ez utóbbi, tehát a remény dominál abban a magyar—német közös vállalkozásban, amelyet Königer Miklós, Berlinben élő táncművész, színész, filmrendező írt és rendezett, a berlini Jürgen Schäfer produkciójában (és társrendezésével), valamint a Magyar Televízió Fiala Művészek Stúdiójának koprodukciójában (e sorok írásakor még nem tudni mikor, de bemutatja a magyar tévé is). Összművészeti alkotás ez a tévéfilm, híven a műfajhoz: festészet, irodalom (vagyis költészet), tánc, zene, ének és a filmkép együttese hat főlemelőn a nézőre. A háttértörténet szerint Helge Leiberg festő kiállításra készül Budapesten: a helyszín a dunaparti vásárcsarnok elhagyott, üres, ravatalozó hangulatú épülete. Ott festi meg modernvonalú képeit a haláltánc-ballada szerint. A képek jelenetekké formálódva elevenednek meg. A ha-

lált Lócsei Jenő, a Deutsche Oper magántáncosa jeleníti meg. A film zenei kísérete Hugo Distler — 1931 és 1937 között Lübeckben templomi muzsikussal — halottaknap motettája, amelyhez felhasználta a Mária-templom haláltáncának dialógusait és Angelus Silesius barokk költő kórusait. Szép színes képeken látható a Halál vívódása a halálra készülő tizenhármakkal, közöttük természetesen püspökkel, orvossal, remetével, aggastyánnal s gyermekkel. A Halál sorra fejükre olvassa életvitelüket, elmulasztott lehetőségeiket, hitetlenségüket. Egyszer-másszor talál dicsérni valót is, mint a paraszt szorgos munkáját, a remete kegyességét, a gyermeki ártatlanságot, ám az ítélet Istené. A képen megjelenik a kereszt, emlékeztetve a nézőt arra, hogy a halált Jézus legyőzte, másképp illesztve a szókat: a halált Jézus győzte le. Szép, megrendítő, főlemelő a film. Befejezésül a korál arra emlékeztet, hogy a lélek az örökévalóságba születik, e világon nincs nyugalma; különös hát, ha oly nagyon szereti e világot, s a mulandókat kedveli. A művészet szavával így prédikál e film.

Zay László

DIAKONIA

Lutheran Review

Summary

*Publication of the
Lutheran Church in Hungary
Editor: Imre Veöreös
Assistant Editor: László Bizik
Editorial and Publishing Office:
H-1088 Budapest, Puskin u. 12.
Subscriptions to the above address.
To be published as a quarterly
Annual subscription: 280,— HUF.*

György Pál Gadó puts the question in his paper: Are we at a turning point or is there any prospect for changing our nature-destroying life-style? In the author's opinion one of the most critical ethical questions is whether man will take into consideration long-term values and decide against immediate material interests. The article examines the most important human factors affecting the ecosystems including population growth, increasing levels of consumption and development of new technologies. To be aware of the facts it is hard to be optimistic, however the collapse of the Communist systems offers opportunity for environmentally sound new world order.

With its huge Lutheran congregation, Békéscsaba is a significant centre of native Lutheran Slovaks, known always for their religious ardour. Besides the *Tranoscius Hymnal*, the church school and church literature, their religious life-style was succoured by traditions passed down from one generation to the other, mingled often with superstitions folk elements and beliefs. Under the title „Religious elements in Lutheran Slovak Folk and Religious Life at Békéscsaba”, the congregation's retired pastor *Gyula Dedinszky* presents a selection from his extensive researches on this subject.

The selected studies of Franz Rosenzweig, the most significant Jewish thinker of personalism, were first published in Hungarian with the title „Nem hang és füst” (No sound and no smoke) in 1990. The essay of pastor *László Donáth*

deals with the path of life of the last great thinker of the German Jews as well as with his activities and speaks about the basic visions of the 20th century's christianity concerning its identity quest. „Whenever the idea of common roots from those forces forming the conviction was lost in the church history or on the way of the Jews all over the world (Romans, 11,18), the deep secret of the Jewish — Christian joining was hidden or lost. The separation has been followed by horrible and bloody consequences” — the author states.

Imre Mécs one of the best known politicians of the Hungarian public life, being one of the leaders of the Association of Free Democrats, at the same time is a member of the Parliament for one district of the capital. The Lutheran pastor of this district is *László Bizik*, being the assistant editor of our journal at the same time. Naturally the discussion of these two persons starts with the local problems of the district and comes to the end at the political issues of the country, In the meanwhile from the prison-years of the politician up to the present problems of the nation everything comes inevitably to the surface. Their discussion is like a medical consultation, their findings may be considered as medical statements. In the „sick society” the church has not been able to keep her sound stability either and now is permanently tempted by claiming privileges. With modelling the community building and the moral life the church still can heal the society as a whole in order to introduce and stabilize the freedom, truth and love in it.

DIAKONIA

Lutherische Rundschau

Aus dem Inhalt

In seinem Beitrag „Am Wendepunkt? oder: Haben wir eine Chance, unsere naturzerstörende Lebensweise zu ändern?“ begründet Forstingenieur *György Pál Gadó*, warum er es für eine der aufregendsten ethischen Fragen hält, ob der Mensch fähig ist, um langfristiger Ziele willen gegen sein momentanes materielles Interesse zu entscheiden. Der Artikel behandelt die das Ökosystem belastenden wichtigsten menschlichen Faktoren Bevölkerungswachstum, ständig zunehmende Konsumption und Entwicklung der Technologien. In Kenntnis der Fakten ist es nicht leicht optimist zu bleiben, auch wenn der Zusammenbruch der kommunistischen Systeme die Schaffung einer aus Umweltschutz-Gesichtspunkten vernünftigen neuen Weltordnung ermöglicht.

Ein bedeutendes Zentrum der evangelischen Slowaken in Ungarn ist Békéscsaba mit seiner sehr großen Gemeinde. Die evangelischen Slowaken von Békéscsaba waren seit je für ihren Glaubenseifer bekannt. Ihre religiös geprägte Lebensweise wird außer vom *Tranoscus-Gesangbuch*, von Kirche, Schule und kirchlicher Literatur noch aus einer weiteren Quelle gespeist: aus den von einer Generation an die nächste weitergegebenen Bräuchen, vielfach abergläubischen Elementen des Volksglaubens. *Gyula Dedinszky*, ihr Gemeindepfarrer i. R., bietet eine Auswahl seiner diesbezüglichen umfangreichen Forschungsergebnisse unter dem Titel „Religiöse Elemente im Alltag der evangelischen Slowaken von Békéscsaba und Volkselemente in ihrer Religiosität“.

Eine Auswahl der Studien Franz Rosenzweigs, des bedeutendsten jüdischen Denkers des Personalismus, erschien 1990 unter dem Titel „Nicht Stimme und Rauch“ erstmals in ungarischer

Herausgegeben von der Lutherischen Kirche in Ungarn
Chefredakteur: Imre Veöreös
Beauftragter Redakteur: László Bizik
Schriftleitung und Verlag:
H—1088 Budapest, Puskin u. 12.
Erscheint vierteljährlich.
Bestellung an die obige Adresse.
Abonnement pro Jahr: 280,— Ft

Sprache. Pfarrer *László Donáths* Essey beschäftigt sich mit dem Lebenslauf, dem Werk und den für die Identitätssuche des Christentums im 20. Jahrhundert grundlegenden Visionen des letzten großen Denkers des deutschen Judentums. „Sooft in der Geschichte der Kirche oder auf dem Wege des weltumspannenden Judentums diese Anschauung von der gemeinsamen Verwurzelung unter den die Überzeugung bildenden Kräften (Rm 11,18) verloren ging, verbarg oder vergaß man das tiefgründige Geheimnis der jüdisch-christlichen Verbundenheit. Die Trennung hatte schreckliche und mörderische Folgen“ — bekannt der Autor.

Einer der in der ungarischen Öffentlichkeit bekanntesten Politiker und Leitungsmitglied der größten Oppositionspartei, des Bundes Freier Demokraten, *Imre Méc*s, ist zugleich Parlamentsabgeordneter eines Budapester Stadtbezirks. Sein Gesprächspartner ist Pfarrer desselben Stadtbezirks und beauftragter Redakteur unserer Zeitschrift, *László Bizik*. Ihr Gespräch setzt selbstverständlich bei den Problemen im Bezirk ein und endet natürlich bei der Landespolitik. Unumgänglich kommt dabei von Haftjahren des Politikers bis zu den jetzigen Problemen im Land alles zur Sprache. Ihr Gespräch ist wie ein ärztliches Konsilium, und ihre Feststellungen sind Befunde. In dieser kranken Gesellschaft kann auch die Kirche nicht gesund bleiben und ist der Versuchung ausgesetzt, Privilegien zu beanspruchen. Dennoch kann aber die Kirche mit ihrem Beispiel der Gemeinschaftsbildung und Moral die ganze Gesellschaft heilen, so daß sich in ihr Freiheit, Liebe und Wahrheit verwirklichen können.

Außerdem bringen wir das *vollständige Inhaltsverzeichnis* in englischer und deutscher Sprache.

Contents

- Tamás Fabiny:** Expecting for peace (Luke 9, 51—56)
György Pál Gadó: At a turning point? or — Is there any prospect for changing our nature-destroying life-style?*
- Gyula Dedinszky:** Religious elements in the everyday life of the Lutheran Slovaks in Békéscsaba, some folk elements in their religiousness*
- István Fried:** Pastors' discussion on the Slovakian literature language in 1846
László Donáth: I do remain Jewish — Franz Rosenzweig, the prophet of dialogue*
- György Rába:** On the plateau of poems
Poems of Sándor Sarkady
István Jelenits: Evangelical aesthetics of János Pilinszky II.
László Bizik—Imre Mécs: Interview made by a pastor with his own representative in Parliament*
- Emil Koren:** Encounters with Sándor Tatay
László Boda: Inculturation of the Latin epic — Vergilius and Dante
László Benczúr: Development in the work among the children after the World War II.
Károly Hafenscher, Jr: The organ at Szekszárd again in its original self
Imre Veöreös: Colourful pluriformity in New Testament — Secondary epistles of Paul
János Mányoki: Selection from papers of Hungarian preachers
Cultural Review: László Cs. Szabó: Under chilling shadow (*Éva Bozóky*) — Ferenc Süle: Religion or psychotherapy (*János Ribár*) — Ede Tarbay: Autumn is immediately coming (*Éva Bozóky*) — Danse macabre (*László Zay*)

*Brief resumee of article on Page 79

Inhaltsverzeichnis

- Tamás Fabiny:** Nun soll endlich Frieden sein! (Lk 9,51—56)
György Pál Gadó: Am Wendepunkt? oder: Haben wir eine Chance, unsere naturzerstörende Lebensweise zu ändern?*
- Gyula Dedinszky:** Religiöse Elemente im Alltag der evangelischen Slowaken von Békéscsaba und Volkselemente in ihrer Religiosität*
- István Fried:** Pfarrerdebatte in 1846 über die slowakische Literatursprache
László Donáth: „Ich bleibe Jude“ — Franz Rosenzweig, der Prophet des Dialogs*
- György Rába:** Auf der Hochebene des Gedichtes (Gedicht)
Gedichte von Sándor Sarkady
István Jelenits: János Pilinszkys Evangeliumsästhetik II
László Bizik—Imre Mécs: Ein Pfarrer spricht mit seinem Parlaments-abgeordneten*
- Emil Koren:** Meine Begegnungen mit Sándor Tatay
László Boda: Die Inkulturation des lateinischen Epos — Vergil und Dante
László Benczúr: Die Entwicklung der Arbeit mit Kindern in unserer Kirche nach dem Zweiten Weltkrieg
Károly Hafenscher jun.: Die Orgel in Szekszárd klingt wieder wie früher
Imre Veöreös: Der Farbenreichtum des Neuen Testaments — Die sekundären Paulusbriefe
János Mányokis: Auswahl der Schriften ungarischer Prediger
Kulturelle Rundschau: László Cs. Szabó: Reptil im Schatten (*Éva Bozóky*) — Ferenc Süle: Religion oder Psychotherapie (*János Ribár*) — Ede Tarbay: Plötzlicher Herbst (*Éva Bozóky*) — Totentanz, tv-film (*László Zay*)

*Kurze Zusammenfassung des Artikels

DIAKONIA

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

Igék a szegénységről
A szegénység a teológiában
Szegények és elszegényedés
A szegénység kihívása
Szegényeket Támogató Alap
Mi lesz a szegényekkel?
A teológiai gondolkozás szabadsága
Művi abortusz etikailag
Művi abortusz szociológiailag
Művi abortusz pasztorálisan
Nemes Nagy Ágnesről
Az Újszövetség színgazdagsága
Szobormeditációk
Kulturális figyelő

1992/3

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ
FOLYÓIRATA

XIV. évfolyam

1992. 3. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

VEÖREÖS IMRE szerkesztő
BÍZIK LÁSZLÓ helyettes szerkesztő

Andorka Rudolf
Bárdossy György
Bozóky Éva
Cserháti Sándor
Fabiny Tibor
id. Fasang Árpád
Fiers Márta
Frenkl Róbert
ifj. Görög Tibor
Harmati Béla
Jánosy István

Kneffel Pál
Kovácsházi Zelma
Muntag Ildikó
Pröhle Károly
Reuss András
Rédey Pál
Sólyom Jenő
Szebik Imre
Szelényi Iván
Szokolay Sándor
Vankó Péter

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya — Felelős kiadó: Veöreös Imre — Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VIII., Puskin u. 12. I. em. Postacím: 1447 Bp. Postafiók 500. — Tel.: 138-23-60 — Megjelenik évente négyszer — Előfizetési díj 280,— Ft, egyes szám ára 70,— Ft — Megrendelhető fenti címer, külföldre való küldésre is. Külföldi példány után a postadíj további 70,— Ft — Utcán árusítja a Magyar Posta — Kapható a kiadóhivatalban, az evangélikus lelkési hivatalokban, a Protestáns Könyvesboltban (Bp. IX., Ráday u. 1.), valamint az Írók Boltjában (Bp. VI., Andrássy út 45.) Csekkszám: 516—220 278 — Széchenyi Nyomda, Győr 92. 20372 — Felelős nyomdavezető: Nagy Iván igazgató
Index: 25 198 ISSN 0139—1593

Tartalomjegyzék

- 3 Igék a szegénységről
- 4 *Reuss András*
A szegénység a teológiában
- 9 *Mányoki János* válogatása *Tessedik Sámuel* önéletrajzából (továbbá 13., 20., 23., 52., 56. o.)
- 10 *Kolosi Tamás*
Szegények és elszegényedés
- 14 *Tóth István György*
A gazdasági alkalmazkodási kihívás és a társadalompolitikai válaszok
- 21 *Soltész Beáta*
Túl az illegalitáson
Pillanatképek a Szegényeket Támogató Alap életéből
- 24 *Lafferthon Judit*
Kik azok a szegények és mi lesz velük?
Sajtóbeli nézetek összefoglalása
- 28 *Csepregi Béla*
Hilscher Rezső
A szegények iránti felelősség keresztény elkötelezettje
- 30 *Bizik László*
A teológiai gondolkodás szabadsága
- 38 *Reuss András*
A művi abortusz — etikai összefüggésekben
- 41 *Forgács Jenő* szobrai *Bizik László* szövegével
- 50 *Andorka Rudolf*
A művi abortusz — a demográfia nézőpontjából
- 53 *Bizik László*
A művi abortusz — lelkipásztori összefüggésben

- 55 *Ferencz Győző*
Nemes Nagy Ágnes (1922—1991)
- 57 *Veöreős Imre*
Az Újszövetség színgazdagsága
A többi levél (Zsid, Jak, 1Pt, Jud, 2Pt)
- 67 *Kovács Imre*
Téli fák ködben (vers)
- 68 *Kulturális figyelő*
Biblia — Kazinczy Ferenc szavaival (*Fabiny Tibor*) — Tomka Miklós:
Magyar katolicizmus 1991 (*Bárdossy György*) — Európai Protestáns
Nagygyűlés Budapesten (*B. L.*) — Botta István: Huszár Gál élete, mű-
vei és kora (*Ötvös Péter*) — Juliana Ray: Jövevények és vándorok (*Bo-
zóky Éva*) — Barlay Ö. Szabolcs: Balassi Bálint, az istenkereső (*Veöreős
Imre*)

●
E szám témái: *szegénység — abortusz*

A következő szám témája: *kisebbség*

●
Tessedik Sámuel (1742—1820) szarvasi evangélikus lelkész, író, pedagógus,
a gyakorlati irányú népnevelés és a hazai mezőgazdasági kultúra kiemelkedő
úttörője. Születése 250. évfordulója alkalmából jelen számunkban néhány
részletet közlünk önéletrajzából.

Tessedik Sámuel: Önéletírás. Ford.: Zsilinszky Mihály
— in: *Tessedik Sámuel — Berzeviczky Gergely: A parasztek állapotáról Ma-
gyarországon*
(Vál., szerk. . . : Zsigmond Gábor.) Bp. 1979. Gondolat (A magyar néprajz
klasszikusai.)

●
A DIAKONIA melléklete: *Meditáció képből és szóban.* *Forgács Jenő* szobrai
Bízik László szövegével.

JELEN SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Andorka Rudolf akadémikus
Bárdossy György szociológus
Bízik László lelkész
Bozóky Éva újságíró
Csepregi Béla lelkész
Dr. Fabiny Tibor teológiai tanár
Ferencz Győző író
Kolosi Tamás szociológus

Kovács Imre lelkész
Lafferthon Judit szociológus
Dr. Mányoki János könyvtáros
Ötvös Péter irodalomtörténész
Dr. Reuss András teológiai tanár
Soltész Beáta szociológus
Tóth István György szociológus
D. Veöreős Imre lelkész

Igék a szegénységről

Ha atyádfia elszegényedik és tönkremegy melletted, segítsd őt és ne végy tőle uzorakamatot s ne végeztess vele rabszolgamunkát. Amikor földetek termését learatjátok, ne arassátok le egészen a mező széléig, és az aratás közben az elhullottat ne szedjétek föl. Szőlődet se böngészd végig, és a szőlőben lehullott szemeket ne szedd föl. Hagyd ott azokat a nyomorultaknak és a jövevényeknek.¹

Mivel ti kihasználjátok a nincstelent, és gabonaadót szedtek tőle, ezért bár faragott kőből építtetetek házakat, nem fogtok bennük lakni, bár gyönyörű szőlőket ültettetek, nem isszátok azok borát. Tudom, hogy milyen sok a bűnötök és mily nagyok vétkeitek; sanyargatjátok az igazat, elfogadjátok a megvesztegetést és elnyomjátok a szegényeket a kapuban.²

De halljátok meg ezt ti, akik a szegények vesztét kívánjátok, és ki akarjátok pusztítani az ország nyomorultjait! Mert így beszéltek: Mikor múlik el az újhold, hogy gabonát árulhassunk és a szombat, hogy gabonával kereskedhessünk, kisebb vékával, nagyobb súlyokkal és hamis mérleggel csalva, hogy megvehessük a nincsteleneket pénzen, a szegényeket egy pár saruért, és eladhassuk a hulladék gabonát?³

Boldogok vagytok, szegények, mert tiétek az Isten Országa.
Boldogok vagytok, akik most éheztek, mert majd megelégtettek.
Boldogok vagytok, akik most sírtok, mert nevetni fogtok.
De jaj nektek, gazdagok, mert megkaptátok vigasztalásokat!
Jaj nektek, akik most jóllaktatok, mert éhezni fogtok!
Jaj, akik most nevettek, mert gyászolni és sírni fogtok.⁴

Júdás így szólt: „Miért nem adták el inkább ezt a kenetet háromszáz dénárért, és miért nem juttatták az árát a szegényeknek?”. De ezt nem azért mondta, mintha a szegényekre lett volna gondja, hanem azért, mert tolvaj volt, és a nála lévő erszényből elszedegette, amit beletettek. Jézus erre így szólt: „Hagyd, hiszen a szegények mindig veletek lesznek, de én nem leszek mindig veletek!” Testvéreim, ha belép hozzátok a gyülekezetbe fényes ruhában egy aranygyűrűs férfi, és ugyanakkor egy szegény is belép kopott ruhában, és ti arra figyeltek, aki a fényes ruhát viseli, sőt ezt mondjátok neki: „Te ülj ide kényelmesen”, a szegényhez pedig így szóltok: „Te állj oda”, vagy „Ülj le ide a zsámolyomhoz”, nem kerültetek-e ellentmondásba önmagatokkal? Vajon nem Isten választotta-e ki azokat, akik a világ szemében szegények, hogy hitben gazdagok legyenek? De ti megszégyenítettétek a szegényt. Vajon nem a gazdagok hatalmaskodnak-e rajtatok?⁵

Mert ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelmét;
hogy gazdag létére szegénnyé lett értetek,
hogy ti az ő szegénysége által meggazdagodjatok.⁶

1 3Móz 25,35; 19,9–10 2 Ám 5,11–12 3 Ám 8,4–6 4 Lk 6,20–21.24–25
5 Jn 12,4–8; Jak 2,2–6 6 2Kor 8,9

A szegénység a teológiában

Régi tervünk válhat valóra ettől a számunktól kezdve. Az évenkénti kétszeri megjelenés nem tette lehetővé, hogy súlypontokat képezzünk, mert nem köthettünk le egy számot részben sem egyetlen témának. A negyedévi folyóirat megadja a lehetőséget, hogy helyet adjunk a tematikus szerkesztésnek is. Így egy-egy szám első felében egy kiemelt témával foglalkozhatunk, s a szám második felében következik a folyóirat megszokott programjának kifejtése. Az első téma, melynek jelen számunk közel 30 oldalát szenteljük: a szegénység. A rendszerváltás óta, immár több mint két éve, nyíltan beszélhetünk ebben az országban arról, ami előzőleg is egyre inkább égető kérdés volt, de nem kaphatott szót nyílt színpadon. Az államnak, a társadalomnak, de egyesek százazreinek is a legnagyobb gondja a gazdasági élet kibontakozását gátló, sokak napi életét megkeserítő anyagi elégtelenség. Ezzel a megállapítással nem állítjuk háttérbe a szellemi értékeket. Éppen egyházi oldalról kell látnunk, hogy egy nemzet támasza s talpköve az erkölcs, s az élet színét és gazdagságát a kulturális javak jelentik. De éppen az anyagi források szűkössége, nem egyszer egyenlőtlen elosztása fejleszti vissza az elért kultúrni-vót is.

Ez a meggondolás vezetett bennünket, hogy bár egyházi folyóirat vagyunk, a szegénység problémáját elsősorban szociológiai szempontból közelítsük meg. A szám élén mégis Isten ígéje áll, amely nélkül semmihez jól nem foghatunk, legalábbis mi, hívő emberek. Ezt követi az alább olvasható teológiai cikkünk, mely végigtekinti, hogyan találkozott a kereszténység az idők folyamán a szegénység állapotával. Őszintén megvalljuk, hogy az egyház a történelmi korszakokban nem talált jó megoldást, amivel segíthetné a világot. De ez nem ment fel az alól, hogy napjaink fokozott kihívása egyházi közösségeket és az egyes hívő embert sarkalljon a gondolkozásra és tettekre.

A négy cikk — egyike, másika tanulmánynak beillő — tudományos gondossággal keresi a diagnózist és a kibontakozás útját. Valamikor talán leszűkülhetett a szegénység orvoslása jótékonyosságra, de ez akkor is önbecsapás volt — jómódúak saját lelkiismeretének megnyugtatóására. A modern világban csak megfelelő gazdaság- és társadalompolitikával lehet kezelni a szegénységet. Hogy ez mit jelent a mi helyzetünkben, amikor a rendszerváltás ajándéka, a szabadság beköszöntése szinte ölünkbe hullott a történelem Urától, ugyanakkor mély gazdasági válsággal kapcsolódott össze, ezt cikkíróink több oldalról világítják meg. Mindenekelőtt a nyílt szembenézést köszönöm meg nekik: az elszegényedés folyamatát nem lehet megállítani, de lankadat-

lanul küzdeni kell az árral, s lehet is. Ne sajnálják olvasóink a szellemi fáradtságot, melyet a cikkek némely része a szakkifejezések miatt okoz. A lényegyet ezeken a tudományosan fogalmazott helyeken is meg lehet ragadni. Na és — kérdezhetné valaki —, miért fontos ez, amikor nekem nincs kezemen politikai hatalom, s még csavar sem vagyok a társadalmi-gazdasági átalakulás országos gépezetében? Két okból — felelem az illetőnek. Átfogóan látva a szegénység problematikáját, nyugodtabban tudjuk elhordozni azt a terhet, sőt félelmeket, amelyek a mi családunkat érintik ebből a folyamatból. Saját közérzetünk is javul általa. Úgy nézzük a gazdasági szerkezetváltás bennünket sújtó tüneteit, mint egy elkerülhetetlen hátrányt a jobb jövő épülésében. Másrészt tudatosan vállalhatjuk az alkalmazkodási kényszert, amelyet az egyik tanulmány kifejt, s ez nekünk is, a köznek is hasznos.

Az egyház közvetlen segítséget a gyülekezeteken át tud nyújtani a szegényeknek. Nélkülözhetetlennek tartom, hogy lelkészek és presbiterek gyakorlatilag vegyék számba, mit tehetnek gyülekezetük látóhatárába eső szegényekért rendszeres, szervezett segítségként. Ebbe a segélyezésen kívül a tanácsadást is beleérttem. Minden evangélikus gyülekezetnek amolyan családsegítő központnak is kell lennie. Jézusi parancs azokon segíteni, akikkel találkozunk az „úton”. Az irgalmas samaritánus nem ment el közönyösen a sebesült mellett, aki éppen az ő országútján feküdt. V. I.

Vitán felül áll, hogy a szegénység kérdése végigkíséri a kereszténység történetét és egész teológiai gondolkodását is. Még az az állítás is megkockáztatható, hogy a kereszténység sokkal intenzívebben foglalkozott a szegények dolgával olyan korokban, amikor a szociális kérdés különösen is égető problémává lett: ilyenkor mindig megsokasodott a szegénységgel foglalkozó írások száma, mintegy tükrözve a gyakorlati erőfeszítéseket. Ennek ellenére elmondható, hogy a szegénység kérdésével a szervezett egyház és a kereszténység nem birkózott meg. Nem tudott ugyanis megszabadulni attól a benyomástól, hogy nem mutat igazán példát, hogy bizonyágtétele negatív és hitelt vesztett, amint többek között Gustavo Gutiérrez¹ megfogalmazza, és hogy a problémát sem gyakorlatában, sem elvileg megoldani nem volt képes. Ennek ellenére hallatlanul lebilincselő tanulmány a problémával való tusakodást végigkövetni.

Az anyagi javak igenlése alapvetően jellemzi az ószövetségi gondolkodást. Meglétüket Isten áldásának tekintik (Zsolt 1,3; 112,1,3; Jer 17,8), s az isteni ígéretek jórészt a bőség és jólét (5Móz 28, 1—14; Jób 42,7—16), a fenyegetések a nyomor és nélkülözés képeit használják (5Móz 28, 15—68). A mannával Isten úgy gondoskodik naponként a pusztában a népről, hogy az egyik embernek ne legyen több, mint a másiknak (2Móz 16), s hasonlóképpen már az igen korai törvények is védik a szegények jogait. Több rendelkezés (pl. szombatév) célja, hogy ismételten visszaállítsa az eredeti tulajdonviszonyokat, ezzel megőrizve minden izráeli család létét és egyenlő esélyét. A próféták, mint például Amósz vagy Ézsaiás a királyság korának gazdasági megelevenedése és szociális polarizációja idején Isten nevében szólnak az igazságtalanságok ellen, az ősi törvények védelmében, szinte egyetlen későbbi forradalmi retorika által felül nem múlt élességgel. A gazdagság itt semmiképpen sem áldás, hanem bűn, melyért büntetés jár. Ezékiel „utópiája” (48. fejezet) azt vázolja fel, hogy majd egyszer újra, az új országban, mindenkinek meglesz a maga jussa, mely kinek-kinek egyenlőséget és megélhetést biztosít. Sem a ba-

bilóni fogság előtti, sem a fogság utáni korra tekintve nem tartható a bibliai bölcsességirodalomnak sem az életbölcsessége, mely szerint a szegénység a lustaság következménye (Péld 6,6—11; 10,4k; 20,4.13; 21,25), sem az a szemlélete, mely az isteni viszonzás igazságosságát vélte felfedezni jólétben vagy szegénységben. Meglátják a gazdagság és a szegénység veszedelmét egyaránt (Péld 30, 8), s azt is, hogy a szegény is lehet tisztességes (Péld 19,1,22; 28,6). S felerősödik az a hang, hogy Istennek az ő nevében oltalmat kereső szegény és nincstelen népre van gondja (Zof 3,12).

Jézus az ószövetségi gondolatokat viszi tovább, amikor — Ézsaiást idézve — küldetését a szegényeknek hirdetett evangéliumban foglalja össze (Lk 4, 18), amikor a hegyi beszédben a szegényeket mondja boldognak. Máténál (5,3) a „lelki szegények” s Lukácsnál (6,20) a „szegények” igazában nem két különböző vagy ellentétes csoport, hiszen nem a boldogság feltételének meghatározásáról van szó, nem is arról a képességről, hogy az ember nyitott legyen Isten számára,² hanem inkább arról az emberileg kilátástalan és reménytelen helyzetről, melyet nem elérni szeretne az ember, hanem amelyben inkább testileg-lelkileg egyaránt szenved, s melyben az embernek nincs más lehetősége, mint Istenben reménykedni. Jézus ennek nemcsak ígérését, hanem kezdetét hozza. A példázatbeli gazdagnak nem az a bűne, hogy gazdag, hanem az, hogy érzéketlen a közvetlen közelében sínylődő Lázár nyomorúsága látán, s Lázárnak a szegénysége nem olyan erény, melyet követni kell (Lk 16,19—31). Az alamizsnálkodással való mennyei kincsgyűjtés (Lk 12,33—34) az anyagi javaknak a jó felhasználása, mert segít az embereknek, és összehangban van Isten akaratával, aki éppen a felebaráti szolidaritás ilyen és ehhez hasonló hétköznapi cselekedeteit kéri számon egykor (Mt 25, 31—46).

Az első jeruzsálemi gyülekezet magától értődően gondolja szegényeit (ApCsel 2,45; 4,32—37), mert ezt a Krisztus-hit velejárójának tartja. Pál pogánymissziójának egyetlen feltételül a jeruzsálemi apostolok azt szabták, „hogy emlékezzünk meg a szegényekről” (Gal 2,10; vö. ApCsel 15). Pál aztán ezt a munkát sok gyülekezet megmozgatásával végezte is (Rm 15,25—29; 1Kor 16,1—4; 2Kor 8—9). A példa Krisztus, aki „gazdag létére szegénnyé lett” értünk (2Kor 8,9), aki „szolgai formát vett fel” (Fil 2,7). A gyülekezetek tagjai egyrészt szegények, lenézettek, nincstelenek (1 Kor 1,26—31), másrészt szegények támogatnak szegényeket (2Kor 8,2). A praktikus Jakab-levél az igazi kegyességnek és istentiszteletnek az árvák és özvegyek meglátogatását tartja (1,22), nem elégedik meg azzal, ha a nélkülözők valódi segítség helyett csak jó szót kapnak (2,15—16), és az aratók bérét visszatartó és dőzsölő gazdagok magatartására semmiféle mentséget nem talál. Még a szelíd hangú első jánosi levél is határozott abban, hogy a felebarát szüksége előtti bezárkózás semmiképpen sem fér össze Isten szeretetével (1Jn 3,17).

Izgalmas feladat végigkísérni a bibliai szempontok érvényesülését az egyháztörténet folyamán. Ernst Troeltsch,³ Heinz Vonhoff⁴ és Julio de Santa Ana⁵ — hogy sok más közül csak ezeket a kiragadott példákat említsük, — teljesítették ezt a feladatot. Rendkívül gazdagon rajzolódik ki, hogy a fiatal kereszténység bibliai (ószövetségi) örökségként hozza magával a szociális érzékenységet, a munka parancsát és a munka béréhez való jogot.

Az apostoli atyák korában elevenen élnek és igen gazdag változatossággal szólalnak meg olyan intések, melyek a szegényekre figyelést és a gazdagság veszélyeit vésik a keresztények szívébe. A 3. századból való Didaszkalia ar-

ról tanúskodik, hogy szervezett gondoskodás folyt a szegényekről, hiszen ennek irányítása a püspök megemlített feladatai közé tartozik. A későbbi iratok pedig azt mutatják, hogy egyre nagyobb gond lett a gyülekezetben a gazdagok befolyásának a növekedése. Sok követőre találnak a remeték, akik mintha a gyülekezetekben egyre kevesebb lehetőséget látnának Krisztus szegénységben való követésére, ezért távolra vonulnak az emberektől. Kialakul azonban ennek az elvonulásnak az a formája is, amely úgy éli meg a szegénységet, hogy az egyének szegénysége mellett a közösségnek lehet tulajdona vagy vágya. Az ókorban és a középkorban is a szegénység, mint a test megöklésének egyik útja, önmagában is követendő érték és példa. Arbrissel-i Robert szavával: „mezítelenül követni a mezítelenül keresztre feszített Krisztust”.⁶ Az anyagiakról való lemondás lelki magatartás is, melynek jele és próbája a nélkülözőknek adott segítség. A szegénységet tágan értelmezik: az elemi szükségletek (étel, ital, ruha) nyújtásán túl foglyokat váltanak ki, gyermekeket és idegeneket fogadnak be, a betegeket ápolják. Nemcsak alamizsnálkodás és jótékonykodás folyik, hanem a szegénygondozásnak bizonyos intézményei is kialakulnak.

Luther a Magnificat (Lk 1,46–55) magyarázatában⁷ először spirituálisan értelmezi a szegénységet: „az éhezők szó sem azokat jelenti, akik élelemben szűkölködnek”, hanem „akik ezt az állapotot szívesen viselik, vagy vállalják”, hiszen még mélyebben azok vannak, akik gonoszságuk miatt szenvednek. A szent atyáknak viszont nem jelentett hátrányt, hogy gazdagok voltak, hiszen szívükkel nem azon csüngtek. Isten „nem a külső látszat szerint ítél, hogy gazdag vagy szegény, előkelő vagy alacsony sorsú-e az ember, hanem a szellem [lélek] állapota szerint. Az emberek és társadalmi osztályok közötti különbségek e földi életben mindig meglesznek, de szíve ne ragaszkodik hozzá, se ne meneküljön tőle, vagyis ne csüngjön a hatalmasokon, és ne kerülje az alacsony sorban lévőket és a szegényt”. A gazdag a maga nyomorult voltát, s az éhezők is a maga jóllakottságát „csak a végén” tudja meg. Hitelenségünk miatt, mely egyre be akarja magát biztosítani és nem meri magát Istenre bízni, nem tudjuk megtapasztalni Isten gondoskodását. A szegénység nyomorúságát kell átélni, hogy megtapasztalhassuk Isten segítségét, és a gazdagság élvezetébe kell eljutni, hogy átéljük az összetöretést. Nincs nagyobb ígéret, mint az éhezők megelégitése, s nincs nagyobb fenyegetés, mint hogy Isten üresen küldi el a gazdagokat. Luther magyarázata úgy vezet a lelki élet mélységeibe, hogy nem vész el az anyagiaknak a materiális értelme sem.

„Egy gyülekezeti közpénztár szervezete” címen Luther 1523-ban Leisnig község és környéke részére készített rendet.⁸ Ebből megtudjuk, hogy még mindig él az a szokás, hogy vasárnaponként természetbeni adományokat, gyorosan romló és eltartható élelmiszereket is a megfelelő perselybe helyeznek a szegények részére. Ez az irat nem engedi meg az idegenek támogatását, legyenek bár szerzetesek, tanulók vagy koldusok. Viszont tíz előjáró együttes kötelessége döntenie a „betegek, szegény elaggottak, árvák és szegény gyermekek, házi szegények és idegen jövevények” segélyezéséről. A segélyezés a gyermekeknél kiterjed az iskoláztatásra vagy a megfelelő kiházasításra is. A munkaképesektől elvárható a becsületos munka, s elsősorban nem segélyt, hanem kölcsönt lehet adni. A gazdálkodáshoz tartozik a gabona közösségi készletezése is inséges évekre, akár segélyezés, akár kölcsönzés céljából. Ez a rend nem a vak alamizsnálkodást tekinti ideálisnak, amikor minden jöttment rászorulónak adnak, hiszen ez tétlenségre bátorít, hanem olyan rendet,

ahol egymást ismerő és számontartó emberek hordoznak felelősséget egymásért, s ahol képesek felmérni, mi várható el a másik embertől.

Eppen a szegénység problémájával kapcsolatosan is nagy jelentőségű volt Luthernak az a tanítása, amely mindenféle földi hivatást Isten szolgálatának tekintett, hiszen ezzel mozgósított a megfelelő életkörülményekért való fáradozásra. Felbecsülhetetlen annak hatása is, hogy egyrészt iskolák felállítását szorgalmazta, másrészt a szülőket gyermekeik, fiaik és leányaik taníttatására buzdította:⁹ „Valamely város felvirágzása azonban nemcsak attól függ, hogy rengeteg kincset gyűjtenek, erős falakat, szép házakat építenek, sok puskát és páncélt készítenek, sőt hogyha ezekből sok van, és ostoba bolondok kezébe kerülnek, annál rosszabb és annál nagyobb ama város kára. Hanem abban van a város igaz java és felvirágzása, boldogsága, üdve és ereje, hogyha minél több művelt, tudós, értelmes, tiszteletreméltó jól nevelt polgára legyen. Ezek aztán tudnak kincseket és minden jót gyűjteni, meg is tudják azokat tartani és helyesen is tudnak azokkal élni” (165—166).

A kereszténység a polgárosodással és az ipari forradalommal azonban egészen új helyzetbe került, melyben a szegénységgel és a szociális kérdéssel kapcsolatos korábbi tapasztalatai nem segítettek. Még a modern kor közigazgatásai is sokszor sötétben tapogatózáshoz hasonlítják tudományukat, hiszen nem ismerik pontos törvényeit. Ezért óhatatlan a kísérletezés és a csalódás, és időbe telik a probléma felismerése, amelyet követhet a megoldás. A kereszténységnek is nagy látónoki alakokra volt szüksége, hogy felismerje az új helyzeteket és hogy válaszolni tudjon az új kihívásokra. A 19. században megindul a belmissziói és a diakónia munka, amely persze nem képes sokkal többre, mint az európai iparosodás és kapitalizálódás áldozatainak kezdetben elég erőtlen és nem hatékony felkarolására.

Az ún. fejlődő országok szegénysége igazában csak a gyarmatok függetlenné válása után lesz ismert és égető, s az ökumenikus nemzetközi találkozók állandó témájává. Évtizedekbe telik, míg az északi félteke keresztényei között tudatosul a probléma és megindul a segélyezés. A fejlődő országok képviselői győzik meg fokozatosan a fejlett világból valókat, hogy a kereszténység veszti hitelét, ha nem segít, s hogy nem elég az alamizna. A probléma megoldásához meg kell változnia a nyugati kereszténység életmódjának és gazdasági rendjének.

Amit Kelet-Európa még a közelmúltban is elkerülhetőnek ill. megoldhatónak hitt, ti. a saját szegénységét, az szegény Lázárként itt van mindannyiunk ajtaja előtt. Bár a legmélyebb hazai szegénység is gazdagság a fejlődő országok tömegeinek nyomorúságához képest, de nem hunyhatunk szemet, mert ezek a Lázárok a mi Lázárjaink. A mindennapi alamizna nem lehet kibúvó a strukturális és életmódbeli, életfelfogásbeli változások elől, s a strukturális változások sürgetése nem ment fel a mindennapi caritas alól. Ma is azok előtt a döntések előtt állunk, mint Jézus hallgatói: a gazdagsághoz ragaszkodva elme gyünk „megszomorodott szívvel”, mint a gazdag ifjú (Mt 19,22), vagy készek vagyunk változtatni és felszabadultan adni, mint Zákheus (Lk 19,1—9).

S ennyiben hamis az a mai kereszténységet és ökumenét is megosztó szembeállítás, amely ellentétet lát az evangélium hirdetése és a diakónia között. Hiszen a diakónia illúziók kergetése az evangélium által munkált megújulás nélkül, s az evangélium is gyümölcstelen és ezért teljesen eredménytelen, ha nem jut el a szociális érzékenységig és felelősségig, vagyis a konkrét cselekvésig.

JEGYZETEK

- 1 268. old., Gutiérrez, Gustavo: *Theologie der Befreiung. Mit einem Vorwort von Johann Baptist Metz.* Kaiser: München, Grünewald: Mainz, 1982. 6. Auflage. 288 S.
- 2 279—280. old., Gutiérrez, i. m.
- 3 Troeltsch, Ernst: *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen,* Mohr: Tübingen, 1919. 994 S.
- 4 Vonhoff, Heinz—Hofmann, Hans-Joachim: *Samariter der Menschheit. Christliche Barmherzigkeit in Geschichte und Gegenwart.* Claudius Verlag: München, 1977. 356 S.
- 5 Santa Ana, Julio de: *Good News to the Poor. The Challenge of the Poor in the History of the Church. Commission on the Churches' Participation in Development, World Council of Churches: Geneva, 1977. 124 pp.*
Santa Ana, Julio de (editor): *Separation without Hope? Essays on the Relation between the Church and the Poor During the Industrial Revolution and the Western Colonial Expansion. Commission on the Churches' Participation in Development, World Council of Churches: Geneva, 1978. 192 pp.*
- 6 RGG³ I. 626.
- 7 49kk old. Luther Márton: *Magnificat. (Mária éneke).* Fordította: Takács János. Szeged 1989. 59 old.
- 8 1523. Fordította Márton Jenő. 83—113. old. in: *Luther Márton egyházszervező iratai. Történeti rendbe szedve, bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Masznyik Endre. IV. kötet. Wigand: Pozsony, 1908. 488 old.*
- 9 Luther: *Keresztyén iskolák állítása és fenntartása ügyében. 1523 Masznyik IV. kötet.*

Tessedik Sámuel

Második papi állásom Szarvas városa Békés vármegyében! Itt vizsgáló szemmel tekintettem magam körül, kerestem a költők által oly elragadó színekkel festett falusi élet egyszerűségét, és találtam együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot még a leghasznosabb javaslatok iránt is, hamisságot, gonosztságot, rögzöttséget és hiányt még a legszükségesebb dolgokban is. Kerestem cselekvő keresztyénséget, és találtam a vallás álcája alatt borzasztó zavart, hamis néphitet, babonáságot, előítéletet, ferde vallásos nézeteket, melyek a földművelő nép lelkében sötétséget, a szívben aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek.

A rám bízott tizennégy iskolának első meglátogatása alkalmával azonnal észrevettem a borzasztó slendrianizmus pusztításait, s meggyőződtem, hogy itt a legszentebb törekvés, a legvilágosabb okoskodás is csekély hatású lesz. Azért elhatároztam magamban, hogy az én eszményem szerinti mintaiskolát fogok felállítani. Elgondolkoztam afelett, hogy mennyi nehézséggel kell megküzdenem, ha a szükséges költségeket, munkásokat, tanítókat és taneszközöket ki akarom állítani. Végre is a legrövidebb, legbiztosabb, de egyszersmind legköltségesebb utat választottam, ugyanis: a szarvasi uraságtól kértem hat hold szikes földet. 1780-ban május 8-án kedvező választ nyerve, építettem egy iskolát, alapítottam kertet és könyvtárat, szereztem kellő eszközöket és gépeket a magam költségén, s négy esztendőn keresztül magam tanítottam ingyen a szarvasi mindkét nembeli nagyobb ifjúságot, hogy belőlük hely és idő körülményeihez képest értelmes embereket, jó keresztyéneket, munkás polgárokat, ügyes gazdákat és gazdasszonyokat képezzek.

Szegények és elszegényedés

A rendszerváltás a Közép- és Kelet-Európai régióban egy mély gazdasági válsággal kapcsolódik össze. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy éppen a korábbi rendszer egyre mélyülő gazdasági ellehetetlenülése eredményezte elsősorban a szovjet birodalmi rendszer összeomlását. E válságból adódóan azonban nem állnak rendelkezésre egyre bővülő források ahhoz, hogy megfelelően finanszírozni lehessen azt a történelmileg páratlan kísérletet, amelynek során egy egész régióban nagyjából egy időben kerül sor egy politikai változásra — az egypártrendszerű pártállamból a parlamenti demokráciára —, és egy gazdasági rendszerváltásra: az államszocializmusból a piaci kapitalizmusra történő átmenetre.

Magyarország — a többi volt szocialista országhoz képest — viszonylag jó feltételekkel kezdett hozzá a váltáshoz. A hatvanas évek végétől beinduló reformfolyamatok ugyanis hazánkat tették a rendszer legnyugatibb országává, itt alakultak ki a leginkább piaci viszonyok a redisztributív gazdaságon belül és mellett. Ebből adódóan — jóllehet a több éves recesszió igen erősen megviselte a lakosság jelentős részét —, a rendszerváltás első két éve nálunk zajlott le még a legkisebb veszteséggel.

Erre a következtetésre jutottunk annak a vizsgálatnak az adatai alapján, amelynek során a TARKI 1989 májusában és 1991 májusában — tehát egy évvel a választások előtt és után — felmérte ugyanazon személyek és családok anyagi helyzetét. Az 1991. évi havi nettó jövedelmek átlagosan 1,7-szer magasabbak a két évvel korábinál. Ugyanakkor a vizsgált időszak egészére az infláció 74 százalékra becsülhető, tehát lényegében a nomináljövedelmek emelkedése megfelelt az infláció kompenzálásának.

Az átlagjövedelmek változatlansága mellett viszonylag jelentősen nőtt a jövedelmi egyenlőtlenség, amit jól mutat az úgynevezett decilisek alapján való számolás. Ebben az esetben a népességet jövedelemtizedekre osztjuk, s azt vizsgáljuk meg, hogy a legmagasabb jövedelmű 10 százalék átlagjövedelme hányszorosa a legalacsonyabb jövedelmű 10 százalék átlagjövedelmének. Ez a mutató az 1989. évi 5-ről 6-ra emelkedett. Korábbi adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a nyolcvanas években csak igen enyhe volt a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése, viszont az elmúlt két évben ez felgyorsult.

A differenciálódás úgy következett be, hogy a magasabb jövedelmi csoportok ma jobban meghaladják az átlagjövedelműeket, mint két évvel ezelőtt, viszont a legalacsonyabb jövedelemtizednek az átlagtól való elszakadása nem

következett be. Ezzel szemben a középrétegek és különösen az alsó középrétegek jövedelmi pozíciója romlott jelentősen. Mivel a legalsó jövedelmi tized már korábban is a létminimum szintjén élt, és a jövedelemelosztási rendszer felülről volt — teljesítmény visszatartó hatással — korlátozott, a jövedelem-differenciálódásnak ez a módja korántsem tekinthető a legrosszabbnak. (Természetesen az ideális az lenne, ha a differenciálódás növekvő átlagjövedelmek mellett következne be.) Ez viszont azt eredményezi, hogy a romló élet-körülmények viszonylag széles rétegekben terülnek szét.

1. sz. tábla

Az egyes személyek jövedelmi pozíciójának változása 1989 és 1991 között a változás típusa a felnőtt népességen belüli arány

nomináljövedelem csökkenése	7,1 ⁰ / ₀
a reáljövedelem csökkenése	42,1 ⁰ / ₀
a reáljövedelem stagnálása	13,3 ⁰ / ₀
a reáljövedelem enyhe javulása	17,4 ⁰ / ₀
a reáljövedelem erős javulása	14,7 ⁰ / ₀
a reáljövedelem legalább megduplázódása	5,3 ⁰ / ₀

Azt látjuk tehát, hogy a felnőtt népesség felének egyértelműen romlott, s további 13 százalékanak stagnált a reáljövedelme, miközben a stagnálást is jövedelemcsökkenésként élik meg az emberek.

A férfiák jövedelememelkedése kissé meghaladja az átlagot, a nőké kissé elmarad attól. Életkor szerint a harminc és ötven év közöttiek jövedelememelkedése a legnagyobb, őket követik a fiatalabbak és a hetven év felettek, s az ötven és hetven év közöttiek jövedelmi pozíciója romlott a legerősebben. A magánvállalkozók, a férfi vezetők és a szakmunkások az infláció felett, a beosztott értelmiségiek az inflációnak megfelelően, a férfi segéd és betanított munkások, valamint a beosztott nem értelmiségi szellemiek és a női vezetők az infláció alatt és nyugdíjasok — különösen a férfiak — az inflációtól messze elmaradva növelték nomináljövedelmüket.

Míg az aktív keresők 40 százalékanak romlott, 14 százalékanak stagnált és 46 százalékanak javult a reáljövedelme, addig a nyugdíjasok 71 százalékanak romlott, 11 százalékanak stagnált és csak 18 százalékanak javult a jövedelmi helyzete. (Az elmúlt két év alatt nyugdíjba menők esetében szinte ugyanaz a helyzet, mint az egész időszak alatt nyugdíjasoknál, 72 százalékanak romlott, 7 százaléknak stagnált és 21 százaléknak javult a helyzete. Tehát igaz ugyan, hogy az abszolút szintet tekintve a friss nyugdíjasok magasabb jövedelemmel rendelkeznek, mint a régi nyugdíjasok, de a saját helyzetéhez képesti romlás náluk is lényegében ugyanolyan mérvű.)

Kísérletet tettünk arra is, hogy megnézzük a létminimum alatt élő népesség helyzetét is. Számításaink szerint 1988 és 1990 között jelentősen nőtt a létminimum alatt élők aránya.

2. sz. tábla

A létminimum alatt élő népesség aránya 1988-ban és 1990-ben (százalékban)

létminimum 1988	létminimum 1990		
	alatt	felett	összesen
alatt	4	5	9
felett	11	80	91
összesen	15	85	100

Míg 1988-ban a felnőtt népesség 9 százaléka élt a létminimum alatt, addig ez az arány két év alatt 15 százalékra növekedett. A változás drámai jellegű, s összhangban van azzal a korábbi adatunkkal, hogy a népesség felének romlott a jövedelmi helyzete és a romlás különösen az alsó középosztály esetében volt jelentős. Tehát bekövetkezett az, hogy azoknak egy része, akik eddig kevéssel a létminimum felett éltek, most a létminimum alá kerültek. Ugyanakkor láttuk azt, hogy a legszegényebbeknek az átlagtól való leszakadása nem növekedett. Tehát az állami szociálpolitika meg tudta akadályozni a legszegényebbek leszakadását, de nem volt képes a gazdasági válságból adódó terheket az alsó középosztálynál ellensúlyozni, és így ma lényegesen többen élnek a létminimum alatt, mint két évvel ezelőtt. (Ehhez kevéssel az is hozzájárult, hogy a létminimum értékek is jobban növekedtek, mint az átlagos inflációs ráta.) Ugyanakkor továbbra sem tűnnek megalapozottnak, s semmiféle adattal sem alátámaszthatók azok a sajtóban sokszor megjelenő nézetek, amelyek 30—40 százalékos létminimum alatti népességről beszélnek.

Az aránynövekedésen túl azonban különösen figyelemre méltó az, hogy mindössze a felnőtt népesség 4 százaléka az, amelyik mindkét időpontban a létminimum alatt volt s nyolcvan százalék egyik időpontban sem került ilyen helyzetbe. A létminimum alatti népesség tehát gyorsan változik, csak egy kis népességszámot az, amelyik tartósan ilyen periférikus helyzetben marad, s viszonylag jelentős azok száma, akik valamilyen kedvezőtlen esemény hatására kerülnek a veszélyeztetett zónából a létminimum alá, viszont viszonylag hamar ki tudnak kecmeregni innen.

Míndezek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a lakosság mintegy 15 százalékát kell ma egyértelműen szegénynek tekintenünk, viszont a népesség felénél az utóbbi években objektíve romló jövedelmi helyzet, s további közel húsz százaléknál romlásként megélt stagnálás figyelhető meg. Tehát az elszegényedés folyamata lényegesen szélesebb kört érint, mint a kimondott szegénység.

Tegyük még mindehhez hozzá, hogy az itt idézett vizsgálat óta eltelt egy esztendő feltehetőleg tovább növelte az elszegényedést. A reáljövedelmek enyhe csökkenése és kiváltképp a felgyorsult növekedésű munkanélküliség erre enged következtetni. (Míg 1991 májusában 4, addig jelenleg közel 10 százalék a munkanélküliek aránya.)

Ilyen körülmények között az állami és az egyre nagyobb súlyú önkormányzati, egyházi és egyéb szervezett szociálpolitika nem tehet egyebet, mint megpróbál a legszegényebbekre koncentrálni, s megkísérli megakadályozni, hogy a jelenleg létminimum alatt élő mintegy 15 százalékos életkörülményei teljesen ellehetetlenüljenek, véglegesen leszakadjanak. Ennek viszont az a következménye, hogy az alsó középrétegek egyre nagyobb arányban kell viseljék a rendszerváltás és a gazdasági válság együttes terheit, egyre nagyobb lesz azok köre, akik még nem szegények, de folyamatosan elszegényednek.

Ezt a folyamatot semmiféle „igazságosabb elosztással”, semmiféle kormányzati újraelosztó beavatkozással nem lehet megállítani. Bármennyire is cinikusan hangozzék, tudomásul kell venni, hogy az olyan hangzatos jelszavaknak, mint hogy nem engedjük, hogy a munkavállalók viseljék a rendszerváltás terheit, semmiféle reális alapjuk nincsen. Ha egy működő gazdaságot akarunk, akkor a vállalkozók terheit nem lehet növelni, a tőkefelhalmozás folyamatát segíteni és nem akadályozni kell. A piacgazdaság feltételrendszerében a piacképes teljesítményt nyújtók — s ideértem azokat a szel-

lemi teljesítményeket is, amelyek a nyugati világban piacképesek — jövedelmi pozícióját mindannyiunk hosszú távú érdekében javítani kell. Mindez szükségszerűen eredményezi a jövedelmek felfelé való differenciálódását. Csökkenő vagy stagnáló gazdaságban ennek ellentétele pedig vagy a szegélyes még erősebb — s mint erre utaltunk, feltétlenül elkerülendő — leszakadása, vagy — mint a kisebbik rossz — a középrétegek lecsúszása.

Ez a folyamat csak akkor állítható meg, ha sikerül beindítani megalapozott növekedést a gazdaságban, s a bővülő források révén elérhető, hogy a gazdagok úgy legyenek gazdagabbak, hogy ennek ne mások elszegényedése legyen az ára.

Tessedik Sámuel

Ezen gyakorlati gazdászati és ipariskolának eszméje abból állott, hogy benne a paraszt és a polgári gyermekek, nem szerint elkülönítve, úgy szerezzék meg a minden tekintetben szükséges reálismereteket, hogy emellett elég gyakorlati ügyességgel bírjanak a megszerzett tárgyismeretet az államélet különböző viszonyai között helyesen alkalmazni. Terve szerint a felső emeleten a tanárok laktak, a földszinten tantermek és dolgozószobák valának a hozzájuk tartozó rakhelyekkel együtt, mely utóbbiak egyszersmind számoló-, író- és rajziskolák is voltak.

Míg az első osztálybeli tanulók a tanteremben tanultak, addig a többi osztálybeliek a dolgozótermekben és a rakhelyeken voltak elfoglalva. Azután az első osztályt felváltotta a második, majd ezt a harmadik, s így tovább. A folyosó oly munkák számára volt berendezve, melyek nagyobb zajjal jártak, vagy melyekhez több tér kellett.

Ezen gyakorlati gazdászati és ipariskolában a különféle gyermekekhez képest több mint hatvanféle munka végeztetett, de nem egyszerre, hanem lassan egymás után idő és körülmények, lelki-testi képességek, hajlam és kedv szerint; tehát a gyermekek nem terheltek, nem osztatott ki nekik egész napi munka, hanem csak akkor alkalmaztattak, mikor arra leginkább alkalmasoknak látszottak. És e munkák mindig a helyi körülményekhez voltak szabva, s oly tárgyakra szorítkoztak, melyek mellett legtöbb érdekük volt, amennyiben vagy maguknak a gyermekeknek, vagy szüleiknek, vagy más embertársaiknak és a hazának használtak vele, s egyúttal a házi termények ügyes felhasználásával az állami kormányrendszert is előmozdították.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

A gazdasági alkalmazkodási kihívás és a társadalmpolitikai válaszok

Sokféleképpen lehet értékelni azt, ami mostanában a magyar társadalomban lezajlik. Azt azonban kevesen vitatják, hogy átalakuló társadalmunkban párhuzamosan folyik egy jelentős egzisztenciavesztési és egy komoly akkumulációs folyamat. Ebben a folyamatban a társadalom valamennyi rétegére erőteljes *alkalmazkodási kényszer* nehezedik.

Alkalmazkodnia mindenkinek kell. Alkalmazkodásra kényszerül az, aki elveszti munkahelyét, akinek az infláció elviszi a nyugdíját, aki szembekerül azzal a választással, hogy a jövőben a foglalkozási szempontból viszonylag biztos, ám a versenyszférához képest alacsonyabb jövedelmi perspektívát nyújtó állást vagy pedig a bizonytalanabb, kockázatosabb, ám esetleg nagyobb nyereségekkel járó álláslehetőséget válassza. Ennél sokkal súlyosabb alkalmazkodási kihívás éri azt, akinek nincs módja állása megválasztására. Az alkalmazkodási kihívás tehát nem jelent egyebet, mint a megélhetés, a társadalmi érvényesülés alapvető keretfeltételeinek megváltozását.

Az alkalmazkodási kényszer nem egyszeri, és valószínűleg nem is csak az átmenet időszakára korlátozódik. Az alkalmazkodási kényszer a piacgazdaság, a versenyre épülő társadalom alapvető velejárója, elválaszthatatlan tulajdonsága. A versenyhelyzetekre épülő gazdaság és társadalom éppen attól hatékony, hogy minden szereplőt addigi egyéni stratégiája folyamatos újragondolására, állandó önvizsgálatra készíteti. Az alkalmazkodási kényszer nem is új: a hetvenes-nyolcvanas években a „második gazdaság”-ban való részvétel lehetősége és kényszere sok hasznos eredményt hozott, akár az elsődleges társadalmi egyenlőtlenségek korrigálásában, akár lényeges nemzeti vagy nemzetközi létrehozásában. (Talán éppen ez az egyik oka annak, hogy a hazai gazdaság a környező országoknál zökkenőmentesebben képes átvickélni az átmeneti perióduson.)

Az alkalmazkodási kihívás különböző mélységben érintheti az emberek életét. A legtöbb ember által érzékelt kihívás az életszínvonal, a jövedelmek stagnálásával, esetleg visszaesésével kapcsolatos. Noha ez nem vigasz azok számára, akik utolsó tartalékaikat élik fel, látni kell, hogy ezek a változások a gazdasági konjunktúra alakulásával erősen összefüggenek. Egy esetleges gazdasági felépülés lassan felszívhatja az így keletkezett sebeket. Úgy tűnik, hogy a háztartások egészséges önvédelmi reflexei működnek, ki-ki ahogy tud, a megtakarítási stratégia megváltoztatásával vagy a fogyasztási várakozások átalakításával igyekeznek többé-kevésbé áthidalni, pontosabban átvészelni a nehéz napokat.

Ennél mélyebb alkalmazkodási kényszerrel jár a gazdaság strukturális átalakulása, ezen belül az állami szektor visszaszorulása, a magánszektor térnyerése, és az ezt kísérő munkanélküliség felduzzadása. A gazdaság szerkezeti átalakulása ugyanakkor egyszerre jelent kényszert és lehetőséget azok számára, akik képesek és tudnak váltani, rendelkeznek azzal a kulturális és fizikai tőkével, amely likvidde tehető és az átállási nehézségek áthidalására felhasználható. A társadalom szerkezetének hosszú távú alakulása szempontjából is alapvető, hogy ez a szerkezeti átrendeződés milyen eredménnyel fog jární. Bizonyos tudástípusok, ismeretek, teljesítmények végérvényesen leértékelődnek, mások értéke jelentősen emelkedik. Nagyfokú eligazodási, tájékozódási képesség szükséges annak megítéléséhez, hogy az életben többnyire egyszeri „nagy döntést” ki-ki merre is hozza meg.

Az alkalmazkodás esélyeit természetesen nagymértékben befolyásolja az egyéni életstratégia-váltási hajlandóság és képesség. A szociológiai kutatások azonban újra és újra rámutatnak arra, hogy a váltási képesség társadalmilag erősen rétegzett. Váltani azok tudnak, akik a váltáshoz elegendő tartalékkal rendelkeznek. A rendszerváltással kapcsolatos kutatások elég világosan mutatják, hogy a váltás elsősorban azoknak sikerül, akik rendelkeznek kulturális tőkével (képzettebbek) vagy fizikai tőkével (egyébként is „gazdagabbak”), illetve fiatalabbak, ennél fogva mobilabbak, rugalmasabbak.

Ami a „sikerteleneket”, a szegényeket, a szegénység nagyságrendjét illeti, a tisztességesebb társadalomkutatók be szokták vallani, hogy keveset tudunk róla/róluk. Az mindenesetre a szórványos egzakt ismeretek alapján is megkockáztatható, hogy a tömeges elszegényedés, a népesség létminimum alatt tengődő felére vonatkozó állítás inkább a politikai retorika, semmint a tudományos igazság körébe tartozik. A rendelkezésre álló adatok szerint a szegénység nagyságrendje a nyolcvanas évek során többé-kevésbé stabilnak volt tekinthető és az évtized végén növekedett meg, de nem tudjuk pontosan, hogy mennyire. A legutóbbi megbízható felvételek kb. tizenöt százalékra teszik a létminimum alatt élők és újabb tizenöt százalékra a létminimum és a társadalmi minimum között élők arányát. Ami a szegény rétegek összetételét illeti, a szociológiai felvételek tanúsága szerint a szegénység szerkezetében a nyolcvanas években lényeges átrendeződések mentek végbe. A szegény rétegek körében a nyolcvanas évek egyik fontos változása volt a városi szegénység súlyának előtérbe kerülése a falusi szegénységgel szemben. Ugyanígy változást jelentett a szegénység „fiatalodása”, vagyis az, hogy a korábbiakkal szemben, amikor a szegények között az idősek voltak erősen felülreprezentáltak, a nyolcvanas években előtérbe került a gyermekkorúak szegénységbeni felülreprezentáltsága. Még kevesebb információnk van arról, hogy mennyire lehet a szegénység egyéni/családi szinten is tartós jelenség: egészen másképpen kell viszonyulnunk a szegénységhez akkor, ha tartósan újratermelődik, és másképpen akkor, ha a szegény rétegekben jelentős a cserélődés. Az élethelyzetek tartós, krónikus bezárulását az jelenti, ha ma ugyanazok a szegények, akik tegnap voltak, holnap pedig azok lesznek szegények, akik ma is azok. Társadalompolitikai szempontból az igazi konfliktusforrást, az igazi tragikus fordulatot az jelentené, ha létrejönnének olyan, nagy létszámú társadalmi rétegek, amelyek tartósan, az életciklusuk sajátosságaitól függetlenül szorúlnak bele a szegénységükbe. Ha előfordulhat az, hogy évről évre, generációról generációra ugyanazok az emberek, illetve családok és háztartások fordulnak elő a szegények között.

A szegénység újratermelődése szempontjából kulcsfontossága van azoknak a változásoknak, amelyek a társadalmi alapintézményekben zajlanak le. Ilyen alapintézmények közé azokat sorolhatjuk, amelyek a munkát, a lakhatást, az egészséget és az oktatáshoz való hozzáférést biztosítják. Ez a tágabb értelemben vett társadalompolitikai intézményrendszer sokat segíthet abban, hogy megakadályozza az alkalmazkodás szempontjából kedvezőtlenebb pozícióban levők léthelyzetének bezárulását, a normális társadalmi életbe való visszakapcsolódásuk teljes ellehetetlenülését.

Vannak a mai magyar társadalomban is olyan jelenségek, amik bezárulási tendenciákra utalnak: olyan rétegek kialakulásának, illetve felduzzadásának veszélyére hívják fel a figyelmet, amelyek megszületnek, alacsony iskolázottsági szintet érnek el, gyermeket nemzenek, a munkaerőpiac peremén tengődve nem is lesznek képesek iskoláztatni gyermekeiket, végül pedig meghalnak anélkül, hogy diagnosztizálták volna a betegségeiket. És ez így folytatódik tovább.

Ha az egészségügyi rendszer úgy áll át biztosítási alapúra, hogy közben nem indul be állami program a legelesettebbek egészségügyi ellátására, akkor előfordulhat, hogy bizonyos rétegek számára lehetetlenné válik a gyógyulás esélye. A nemrégiben elfogadott társadalombiztosítási törvény eredményeképpen éppen azoknak kell majd kilincselniük, akik a legkevésbé ismerik ki magukat a hivatalos csatornák útvesztőiben, és ami ennél még fontosabb, azokról tételez fel a javaslat nagyobb önállóságot és előrelátást, akik szinte definíciószerűen nem a hosszú távra tervezők közé tartoznak.

Ha a közoktatási törvény úgy emeli meg az iskolaköteles korhatárt, hogy azon közben hozzányúl az iskolaszervezethez is, és fiatalabb életkorra szállítja le azokat a tényleges döntési pontokat, amelyek elég pontosan kijelölik a következő generációk helyét a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésének rendszerében, akkor a bezárulási tendenciák, a társadalom szegregálódásának egy újabb jelével találkozhatunk.

Ha a munkanélküliség kezelésére szolgáló intézményrendszer nem tud mit kezdeni a munkanélküliség területi koncentrálódásával, az egyes segélyezési esetek időtartamának elhúzódásával, a krónikusan emelkedő ifjúsági munkanélküliséggel, akkor az szintén a társadalmi integráció zavaraihoz vezethet. Márpedig a munkanélküliségi segélyen levők segélyezési időtartama hosszabbodik, a munkanélküli járadékra jogosultságukat elvesztők, a segélyezésből kiszorulóak száma szaporodik, a zsákutcás iskolarendszert elhagyó pályakezdő munkanélküliek száma ismét csak emelkedik, a munkanélküliség területi koncentrálódása pedig rendkívül nagyfokú. Itt nem a munkahelyek megszűnéséből és létrejöttéből fakadó időleges munkanélküliségről van szó: egy bizonyos nagyságú munkanélküliség jelenléte éppen hogy a gazdaság folyamatos, egészséges alkalmazkodási folyamatairól tanúskodik. A krónikus munkanélküliség viszont önmagát termelheti újra.

Érdekes megfigyelni, hogy a szegénység társadalmi megítélése nem mindig van szinkronban a tényleges társadalmi folyamatokkal. Különösen a baloldali társadalomkutatók azonban meglehetősen sokszor éltek azzal a feltételezéssel, hogy a gazdasági elosztás és újraelosztás rendszerét a társadalmi szolidaritás megnyilvánulásaként értelmezték/értelmezik, vagyis egy olyan mechanizmusként, ami a „gazdagok” és „szegények”, az „erősek” és a „gyengék” közötti közösségvállalást testesíti meg. Újabb szociológiai kutatásoknak kell majd kimutatniuk, hogy a gazdasági és szociális újraelosztás megcsontoso-

dott intézményei valójában mennyire is segítik hozzá a társadalom tagjait egyfajta szolidaritás-élményhez, és hogy a totális újraelosztás oldódása miképpen csapódik le a szegénységgel kapcsolatos attitűdök megváltozásában. A viszony valószínűleg éppen fordított.

A gazdasági válsággal és az államszocialista redisztribúció oldódásával párhuzamosan a leszakadókkal kapcsolatos attitűdök vonatkozásában a szociálpolitikai köztudat szerkezetében lényes átrendeződések mentek végbe. A recesszió a társadalom egyre szélesebb köreiben teszi megtapasztalhatóvá az egzisztenciális bizonytalanságot, aminek eredményeként a nyolcvanas években drámai eltolódást figyelhetünk meg a szegénységnek, mint társadalmi problémának a köztudatba való megjelenésével kapcsolatban. Amíg 1982-ben és 1984-ben egyaránt a megkérdezetteknek csaknem egyharmada válaszolt nemmel arra a kérdésre, hogy vannak-e szegények Magyarországon, addig 1989-ben már gyakorlatilag minden megkérdezett érzekelte a probléma jelenlétét. A nyolcvanas évek elején még inkább csak a magasabb iskolai végzettségűek érzékelték a szegénység problémáját, az évtized végére azonban eltűntek ezek a különbségek. Annak ellenére, hogy a magyar társadalomnak a nyolcvanas évek végén a szegénységgel, elszegényedéssel kapcsolatos attitűdjei még mindig meglehetősen elutasítóak, megbélyegzőek voltak, az évtized során végbement egy eltolódás az egyéni okok hangsúlyozása felől a társadalmi meghatározottságok kihangsúlyozása irányába. Kérdés, hogy a véleményeknek ez az átalakulása miképpen fog lecsapódni a különböző társadalompolitikai intézmények támogatottságának alakulásában. Egy, a nyolcvanas évek végén megjelent brit tanulmány elég meggyőzően bizonyította, hogy a nyugat-európai jóléti államok háború utáni kialakulásában komoly szerepe volt annak, hogy a háború idején az egyes országok népei általánosan voltak kénytelenek megtapasztalni a nélkülözést, ezzel a különböző jövedelmi kockázatok iránti érzékenységük megnőtt, így könnyebben megszavazták a jóléti államok kialakításának terheit is. Azt, hogy nálunk az egzisztenciális bizonytalanság szétterjedésének milyen hatása lesz, még kérdéses.

Az államszocialista redisztribúciót a jóléti kiadások relative alacsony szintje mellett a perverz újraelosztási hatások jellemezték. Ha a szociálpolitikát egy olyan elosztási szabályrendszerként értelmezzük, amely a rászorulókat előnyben részesíti a rá nem szorulókkal szemben, akkor azt kell mondanunk, hogy az újraelosztás rendszer szociálpolitikai értelemben diszfunkcionálisan működött/működik. A rendszer logikájából következően sok esetben a „felülről lefelé” újraelosztás helyett az „alulról felfelé” típusú elosztási minták voltak jellemzők. Az államszocialista rendszer szociálpolitikájának büszkeségét jelentő „univerzális” szolgáltatásoknak az újraelosztó szerepe attól függ, hogy az egyes rétegek milyen mértékben veszik igénybe őket, s köztudott, hogy a privilegizáltabb rétegek nagyobb arányban élnek a szóban forgó szolgáltatások nyújtotta lehetőségekkel. Ehhez járul hozzá az ún. társadalmi jövedelmeket „kiközvetítő” intézmények belső strukturáltsága is. Az egyébként is jobb helyzetben levő társadalmi csoportok tagjai nyilvánvalóan képesek arra, hogy elsőként „szállják meg” a jobb minőségű szolgáltatásokat.

A humán szféra (az egészségügy, oktatás, jövedelemfenntartás, társadalombiztosítás stb.) egyébként az elmúlt évtizedekben meglehetősen túl is ígérkezett. Olyan várakozásokat keltett az életszínvonalal, a társadalmi szolgáltatásokkal és általában a jövedelmi biztonsággal kapcsolatban, amelyeket nem volt képes teljesíteni.

Mindezek után tehát milyen elveket kellene egy bölcs és előrelátó társadalompolitikának követnie?

Társadalomszervezési szempontból az alapkérdés az egyéni és a kollektív cselekvés, az individualizmus és a kollektivizmus közötti helyes arányok megtalálása. Ebben a metszetben a társadalompolitika egy pragmatikus értelmezése azokat a határvonalakat húzza meg, amelyek az individualista és a kollektivistá társadalmi berendezkedés között húzódnak. E határvonalak világossá tételében segíthet az, hogy ha a figyelmünket az egyéni emberi jogokra koncentráljuk, és megkeressük azokat az eseteket, ahol az emberi jogok tiszteletben tartása bizonyos más jogok területén áldozatokat követel meg.

1. Fontos mindenekelőtt az egyéni szabadság és autonómia értékeinek tiszteletben tartása. Ide tartozik a magántulajdon szabadságának előnyben részesítése bármilyen más kollektivistá megoldással szemben. Vannak azonban a magántulajdonnak bizonyos korlátai is. A tulajdonhoz való jog abszolút értelmezése nem enged meg semmiféle újraelosztást a társadalomban, ha az nem önkéntes alapon történik. Ugyanakkor bizonyos esetekben az egyik alapjog felülbírálása igazolható egy másik alapjog tiszteletben tartásával: ide tartozik például az adózás is, ha társadalmilag (az adózók által is) elfogadott célokat szolgál. Ugyanígy, a szerződési szabadság (szigorúan törvényben rögzített módon) korlátozható például olyan esetekben is, amikor a gazdasági fölényvel vagy politikai hatalommal való visszaélés veszélye fennáll.

2. Fontos másodsorban a „törvény uralmának” mindenek fölé helyezése. Ebből következik, hogy erősíteni kell a törvényességet az elosztás minden szintjén. Először is nyitottá és átláthatóvá kell tenni a közhatalmi apparátusok működését. Világos határvonalakat kell húzni a közzolgálatok és a gazdaság szereplői között, ennek összes személyi, összeférhetetlenségi következményével együtt. Másodsorban törvényi alapokra kell helyezni a tág értelemben vett szociális segélyezést. Az, hogy a segélyek a rászorultsághoz igazodnak, nem összeférhetetlen azzal, hogy a jogosultságok törvényileg legyenek rögzítve. Végül a „munka világában” is a legtöbb, a szerződéses kapcsolatokat érintő szabályozást törvényekben kell rögzíteni. Hangsúlyozni kell: itt nem a szerződéses szabadság korlátozásáról van szó, hanem például a nem szervezett és szervezett dolgozók védelmére esetleg a saját érdekképviselőikkel szemben is. A lehető legtöbb munkajogi szabályozást bíróságokon, egyénileg megtámadhatóvá kell tenni.

3. Nagyon fontos követelmény a hatékonyság előmozdítása a gazdaságban és a társadalmi életben egyaránt. A közjó előmozdítását csak a rendelkezésre álló erőforrások hatékony elosztása segítheti elő. A hatékony erőforrás-allokáció alapkérdése a verseny. Ennélfogva minden olyan tényező, amely a verseny kiterjesztését elősegíti, támogatandó. Ennek az állításnak két vonatkozása is érdekes: egyfelől semmiféle mesterséges monopólium nem elfogadható, beszéljünk akár a tőkepiacról, akár a munkaerőpiacról, akár a különféle társadalmi posztok betöltéséről. Másfelől a verseny csak akkor megvalósítható, ha a társadalom tagjai között létezik az esélyek egy fair egyenlősége a szűkös javakért és pozíciókért folytatott versenyfutásban. Ez viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy az államnak kötelezettségei vannak az esélyek egyenlőségének biztosításában, különösen ami a társadalmi előmenetelt illeti. Törekedni kell tehát arra, hogy a magyar társadalom minél nyitottabb legyen. A társadalom nyitottságának előmozdítása nem egyszerűen „ideológiai” vagy értékszempontok miatt fontos, hanem hatékonysági szempontból is.

Nagy hatékonysági potenciált fecsér el az a társadalom, amelyikben a különböző gazdasági posztokra, társadalmi pozíciókra nem a rátermettség és a tehetség alapján választódnak ki az emberek, hanem különféle más dimenziók mentén. A társadalom különböző, többé-kevésbé zárt, rendies vagy kaszt-szerű megosztása nem segíti elő a hatékony társadalom megvalósulásának eszméjét. Erre pedig történnék kísérletek. Szükséges tehát olyan korrekciók szorgalmazása, amelyek a nyitottságot előmozdítják: az alapoktatásban, a lakóhelyi szegregáció elkerülésében, a hátrányos helyzetű tehetségek felkarolásában.

4. Célzottabbá kell tenni az állami újraelosztást. Az általam kívánatosnak tartott gazdaság- és társadalomszerkezetben egy allokációs értelemben hatékony gazdaságot egy disztribúciós értelemben hatékony szociálpolitika egészít ki. Szó volt már arról, hogy a jelenlegi újraelosztó nagyrendszerek egy jelentős része „negatív” (a „szegényektől” a „gazdagok” felé irányuló) újraelosztást valósít meg. Törekedni kellene ezért arra, hogy a leginkább elesetteket erős minimumgaranciák védjék. Másodszor a középrétegek számára (ahol lehet) lehetővé kell tenni, hogy úgy „szálljanak ki” az újraelosztás haszonélvezői közül, hogy ott maradjanak, mint finanszírozók. A feladat mindenestre nem egyszerű: egyfelől adott esetben, ha az átlagos megélhetési szint és a garantált minimum közel van egymáshoz, könnyen előfordulhat, hogy olyan helyzet teremődik, amely tartósítja a rászorultságot. Másfelől pontosan az újraelosztást élvező középrétegek szoktak a lehangosabban tiltakozni a kedvezmenyemegvonások miatt, ezért vigyázni kell arra, hogy adott intézkedéseknél mindig megfelelő döntési opciók álljanak a középrétegekbe tartozók rendelkezésére.

5. Tiltani kell mindenféle diszkriminációt. Ennek nem egyszerűen a diszkrimináció elvi elfogadhatatlansága az oka. Gazdasági értelemben is nyilvánvaló, hogy hatékonysági veszteségeket okoz az, ha a javak elosztásában az árakat efféle tényezők helyettesítik. Társadalmi értelemben szintén (nem csak emberjogi, hanem hatékonysági megfontolásokból is) olyan keretfeltételeket kell teremteni, ami az emberi kapacitások kihasználását irreleváns tényezők révén nem korlátozza. Olyan törvényhozást kell szorgalmazni, amely semleges a többségi, vagy általánosan elfogadott és a kisebbségi életforma között. Az érthetőség kedvéért álljon itt néhány példa: a családtámogatást és az adórendszert úgy kell alakítani, hogy az ne ösztönözzön a válásra, de ne is igyekezzen mindenáron egyben tartani már nem működő családokat. Lehetőség szerint kerülni kell az etnikailag vagy kulturálisan szegregált intézmények létrejöttét. Nem kifejezetten a törvényhozásban ugyan, de fel kell vállalni azoknak az ügyét, akik valamilyen szempontból „mások”, mint a többiek: mozgáskorlátozottak, állami gondozottak, értelmi fogyatékosok, tartós betegek stb. Az összes lehetséges eszközzel védeni kell azokat, akik tartósan, vagy pillanatnyilag kiszolgáltatottak: a zárt intézetek, börtönök lakói, a kórházak elfekvő betegei, állami gondozóintézetek lakói, szociális otthonok lakói stb.

6. Világos, hogy az állam szerepvállalása a nagyrendszerek felől egyre inkább a minimális, alapgaranciák felé fog elmozdulni (kellene, hogy elmozduljon). Ekkor is szükség lehet azonban eseti válságkezelésre, *ad hoc* tűzoltásra. Oda kell figyelni például arra, hogy a szociális intézményrendszer szétesőben van: valahogy rá kell bírni az önkormányzatokat arra, hogy ne tegyék az utcára a különböző szociális intézményekben lakókat. A foglalkozta-

táspolitikában is esetenként szükség lehet bizonyos aktív foglalkoztatási eszközök alkalmazására, csak ezekkel nagyon óvatosan kell bánni az ismeretes rossz tapasztalatok miatt. Lehet ösztönözi az ún. „puha” foglalkoztatási technikák elterjedését is.

Végezetül: az meglehetősen vitatott, hogy van-e sajátos etikája a piacgazdaságnak. Arról azonban a vitának kevesebb helye van, hogy kell-e, legyen-e etikája az újraelosztásnak. Fontosnak tartanám olyan, a napi gyakorlattól egy kicsit távolabb álló kérdésnek a tisztázását, újragondolását is, hogy milyen etikai alapokra épül az egész újraelosztási rendszer, ezen belül is az újraelosztó állami apparátusok tevékenysége. Elegendő-e például csak pragmatikus alapokra helyezkedni akkor, amikor a jelentős részben rekvirált (az elmúlt évtizedekben államosított) önkormányzati bérlakásszektorban, noha a volt tulajdonosok jogai erősen korlátozottak, az új tulajdonosok nagy összegű ajándékokat kaphatnak? Ugyanígy: etikus dolog-e a köztisztviselők, az állami közbürokráciák nagyfokú privilegizálása akkor, amikor a szociális szükségletek kapcsán sokkal kisebb összegekről is késhegyig menő viták folynak?

Tessedik Sámuel

Mikor az iskola épületének homlokzatára két szobrot (az ipart] ábrázolókat) akartam felállítani, s azokat Pestről lehozattam, a túri vásárról hazajövő mesteremberek, kik egy kocsmá előtt megállván a szobrokat vizsga szemmel (s talán illuminált fejjel) kezdték nézni, azt kérdezték: „Micsoda bálványok ezek? Máriák? Istenek ezek?”

És a nép nagyon aggódott, hogy én az ilyen bálványokat még az iskolára akarom felállítani, s valahányszor mellettük elmentek, mindannyiszor káromkodás volt hallható, azért egy pár év múlva le is vettem és a torony alsó részére tétettem.

Szenvedélyeim közé tartozott mindig a szegény embereknek, gyermekeknek, cigányoknak és koldusoknak munkát szerezni, s őket ezáltal a hivalkodástól és rossz cselekedetektől tényleg elvonni és derék emberré változtatni. Ezen fáradozásaimban és kísérleteimben nem az volt a fő kérdés, hogy nyerek-e vagy veszítek-e valamit, hanem az, hogy az igazságot keressem, a munkásságot és erkölcsiséget előmozdítsam; mert a csekélynek látszó érdem mellett, fő és maradandó hasznom abban állott, hogy ezen embereket megmenttem a dologtalanságtól és ezzel a kicsapongásoktól és bűnöktől, s végre hogy a jól végzett munkával ügyességet és kedvet szereztem nekik.

SOLTÉSZ BEÁTA

Túl az illegalitáson

Pillanatképek a Szegényeket Támogató Alap életéből

A Szegényeket Támogató Alap (SZETA), egy 1979-ben alakult mozgalom, melyet elindítói azon magyarországi lakosok érdekében hoztak létre, akik anyagilag, dologi vagy jogi szempontból hátrányos helyzetben vannak. Szándéka szerint mentes minden előítélettől, mely faji, vallási, földrajzi alapon megkülönböztet. Működésének iránya az egzisztenciális szorítás enyhítése, az elemi nélkülözéstől szenvedők támogatása.

A SZETA — megalakulásakor — magánszemélyek aktivitásaként e feladatot lehetőségeinek mértékében volt képes ellátni, főképpen anyagi és természetbeni juttatás formájában. A szervezet megalakulása a magyarországi szegénység sokáig tagadott felismertetésében elvi jelentőségű volt.

A SZETA illegális működése (1979—89) a szociális problémákra kevésbé érzékeny struktúrában egyszerűsrimind politikai állásfoglalást is jelentett, s így nem csoda, hogy a rendszerváltás előtti (és utáni) politikai ellenzék sok tagja kapcsolatban állt vele.

Ebben az időben mindenféle diszkrimináció nélkül anyagi s egyéb dologi (ruha, élelmiszer), továbbá szellemi-erkölcsi támogatásban részesítette azokat a magyarországi lakosokat, akik elemi nélkülözéstől szenvedtek, vagy emberi integritásuk súlyos veszélyben volt; vagyis családi kapcsolataik elszakadása, egzisztenciájuk elvesztése, életmódjuk kereteinek összeomlása fenyegette őket.

1989. áprilisától az egyesülési törvény adta lehetőségeket kihasználva a SZETA, mint bejegyzett egyesület és alapítvány legalíssá vált.

Az Alapítvány a kezdetektől napjainkig jó szándékú, az ügyet fontosnak tartó emberek adományaiból működik, az Egyesület fenntartását pedig a Soros-alapítvány támogatja 1989 óta.

S most felvillantunk néhány olyan társadalmi problémát, melyet a segítségünket kérők napjainkban tömegesen nem tudnak megoldani.

Csak 1989 óta a fővárosi és a tizennégy vidéki szervezetünkhöz 6000 család fordult segítségért levélben, személyesen vagy telefonon. A segítséget kérők 65%-a az anyagi segítségen túl lakáshelyzetének megoldásában kért segítséget. Ebből 9,5% az olyan, aki épp azért fordult hozzánk, mert huzamosabb ideig sehoh sem tudott élni s már tartósan parkokban, pályaudvarokon aludt.

A hajléktalanok helyzetének megoldásához 1989-ben menhelyek létrejöttének támogatásával járultunk hozzá. Amikor a szállások, melegedők megnyíltak, azt tapasztaltuk, hogy az egyedülálló hajléktalan férfiak, nők helyzete enyhül, de nincs megoldás azon anyák s gyermekeik számára, akik állami

gondozásból kerülnek ki, s akiket férjük, gyermekük apja akár időlegesen vagy hosszabban otthonról elkerget. Ekkor nyitottuk meg első ilyen jellegű, hosszabb távon lakható védett szállásunkat ezen anyák és gyermekeik részére.

A hozzánk forduló 40⁰/₀-a munkanélküli s 1990-ben ebből csak 10⁰/₀-uk volt segéllyel rendelkező. Napjainkra világossá vált, hogy a hozzánk segítségért forduló között a nők csupán 6,5⁰/₀-a rendelkezik munkahellyel s a férfiaknak csak 13⁰/₀-a kapja azt a támogatást, mely a hosszabb ideje munkanélkülieknek jár (4000,— Ft).

A családok 15⁰/₀-a két hónapnál hosszabb ideig sötétben élt és nevelte gyermekeit, összes díjhátralékuk 1990-ben közel 400 ezer forint volt. Napjainkra azon családoknál, akik tartósan villany nélkül éltek, mára 7,2⁰/₀-ban már a gázt is kikapcsolták. Csak a tőlünk segítséget kért családok összes díjhátraléka (gáz, villany, víz, lakbér) több mint 1,2 millió forint. Ezen hátralék kifizetése nem várható el azoktól, akik a családi pótlékból és maximum egy gyesből, vagy rokkantnyugdíjból, esetleg munkanélküli segélyből élnek.

A fenti családok átlag 4 gyerekkel élnek s a gyerekek egyharmada semmilyen oktatási intézménybe nem járt 1990-ben, 1991-ben egy általános iskolai első osztályos gyerek beiskoláztatása több mint 4000,— Ft volt.

Ezen magukért beszélő adatok a SZETA számára a következő problémahalmazokat jelentik.

1990 tavaszától napjainkig legmarkánsabban az önkényes lakásfoglalók s a kilakoltatás előtt állók csoportja jelent meg. A 3200 családból 1730 már többször kényszerült lakásfeltörésre, mivel lakni sehol nem tudtak. Ezen családok Borsodból, illetve Szabolcsból (Szakoly, Bánréve, Tarta, Nagycsed, Rohod, Encsenes, Nagykálló, Balkány) két-három éve kerültek fel családjukkal. Jellemző rájuk, hogy a családfőt a budapesti munkalehetőség szívtá magába, s mivel a családnak lakása a fent jelzett helyeken sem volt, így választásukat, hogy Pestre költözzenek, a munkalehetőség motiválta. Meg kell jegyezni, hogy ezen családok másodgenerációs Cs-lakást lakók voltak, ami azt jelenti, hogy az 1970-es években épült lakások még arra is szükösek voltak, hogy a családfők éljenek benne, arra pedig teljesen alkalmatlanok, hogy új generáció nőjön fel bennük. Ezen családok földönfutókká váltak, mivel lakni előző helyükön nem tudtak, a főváros pedig sajátos lakásügyi jogszabály értelmezése miatt magából könyörtelenül kutasította őket. Egyébként azok a lakások, melyekbe önkényesen beköltöztek, nagyon rossz minőségű, több éve nem lakott szobák, szobakonyhák a 8 négyzetméterestől a maximum 45 négyzetméteresig. Ezen lakások 90⁰/₀-át az önkormányzatok még pályázati úton sem tudják kiadni, esetleg csak büntetésből azoknak, akiket díjhátralék miatt kihelyeznek (Miskolc, Repülőtér 17.).

A lakások életveszélyesek s leginkább az egészségtelen körülmények miatt a lakásállományból törölni lenne szükséges. A családokért minden egyes esetben megküzdöttünk, de így is csak egyharmadának sikerült megnyugtató lakásmegoldást találni, a többiek számukra megfizethetetlen albértetekbe, illetve rokonokhoz kerültek nyolc-, tíz-, tizenkettediknek.

Ezt a folyamatosan tartó rohamot a munkájukat elvesztő családok egészítették ki nagy számban. A munkahely elvesztése a család teljes csődbe juttatását eredményezte akkor is, ha netán munkanélküli segélyre jogosultak voltak. Így is, úgy is a család több hónapig jövedelem nélkül maradt, csak a családi pótlékból éltek. A munkahely elvesztése magával hozta a családnak

egyébként járó segélyek elvesztésén kívül a díjhátralékot is. Az ebbe a kategóriába tartozó ügyfeleink 5%-ának tudtunk csak munkát találni, mivel 1992-ben a szakképzetlen cigány munkaerőre egyetlen vállalat sem tart igényt. 15%-uknak sikerült elintézni a munkanélküli segély folyósítását. A többiek teljesen jövedelem nélkül maradtak, ami a családok nagy részében azt eredményezte, hogy a 14 éves, iskolába már nem járó gyerekek lettek a család fenntartói, gyerekmunkával.

A folyamatos családgondozói munkán kívül részt vállalunk a menekültkérdésben s az állami gondozottak megsegítéséért folyó akciókban.

Ilyen és ehhez hasonló gondokkal küzd a SZETA 13 éve folyamatosan. A szükséges anyagi feltételek 40%-át adományokból, 60%-át pedig a „klaszikus” SZETA-tevékenységekből (mint koncert, aukció, vásár) termeljük meg.

Tessedik Sámuel

Talán én voltam az első, aki a parasztnép javára (mely gyakran tudatlanságból, s ebből folyó vigyázatlanságból szokott a legsúlyosabb betegségbe és visszás eljárás folytán a halál martalékául esni) a közönségesen előforduló betegségek okairól és gyógyeszközeiről szóló tant vittem be egyházam népiskoláiba, azáltal, hogy leírtam és megmagyaráztattam a dietetikus szabályokat. S nemcsak az iskolában, hanem feltűnőbb haláleseteknél még halotti prédikációimba is beleszóltam a pusztító betegségek elhárításáról szóló nézetimet. És mennyire örült a lelkem, midőn fáradozásom gyümölcsét itt-ott tapasztaltam; mennyire örültem, midőn dr. Faust egészségi katekizmust írt a köznép számára és azt magyar és tót nyelvre fordítván, bevezethettem a mi iskoláinkba! De ismét milyen fájdalmat kellett éreznem, és túrnöm azt, hogy az én általam felemelt iskolák felügyeletét kivették kezeimből és egy Belopotoczkai János nevű csizmadiára ruházták, aki aztán kiküszöbölte a dietetikát, és helyébe egy osztályban a mitológiát hozatta be, mely csak felsőbb iskolába való.

... nagy nehezen sikerült megszüntetnem a halotti búcsúztatókat, melyeket a tanítók szoktak volt elmondani, és amelyekben gyakran negyven, ötven, hatvan rokontól és távollevő baráttól búcsúzott az illető halott, miáltal az iskolai tanítás, különösen a rövid téli napokon, sokat szenvedett, s melyek más-különben is igen káros hatással valának. — Az nagy szerencse volt, hogy sikerült! De fájdalom, ezen rossz szokást is felújították az iskolák és az erkölcsiség rovására, mert a búcsúztatókban igen gyakran hazugságot is el kellett mondani. S én kénytelen voltam ezt a lelketlen fecsegést szó nélkül túrni, mert azzal vádoltak, hogy a tanítók jövedelmét irigylem, — ami pedig mindig távol volt lelkemtől. Ismertem egy — nemrég elhalt — nyolcvanéves tanítót, aki azt szokta volt mondani, hogy semmiféle bűneit nem sajnálja anynyira, mint azt, hogy a búcsúztató versekben lelkiismerete ellenére oly gyakran és orcátlanul volt kénytelen hazudni. És ezért a hazugságért a tanítók külön fizetést kapnak, s az eljöljárók szó nélkül hallgatnak, hallgatniuk kell, mert a szó mit sem használ.

LAFFERTHON JUDIT

Kik azok a szegények és mi lesz velük?

Sajtóbeli nézetek rövid összefoglalása

Miután a cikkem elkészült, sokáig gondolkodtam azon, vajon mi legyen a címe. Szegény szegények, úgy gondoltam ez jó lesz. Kinyitva azonban a Heti Világgazdaság legfrissebb számát (1992. ápr. 25.), a tartalomjegyzékben saját, tervezett címemre találtam. (A cikk egyébként a lakosság jövedelmi helyzetét vizsgálja a KSH és az újCsaKö adatai alapján.) Ez egyrészt azt bizonyítja, hogy a megfogalmazás kelendő. Szegény szavunkban megtalálhatjuk a sajnálkozás, vagy ha tetszik, az együttérzés kifejezését, ami úgy hiszem, jellemzi társadalmunkat, és találhatunk benne állapotleírást is, ami magukat a szánalomra méltókat jellemzi. Másrészt bizonyítja ez azt is, hogy nem túl nehéz manapság a szegénységgel foglalkozó cikkekre, tanulmányra akadni. Azt mondom: manapság, és az 1989-től napjainkig terjedő időszakra gondolok. Azóta találkozhatunk vele címlapon (lásd: Heti Világgazdaság 1992/10.), vitákban (lásd: Esély, Társadalomtudományi Szemle, Replika, HVG . . .) és az utcán.

Miért nem beszéltünk a szegénységről, a szegényekről azelőtt is? A válasz ma már közhelyszerű. Az e témában született tanulmányok és vizsgálati eredmények az „első nyilvánosság” számára tabunak számítottak. A szocialista rendszerben nem létezhetek szegények. Amiről pedig nem beszélünk, az nincs, volt a rendszer logikája. Persze voltak, akik „láttak”, készültek felmérések, voltak adatok a szegényekről (akkori eufémiával halmozottan hátrányos helyzetűekről, depriváltakról). Adataink tehát vannak a múltra, és ismerjük a jelen tendenciáit. Hiányzik azonban a napjainkra vonatkozó teljes körű jövedelemfelvétel. Az imént említett tendenciák megítélése pedig, úgy tűnik, helyenként szubjektív.

Cikkem további részeiben szeretnék adatokat nyújtani a legutóbbi vizsgálatok eredményeiről, illetve a sajtóban megjelenő cikkeknek, vitáknak rövid „hangulatfestését” közölni. A jelen hangulatát legnagyobb mértékben természetesen az befolyásolja, hogy a jövő kilátásait milyennek ítélik a nyilatkozók.

HOGY IS ALLUNK?

A kérdés vizsgálatához a szegénységről szociológiai jelentést kell adnunk, mérhetővé téve így ezt a köznapi fogalmat. Meg kell különböztetnünk az abszolút és a relatív szegénységet, illetve a deprivációt.

— Az abszolút szegénységi szint alatt él az a háztartás, ahol a jövedelem nem elegendő az alapvető létszükségletek fedezésére.

— A relatív szegény háztartás jövedelme nincs ugyan a létminimum alatt, de szintje messze a társadalmi átlag alatt helyezkedik el.

— Depriválnak nevezzük azt a családot, mely a jövedelem vagy valamely más körülmény szempontjából súlyosan hátrányos helyzetben van.

A fent leírt kategóriák nem jelentik még önmagukban, hogy a szegénység felmérhető. Szükség van küszöbszámokra is, melyek a határokat kijelölik. Mivel az alapvető szükségletek meghatározásának vannak szubjektív elemei, fontos volt, hogy az utóbbi években a KSH szokásos létminimum-számításain kívül az újpesti Családsegítő Központnak (újCsaKö) és egyes szakszervezeteknek is vannak hasonló értékei. A számított küszöbértékek között nincs jelentős eltérés, vagyis az adatok és következtetések összevethetőek. A létminimum-számításokat 1985-től folyamatosan közli a KSH, és ezek 1982-ig visszamenőleg is elkészültek. Itt kell említést tennünk a szegénységnek mint szociológiai fogalomnak egy másféle felosztásáról is. Ez alapján beszélhetünk strukturális, illetve új szegénységről. Strukturális szegénységen értjük a rendszer előző, normál állapotához tartozó szegénységet. A változások azonban kitermelik az új szegénységet is oly módon, hogy látszólag „normális” körülmények között élő családok válnak képtelenné arra, hogy lakásfenntartási költségeiket vagy OTP-tartozásaikat fizessék.

Mit láthatunk tehát az adatok tükrében? A szegénység a bevezetőben említett „látszat” ellenére nem emelkedett jelentős mértékben, 1990 elején az 1970-es szint közelében volt. Nem beszélhetünk tehát tömeges elszegényedéssel. Allíthatjuk mindezt annak ellenére, hogy az egy főre jutó reálbér 1978 óta folyamatosan csökken. A lakossági jövedelmek egy része azonban nem a bérből származik. Az 1987-es háztartásstatisztikai felvétel szerint a kérdezettek összjövedelmének 20,4 százaléka nem főfoglalkozásból származó munkajövedelem. Ez a bevallott érték pedig, más jövedelem-felvételek tanúsága szerint, csak alsó határnak tekinthető. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a fent említett adat 1987-ből való. Ekkor még virágzó úgynevezett második gazdasággal számolhattunk. Ma a piacgazdaság kialakuló feltételei között egyre kevesebb értelme van ennek a kategóriának. Annak az esélye, hogy a főfoglalkozásból szerzett jövedelem kiegészíthető, egyre kisebb, illetve egyre több munkát igényel. A jövedelmek differenciálódásának folyamata tehát tovább folytatódik.

Következő lépésként nézzük meg, hogy kik tartoznak a szegények közé, illetve kiket fenyeget leginkább a lecsúszás veszélye. A látszattal vagy inkább a közhiedelemmel ellentétben nem az idős nyugdíjasok vannak a legrosszabb helyzetben. A létminimum alatt élők 18 százaléka 60 év feletti nyugdíjas, ők nagyrészt azok a szakképzetlen munkás, és paraszt nyugdíjasok, akik régen nem aktívak már, és nyugdíjuk mindig is jóval az átlag alatt volt. 44 százaléka azoknak, akik a minimális megélhetési szint alatt élnek, 18 év alatti gyerekek. (Jól jelzi ezt az a tény, hogy egyre kevesebb gyerek kér napközi ellátást.) Nem értelmezem az adatokat abból a szempontból, hogy mi sok és mi kevés. A létminimum szintje alatt nincs értelme a szembeállításnak. Az elszegényedés veszélye fokozottan fenyegeti a 25—35 éves pályakezdőket. A lakáshoz jutás költségeit ugyanis nem tartalmazzák a létminimum-számítások. Az ő szociális rászorultságuk nem jelenik meg sehol.

Növekszik a veszélye annak is, hogy az önmagukat ellátni nem tudók

nagy számban bekerülnek a szegénységi szint alatt élők közé, mivel munkavállalási esélyeik a munkalehetőségek csökkenésével leginkább nekik romlanak.

A legnagyobb rettenetnek a munkanélküliek számának jelenlegi és várható növekedése látszik. Adatok még nincsenek a munkanélküliség és a szegénység kapcsolatának vizsgálatához. Úgy tűnik azonban, hogy a cikk további részeiben leírandó vitáknak igen fontos pontja ez a kérdés.

Ez tehát a „helyzet”. A kép minden, a kérdéssel foglalkozó, szakember (és nem szakember) számára hasonló rajzolatú. A viták nem arról folynak, hogy hol állunk hanem arról, hogy merre menjünk.

MERRE TOVÁBB?

Írásom elején említettem, hogy a tendenciák megítélése szubjektív és a jövő megítélésének függvényekénti hangulatfestést is ígértem. A két dolog igen szorosan összefügg egymással, és a „Merre tovább?” kérdéssel.

A szegénység kérdéséről leginkább szociológusok és közgazdászok írnak, nyilatkoznak. Mivel azonban az egész társadalmat érintő és érdeklő kérdésről van szó, a publicisztikai írásoknak is jelentős része foglalkozik vele. Ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a jövőre vonatkozó elképzelések legtöbbje vitairat formájában jelenik meg, már képet alkothatunk a nézetek egymástól való távolságáról. Tudom, hogy összemosisát végzem az egyes véleményeknek, amikor általában beszélek a közgazdászok, a szociológusok és a publicisták nézeteiről. Mentségemre szolgáljon azonban, hogy most csak a „fő” vonalakat kívánom felrajzolni.

A közgazdászok többsége (neveket és konkrét nézeteket egyik tábornál sem említek, mivel a probléma így túlságosan árnyalttá válna. Megpróbálok itt a nézetek metszetét közölni csupán azért, hogy a különbségek érzékelhetőek legyenek. Az irodalomjegyzékben felsorolom a felhasznált forrásokat) a piactudományok minél gyorsabb kiépítése mellett érvel. Elismerik természetesen a szegénység létét és a lecsúszás növekvő veszélyét egyes csoportok esetében, de nézetük szerint nincs itt az ideje (ha egyáltalán eljön) a jóléti állam kiépítésének. A gazdaság jelenlegi helyzete nem teszi lehetővé a szegénység problémájának átfogó rendezését, mivel nincs állami bevétel, mely alapja lehetne a redisztribúciónak. A privatizációnak ki kell terjednie a szociális intézményrendszerre is beteg- és nyugdíjbiztosítási rendszer formájában, hogy a gazdaság önszabályozó mechanizmusai érvényesülhessenek. Az irányzat nem zárja ki a leginkább rászorulóknak segélyezését a gazdaság teljesítőképeségének megfelelően. A munkanélküliséggel kapcsolatban vallják, hogy a privatizáció lassúbb volta nem jelenti a munkahelyek megszűnésének lassúbbodását. Végül hangsúlyozzák a kormány felelősségét azért, hogy nem gyorsította a gazdasági átmenet törvénykezését, „azaz nem alapozta meg termelési oldalról, amiből az elosztási oldalon adni lehetne és kellene”.

A szociológusok nagy része a jóléti állam kiépítését tartja az egyetlen járható útnak, mondván, nem engedhetjük meg magunknak, hogy más utat válasszunk. Szükség van arra, hogy az állam jelentős jövedelmeket csoportosítson át, kezelve ezzel a társadalmi feszültségeket, melyek az átalakulások hatására várhatóan nőni fognak. A legnagyobb veszélyt nem a strukturális szegénység helyzetének romlása jelenti más társadalmi rétegekhez és saját

korábbi helyzetükhöz képest, mivel esetükben a segélyek szükségességét mindenki elismeri. A vita sarkpontja az újszegénység, illetve a strukturális szegénység felemelkedését célzó jövedelem-átcsoportosítások. Alapvetően a szociális biztonság megteremtése a cél, megszüntetni a nyomortól, a lecsúszástól való rettegést.

Azt a rettegést, amit a publicisztika oly érzékletesen fest. A szegénységről szóló írások hangvétele, fotói mind együttérzésről, kétségbeesésről tanúskodnak. Vádolhatjuk az újságírókat természetesen azzal, hogy hangulatot keltenek, de azt hiszem inkább vészharangot kongatnak (és a harang hangját nem halkítja már semmi).

NINCS KONSZENZUS

Bár bizonyos közvéleménykutatási eredmények azt bizonyítják, hogy épp amiatt, hogy sokat beszélünk a szegénységről amellet, hogy saját bőrünkön is érezzük, téves kép van kialakulóban. Látjuk az országot, amint „az 1 millió koldus” hazájává válik. Széles társadalmi rétegek számára a jelenlegi helyzet a politikai és gazdasági reformok következményeként jelenik meg. Nem beszélhetünk nosztalgiaőről mely visszasírja a régi rendszert, de a reformok társadalmi bázisának gyengüléséről mindenképpen. (Egy 1990-es értékszociológiai vizsgálat szerint például a lakosság 75⁰/₀-a a híve a privatizációnak de ugyanakkor ellenzi saját üzemének privatizálását.) A bizonytalanság teljes, és úgy tűnik, a közgazdász kontra szociológus (sarkítva) vita sem vezet gyors eredményre.

Mindkét oldal következetes. Ha csak az egyik fél cikkeit olvasnánk, úgy tűnhetne: kerek világban élünk (élhetünk majd). Ha azonban vitáikat hallgatjuk-olvassuk, kiderül, ki mit hiányol a „szomszéd” elméletben. Tudatosan használom a (békítő) szomszéd szót (bár tudjuk rossz szomszédság török átok) a „szembenállás” hangsúlyozása helyett. A vita léte önmagában véve vigasztaló. A szegénység nyíltszíni politikai ügyé vált, és sürgeti a cselekvést, a mindedig hiányzó konszenzuson alapulót.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Társadalmi Szemle 1989/12.

(Andorka Rudolf, Fekete Gyula,

Szepesi György cikkei)

Heti Világgazdaság 1989/3.

Vita a szociálpolitikáról

Esély 1989/1.

Replika 1991/4.

Leszakadók a gazdasági és társadalmi
szerkezetváltás alternatívái

HVG 1992/10.

Hilscher Rezső

A szegények iránti felelősség keresztény elkötelezettje

A két világháború közötti időszak szociálpolitikával foglalkozó személyiségei között kiemelkedik Hilscher Rezső alakja. Egész életét betöltötte, hogy a magas szintű elmélet, a szociálpolitika tudományos művelése és a szociális munka területén végzett fáradhatatlan tevékenység teljes egységet alkotott munkásságában. Erkölcsi tisztaság, a szegények iránti életre szóló feltétlen elkötelezettség jellemezte.

Budapesten született 1890. január 18-án. Édesapja kávé-, tea- és déligyümölcs-kereskedő volt, míg üzleti vállalkozása a század elején csődbe nem ment. Édesanyja erdélyi református lelkészcsaládból származott. Mády Zoltán testvérbátyja.

A középiskolát a budapesti, majd nagykőrösi református gimnáziumban végezte. A szociális felelősség már korán felébredt benne. Első gimnazista korában csatlakozott az alkoholizmus ellen küzdő kék-kereszt mozgalomhoz és a budapesti KIE-hez. Az itteni élmények nagy hatással voltak rá. Erről így emlékezik:

„Voltak idősebbek és fiatalabbak a sorunkban, mindenféle társadalmi réteghez tartozók: tanulók, napszámosok, tanoncok, szakmunkások, egyetemi hallgatók, bírók, tanárok, közigazgatási és magántisztviselők, katonák. Baráti beszélgetést folytattunk, időnként előadásokat is tartottunk egymásnak: mindenki arról beszélt, amihez értett, ami élethivatásához tartozott. Emlékszem, milyen érdekes volt egy kis iparostanonc előadása, aki a tanonccéletről, a műhelyi munkáról, mesterének szokásairól beszélt.”

Hilscher Rezső 1913-ban szerzett államtudományi doktorátust a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Már egyetemi hallgató korában foglalkozott gyermekvédelemmel. Bejárta a menhelyi gyermekeket befogadó telepek tekintélyes részét. „Amit ott láttam, az mély nyomot hagyott bensemben, és megfogadtam, hogy minden erőmmel harcolni fogok a magyar állam családgylilkos politikája ellen.” A Duna—Tisza közén folytatott vizsgálódásai ahhoz a szomorú tapasztalathoz vezettek, hogy a nevelőszülőkhöz kihelyezett menhelyi gyermekek között a normális mértéket messze meghaladó mértékű a halandóság, és igen sokan nyomorékká válnak. Ezek a tapasztalatok egy életre meghatározóak lettek a számára.

Az egyetem elvégzése után 1914-től 1920-ig Újpest város aljegyzője lett, szegényügyi, gyermekvédelmi, közegészségügyi és iskolaügyi feladatokkal. Mindjárt hivatali pályafutása elején jelentős összegű közsegély elszikkasztását fedezte fel, mely sikkasztást az akkori közgyám követte el, aki az akkori ve-

zető párt tekintélyes tagja volt. „Ha én polgármester lennék, ilyen embert nem engednék be többé a városházára” — mondta a polgármesternek, amikor a tényeket eléje tárta. A polgármester a közgyám tetteről értesülvén az esettől teljesen elhült, „de különösen frappírozta az, hogy egy 23 éves kezdő fiatalember figyelmezteti őt polgármesteri kötelességére. De becsületére legyen mondvá, a közgyám nem léphette át többé a városháza küszöbét... bár ellene sem fegyelmi, sem büntető eljárás nem indult” — írja Hilscher Rezső visszaemlékezéseiben.

Hilscher Rezső munkahelyi feladatain túlmenően is minden erővel igyekezett a szociális problémák orvoslására. 1916-ban *Szegényügyi Közlemények* címen egy kiadványsorozat indításával próbálkozott, ebből azonban csak egy füzet jelent meg. A következő évben *Szegényügy* címen egy folyóiratot kezdett, de abból is csak két szám jelenhetett meg anyagiak híján. Hangsúlyozta, hogy a gyermekvédelem csak családvédelemmel együtt oldható meg. „A családvédelemnek akkor kell akcióba lépnie, amikor a gyermekvédelem még nem működik. A családvédelem elsősorban a családfenntartók védelme, mert anélkül a gyermekvédelemre már nem is lesz szükség.”

Hilscher már 1914-től bekapcsolódott az első hazai settlement, az újpesti *Főiskolai Szociális Telep* munkájába. Később a settlement (szociális telep)-gondolat legkiemelkedőbb hazai apostola lett. Életelveit jól kifejezik a settlement alapítójának, S. Barnett anglikán lelkésznek (1844—1904) a szavai, melyeket diákjaihoz intézett: „Ha aggódtok a szegények miatt, ha részvételet éreztok a munkások iránt az étellel való nagy birkózásaikban, miért nem jöttök közéjük és éltek velük együtt? De nem mint előkelők, akik leereszkenek az alacsonyabbakhoz, nem mint a tiszták, akik a tudatlanokat tanítani akarják, hanem egyszerűen mint szomszédok, barátok, embertársak.” Az újpesti settlement hamarosan az ő vezetése alá került, amelynek igazgatásában meg is maradt 1944-ig. Elvei szerint az intézet előtt az élő ember állt valamennyi emberi és társadalmi szükségletével.

Hilscher Rezsőt 1920-ban meghívták a Közgazdaságtudományi Kar szociálpolitikai tanszékére adjunktusnak, s ezzel kezdődött egyetemi oktatói munkája is. 1944 februárjában a Miskolci Evangélikus Jogakadémia hívta meg rendes tanárának, és itt tanított 1949 szeptemberéig. 1949. szeptemberében áthelyezték a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára a közigazgatási és pénzügyi-jogi tanszék vezetésére. Ettől kezdve fokozatos méltánytalanságok, zaklatások, megaláztatások érték. Provokálták a kulákkérdéssel kapcsolatban, megakadályozták jogtörténeti előadásai megtartását, elmozdították tanszékvezetői tiszteből. A sorozatos zaklatások miatt kénytelen volt nyugdíjaztatását kérni. 1955-ben nyugdíjazták. Miután másokért nem dolgozhatott, szívbeteget kapott és 67 éves korában meghalt.

IRODALOM

Lombos Antal: Tények, adatok Hilscher Rezső életéből.

ESÉLY 1990/3. Hilscher Rezső Emlékszám.

BÍZIK LÁSZLÓ

A teológiai gondolkodás szabadsága

A teológia a gondolkodó ember legkülönösebb elgondolnivalója, az érző ember legintimebb szférája, tapasztalataink esszenciája, intuíciók alkotta diagnózis. Valóságos tudomány és valóságos művészet is. Belemérészkedés egy más valóságba, profán érintése a szentnek, az istenkísértés kockázata. Művelése, a róla való gondolkodás paradoxonok megfogalmazásához vezetnek: a tévedés luxusát kínálja a tévedhetetlenség igényével szemben. Közösségekben megélhető személyesség. Felelősségre ítél és értelme haszon nélküliségben rejlik. Ma még úgy tűnik, a paradoxonok kedvéért nálunk még nem sokan adnák fel a politikai szabadság, az erkölcsi szabadság vagy a deklaráció szabadságának újonnan nyert pozícióit. M.I.

Ha a teológia művelői tárgyak szakkérdéseiről nem szakszerűen, az ember kérdéseiről nem emberien s a létezőről nem valóságosan szólnak és gondolkodnak, akkor az vagy téves, vagy életveszélyes, vagy felesleges.

Természetes azonban, hogy mind a szakszerűség, mind az emberi empátia, mind a realitás vonatkozásában — azok mértékét, fontosságát, korlátait és prioritásait tekintve — eltérhetnek a vélemények. Mégpedig valószínűleg annyi különböző irányba, ahányan csak gondolkodnak. E tanulmány* alapmotívuma azon jelenség miatti értetlenségem, szomorúságom és provokálني-akarásom, hogy egyházi életünkben, publikációinkban és dialógusainkban az eltérő teológiai vélemények nem, vagy alig tapasztalhatók.

E jelenség oka csak részben magyarázható azzal, hogy az elmúlt évtizedekben bizonyos mértékben uniformizálva lettünk. Igaz ugyan, hogy a cinkos imprimatúr érdekében a hozzászólások, tanulmányok és cikkek — megfigyeltem és gyakoroltam, többnyire — utolsó előtti bekezdéséhez oda kellett bigygyeszteni valamilyen blőd és rövidzárlatos kapcsolóponttal a „diakonia”, vagy a népiesebb „szolgálat” varázsszavakat, mindenestre ha ez megvolt, a többi is csak átsúszott valahogy. A tény ellenben, hogy még ma sem pezseg a teológia, pedig tehetné, tehát jelenbeni okokra következtethető vissza. Ezen okok egyike lehet, hogy minden rendben van, a konszenzus teljes és aggodalomra semmi ok. De ne vicceljünk. A második ok lehet, hogy tényleg (!) nem gondolunk semmi gyanús „cikiset”, hanem szép langyosan csak megvagyunk. De, ugyan már, ne ámítsuk magunkat. Előfordulhat természetesen, hogy a kutyát sem érdekel, hogy mit gondolunk, mert amíg okosan helyezkedünk és megfelelően egyházpolitizálunk, addig túléljük valahogy. De ennél

* miután befejeztem, a „tanulmány” szót „esszé”-re javítottam

több a mandátumunk. Lehet persze — végül —, hogy egyszerűen nem járatódtak még be sem a sajtó, sem a dialógusok csatornáira annyira, hogy azokból a különböző artikulációk felismerhetők lennének. Ez esetben azonban nem az-e a dolgunk, hogy bejárassuk azokat?

Az egyes teológiai diszciplinák tanszékek szerinti önállóságát, alapelveit és létjogosultságát minden tudományág már a prolegomenában, az elvi bevezetésben tárgyalja. Azonban a „teológiai gondolkodás, mint olyan” ismérvei éppen az interdiszciplinaritás-jelleg miatt mintha még megfogalmazatlanok lennének. Nem is beszélve arról, hogy az adekvát teológiai gondolkodás nem kizárólag profi teológusoktól: teológus-hallgatóktól és lelkészekről várható el, hanem a felelős laikus rétegtől is, akik a saját munkájukban, szakterületükön ugyancsak profik. S ugyan miért kellene a gondolkodásnak máshogy működnie ott, mint emitt?

A következőkben megpróbáljuk megfogalmazni azokat az alapelveket, amelyek szerint az agyunk jár, amelyeket föltétlen tiszteletben tartandónak és figyelembe veendőnek vélünk teológiai jellegű kijelentések tétele közben.

Paradoxicitás

Minden teológiai kijelentés alapvetően tartalmaz bizonyos belső és feloldhatatlan *ellentmondást*. Másrészről minden teológiai megállapítás alapvetően ellentmondásos helyzetben hangzik el.

Az ellentmondásosság elvi okai magában a kinyilatkoztatásban és annak kizárólag hitbeni megismerhetőségében vannak. Már — a számunkra — legelső források sem primérek, hanem a szentírók hite által motiváltak. E mögé már nem juthatunk el. Az ezt mégis megkísérlő kutatás, volt az akár teológiai, akár krisztológiai jellegű, többnyire zsákutcába került. Az üdvtörténet eseményeiről szóló tudósításokat már Istentől rabul ejtett, Krisztus feltámadásától lenyügözött hívő emberek írták. „Ezek pedig azért vannak megírva, hogy higgyétek: Jézus a Krisztus, az Isten Fia”, írja János (20,31), de rá is érvényes, amit Pál apostol vall: „Hittem, azért szóltam, mi is hiszünk és azért szólunk” (2Kor 4,13). A primér forrás vize azonban nemcsak a hívő individuum, hanem a közeg, a hívő gyülekezet szűrőjén át jut csak el hozzánk. A kutatás újra meg újra ebbe ütközik s e mögé már nem juthat el.

Nem csupán a kinyilatkoztatás születésében, hanem annak értelmezésében is ugyanilyen jellegű ellentmondással találkozunk. Hitünk a kinyilatkoztatásból ered, de a kinyilatkoztatás megértése is már eleve feltételezi a hitet. Egyszerre annak tárgya és alanya. „Hit által értjük meg . . .” ismétlődik oly sokszor Zsid 11-ben, s ez nemcsak az általa ott felsorolt eseményekre igaz, hanem mindenfajta teológiai igazságra.

Ugyancsak az elvi belső ellentmondások közé tartozik — most már a mai hívő embert tekintve — az az evangélikus meggyőződésünk, hogy Isten az embert egyedül az ő kegyelmébe vetett hite, bizodalma alapján ítéli meg, ugyanakkor már ez a hit is az ő munkája. „. . . Félelemmel és rettegéssel munkáljátok üdvösségeteket, mert Isten az, aki ébreszti bennetek az akarást és a cselekvést is az ő tetszésének megfelelően” (Fil 2,13). Ezért tipikus és adekvát ma is ama beteg gyermek apjának felkiáltása: „Hiszek, segíts hitlenségemen!”

Az ellentmondásosság gyakorlati oka magában a világban, az emberekben

s gyülekezeteink tagjaiban rejlik. Miközben ugyanis a körülöttem élők döntő többsége számára teljesen nyilvánvaló tény, hogy nincs Isten, én közben mániákusan mondom az ellenkezőjét. A legdrágábbat és legszentebbet, amiért én mindent odaadnék, ingyen kell adnom, de még inkább tukmálnom. Mint egy senkinek-sem-kell-áruval ügynökösködő szerencsétlen handle. De „ki hitt a mi tanításunknak?“, „szívére se veszi senki, rá se gondolnak” (Ézs 53,1; Jer 3,16). Ugyanezzel az ellentmondással találkozott Jézus is, aki „csodálkozott is hitetlenségükön” (Mk 6,6), és még a feltámadás után is „szemükre vetette hitetlenségüket” (Mk 16,14).

Ezekkel az ellentmondásokkal a teológiai gondolkodásnak együtt kell élnie. Az egész paradox helyzetet sem elhallgatni, sem megkerülni nem lehet és kiegyenlítését megkísérelni nem szabad.

Ijesztenek a tökéletesen logikus, ellentmondásmentes kijelentések. Megrettenek a szimpla magától értetődések hallatán. Mintha a keresztény üzenet s ez az egész olyan szépen, világosan levezethető és gubanc nélküli lenne, hogy csak a bolond nem látja. Mintha mindent simán meg lehetne magyarázni okos és finom fejtegetéssel, egyik hamis közhellyel bizonyítva a másikat. A keresztény kérügma teljes elidegenítését eredményezi annak ellentmondásmentes szimplifikálása, különösen a világ bonyolultságát, a dolgok ellentmondásait, az események komplex voltát és a jelenségek zűrös komplementaritását naponként elemi erővel átélő mai ember számára.

Fallibilitás

VIII. Bonifác pápa már a kora középkorban kimondja „Unam sanctam” kezdetű bullájában, hogy a római pápának való engedelmesség az üdvösség feltétele. Később, IX. Pius pápa idejében (1870) fogalmazódott meg a pápai infallibilitás, azaz tévedhetetlenség, csatlakozhatatlanság dogmája.

Ezzel szemben mi protestánsok valljuk azt, hogy nekünk megadatott a tévedés luxusa és a *tévedhetőség* szabadsága.

Minden ember természetes vágya, hogy gondolatai minél inkább megközeleltsék az igazságot. Mindazonáltal a teljes igazság csak olyan titok marad számunkra, mint Krisztus személyének titka, aki magáról mondta: „Én vagyok az igazság” (Jn 14,6). Természetes vágyunk, hogy amit gondolunk, azt hűségesen fejezzék ki szavaink, s így tükrözzék valóságos meggyőződésünket. Hiszen valóban kell lenni átgondolt és szilárd meggyőződésnek, kialakult véleménynek és kikristályosodott álláspontnak. Valóban jó az, ha vannak döntéseink, melyeknek helyes voltához ragaszkodni igyekszünk, elgondolásaink, melyeket keresztülvinni szeretnénk. Elvek, melyekkel egyetértünk, vagy amelyeket elutasítunk. Nem jó a jellegtelenségig mindent egybemosás, a szürke sajátosság nélkülség és szolid unalom.

Ellenben helytelennek tűnik számomra az, ha mindeközben tévedhetetlennek gondolom magam. (Nem „elvileg” persze, mert azt azért mégse, de gyakorlatilag igen.) Nem biztos, hogy igazam van. Egyrészt azért, mert bizony „Mely igen kikutathatatlanok az ő ítéletei és kinyomozhatatlanok az ő utai!” (Rm 11,33 — Károli), s így a mi legéleselmjűbb gondolataink is csupán tapogatózások. Másrészt azért, mert a nyelv, a beszéd, mellyel akár legigazabb gondolatainkat is kifejezzük, torzó.

A nyelvfilozófia e vonatkozású felismerései sok segítséget adhatnak sza-

vaink tévedhetőségének belátásához. Mindenekelőtt világos ugyanis, hogy a nyelv mindig kevesebb, mint a valóság. A legprecízebben megfogalmazott mondatba sem fér bele a teljes valóság; a legkörültekintőbben megfogalmazott véleményem sem azonos azzal, amit végül is kimondok. A szó és a betű egyszerűen inadekvát eszköz a gondolat totális közlésére. Jóllehet zsidó-görög-keresztény kultúrkörünkben ez a kommunikációs forma élvez prioritást, mégis ismerni kell határait. Tudjuk továbbá, hogy szavaink félreérthetőek jószándékkal és félremagyarázhatóak rossz szándékkal. Lehet, hogy valaki azt mondja, hogy ő bizony nem tévedhetetlen s én mégis azt értem, hogy tévedhetetlennek mondja magát. S itt nem akusztikai kérdésekről van csupán szó. Újabb korláta a nyelvnek, hogy tulajdonképpen lefordíthatatlan egyikről a másikra. Hiszen mindkettőhöz hozzátartozik az az egész asszociációs rendszer, ami egyszerűen megtanulhatatlan és felmérhetetlen. Ilyen asszociációs rendszer létezik minden egyes ember fejében külön-külön, s ki tudja, hogy a külső szó kit hogyan talál meg? (Vö. viccek lefordíthatatlansága.) Még mindig a nyelv korlátai közé tartozik az egyes szavak, kifejezések állandó változása, jelentésüknek mozgása, néha az eredeti ellentétévé. Nem is beszélve arról, hogy a szó mindig ki van téve a propaganda, a demagógia, a manipuláció és a tömegvonzás veszélyének.

Ezek után még jobban zavarba ejtenek az olyan biztos fiúk. Csak ámulok az olyan tuti lányokon. Csak úgy jön belőlük a szó, a kapásból megfellebbezhetetlen álláspont. Röptében lövik az ellenvéleményt, játszva oldják meg a problémát, csak úgy süt belőlük az öntudat. Micsoda fellépés, még a járásuk is olyan határozott! Kezükben ott a bugylibicska, mellyel egyetlen mozdulattal vágnak hályogot, s mosolygós arcuk sejtetni engedi, hogy természetesen nekik van, vagy ha nincs is, nekik lesz igazuk. Hiszen az igazság letéteményeseiként egyszerűen tévedhetetlenek.

Mindez nem nevezhető helyes teológiai gondolkodásnak, hiszen „tükör által, homályosan látunk”. Mindnyájan. Nem baj, ha teológiai véleményeinkben jelen van mindig valami „bizonytalansági tényező”, valami „határozatlansági reláció”, ahogy a fizikus mondaná. Nem tartható nagy bajnak, ha hívő létünkre — sőt éppen azért — sokszor egyáltalán nem tudjuk, hogy mit kellene tenni, hogyan és mit is kellene szólni ahhoz, hogy az Isten tetszése szerint való legyen. Talán gyakrabban kellene mondanunk: „Nem tudom”, meg azt, hogy „lehet”. Több töprengés és kevesebb állásfoglalás sem nagy baj. Kicsit több szorongás és kétség és alázat, s kevesebb autoritás és jól-tájékozottság... ha nem tévedek.

Libertas in communitas

Az evangélikus teológiai gondolkodás legsajátosabb vonásai közé tartozik annak *közösségben megélt szabadsága*. Felemelő és félelmetes voltával együtt. Felemelő, mert — legalábbis Hegel szerint — erről szól a humán történelem s így természetesen ez a kinyilatkoztatás alapelemeinek egyike. Jézus szavai és tettei mindig az emberi személyiség felszabadítását eredményezték, akár a bűn, a törvény, a gonosz hatalmak, akár a hamis konvenciók, rossz beidegződések, vagy megnyomorító körülmények hatalmából. Így a szabadság, mint adottság és mint cél az apostoli igehirdetésnek is lényeges eleme (Rm 8,21;

2 Kor 3,17; Gal 5,13 stb.). Nem véletlen tehát, hogy Luther alapvető hitvallásai közé tartozik a „Keresztény ember szabadságáról” írt értekezése.

Gondolkodásunk szabadságát kínálja tehát egyrészt a teológia tárgya maga, másrészt a sajátosan evangélikus módszer. Hiszen a teológia igazságai objektív, mérhető evidenciáknak nincsenek kiszolgáltatva és kísérleti vizsgálatoknak nincsenek alávetve. Gondolkodásunk a „nem egészen lehetetlen” s „a még lehetséges” határterületén mozog, amikor Istenről gondolkodik; az interpretációk és szabad magyarázások területén. Ez hozzátartozik Isten éppen Jézusban adott kinyilatkoztatásának „önmegüresítő” jellegéhez, „önmagát megalázásához” (Fil 2,7), azaz hogy kiszolgáltatta magát nemcsak Pilátusnak, hanem Márknak, nemcsak hóhéroknak, hanem Pál apostolnak s nemcsak a tömeg gúnyolódásának, hanem a teológia összes művelőjének és minden hívő embernek azóta is. Már maga a tény, hogy Jézus egyetlen sort le nem írt, kéziratot hátra nem hagyott, hanem szavait és tetteit szabad interpretációra tanítványaira hagyta — éltek is vele! —, jelzi Isten respektusát az ember iránt, az ember szabad gondolkodása iránt. Nem úgy, hogy „méltányolni”, hanem hogy ajándékozza, megteremti, provokálja azt. (Tessék kitalálni, mit írhatott Jézus ujjával a földre — Jn 8,6.)

Ugyanígy szabadságot biztosít számunkra evangélikus voltunk, ahol a legmagasabb autoritású egyházi tanítóhivatal híján tulajdonképpen senki emberfia nem jogosult eldönteni azt, hogy mi a megfellebbezhetetlen igazság és mi nem. Mivel pedig a Szentírás — mint láttuk — eleve szabadságot biztosító jellegű s hitvallási irataink is a szabadság vágyától indítva születtek s a hívő-gondolkodó lelkiismerettel bíró ember is „szabadságra hivatott”, mégpedig „Isten gyermekeinek dicsőséges szabadságára”, meglehetősen zavarba kerülünk, ha bárkik megmondják, hogy mit szabad gondolnunk, s mit nem. A szabadság tudatos vállalása óv meg a legerősebb leigázó tényezőtől, a körülmények hatalmától. Attól a tehetetlen esetlegességtől, amelyet hol realitásnak, hol többségi konszenzusnak, hol józan észnek neveznek, pedig valójában nem más, mint egyszerű hasraütés és a legkisebb ellenállás irányába való sodródás.

A dolgok, kijelentések, kapcsolatok és megállapítások egyértelműségének elvesztésével a szabadság természetesen nemcsak felemelő, hanem egyben félelmetes is, hiszen „ürügy” lehet mások szabadságának korlátozására, melyvel azonnal önnön létjogosultságát szünteti meg. Így aztán a hasonzorúek többnyire közösséget keresünk a hasonlóan gondolkodókkal. S ez így van rendben. Ezek a közösségek kiválasztják maguknak a teológiatörténet végtelen kincsházából azokat a személyeket és gondolatvonulatokat, melyeket vállalnak, azt a terminológiát, kérdésselvetést és módszert, melyet igenelnek s így egy biztonságot nyújtó légkörrel körülvéve közösségi munkára, teamwork-re képesek. Hiszen nemcsak a természettudományokban (lásd Nobel-díjak), hanem a szellemtudományokban sem lehet többé egyedül eredményt elérni. Kell hozzá egy konzultatív közeg, egy kontrollkész milió és „testvéri kollokviumra” képes légkör.

És éppen itt van a félelem, tudniillik ezek hiánya miatt. Mert ugyan hányan vannak ma evangélikus egyházunkban, akiket valójában érdekel a teológia? Csak úgy teszünk, mintha csinálnánk. Pedig ez különböztetne meg szónokoktól és politikusoktól, firkászoktól és építési vállalkozóktól. Ha két lelkész összejön s nem cserél véleményt teológiai kérdésekről, hogyan lesz képes teológiai kérdések előbábáskodására gyülekezete és laikusai között?

Hol az a légkör, ahol partnerra lel, ahol műhelymunkát végezhet? Attól tartok, azért nincsenek „iskolák”, „irányzatok”, „csoportok”, mert nincsenek szabad személyiségek, csak mezítlábasan a világ dolgai után loholó, hitükvesztett és pótcselekvésekhez menekülő fakírok.

Responsibilitás

A közösségen túl a *felelősség* a második tényező, amely gondolkodásunk szabadságát korlátozhatja, avagy medret formálhat számára. A kérdés ugyanis kikerülhetetlen: mi van, ha amit mondunk, írunk, cselekszünk, egyszerűen véletlenül valaki komolyan veszi?! Hogy ő most ezentúl ebben a nagy zűrzavarban spéci erre alapozza az életét. Nem gyakori, de azért előfordulhat. Homok. Szóvirág. Blöff. Duma. Ilyenkor kiderül. Csak ki tartja számon őket? A kilépetteket, a teológiai tanulmányaikat abbahagyókat, a szép lassan elmaradókat és a csalódottakat.

„Aki felettem ítélkezik, az Úr az” (1Kor 4,4). Senki más. Az evangélikus teológus-módra gondolkodó ember senki másnak nem tartozik elszámolással, csak az Úristennek. Nem dől be sem hurrázásnak, sem éljenzésnek, dicséretnek és elismerésnek, de nem szegik kedvét a záptojások sem. „A legkevésbé sem törődik azzal, hogy emberek hogyan ítélkeznek felette, sőt még maga sem ítélkezik önmaga felett” (Úristen; az öngyilkosaink!), hanem azt meghagyja Neki. Neki ellenben igen.

Tulajdonképpen Előtte prédikálunk, Neki szólunk, már csak Rá vagyunk tekintettel, hogy „csak úgy” hangozzék a világban, egy családban, egy faluban, egy városban, vagy városrészben, hogy akinek van füle a hallásra, az hallja. Csak, hogy ki legyen mondva, le legyen írva és legyen megéltve. A többi nem a mi dolgunk, felelősségünk „csak” eddig terjed.

A „felelősség” kifejezés ugyanakkor, már etimológiai értelmében is, magában foglalja a „válaszadás” szükségét is. Nem vonható kétségbe a teológia kérdező jellege, az a sajátossága, hogy néha kínos kérdéseket tegyen föl a kérdésnélkülieknek és rákérdezen a látszatevidenciákra. Lennénk már ne mindig csak felelősségre vonottak, hanem néhány viszontkérdést megfogalmazók! Többnyire azonban el kell fogadni és fel kell vállalni a megkérdezett szerepét. S az még a jobbik eset, ha vannak kérdések egyáltalán, a gyakoribb az, hogy a kérdések föl sem tételnek, csak lappangva vannak jelen. A teológiai gondolkodás felelőssége az, hogy ezek a lappangó, elnyomott, válaszokba deformálódott kérdések felvetődhessenek, megfogalmazódhassanak, konkretizálódhassanak, vagy éppen absztrahálódhassanak. Ha a teológia nem tesz föl valódi kérdéseket és nem ad értelmes válaszokat, akkor minek van?

Eme kellemetlen helyzetet elkerülendő, találta ki az intézményesült egyház a látszatkérdések sokaságát. Olyan kérdések felvetését, amelyek valójában senkit nem érdekelnek. Ilyenekkel vannak tele kátéink és hittankönyveink, prédikációink és levelező-teológusok számára kiadott záródolgozat-témáink. Hogy ne az izgassa őket, ami izgatja, hanem az izgassa, ami tulajdonképpen minket sem izgat. Hadd kényszerüljenek bele szegény konfirmandusoktól a többdiplomásokig, hallgatóinktól olvasóinkig mindahányan abba az utcába, ahová beléptek. Úgy kell nekik. Tanulják meg, sajátítsák el a teológiai zsargont s közben felejtsek el, hogy eredetileg mit is akartak, mire is vártak választ. Mindez pseudo-teológia. Válaszadás arra, amit senki sem kérdezett.

A teológiai agy-munkát és száj-munkát tehát meg kell hogy előzze a fül-munka. Először oda kell figyelni, hallani és meghallgatni. Kihallani a közönyből a vágyat, a vallástalanból az istenit s még a gyűlöletből is a szeretetet. A sóhajtozás és vajúdás artikulátlan hörgéseiből a reménység hangját (Rm 8,22). Ha ezt nem teszi s a teológiailag gondolkodni akaró ember süket, bölcsebb ha néma is marad. Egyébként felelőtlen.

Dubitas

A teológiai gondolkodás szabadságához szervesen hozzátartozik a *kétkedés* szabadsága is. „Dubito ergo sum”, illetve, tisztességes egzisztencialistaként úgyelve a helyes sorrendre: „Ego sum, ergo dubito”.

Általános kétkedésünk nem csak abból ered, hogy a mi generációnknak a megengedett átlagosnál lényegesen többet hazudtak. Még csak nem is abból, hogy a mi generációnkat tanítók a megengedett átlagosnál lényegesen többet tévedtek. Tévednek ma is. Végzetesen nagyokat és apró-kicsiket. „Oppárdon’”, — szóla a naiv kis úthenger, „Errare humanum est”. S valóban. A kérdés csak az, hogy hány bőr megy el rá. Az én generációmról valószínűleg azt hitték, hogy tiszta hülyék vagyunk mindahányan. Hogy mindent beveszünk és megeszünk, kis éhenkórászok. Hiba volt részükről, hogy nem vették tekintetbe kétkedésünk szabadságát s szekéren mennybe vitetettel együtténeklésünket, hogy aszongya: „Nézd, én már lassanként nem hiszek senkinek”, „én már mindenben kétkedem”. A kétkedés felfedezi a kilógó lólábakat.

A teológiai gondolkodásban meglévő állandó dubitás gyökere azonban a fenti körképnél mélyebbre nyúlik. Az apostoli intés: „de mindent vizsgáljatok meg: a jót tartsátok meg” (1Thessz 5,21), az állandó kritikai készséget jelenti a bevett konvenciók és az axiómáknak nevezett, úgymond bizonyításra sem szoruló alapigazságokkal szemben is. Hiszen az is lehet, hogy az axióma nem is axióma. A teológiai gondolkodásban szabad rákérdezni, szabad kíváncsinak lenni, utánajárni és végiggondolni. Szabad bizalmatlannak lenni és nem egyetérteni, éppen annak érdekében, hogy valóban csak a jó tartassék meg és ne a rossz. A „kétkedő Tamás” alapállása teljesen genuin és jogos (Jn 20,25), és Saul-Pál is mielőtt megkérdezné, hogy „mit tegyek?”, azt a kérdést teszi fel, hogy „ki vagy?” (ApCsel 22,8).

A keresztény hit nem téveszthető össze a hiszékenységgel, sőt mintha még kritikusabb lenne a jelenségek iránt, mindig élve a gyanúval, hogy a nagy gonosz hitető el ne hitesse. A teológiai gondolat nem akkor örül, ha nagyon egyetértenek vele, hanem ha kétségbevonják és megvitatják, újraformálják és pontosítják. Ha egy teológiai kijelentés nem provokál vitát és ellenvéleményt, valószínűleg azt jelenti, hogy felesleges is volt kimondani, mert nem érint senkit s így nem is teológiai kijelentés. Hiszen a teológia, tárgyából adódóan éppen az, „amihez föltétlen közöm van”, ami „Unbedingt angeht”, amelyben azonnal rólam is szó van, amelyhez föltétlen viszonyulnom kell. Ahogy Isten sem „van”, hanem mindig akcióban van: büntet és kegyelmez, elítél és szeret, úgy az igazságok sem „vannak”, mintegy készáruraktárban felstócolva, hanem inkább élnek, perszónálisak (Jn 14,6: „Én vagyok az igazság”), s ezért személyessé válni akarnak, hatni és megméretetni. A teológiai

gondolkodás azt szereti, hogy ami vérévé válik, azt nem más csócsálja, hanem ő maga rágja meg.

E folyamat közben nem árt, ha kételkedik, kritizál és — ilyen értelemben — különbséget tesz az ételek között.

Quietas

Csak nyugi-nyugi, ahogy pestiesen mondják. Van abban valami igazság, amikor más felekezetek „lutheránus kvietizmust”, „evangélikus passzivitást” emlegetnek, hiszen valóban: a hit és a cselekedetek összetartozását, de a hit elsődlegességét valljuk.

A fenti összefüggésnél azonban tágabb módon sem baj, ha teológiánkban jelen van a *nyugalom*. A hit-fidúcia-bizalom nyugalma és lazasága.

Szeretném egyszer megírni a lustaság dicséretét. Nem az ingyenélő, másokat kihasználó tespedés dicséretét (bár a bevezetésben alighanem kitérnék arra is, hogy még ezt sem tartom nagy bűnnek, különösen ha visszafogott igényekkel és kellő alázattal párosul; a „mezők liliomai” = guberálók, kukázók nyugalmát), hanem a lélek és a gondolat heverésésének dicséretét. A „haszon-talanság” dicséretét. Ugyan „mihasznának” nevezik, aki nem végez valami hasznosat, nem csinál valami értelmeset, csakhogy ilyenkor összekeverik a haszont az értelemmel. Márpedig a dolgok értelme nem hasznosságukban van, hanem valami egészen más szinten. Sőt, mintha minél haszontalanabb lenne valami, annál inkább tartalmazza a végső értelmet, mint például a játék, a boldogság, a művészetek és a teológia. Mindegyiknek külön fejezetet fogok szentelni.

A teológiai gondolkodásnak nem kell görcsös aktivitással bizonygatnia, hogy rá mennyire szükség van. Nincs szükség rá. Nélküle is szépen elmenne a világ és meglennének az emberek. Azonban éppen mert nincs szükség rá és mégis van, jelzi azt, hogy nagyon fontos. Ez a lényeg.

Rémiszt a rámenősség és a struggle for power. Jobban kedvelem a null-profit orientáltságú gondolatokat. Miután Whisky nevű kutyám megdöglött, hosszasan gondolkodtam azon, vajon üdvözl-e. Haszna ugyan nem sok volt, hacsak az nem, hogy közben meghánytam-vettem az egész dogmatikát. (Egyébként a végeredmény: a kutyák nem üdvözülnek, de Whisky igen.) Megrémít az, hogy soha semminek nem járunk rendesen a végére, mert nincs idejük beérni a gondolatoknak. Megrémít a pragmatizmus és a siker-eredmény-fitogtatás. Mily törékeny mankó!

Az evangélikus teológiai gondolkodástól idegen az az ideges kapkodás, ami manapság tapasztalható, az az egyszerre-többlovat-vágta. Az a fóbia, hogy nekünk kell mindent megtenni és elintézni. Az a góg, hogy ha mi nem, akkor senki más nem teszi meg és nem intézi el. Mégpedig rögtön. Az a nyugtalan-ság, hogy csakis mi vagyunk hivatottak kimondani, orvosolni, kibulizni, rájönni, felfedezni, megtervezni, kivitelezni, perfektuálni. Mintha rajtunk kívül mások nem is lennének! (Ennyit a „két birodalomról”.)

És mintha Isten se lenne! Hiszen nyüzsgésünk mögött hitelenségünk áll. Bizalmatlanságunk az ő cselekvése és tervei iránt. Elégedetlenségünk az ő tempójával és módszereivel.

Szeretnék egyszer a nem-cselekvés aktivitásáról írni. Az lesz a címe: Evangélikus megigazulás-tan. És arról fog szólni, hogy hogyan kell teret adni józanul és nyugodtan, szépen és örömmel Isten cselekvésének. Deo volente.

A művi abortusz — etikai összefüggésekben

1. Az evangélikus etikai mérlegelés sem mondhat mást, mint a többi keresztényeké. Amint a német felnőttkáté nagyon határozottan megfogalmazza: „... a terhességmegszakítás minden esetben meglévő élet megölése”.¹ Trillhaas szerint „az élet tisztelete alapvetően kiterjed a megindult élet érinthetetlen-ségére, a magzat védelmére. ... A magzat mindenféle eltávolítása szándékos ölés”,² amely ellenkezik Isten törvényével. Hasonlóképpen fogalmaznak mások is.³

Fontos, hogy a művi terhességmegszakításnak ezt az elítélését ne valami sajátosan keresztény erkölcsi normának tekintsük. Vitatottsága ellenére nem adhatjuk fel azt a meggyőződést, hogy az életnek Isten által parancsolt védelme minden embert minden emberi élettel kapcsolatosan kötelez. Amikor a keresztények, s köztük az evangélikusok, állást foglalnak a magzati élet védelmében, akkor nem a saját álláspontjukat akarják másokra rákényszeríteni, hanem azzal a meggyőződéssel járnak el, hogy minden egyes ember és a társadalom egésze szempontjából is jó ügyet képviselnek.

2. Közismertek a művi terhességmegszakításnak e kategorikus erkölcsi elvetésével szemben hangoztatott *ellenvetések*:

a) *Hivatkozás a nő döntési jogára*: A nő szuverén joga — hangoztatta az egykori NDK abortusztörvénye is —, hogy eldöntse, elfogadja-e a benne megfogant új életet. Ez a kérdés egyáltalán azért vetődhet fel ilyen formában, mert ma tömegmérétekben lehetséges, sajnos gyakorlat is, a terhesség viszonylag kicsiny kockázattal járó művi megszakítása. Az anyaság tudatos vállalása természetesen igen fontos az anya és a megszületendő gyermek szempontjából egyaránt, s ennek jelentőségét nem volna szabad kisebbiteni. Mégis éppen ma, amikor a születésszabályozás módszereinek olyan széles skálája áll rendelkezésre —, és amikor ezek között még orvosilag ártalmatlanok s a római katolikus egyház hivatalos szigorúságának megfelelőek is vannak —, a nőnek az anyaság vállalásának jogával nem a fogamzás után, hanem előtte kellene élnie.

b) *Az emberi élet kezdetére való hivatkozás* az embrió fejlődésének egy bizonyos pontjától számítaná az emberi élet kezdetét. Ezek szerint csak egy bizonyos ponttól kezdve — amikor már eldőlt, hogy ikerfejlődés indult-e vagy sem — beszélhetünk a meghatározottan egyedi életről, csak egy bizonyos ponttól kezdve beszélhetünk szív- vagy agyműködésről, mint az emberi élet elengedhetetlen ismérveiről, csak egy bizonyos idő elteltével ágyazódik bele a méhfalba a megtermékenyült petesejt. Egy ilyen kezdőpontnak a meg-

határozása és észlelése lehetővé tehetné a terhesség megszakítását anélkül, hogy — e felfogás szerint — emberi élet kioltásáról kellene beszélni. Ezzel szemben nem feledhető az a tény, hogy a megtermékenyült pete, ha nem is mutatja az emberi jelleget, egy kész program, melynek az eredménye ember. Az agyműködés hiányának a konstatálása az élet kezdetén ezért nem ugyanazt jelenti, mint a végén, ezért a kettő nem állítható egymással párhuzamba.

3. A törvények, melyek meghatározott feltételek esetén eltekintenek a művi terhességmegszakításnak, mint emberölésnek a törvényi üldözésétől, *négyféle mérlegelést* ismernek:

a) Az *eugenetikai mérlegelés* azt veszi figyelembe, hogy a magzat testi vagy lelki fogyatékossgal jönne a világra, s ez súlyos terhet jelentene az anyának, a családnak, a társadalomnak, s a megszületendő gyermek amúgy sem élhetne igazán emberhez méltó életet, tehát jót teszünk, ha nem engedjük világra jönni. Kétségtelen, hogy a különböző fogyatékossgok ma már korábban és biztonságosabban felismerhetők. Mégis kérdéses marad, hogy a hasznosság elve lehet-e mindent meghatározó szempont, s alkalmazása nem nyit-e széles kaput az önkénynek, nemcsak a megszületendő, hanem a már megszületett életek vonatkozásában is.

b) Az *orvosi mérlegelés* olyan esetekkel számol, amikor az anya élete feroz veszélyben, és ezért lehetségesnek, sőt szükségesnek tartja a magzat elpusztítását az anya életének megmentésére. Ez a mérlegelés az anya *esetleges* halálával számol a magzat *bizonyos* megölésével szemben. Az etikai mérlegelések mégis ezt ismerik el leginkább, ha a beavatkozás célja valóban nem a magzat elpusztítása, hanem az anya megmentése.

c) Az *etikai mérlegelés* tekintettel van arra, ha a terhesség erőszak következménye. Úgy véli, ebben az esetben a terhesség megszakítása olyan lelki, erkölcsi és társadalmi teherként alól mentesíti a nőt, amely károsan hatna nemcsak őrá, hanem gyermekére is, aki — pusztán létével — egész életében az elkövetett erőszakra emlékeztetné. Ez a gondolatmenet is egyrészt természetesen feltételezéseken alapul, másrészt nem számol a terhességmegszakítás káros testi és lelki következményeivel, amelyek szintén súlyosak lehetnek.

d) A *szociális mérlegelés* a nő ill. a család anyagi helyzetére tekintettel tartja elfogadhatónak a terhesség megszakítását. Alacsony jövedelem, rossz lakáskörülmények, a már megszületett gyermekek nevelésének az anya erejét meghaladó terhe, valamely családtagnak a betegsége stb. lehetnek ilyen indikációk, de ide tartozik még az is, ha az anya olyan ellenérzésekkel van terhességével szemben, hogy az már mentális épségét veszélyezteti. Ezeket a problémákat sem szabad jelentékteleníteni, mégis veszélyekkel teli út ez, mert még nehezebben meghatározható, mint az előzők bármelyike. A szociális mérlegelés elfogadása gyakorlatilag a terhességmegszakítás szabadabbá tételét és az abortusz büntetlenségét jelentené.⁴

4. A művi terhességmegszakítás elvi elítélése és az ezzel összhangban levő egyéni magatartás nem kavar vitát mindaddig, amíg a személyes meggyőződésre és életvitelre korlátozódik. Az abortusz kérdése nyomban társadalmi és politikai csatározások témája, ha *törvényi szabályozásról* van szó.

A szabályozás minimuma kellene legyen egyrészt annak törvényi *kimondása*, hogy az orvosnak és az egészségügyi személyzetnek nem kötelessége a terhességmegszakítás végrehajtása, kivéve, ha az anya életének megmentése érdekében történik, másrészt *semmiképpen sem volna szabad kimondania*,

hogy a terhességmegszakítás bármilyen esete ne lenne ellentétes az élet védelmének általános és feltétlen parancsával.

Az abortusz *teljes tilalmának* a követelése a Teremtő és az élet feltétlen tiszteletéből fakadó következetes álláspont. Az élet védelmének isteni parancsán túl joggal hivatkozik arra, hogy az élet és halál feletti döntés jogát senki ember — még a teherbe esett nő sem — bitorolhatja, még ha „csak” megfogant életről van is szó. Joggal óv attól, hogy a megfogant, de még meg nem született élet értékének mérlegelése, várható életkörülményeinek latolgatása a már világra jöttek kényelme felől olyan szempont, amely a megszületetteket meg is szegényíti, le is alacsonyítja. Végzetesnek tartaná ez az álláspont, hogy például a lopást vagy a testi sértést bizonyos mérték alatt ne büntesse a törvény.

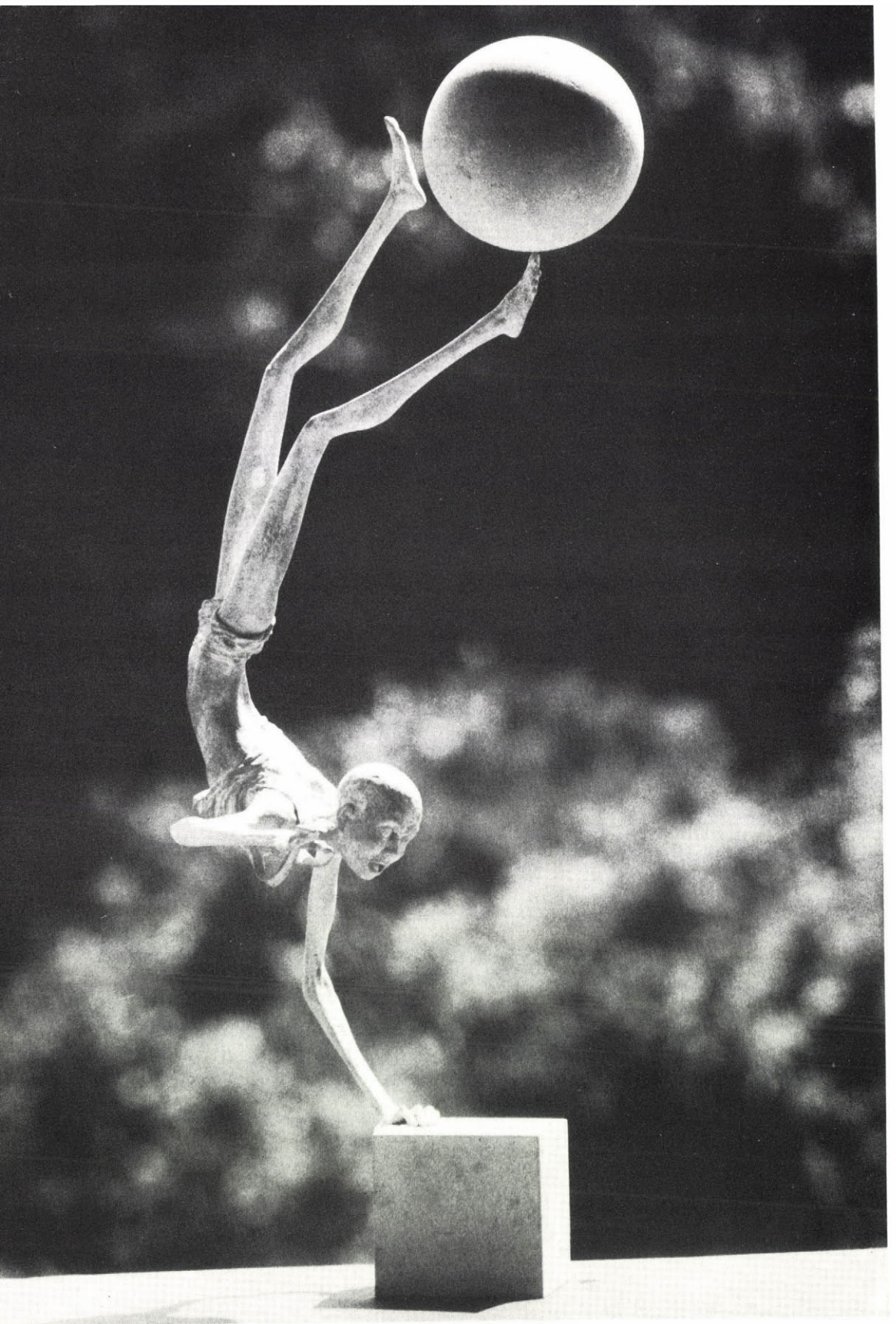
Az abortusz *bizonyos indikációk* feltételével való engedélyezését követelők azzal érvelnek, hogy mindegyik indikáció esetén bajba jutott emberekről van szó, akiknek nincs erejük problémájuk megoldására, helyzetüket kilátástalannak látják, és legtöbbször nem támaszkodhatnak más emberek megértő segítségére. Az abortusz teljes tilalma tragédiába taszítaná vagy felelőtlenül végzett zugmütétek áldozataivá tenné őket.

Az abortusz *teljes liberalizálásának* hívei elsősorban a nő döntési szabadságát követelik, s az abortusz tilalmát, de bizonyos indikációkhoz való kötését is e szabadság korlátozásának tekintik. Nem indokolatlan azonban még ma sem attól tartani, hogy a teljes liberalizálás az abortuszt azzá teszi, amittől minden orvos óv: a születésszabályozás elfogadott eszközévé, s az embert — illetéktelenül — az élet isteni urává.

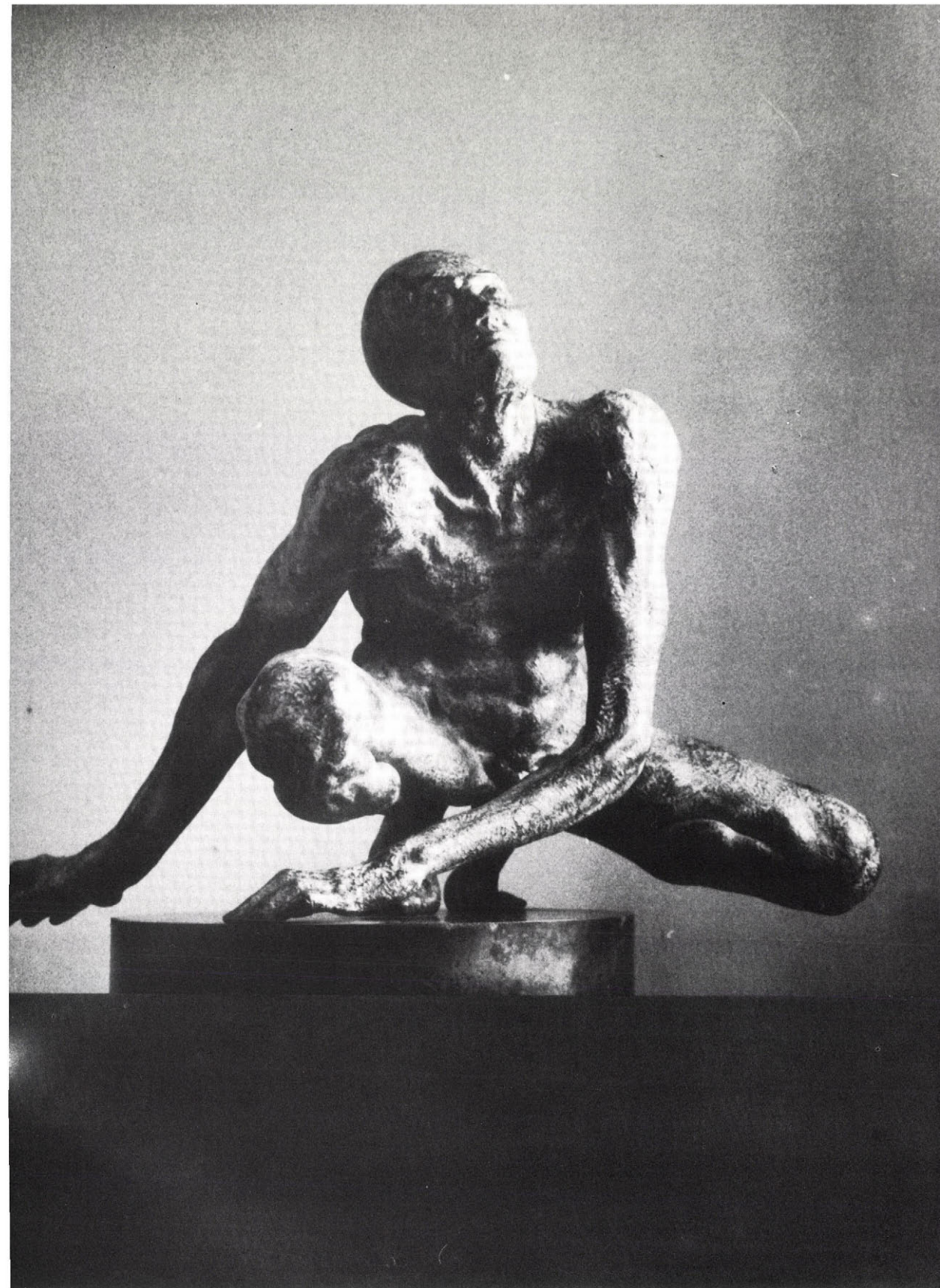
5. A terhességmegszakítás kérdésében az ellentétek ugyan egy alapvető kérdésben csapnak össze, de mégis csupán egy tünetről van szó. S a közvéleményre és a politikai állásfoglalásokra is az jellemző, hogy a tünettől akarnak szabadulni a problémák megoldása helyett. Hiszen az emberek a családtervezés és születésszabályozás lehetőségei közül sokszor éppen a legdrasztikusabbnak tartott művi abortusszal élnek. A felelőtlenül megélt szexualitás következményeit abortusszal akarják elhárítani. Férfiak és nők egyenjogúságát hirdetjük, de a férfiak (akár férjek, akár barátok) sokszor lelketlenül magára hagyják a gyermekvállalás gondjával a nőket, s a nők sokszor úgy adják oda magukat, hogy nem győződnek meg róla, támaszt is találnak-e partnerükben. Az erőszakos vagy a becestelen büntetlenül eltávozik, az embriót pedig „eltávolítják”. A szex és az érzékiség bemutatásával tesznek eladhatóvá mindenféle árucikket, de az egészséges szexuális életre való felvilágosításnak nincs pénze és propagandája. Humanizmust emlegetve nem akarnak világra hozni fogyatékosokat, de a modern életmód és a környezeti ártalmak következtében egyre több fogyatékos élet fogan meg. Szociális helyzetre hivatkozunk, és azt képzeljük, el is hisszük, hogy ezen a világon mindenki úgy élhet majd, mint a legfejlettebb nyugati országokban. Életvitelük nagymértékű megváltoztatására készek ugyan a családok tartós fogyasztási javak beszerzése céljából, de ez a váltás nehezebben képzelhető el gyermek várásakor. A gyermek akadály az európai életszínvonal elérésében. Gyermekellenes világot építünk, akár az adórendszert, akár a lakásépítést, a városépítést, a közlekedést, a gazdasági életet vagy a munkahelyeket nézzük. Még nemzetük jövőjéért is olyanok aggódnak sokszor, akik nem hozzák meg a gyermekvállalás áldozatát. Elhiszük, hogy lehetséges — és még jó is lehetne — egy olyan világ, melyben a gyermekvállalás semmi terhet nem

FORGÁCS JENŐ SZOBRAI (FOTÓ Horváth Dávid)

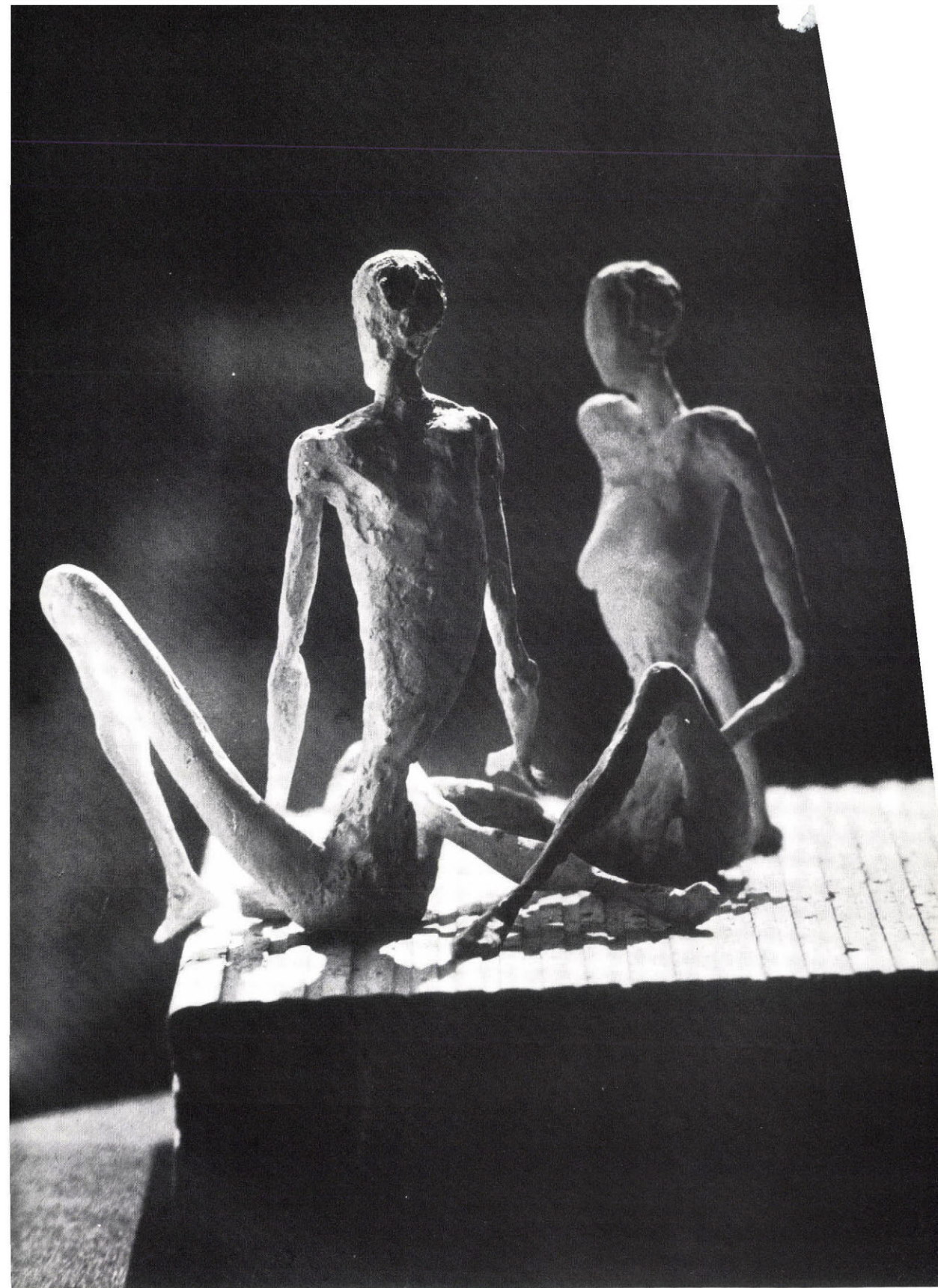
HERMÉSZ

JÁKÓB TUSA KÖZBEN

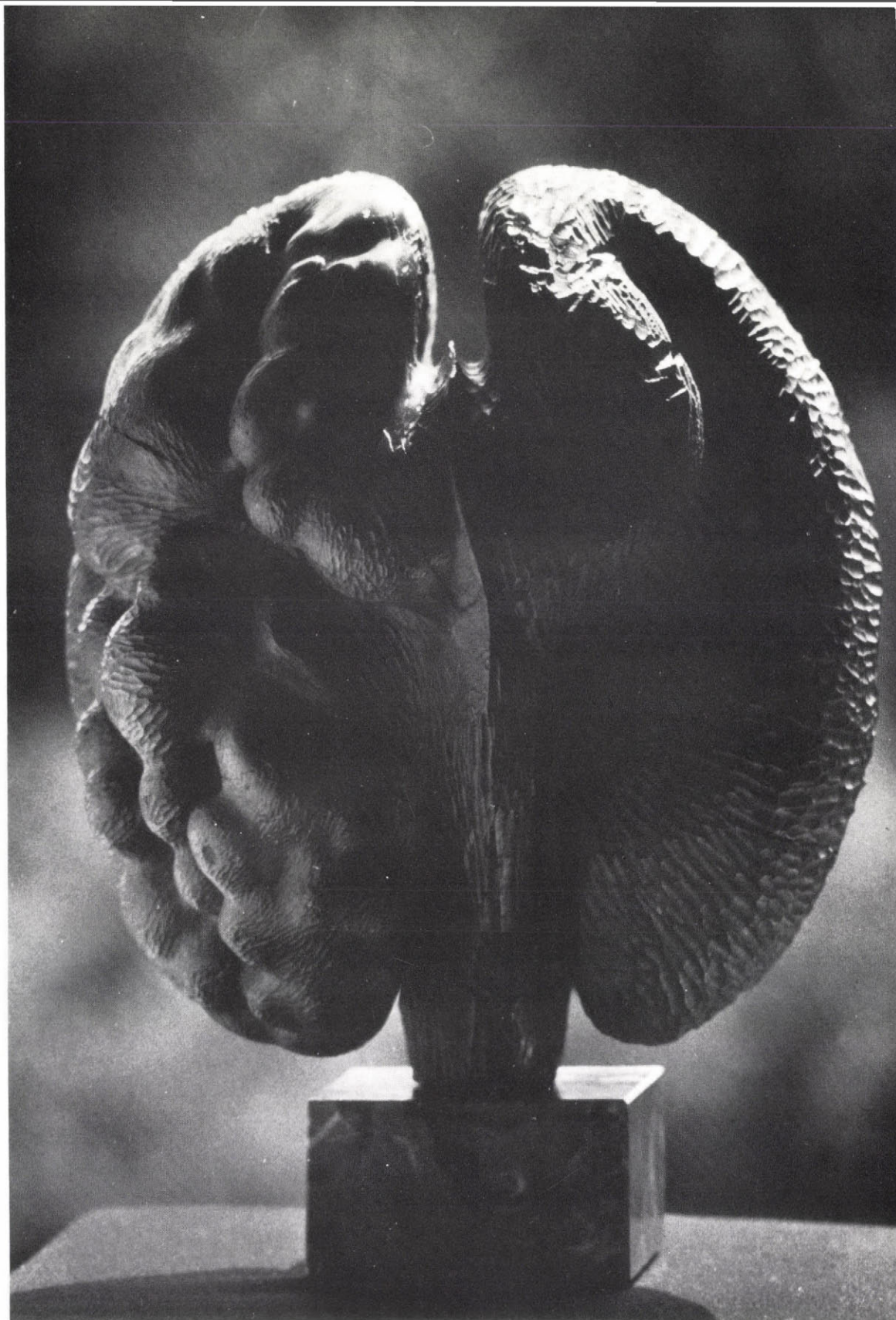

HALÁL

TÜKRŐ ÁLTAL

DIÓVELÓ

Ezek a szobrok az immanencia transzcendens kivetítésével. És fordítva: a transzcendencia Immanens vetületei. Annak keresése, hogy hol van jelen a földön az ég. Hiszen az ember legfontosabb szava: "Isten". Istentudatunk azonban nem fogalmi, mert mihelyst értelmünkkel megragadni próbálnánk, kiszabadul, rajtunk és bennünk hagyja azonban lenyomatát: a hiányt.

GAIA

A görög mitológia földdel-terhes földanyja. Nagyon fáradt és meggyötört, de csoda-e, hiszen nem kis aggodalom lehetett ezt a Földet kihordani. Hát még hordozni a világ bűneit. Kúrie elelson.

HERMÉSZ

A legtökéletesebb gömbforma mi más, mint a szellem, s a kocka mi más, mint az anyag. Ég és Föld. Transzcendens és Immanens. S e kettő között Hermész, a közvetítő. Hírvivő, akár a bibliai angyalok. Hol ott, hol itt. Könnyű a mennyeknek ott s e világ gyermekeinek itt lenni, azonban egyszerre e világon, de nem e világból csak megfeszülve, mint az fj, lehet.

PÁR

Talán a tengeret nézik csöndesen egy mólóról, talán önmaguk hajótöröttségét. Nem tudni, hogy épp találkoztak-e, vagy éppen elválnak. De a test már lényegtelen, még takarni is felesleges, hiszen a találkozás mindig lélek és lélek találkozása, s ha elbúcsúzni tudsz, azt jelenti, hogy találkoztál is.

TÜKÖR ÁLTAL

Hogy mi mindent összehord magának az ember! Meg ajándékoznak neki. Cícomák és smukkok, talmi, filléres emlékeink. Annyi lennének csupán, mint tárgyaink? De amikor önmagunk arcát keressük, a tárgyak már nem segítenek.

JÁKÓB TUSA KÖZBEN

Megverve, de te nem győzve; hátrálva kushadni, de feltápáskodva mégsem adni föl. Már tudom, Te vagy az erősebb, Uram, de vereségem attól lesz győzelemmé, hogy aki legyőzött, az Te vagy.

HALÁL

Hiába van kiégetve, ez a szobor befejezetlen. Ha a váll-fölötti részt letakarom, eltűnik a szobor s marad az agyag-anyag. Mert ha belesuttansz a sötét lukba, visszatérsz az amorfitásba. De ezzel a dolog - mint ahogy a szobor - még nincs befejezve...

DIÓVELŐ

Mennyi sok vésőnyom vésődik belénk, míg megmunkálódunk és megpuhulunk. Ugyanis az én utaim nem a ti utaitok és az én gondolataim nem a ti gondolataitok. Mégis vésődhetünk Isten értelme szerint, mely minden emberi értelmet meghalad.

jelent. Olykor mintha jobban megmozdulna a társadalom kiveszőben levő állat- és növényfajok, veszélyeztetett muzeális értékek védelmében, mint az emberiség jövőjét jelentő gyermekek és az őket vállaló családok élete érdekében.

A terhességmegszakítás kérdése nem részterület, hanem emberi létünk és életvitelünk egészének kérdése. Minden megfogant élet roppant kihívás a leendő anyának és apának. Ha vállalják a megfogant életet, nem elég, hogy egy erkölcsi követelés teljesítésének örülünk, hanem a társadalomnak a szülők oldalára kell állnia, mert ezt a döntést nagyon nehéz végigvinni a közvélemény ellenkezése és közömbössége mellett. Ha nem vállalják, hanem kioltják, nemcsak Isten ellen vétkeznek, hanem saját emberségükkel is ellentétbe kerülnek. Nekünk, többieknek arra kell gondolnunk, mivel járulunk hozzá ahhoz, hogy emberek az utódaik jövételétől félnek. A törvényhozók kötelessége, hogy olyan törvényeket alkossanak, melyek tiszteletben tartják az élet szentségét, nemcsak a művi terhességmegszakítás tiltásával vagy megengedésével, hanem azon messze túl is.

JEGYZETEK

- 1 587. old. Evangelischer Erwachsenenkatechismus. Kursbuch des Glaubens. Im Auftrag der Katechismuskommission der Vereinigten Evangelisch-Lutherischen Kirche Deutschlands herausgegeben von Hartmut Jetter, Horst Echnernach, Horst Reller und Manfred Kiessig. 5., neu bearbeitete und ergänzte Auflage. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn: Gütersloh, 1989. 1447 o.
- 2 211. old. Wolfgang Trillhaas: Ethik. Dritte, neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Walter de Gruyter: Berlin, 1970. 578 o.
- 3 Nagy Gyula: Egyház a mai világban. Teológiai szociáletika. Evangélikus Sajtóosztály: Budapest, 1967. 399 old. — Helmut Thielicke: Sex. Ethik der Geschlechtlichkeit. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck): Tübingen, 1966. 311 o. — Nem jó az embernek egyedül... Útravaló házasságot kötő fiataloknak. Pásztori segítség a családi élet kérdéseiben minden református családnak. Református Sajtóosztály: Budapest, 1972. 132. old. (különösen: 98—104. old.) — Nagy Gyula: Mai evangélikus etikuskok állásfoglalása a születésszabályozás kérdésében. Lelkipásztor 1951. 233—234. — Győri János: Hozzászólás a „házaselet etikájá”-hoz. Lelkipásztor 1951, 9, 425—428. — Szerkesztő [Veöreös Imre]: Néhány megjegyzés a hozzászóláshoz. Lelkipásztor 1951, 9, 429—430. — Magassy Sándor: Gyermekekál-dás és születéskorlátozás. Lelkipásztor 1965, 7—8, 480—485. és 1965, 9, 550—556.
- 4 RGG³ 5, 1588.

A művi abortusz — a demográfia nézőpontjából

Ebben a rövid cikkben csak a demográfia tudományának szempontjából foglalkozom a művi abortusszal kapcsolatos igen bonyolult — etikai, filozófiai, pszichológiai, orvosi kérdéseket is felvető — problémával. Tehát arra térek ki, hogy 1. milyen demográfiai hatásai vannak a művi abortusznak, 2. milyen hatásokkal járnak a művi abortuszra vonatkozó különböző jogszabályok, 3. milyen tendenciák figyelhetők meg a művi abortuszok gyakoriságának alakulásában és a jogszabályi rendezésben.

Nem kétséges, hogy a művi abortusz komoly beavatkozás a nő szervezetebe, és hogy lehetnek *súlyos vagy kevésbé súlyos egészségi kárai*. A legális és ennek megfelelően minden esetben egészségügyi környezetben végzett művi vetélés okozta halálozás ma már egészen alacsony szintre süllyedt, különféle szövödmények azonban előfordulnak és meddőséget, spontán vetélést okozhatnak. *Tömeges demográfiai hatásai közül a koraszülési valószínűség megnövekedése a legsúlyosabb*. Hazánkban a koraszülések aránya igen magas: az újszülötteknek közel 10 százaléka 2500 grammnál kisebb súlyú (ez a súlyhatár a koraszületés egyik demográfiai definíciója) és közel 9 százaléka születik a 37. hét előtt (ez a másik definíció). A magyarországi csecsemőhalandóság is lényegesen magasabb (ezer csecsemő közül 15 hal meg egyéves életkorának elérése előtt), mint a hasonló gazdasági fejlettségű és egészségi ellátású országokban, a csecsemőhalandóság pedig sokkal nagyobb (ezer 2500 grammnál kisebb súlyú újszülött közül 106 hal meg) a koraszülöttek között. Így a magas csecsemőhalandóságban is lényeges szerepet játszik a művi abortusz. Az életben maradó koraszülöttek körében az átlagosnál nagyobb a különféle kisebb egészségi károk, hátrányok előfordulásának valószínűsége. Ezért különösképpen veszélyes döntés művi abortuszhoz folyamodni, ha a nő a későbbiekben gyermeket kíván világra hozni.

Ezért biztosan állíthatjuk, hogy a jelenleg a fejlett társadalmakban elterjedt születésszabályozási módszerek közül a művi abortusz a messzemenően legtöbb káros hatással jár. Hozzá kell tenni, hogy a művi abortusz veszélyessége erősen függ attól, hogy a megtermékenyülés után mennyi idővel kerül rá sor (ez az egyik indoka annak, hogy a legtöbb országban csak az első három hónapban engedélyezik) és milyen módszerrel végzik.

A művi abortusz jogi szabályozásáról folyó magyarországi vitában többször felbukkan az az érv, hogy a művi abortusz engedélyezettsége miatt alacsony a magyar születésszám, tehát mintegy ez az egyik oka annak, hogy évek óta többen halnak meg Magyarországon, mint ahányan születnek. En-

nek azonban ellentmondani látszanak a tények. Kétségtelen ugyan, hogy mind a művi abortusznak régóta fennállt büntetőjogi üldözését szigorúan elrendelő 1953. évi minisztertanácsi határozat — az úgynevezett „Ratkó-törvény” — után és az 1950-es évek közepén bevezetett a liberális szabályozást némileg korlátozó 1973. évi minisztertanácsi határozat után néhány évig kisebb születésszám „hullámhegy” következett, ez azonban mindkét esetben a későbbre tervezett születések előbbrehozatalából származott, a női nemzedékek „befejezett termékenységet”, vagyis az életük folyamán szült gyermekeik átlagos számát nem érintette. Hasonlóképpen nem volt hatása a művi abortuszra vonatkozó jogszabályok 1954 és 1956 közötti, majd az 1980-as évekbeni fokozatos liberalizálásának sem. A házasságok gyermekeinek száma az 1950-es évek közepe után az évtizedekkel korábban megindult lassú, de egyenletes csökkenési tendenciát folytatta, majd az 1970-es években stabilizálódott, sőt az 1940 után született női nemzedékekben — amelyek tehát az 1960-as évek második fele után érték el 20. éves életkorukat — egy hájszállyal emelkedett. Ez a gyermekszám körülbelül 5–10 százalékkal alacsonyabb annál, amely a szülei nemzedékének változatlan létszámú utánpótlását, vagyis az egyszerű reprodukciót biztosítaná.

Más fejlett országok tapasztalatai is azt látszanak alátámasztani, hogy a művi abortusz liberalizálása nem játszott szerepet a gyermekszám csökkenésében. Ezzel szemben a demográfiai szakirodalom „híres esete”, a művi abortuszokra vonatkozó szabályok nagyfokú szigorítása Romániában 1966-ban lehetőséget nyújt annak bizonyítására, hogy ennek milyen káros demográfiai hatásai lehetnek: megnőtt a csecsemőhalandóság, a halvaszületések aránya, a szüléssel kapcsolatos anyai halandóság, a spontán vetélések (feltehetően titkos, illegális abortuszok) okozta halandóság, az állami gondozásba adott gyermekek száma, a fogyatékos gyermekek aránya stb. Nagyon kétséges viszont, hogy a született gyermekek száma ténylegesen mennyivel nőtt: a hullámhegyeket ugyanis egy-két éven belül csökkenés követte, erre a politikai vezetés újabb szigorításokkal reagált, ezek azonban csak átmenetileg állították meg a csökkenést. A célként kitűzött 30 milliós román népesség mindenestre távolról sem valósult meg, és a forradalom után az új vezetés egyik első intézkedése volt a rendkívül népszerűtlen abortusztilalom eltörlése.

A távolabbi múltban a nemzetiszocialista Németország próbálta még drasztikusabb eszközökkel tiltani a művi abortuszt és ezzel a német népesség számát növelni. (A háború alatt titkos művi abortuszokat végrehajtó bábaasszonyokat kivégeztek.) A német női nemzedékek átlagos gyermekszáma nem nőtt kimutathatóan ezeknek az intézkedéseknek a hatására.

Ezért a világ demográfusai körében általánosan elfogadottnak látszik az a tétel, hogy *a művi abortusz lehetőségeinek korlátozása nem vezet a gyermekszám tartós növekedéséhez*, viszont számos negatív demográfiai következménye szokott lenni, tehát *népessedéspolitikai eszközként mindenképpen kerülni kell*.

Ettől teljesen függetlenül állítható azonban, hogy a gyermekszám Magyarországon — és ma már Írország kivételével minden fejlett országban — anynyira alacsony, hogy előbb-utóbb a népességszám fogyását és a népesség korösszetételének lényeges öregedését okozza (hacsak igen nagyszámú fiatal felnőtt bevándorlót nem fogadnak be ezek az országok,) és gazdasági és társadalmi megfontolások alapján kívánatos lenne legalább az egyszerű reprodukciót biztosító gyermekszámot elérni. Ezt többek között a gyermekes csa-

ládok anyagi terheinek családi pótlékkal és hasonló eszközökkel való csökkentése útján lehet elősegíteni.

Magyar és külföldi tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a művi abortuszokra vonatkozó jogszabályok az abortuszok tényleges számát sem befolyásolják tartósan. Kétségtelen, hogy a művi abortuszoknak az 1950-es évek közepén történt szabaddá tétele után erősen megnőtt (1967-ben 207 ezerrel tetőzött) a művi abortuszoknak a statisztikában kimutatott száma. Az 1974-től érvénybe lépő korlátozás hatására 80 ezer körülire csökkent, de ezen a szinten megállt, sőt az utolsó években 90 ezerre emelkedett. Az 1969 után meginduló csökkenés a fogamzásgátló szerek kínálatának és használatának növekedésével függött össze. Az utolsó évekbeni újabb emelkedést nem tudjuk megmagyarázni, annál is kevésbé, mert közben a születések száma nagyjából változatlan maradt. Más országokban a kimutatott művi abortuszok száma a tilalom megszüntetése után általában nőtt (de ez feltehetően abból származott, hogy a titkos műtétek száma csökkent), majd lassú, de folyamatos csökkenés következett. Ez minden bizonnyal az egészségi, ezen belül a fogamzásgátlási kultúra emelkedésével függ össze. Jellemző, hogy Hollandiában, ahol a művi abortuszra vonatkozó intézkedések a magyarországiaknál sokkal megengedőbbek, a művi abortuszok száma sokkal alacsonyabb, mint nálunk. *A művi abortuszok számának nagyon kívánatos visszaszorítását ezért elsősorban a kultúra, és pedig nemcsak a fogamzásgátlási ismeretek, hanem mellettük a felelős magatartás terjedésétől remélhetjük.*

Fontos hozzátenni, hogy ma egy-két kivétellel (amilyen például Írország) minden fejlett és európai kultúrájú országban a magyarországi rendelkezésekhez hasonlóan meghatározott — többek között szociális — indok fennállása esetén vagy a nő kérésére engedélyezik a művi abortuszt, ugyanakkor legtöbbször a művi abortuszok száma kisebb, mint Magyarországon.

Tessedik Sámuel

... Valahányszor betegségbe estem, és testi gyengeségemnél fogva nem bírtam nehezebb teendőimet végezni, mindannyiszor új terveken és azok mi-képi valóításán törtem a fejemet, s fellábadásom után e terveket és gondolatokat még egyszer meghánytam, s gondolkodóbb barátaimmal közöltem s végre papírra tettem. Így keletkeztek többnyire az én eszméim, terveim, melyeket Isten segítségével valósítottam is, jóllehet első pillanatban kivihetetleneknek látszottak. A hit hiánya miatt nem cselekszünk gyakran, midőn tennünk kellene! Mily gyakran és mily hatalmasan kötötte Krisztus tanítványainak szívére ezen hitigazságokat, midőn a világba bocsátotta, és az ő követőinek hite mégis oly csekély! Ki hitte volna, hogy húsz, harminc, negyven, ötven év alatt annyit lehessen tenni — én magam sem, bármily erős hittem volt is.

A művi abortusz — lelkipásztori összefüggésben

A lelkipásztor nem az optimális igazsággal, hanem a reális valósággal találkoztva kell hogy evangéliumot hirdessen. A művi abortusz az a terület, ahol — mint általában is — a szeretet, mint a legfőbb törvény érvényesülése fontosabb szempont, mint az egyébként helyes dogmatikai és erkölcsi igazság.

Az evangélikus lelkipásztori gyakorlatnak *van* néhány olyan sajátos szempontja, mely — ellentétben a római katolikus egyház lelkipásztori gyakorlatával, — nem hagyható figyelmen kívül.

1. Az „Egyház véleményének” megfogalmazásában mértékadó szempont a Szentírás és a hitvallási irataink. Bár a művi abortusz — valamilyen formában — a humán történelem kezdetétől fogva ismert és gyakorolt, a kinyilatkoztatás e kérdésre nem tér ki s hitvallási irataink sem foglalkoznak e kérdéssel. Az „Egyház” véleménye pedig nem függetleníthető attól — vélhetően —, hogy mi az egyház népének gyakorlata. Az egyház népe pedig *de facto* ugyanúgy él a terhességmegszakítás különböző formáival, mint a nemhívók, tekintet nélkül arra, hogy ez nekünk tetszik, vagy sem.

2. Minden épeszű, normális erkölcsi érzékkel bíró ember, azaz nő és férfi, gyermek és agg számára a napnál világosabb, hogy a művi abortusz bűn. Különösen tudják ezt azok, akik az életet a Teremtő ajándékának értelmezik. A lelkipásztor számára tehát nem az a kérdés, hogy dogmatikai és etikai optimumok és normatívák szerint milyennek kellene lennie a világnak (be látva azt, hogy az etika normatív tudomány), hanem számol azzal, hogy világunk bűnbeesett világ, bűneset utáni világ, ahol bűnös és megváltásra és bűnbocsánatra szoruló nők és férfiak, gyermekek és idősek élnek. A lelkipásztor dolga persze egyszerűbb lenne, ha e világban angyalok élnének és nem angyalok csinalódnának. A helyzet ellenben nem ez.

3. Boldog az az ember, aki nem jár a bűnösök tanácsán s a művi vetélők székébe nem ül. Boldog az az anya, aki az élet isteni, gyönyörű lehetőségére szeretetből igent mondani képes. Az „élet” azonban önmagában nem definiálható, hanem csak viszonyként, ti. Istenhez és felebaráthoz kapcsolódó viszonyként értelmezhető. Márpedig ha valaki nem istenhívó s a magzat létét nem érzi a teremtő Isten szeretete jelének és ajándékának, ráadásul szeretetben terhességét kihordani nem képes, mivel szeretetet nélkülöző életet él (mind magzata fogamzójától, mind a társadalom egészétől), ugyan mi marad az élet „közösség-jellegéből”? Vannak boldogtalan és szerencsétlen testvéreink s a lelkipásztor dolga nem az, hogy elviselhetetlen lelkiismereti teherrel még boldogtalanabbá tegye őket.

4. A törvény — akár teológiai értelemben, akár szociológiai összefüggésben — nem szünteti meg a bűnt, hanem csak nyilvánvalóvá teszi azt. Semifajta — készülőben lévő — abortusztörvény tehát egyszerűen nem alkalmas a probléma megoldására, változás attól nem várható el. Evangélikus teológiai látásunk így eleve meddőnek ítéel minden olyan próbálkozást, mely a törvény szigorával próbálna — egyébként valóban kívánatos — rendet teremteni.

5. Az evangélikus lelkipásztor feladata tehát nem az abortusztörvény támogatásában vagy akadályozásában van, hanem a prevencióban, a vigasztalásban, a felelősségre és az etikai érzékre nevelésben. (Természetesen az emberhez méltó életet veszélyeztető mindenfajta társadalmi körülmény elleni tiltakozás mellett.) Azok vigasztalásában, akik a rossz elkövetése miatt megkeseredettek, valódi lelkiismeretfurdalásban szenvedők s krízis-szituációt és etikai határhelyzetet dilemmaként, feloldhatatlan dilemmaként átélők s abba lelkileg-testileg belerokkanók. A nemzeti-népi, demográfiai és statisztikai érveket hangoztatók hivatkozása ezért valószínűleg hamis. Nemcsak mert szociológiailag megalapozatlan, hanem mert etikailag is az, hiszen a gyerekek sem *azért* fogannak, nemzödnek, és születnek, *hogy* több kis magyar legyen a Kárpátmedencében.

6. Az evangélikus lelkipásztornak számításba kell vennie azt, hogy hívei nem a jó és a rossz, hanem igen gyakran a rossz és a még rosszabb között kell hogy válasszanak. Számításba kell vennie azt, hogy az emberek nem oszthatók két részre, azokra a „jókra”, akik ilyen vagy olyan fogamzásgátlással nem élnek s azokra a „gonoszokra”, akik azzal élnek. Az abortuszra mondott „igen” vagy „nem” nem azonosítható az Istenre mondott igennel vagy nemmel. Hiszen a nemet mondók is bűnösök s az igent mondók is képesek a jóra. Az elítélő diszkriminációt főként csak a trottyos farizeusok szokták alkalmazni, akik a törvényeket (egyházi és világi törvényeket) hozni szokták, a szerencsések oldaláról büntetni akarván az amúgy is szerencsétlent. S itt nem vitás, hogy a lelkipásztornak hol a helye. Ahogy nem vitás, hogy Jézusnak János nyolcban hol volt a helye a házasságtörő asszonyt megkövezni akarók esetében azokkal szemben, akik fájntos csusztatással (természetesen törvényesen) megfélemedtek a nő volt partneréről, akit amúgy maskulin önérzetből és himsovinizmusból szépen futni hagytak. Az evangélikus lelkipásztor e kérdésben azt tapasztalja, hogy itt a nők — bár túlhangsúlyozni nem akarja — méltánytalanul magukra hagytak, mégpedig éppen a „konfliktust” okozó férfinemtől. Törekcszenek tehát arra, hogy a fájntalmas, vagy örömteli döntésekbe a potenciális apákat is bevonják.

7. A szeretet szolidaritásának legalább olyan erősnek kell lennie az élt élet felé, mint a megszületendő élet irányában. Másrészről a halál nemcsak az élt élet, hanem a megszületendő élet része is. Ezért, miközben az evangélikus lelkipásztor suba alatt minden lehetségest bevet a megszületendő élet védelmében, lehetőségeihez képest nem hagyhatja figyelmen kívül az élt élet védelmének szempontjait sem.

Nemes Nagy Ágnes (1922—1991)

Lassan már egy éve, hogy eltávozott, egy éve nincs. Hiánya azonban, ahogy mondani szokás, eleven. Az ő hiánya igazán az. Nemcsak búcsúztatók, emlékezések jelennek meg folyamatosan, túllépve a szokáson, hanem minduntalan szóba kerül — emberek állítanak meg, akik tudják, hogy ismertem, és elmondják, mennyire hiányzik, milyen jó volt tudni, hogy van, hogy él valahol a budai Királyhágó utcában. És nemcsak irodalmárok, nemcsak szakmabeliek fordították arra képzeletben tekintetüket: Nemes Nagy Ágnes alakja része volt a szellemi közgondolkodásnak, lehetett rá gondolni — verseire, esszéire, nyilatkozataira —, mindenkinek, akinek fontos volt a tiszta gondolat. Az a Királyhágó utcai leválasztott kis lakás pedig kitüntetett helyet foglalt el a szellemi tájak térképén. Viszonyítási pont volt: ezért hiányzik annyira.

Noha a szellem dimenziójában oly hosszan éppen sűrű hiányával volt jelen. Így volt kénytelen.

Életének utolsó két éve súlyos szenvedések közt telt el. Egyre kevesebben láthatták, és akik mégis, azok is egyre rövidebben. Azt mondta, amikor még tudott volna látogatókat fogadni, de már alig engedett valakit a közelébe, hogy nem a betegség fizikai jeleit szégyenli, nem is az ismerősök elborzadó tekintetét nem akarja látni, hanem azt nincs kedve eljátszani, hogy tudja, hogy tudják, de ő mégis viseli magát, ahhoz fáradt, hogy ő nyugtassa meg őket, látja, hogy látják, de ő úgy csinál, mintha nem látná; nem, ehhez a színjátékhoz már nincsen ereje. Türelme. Hátralévő idejét — vajon mit sejtett, mennyi lesz — pedig nem volt hajlandó azzal tölteni, hogy fizikai állapotáról beszél. Hírekre vágyott, az irodalmi hírektől felélénkült, átmenetileg elfeledkezett a testi szenvedés toladó jelenlététől.

Egy alkalommal azt mondta: ha annak idején lett volna igény, elvárás, társadalmi felhatalmazás az alkotásaira, bizony nem ilyen sovány életművet hagy hátra. Éppenséggel lehetett bizonygatni, hogy az az életmű nem csekély, hogy hát hiányaival teljes, mindegy volt. Tudta ő pontosan, miről beszél. Még azt tette hozzá, hogy nehéz volt, keserves, az esszéket megírni, csak úgy, „megrendelés” nélkül, mintegy magának, ha már eszébe jutott, ha már megszólalt benne az a belső hang: amin esszében meg kellett szólalnia.

Igen, Nemes Nagy Ágnes hiánya azért oly eleven, mert amikor jelen volt, akkor is hiányával volt jelen. Voltak így páran, efféle költői alig-létre ítélve, bámulatatos indulás után többen is szinte évre pontosan ugyanabban a szórásban jelenhettek meg: ahogy a kultúrpolitika kimérte, és valóban kimérte,

mert e költőknek (Pilinszky, Jánosy) nemcsak évjárata, hanem formátuma is furcsamód egyezik. Az indulás, a *Kettős világban* (1948) után tízévenként egy kötet: *Szárzavillám* (1957), *Napforduló* (1967), aztán a nagy alakú *A lovak és az anyagok* (1969), a *Között* (1981) és a megindult életműsorozatban *A Föld emlékei* (1986) — ez a hozzáférhető költői ouvre. Lassan táguló köteteket vetve.

A megszerezhetetlen, kis példányszámú kötetek között meg az az intenzív hiány, a költő sűrű némasága. És ennek a némaságnak egyre táguló körei. Persze, hogy főleg a *Bors néni*-t, a *Szökőkút*-at ismerte az egész ország, szülők és gyerekek; de hány költőt ismer az egész ország? A legkülönösebb ez: szinte megmagyarázhatatlan, hogy aki költészetéről tudott, az tudott arról a sűrű hiányról, ami az ő költészetét körülveszi. Volt, élt, hatott; s ha eleinte tízévenként szólalhatott meg, hát elmondta, amit addig, aztán hozzátette, amit lehetett. A minőség intenzitása azonban így is olyan erős volt, hogy ezeket a megszólalásokat így sem lehetett elhallgattatni, ezeket a hallgatásokat nem lehetett nem meghallani.

Ez azonban a költőnek nem vigasz. Erről jószerivel nem is tud. Ő úgy érezte, hogy csak a nyolcvanas évek elejére engedett föl körülötte a fagy. Akkor már kapott megszorítások nélkül is jó kritikákat. Hogy a hetvenes években egyetemi szemináriumon „anyag” volt, nem akarta elhinni. És meglehet, hiába volt anyag, ő érezte jól. Hogy ez a kiteljesedésében ennyire gátlott pályáiv nem tört meg, hogy a kényszerű lefojtottság nem okozott költészetében sérüléseket, hogy intellektusa ennyire tündöklő maradt, az szinte megmagyarázhatatlan, csoda.

De nem az. Sokan gögőznek tartották életében, sokan féltek tőle: kényelmetlen volt szembe nézni morális tisztaságával. Amikor 1989-ben magához hívott és följánlotta, csatlakozzam az *Újhold* szerkesztőségéhez, a beszélgetés során egyszer csak megkérdezte: „Mondja, maga vallásos?” Majd válaszom után magyarázatként hozzátette, csak azért érdeklődik, mert túl sok embert látott, aki ilyen-olyan hatalomhoz jutva váratlanul megváltozott. Mert a mégoly csekély hatalomhoz is alázat kell. Alázat, amely a Királyhágó utcában egy leválasztott lakásban megteremtette önnön hiányából a huszadik századi magyar és világirodalom egyik legjelentősebb költői életművét.

Tessedik Sámuel

Istenem iránti legforróbb hálával tekintek vissza életem lefolyt éveire. Mily sok nagy örömben részesített engem az ő kegyelme, és mily sok nehéz fájdalmat segített az ő keze elviselnem és legyőzőm! Mindezek elmúltak, mint súlyos viharteljes felhők, s nem is sejtett áldásokat hagytak számomra hátra. Ő mi szép, mi jóval bővelkedett azon nagy hatáskör, melyet én ötven esztendő alatt az utamba gördített minden akadályok dacára betölteni igyekeztem; mert ott is, ahol nem gyanítottam, nem gondoltam, bő gyümölcsöket termelt a mag, melyet szóval és írással elhintettem. Áldott legyen ezért az Úrnak szent neve! Én reméltem, az Isten megadja, hogy még síromon is ki fognak kelni ama virágok, melyeknek magvait talán idő előtt, talán terméketlen földbe, jó remény fejében elvettem.

VEÖREÖS IMRE

Az Újszövetség színgazdagsága

A többi levél

A Zsidókhöz írt levél

Az Újszövetség legidegenszerűbb irata a mai olvasó számára, ugyanakkor megrázó dokumentum a Kr. u. 80—90 körüli évek kereszténységének az életéből. Olvasását nehezzé teszi az ószövetségi áldozati kultusz képzetvilága és a gnosztikus mítosz visszaverődése, melyet a szerző felhasznál gondolatainak kifejtésében — annak példájául, hogy az evangélium hirdetése nem folytatható légüres térben, hanem az adott történeti és szellemi helyzetben szólítja meg az embereket. A levél belső megközelítése megéri a fáradságot, mert benne a keresztény létnek olyan megvilágításával találkozunk, amely ismét új vonásokkal gazdagítja hitünket.

Valójában nem levél, hanem inkább folytatólagos prédikáció, melyet ismeretlen szerzője a végéhez fűzött személyes sorok kíséretében küld el az olvasók meghatározott körének (13,18—25). A szerző iratát vigasztaló, intő beszédnek nevezi (13,22). A levél stílusára jellemző, hogy a tanító jellegű részeket felváltva kapcsolódik a mondottaknak az olvasókra való alkalmazása. Gyakran beszél többes szám második személyben. Felirata később került föléje, Kr. u. 200 körül találkozunk vele. A mű nagy része az Ószövetséggel kapcsolatos. Ez a körülmény hozhatta magával későbbi címének megadását. A levél — nevezzük így, ahogyan Bibliánkban találjuk — nem zsidó-keresztényekhez fordul. Némely helye mutatja, hogy a szerző egykori pogányokat tart szemé előtt. Olvasói kereszténnyé lételük után rövidesen súlyos üldöztetésen mentek át, s most is szorongatott helyzetben élnek (10, 32—34). Többeket az Istentől való elszakadás fenyeget. A levélíró a gyülekezetében található itáliai származású keresztények üdvözletét küldi olvasóinak (13,24). Ez az egyetlen jelzés, melyet a címzettek hollétéről kapunk. Ennek alapján feltételezhető, hogy az irat a római gyülekezetnek szólt. E lehetőséget megerősíti, hogy az első század végén Rómában már ismerték: Római Kelemen levele idéz belőle.

Az ószövetségi kinyilatkoztatás a levél teológiájában alapvető jelentőségű (már csak ezért sem lehet a szerzőt antiszemitizmussal vádolni). Az író írásmagyarázati módszere a hellenisztikus szórványzsidóságtól, főként annak kiemelkedő képviselőjétől, az Alexandriai Philótól származik. A szerző az egyes ószövetségi íráshelyeket közvetlenül alkalmazza Krisztusra és az újszövetségi kinyilatkoztatásra. A tipologikus írásmagyarázat alapján az ószövetségi személyek, dolgok, események az újszövetségi beteljesedés előképei. Például az ószövetségi kultusz helyének, a szent sáturnak a legbelsőbb része, a szentek szentje az Isten mennyei jelenlétének a képmása. A zsidókhöz írt levél leg-

inkább mutatja az Újszövetségben, hogy az első kereszténységnek az Ószövetség volt a Bibliája.

A levél kulcsszava a *hitvallás* (vallástétel), mely túlnyomórészt a gyülekezet *keresztelési* hitvallását jelöli (G. Bornkamm). A megkeresztelendő a rövid, tartalmában rögzített hitvallással tett ünnepélyes tanúságot Jézusban mint Isten Fiában való hitéről, és fejezte ki életre szóló személyes döntését. Vallásos használatban is a nyilvánosság, a kötelező érvény, a véglegesség képzete a szó tartalmához kapcsolódott. A gyülekezet hitvallása válasz Isten megelőző szavára.

A levél háromszor emlékezteti a gyülekezet tagjait keresztelési hitvallásukra. Mindegyik alkalommal összefoglalja az előző teológiai fejtegetést, és buzdító intéssel a gyülekezetre alkalmazza: „figyeljete hitvallásunk apostolára és főpapjára, Jézusra” (3,1); „ragaszkodjunk hitvallásunkhoz” (4,14); „a reménység hitvallásához szilárdan ragaszkodjunk” (10,23). A keresztésbéli hitvallásra történő emlékeztetés a hűségre figyelmeztet, de nem merül ki az egykor tanultak ismétlésében. Sőt éppen azt a szemrehányást tartalmazza, hogy bár már régóta „tanítóknak” kellene lenniük, most ismét „az Isten beszédének kezdő elemeire” lenne szükségük. Ám tovább kell lépniük a „Krisztusról szóló elemi tanításnál”. Törekedjenek gyakorúságra, érettségre (5,11—6,1a). A levél felsorol néhány részletet az „elemi tanításból”, mely egy őskeresztény keresztelési oktatás anyagát képezte (6,1—2). A tanítás új alapvetésére van szükség. „Ezt meg is fogjuk tenni, ha az Isten megengedi” — céloz írója a levél tartalmára (6,3). A szerző levelében a hit alapjának új értelmezésére vállalkozik. Az irat az Ószövetséghez való állandó kapcsolódással két témát fejt ki Krisztusról és az egyházzól: Isten Fia, Krisztus a *mennyei főpap*, a gyülekezet pedig *Isten vándorló népe*. Ez az az „érett beszéd”, amellyel az Újszövetségben egyedülálló módon itt találkozunk.

1. A levél az egész üdvtörténetét *Krisztus főpapságában* foglalja össze. „Pap vagy te örökké, Melkisédek rendje szerint” — idézi az Ószövetségből (5,6; Zsolt 110,4). Melkisédek, a titokzatos papkirály az Ószövetség elején villan fel pár pillanatra: „ő a felséges Isten papja” megáldotta Ábrahámot (1Móz 14,18—20). Utána eltűnik a Biblia lapjairól. Sejtelmes ismeretlensége miatt mondja róla a zsidókhöz írt levél: „sem apja, sem anyja, sem nemzetsége, sem napjainak kezdete, sem életének vége nincs, de miután hasonlóná lett az Isten fiához, pap marad örökké” (7,3). Így lesz Melkisédek előképe Krisztusnak, az örök főpapnak. A levél ismételt hangsúlyozza Krisztusról: „az Isten őt Melkisédek rendje szerint való főpapnak nevezte” (5,10; 6,20; 7,17). A Lévi rendjéből származó ószövetségi főpap évenként egyszer, a nagy engesztelési ünnepen lépett a szentélybe, hogy áldozatot mutasson be a saját és a nép bűneiért. Ez az ószövetségi szertartás negatív előképe a Kereszt mennyei eseményének. Krisztus, a „szent, ártatlan, szeplőtelen” főpap „tulajdon vérvél ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe, és örök váltságot szerzett” (7,26—27; 9,11—12). A levél Krisztusnak a Melkisédek rendje szerint való főpapságát szembeállítja a lévita főpap áldozati szolgálatával (a 7. fejezetben a „pap” szó a főpapra vonatkozik). Az ószövetségi főpap mulandó, vétkes ember, ismételnie kell az áldozatot állatok vérvél. A főpap Krisztus bűntelen, örökkévaló, egyszer áldozta fel önmagát mindörökre szóló érvénnyel. Krisztus áldozata nemcsak felette áll az ószövetségi áldozati kultusz-

nak, hanem annak a végét is jelenti. Krisztus az ószövetségi kultusztörvény betöltője és felülmúlója (7,11—12.18—19).

Jézusnak, mint mennyei Főpapnak, szolgálatba lépése a halálával kezdődött. Halálakor lépett örök Főpapként a mennyei „szentélybe”, Isten jelenlétének helyére (E. Käsemann). Halála egyúttal megdicsőülése is. Jézus halálának és mennybemenetelének ez az azonossága az alapja annak, hogy a levél nem elmélkedik Krisztus feltámadásáról. Aldozati halála már Jézus mennyei főpapságának a része. Főpapságának folytatása az Isten „jobbján” a földön élő testvéreiért való közbenjárás. Azért ment be a mennyei szentélybe, „hogy most megjelenjen az Isten színe előtt értünk” (9,24). Emberré létele itt ér céljához. „Mindenben hasonlónak kellett lennie a testvéreihez, hogy irgalmas és hű főpap legyen az Isten előtti szolgálatban, hogy engesztelést szerezzen a nép bűneiért. Mivel maga is kísértést szenvedett, segíteni tud azokon, akik kísértésbe esnek” (2,17—18).

Mindez szívbe markoló, de mitikus leírás, hiszen a mennybe, a transzcendens létbe nem lehet betekinteni. Am jelentése végtelenül sokatmondó: a bűnbocsánat Krisztus által végérvényes valóság, s a hívők, Krisztus földön küzdő testvérei mindig számíthatnak kegyelmes Uruk segítségére.

2. A keresztény gyülekezet, egyház az Isten vándorló népe. Az ígélet földje, Kánaán felé tartó Izrael a levélíró tipologikus írásmagyarázata szerint a keresztény egyház, gyülekezet előképe. Isten újszövetségi népe a mennyei cél felé halad a földön. De útközben sokan elveszhetnek, mint egykor Izrael megkeményedett szívű nemzedéke (3,7—19). Ezért az iraton végigvonul az intő, figyelmeztető szó: „Vigyázzatok, testvéreim, senkinek ne legyen közületek hitetlen és gonosz szíve, hogy elszakadjon az élő Istentől” (3,12). Krisztus visszajövetelének a közelsége is a kitartásra való buzdítást szolgálja a levélben.

Három motívum húzódik át a biztató, óvó beszéden: az *ígélet*, a *hit* és az *Isten ígéje, beszéde*. Istennek vannak már megvalósult ígéretei, és még beteljesületlenek. Ábrahám ténylegesen lakhatott a megígért földön és egy nép ősapjává lehetett (11,9; 6,13—15). Ám az Ószövetség hívő embereire mégis ez a megállapítás érvényes: „Hitben haltak meg ezek mind, anélkül, hogy beteljesültek volna rajtuk az ígérek” (11,13). Jézussal beteljesült Istennek új szövetség kötésére vonatkozó ígérete (8,6). Isten mai népe pedig a végső, beteljesülésre váró ígélet reménységében él. Ez az ígélet képekben bomlik ki a szerző szeme előtt: a mennyei haza (11,14—16), az Istentől épített város (11,10; 13,14), a mennyei Jeruzsálem (11,22), az igazi „szombat”, Isten „nyugalmanak” a helye (4,9). Az örökkévaló örökség ígérete és a beteljesülés közötti feszültséget fejezi ki a vándorlás fogalma.

Isten vándorló népe a *hit* útján jár. Ezt mutatják a hit felsorakozó ószövetségi példái a 11. fejezetben. Bemutatásukat a szerző ismétlődően a „hit által” megjelöléssel vezeti be, s ezzel életük, cselekvésük rugójává a hitet teszi. Mózes „hit által” hagyta el Egyiptomot, nem félt a király haragjától, hanem kitartott, mint aki látja a láthatatlant (11,27). A hit túl azon, hogy Istennek megfelelő magatartás, objektív értelemben a remélt üdvösség valóságának a bizonyítéka (G. Bornkamm): „A hit a remélt dolgok valósága és a nem látott dolgok bizonyítéka” (11,1). A keresztény hitben jelen van az isteni valóság és a végső jövőnek, a mennynek a bizonyossága (H. Köster). Így lesz a reménység a hit egyik cserefogalma. Hasonlóan cserefogalmak a hittel a bizodalom, a türelem, a kitartás, az állhatatosság. A levélben a hit átfogja az

egész keresztény létet. A hit engedelmisség Isten szavának és hívásának. A vándorút megpróbáltatásai között a csalhatatlan reménység és a kitartó hűség óv meg az eleséstől (6,11—12).

Ezt mutatja az a részlet is, ahol a szerző az egymásért való felelősségre figyelmeztet, amely különben a levél nem egy helyén előjön (3,12—13; 10,24): „Ügyeljete arra, hogy senki se hajoljon el Isten kegyelmétől, hogy a keserűségnek a gyökere felnövekedve kárt ne okozzon, és sokakat meg ne fertőzzön” (12,15). Mérgező növény káros hatása a gyülekezet kertjében — ezt tartalmazza a hasonlat. Az Isten kegyelmébe való belekapaszkodás megtartó erő. A levélből kitűnik, hogy nem egyszerűen az üldöztetés veszélye az, ami kísérti a hívőket hitvallásuk megtagadására, hanem a hitbeli megfáradás. A „régii” hívőket gyakran jellemzi, hogy hitük megfakul, elerőtlenedik. Mégis a szenvedéstől való félelem a legnagyobb visszahúzó erő az irat olvasóinál. A versenypálya képe úgy tünteti fel, hogy az arénában megfeszítve futókat körülveszik a hit őszövétségi hősei, és ők Jézusra, a hit szerzőjére és beteljesítőjére nézhetnek fel, aki szenvedéseken át ért célhoz. A szerző kendőzés nélkül tárja eléjük helyzetük súlyosságát: „még nem álltatok ellen egészen a vérig” (12,1—4).

A hithez hasonlóan végigkíséri a levelet a *hirdetett ige* jelentősége. A hirdetett ige meghallása — ez a hit (4,2). „Azért tehát még jobban kell figyelniünk a hallottakra, hogy valamiképp el ne sodródjunk” mint a kormányát vesztett hajó (2,1). „... hogyan menekülnénk meg mi, ha nem törődünk ilyen nagy üdvösséggel, amelyet az Úr [Krisztus] hirdetett először” (2,3). Isten igéje „élő és ható” s átjárja az ember egész belső világát (4,12—13).

A szerző az Istentől való elszakadást a gyülekezettől való elszakadás következményének látja. Ha valaki Isten vándorló népétől lemarad, elvesztette az ígéretet és feladta a célhoz jutást. A levél kétségbe vonja a „privát kereszténységet” (H. Strathmann). Annál veszedelmesebbnek tartja a Krisztustól való elszakadást, mert lehetetlennek vallja a másodszori megtérést (6,4—8) Szenvedésük az Isten szeretetének jele (12,4—11). „Ezért tehát a lankadt kezeket és a megroskadt térdekét erősítsétek meg” (12,12). A háttérben itt is a vándorlás képe rajzolódik ki.

A végső mennyei jövő előrevetül a jelenbe: a hívők „megízlelték a mennyei ajándékot és részesei lettek a Szentléleknek”, „megízlelték az Isten fel-séges beszédét és a jövendő világ erőit” (6,4—5). A jelen a bűnbocsánat ideje, Isten akarata a hívő szívébe és elméjébe van írva (10,14—18). Krisztus megszabadított a halál félelmétől (2,14—15). Imádságban bizalommal járulhatunk „a kegyelem trónjához, hogy irgalmat nyerjünk és kegyelmet találjunk, amikor segítségre van szükségünk” (4,16).

Az a hely, ahol Isten vándorló népének jelene és jövője, a föld és a menny összekapcsolódik, nem más, mint a gyülekezet összejövele, az istentisztelet. Krisztus által „vigyük Isten elé a dicsőítés áldozatát mindenkor, azaz a nevééről vallást tevő ajkaink gyümölcset” (13,15). Ebben a mondatban, a levél végén, újra előkerül a vallástétel, de immár nem mint keresztelési hitvallás, hanem a gyülekezet együttlétén az Istent magasztaló kultikus vallástétel. „Saját gyülekezetünket ne hagyjuk el, ahogyan egyesek szokták” (10,25). Ez az intés a gyülekezeti összejövetelről való elmaradásra vonatkozik. Ott hangzik Isten igéje: „Ma, ha az ő szavát halljátok...” (3,7) És ott hangzik fel a himnikus Krisztus-dicsőítés, az eucharisztia (hálaadás) az úrvacsora vételekor. Ilyen őskeresztény liturgikus hitvallási töredékekkel találkozunk a levél

elején: Krisztus „Isten dicsőségének kisugárzása és lényének képmása, aki hatalmas szavával hordozza a mindenséget, aki miután minket bűneinktől megtisztított, a mennyei Felség jobbjára ült” (1,3). Az istentiszteleten kerül közel a gyülekezet a menny betekinthetetlen világához, melyet a szerző megrendítően szép képpel fest le: „Ti a Sion hegyéhez járultatok, és az élő Isten városához, a mennyei Jeruzsálemhez és az angyalok ezreihez, az elsőszülöttek ünnepi seregéhez és gyülekezetéhez, akik fel vannak jegyezve a mennyekben, mindenek bírójához, Istenhez és a tökéletességre jutott igazak lelkeihez, az új szövetség közbenjárójához, Jézushoz és a meghintés véréhez, amely hatalmasabban beszél, mint az Ábel vére” (12,22–25).

Jakab levele

„Jakab, Istennek és az Úr Jézus Krisztusnak szolgája, üdvözetét küldi a szórványban élő tizenkét törzsnék” (1,1) — így kezdődik az irat. Izrael tizenkét törzse a keresztény egyházra vonatkozik. A szerző az egész kereszténységhez kíván szólni, mely szétszórtan él a földön. Nem tudjuk, közelibbről mely területen laknak az olvasói az 1. század végén. Írója művét Jakabnak, Jézus testvérenek tekintélye alá állítja, aki fontos szerepet vitt a jeruzsálemi ösgyülekezet életében. Nem levél, hanem parainézis, erkölcsi intelmek gyűjteménye, mely zsidó, hellenisztikus és őskeresztény hagyományanyagot fűz láncba. Tanító jellegű etikai kézikönyv. Jézus Krisztus neve csak két helyen szerepel benne, de kétségtelenül keresztény alkotás, annak ellenére, hogy a nem keresztény származású anyaga gyakran csak kevéssé, vagy egyáltalán nincs keresztényesítve. Az intelmek lazán kapcsolódnak egymáshoz, belső rend nélkül. Egyes motívumok megismétlődnek különböző helyeken. Így például az intés a szelidségre (1,21; 3,13–18), óvás a nyelv bűneitől (1,26; 3,1–12), kitartásra buzdítás a bajok között (1,2–4.12; 5,7–11), megnyilatkozások a gazdagok ellen (1,9–11; 2,1–7).

Számos érintkezést találunk a szinoptikus evangéliumokban, különösen a Hegyi beszédben olvasható jézusi mondásokkal. Ilyenek: az eskü tiltása keresztények között és a megbízható szó követelménye (Jak 5,12; Mt 5,33–37). Az imádság meghallgatásának bizonyossága (Jak 1,5; Mt 7,7). Isten ígéjének nemcsak hallgatása, hanem megtartása is nélkülözhetetlen (Jak 1,22; Mt 7,24–27). A testvérről való ítékezés tiltása (Jak 4,11–12; Mt 7,1–2). Jézus mondásai tudatosan kerültek az erkölcsi intelmek közé, anélkül, hogy a szerző Jézusra hivatkoznék. A jézusi mondások különböző fogalmazása mutatja, hogy szóbeli hagyományból valók.

Néhány párhuzam is megfigyelhető Jakab levele és más újszövetségi levél között. Lássunk erre egy példát: „Teljes örömmel tartjátok, testvéreim, amikor különféle kísértésekbe estek, tudván hogy hitetek próbája állhatatosságot eredményez, az állhatatosság pedig tegye tökéletessé a cselekedetet, hogy tökéletesek és hibátlanok legyetek, minden fogyatkozás nélkül” (Jak 1,2–4). Hasonló láncsort találunk Pálnál: „megpróbáltatások”, „állhatatosság”, „kipróbáltság”, „reménység” (Róm 5,3–5). Ilyen láncsor Péter első levelében: „különféle kísértések”, „a ti megpróbált hitetek”, „méltónak bizonyuljon” (1Pt 1,6–7). Azonos a tartalmuk: a hit valódisága a szorongatgatások között mutatkozik meg. A Péter-levél üldöztetési helyzettel számol, Jakab szava a mindennapi bajokra vonatkozik. Pálnál a csúcspont a „reménység”. Jakab a

hagyományból vett anyagot a „tökéletességre” futtatja ki, melyre a kereszténynek törekednie kell. A három levélrészlet mutatja, hogy az azonos, ill. hasonló fogalmak és azok összekapcsolása a szóbeli hagyományból származnak. Ezt jelzi a különböző fogalmazás. Jakab levelének külön ajándéka, hogy a szóbeli hagyomány szerepe tetten érhető egészen késői időpontban, az első század végén. Hasonló jelenséget találunk az apostoli atyák iratai közé tartozó Didakhé-ban, a második század második negyedében.

A szerző elegáns görög nyelven ír, szójátékokkal, alliterációkkal fűszerezve, az Ószövetség görög fordításából vett nyelvi fordulatokkal. A különböző forrásokból összeállított gyűjteményét saját, ápolts stílusával formálja egésszé. Ő maga keresztény tanító lehetett (3,1).

A szerző önálló teológiai fejtegetését a sokat vitatott 2,14–26-ban olvasható szakaszban találjuk, mely a hit és cselekedetek viszonyáról szól. Jakab itt a félreértett Pál apostollal vitázik. Nem ismeri Pál leveleit, sem Pál apostol tanítását a megigazulásról, hanem arra reflektál, ahogyan a köztudatban Pál elferdített megnyilatkozásaival találkozott. „Testvéreim, mit használ, ha valaki azt mondja, hogy van hite, de cselekedetei nincsenek. Vajon üdvözítheti-e őt egyedül a hit?” (2,14). Ábrahám példájára hivatkozik, melyet Pál apostoltól homlokegyenest eltérően alkalmaz: „Látjátok tehát, hogy cselekedetekből igazul meg az ember, és nem csupán a hit által” (2,24. Vö. Róm 4,1–8). A hitet csak úgy tekinti, mint Isten létezésének elismerését (2,19). Ez is mutatja, hogy messze nem érti az apostol hitfogalmát. Pál a hitet Isten kegyelme elfogadásának tartotta, amely kizár minden érdem-gondolatot, s ugyanő hangsúlyozza a hitből fakadó cselekedetet: „Csak a szeretet által munkálkodó hit” számít (Gal 5,6). Luther joggal utasította el Jakab levelét, mint amely szemben áll az evangéliummal. A reformáció lehetővé tette a későbbi történeti kritika alkalmazását a Bibliára azáltal, hogy a Szentírást és az evangéliumot nem azonosította, hanem radikális viszonyba helyezte egymással (E. Käsemann). Teológiailag soha el nem fogadható Jakab Ábrahám-magyarázata: „Látod tehát, hogy hite együtt működött cselekedeteivel, és cselekedeteiből lett teljessé a hite” (2,22). Ám Jakab téves fogalmazással nem akar mást, mint biztatni a keresztény életre. Pál és Jakab találkoznak ebben a megállapításban: „a hit halott cselekedetek nélkül” (Jak 2,26). Az egyedül hit által való megigazulásnak vulgáris, jakabi eltorzítását el kell utasítanunk, de Jakabnak a hétköznapi keresztény életre vonatkozó figyelmeztetését meg kell szívlelnünk. Teológiai indoklása tarthatatlan, de ő nem is „teológus”. Célja a levelével szerény: tanácsokat ad az Istennek tetsző életre.

Péter első levele

Hitükért szenvedő keresztények erősítése — ez a levél alaptémája. A címzettek Kis-Ázsia több, felsorolt tartományában, „szórványban élő jövevények” (1,1). A „szórvány” és a „jövevény” megjelölés a keresztények helyzetét határozza meg: a hívők szétszórta élnek a világban, s Isten népének igazi otthona a menny. Ahogyan a szerző a levél másik helyén megismétli: „kérlek titeket, mint idegeneket és jövevényeket” (2,11). Az olvasók nem régen megtért pogánykeresztények, akiket kísért a múltjuk: „ne igazodjatok azokhoz a korábbi vágyaitokhoz, amelyek tudatlanságotok idején voltak bennetek” (1,14). Váratlanul éri őket a szorongatás: „A szenvedés tüze miatt, amely

megpróbáltatásul támadt közöttetek, ne háborogjatok úgy, mintha valami meglepő dolog érne titeket” (4,12). Ettől az intéstől kezdve mintha fokozódnék a szenvedésük mértéke a levél hátralévő részében. Magyarázatul szolgálhat az a feltételezés, hogy a levélíró közben újabb, fenyegetőbb híreket kapott olvasói helyzetéről. Mindenesetre nem véres keresztényüldözés húzódnak meg a sorok mögött, mint a jelenések könyvében. Több utalás arra mutat, hogy a pogány környezet részéről rágalmak, gyalázkodások érték a hívőket, akiknek megváltozott, erkölcsös életmódját nem bírják elviselni: „Azért haragsznak rátok, sőt káromolják Istent, mert nem rohantok velük együtt a kicsapongásnak ugyanabba a posványába” (4,4). Mégsem pusztán szóbeli bántalmaknak lehetnek kitéve, mert a levél állandóan a „szenedni” szóval jelöli meg állapotukat. Sötét viharfelhők gyülekeznek fejük fölött: „itt van az az idő, amikor az ítélet elkezdődik az Isten háza népén” (4,17). A levél a közeljövő súlyosabb megpróbáltatásaira is fel akarja készíteni az olvasóit.

A levél írója ismeretlen. Nem lehet sem Péter apostol, sem Szilvánusz, Pál munkatársa. Írását Péter apostol tekintélye alá helyezi, Szilvánusz írónoki szerepét pedig azért említheti, hogy ezzel megértesse, miért képvisel a levél teológiája páli örökséget (1,1; 5,12). Mindez megfelel az első század végi felfogásnak: a vértanú Péter és Pál apostol missziói munkájukat egyetértésben végezték. A szerző a római gyülekezet üdvözlét is küldi (5,13. „Babilon” Róma fedőneve az üldözések idején). A történeti viszonyok Domitianus császár uralkodási idejére utalnak (+Kr. u. 96).

A levél nagy része parainézis, erkölcsi intelem a szenvedésben való helytállásra. Az intelmek anyagát a szerző főként élőszóbeli és különböző eredetű — köztük nem keresztény — hagyományból veszi. Ezért találunk nem szó szerinti, hanem tartalmi párhuzamokat páli és másodpáli levelek intelmeivel. Am a szerző az átvett anyagot az olvasók helyzetére, a szenvedés témájára alkalmazza, s egységes vezérgondolatnak — a keresztények helytállása a szenvedésben — rendeli alá (E. Lohse). Ugyanakkor az intelmek hitbeli megalapozását is nyújtja. Ehhez felhasznál a hagyományból hitvallási és énektörzsdékeket is, melyekkel a keresztények szenvedését Krisztus szenvedésével hozza kapcsolatba (1,17—21; 2,21—25; 3,18—22). Ezzel kapja meg a parainézis a tulajdonképpeni megalapozását.

Az alapvető magatartás, amelyet a keresztényeknek az őket ért sérelmek között tanúsítaniuk kell, a jónak változatlan cselekvése. „Tiszteességesen éljetelek a pogányok között, hogy ha valamivel rágalmaznak titeket, mint gonosztevőket, a ti jó cselekedeteiteket látva, dicsóítsék Istent a meglátogatás napján” (2,12). A keresztényeknek a hitükért való szenvedés szorongató problémája volt abban az időben. A levél összefoglalóan négy szempontot érvényesít (J. Schneider): a keresztényeket sújtó szenvedések a hitük próbája (1,7; 4,12); ezzel részesülnek Krisztus szenvedéseiben (4,13); a szenvedésben való helytállásra Krisztus szenvedése ad példát (2,21—25); Krisztus visszajövetelének közelsége határt szab szenvedésüknek (1,6; 5,10).

A levél középső részét, fő anyagát, ún. házi tábla képezi (2,11—3,12). Sorra kerülnek a különböző emberi kapcsolatok: a felsőbbtség iránt való magatartás, a rabszolgák viselkedése urukkal, az asszonyoké férjükkel szemben. Mindhárom viszonyban a keresztény alapmagatartást az „engedelmeskedjetelek” felszólítás fejezi ki. A férjek részéről a megértés és a tisztelet követelménye kerül elő. A gyülekezetben egymás iránt az egyetértés, a testvérszeretet uralkodik.

Az átvett hagyományyagnak a szerző céljához formálására lássunk néhány példát! A felsőbbségnek való engedelmisséget megindokolja: „az Úrért”, tehát akarátának teljesítéséért történjék, majd hozzáfűzi: „Isten akaratára, hogy jót cselekedve némissátok el az értelmetlen emberek tudatlanságát”. Tegyék ezt „mint Isten szolgálói” (2, 15—16). A rabszolgák felé hangsúlyozza, hogy uraik közül „ne csak a jóknak és méltányosoknak, hanem a kíméletleneknek is” engedelmeskedjenek (2,18). Megokolásul írja: „Mert kegyelem az, ha valaki Istenre néző lelkiismerettel tűr el sérelmeket, amikor igazságtalanul szenved” (2,19). A tekintetet nyomban Krisztusra emeli: „Hiszen erre hivatottok el, mivel Krisztus is szenvedett értetek, és példát hagyott rátok, hogy az ő nyomdokait kövessétek” (2,21). S következik egy hitvallási töredék Krisztus keresztjéről (2,22—25). Az asszonyok pogány férjüknek úgy engedelmeskedjenek, hogy „feleségük magaviselete szavak nélkül is nyerve meg őket, felfigyelve istenfélő és tiszta életetekre” (3,1—2). A gyülekezet tagjaira vonatkozó intést kibővíti a szenvedés irányában jézusi szóval: „Ne fizessetek a gonoszért gonosszal, vagy a gyalázkodásért gyalázkodással, hanem ellenkezőleg: mondjatok áldást”. S mindjárt megvilágítja a cselekvés hitbéli hátterét: „hiszen arra hivatottok el, hogy áldást örököljetek” (3,8—9).

A szerző a házi táblát megelőző és követő részben is a szenvedésre készít fel. Isten újjászült minket nagy irgalmából Jézus Krisztusnak a feltámadása által élő reménységre, mennyei örökségre; ennek örvendezhetnek hitük próbatétele közben is (1,3—9). Krisztus feltámadása által hitünk Istenbe vetett reménység is (1,21). A reménység jelentős szava a levélnek. Legyenek készen arra, hogy számot adjanak szelíden a bennük élő reménységről, amikor a pogány lakosság vagy bíróság felelősségre vonja őket. Ennek az intellemnak a megalapozása is Krisztus szenvedése (3,15—18). Krisztus testi szenvedése vértetteze fel őket a szenvedésre (4,1—2). Isten maga fogja őket felkészíteni és megerősíteni (5,11).

Az első fejezetekben többször találunk utalást a keresztségre. Ezt magával hozhatta, hogy a levél fiatal keresztényekhez szól, akiknek időben közel esik a keresztségük. Többször találunk célzást az újjászületésükre (1,3.22—23; 2,26). Így szólítja meg olvasóit: „mint újszülött csecsemők” (2,2). A keresztség előképe Noé bárkája: abban „nyolc lélek menekült meg a vizen át” (3,20—21).

Krisztus alászállása a poklokra, a keresztény hitvallásnak ez a része első alkalommal jelenik meg itt az őskereszténységben (3,19—20; 4,6). (Rövid utalások másutt is vannak az Újszövetségben: ApCsel 2,27; Róm 10,7; Ef 4,9; Jel 1,18). E képzethez vallástörténeti párhuzamokat bőven találunk az ókorban. A mitikus gondolat Péter első levelében arra vonatkozik, hogy Jézus halála és feltámadása között felkereste a holtak birodalmát, s a halottaknak — külön kiemelve Noé hitetlen nemzedékét — az evangéliumot hirdette. Ez az igehely lett alapja az apostoli hitvallás vonatkozó részének: „alászállt a poklokra”. De az íráshelynek ez a tartalma nem lenne elegendő — hangsúlyozza W. Elert a dogmatikájában —, hogy a kérdéses szavakat evangéliumi hitvallásban minden időre szólóan igazolja. Egyházunk legutolsó hitvallási irata, az Egyességi Irat (Formula Concordiae, 1577) Krisztus pokolra szállását személyre szóló vigasztalásként értelmezi: „hogy bennünket és mindazokat, akik Krisztusban hisznek, sem pokol, sem ördög foglyul nem ejthet, sem nekik nem árthat” (IX. cikk).

Júdás levele

Júdás levele mindössze egy fejezetből áll. Szerzője Jakab testvérének a nevében ír. Mindketten Jézus testvérei voltak. Jakab leveléhez hasonlóan Júdás levelének szerzője is apostoli tekintéllyel ruházta fel iratát. Mondanivalójában a korai katolicizmus képviselője jelenik meg, aki a hitet igazhitűségnek tartja, amelyre az egyház tanít (E. Lohse). „Szükségesnek láttam, hogy ezt az intést megírjam: küzdjete a hitért, amely egyszer s mindenkorra a szentekre bízott” (3. v.). A szerző a hitet úgy tekinti, mint bizonyos tanítások hagyományozott állagát, amely Istennek kész ajándéka az egyházalapítás idejéből, s azt a következő nemzedékeknek csak megtartani vagy elveszíteni lehet. Ez szabályszerű katolikus hagyományelv, s kizár minden dogmatikai fejlődést (H. Preisker). Az Újszövetség tulajdonképpeni szemlélete szerint a hit mindenkinek újra adatik a mindenkori igehirdetés válaszaként. A levél különben maga elárulja, hogy az apostoloknál későbbi időben keletkezett: „emlékeztek meg azokról a beszédekről, amelyeket a mi Urunk Jézus Krisztus apostolai előre megmondtak” (17. v.). A kis irat a gnosztikus, szabados életű tévtanítók ellen szól. Több intő példát sorol fel Isten ítéletére az istenteleneken az Ószövetségből és ószövetségi apokrif, el nem ismert iratokból (5—15. v.). Az igazhitű keresztények tartsák meg magukat Isten szeretetében, és mentsék meg a tévelygőket s ingadozókat (20—23. v.). A levél keletkezési ideje a 2. század eleje.

Péter második levele

Az Újszövetség legkésőbbi irata Kr. u. 130—140 körüli évekből származik. Az ismeretlen szerző úgy állítja be levelét, mint Péter apostolnak röviddel a halála előtt kelt testamentumát (1,13—15). „Nem kitalált meséket [mitoszokat] követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és megjelenését, hanem úgy, hogy szemtanúi voltunk isteni fenségének” (1,16). S leírja saját tapasztalataként a megdicsőülés hegyi jelenetet az evangéliumokból (1,17—18). Az antik irodalomban nem volt ritka a szerzőnek ilyen fiktív ábrázolása. Az Újszövetségben található néhány hasonló esetben (Kol, Ef, 2Thessz, a pásztorlevelek, Jak, 1Pt) arra a célra kell figyelnünk, amiért írójuk álnevet használ. Korának meggyőződése szerint az apostoli szerzőség biztosítja egy irat tekintélyét, aminthogy az apostoli tanítás hagyománya garantálja az egyház igazhitűségét. A pszeudonim szerző emlékezteti olvasóit arra a kincsre, amelyet az örökölt hittartalomban kaptak: „Simon Péter, Jézus Krisztus szolgája és apostola, mindazoknak, akik velünk együtt ugyanabban a drága hitben részesültek Istenünk és Üdvözítőnk, Jézus Krisztus igazsága által” (1,1). Hasonlóan a levél más helyén is — célzással az ugyancsak pszeudonim első Péter-levélre: „Ez már a második levél, szerettem, amelyet hozzátok írok: ezekben emlékeztetés által ébresztgetem tiszta gondolkozástokat, hogy eszetekbe jussanak a szent próféták előre megmondott szavai, és apostolaitoknak az Úrtól és Üdvözítőtől kapott parancsai” (3,1—2).

Az ószövetségi írásokat, a próféták jövendöléseit helyesen csak a Szentlélek magyarázhatja, de ezt a tévtanítók is mondhatják magukról. Mi adja a

biztosítékot, hogy melyikük által szól a Szentlélek? Ezt „Péter” személye garantálja, hiszen ő apostol, szemtanú (1,17—21). A levél szerzője a maga jelenében a hit védője, s kora kereszténységéhez szóló üzenete mögé Péter apostolt állítja. Az apostolságnak ilyen jelentősége a korai katolikus gondolkodás jellemzője.

Júdás levele és Péter második levele között irodalmi függőség áll fenn. Júdás levele beleépült a 2Pt-levél második fejezetébe. Mindkét levél ugyanazt a polémiát folytatja a gnosztikus tévtanítókkal szemben. Ők tagadják Krisztust, az Urat, és kicsapongó életet folytatnak (2Pt 2,1—2=Jud 4. v.). Megvetik és káromolják a (jó) mennyei hatalmasságokat (2Pt 2,10—11=Jud 8—9. v.). Olyanok, mint víztelen források, forgószéltől sodort ködfoszlányok, akiknek a sötétség homálya van fenntartva (2Pt 2,17=Jud 12—13. v.). És így tovább.

A levélből élénk tárul az a helyzet, amelyből született: „az utolsó napokban csúfolódók támadnak, akik mindenből gúnyt űznek, akik saját kívánságaik szerint élnek, és ezt kérdezzetik: Hol van az ő eljövételének ígérete? Mert mióta az atyák elhunytak, minden úgy maradt, amint a teremtés kezdetétől fogva van” (3,3—4). Az első keresztény nemzedék tagjai, az „atyák”, akik a parúziára vártak, meghaltak, és a világ fut tovább. Krisztus visszajövetelének elmaradása a tévtanítóknál gúny tárgya lett. Az eretnekek sokakat megtévesztenek a gyülekezetben (2,1—3). Különösen az újonnan megtértek esnek nekik áldozatul (2,14—18). Az egész gyülekezetben zavar és nyugtalanság támadt a parúzia késése miatt, amely az ellenfelek érvelését segíti.

A szerző az őskeresztény eszkatológia apológiáját kívánja nyújtani a következő érveléssel: 1. Már egyszer elpusztult a világ özönvíz által, a következő pusztulás tűz által történik. El fog jönni az Úr napja, „amikor az egek recsegve-ropogva elmúlnak, az elemek égve felbomlanak, a föld és a rajta levő alkotások is megégnek” (3,5—7.10). 2. Istennek más az időszámítása: „az Úr előtt egy nap annyi, mint ezer esztendő, és ezer esztendő annyi, mint egy nap” (3,8). 3. A parúzia késése az Úr kegyelmének jele, lehetőséget ad a megtérésre (3,9). 4. Az Úr napja váratlanul jön el, mint éjjel a tolvaj (3,10). Ezért legyenek készen érkezésére feddhetetlen étellel (3,11—13).

Az érvelés mutatja, hogy már messze vannak az őskeresztény időktől. Az őskeresztény szemlélet szerint a vég Jézus jövetelével megkezdődött (Mk 1,15). A második Péter-levélben az eszkatológia csupán egy része az egyházi tanításnak; az őskereszténységben viszont a Krisztusról szóló igehirdetés, a kérésgma mindenestül eszkatologikus. Az isteni időszámítás más volta pedig tárgytalanná teszi a parúzia közeli várását, amely az őskeresztény reménység jellemzője volt.

A levél etikája magán viseli a hellenisztikus gondolkodást (1,3—11). A cél, hogy „az isteni természet részeseivé” legyenek. A hozzá vezető láncsor nem egy tagja a hellenisztikus erénykatalógusra emlékeztet (1,5—6): erény (az *areté* szót mai bibliafordításunk „igaz emberségnek” fordítja, a katolikus bibliafordítás a szó eredeti jelentését használja, s ezzel hívebben adja vissza annak tartalmát); önuralom; kegyesség (a görög világban az egész vallásos életet átfogó fogalom).

A szerző ismeri Pál apostol leveleinek bizonyos gyűjteményét. Reá hivatkozik az Isten „hosszú türésének” gondolatával kapcsolatban (3,15; 3,9. Vö. Róm 2,4; 9,22). A páli levelekben „van néhány nehezen érthető dolog, amelyet a tanulatlanok és az állhatatlanok kiforgatnak, mint más írásokat is a

maguk vesztére” (3,16). A „más írásokat” közelebbről nem nevezi meg. Gondolhatunk az Ószövetségre, őskeresztény iratokra vagy a késői zsidóság apokaliptikus irodalmára. A levélírónak ez a megjegyzése mutatja, hogy Pál leveleinek magyarázata gondot okozott azokban az időkben. A szerző megállapítása csírájában már magában foglalja azt a katolikus gondolatot, hogy szükség van az egyház mértékadó értelmezésére, nehogy egyesek félremagyarázzák a szent iratokat.

Péter második levele sok problémát vet fel a kutatók előtt. E. Käsemann három súlyos, nyitott kérdést hoz elő a levélről írt alapos tanulmányának a befejezéseként. Milyen eszkatológia az, amely — mint ezé a levélé — csak a hívők Isten örök országába való győzelmes bevonulásának a reménységét és az istentelenek megsemmisítését ismeri? Milyen kánon az, amelyben helye van Péter második levelének, a korai katolicizmus legvilágosabb bizonyítékának? Milyen egyház az, amely az eretnekek ellen úgy védekezik, hogy nem tesz különbséget a Lélek és a betűk között, vallásos világszemlélettel azonosul, az írásmagyarázatot tantétellel irányítja, és a hitből ortodox dogmatikára való igent mondást formál?

Ezek a kérdések nem szolgálhatnak arra, hogy a mai egyház kivegye Péter második levelét az Újszövetségből, de figyelmeztethetnek, hogy az írásmagyarázatnak a teológiai kritika is eszköze a Szentírás helyes megértésében. E levélnek vannak megszívlelendő részletei. Ki tudja, hány hívő merített belőle tanácsot és erőt közel 1900 esztendő folyamán, mint ahogyan az egész Bibliából?! Mi is azzal az alázattal vesszük kezünkbe, hogy meghalljuk belőle az evangéliumot Isten türelmes kegyelméről, amely lényegében ellentétben van a szerző véleményével az istentelenek pusztulásáról (3,9. Vö. 3,7; 2,4—17).

KOVÁCS IMRE

Téli fák ködben

Ekler Dezsőnek

Allnak a tájban.
Esővel, széllel vert
csipkái az Űrnek.

Kettős kötődés
nyögő tanítói:
fogódnak a földbe,
markolják az eget.

KULTURÁLIS FIGYELŐ

Biblia — Kazinczy Ferenc szavaival

Nem mindennapi tudományos kincsel ajándékozta meg a magyar olvasóközönséget *dr. Busa Margit*, az Országos Széchényi Könyvtár ny. tudományos főmunkatársa. Az általa szerkesztett és a Cserépfalvi Kiadó által 1991-ben publikált 456 oldalas mű — mint látni fogjuk — ökumenikus ihletettséggű, s innen érthető, hogy a református szerző írása egyben II. János Pál pápa látogatásának tiszteletére készült el. „Ez a kötet tartalma miatt minden Kazinczy-mű fölött áll, és ha csak egy lelket visz közelebb a Jó Istenhez, akkor nem éltem hiába...” — vallja a szerkesztő egyik magánlevelében.

Mi indította Kazinczyt, hogy élete vége felé egyházi, sőt teológiai témát válasszon? Széphalmi otthonában 1826 első hónapjaiban — hatvanhét éves volt akkor — többször felfigyelt arra, hogy felesége, Török Sophie, a 7 éves Bálint és az 5 éves Lajos fiuknak *Johann Hübner* hamburgi rektornak (†1731) *Fodor Pál* derecskei református lelkész által lefordított népszerű — sok kiadást megért — könyvből igyekszik felolvasni gyermekeiknek. Úgy látta, hogy ez az ismert könyv (Száz és négy válogatott bibliai históriák) minden népszerűsége ellenére nem alkalmas arra, hogy a gyermeki szívhez közelvigye a Biblia történeteit. Ezért fogott könyve megírásához.

Az Előszóban Kazinczy többek között így vall: „A vallást nem eltanultatott

kérdések, feleletek és formulák, hanem értelmes fejtegetések által kell a gyermek elébe vinni, s keblében akkor fog osztán élni az igaz és boldogító Vallás... És ha az anya a gyermeket arra is szoktatná, hogy amit neki ő beszéle, most viszont a gyermek beszélje neki, s ez is a maga szavaival, úgy ez egyszerűsmind a stylisticában is igen szerentsé- sen fogna gyarapodni. Hogy azt annál inkább tehessék, a történetek itt tömötten és érthetőleg vannak adva, a régiebb idők öldöklő bugyogása és salakjai nélkül...”

Első teológiai tanácsadója és lektora *Somosy János* sárospataki kollégiumi tanár volt (†1855), de mindjárt kezdetben kikérte két tudós barátjának, *Guzmics Izidor* pannonhalmi bencés professzornak (†1839) és *Kis János* dunántúli evangélikus püspökköltőnek (†1846) a szakvéleményét. Mindketten nagyra értékelték Kazinczyt — ma már tudjuk: utolsó — irodalmi munkáját. Guzmics még Jézus „gyönyörű, a maga nemében páratlan” búcsúbeszédének és az ApCsel-nek a felvételét is ajánlotta, de úgy vélte, nem kellene a szerző által javasolt rövid egyháztörténeti részt belevenni a munkájába. „Minek az oda? Te bibliai hisztóriát írál, nem egyházit; s magad mondád, hogy jó azokat a dolgokat nem tudni”, írta Guzmics válaszelevelében.

Számunkra ennél is érdekesebbek *Kis János* Sopronból írt sorai. „Az előadás-

ban legkisebket sem vettem észre, amin fennakadhatnék; sőt világosságát, rövidséggel párosított teljes voltát, kivált elevenségét és tiszonságát nem győzőm tsudálni. Neologismusnak nálamnál még mértékletesebb vagy félékenyebb kedvellőji talán azt az egyet kívánnák, hogy némely új kifejezéssel, melylyek... a nehezebben szokó füleket sérítik, az illy nagyon populáris tzélu s épen általad irt munkában még most szokottabbakkal volnának feltserélve..."

Ugyanakkor Kis János is ajánlott új bibliai részeket felvenni a gyermekek tanításába, éspedig nagyobb számú erkölcsi tanulsággal. Kazinczy meg is fogadta tanácsát. Erről tanúskodnak olyan fejezetek, mint „Jézus intései a jóra, apró mondásokban”, a Tízparancsolat, a Nagy Törvény, a Miatyánk és mások. Ezeket a fejezeteket Kazinczy az evangéliumi történetek és az Acta közé illesztette be.

Külön tanulmányt érdemelne annak vizsgálata, hogy akár az Ó-, akár az Újszövetség történetei közül melyeket és milyen terjedelemben, milyen szempontok szerinti válogatásban tartott szükségességnek közölni. Kazinczy e könyvet — amelynek több variánsa született — levelezései során hol *A Protestantizmus Encyclopaediája*, hol ifjaknak és öregeknek szóló *Protestáns Olvasó Könyv* címmel látta el. A Ráday-gyűjtemény Szemere-tárában található első autográf kézirat — amelyet Busa Margit fedezett fel és faksimilében közölt is — ezt a címet viseli: „*Szent történetek az Ó és Új Testamentom' könyveiből, megtoldva egy kisded Catechismussal*”. Ez utóbbihoz *Cleynmann Károly* pesti református püspöknek (†1833) azt a kátét-ját használta fel, amelyet az József ná-

dor második feleségének, Hermina főhercegnőnek ajánlott.

Kazinczy sokáig lappangott és most megjelent „Bibliájának” derekas része tehát — 175 oldal — bibliai történeteket foglal magába. Előttük azonban földrajzi és történeti ismereteket nyújt; a szent történeteket követi „a Confirmatziói Catechismus, azaz veleje a »vallás« tudományának”, majd imádságokat közöl. Munkájának első, kéziratot fogalmazványában azonban hiányzik a káté, s helyette külön fejezetet szentel a kereszténység történetének „a' mai időkig, különösen Magyar és Erdély országban”. Számunkra különösen is érdekesek a német, svájci és magyar reformációról szóló kéziratot oldalak.

Irodalomtörténetünk e nagy alakja már nem érte meg utolsó művének a megjelenését. Nyomdászta, a sárospataki *Nádaskay András* már jórészt elkészült a munkával, amikor a Zemplén megyei pestisjárvány 1829-ben elzárta a városból kivezető utakat. Így nem lévén sem elég papír, sem elég pénz, a kiadásra csak két év múlva kerülhetett sor. A járvány Kazinczyt is elérte: 1831. augusztus 22-én meghalt.

Úgy tűnik, Kazinczy családja is és kortársai is megfeledkeztek a nagy irodalomszervező hatyúdaláról. *Toldy Ferenc* ismertette 1833-ban, és nemrég *Mészáros István* professzor 1982-ben, *Busa Margit*, aki e szép és igényes kötet szövegét gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta, régen melengette szívében a publikálás gondolatát. Most végre megvalósult az „ökumenikus Biblia” csaknem félezer oldalas, díszes kötetének a megjelenése. A bibliikum, az irodalom és a hitoktatás művelői mellett kortársaink mindhárom nemzedéke gazdagodhat belőle.

Fabiny Tibor

Tomka Miklós: Magyar katolicizmus 1991

Országos Lelkipásztori Intézet Kiadása, Budapest 1991

Érdekes könyv látott napvilágot tavaly nyáron a pápa magyarországi látogatása alkalmából. A könyv szerzője — a lapunk olvasói előtt ismert — Tomka Miklós vallásszociológus.

Tomka Miklós legújabb munkája nem teljes egészében szociológiai mű, mert pusztán a könyv első két fejezete tekinthető szociológiai elemzésnek. Az első két fejezetben a szerzőtől a már megszokott alaposágú és színvonalú tényfeltáró és elemző munkát olvashatunk a hazai katolikus vallásosság alakulásáról a legfrissebb adatok tükrében. A könyv harmadik és negyedik fejezete viszont teljesen új műfajú frás, akár a hazai egyházakkal foglalkozó szakirodalmat, akár a szerző korábbi munkáit nézzük át. Jelen írásomban a két utolsó fejezet tartalmi ismertetésére szorítkozom.

Biztatom a tisztelt olvasót, hogy vegye kezébe a könyvet és figyelemmel olvassa, mert számunkra, protestánsok számára is rengeteg tanulsággal szolgál. Lényegében csak a harmadik fejezet specifikusan katolikus, ugyanis itt a magyar katolicizmus legújabbkori, az 1948-as kommunista hatalomátvételtől az 1989-es földindulásig tartó történelmét adja a szerző. Pozitívuma a fejezetnek, hogy Tomka megpróbál minden szélsőségtől és elhallgatástól mentes egyháztörténelmet írni. Tomka az ő sajátos egyháztörténetében őszintén néz szembe a katolikus múlttal, és tisztességesen néven nevez olyan jelenségeket, amelyeket esetleg nem illik leírni, de amelyek felderítése és megnevezése hozzátartozik a jövő katolikus egyház mai tervezőinek helyes önértelmezéséhez. Mert Tomkát e két utolsó fejezetben konzekvensen a jövő katolikus egyháza és a küldetés betöltése érdekli: „Nem a 40 éves kommunista múlt az oka, hogy ma az egyház társadalmi al-

katának újjáépítése foglalkoztat. Ecclesia semper reformanda — az egyháznak mindig meg kell újítani önmagát. Ahhoz, hogy az egyház mindig jel s az örömhír hirdetője tudjon maradni, ahhoz kora és a társadalom előtt, vagy legalábbis élvonalában kell haladnia. Ha lemarad, annak súlyos következményei vannak.”

Nézzük meg közelebbről, a szerző előadásában, a magyar katolikus egyház elmúlt 40 évének jelentősebb szakaszait.

Lényegében a kommunista uralom első tíz éve alatt a magyar katolikus egyház hősiessen ellenállt. 1950 augusztusában az állam és egyház közti egyezményt a hatalom aljas zsarolással volt képes elérni. A szerzeteket felosztották, a szerzetesek és apácák egy részét internálták, és a hatalom nem engedte meg a szerzeteseknek, hogy plébánián lelkeszi szolgálatot végezzenek. Ezt a szakaszt nagy véráldozatokkal zárták a katolikusok.

A magyar katolicizmus történetének második szakasza a 60-as évek elején kezdődött. A kádári rendszer egyházellenessége tompult, és ez a „szélnyél” a katolikus egyházvezetést a gettóstratégia kimódolására vezette; a közéletben és a kulturális életben nem hallatta a hangját az egyház, visszavonult a templom falai közé. De ez a stratégia megosztotta a hazai katolicizmust, a „cinkos aki néma” vádját elkerülendő az érzékenyebb és öntudatosabb katolikusok szembefordultak ezzel a hangnélküliséggel, ugyanis véleményük szerint az egyháznak bizonyos szociális és erkölcsi kérdésekben ki kell fejtenie a véleményét. Ennek a belső feszültségnek a hatására a katolikus egyház a szerző szavaival „kétvágányúvá” vált. Vagyis a klérus csúcsa és az egyházi hivatalnokok haladtak az egyik vágányon és még feltételezhetően a hierar-

chiához hűséges alsópapság és gyülekezeteik is, a másik vágányon pedig azok, „akik a társadalmi nyilvánosság részei voltak; akik gyermekeiket kereszténynek akarták nevelni ... nem akarták saját meggyőződésüket eltitkolni, akik a változó társadalom és benne saját mindennapjaik izgató vagy kínzó kérdéseivel Krisztus nyomában maradvak kerestek új válaszokat.”

A 70-es évek közepére az előző korszakra jellemző „kétvágányúság” véglegessé szilárdult. Tomka szerint ez azt jelentette, hogy a minimálisnál is kisebb mértékűre csökkent a kapcsolat a fent és a lent, a klérus vezetői és az öntudatos laikusok között. Példaként említi a '75-ös felső egyházi vezetés által „vívmánynak” minősített templomi hitoktatás engedélyezéséről szóló egyezményt a hatalommal. A felső papság engedménye az volt, hogy beengedte az államot a templom falain belülre. A szerző szerint erre a megállapodásra semmi szükség sem volt, mert a legtöbb templomban már évek óta oktattak hittant állami ellenőrzés nélkül, csak a felső papság ezt nem tudta.

A 70-es évek katolicizmusát a „szigetvilág-egyház” meghatározás jellemzi a legjobban. A szerző az idevonatkozó sorokban (79. oldal) merészen fogalmaz, amikor azt írja, hogy ahol az élet jelei mutatkoztak, sehol sem a püspöki irányítás volt a forrás, hanem egyes emberek, laikusok erőfeszítése, karizmája, tekintélye. „Az egyház egy szigetvilághoz hasonlított. A szigetek: a jól működő egyházközösségek, a kisközösségek és mozgalmak, a szerzetesrendek, az egyházi iskolák, egy-egy folyóirat és könyv, egy-egy lelkipásztor stb.” A 80-as években jelentősen változott a katolikusok helyzete, melyet egyházon kívüli okokra és belső tényezőkre vezet vissza a szerző.

Összefoglalóan ezek a következők: a társadalmi, politikai élet bizonyos mértékben liberalizálódott, javultak a nemzetközi kapcsolatok és talán a kommu-

nista világnézet kudarcaként erősödött a vallási érdeklődés a társadalomban, és a katolikus kis szigetek kezdtek kapcsolatot teremteni egymással, és tegyük hozzá, bár a szerző nem említi, hogy az igazi ökumené virágai szökkentek szárbába.

Tomka szerint a 70-es évek végére a vallási megújulás jellegzetes intézménye a városi, jórészt fiatal értelmiségieket tömörítő kisközösség lett. Sőt a szerző azt állítja, hogy '78-ra a „másik oldal” (azaz a hagyományos vallásosság, ahol a templomi liturgia a központ) vallási kopását a kisközösségek megjelenése képes volt ellensúlyozni.

Az állam képtelen volt a 80-as években az egész megpezdült társadalmat és így a vallási életet is az ellenőrzési körébe vonni. A társadalom a maga kezdetleges intézményeivel a pártállammal szemben saját nyilvánosságot és kultúrát teremtett. A határok megnyíltak, és így a nemzetközi kapcsolatok erősödése is tovább tompított a korábbi egyházpolitika élén.

Ezek az eredmények azonban nem a politikai hatalom engedménye nyomán születtek. Még a '80-as években sem kerülhettek komoly vezető állásba keresztények, és még az egyházi vezető állások betöltését is az állam sokszoros szűrőn keresztül igyekezett közbene tartani.

Elég itt annyit megjegyeznünk, hogy az ÁEH, mint a rákosi kor utolsó maradványa, egyházakat bénító és akadályozó szerepe és jogi kerete ekkor még érintetlen. Másrészt a „jól megválasztott” egyházi vezetők teret és médiát kaptak, hogy elmondhassák, milyen jó a kapcsolat állam és egyház között. Ezt a püspöki retorikával előadott valótlan-ságot aztán mind többen hitték el országban belül és kívül.

A negyedik fejezetben Tomka keresi az egyházépítés lehetőségeit. Az olvasó előtt csak most válik világossá, hogy az előző fejezetekre azért volt szükség, hogy leltárt készítsen az egyházzal és számbavegye a megváltozott társadalmi

környezet alapvonásait, és ezeken a pilléreken fogalmazza meg a magyar katolikus egyház jövőbe mutató képét. A társadalmi környezetet két tulajdonsággal jellemzi: a világnézeti pluralizmus és a szekularizmus. Mit jelent a keresztények számára ez az (a negyvenes évekhez képest) új társadalmi környezet? Legelőször is azt, hogy az egyházépítést nem lehet ott folytatni, ahol az ötvenes évek elején abbamaradt. Továbbá azt, hogy sem a társadalom, sem az állam nem letéteményese többé a vallásnak. Az egyes ember alapvető morális és egzisztenciális kérdéseivel nem fordul az egyházhoz, hanem egyedül dönt, és nem is igényli, hogy az egyház neki tanácsot adjon.

Tehát ebben a társadalmi közegben a keresztény kultúra és erkölcs, és az ezek szerinti hétköznapi magatartás és életmód, valamint az intézményrendszer létrehozása és kimunkálása nem a hierarchia és nem a tanítóhivatal, hanem a hívek közösségének a feladata és kötelessége.

A 90-es évek magyar társadalmát valószínűleg szempontról az jellemzi, hogy csupán a felnőtt lakosság 10%-a elkötelezett keresztény, aki nyilvánosan is vállalja hitét az életmódbeli konzekvenciákkal együtt. Viszont a felnőtt lakosság 2/3-a rokonszenvez a kereszténységgel, vagyis releváns keresztény életmodellekkel a keresztények sokakat megnyerhetnek Jézusnak. Tehát óriási a keresztények felelőssége.

De mielőtt a jövőbe mutató alapvető kérdésköröket érintenénk, még térjünk ki két — az egyházat belülről jellemző — tulajdonságra. Arról van szó, hogy az elmúlt negyven évet egyrészt a hierarchia és a hivatalos egyház kompromisszuma jellemezte a szentségek kiszolgáltatása és a nyilvános templomi misézés érdekében, másrészt az így kötött kompromisszum elviselhetetlen lelki és morális megkötöttségeket jelentett sok keresztény számára, ezért külön utakon indultak el a kis közösségek, ahol

sok újítást ki lehetett próbálni. A kis-közösségi egyház útja nem egyértelmű, rengeteg buktatót és zsákutcát is tartalmaz, de rengeteg pozitívumot is hoztak létre a kisközösségek tagjai. Ugyanakkor a hivatalos egyház bezárkózott a II. Vatikánum előtti tradicionalizmusába.

Mindezek után a szerző előtt egyértelmű, hogy a megújulás elkerülhetetlen az ezekkel a teherterekkel és értékekkel rendelkező egyház számára.

Tomka öt kérdéskört tart fontosnak megemlíteni és vizsgálni a megújulás szempontjából: az egyház szerves egységének megvalósítása (a magyar katolicizmuson belül), a keresztény nevelés, a fejlődés irányába nyitott kereszténység és az egyház társadalmi jelenlétének a biztosítása a pluralizmus talaján, a fejlődés irányába nyitott keresztény kultúra intézményeinek megteremtése, és a társadalmi-politikai szervezet összetettségéhez is igazodó egyházszervezet kifejlesztése.

Befejezésként csupán egy-két alap gondolatot érintek. A szerző fontosnak tartja a (katolikus) kereszténység lényegének a mai világ számára elfogadható meghatározását. Ebben is és a jövő egyházának a kialakításában is jelentős szerepet szán a keresztény értelmiségnek, de az átlag laikus hívőnek is. Fontosnak tartja Tomka, hogy a magyar katolikus egyház végre készítsen elő egy zsinatot, és éljen a zsinati folyamattal járó tanulási lehetőségekkel, mert ebben a folyamatban lesz képes önmagára ismerni. (A szerző első lépésként alapos helyzetfelmérést tart fontosnak az egyház munkaágairól és az egyes egyházmegegyekről, és ezeket a helyzetjelentéseket szerinte nyilvánosan meg kell vitatni.) Ezután az önmagára ismerés után lesz értelme a zsinat fontosabb témakörei kijelölésének a hívek bevonásával. A zsinat — Tomka értelmezésében — a közösségteremtés folyamata is, hiszen a „szigetek” megismerik egymást, és így közösségbe kerülhetnek egymással. A zsinati folyamatban születhet meg

az új katolikus egyházszervezet is, ahol kialakulhat a papság és a hívők új és jobb kapcsolatrendszere. A zsinat végül tudatára ébresztheti a hazai papságot és a laikusokat, hogy a magyar társadalomért, a határon túli magyarokért is felelősséggel tartozik a katolikus egy-

ház. Továbbá a katolikus egyháznak keresnie kell egy egészségesebb viszony kialakítását a többi keresztény felekezettel, mert együtt is van küldetésük a nem keresztény honfitársaik felé.

Bárdossy György

Európai Protestáns Nagygyűlés Budapesten

Ma már aligha dobban nagyot bárki szíve is a meglepetéstől és kíváncsiságtól, ha egy újabb egyházi konferenciáról hall. Még akkor sem, ha egyébként jól tudja, hogy az ilyen konferenciáknak a tulajdonképpeni eredménye nem mérhető könnyen és rövid távon.

Még akkor sem csodálkozunk, ha egy konferencia helye Budapest, hiszen miért is ne, van elég erre alkalmas helyiség a fővárosban.

De hogy Európa protestáns egyházai a reformáció óta először ha találkoznak, azt éppen Budapesten tegyék, annak már van valami fontos jelentése. A tavaszi találkozót ugyanis tudatosan olyan helyen tartották, ahol a protestantizmus kisebbségben van, nyilván, hogy a fogadó egyház nagysága és tekintélye ne legyen olyan nyomasztó a vendégek számára, mintha valamelyik „nagy” egyház (németek vagy skandinávok) területén lett volna. Utóbbiak nem is voltak jelen, fontosabbnak tartván az Európai Egyházak Konferenciája (EEK) soron következő őszi gyűlését. Így ellenben a jelenlévők legalább a „nagy ökumené” tag családjában való részvételük mellett a szűkebb családi léghő megihittségét élhették át, jobban maguk között voltak, a legkisebbek is szóhoz jutottak s nem kellett az elviselhetetlen sokféleség miatt túlsok mindenki véleményére tekintettel lenni.

A megváltozott európai politikai-gazdasági körülmények az egyházak számára is új kihívást jelentenek, mind az új kis-egyházak (szekták), mind a római katolikus, mind az ortodox egyhá-

zak számára. A szekták a viszonylagos lelki-ideológiai vákuumot primán kihasználva özönlnek be az USA-beli virágzás és nyugat-európai félsikerek után hazánkba is, s rendezik nagyszabású show-műsoraikat az önmegváltás lelkes programjával; a római katolikus egyház Európa újraevangelizálását (értsd: újrakatolizálását) hirdeti meg központilag nagyszerűen irányított és finanszírozott módon; s hogy az orosz és egyéb ortodox egyház társadalmi befolyása is erősödni fog, az kétségtelen.

Bár a nagygyűlés vezérgondolata: „*Keresztyén felelősség Európáért*”, is érezteti, hogy nem vagyunk közömbösek kontinensünk jövőjét illetően, ez a felelősség nem hasonlítható össze semmiféle naiv, vagy hatalmi vágytól hajtott befolyásnövelés igenlésével. Már a konferencia előkészítő irata is igen reálisan, önkritikusan és kozmetikázatlanul szól néhány fontos kérdésről. Múltbani bűneinkről Keleten és Nyugaton, gyengeségeinkről, mert nem szabadultak fel — várakozásainknak megfelelően — új erők, s így arról a helyzetről, hogy az egyházak ma már nem szerepelnek a kontinens jövőjét meghatározó szellemi erők között! Bármennyire is szeretnénk. Hiszen Európa nem „keresztény” többé, egyrészt más vallások jelenléte, másrészt az elvilágiasodás miatt. „*Jól tesz az egyházak, ha elkerülik, hogy olyan benyomást keltsenek, mintha ők rendelkeznének az igazsággal.*”

A kísértésekbe vezető utak elkerülése után kerülhet csak sor a pozitív feladatok átgondolására. Európai protestáns

hozzjárulásunk és identitásunk kétség-telenül a hit általi megigazulás alapelvén nyugszik, amint az a zárónyilatkozatból kiderül. S nekem tetszik, hogy a politikai-gazdasági feszültségekkel terhes mai helyzetben az evangélikusság mert (!) teológiai jellegű kijelentést tenni, mint amely kijelentés a további cselekvés meghatározója! Ez az alapelv adta ugyanis meg az egyén értékét először a történelem folyamán, személyes szabadságát és felelősségét éppúgy, mint a társadalom demokratikus fejlődésének lehetőségét. Európai jelenség ugyanis — nem mintha mindenütt maradéktalanul érvényesülne, de mégis, — hogy a társadalom többérdekeltségű csoportjai meghatározó kontrollt gyakorolnak a hatalom birtokosai felett, megőrizve ezzel a kulturális-társadalmi és vallási sokféleséget. Amíg az elmúlt negyven évben bizonyos fokig érthető volt Kelet-Európában, ha a hívek szinte a család és a zárt gyülekezet körébe vonultak vissza, ma — éppen az egyetemes papság teológiai szempontjai alapján — az új követelmény, hogy „*ne vonuljanak vissza a magánéletbe, hanem vállaljanak felelősséget a gazdasági, politikai és társadalmi életben*”, ahogy a Zárónyilatkozat fogalmaz. „*Tegyének fel kritikus kérdéseket a társadalomnak*”, miközben „*saját útjukat is bíráló szemmel vizsgálják meg az alkalmazkodás és ellenállás között*”.

Reális és igaz szavak ezek. „*Övünk az egyház hatalmi igényeihez való visszatérés illúziójától, amely sohasem gyökerezett az evangéliumban.*” Biztatás hangzik el azonban a piacgazdálkodás (kapitalizmus) gazdasági rendszerének elfogadására, de csak azzal a két feltétellel, ha az egyszersmind érvényesíti a szegények szociális védelmét és a természeti környezet optimális megóvását.

A kisebbségben lévő evangéliumi egyházaknak különös érzékenysége kell, hogy legyen az emberi jogok védelme irányában, akár a zsidóságról, a nemzeti kisebbségekről „*mint kisebbségekről*”, akár a nők egyházi szerepéről, akár az „*idegen*” bevándoroltakkal szembeni előítéletekről van szó.

Magunk azt gondoljuk — s a Budapesten tartott nagygyűlés megerősíti e látásunkat —, hogy hazánk „*visszatérése Európába*” megfogalmazású program eleve manipulált s elhibázott. Hiszen nekünk nem kell „*visszatérni*” Európába, mivel mi is Európa vagyunk. Budapest legalább annyira, mint Madrid, Helsinki vagy Ankara. Protestánsok is hamarabb voltunk, mint sok német tartomány.

A kérdés csupán az, hogy merjük-e európaiságunkból és protestantizmusunkból a mára szóló következtetéseket levonni.

B. L.

Botta István: Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)

Bp. 1991. Akadémiai Kiadó 498. (Humanizmus és reformáció 18.)

A sorozat immár másodsorra közöl Botta Istvántól fontos monográfiát ezúttal éppen eddigi legerjedelmesebb kötetében. A közel 45 éves dolgozat hosszú, a szerző szerint mintegy negyven esztendő kutatómunka eredményeit foglalja össze. Az életút, a kor, s a művek gazdag forrásanyagra támaszkodó elemzése igazán méltó monográfiát ered-

ményezett: előttünk áll immár a hányatott sorsú, gyakorta üldözött reformátor, *aki szintén nem tehetett másként*, s így munkásságával „*a múlt örökségének egyik leghűségesebb őrzője, a jövő alapozásának legfáradhatatlanabb munkása*” lett. Persze nem hiányoztak az eddig hozzáférhető adatokat, így a kortárs és későbbi hivatkozásokat is fel-

dolgozó alapos résztanulmányok, ám mostani, a könyv-, egyház- és politika-történeti kutatások nyomán jelentősen meggazdagított ismereteinkkel való szembesítésük rendkívül fontossá vált. Ugyanakkor az is igaz, hogy Huszár Gálról való újabb ismereteinkhez évtizedek óta éppen Botta István kutatásai járultak hozzá legerőteljesebben.

A szerző két részre osztja könyvét, amely részek arányaikban is tanulságot hordoznak: az első, lényegesen hosszabb egység az életutat mutatja be a minden esetben újraértékelt forrásanyagot újabakkal gazdagítva, míg a második Huszár Gál műveinek elemzését adja. Az alapos, számos levéltári dokumentumot felhasználó kor- és életrajzot, — igaz kevéssé árnyaltan — akár a jegyzetanyaggal is szemléltethetjük: „Huszár Gál élete és kora” nyolc fejezetéhez 1.026 jegyzetet olvasunk, négyszer többet, mint művei elemzésénél. E durva megközelítés arra talán alkalmas, hogy a szerző tudományos igényességét némi képp minősítse. Mert könyvében valóban ritka példáját adja a lehető legkörültekintőbb forráskezelést igénylő módszernek. Első fejezetében (Elődök, tanulmányok, vízkeleti plébánosság) antik tradíciókra, Huszár Gálnak kortársai előtt ismert jövődőlésére és egyéb összefüggésekre hivatkozva igen meggyőzően rekonstruálja mindjárt a reformátor születési idejét is (1512. október 16., szombat).

Életkorának legalább valószínűsített magyarázata igen fontos támpontot jelent a munkában. Az első fennmaradt és értékelhető dokumentum a „Gallus Anaxius presbiter” ellen 1553. augusztus 4-én kibocsátott exkommunikációs irat, ennek előzményeit és körülményeit gazdag forrásanyagot vállalva tisztázza. Meggyőzően támogatott feltételezései itt arra is alkalmasak, hogy nehezebben ellenőrizhető hipotéziseket cáfoljanak, mint pl. Hoffhalter esetében: Huszár Gál bizonyosan nem tőle tanulta a nyomdászatot! Botta eljárására jellemző, hogy

az életpálya értelmezéséhez mindvégig széles adatsorozatot használ. Ezért van az pl., hogy Huszár Gál vízkeleti működéséről szólva nem csupán az egyházi viszonyokat jellemző vizitációs jegyzőkönyveket idézi, de egy későbbi, 1578—1578-as dézsmajegyzéket is közöl. Így építi anyagát második fejezetében is (Magyaróvár), ahol patrónusáról, a vár és a város történetéről, a nép sorsáról stb. kapunk először igen részletes, néhol már-már zsúfolt képet, majd a reformátor működési területéről, szándékairól és kapcsolatairól olvashatunk. 1553-ban érkezett magyar káplánként e pályafutásában kitüntetett emlékü városba, ahol mindig veszélyeztetve több tervét is realizálni próbálta. Ezek közé tartozott a lelkészképző iskola, de méginkább a nyomda felállítása és a nyomtatás. Még itteni működésének idején levelet küld Heinrich Bullingernek, s e többször kiadott dokumentum ezúttal most jó alkalmat kínál, hogy újraértelmezve valóban világosan lássuk Huszár Gál ez időben vallott társadalom- és történelem-szemléletét, ill. hitvallási irányát. Magyaróváron, 1558-ban érte immár harmadik kiközösítése, majd mivel „hoszszabb idő óta helytelen eretnek tanokat hirdet... valamint nyomdát állítván fel, eretnek könyveket is hoz forgalomba”, a császár rendelete értelmében eltiltják a nyomtatástól s a városból való elűzését kezdeményezik. Két esztendeig marad még azonban, s bizonytalan helyzete ellenére nyomtat is, sőt megkezdí legnagyobb vállalkozását, *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicheeteknek ki-nyomtatását*.

1560. március 20-án iktatják be a kassai magyar lelkészi állásba. Kassai működéséről ismét önálló fejezet szól. Fel szólították itt, hogy az evangélium tiszta tanítását hirdesse, s Botta meggyőző arról, hogy Huszár Gál Kassán nyílt lutheri álláspontot képvisel mindvégig. Énekeskönyvét folytatta, s az év őszén (miután befolyásos pártfogóit elvesztette) letartóztatják. Nevezetes szökte-

téséről írva a szerző mintha maga is jelen lenne: „Amikor a tömeg észrevette a sötétben érkező kocsit, egyre nagyobb lett a láрма. Illetlen szavakat kezdtek kiabálni, a kocsiszt letaszították a lóról, megverték, a lovak közé csaptak, s azok vad száguldással elragadták a kocsit” (188. o.). Intenzív keresése eredménytelen maradt, Huszár Gál „eddiggi szolgálati helyeitől merőben különböző városba”, Debrecenbe menekül (negyedik fejezet). Itt nyomdászként dolgozhat, befejezi énekeskönyvét és „a már helvét irányba fordult Mélius műveit kellett nyomtatnia” (217. o.). Botta István e kényszerűség teológiai következményeit is megvizsgálja, mi az ti., „amit Debrecenben ki kellett nyomtatnia, de más hol, saját műveiben nem”. 1562-ben távozik Debrecenből (a sokat vitatott körülményeket Botta ismét új megvilágításba helyezi), s Nagyszombatban akar letelepedni. Igen komoly tanulság, hogy „körülbelül 15 havi debreceni nyomdászti tevékenysége és Debrecenben hagyott nyomdakészlete” a városi nyomda mai napig való fennállását alapozta meg.

A zaklatott életút további állomásai Nagyszombat, Komárom, ismét Nagyszombat s Rózsavölgy voltak (ötödik fejezet). Végül az egyházi és politikai viszonyok arra kényszerítették, hogy ő is meneküljön az északi, védettebb területek felé. Így került Komjátiba (hatodik fejezet), ahol Csallóköz-Mátyusföld szuperintendensévé választották, s a nyomtatáshoz is újra hozzákezdhetett. Termékeny esztendőik voltak ezek: Komjátiban adta ki Bornemisza posztilláinak első kötetét, a félezer leveles Graduált s perikopás könyvét. Úgy adódott azonban, hogy Telegdi Miklós támadásai miatt ismét menekülnie kellett, s 1574-ben Pápára érkezik (hetedik fejezet). Itt lelkipásztor volt, majd szuperintendensi tisztet viselt. 1575. október 23-án a dög-halál őt is elvitte.

Nem lenne teljes valóban az életrajz, ha az utódokról nem történné említés (nyolcadik fejezet). Fiai, Dávid és János

működése még megközelíthető, a későbbieket azonban már homály fedi. Azzal kell egyetértünk, amit Botta István immár tanulságként leír: „ami mindmáig él, az Huszár Gálnak, a reformátornak napjainkig ható életműve” (342. o.).

A második rész műveket elemez nagy apparátussal és meggyőző erudícióval. A művek keletkezési körülményeiről az első részben részletesen olvashattunk, ezúttal a többszemponútú interpretáció következik. Elsőként az 1588-ban kiadott három prédikációé, ahol is — miként írja — „kettős módszert alkalmazunk: egyrészt egybevetjük Luther sermóival, másrészt összehasonlítjuk a kétségtelenül lutheránus, fiatalabb barátjának és munkatársának, Bornemisza Péternek tanításával, és ahol lehetséges, Ozorai Imre vitairatával is” (348. o.). Módszere alkalmasnak bizonyul az első magyar nyelven megjelent prédikációs könyv teológiai szempontjainak félremagyarázásoktól megtisztított bemutatására. Tanulsága szerint itt is „döntő módon szólal meg a lutheri tanítás” (356. o.), nincs egyetlen olyan mondata sem, „amelynek megértése kedvéért Luthert el kellene hagynunk, s egyetlen teológiai gondolat, amely túl utalna rajta” (377. o.). Az énekeskönyv következik ezután, melynek rekonstruálásához még megtalálása előtt éppen Botta István is hozzájárult. Most újabb szempontokat tud immár bevezetni (pl. az énekeskönyv tartalmának értékelése, az énekek szerzői és fordítói, a szerkesztési elvek stb.). A Komjátiban kiadott perikopás könyv legfőbb tanulsága az, hogy a reánk maradt töredékes részek egyrészt Huszár Gál prédikációs gyakorlatáról és műveltségéről, „másrészt az egész kor lutheránus ighirdetésének szerkezetéről is képet nyújtanak” (432. o.). Az utolsó nagy munka a „Graduál”, mely Csomasz Tóth Kálmán szavaival „nem csupán a magyar templomi éneklés történetének, hanem a XVI. század magyar irodalmának is egyik legkiemelkedőbb

dokumentuma” (438. o.). Botta István elemzése azért is példaszzerű, mert egyúttal a teljes gyülekezeti istentiszteleti életre és a papi szolgálatra is rámutat.

Az elemző részt az ismereteket nem csekély mértékben gyarapító vízjeltáblázat zárja (269—274. o.), majd a sorozat hagyományai szerint rövidítésjegyzék, német nyelvű összefoglaló és névmutató következik. Botta István monográfiája nagyon fontos könyv, amely egyrészt olvasható s tanulható, másrészt kézikönyvként használható, harmadszor pedig — s ezt a lehetőséget a szerző sem zárja ki — a továbbgondoláshoz ill. a kutatások folytatásához ad kiváló ösztönzéseket. Egészen apró és bizonytalan hiányérzeteim — tulajdonképpen nem is paradox módon — éppen a több-

nyire lenyűgöző, s már említett jegyzetanyaggal lehetnek: ha ily körülmékek az apparátus, bizony Arany Tamás, Sommer János vagy Verancsics Antal kapcsán a legújabb megközelítésekre is utalnék. Gondolok itt elsősorban Balázs Mihály, Pirnát Antal, Lech Szczucki vagy Verancsics esetében Téglásy Imre eredményeire. Tudom azt is azonban, hogy a fő gondolatmenethez mindez nem tartozik, legfeljebb a tágabb összefüggéseket árnyalná.

A kötetet még szerkesztőként jegyezte, s Botta István szerint támogatta és segítő figyelemmel kísérte Klaniczay Tibor. A könyv immár méltó emléke az ő szervező és szerkesztő munkásságának is.

Ótvös Péter

Juliana Ray: Jövevények és vándorok

Evangélikus Sajtóosztály, Budapest 1992.

A családregevények — és az igaz történetek — valahogy mind a múltó, változó idő végtelen hullámzását éreztetik. A szereplők jönnek és mennek, eltűnnek, helyükbe újak lépnek, nincs se boldog, se szomorú vég, befejezetlenül marad abba a történet, mert befejezhetetlen. Ebből a szempontból mindegy, hogy a Forsythe Saga-ról, a Buddenbrook házról vagy a Szabó családról van-e szó. Elkövetkeznek azonban olykor olyan történelmi korszakok, amelyekben az idő hömpölygése megállni látszik, amikor a végzet kinagyít egy-egy drámai pillanatot, s a család egy adott nemzedéke a színpad előterébe lép. Élni, küzdeni, meghalni. Kinek mi adatik.

Juliana Ray könyvében mind az epikus folyamattal, mind a drámai pillanattal találkozunk. A család jómódban és biztonságban éli idillikus és mozdulatlan látszó életét, amikor a Monarchia idején megismerkedünk vele. Mondhatnánk: a szerző jóvoltából látogatóba megyünk hozzájuk, és ott jól

érezzük magunkat. Bölcs és barátságos, jószívű emberek teszik a dolgukat, munkálkodnak és ünnepelnek, gyermekeket nevelnek, akik felnőnek, szerelmesek lesznek, házasodnak, újabb nemzedéket dajkálnak, míg aztán egyszerre elsül egy fegyver Szarajevóban (ahol úgy látszik mindig akad gyúlékony anyag!), és hirtelen berobban az életünkbe az első világháború. Ettől kezdve mindinkább sötétül a szín, mind riasztóbb jelek sejtetik a rém közeledtét, míg csak el nem jön az az idő, amikor az első részben megismert gyerekek már rémült felnőttként próbálják menteni a maguk és övéik éltét.

Hogy mennyire nem regényről, hanem igaz történetről van szó, mutatja hogy ismerős nevekkal találkozunk: a Jó Pásztor Egyesülettel, az ott tevékenykedő Hajós Emmillel és feleségével, a svéd és a svájci Vöröskereszt áldozatkész munkatársaival. A történetet első személyben elbeszélő Juliana férjével együtt a Vilma királynő úti (később

Gorkij faszor) otthonban talál menedéket, melyet Sztchelo Gábor könyvéből jól ismerünk.

Ezeken a helyeken sokan meghúzódtak, életet nyertek. Julianáék azonban életreszóló, sorsfordító élményben is részesülnek: megmentőikkel összebarátkozván megérik a kereszténység vonzását, szeretet-lényegét; őszinte szívvel befogadják, megkeresztelkednek.

Eközben egyik üldözésből eljutnak a másikba. 1949 után már mint hívő keresztények válnak másodrendű állampolgárrá, és bár a kitelepítéstől csodával határos módon megmenekülnek, de a sok gyötrődés, kifosztás, megalázás után már nem bírják tovább, és 1956-ban útra kelnek új hazát keresni a ködös Albionban, ahová a család egyik tagja korábban eljutott. Anglia és Skócia városaiban szétszóródik ugyan a család,

mégis egy országban élnek, az időnkénti találkozás lehetőségével. Már akik megmaradtak: 14 oldalági rokont gyászolnak. Az idősebbeknél a meglelt biztonság sem feledteti az üldözések ellenére is szeretett hazát, ám az unokák már angolul beszélnek és valóságos mesének vélik mindazt, amit nagyszüleik otthonáról hallanak. A különböző nyelvű, felekezeti nemzedékek aztán lelki otthonra lelnek abban a kis szabadegyházi közösségben, amely hitüket megerősíti és szeretetével mellettük áll az élet megpróbáltatásaiban.

Juliana Ray nem hivatásos író, ám kitűnő elbeszélő. Közvetlen, természetes, lebilincselő. Könyve nemcsak családtörténet, krónika, korrajz, hanem a lelki fejlődés tiszta tükré is. A könyvet Hafenschér Károlyné fordította.

Bozóky Éva

Barlay Ö. Szabolcs: Balassi Bálint, az istenkereső

Csak ennyi hely áll rendelkezésünkre, hogy felhívjam a figyelmet a frissen megjelent, hiánypótló, 186 oldalas könyvecskére (kiadója a szerző). Benne a szerző ismerteti Balassi Bálint életútját istenes versei háttéréként, és elemzi azokat (istenkeresés nem jellemző rájuk). Közzéteszi két vallásos tárgyú próza fordítását: a meghurcolt szülei vigasztalására szánt, lutheri szellemű, A beteg lelkeknek való füves kertecske címűt, valamint egy angol jezsuita vitairatát.

A feltehetően katolikus szerző tárgyilagosan számol be a fiatal Balassi nevelőjének, a lutheri reformációt terjesztő Bornemisza Péternek tanítványára tett döntő hatásáról. Balassi Bálint 1586-ban, harminckét éves korában elhagyja evangélikus hitét, és katolikus lesz. Ennek végső indoka mindmáig eldöntetlen. A szerző belső meggyőződésének változására vezeti vissza, mások házassági pere kedvező elintézése reményének tulajdonítják (Sólyom Jenő).

Kétségtelen, hogy hányódása során 1591-ben pár hónapot tölt jezsuita kollégiumban Danzing mellett, s ott fordítja az említett katolikus iratot. 1594-ben Esztergom vára ostromakor, halálos sebesülésében jezsuita páter gyóntatja, s az ő beszámolójára vagyunk utalva, amelynek hitelessége kétséges. Nyitva kell hagynunk ezt a kérdést.

De ami döntő — és ezt a szerző nem veszi észre a versek elemzésekor —, hogy költészetében mindvégig semmi nyoma a katolikus vallásnak: versei továbbra is ugyanazt az ifjúkori hitét tükrözik. Márpedig maga a könyvíró állapítja meg: „Költészetének valóban az istenes versek jelentik legszemélyesebb líraiságát” (91. o.). Lelke mélyéről ezek vullanak. Csak egy példát! A jezsuita kollégiumban írja és küldi el Rimay Jánosnak, a reformáció hívének így kezdődő mély versét: „Kegyelmes Isten, kinek kezében életemet adtam”.

Veöreös Imre

DIAKONIA

Lutheran Review

Summary

Quarterly publication of the
Lutheran Church in Hungary
Editorial and Publishing Office:
H—1088 Budapest, Puskin u. 12.
Editor: Imre Veöreös
Assistant Editor: László Bízik
Subscriptions to above address
Annual subscription: 280,— Forints.

Our journal is now being published four times a year instead of hitherto twice which enables us to realize our old plan to address a topic of special interest in the first part, while the second part will follow the usual pattern. Close on half of this issue is devoted to *poverty*, our first topic. Today insufficient financial means is creating the greatest problem both for society and for many hundreds of thousands individually. The issue begins with several Bible quotations on poverty followed by professor of theology *András Reuss'* article tracing the question of poverty through the history of theology. The current situation is explored by four sociologists: *Tamás Kolosi, István György Tóth, Beáta Soltész and Judit Lafferthon*. Also in Hungary the changed political system is linked with deep economic crisis. The socio-economic change has increased impoverishment and social inequality, though the very fact of changing the economic structure enables reversal of the course. Each level of society is under strong pressure for conformity. From the point of view of organising the society basically it is a question of finding the right proportion between individual and collective action. Various courses are being recommended. Most economists favour developing the market economy as soon as possible arguing that the economy, in its present state, does not allow for an all-out settlement of poverty. On the other hand, the majority of sociologists consider the establishment of a welfare state the only viable course.

Theology is the most extraordinary adventure for the thinker. It is a venture into another reality where holy is touched by profane. In his essay editor-

pastor *László Bízik* considers the basic inner motives behind theological statements. The reconciliation of contradictions between statements made in faith and the obviously simple; the luxury of fallibility with the claim of infallibility; freedom experienced in fellowship from the shackles of individuality; responsibility capable of answers even contradicting rigid theology; the audacity of doubting with acceptance; the sense of futility with profitoriented thinking for the sake of stirring up the stagnant water of local theology.

The abortion law now in the making, a neurotic issue in local legislation, is explored in three essays. Sociologist *Rudolf Andorka* examines the demographic impact of induced abortion, the effect of the law on the number of abortions, and the expected tendency following the ruling. He concludes that the law should not be used as a demographic policy tool. — Systematic professor *András Reuss* addresses the ethical connections of the matter, considers and instantly rejects the arguments in favour of liberalization and subjects any indications for debating the law to God's unconditional life-affirming will. One should aim at creating a child-friendly society. — From the viewpoint of the practising clergyman, *László Bízik* focuses on sinful man rather than on matters of principle. For him comforting, proclaiming the forgiveness of sins and extending the solidarity of love to the living as well as to the as yet unborn is what is important.

Besides the papers reviewed above, also a full Table of Contents is included in the English and German languages.

DIAKONIA

Lutherische Rundschau

Aus dem Inhalt

Statt bisher zweimal erscheint die Zeitschrift nun viermal jährlich, was die Erfüllung des langgehegten Wunsches erlaubt, im ersten Teil jedes Heftes ein hervorgehobenes Thema zu behandeln; im zweiten Teil wird das übliche Programm der Zeitschrift weitergeführt. Dieses Heft widmet sich erstmals einem solchen Thema, der *Armut*. Das Heft wird durch Bibelstellen über die Armut eröffnet. Ihnen folgt der Artikel des Theologieprofessors *András Reuss*, der das Armutsthema in der Geschichte der Theologie verfolgt. Vier Soziologen beschäftigen sich mit der heutigen Lage: *Tamás Kolosi*, *István György Tóth*, *Beáta Soltész* und *Judit Lafferthón*. Der Systemwechsel ist auch in Ungarn mit einer tiefen Wirtschaftskrise verbunden. Die sozial-ökonomische Umgestaltung steigert Verarmung und soziale Ungleichheit, doch kann gerade der wirtschaftliche Strukturwandel diesen Prozeß umkehren. Auf sämtlichen Schichten der Gesellschaft lastet ein starker Anpassungsdruck. Die Grundfrage bei der Organisierung der Gesellschaft ist die richtige Relation von individuellem und kollektivem Handeln. Es müßte geklärt werden, auf welcher ethischen Basis das gesamte Umverteilungssystem beruhen soll. Die Wirtschaftswissenschaftler plädieren meist für einen schnellen Ausbau der Marktwirtschaft, weil die momentane Wirtschaftslage die umfassende Regelung des Armutproblems nicht ermögliche. Viele Soziologen halten den Ausbau des Wohlfahrtsstaates für den einzig gangbaren Weg. Die Armut ist zum offenen politischen Streitobjekt geworden und verlangt schnelles, auf Konsens beruhendes Handeln.

Die Theologie ist das sonderbarste Abenteuer des denkenden Menschen — das Einlassen auf eine andere Wirklich-

Herausgegeben von der Lutherischen Kirche in Ungarn

Chefredakteur: Imre Veöreös

Beauftragter Redakteur:

László Bizik

Schriftleitung und Verlag:

H—1088 Budapest, Puskin u. 12.

Erscheint viermal jährlich.

Bestellung an die obige Adresse.

Abonnement pro Jahr: 280,— Forint

keit, Kontakt des Heiligen mit dem Profanen. Der Pfarrer und Redakteur *László Bizik* überblickt in seinem Essay die Grundprinzipien hinter den theologischen Aussagen: Aussöhnung mit der Widersprüchlichkeit von Glaubensaussagen gegenüber der simplen Selbstverständlichkeit; Luxus des Irrtums gegenüber dem Unfehlbarkeitsanspruch; in der Gemeinschaft erlebte Freiheit inmitten der Fesseln des Individualismus; die auch zur Antwort fähige Verantwortlichkeit gegenüber der hörunfähigen Theologie; Mut zum Zweifel gegenüber der Akzeptanz und Sinn der Nutzlosigkeit gegenüber dem profitorientierten Denken — mit dem Wunsch, das Wasser der Theologie in Ungarn möge dadurch besser sprudeln.

Drei Studien umkreisen einen neuralgischen Punkt der ungarischen Gesetzgebung, das künftige Abortus-Gesetz. Der Soziologe *Rudolf Andorka* untersucht die demographischen Auswirkungen der Abtreibung, den Einfluß der Rechtsnormen auf die Abortuszahl und die zu erwartende Tendenz nach der Rechtsregelung — mit dem Ergebnis, das Gesetz dürfe nicht zum Instrument der Bevölkerungspolitik werden. — Professor *András Reuss* untersucht die ethischen Bezüge des Themas, weist die Argumente für eine Liberalisierung zurück und ordnet die Indikationen abwägenden Gesetze dem unbedingten Willen Gottes zum Leben unter. Das Ziel müsse eine kinderfreundliche Sozialgemeinschaft sein. — *László Bizik* hält als Seelsorger angesichts des sündigen Menschen den Zuspruch der Vergebung für wichtig, die Solidarität der Liebe sowohl mit dem geborenen als auch dem gelebten Leben.

Wir bringen das *Inhaltsverzeichnis* in englischer und deutscher Sprache.

Contents

- Bible verses on poverty
András Reuss: Poverty in Theology*
Tamás Kolosi: Poor and Impoverishment*
István György Tóth: The Challenge of Economic Conformity and the Socio-economic Answers*
Beáta Soltész: Beyond Illegality — Snapshots from the Life of the Foundation for Supporting the Poor*
Judit Lafferthon: Who are the Poor and what becomes of Them? — Brief Summary of Press Opinions*
Béla Csepregi: Rezső Hilscher — Committed Christian Responsibility for the Poor
László Bizik: Freedom of Theological Thinking*
András Reuss: Induced Abortion — in Relation to Ethics
Rudolf Andorka: Induced Abortion from the Viewpoint of Demography
László Bizik: Induced Abortion from the Pastor's Point of View
Győző Ferencz: Agnes Nemes Nagy (1922—1991)
Imre Veöreös: Wealth of Colour in the New Testament — the Rest of the Letters
Győző Forgács' Statues — Text by László Bizik
Cultural Review: Ferenc Kazinczy's Bible (*Tibor Fabiny*) — Miklós Tomka: Hungarian Catholicism 1991 (*György Bárdossy*) — European Protestant Congress in Budapest — Juliana Ray: Newcomers and Wanderers (*Eva Bozóky*)
István Botta: Life, work and age of Gál Huszár (*Péter Ötvös*) — Bálint Balassi, the god-seeker (*Imre Veöreös*)

* Brief résumé on Page 79.

Inhaltsverzeichnis

- Bibelworte über die Armut
András Reuss: Die Armut in der Theologie*
Tamas Kolosi: Arme und Verarmung*
Istvan György Tóth: Die Herausforderung der wirtschaftlichen Anpassung und die gesellschaftspolitischen Antworten*
Beáta Soltész: Nicht mehr in der Illegalität — Momentaufnahmen aus der Arbeit des Armenhilfsfonds*
Judit Lafferthon: Wer sind diese Armen und was wird mit ihnen? — Kurzes Resümee der Pressemeinungen*
Béla Csepregi: Rezső Hilscher — Ein christlicher Verfechter der Verantwortung gegenüber den Armen
László Bizik: Die Freiheit des theologischen Denkens*
András Reuss: Die ethischen Aspekte der Abtreibung
Rudolf Andorka: Die Frage der Abtreibung aus demographischer Sicht
László Bizik: Die seelsorgerlichen Aspekte der Abtreibung
Győző Ferencz: Ágnes Nemes Nagy (1922—1991)
Imre Veöreös: Der Farbenreichtum des Neuen Testaments — Die übrigen Briefe
Skulpturen von *Győző Forgács* mit einem Text von László Bizik
Kulturelle Rundschau: Ferenc Kazinczy's Bibel (*Tibor Fabiny*) — Miklós Tomka: Ungarischer Katholizismus 1991 (*György Bárdossy*) — Vollversammlung europäischer Protestanten in Budapest — Juliana Ray: Ansiedler und Wanderer (*Eva Bozóky*)
István Botta: Das Leben Werke und Zeit Gál Huszár's (*Péter Ötvös*) — Bálint Balassi der gottsuchende Dichter (*Imre Veöreös*)

* Kurze Zusammenfassung des Artikels auf S. 80

Ára: 70 Ft

DIAKONIA

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

Az ébresztő ige
Kisebbségben
Nyugat-európai magyarokhoz
A magyar kisebbségek helyzete
Az evangélikusság kisebbségben
Jézus és a kisebbségek
Menni vagy maradni?
A társadalom alatti társadalom
A kisebbségi érzésről rabbiszemmel
Agresszív nacionalizmus
Adventista kisebbségben
Kisebbségi leánynépőiskola
Urbán Ernő 1908—1943?
Vas István emlékezete
A Jelenések könyve
Kulturális figyelő

1992/4

DIAKONIA

EVANGÉLIKUS SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ
FOLYÓIRATA

XIV. évfolyam

1992. 4. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

VEÖREÖS IMRE szerkesztő
BÍZIK LÁSZLÓ helyettes szerkesztő

Andorka Rudolf
Bárdossy György
Bozóky Éva
Cserhádi Sándor
Fabiny Tibor
id. Fasang Árpád
Fiers Márta
Frenkl Róbert
ifj. Görög Tibor
Harmati Béla
Jánossy István

Kneffel Pál
Kovácsházi Zselma
Muntag Ildikó
Pröhle Károly
Reuss András
Rédey Pál
Sólyom Jenő
Szebik Imre
Szelényi Iván
Szokolay Sándor
Vankó Péter

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya — Felelős kiadó: Veöreös Imre — Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest VIII., Puskin u. 12. I. em. Postacím: 1447 Budapest Pf. 500. — Tel.: 138-23-60 — Megjelenik évente négyszer. — Előfizetési díj 280,— Ft, egyes szám ára 70,— Ft — Megrendelhető fenti címen, külföldre való küldésre is. Külföldi példány után a postadíj további 70,— Ft — Utcán árusítja a Magyar Posta — Kapható a kiadóhivatalban, az evangélikus lelkeszi hivatalokban, a Protestáns Könyvesboltban (Bp. IX., Ráday u. 1.), valamint az Írók Boltjában (Bp. VI., Andrássy út 45.) — Csekk számlaszám 516—220 278 — Széchenyi Nyomda, Győr 92. 20849 — Felelős nyomdavezető: Nagy Iván igazgató

Index: 25 198

ISSN 0139—1593

Tartalomjegyzék

- 3 *Urbán Ernő*
Az ébresztő ige
- 6 *Mányoki János* válogatása J. A. Comenius művéből (továbbá 16., 27.,
40., 44. o.)
- 7 *Polcz Alaine*
Kisebbségben
- 13 *Jókai Anna*
Köszöntés külföldi magyarokhoz
az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem konferenciáján
- 17 *Molnár Imre*
A magyar kisebbségek helyzetének áttekintése
- 22 *Sólyom Jenő*
Az evangélikusság kisebbségben
- 28 *Bohus Imre*
Jézus és a kisebbségek
- 32 *Cs. Gyimesi Éva*
Menni vagy maradni?
avagy: az öngazolás természete
- 36 *Szelényi Iván*
A társadalom alatti társadalom
A kislebényi cigány gettók nyomorúsága
- 41 *Domán István*
A kisebbségi érzésről egy rabbi szemével
- 45 *Lányi András*
Az agresszív nacionalizmus természetrajzához
- 48 *Anna-Maija Raittila* versei (továbbá az 52. és 66. oldalon)
- 49 *Szigeti Jenő*
Kisebbségben mint adventista
Személyes emlékeim némi tanulsággal

- 53 *Csepregi Béla*
A sárszentlőrinci egyházközség kisebbségi
leánynevelőiskolai tanfolyama
- 55 *Gy. Urbán Eszter—Reuss András—Scholz László*
Urbán Ernő (1908—1943?)
- 64 *Baán Tibor*
Vas István emlékezete
- 67 *Veöreös Imre*
Az Újszövetség színgazdagsága
A Jelenések könyve
- 77 *Kulturális figyelő*
Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást! (*Andorka Rudolf*)

Születésének 400. évfordulója alkalmából közlünk részleteket *J. A. Comenius* cseh pedagógus és teológus tollából. A Cseh Testvérek közösségének prédikátora és püspöke 1650—1654 között, menekülése közben, Sárospatakon működött. Nevezetes könyve, amelyből idézünk: *Comenius, Johannes Amos: Orbis sensualium pictus — A látható világ*. Bp. 1959. Magyar Helikon kiadása. Az 1669-es nürnbergi *Orbis sensualium pictus trilinguis* magyar szövege alapján közzétette: Geréb György.

E szám témája: *kisebbség*

A következő szám témája: információ és manipulálás

JELEN SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Andorka Rudolf akadémikus
Baán Tibor író
Bohus Imre lelkész
Csepregi Béla lelkész
Cs. Gyimesi Éva tanár,
irodalomtörténész (Kolozsvár)
Dr. Domán István főrabbi,
az Orsz. Rabbiképző Intézet
igazgatóhelyettese
Jókai Anna író,
a Magyar Írószövetség elnöke
Lányi András író
Dr. Mányoki János főkönyvtáros
Molnár Imre történész,
a Határon Túli Magyarok Hivatala
főtanácsosa

Polcz Elaine gyermekpszichológus,
tanatólógus, a Magyar Hospice
Alapítvány elnöke
Dr. Reuss András teológiai tanár
D. Scholz László lelkész
Dr. Sólyom Jenő fizikus
Dr. Szelényi Iván szociológus,
akadémikus (UCLA-California)
Dr. Szigeti Jenő,
a H. N. Adventista Egyház elnöke
Gy. Urbán Eszter tanár
D. Veöreös Imre lelkész

URBÁN ERNŐ

Az ébresztő ige

És a gyermek Sámuel szolgál vala az Úrnak Éli előtt. És abban az időben igen ritkán volt az Úrnak kijelentése, nem vala nyilvánvaló látomás. És történt egyszer, mikor Éli az ő szokott helyén aludt. Szemei pedig homályosodni kezdének, hogy látni sem tudott. És az Istennek szövéténeke még nem oltatott el, és Sámuel az Úrnak templomában fekiüdt, hol az Istennek ládája volt: Szólott az Úr Sámuelnek, ő pedig felele: Imhol vagyok! És Élihez szalada, és monda: Imhol vagyok, mert hívtál engem; ő pedig felele: Nem hívtalak, menj vissza, fekiüdjél le. Elméne azért és lefeküvék. És szólítá az Úr ismét: Sámuel! Sámuel pedig felkelvén, Élihez ment és monda: Imhol vagyok, mert hívtál engem. És ő felele: Nem hívtalak, fiam, menj vissza, fekiüdjél le. Sámuel pedig még nem ismerte az Urat, mert még nem jelentette ki néki az Úrnak igéje. És szólítá az Úr harmadszor is Sámuel; ő pedig felkelvén, Élihez ment és monda: Imhol vagyok, mert hívtál engem. Akkor eszébe jutott Élinek, hogy az Úr hívja a gyermeket. Monda azért Éli Sámuelnek: Menj el, fekiüdjél le és ha szólítanak téged, ezt mondjad: Szólj Uram, mert hallja a te szolgád. Elméne azért Sámuel, és lefeküvék az ő helyére. Akkor eljövén az Úr, oda állott és szólítá, mint annak előtte: Sámuel, Sámuel! És monda Sámuel: Szólj, mert hallja a te szolgád! És monda az Úr Sámuelnek: Íme én oly dolgot cselekszem Izráelben, melyet valakik hallanak, mind a két fülök megcsendül bele. 1Sám 3, 1—11.

Szentigénk régmúlt időkről szól. Évezredek múltak azóta, mégis annyi a közös vonás a mával. A történelem nem ismétlődik, de az ember ugyanaz. Készek vagyunk ugyan sokszor a múlt szépítésére, régi jó időkről beszélünk, de az igazság az, hogy az élet akkor sem volt más, mint napjainkban.

Ha forgatjuk a Bírak könyvét és Sámuel két könyvét, mozgalmas, izgalmas idők szele csapja meg arcunkat. Háború háborút követ. A fegyverek nem érnek rá berozsdásodni. Ellenség sarkában ellenség. Alig heverte ki az országot az egyik pusztítását, máris ott terem a másik. Tenger nyomorúság és szenvedés mindenütt. Közbe-közbe akadnak csendesebb idők is; fegyverszünet rövid, futó időszaka. Legalább egy kis időre elül a csatazaj. Mindenki újra a

maga dolga után lát. Reménység kezd belopózni a szívekbe. Megindul a gúzsba szorított élet: hajsza a pénz és élvezet után.

Azt látjuk, hogy akkoriban is minden úgy forgott, mint nálunk. Rossz és jó napok váltogatták egymást. Látszatra semmi különös. Nincs, ami szemet szúrjon. Mégis, Istennek Igéje *ítéletet* mond ez idő fölött: „*Abban az időben igen ritkán volt az Úrnak kijelentése, nem vala nyilvánvaló látomás.*” Egy szóval: nem szólt az Isten! Tudjátok, mit jelent ez? Nincsen ennél szörnyűbb ítélet!

Emberekről hallunk, akik szakasztott úgy éltek, mint mi. Megbotlottak, elragadta őket a szenvedély, de szívéükben volt sok jóság is. Derék emberek. Ha voltak is bajaik, szükségét láttak is, mindent rendben találtak alapjában véve az életükben. Nyugodtan, elégedetten mentek a maguk útján. Minde-nük megvolt. Csak *egy* hiányzott: az *Isten Igéje!* És ezzel minden hiányzott! Isten nem volt közöttük. Hiába tettek akármit, Isten háttat fordított neknek a kornak.

Nem nyugtalanít minket az, hogy Isten szemében nem minden idő egyenlő?! Micsoda különbség! Van idő, amikor Isten szól és van idő, amikor Isten *hallgat*. Isten nem Isten egyformán mindig. Vagy megajándékozik Igéjével, vagy néma marad. Vagy közel jön hozzánk, vagy messze fordul tőlünk.

Isten ítélete ellene mond a *történelem* ítéletének. Hiába nagy idők ezek, mozgalmas történelmi kor. Isten szerint mégis csak *alvó kor* ez! A halál álmát alusza. Látszólag nagy a sürgés-forgás, zajlik az élet. Sok minden változik, de történni nem történik semmi. Alvó idő ez, mert nincs számára Ige. Nem rosszabb kor a többenél, de minden erejével és bölcsességével éjszakában botorkál. *Isten hallgat!*

Az ítélet hallattára könnyen arra gondolhatnánk, hogy vallástalan, Istentől elrugaszkodott emberek éltek ebben a korban. Annál megdöbbenőbb azonban az, hogy *kegyes*, buzgó emberek szerepelnek benne. Büszkék őseiktől örökölt vallásukra. Seregestől jönnek a zarándokok. Tömérdek áldozatot hoznak; megszegényítenek ebben minket is. S nemcsak külsőség, megszokás ez náluk; észreveszik ők bűneiket és jóvá is akarják tenni azokat. Sokat imádkoznak; keresik az Istent. Ezt az eleven vallásos életet következőképpen jelzi az Ige: „*Az Istennek szövétnéke még nem oltatott el.*”

Hát hogyan érheti őket ez a rettenetes ítélet? Nem tévedés ez? Vallásosak ugyan ezek az emberek, de *hiányzik az Isten Igéje!* Elteltek kegyességükkel, de nem jutott hely szívéükben az Igének. Az *emberek* sokat prédikálnak, imádkoznak, énekelnek, de az *Isten* nem szól.

Kegyес emberek ők, de hiányzik a készségük arra, hogy Isten megszólaló Igéjére hallgatózzanak. Nem állnak készenlétben; várva-lesve, figyelve-fü-lelve arra, hogy mikor töri meg Isten a kárhozat csendjét és mikor küldi el Igéjét. Azt hiszik, hogy már jól ismerik Istent; *előre* tisztában vannak azzal, hogy mik Isten gondolatai. Nincs szükségük arra, hogy *újra meg újra* meghallják, megkapják Isten mindig *új*, meglepő, váratlan Igéjét. Gyönyörködnek a vallásos eszmékben, elragadja őket a vallásos érzés, megkísérlik érvényesíteni a gyakorlati életben is és közben nem veszik észre, hogy Isten *nélkül* élnek. Nem fordulnak el saját szívéük sugallatától, az emberek kegyes szavaitól, hogy így magára az élő Istenre figyeljenek. Nem tartják lehetségesnek a csodát, hogy Isten *maga* lép a porondra és *Ő maga* nyitja szóra száját. Vallásosságukban is magányos emberek. Nincs *közösségük* az Istennel.

Ebben az alvó korban az e g y h á z is alszik. Belőle is hiányzik Isten Igéje. *Alvó egyház! Rettenetes! És ami a legszomorúbb: az egyház észre sem veszi, hogy a garatja üresen jár. Mozgalmas az élete, de nem támad belőle igazi segítség a világ számára. Megelégszik vallásosságával és nem törődik az „isten-telen” világgal. Beéri azzal, amit érez és nem áhítozik semmi másra, semmi újra. Nem veszi észre, hányadán áll. Jó szándékkal telve, békén akarja élni életét. Közben pedig vesztébe rohan a világ, mert az egyház nem egyház. Nincs szörnyűbb ennél: *alvó egyház alvó világban.**

Ekkor egyszer csak váratlanul, mint derült égből villámcsapás, rendkívüli esemény történik: „*Szólott az Úr Sámuelnek...*” Isten eljön, hogy meglátogassa népét. *Megszólat az Isten.* Világosság ragyog fel az éjszakában. Isten nagy dolgot akar a *világgal*, és ezért szólítja az *egyházat*. Isten mindig az *egyházat* választja eszközül arra, hogy általa vi-
gye véghez csudadolgait a világgal. Ha az egyház nagy tevékenységében megfelelkezik az Igéről és alszik, — Isten eljön, hogy föl-
rázza. Az Ige kellemetlenül *beleavatkozik* az álom édességébe. Így nem me-
het tovább. Elkergeti az álmot a szemünkről s összetöri minden hiedelmün-
ket, hogy helye legyen bennünk a hitnek.

Isten eljön: odaáll mellénk. Hív, akárcsak Sámuel. Nevünkön szólít. Hány-
szor megismétlődik erre velünk is az, ami a kis Sámuellel történt? Felriad
álmából, odaszalad a főpaphoz, az egyház akkori fejéhez — és mit hall?
„*Menj vissza, feküdjél le.*” Hányszor nyugtat meg az egyház túl haragosan
háborgó lelkiismereteket? Hányszor áll értetlenül a Szentlélek indítása előtt,
amikor az ébredés látszólag *másként* indul, mint ahogyan elképzeli. „*Nem
hívtalak*”, feküdjél le, aludjál tovább ... Éli nagyon megszokta, hogy ő hir-
deti Isten beszédét. Már esze ágába sem jut, hogy az *Ige* is megszólalhat.
Megfelelkezett arról, hogy az egyházban az *Ige* uralkodik.

Ha rajtunk, embereken fordul meg az egyház ügye, bizony hamar zátonyra
jut. De hála az Istennek, hogy az Ő kezében vagyunk. S Ő nem hagyja cser-
ben egyházát, mert nem tágít szándékától. Isten segíteni akar a világon és
az *egyház* által akarja megcselekedni ezt. Ezért nem szűnik meg Isten kel-
tegetni, *felrázni*, ébresztgetni az egyház alvó vezetőit és alvó tagjait. Addig-
addig szólongatja a kis Sámuel is, míg ki nem megy szeméből az álom. Mind-
addig hangzik az *ébredő Ige*, amíg csak az egyház tagjai álmélkodva, ijed-
ten és zavarba esve rá nem jönnek arra, hogy az *Isten* szólalt meg és szólítja
meg őket.

Végre felocsudik az egyház álmából. Éber és józan lesz. Elfoglalja a szá-
mára egyedül lehetséges helyet: „*Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád!*” Mi-
lyen egyszerű és mégis milyen nehéz ezt igazán, szívből elmondani. Segély-
kiáltás van ebben: végem van, ha továbbra is néma maradsz. És bizakodás
van ebben: ha szólsz hozzám, ha előtted állok, megszabadultam. Csak az
tudja elmondani ezt, aki megcsömörlött minden emberi szép szótól, meg-
utálta önmagát, álmait, vallásosságát és egyedül *Isten* Igéjére vár. Hitvallása
ez: csak a Te Igédből élek és élhetek.

Csak most kezdi Isten elmondani üzenetét. Első szava pedig, amikor meg-
szólal: *ítélet*. „*Íme én oly dolgot cselekszem, melyet valakik hallanak, mind
a két fülük megcsendül bele.*” Mi ugyan mást vártunk; mást szeretnénk hal-
lani. Isten azonban nem igazodik a mi kívánságunkhoz; nem úgy beszél, aho-
gyan viskiet a fülünk. Mi szívesebben hallgatunk a hamis prófétákra, akik-

nek szája békességgel van tele. Isten azonban *szabadítást* akar szerezni, újjá akar teremteni, *azért* kénytelen rombolni, összetörni. *Kegyelmet* akar gyakorolni, azért ítél *halálra*. Teremtő akar lenni életünkben is. Semmivé tesz azért, hogy semmiből teremtsen minket gyermekeivé.

Most kenyértörésre kerül a sor. Vagy beéri az egyház a maga vallásosságával és akkor Isten haragja marad rajta. Vagy meghajlik az ítélet előtt, alázatosan magára veszi azt és akkor igazán egyházzá lesz, életet kap felülről; a Szentlélek kezdi mozgatni. Isten hozzáfog ahhoz, hogy véghez vigye csudadolgait a világgal.

Zürzavaros időben élünk. De az események mozgalmassága sem cáfolhatja a tényt, hogy *alvó idő a miénk. Hiányzik Isten Igéje*. Lázálmok gyötörnek ezért; álomittasan tántorgunk szörnyű útvesztőkben. A felséges Úristen azonban ma is segítséget akar nyújtani vergődő *világunknak*. Ezért ébreszgeti *egyházunkat*. „*Ideje, hogy az álomból felsejünk!*” Naponta kiáltoznunk kell: „*Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád!*” Isten parancsolatára és ígéretére kell várnunk! Feszült figyelemmel kell kinyitnunk a *Bibliát* és odahallgatnunk minden *prédikációra*. Szóalj meg Urunk! Jöjj el te magad hozzánk. Légy itt közöttünk; hadd tapasztaljuk meg jelenlétedet! Odaszánjuk magunkat a világ megtartásáért. Ébressz fel minket a bűn álmából és ne hagyj minket visszaesni abba. Támogass Szentlelkeddel, hogy a kísértő álom meg ne ejtsen. „*Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád!*”

J. A. Comenius: Előjáró beszéd

... Ímé azért egy új és oskolákat segítő eszköz! Minden ez világon lévő legderekassabb dolgoknak, és ebben az életben való cselekedeteknek leábrázolása és neveken való megnevezése! Mellyen hogy ne neheztelyletek általmennyi tanévtványitokkal, ti jámbor mesterek, ímé azért kevés szókkal megmondom, micsoda hasznot köllessék néktek abbul várnotok.

Kicsiny könyvecske ez amint látjátok: mindazonáltal az egész világnak és az egész nyelvnek rövid summába foglalása, rakva képekkel, neveknek elől számláltatásával és a dolgoknak megíratásával...

Ezen ilyen formán kiserzett könyvecske, úgy reménlem hogy használnyi fog: előszer az elméknek édesgetésekre, hogy az oskola dolgát ne vélyék kínnak lennyi, hanem gyönyörűségnek. Mert az nyilván való dolog, hogy a gyermekek (csaknem csöcsemőségektől fogva) a képekben gyönyörködnek, szemeket is ilyen látnyivaló dolgokkal örömet legeltetik. Aki pedig azt végbeviszi, hogy a bölcsességnek kertecskéiből kivesztessenek az ijezgető dolgok, az nagy munkát vitt véghez...

POLCZ ALAINE

Kisebbségben

Ajánlom ezt az írást igaz szeretettel, és mérhetetlenül vágyva a békére, Göncz Árpádnak, Csoóri Sándornak és nektek testvéreim, kinyújtva kezemet mindazok felé, akik velem egyformán és akik másként gondolkodnak.

Sokat tünődöm a szón, mit is jelent eredeti értelmében? Nyilván, hogy az ember „kisebb” a nagyobbak között. Így élni egy életen át — szerintem — nagy kihívás. Kemény dolog, nem mindenkinek való. „A férgese hullik” — szokták mondani felénk. Vagyis veszélyes helyzet. Valóban az. Erősebbé, ellenállóbbá tesz, vagy kiterít, megnyomorit. Kétértelmű, mint majdnem minden. Magam részéről — noha átmenetileg kellemesebb — de ugyanekkora veszélynek vélem hatalomban és gazdagságban élni, mint szegénységben, kisebbségben. Mindkettő torzítja, torzíthatja a személyiséget. A hatalom a veszélyesebb. A kettő összefügg, mivel rendszerint a hatalmon lévők nyomoritják, teszik kisebbé a kisebbséget. Így billen a libikóka mindkét tábor veszteségére.

Mit jelentett mindez személyesen? Trianon után születtem, Kolozsváron. Nem jelentettek be az anyakönyvvezetőségen hatéves koromig, hogy majd jön a magyarvilág. Nem jött. Így iskolábamenetel előtt szükségessé vált, kiabáltak is apámmal, hogy mi ez? Nem tudván románul, mondott egy időpontot, aztán újabb bejelentésekor egy másikat. (Sohase tudtam meg, hogy igazában hány éves vagyok. Ha anyámék unatkoztak, csak bevettem: mikor születtem? Ezen két-három órát is vitatkoztak.) Furcsa nevemet is azért kaptam; „Alaine”, hogy ne lehessen románra fordítani.

Van egy nagyon szép, csiszolt fekete ébenfagolyókból készült nyakláncom, „gyászgyöngyként” viselték *akkor* az asszonyok. Gyászban és könnyben születtem, de mindezt nem vettem volna észre, ha nem mondják százszor. Sok gyermek, lyukas cipőtalp, de olyan, hogy talpad éri a föld, zsebedből időnként friss papundeclidarabot teszel a talpadra, ott ahol a lyuk van, mert egyébként fáj lépni. Végre otthon maradhatsz egy napig, mikor van pénz, hogy a suszter foltozza meg gyorsan, nagy könyörgésre, mert „nem tud iskolába menni a testvérem”. Mindig kinőtt ruha, lilára fagyott kéz és pirosuló orr. Nem tudtam, hogy a „tribunal” törvényszéket jelent, pedig naponta mentem el az épület, a kiírás előtt és apám ügyvéd volt. Nem tudott románul, nem is tudott pénzt keresni. Lassan minden szép darab zálogházba került, anyám sokat sírt, árvereztek. Már meseként éltem meg, hogy mikor magyarvilág volt, ötszobás lakásban laktunk és cseléd vigyázott testvéreimre. Ez mind olyan volt, mint a háttérzene, amire nem is nagyon figyel az ember. De az ellenállás, hogy „a magyar gyermeknek jobban kell igyekezni, jobban kell tanulni”, az átszötte az életünket. Háromévesen ilyen verset szavaltam az

Alvernánán egy nagy ünnepségen:

„Más gyermek játszik, kacag, nevet,

Miért szomorú a magyar gyerek?”

... tam, tam, tam ...

Végül:

„Én még kicsi vagyok, semmit sem tehetek,

De megfogadom, hogy jó lesz,

A legjobb lesz a *magyar* gyerek!”

Apám írta. Persze örült taps, a fejük felé emeltek az emberek, kézről kézre adtak. Én meg magamban bámultam, sohase értettem igazán a felnőtteket — miért a nagy ünneplés?

Tehát így neveltek, sokunkat. Csak az tanulhatott tovább, aki tiszta kitűnő volt, mert úgy kapott tandíjmentességet. A könyvre, egyenruhára valót magántanítványokkal szereztük meg, egyik bátyám az utcán fényképezett.

Magyar földrajzot, történelmet, irodalmat nem tanították az egyházi iskolában sem. Ha becsukom a szemem, Románia térképe előttem van, pontosan be tudom jelölni a nagyvárosokat, Magyarországon időnként még ma is el-
tévedek.

Továbbá atavisztikus német gyűlöletben neveltek, amire csak rátett a világháború, míg meg nem tudtam, hogy úkapám báró Bruckenthal, a híres magyargyűlölő, magyarfaló gubernator. Meg kellett tanulnom és humorral elviselnem; honnan is jön az én nagy magyarságom?

Ehhez még azt kell hozzáfűznöm, hogy gyermekkoromban nem Londonba vagy Athénbe vágytam. Álmaim városa Budapest volt. „Annak” az én időmbeli kisebbségi nemzedéknek minden, ami magyar, csodálatosnak látszott. Mert a tiltotttér küzdeni kellett. Ennek nagy összetartó és megtartó ereje volt —, mint mindenütt. Az drága, amiért megharcolunk. Így építettük mi a magyarságunkat és persze közben szűkítettünk, lehatárolódtunk, merevebbekké váltunk. Értékeket túlhangsúlyoztunk, más értékeket nem láttunk meg, nem fogadtunk el. Azt hiszem, a Trianon utáni sokkos állapot ezt a magatartást érthetővé is teszi.

Nem is tudom, milyen erővel, milyen kilátással tudott volna a magyarság tovább élni úgy az anyaországban, mint a kisebbségekben. Hiszen úgy darabolták fel az országot, hogy lakosságának egyharmadát, területének kétharmadát veszítette el.

És aztán jött a második világháború. Ez az idő volt apáink élete, ez a huszonkét év. És milyen huszonkét év... Ez alatt kellett megküzdeni a sokféle szakadt kisebbségeknek az anyaország, saját és az új haza, új körülmények problémáival, amit színezt a világon végigsöprő gazdasági válság, majd felbukfenczetetett a második világháború, aztán vasökölbe fogott a diktatúra, most a szédülésig forgatnak az alakuló demokráciák.

Azt hiszem, nem elég élni, *tanulni* kell a kisebbségi sorsot, még hozzá változó világban, változó körülmények között — magunk változtatásával. Szemléletünk változtatásával, átalakításával. Vagy mondjuk: fejlődésével?

Az, ami megriaszt, ha kisebbségiek között vagyok a világ bármilyen táján — legyen az Erdély, Felvidék, Délvidék, Kárpátalja, Amerika, Izrael, magyar vagy más kisebbségek —, megdöbben, hogy a magyarság milyen nehezen tud kisebbségben lehatárolódás, védekezés nélkül élni. Persze, hogy a támadás kiváltja a védekezést — ez történik minden kisebbséggel —, de ha ez reflex-szé válik, amint történt velem is, akkor ugyan nem nyúlik ki az ember,

de megkeményedik, egyoldalúan fejlődik, vagy nem fejlődik; ha feladja a védekezést, alkalmazkodik. Utóbbi esetben feladja nemzeti identitását is, asszimilálódik.

Valahol az rémit engem, hogy nem találjuk a harmadik utat. Az világos, és természetesnek vehetjük, hogy az elhatárolódás megtartó erő. A „másság” el nem fogadása a saját csoport erősítése, összefogó erő. Ez volt a zsidóság nagy ereje a „törvény” mellett. Csakhogy a másik kirekesztése magával vonja az én kirekesztettségemet is. A sors kihívása ez. Így folyt a zsidóság, a „választott nép” megmaradása és szüntelen üldözése. A zsidóság története a pogromok története. Ez az egyik alapvető tényező, amit szem előtt kell tartanunk, a másik, amit a zsidósággal kapcsolatban mondhatunk: a *hivatástudat*. Hivatástudat nélkül csak tib-tábolunk az életben. Kisebbségi sorsban különösen. De hát van-e mindenkinek hivatástudata? A kereszténység föltétlenül ad egyet, *mindenki szeretete és elfogadása*. A szeretet megvalósítása. Különösen nagy feladat ez a kisebbségben élőknek. Én itt látom a kaput, amin bizony nehéz átjutni. Valamennyit könnyít, és erre állandó szükségünk van: a történelmi tudat. Ezen nem azt értem egyszerűen, például, hogy milyen területek voltak a miéink, mit építettünk, mit csináltunk ott — a történelmi tudatnak ebből a részéből nincs hiányunk, illetve többnyire nem szokott lenni. Speciális helyzet volt nálunk a diktatúra negyven évének kitörlő munkája — általában inkább mitizálás jellemzi, nagyítás, egyszerűsítés a túlzott pozitív sajátkép felé. A történelmi tudaton azt kéne, azt is *kell* értenünk, hogy abban az adott helyzetben, amikor nem voltunk kisebbség, mit csináltunk, hogy kezeltük mi a kisebbségeinket, mennyien voltak, hogy éltek akkor, mikor mi voltunk többségben. És mit csinálunk most velük. Hogyan gondolunk a cigányokra, itt élő románokra, zsidókra, színes bőrűekre? Ők a maradék kisebbség; a menekültek, színes bőrűek az új kisebbség.

Az a történelmi tudat, amiből ez hiányzik, nem történelmi tudat, hanem nemzeti romantika. (És sajnos, többnyire ezt éljük még ma is, sőt sokszor a trianoni tudatot ébresztgetjük.) Az érthető, hogy a nemzeti romantika kellemes érzés, többnek, jobbnak látjuk magunkat — amire szükségünk van —, a gyász, a fájdalom és veszteség pedig, amíg nincs feldolgozva, hosszasan kísert. Egyik összetevője éppen a kristallizáció, a pozitív érzelmek az elvesztett körül tömörülnek, a negatívok a másik fél felé, *aki a veszteséget okozza*. De ez csak a kezdeti állapota a gyásznak; nagy baj, ha itt megreked a személyiség, vagy egy embercsoport vagy egy népcsoport. A gyázmunka, a veszteség feldolgozása nélkül pedig óhatatlanul megreked a személyiség, a csoport fejlődése, fixálódik a veszteség idejére.

Amerikát járva, döbbenetes élmény volt számomra, hogy a „disszidensek” gondolkodásában, kultúrájában, politikai felfogásában a kimenetel éveiben rögzültek. A beszélgetések során ki lehetett következtetni, hogy ki, mikor hagyta el hazáját.

Van egy tágabb történelmi tudat is. A saját torzított és egyoldalú történelmi tudatunk mellett, ezzel majdnem semmit nem törődünk. Be kell val-lanom, bennem is csak most, életem zárószakaszában kezd kialakulni. Valószínűleg azért, mert 70 év alatt már az ember maga is történelmet él át; továbbá olyanok között élek, akik segítenek és kényszerítenek végiggondolni, mérlegre tenni a történéseket.

Tudatformáló élmény Komoróczy Géza „Bezárkozás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség fejlődése az ókori keleten. Tanulmányok ókori keleti

szövegek értelmezése köréből” című könyve (Századvég Kiadó, Budapest, 1992). Ajánlom olvasmányul. Megtanulja az ember, illetve döbbenet felezi fel, hogy ötezer évvel ezelőtti kisebbségek sorsa, szerepe, pszichológiai és történelmi dinamikája — úgy a kisebbségé, mint a többségé — azonos a mai-val. (Ennyire nem változik az ember? Honnan vegyünk erőt másnak lenni és miből?) Ez a tágabb történelmi tudat másik része. Vagyis mi volt a történelem folyamán a kisebbségekkel?* Ehhez járul a harmadik és legfontosabb rész, hogyan élnek, hogyan viselkednek más nemzetek kisebbségei más országokban, hogyan élnek más nemzet tagjai diasporában, napjainkban.

Ez is elszomorító számunkra, itt is van végiggondolni, tudatosítani, tanulnivalónk. Ehhez élményeimből vett egy-két példát szeretnék elmondani. 1958-ban Strasbourgban az utcán megismerkedtünk egy zsidó szabóval, aki akkor már 40 éve élt kint. Akcentus nélkül, hibátlanul beszélt magyarul, meghívott a lakására ebédre és megajándékozott egy-egy igen szép öltönyre való szövettel. Tovább utazva, Párizsban találkoztunk a két éve Németországban élő, magyar unokaöcsénkkel, aki állandóan fumigálta Párizst és akcentussal, hibákkal beszélt magyarul. Világos: az egyik azonnal be akart épülni, feladva nemzeti identitását, a másik nem is kisebbségben, hanem diasporában képes volt őrizni magyarságát . . .

A képet számomra még világosabbá tette a következő élményem: Mivel gerontológiával akartam foglalkozni, Izraelben elmentem öregeknek szervezett, reggeltől-estig tartó autóbusz körútra. Azzal kezdődött, hogy a városháza előtt megálltunk, ahol is elhangzott, hogy a polgármester bocsánatot kér, amiért nem tudja üdvözölni a busz utasait, de nem tartózkodik az országban. Mikor ezt lefordították nekem, magyar szemléleten nevelkedve azt hittem, hogy tréfál a csoportvezetőnk. De nem, hamarosan belépett a buszba az alpolgármester, hogy üdvözölje a kiránduló öregeket. Estére már teljesen kimerültem, amikor körülöttem még mindig tapsolva énekeltek valóban öreg útitársaim. Spanyol, olasz és más országokban is láttam vidám és aktív öregeket. Igen, ilyen körülmények között lehet *jól öregedni* — gondoltam. De aztán megismertem „Mamikát”, aki igen kedves barátnőm lett. Mamika nem orosz, lengyel, amerikai, spanyol, arab, német, francia, hanem magyar zsidó volt, és — nem tudott aktívan és vidáman öregedni, hanem úgy, mint a magányos magyar öregasszonyok. Ült otthon, kötött és várta a lányát vacsorával, vacsorára. Ez volt minden tevékenysége. Vagyis átvette és vitte magával rossz nemzeti sajtóságainkat. Abban, hogy az öregeink elmagányosodnak — nyilván nemcsak mi, hanem részben ők is hibásak —, továbbá, hogy nem tudunk illeszkedni, nem tudunk jól élni a diasporában. Mert hiszen ő ilyen magatartással, mint magyar zsidó, diasporába került. Nem tanult meg ivritül, mint anyám sem románul, nem tudta olvasni az ottani újságokat, hallgatni a tv-t és rádiót, mert nem értette. Döbbenet néztem —, részben így éltünk mi is.

Itt két döntő tényezőt találunk. Persze, hogy az öregek nehezen alkalmazkodnak, de hát Mamika húsz éve élt kint, míg a többiek közül, akikkel utaztam, számosan kevesebb ideje. Tehát Mamika, aki kettős kötésben élt, zsidó

* Meg kell jegyeznem, hogy velem és másokkal folytatott beszélgetéseink és a könyv olvasása után az volt az érzésem, én már nem írhatok és nem mondhatok semmit. De van, a szubjektív rész.

volt és magyar, asszimilálódása folytán inkább volt magyar, mint zsidó, és ezért a saját hazájában „rossz mintával” élt. Ez magyar minta volt. A mintakövetés igen erős szokott lenni, hatása tudatos, de még inkább tudattalan szinten nyilvánul meg. Nos, ezt kéne nekünk ellensúlyozni, tudati szinten, tudatosan alakítani az új, az adekvát gondolati, cselekvési mintát. Vagyis gondolati úton tisztázni magunkban, hogy mi a helyzet valójában, ezzel már egy bizonyos fokig befolyásoljuk érzelmeinket, és a kettő adja majd az akarati tevékenységgel együtt cselekvéseinket, tetteinket, persze elsősorban szavainkat, és így alakulunk lassan mi és azok, akikkel kapcsolatban vagyunk.

Bizony ez nehéz és fáradságos munka. A cselekvés a legnehezebb. Minden elhatározásom és érzelmi, indulati beállítottságom ellenére sok kudarcot vallok, magam előtt is. Például, az elmúlt héten a Balaton partján a következő felírást találtam, nagy betűkkel a járdára festve: „VIGYÁZZ CIGÁNYY”!! A járdaszélen ott ült a kis eladóhely mellett a cigány butikos asszony és a lánya, a szomszéd bódében a férje, akitől naponta vásároltam a gyümölcsöt, zöldséget. Az igaz, hogy a vasútállomásra siettem, szédelegve a harmincnyolc fokos hőségben — ez csak a magam mentegétése, nincs mentség —, de nem álltam meg. Nem töröltem le az írást és nem mentem oda beszélni erről a cigánycsaláddal. Pedig két fiatal volt velem. Itt kezdődnek és folytatódnak csődjeink. Mindnyájunk csődjei.

És most fordítsunk a helyzeten, a megélt eseményen. Fontos, egyik döntő tényező a kisebbségi kérdéskörnél a *másik* helyzetét, gondolatát, érzelmeit elképzelni, megismerni. Mi történik, ha ezt itt, vagy ott, mondjuk Kolozsváron vagy Ungváron látom? Ilyen felírással: „Vigyázz, magyar!” És mit élnék meg azok az ukránok, huculok, románok, akik ezt látják és átlépnek rajta? Így néz ki a mi tételünkre lefordítva: „Ne ítélj, hogy ne ítéltecsél!” Ezt most kimondottan kisebbségi és többségi vonatkozásban értem. Azt hiszem, a kereszténységünket így kéne megélnünk, a mindennapi vonatkozásaiban egyénire és csoportokra bontva. A tetejébe még azt is hozzátehetjük, hogy a legmegdöbbentőbb — azokon a területeken, ahova figyelünk, mert érdekelték vagyunk, látjuk az elnyomást, a borzalmakat —, ott keresztények élnek. Így fest a mi hitünk, a szegények, a kicsik, az elnyomottak védelmének, szeretetének hite, a templomokon kívül — és belül. Belül is bizony. Olyan prédikációk hangzanak el templomokban, biblia- és egyéb órákon, de még lelki gyakorlaton is, hogy menekülni kell, óvni a hitet.

Most próbáljunk meg továbblépni témánkon belül, a konkrét kivezető utat keresve. Azt már láttuk, hogy hova vezet az elzárkózás összetartó és szűkítő ereje. Láttuk keresztény magatartásunk csődjét, mert hiszen minden hit kontrollja a cselekvés, a tettek. Láttuk a történelmi tudat három szintjét, a megjárandó gondolati úttal kapcsolatban, a mintanyújtás és mintakövetés fontosságát; a szerep megfordítását (ne csak az én, hanem mindig a másik szempontjából is nézzek). De hol a kivezető út?

Húsz évvel ezelőtt írta Mészöly Miklós az amerikai magyarsággal kapcsolatban: hogyha valaki másik hazába megy, vagy odakerül akarata ellenére, amennyiben élni kíván ott (és nem üldöztetve, elnyomva lenni), első dolga kell legyen megtanulni annak az országnak a nyelvét, megismerni és elfogadni kultúráját, megtartva saját nyelvét és saját kultúráját. Hálásnak, elfogadóknak lenni, ha tud, ha nem, legalább korrektnek az új hazával és törvényeivel kapcsolatban. Ez stabil kiinduló pont, méghozzá *mindkét* fél számára. Építi az új modus vivendit.

Persze, hogy nehéz a kettős szerep, a kettős tudat. Nehezebbé teszi az életet, de gazdagítja, színesíti is. Két hazát szeretni nem könnyű. Nem is szükséges, de elfogadni a másikat igen. Ha nem, akkor kihívja az ember a sorsot, sőt maga sem tud másként viselkedni a mindenütt meglévő kisebbséggel szemben, hiszen nemcsak etnikai kisebbség van, hanem szociális, kulturális, betegség okozta, hitbeli; sőt a nőiség és a gyermekség, számaránya ellenére is elnyomottan, kisebbségben élt századokig és él egyes helyeken vagy éppen családokon belül ma is. A kisebbség és nagyobbság, azaz hatalom és énéesség mindenütt kísért.

Ezzel kapcsolatban írja Komoróczy Géza:* Más népek között élni, kisebbségben, alkalmazkodást jelent. Alkalmazkodni kell az ország társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális rendjéhez. A többiek nyelvéhez, szokásaihoz. Részt venni az ország életében. Elfogadni, de legalább tudomásul venni, ami ott más, mint a mi életmódunk; de elfogadtatni a mi szokásainkat, elfogadtatni magunkat. Alkalmazkodni, de önfeladás nélkül. Megmaradni annak, akik vagyunk, s ott, ahol történetesen élünk. S ha szerencsés körülmények engedik: gazdagítani a többieket; magunknak is gazdagodva általuk. (Ezt egy marosvásárhelyi református pap így fogalmazta meg: elmentek a szászok. Szegényebbek, színtelenebbek lettünk.)

A történelem során voltak befogadó országok, vannak ma is. De az elutasítás, az elnyomás, az el nem fogadás sokkal szélesebb skálájú, sőt fenyegető kezd lenni. Az, amit művel az újból ébredő nacionalizmus, amitől mi sem vagyunk mentesek. Hallhatjuk, olvashatjuk és láthatjuk. Gondoljunk a cigányfeliratra, a temetőgyalázásokra, a 301. parcella emlékművére festett Dávid-csillagra, a színes bőrűek verésére.

„Ha befogadtok egyet a legkisebbek közül, engem fogadtok be” mondja az Írás. Hova tartozunk mi? Mit csinálunk mi? Mit csinál ez az örült világ? Gondoljunk Szerbiára, Rostockra, Azerbajdzsánra, Los Angelesre. Utóbbira és mindenikre vica et versa. Mi történik velünk?

Ezekkel a kérdésekkel szembesülünk naponta. A változtatás lehetősége, felelősségünk és akaratunk érvényesítése azonban eddig soha nem tapasztalt mértékben atomizálódott. Ma csakugyan érthető kétséggel mondhatják milliók és milliók: ugyan mit tehet egy parányi részecske? Hogy tudok én beleszólni a történelem alakulásába? Pedig — bármennyire valószínűtlennek vagy akár naívnak tűnik is — ez a nagyhatalom. Az elemi részecskék mozgása tartja fenn, rendezi és határozza meg végső soron az anyagot, a kozmoszt is. Vagy pontosabban igazítva a mi emberi helyzetünkhöz a hasonlatot; „elemi részecske” mivoltunk éppen a tudatosságunk és személyiségünk révén többre hivatott annál, hogy mechanikusan áthárítsuk az emberiség gondjait, a Föld lepusztulását, állatok, emberek veszését.

Miért nem tudunk eszmélni? A kis felelőségek összegeződése hatalmas és legyűrhetetlen erő. Erre gondolt Lohfink, amikor a kontraszt-társadalom lassú megszerveződésében látja a kivezetőt. Nem a központi szervezések, hanem egyének, kis csoportokon keresztül változtatják meg a világot; többre becsülve minden téren az etika követelményeit, az igazságot és a szeretetet. Ilyen egyszerű a kivezető út.

* Lásd, mint előbb: „Bezárkózás a nemzeti hagyományba”. 236. old.

JÓKAI ANNA

Köszöntés külföldi magyarokhoz az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem konferenciáján*

Értő tisztelettel és élő szeretettel köszöntöm Önöket, akik itt ma az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem hívására összegyűltek. Köszöntöm az együttes sugalmazó, vezető erőit s a folyamatos, mindennapi munkában részt vevő tagságot egyaránt. Kérem, ne tekintsek formálisnak sem az üdvözlést, sem a köszönet szavait. Író vagyok; jelenleg a sokat megért, nehéz sorsú Magyar Írószövetség elnöke, mindenekelőtt azonban — csakúgy, mint Önök — a lét célját és értelmét kutató vándor. Számomra e szónak: „magyar”, nem frázisértéke, hanem szellemi valósága van. Épp ezért tudom, mit jelentett és jelent magyarként, idekötő gyökerekkel a hazán kívül virágozni és termést hozni úgy, hogy a magvak mégis az anyaföldre hulljanak vissza. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem „hivatalosan” 23 éve, de a gyakorlatban ennél is régebben kezdte meg munkálkodását. Hírt adott nekünk a Nyugaton élő magyar írókról és hírt adott Nyugatnak a hazában betiltott gondolkodókról. Ha semmi mást nem tett volna (pedig mi mindent tett!), mint a Bibó-sorozat gondozását: érdeme akkor is múlhatatlan és szellemi-erkölcsi haszna közönséges mértékkel nem mérhető. A világban szétszórt magyar írók és az országhatáron belül alkotók nevében, képviselőjében főhajtással adózom mindazoknak, akik hosszú évtizedeken keresztül valóban önzetlenül, a legcsekélyebb anyagi haszon nélkül, sőt a legnagyobb anyagi áldozattal segítettek megmutatni Európának, hogy ami velünk itt történt: szégyen. Önök — az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem közreműködői — segítettek abban, hogy a kis lélekszámú magyarság bebizonyítsa: igenis *tud* adni valami lényegeset, sőt, *hozzá tud tenni* valami újat a világ szellemi történetéhez. Szabadabbak voltak, mint az itthon maradottak, s ezt a szabadságot nem önjavukra, hanem mindannyiunk javára teljesítették ki. A türelmetlenséget, a „másképpen jó” iránti ellenszenvet nem engedték be soraikba; az ökumenikus gondolkodás példajaként állnak most is előttünk.

Vagyis: csak adtak nekünk mindig, és soha nem vittek tőlünk, mert jól tudták: valójában nincs *Ti* és *mi*, az idegszálakat nem vágja el a távolság, legfeljebb fájdalmasan megnyújtja, s bizony együtt érzünk minden kinlódást. S most, ezekben az ünnepi napokban, amikor újra, tiltás és ravaszkodás nélkül, újra együtt lehetünk testben is, mert megtörtént az alig remélt: a régi rossz alól megmenekedett ez az ország, természetes a kérdés: hogyan tovább?

* Elhangzott a megnyitón, 1992. máj. 24-én, Balatonkenesén.

Amikor már mindent ki lehet mondani, helyben is, mi szükség van a *kintről-szólásra*? A feladatok újragondolása, átrendezése azonban minket, az országhatáron belül élő írókat is követelő érvénnyel sürget. Nem kell a sorok között írunk — az egész ország egy hatalmas Hyde-park, ahol mindenki azt mond, amit akar —, nincs fék, nincs tilalom, sajnos olykor még a nyilvánvaló badarságokra sem. Ma a hazugságnak is épp akkora szabadsága van, mint az igazságnak; mert abban a helyzetben vagyunk, hogy bár a „fekete vezérek” elmentek, de irmagjuk itt maradt. A szorgos és makacs Iljicsek, akik látják a bajt, de nem látják a kórokozót, a szívós és könyörtelen Adolfok, akik ráfognak a baj okát a mindenkori „másra”, a színjászó és szadista Joszipok, akik unalomból és félelemből még mindig ölnének. A tanítványok száma, sajnos, a mínuszban is végtelen. A rövidlátó, a vizionáló, a vak egyképp a *magáét* látni tanít —, s nekünk nem szabad beugranunk többé. A *dolgok mögé* kell tekintenünk, a politikában megnyilatkozó okozatok fölött a spirituális okokat keresni. Nem egyszerűen *leleplezni* a mindig új és új formában kísérletező rosszat, hanem *eredetében mutatni*: hogyan és mitől kaphatott erőre? S itt az a közös sík, ami munkánknak a jövőben sem elévülő értelmet ad: Önök Európa szellemével gazdagodva, de e gazdagodás által sem háttérbe szorított magyarságtudattal örködni, vigyázni tudnak; mi pedig napi megszenvedett tapasztalatainkból gyűjtünk anyagot a vizsgálódásra, próbamintát veszünk az eseményekből, s a görcsövet a fénybe tartva, világítjuk által. A *hálátlanság* az ember legősibb, s egyben a legnemtelenebb tulajdonsága. Elfelejtetni, negligálni mindazt, amit a nyugati emigráció legjobbjai tettek, most, e megváltozott körülmények között — bűn; a lélek vállvonogató könnyedsége. Mi, az itthon maradtak ezt nem követhetjük, s nem is követjük el. Szövetséget, új szövetséget kell felajánlanunk egymásnak: a szüntelen szellemi figyelem és a korrekcióra kész cselekvés szövetségét.

A világ — nemcsak Magyarország s nemcsak Európa — előszeretettel gyakorolja az időnkénti gallyazás műveletét, s a pillanatnyilag tetszetősebb formára nyírott eredménnyel — anélkül, hogy a dolgok *tövét* is vizsgálná — megelegszik. S azután csodálkozunk, hogy a riasztó férgesedés, lombhullás, a torz alakzat szinte törvényszerűen ismét visszatér.

„Európa” és az Európa-ház, az Európába vezető út unos-untig emlegetett, már-már lejáratott szólam lett egyes politikusok ajkán. Meggyőződése, ha Európa csupán egy, térképen körülhatárolt földrész, nem kell igyekeznünk elérni —, mert benne vagyunk. Benne voltunk akkor is, amikor a gyalázatos érdekszféra Keletre osztotta Magyarországot, s benne voltunk akkor is, amikor Európa szerencsésebb része igyekezett a szerencsétlenebb tagjait emlékezetéből kiejteni.

Önök, a szabad Európában élő magyar értelmiségiek, ezt nálam jobban tudják, s saját bőrükön nem egyszer érezhették. Mély empátiával élték át azoknak a magyaroknak a kényszerű sorsát is, akiket a nagypolitika döntése — tetszik, nem tetszik — kiszakított a hazai testből. Sokszor helyettük is szóltak, őérettük. De az alkotó ember sohasem szűkít, hanem inkább nagyra tör: az Európai Protestáns Szabadegyetem is fényes elmével ismerte fel: amivel Magyarországot nemesíti, azzal egyúttal Európának tesz jót, s ami Európa tökéletesedésére szolgál, az Magyarországnak is fontos. S hogy a kört szélesítsük: ami Európát emeli, az az egész Glóbusz emelkedéséhez is hozzájárul, a glóbusz kisugárzása pedig behatol a Földet körülvevő neoszférába —, így a világmindenség munkásai vagyunk, talán társteremtők a világ további sor-

sában. *Ez a magasabb perspektíva az, ami munkálkodásunkhoz bármily társadalmi rendszerben menlevelet, sőt megbízást ad: a nem e-világi bizonyosságokkal mérni a nekünk juttatott földi világ, tágabb hazánk, Európa és végül legszűkebb hazánk, a számunkra édes Magyarország jövőépítő terveit. A szakrális gondolkodás az, ami megvilágítja, mi lesz az eszmékből, ha kizárólag materiális síkon értelmezzük és alkalmazzuk őket. A tizennyolcadik század vége három szót röptetett fel egy filozófiai szintérről, végezetül a politikai szintérré hullajtva. Három fogalmat, amelyik ha nem blöff, hanem autentikus módon meg is valósítja a mögötte súlyosodó ígéretet: minőségileg magasabb állapotba emelheti az emberiséget. Szabadság, egyenlőség, testvériség. Voltaképpen szellemi célok, az anyagban is alkalmazhatóak; de kizárólag az anyagban értelmezve és alkalmazva, könnyen félrevisznek. Az ember, azt hiszi, ha a külvilág nem veri blincsbé, már szabad. Azt hiszi, ha deklarálja az egyenlőséget, már egyenlő is. Azt hiszi, a testvériség — ám ha civakodássá torzult formában is — egyáltalán nem vonatkozik az ellenségre. Így lesz szabadsága káprázat; marad önmaga rabtartója. Így lesz egyenlősége demagógia; mert az isteni származásban vagyunk egyenlők, és a végső *azzá-válásban*, nem pedig a pillanatnyi eredményben. Így lesz a testvériség is kirekesztéssé mindazok számára, akik ilyen vagy olyan ideológiai okból nem férnek bele. A „megvalósult szocializmus” nagy reményt égetett ki a szegény kis emberek szívéből: hogy *itt és így* egy csapásra megoldódik, ami *másutt* és *másképp* van hét bogra kötve.*

Bizony, a szüntelenül fölértékelt politikát világszerte szerényebb státusz illetné meg, a csalhatatlan törvényhozó helyett lenne bár a csalhatatlan törvény végrehajtója! Ez sem kicsi, ez sem könnyű! Szükség van a szellemi kisvállalkozás bátorságára, szorgalmára, szemben a folyton hőkölő, lusta, „leáلامosított” tudattal. A szó szerint is „elbaltázott” emberügyi rendezésére *emberügyi szakértők* bevonásával, a múlt köklerei, pancseri és kufárai helyett. Ez a szerep vár betöltésre — ebben kell közösen reménykednünk. Hogy a nép végre olyan kocsiban üljön, amelyikről tudja, körülbelül honnan jött és körülbelül merre kell hajtani azt. Aki a bakon van, legyen kátyúban a keréknél. Fontos az *útközben* minden szakasza: kívánatos a meg nem tiport, makulátlan *nemzeti* zászlók szélben lobogása. De a majdani *megérkezés* a legfontosabb. A zökkenőket ki lehet bírni. A zsákutcából ki lehet hátrálni. A lejtő alja még egy új hegy lábához is vezethet. De a sivatag. De a szakadék. De a mocsár. Ez az igazi veszedelem. S ez közös veszedelem Európában. Hiszen két anti-szellemiség: a fasiszta lelkiület és a bolshevik tudat — a fekete szárnyú, majd a vörös szárnyú bukott angyal végigvert minket; kíméletlenül előírt lett a hamis megváltás ilyen vagy olyan tervezete. „A magasabb rendű faj” és a „másfajta faj” életidegen, gyűlöletre épített ideológiája megtette a magáét: nem múlt el nyom nélkül Európa felett sem. De most, végre *idő van*: kairosz a kronoszban, egy keserves aion vége. Európa szívdobbanása nincs a torkában többé — de nincs elszorítva sem. Emberi erő és isteni kegyelem végre összejátszhat. S a hely szelleme, a genius loci Európa, végre az lehetne, amire a rendelés szánta: szintézis Kelet és Nyugat, Dél és Észak között. Metszőpont a kereszten. Európa Istene az Istenember, aki nemcsak hasonlít, de felismerhető. Európa Krisztusa nem kegytárgy, hanem lakótárs. A tudósnak hite van, és a hívőnek tudása. Tapasztalás és intuíció egymás munkája, barátja. *Ez a jövő Európája, vagy ismét kudarcot vall a rászabott küldetésben. Ez Magyarország jövője is. Mert — s ezt Önöknek nem kell bi-*

zonyítanom — az ember nemcsak biológiai, nemcsak társadalmi lény, hanem szellemi lény is, aki tudja, semmi sem véletlen; élete teljesítésére nem véletlenül született éppen magyarnak, ám ezt a szót nem járhatja le, úton-útfélen melldőngetve, mint ahogy Istenének nevét sem veszi hiába.

Amikor még egyszer megköszönöm, hogy vannak, voltak és lesznek, azt köszönöm meg, hogy felismerték: a léte nemcsak fizikailag, de szellemileg is fenn kell tartani. Ehhez kívánok Önöknek — és az országon belüli hasonlóan gondolkodóknak — el nem fogyó energiát. Hiszen szellemi iskolázottságunk egyik próbaköve: felismerjük-e, mi éppen az alkalom parancsa, és képesek vagyunk-e a szellem primátusa alatt — de dogmáktól mentesen — *rangsorolni*, mikor, mi a fontosabb.

Napjainkban megsűrűsödtek a választás alkalmai. A kapkodás vált jellemzővé, vagy a közöny. Pedig nem mindegy az *Alap*, ahol a lábát „a történelembe nyúló” ember megveti. Igaz, sietnünk kell. De nem pánikban, sem eufóriában. Hanem méltóságos figyelemmel, ami a cselekvésünket megelőzi.

J. A. Comenius: Megszólitás

Mester: Jöszte ide, gyermek, tanulj okosodni, bölcselkedni!

Gyermek: Micsoda ez? bölcselkedni.

Mester: Mindeneket, valamelyek szükségesek igazán megérteni, igazán cselekedni (véghez vinni), igazán kimondani.

Gyermek: Kicsoda tanét meg engemet erre?

Mester: Én, Isten segítségével.

Gyermek: Micsoda formán? (Miképpen?)

Mester: Általviszlek tégedet mindeneken: megmutatok néked mindeneket, megnevezek tenéked mindeneket.

Gyermek: Íme, jelen vagyok! Vezessen kegyelmed engemet Istennek nevében! . . .

I. Az Isten

Az Isten vagyon magátul, öröktül fogva, örökkén. A legtökéletesebb, legboldogjabb valóság (vagyonság). Állatjában lelki és egy. Személyében három. Akaratjában Szent, Igaz, Kegyelmes, Igazmondó. Hatalmára nézve a legnagyobb. Jóságára nézve a legjobb. Bölcsességre megmérhetetlen. Hozzámegethetlen Világosság: mindazonáltal mindenekben minden. Mindenütt és sehol sem. A legfőbb jó, és egyedül kimerítethetetlen kútfeje minden jónak. Minden dolgoknak, melyeket világnak hívunk, amint Alkotója (teremtője), ekképpen is Igazgatója és megtartója.

A magyar kisebbségek helyzetének áttekintése

A francia és más nagyhatalmi szándékok megvalósítására Közép-Európában az I. világháború végkifejlete (a monarchia súlyos belső válságok következtében alkotóelemeire történő szétesésével) jó lehetőséget biztosított. Elsőként 1918. október 29-én a horvát sabor mondta ki a Magyarországtól való elszakadást. Egy nappal később, október 30-án a szlovákok jelentették be ugyanezt. Az erdélyi románok pedig december 1-jén határozták el, hogy Romániához csatlakoznak. A háború vesztesei közé sorolt Monarchia, így Magyarország területe is szabad prédává alakult a nagyhatalmi támogatással újonnan alakuló államok számára. Csak tényként jegyezzük meg azt, hogy az új határokat mindenféle szakértői elemzés mellőzésével alkották meg, teljesen esetleges módon, leginkább közvetlen gazdasági érdekeket tartva szem előtt. Magyarország teljes kiszolgáltatott helyzetében nem talált olyan támogatóra, akik az ellenigényeket képviselték volna a trianoni békekonferencián. Így ez a konferencia 1920. június 4-én Versaillesban a maximum igények és az etnikai elv közti megoldást választotta a határmegvonás során. Ez az új határrendszer így elszakította Magyarország területének 71,4⁰/₀-át, lakosságának pedig 63,5⁰/₀-át. Ez azt jelentette, hogy az ország területe a korábbi 325 411 km²-ről 93 073 km²-re csökkent. Ehhez hasonló mértékben csökkent az ország lakosságának létszáma is, mely a korábbi 20 886 487 főről 7 615 117 fő lett. Ezekből a számokból a következő államok részesültek:

	km ²	fő	ebből magyar volt*
Ausztria	4 020	291 618	24 807
Csehszlovákia	61 633	3 517 568	1 087 343
Jugoszlávia	63 092	4 131 249	563 597
Románia	103 093	5 257 467	1 704 851

A békeszerződés értelmében tehát Magyarország területéből összesen 232 963 km²-t, lakosságát tekintve pedig 13 271 370 főt vesztett. Az egykori magyar területekből részesedett még Lengyelország (589 km²) és Olaszország (21 km²) is. A magyar gazdaság egységes rendszere ezt a területi felosztást óriási mértékű veszteségként élte meg. A magyar ipari termelés 88⁰/₀-a és a

* Az 1910-es statisztikai adat alapján.

magyar mezőgazdasági termelés 70%-a szakadt így le az újonnan alakuló szomszédos országok számára. Ez a veszteség tükröződött a nemzettudat 1000 éves kontinuitása megszűnésében is, amely máig súlyos identitás-válságként van jelen a magyar köztudatban. Bár a Monarchia s azon belül Magyarország soknemzetiségű jellege megszűnt, helyette viszont új soknemzetiségű államok jöttek létre.

1921-ben Csehszlovákiában az összlakosság 48,9%-a cseh, 22,9%-a német, 15,4%-a szlovák, 5,5%-a magyar, 3,4%-a rután, 0,6%-a lengyel és 3,3%-a egyéb nemzetiségű volt.

1922-ben Romániában az összlakosság 66,5%-a volt román. A magyarok a lakosság 12,1%-át, a németek 5,3%-ot, az oroszok 6,6%-ot, az egyéb nemzetiségiek pedig 9,4%-ot tettek ki.

1921-ben Jugoszláviában az összlakosságon belül a szerbek (44,7%), a horvátok (23,6%) és a szlovének (8,5%) mellett a lakosság 23,2%-a volt más nemzetiségű. Közülük 472 409 fő, az összlakosság 3,9%-a volt magyar.

Mindez azt jelentette, hogy a Versaillesben megkötött békeszerződés értelmében a különböző nemzetiségek mellett 745 000 magyar Csehszlovákia, 472 409 magyar Jugoszlávia, s 1 704 851 magyar pedig Románia fennhatósága alá került. Azaz a nemzeti önrendelkezés „jegyében” létrehozott új államalakulatokban 3,2 millió magyar, a trianoni magyar határok között élő lakosság 42,2%-a kisebbségi sorba süllyedt.

Összegzésként megállapíthatjuk tehát, hogy az I. világháborút lezáró békeszerződés sem a nemzetiségi elvet, sem a népek önrendelkezési jogát, sem e térség korábbi gazdasági egységét nem vette figyelembe.

A két világháború közötti magyar politikai vezetés — természetes módon — a legfontosabb feladatának az elszakított területek, illetve kisebbségek visszaszerzését tekintette. Ennek rendelt alá mindent, s e célkitűzés bővülésében az ország lakosai számára elengedhetetlenül szükséges társadalmi, gazdasági, politikai reformokat is lényegében elodázta. Ez a politika végül is Magyarország teljes elszigetelődéséhez vezetett. Az elszigetelődés azonban jellemző volt az újonnan alakult államok politikájára is, akiket a hitleri terjeszkedés veszélyével szemben korábbi támogatóik (a nyugati hatalmak) teljesen cserben hagytak. Mindez jól mutatja a térség egészének természetellenes fejlődési tendenciáit.

A versaillesi békeszerződés ahhoz vezetett, hogy Hitler, a közép-európai kisépeket egymás ellen uszítva, gyakorlatilag szabad utat kapott keleti terjeszkedéséhez. A müncheni egyezmény határmódosítását sorozatban követték a további határmódosítási egyezmények. Az 1938. november 2-án megtartott első bécsi döntés a felvidéki határsávot — 11 927 km² 869 299 főnyi lakossal — Magyarországhoz csatolta.

Néhány hónappal később, 1939. március 15-én a német csapatok megszállták Csehországot s Hitler bevonult Prágába. Az ezt megelőző napon a szlovák országgyűlés kikiáltotta Szlovákia függetlenségét. Ezt a zavaros és egyéb folyamatokkal is terhes helyzetet, mely Csehszlovákia széthullását jelentette, a magyar kormány Kárpátalja visszacsatolására használta fel. A terület megszállása, mely március 15-én kezdődött, három nap alatt befejeződött. Az akció következtében 12 656 km² mintegy 500 ezer főnyi lakossal Magyarországhoz került.

A magyar politika számára természetesen a legfontosabb a Romániához került magyar területek visszaszerzése volt. Magyarország területi igényeit tar-

talmazó jegyzéket 1940. augusztus 9-én juttatták el Romániához. Az eredménytelen turnuseverini tárgyalások után — Románia kérésére — Magyarország és Románia új határait 1940. augusztus 30-án német—olasz döntőbírói ítélet határozta meg. A döntés értelmében a korábbi magyar területek egy részét, Észak-Erdélyt (43 492 km²) 2 185 546 főnyi lakossal Magyarországhoz csatolták.

A visszatért területek azt a látszatot keltették, mintha a bekövetkezett változások a magyar vezetés németbarát politikáját igazolnák. A németbarátságból származó „előnyök” igazi tartalmát és várható tragikus következményeit azonban ekkor még kevesen ismerték fel. A német hadigépezet megállíthatatlannak látszott. 1941 tavaszán e folyamat újabb állomásaként Jugoszlávia összeomlásának ürügyére hivatkozva — a magyar csapatok is részesei lettek az agresszióknak. Ennek következményeként 11 013 km² 952 484 főnyi lakossal Magyarországhoz került.

A németbarát magyar külpolitika látszateredményét összegezve megállapíthatjuk, hogy 1941. április közepéig a trianoni Magyarország területe 79 241 km²-el, lakosainak száma pedig 4 494 200 fővel növekedett.

1945. április 4-én Magyarország számára véget ért a II. világháború. A kibontakozás és a megbékélés azonban még váratott magára. A II. világháborút követően ugyanis ez a tiszavirág életű állapot, az újra a kisebbségi sorba visszasüllyesztett magyarság számára addig soha nem látott tragédiák kiindulópontjává vált. A környező országok magyarelles politikája következtében 1945—48 között mintegy 380 ezer magyar menekült Magyarországra.

A győztes államok békekonferenciája 1946. július 29-én kezdődött meg Párizsban. A magyar békeszerződést, mely súlyosabb volt, mint a versaillesi, 1947. február 10-én írták alá. Csehszlovákia újabb magyar területre is igényt tartott. A „pozsonyi hídfő” biztosítása érdekében ugyanis a Duna jobb partján fekvő három magyarországi községet, 43 km² területtel Csehszlovákiához csatolták. A jogfosztottság, a különböző javak és kulturális értékek elkobozása, valamint egyéb korlátozó intézkedések mellett a lakóhelyükről jogtalanul elűzött, ki- és áttelepített, internált magyarok tíz- és százezrei kerültek megoldhatatlannak látszó gondok közé. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdéseket, ellentétben a versaillesi elvekkel, a győztesek az egyes országok belügyének nyilvánították. Mindezek következtében is a környező országokban ismét kisebbségi sorba került magyarság még kiszolgáltatottabb helyzetbe került, mint amilyent 1918-at követően már megismerhetett.

Az elmúlt 70 év során a kisebbségi területek ide-oda csatlakozásáról mindig nagyhatalmi megegyezés alapján született döntés (rendszerint a legyőzöttek rovására), nem pedig az adott területen lakó népesség kívánsága szerint. Sosem döntöttek népszavazás alapján, a régió etnikai, gazdasági, földrajzi, kulturális, politikai viszonyainak és összefüggéseinek tiszteletben tartásával. Ennek következtében az új határok közt kisebbségbe került magyarság első élménye egy súlyos sokk-hatás volt. Ezt a hatást megerősítette az új államoknak a nagyhatalmak támogatása által vezetett politikája, mely az elfoglalt területeket fegyveres hódítás eredményének tekintette, és szinte azonnal hozzalátott annak gazdasági, politikai, etnikai pacifikálásához. E megállapítás konkrét tényeire e rövid írás kereteiben nem tudunk kitérni, azt azonban lezögezhetjük, hogy az 1945 utáni fejlődés következtében a közép-európai magyar kisebbségek szinte minden területen eljutottak a végveszély állapotába.

A közismert történelmi események következtében ugyanis az utódállamok széteséséért a Jaltában és Potsdamban szentesített régi-új utódállamok vezetői mindenütt a nemzeti kisebbségeket tették felelőssé, és a kollektív bűnöség elvét meghirdetve, őket ültették a vádlottak padjára. Így ártatlan emberek ezrei szenvedtek olyan történelmi eseményekért, melyekhez jószerével semmi közük sem volt. A Magyarországhoz visszacsatolt területeket újra elfoglaló többségi közigazgatás mindenhol drasztikus intézkedéseket fogantatott a kisebbségekkel szemben, melynek következtében újra menekültek tízezrei árasztották el a trianoni határokat.

A vajdasági szerb uralom a háború alatti magyar atrocitások megtorlásaként tömeges kivégzéseket és kínzásokat hajtott végre a magyar lakosság körében, melynek áldozatai számát 40 ezer körülire becslik a történészek. Romániában és Kárpátalján a több tucatnyi számmal véghez vitt kivégzések mellett 10 ezres deportálási akciókat hajtott végre a magyar lakosság körében az új román, illetve szovjet hatalom. Csehszlovákiában a magyarságot a szudétánemekhez hasonlóan akarták rendeltszerűen áthajtani a határon, mivel azonban ezt a nemzetközi vétő megakadályozta, a magyarkérdés megoldására más eszközöket választott a többségi hatalom. Az állampolgárságuktól és emberi jogaiktól megfosztott magyarok tízezreit deportálták és telepítették szét Csehszlovákia (de főleg Csehország) területein, ahol a rabszolgamunkával egyszintet meghaladó bánásmódban részesültek. Mintegy 100 ezernyi magyart telepítettek át Magyarországra, hogy helyükbe magyarországi szlovákokat telepítsenek le a magyar etnikai területekre. Az iskola és emberi jog nélkül élő magyarság számára felajánlották ugyan jogaik visszaszerzésének lehetőségét, ezt azonban ahhoz kötötték, hogy a magyaroknak el kell ismerniük, hogy ősük szlovákok voltak és az elmagyarosítás áldozataivá váltak a történelem során. Ez volt a hírhedt reszlovakizációs akció. A magyarságot érő meghurcoltatás 1945 után gyakorlatilag azt a célt szolgálta, hogy az I. világháború után mesterségesen kialakított, a II. világháború előtt és alatt szétesett államok újjáalakuló vezetése biztosítsa az egykori monarchia utódállamainak hosszú távú fennmaradását. Mindezt az államok vezetői a kisebbségi kérdés olyan megoldásával kívánták elérni, amely a jogok megadása helyett a kisebbségek fizikai felszámolását tűzte ki célul.

Ez a stratégia a kommunista hatalomátvételig tartott, amikor is Sztálin parancsára kellett beszüntetni a nemzeti kérdések ügyében folytatott ellenségeskedést, mivel a láthatáron már felrajzolódott a szovjet birodalmi tervek nagy ellensége, a nyugati kapitalizmus. A problémák tehát megoldatlanul lettek szőnyeg alá söpörve és nagyrészt ennek köszönhető az, hogy a kommunista béklyó lehullása után a megoldatlan nemzeti, kisebbségi kérdések szinte megújult erővel törnek napjainkban a felszínre. Bizonyítja mindezt az is, hogy a közép-európai utódállamok permanens belső válságának egészen más okai vannak, mely okokra nem lehet kizárólag a kisebbségek kérdésének túldimenzionálásával választ adni.

A kérdés összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a magyar kisebbségek felgyorsult asszimilációját több tényező is befolyásolta:

- a többségi nemzet vezető politikai ereje által folytatott kisebbségellenes politika (betelepítés, törvényhozás, jogtalanságok),
- az etnikai határterületen élő kettős identitású, nagy számú társadalmi réteg átállása a többségi nemzet soraihoz,

— a politikai elnyomás következményeként a magyar nemzettudat gyengülése (melyet olyan tényezők is befolyásoltak, mint amilyen a két háború közt, vagy a II. világháború után mesterségesen létrehozott „csehszlovák”, illetve „jugoszláv” nemzeteszemély),

— a kisebbségi kulturális intézmények tudatos visszazoritása, az iskolák folyamatos felszámolása, illetve kétnyelvűvé tétele (az idegen anyanyelvű iskolában tanuló magyar kisebbségi tanulók száma évről évre ezres nagyságrenddel növekszik),

— az egyre jobban terjedő vegyesházasságok létszáma,

— a nagyarányú kivándorlás (többségi területek munkalehetőségei után) és az utóbbi időkben megnyilvánuló menekült hullámok ténye,

— a magyarság rendkívül alacsony természetes szaporodási rátája.

Napjainkra nézve, a közép-európai kisebbségek történetéből a következő tanulságokat vonhatjuk le:

A kisebbségek minden esetben a demokratizmus fokmérőjét képezték Közép-Európában. Nemcsak követelték, de saját maguk képviselték is a demokratikus alapelveket, azon a területen, ahol éltek. Természetes volt számukra a mássághoz való alkalmazkodás, a tolerancia és a tiszteletadás emberi gesztusa. Velük szemben azonban épp az antidemokratikus, antihumánus elveket valló és megvalósító politika lépett fel a legkövetkezetesebben, és meg kell állapítanunk, hogy ez a fellépés sikeresebbnek bizonyult a kisebbségek demokratikus védekezési mechanizmusánál.

A többségi népek politikai vezetői a magyar etnikumok által lakott területeket jószerevel zsákmányként megszerzett, elfoglalandó területekként kezelték, a rajta élő etnikai kisebbségeket pedig másodrangú állampolgárrá degradálták. Az itt élő őshonos és nem bevándorolt etnikai kisebbségek képviselői a történelmi csapások súlya alatt egyre kevésbé képesek arra, hogy saját erejükből védjék meg magukat, arra viszont képesek voltak, hogy a soraikat megritkító súlyos történelmi intézkedések ellenére sem adják fel létüket, hovatartozásuk meghatározó elemeit és következetesen ragaszkodjanak saját kulturális identitásukhoz.

A kommunizmus igáját lerázó közép-európai országok szabad választások utáni politikája az eddigi jelekből ítélve nem képes maradandó megoldást felmutatni a kisebbségi kérdés kezelésére, hanem épp ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy teret enged annak a szélsőséges tendenciának, amely egyre erősebben a nemzeti kisebbségeket kívánja a többségi társadalom új ellenségképeként bemutatni.

A saját nemzeti önrendelkezésük kivívásáért folytatott kelet-európai küzdelmekben — ritka kivételtől eltekintve — a magyarsággal együtt élő többségi etnikumok, többségi nemzetek képviselői nem hajlandók elismerni és támogatni a kisebbségekre ugyanúgy vonatkozó önrendelkezési igényeket.

Mindennek következtében fennáll annak a veszélye, hogy Közép-Európa új átrendeződésének küszöbén, a fellángoló új nemzeti küzdelmek tüzeiben a kellő nemzetközi garanciák védelme nélkül újra a kisebbségek válnak a történelem viharainak áldozatává. Ennek megakadályozására csak egy nagy demokratikus európai összefogás létrejöttében reménykedhetünk. Ennek elmaradása esetén ma már könnyen belátható, hogy az európai kultúra, az európai humán hagyomány egésze szenved újabb vereséget.

SÓLYOM JENŐ

Az evangélikusság kisebbségben

Mindennapi tapasztalatunk, hogy mint evangélikusok, kétféleképpen is kisebbségben lehetünk. Egyrészt keresztyénként a társadalomban, másrészt evangélikusként a keresztyének között. A szociológusok feladata annak vizsgálata, vajon a mai Magyarországon a hívők vannak-e többségben, vagy sem. Ha igaz is, hogy ma talán a többség istenhívőnek tartja magát, ez még nem jelenti azt, hogy a jézusi tanítást is ismerik, s Jézus Krisztust Megváltójuknak vallják.

Míg korábban Magyarországon előfordulhatott, hogy valaki olyan helyen élte le az életét, ahol szinte mindenki, vagy a nagy többség evangélikus volt, ez mára már eltűnt. Az urbanizációs folyamatok gyorsulásával, az utóbbi évtizedek társadalmi változásaival együttjáró nagy népmozgással, a szekularizáció erősödésével szinte alig maradt Magyarországon olyan település, ahol az evangélikusok többségben lennének. Ma még inkább, mint korábban, érvényes az, hogy az evangélikusság kisebbségben él hazánkban.

Az egész világra még fokozottabban igaz, hogy ott az evangélikusság kisebbség, még akkor is, ha a reformátussággal vagy baptistákkal összehasonlítva, a legnagyobb protestáns felekezet. Hol vannak már azok az idők, amikor — a múlt század végén — a misszionáriusok a Föld minden lakójának mielőbbi keresztténnyé tételéről gondolkodtak? Bár a keresztyénség a maga mintegy 1 milliárd hívével talán a legnagyobb vallási csoport, mégis a világ teljes lakosságából legfeljebb ha minden ötödik keresztyén. Az evangélikusság pedig ezen belül is csak 6—7%.

Evangélikusok a világban

Ennek a cikknek nem elsőrendű célja, hogy egyházunk létszámával foglalkozzék, még kevésbé, hogy történelmi magyarázattal szolgáljon annak alakulására, de a kisebbségi lét kapcsán célszerű erről is beszélni, hogy jobban értsük helyzetünket.

Az egész világban nézve először körül, nem könnyű pontos határvonalat húzni, ki evangélikus, s ki nem. Például, a Lutheránus Világszövetség szokásos évi kimutatása szerint Németországban 1991-ben mintegy 15 millió evangélikus élt. Ez azonban csak azoknak a száma, akik olyan német tartományi egyházakhoz tartoznak, melyek tagjai a Lutheránus Világszövetségnek. Nem tartalmazza azt a közel hasonló létszámú uniált protestánst, akiknek jelentős

része a lutheri teológia alapján áll, de történelmi okok miatt közös egyházat alkotnak kálvinista irányzatú gyülekezetekkel. Ezekkel a bizonytalanságokkal együtt is az mondható, hogy jelenleg mintegy 60—70 millió evangélikus él a világon. Ezek közül mintegy 55 millióan tartoznak a Lutheránus Világszövetséghez.

A földrajzi, területi eloszlás is nagyon egyenetlen. A skandináv országokban és a földrajzilag szomszédos Finnországban a lakosság döntő többsége, legalább is névlegesen, az evangélikus egyház tagja. Ez mintegy 21 millió egyháztagot jelent, az összes evangélikusság egyharmadát. A Németországban élő evangélikusok összességükben hasonló létszámot képviselnek, de ez a reformáció hazájában már a lakosságnak a felét sem jelenti. Sokak számára meglepetés volt az egyesítés után annak felismerése, milyen mértékben váltak kisebbségivé a valamikor döntően lutheránus keleti tartományokban az evangélikus egyházak.

A harmadik harmad szétszórva él a világon. A legnagyobb tömb Észak-Amerikában található 8,5 millió lélekkel, de ez ott már a lakosság teljes létszámához képest kicsiny kisebbség. Bár kisebbségben, de több milliónyi, vagy közel egy millió evangélikus él Indonéziában, Tanzániában, Indiában, Madagaszkáron, Brazíliában, Etiópiában és Dél-Afrikában. Namíbiában és Pápua—Új-Guineában is félmilliónál több az evangélikusok száma. Ugyanakkor olyan országokban, mint az Egyesült Királyság vagy Japán, csak néhány tízezer evangélikus található.

Hányan vagyunk Magyarországon?

A XVI. század harmadik évtizedétől kezdődően a lutheri tanítás gyorsan terjedt a Kárpát-medencében, a három részre szakadt országban. Hamarosan azonban a helvét irányzat követői kerültek többségbe. Egy évszázaddal később megfordult a helyzet. Az ellenreformáció során a népesség nagyobb része újra katolikussá lett, az evangélikusság pedig Magyarország, illetve a magyar nyelvterület legkisebb történelmi egyházává vált, eltekintve az unitáriusoktól, akik lényegében csak Erdélyben maradtak meg. Bár a századforduló táján még több, mint egy millió evangélikus élt az akkori Magyarország területén, a lélekszám fogyása, különösen a két világháborút követő megrázkódtatások miatt, azóta szinte folyamatos.

Az utóbbi években — elsősorban a hazai zsinat kapcsán — sokszor vetődött fel az alcímben feltett kérdés, hányan is vagyunk ma voltaképpen. A választ azonban szinte lehetetlen pontosan megadni. Olykor illuzorikusan magas számok jelennek meg. Egyesek a lakosság 4—5%-ára, olykor közel fél millióra teszik az evangélikusok számát. Pedig a második világháború előtt is legfeljebb 6% lehetett ez az arány, s mi minden történt azóta. Réálisabb becslések szerint ezeknek a számoknak legfeljebb a fele lehet igaz. Jankovits Béla 1991-ben a Lelkipásztor 9. számában tárgyalta ezt a kérdést, s különböző megfontolások alapján arra a — mások által is elfogadhatónak tekintett — eredményre jutott, hogy jelenleg 240—250 ezerre tehető egyházunk tagjainak a száma.

Jankovits Béla említett cikke tartalmazza az Északi Egyházkerületre vonatkozóan az 1990. évi lélekszámadatokat. Nem kívánván megismételni az ott megjelenteket, érdemes azt néhány ott nem szereplő adattal kiegészíteni,

hiszen egyházunkban évtizedekig hallgatás vette körül a népmozgalmi adatokat. Jellemző példa, hogy a Lutheránus Világszövetség már említett kimutatásaiban is még mindig minden évben változatlanul 430 ezer magyarországi evangélikus jelenik meg. Az alábbiakban található számsor a Déli Egyházkerület egyházmegyéinek az 1990. évi lélekszámadatait tartalmazza. A rögzített lélekszám egy teljességgel fiktív szám, melyet évenként változtatnak ugyan valamelyest, de lényegében egy évtizedekkel ezelőtt talán érvényes helyzetet konzervál. Ezzel áll szemben az egyes egyházközségekben ténylegesen nyilvántartott hívek száma.

Egyházmegyék	Lélekszám	
	rögzített	nyilvántartott
Bács-Kiskun	19 520	14 867
Kelet-Békés	42 977	14 710
Nyugat-Békés	42 152	15 057
Csongrád—Szolnok	9 000	7 000
Pest	41 859	16 479
Pest megye	36 219	31 701
Somogy—Zala	10 396	9 366
Tolna—Baranya	14 300	12 732
Összesen	216 423	121 912

A rögzített lélekszámot véve, ez a két egyházkerületre összesen közel 400 ezer evangélikust adna. Láthatóan a ténylegesen nyilvántartottak lélekszáma alig több mint a fele a rögzített lélekszámnak. Az Északi Egyházkerületben 1990-ben nyilvántartott 106 542 fővel együtt mintegy 230 ezernyi evangélikusság adódna. Az egyházközségek anyagi terheiben részt vállaló, fizető egyháztagok száma még ennél is sokkal kevesebb.

Nagy kérdés azonban az, mi van ezen számok mögött, hiszen a nyilvántartásban szereplés még nem jelent feltétlenül kötődést is. Anélkül, hogy az egyháztagsággal kapcsolatos kérdések tárgyalásába itt mélyebben belemenék, érdemes megnézni, hogyan alakult a megkereszteltek, megkonfirmáltak, illetve egyházi szolgálattal eltemetettek száma az elmúlt időben. Az alábbi táblázat mutatja a keresztelesek, konfirmációk és temetések számát az egész Magyarországi Evangélikus Egyházban az 1981—85. évek átlagában, illetve külön az 1989. évben.

	1981—85 átlaga	1989. év
keresztelés	3109	4097
konfirmáció	2216	2837
temetés	6037	5812

Azért vettem az 1981—85. évek átlagát, mert akkor már szigorú külső kényszer senkit sem tarthatott vissza attól, hogy gyermekét megkereszteltesse, vagy konfirmációi oktatásra küldje. Ezek a számok tehát talán jobban mutatják a tényleges arányokat, mint az 1989. év adatai, melyben már nagyobb számban van felnőtt keresztelés is. A keresztelések számát az akkor születettek számával összevetve, legfeljebb csak két százaléknyi evangélikusság adódna. Ha viszont a konfirmációt tekintjük a tudatos egyháztagság minimális feltételének, még rosszabb arány adódik. A számokból kiolvasható az is, hogy a vizsgált időszak elején a hazai evangélikusság létszáma évente legalább egy százalékkal csökkent. Az utóbbi évek javuló tendenciája ellenére a számok egyértelműen mutatják, hogy még mindig tart a lélekszám folyamatos, szinte drámai csökkenése.

Érdekes talán a területi eloszlás változásaira is figyelni. A temetések és keresztelések száma között a legnagyobb különbség, a legjelentősebb csökkenés a Déli Egyházkerületben Pesten és Békésben, az ún. Viharsarokban volt, Északon pedig a Borsod—Hevesi és a Budai egyházmegyékben. Ezzel szemben Bács-Kiskun és Pest megye, illetve Hajdú—Szabolcs és Nógrád voltak az utóbbi évtizedekben a viszonylag legkisebb veszteséget szenvedett egyházmegyék. Vagyis nemcsak a kicsi, a hagyományt jobban őrző falusi gyülekezetek tudtak ellenállni az elmúlt évtizedekben az egyházbomlásnak, hanem néhány nagyvárosi gyülekezetünk is. Bár eléggé szétszórva, s ma már szinte mindenhol kisebbségben él a hazai evangélikusság, mégis kirajzolódik néhány olyan földrajzi egység, ahol az arányok az országos átlagnál jobbak. Egy jelentős tömb, a hazai evangélikusság egyharmada található a Dunántúl északi részén, a Balaton vonalától feljebb, Fejér—Komárom, Győr—Sopron, Vas és Veszprém egyházmegyékben. Egy másik harmad él Budapesten, Pest megyében és a Bács-Kiskun egyházmegyében. Nagyobb lélekszám van még elsősorban az Alföld néhány városában, de a harmadik harmad sokkal szét-szórtabban él az ország többi részén.

A kisebbségi lét kihívásai

Általában a kisebbségi lét vallási szempontból nem is kettős, hanem hármas értelemben jelenhet meg:

- *kisebbség a szekularizált világban,*
- *kisebbség a más vallásúak között,*
- *kisebbség a kereszténységben belül.*

Ez a helyzet különleges kihívást jelent az evangélikus egyház és hívei számára, amint minden kisebbségi lét egyben kihívás is. Természetes kísértés beleolvadni a tömegbe, igyekezni nem kilógni a sorból, élvezni a többséghez tartozás esetleges előnyeit, vagy legalábbis elkerülni a kisebbségi sorssal járó — általában hátrányos — megkülönböztetést. Korábban a hagyomány őrzése sokkal erősebben élt az emberekben, s ez esetleg a hitbeli gyengeség ellenére is megtartó erő volt. A vallási türelmetlenség is, bár rendkívül nehézzé tette sokak életét, esetleg inkább dacot váltott ki, erősebb ragaszkodást a saját felekezethez. Ma viszont, egy szekularizált társadalomban, a hagyományos kötelek lazulásával, amikor többen hirdetik azt, hogy nem számít, ki milyen felekezethez tartozik, csak hívő legyen, az evangélikus egyháznak csak akkor van jövője, ha hívei tudatosan vallják meg hitüket. Nem csak azt, ami

összeköti őket más keresztényekkel, hanem azt is, ami jellegzetes vonásként esetleg elválasztja őket másoktól.

A világban végbement változások következtében ma Magyarországon is egyre inkább érezhető a világ vallásos sokszínűsége. Talán legfrissebb példa az, hogy a dalai láma keresztények társaságában ökumenikus istentiszteleten vett részt Budapesten. Fel kell vetnünk a kérdést, milyen következményekkel jár ez az egyház missziói munkájára nézve.

A Lutheránus Világszövetség 1990. évi, Curitibában tartott nagygyűlése is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mit is jelent kisebbségben élni, hiszen ez láthatóan az evangélikusság nagy többségének a problémája. Külön elemezték azt a kihívást, melyet a vallásilag sokszínű környezet jelenthet, másrészt az elvilágiasodás, a szekularizáció hatását az egyházak életében.

A Nagygyűlésről kiadott *Üzenet* hangsúlyozza, hogy bár tiszteletet kell tanúsítanunk a más hitű emberek iránt, az ige arra hív és bátorít, hogy tanúbizonyságot tegyünk mások előtt, megőrizve megkülönböztető keresztény identitásunkat és hitünket. Bátran és bizalommal kell párbeszédre lépni a más hiten lévőkkel. Mások meggyőződésének a megismerésén keresztül saját elkötelezettségünk is elmélyülhet, de nem szabad elfeledkezni arról a veszélyről, hogy az eredmény a hit elvesztése is lehet.

A szekularizált társadalomban a vallás sokszor a magánszférába szorul vissza, az egyház pedig a társadalom peremére kerülhet. Az elvilágiasodás segítheti ugyan a vallási türelmetlenség megszűnését, a fanatizmus eltűnését, de a vallásos gyakorlatot is aláássa. Az egyházak nyelve egyre kevésbé lesz érthető sokak számára, s ez is akadályozza a párbeszédet, pedig az segíthet megakadályozni a gettómentalitás kialakulását.

Talán amiatt, hogy a tageszélyházak többsége a harmadik világból való, ahol a fő kihívást az jelenti, hogy a keresztények törpe kisebbségben élnek nem keresztények között, kisebb hangsúly esett evangélikusoknak más keresztény felekezetek közötti kisebbségi helyzetére.

Hogyan maradhatunk meg?

A magyar nemzet fogyását elemezve, utalva egy francia demográfus hasonló jellegű, az európai népek fogyását taglaló munkájának mondanivalójára, Andorka Rudolf nemrégben egy napilapban megjelent cikkének a következő címet adta: „*Mikor hal meg az utolsó magyar?*” A Magyarországi Evangélikus Egyház lélekszámának fent vizsgált csökkenését látva mi is feltehetnénk a kérdést: *Mikor hal meg az utolsó magyar evangélikus?* Ehelyett adtam ennek a résznek a fenti alcímet: *Hogyan maradhatunk meg?*

Nyilvánvaló a korábban mondottakból, hogy megmaradásunk emberileg egyetlen esélye, ha nagyon tudatosan éljük evangélikus keresztény életünket. Nem elég az, ha valaki „evangélikus háttérű”. Az sem, ha evangélikus nevelést kapott, de az legfeljebb egy „protestáns kultúra” megőrzését jelenti. Tudatos, elkötelezett hívekre van szükség ahhoz, hogy azt, amit a lutheri reformáció örökségeként értéknek tartunk, tovább tudjuk adni.

A Lutheránus Világszövetség már korábban említett curitibai *Üzenete* a helyzet elemzésén túl, éppen ezért, hogy segítsen a tageszélyházaknak jövőjük formálásában, a megállásban, számunkra is fontos elkötelezéseket is megfogalmazott:

„Tanulmányozzuk alaposan saját keresztény hitünket, mások hitét pedig szimpátiával, hogy jobban megérthessük a közöttük lévő kapcsolatot.

Fokozzuk erőfeszítéseinket, hogy neveléssel, találkozókkal, személyes kapcsolatokkal, olyanok szolgálatával, akik maguk is átléptek vallásos vagy kulturális választóvonalakat, felkészítsük az embereket a tanúságtételre és a párbeszédre.

Tárjuk keresztény testvéreink elé, hogy a tanúságtétel és a párbeszéd szoros kapcsolatban állnak, s a keresztény misszió és önértelmezés elengedhetetlen részei.”

Külön foglalkozik az Üzenet a keresztény tanúságtétellel a szekularizált világban. Ezzel kapcsolatban is megfogalmazódott néhány elkötelezés:

„Válaszul az elvilágiasodásra, elkötelezzük magunkat, hogy az egyházat és minden tagját felkészítjük a diakóniai, párbeszédés és prófétai szolgálatra a szekularizált világban.

Legsürgősebb feladatunk, hogy erősítsük a hitet, elmélyítsük a hívők lelki életét. Munkálkodnunk kell az istentisztelet megújításán, hogy teljesen ki tudjuk használni mindenkinek a képességeit. Kis csoportok, melyeket a hit és az élet kérdései kapcsolnak össze, erőt adhatnak keresztényeknek, akik az igazság keresésével és a teljes közösség építésével az evangéliumról tesznek tanúságot.”

Nekünk evangélikusoknak tehát meg kell tanulnunk, hogy félelem nélkül, pozitív módon nézzünk a kisebbségi helyzetre, melyben hitünket és meggyőződésünket megerősíthetjük a másokkal való kapcsolaton keresztül. De ahhoz, hogy a kisebbségi létben fel ne morzsolódjunk, hogy bizalommal nézhessünk a jövőbe, hogy megmaradhassunk, mint evangélikus egyház, emberi elhatározásunk, erőfeszítéseink nem elegendőek. Szükséges, hogy a Szentháromság Úr Isten újítsa meg hitünket és egyházunkat.

J. A. Comenius: XX. Az éneklő madarak

A fülemüle szóll (énekel) mindenkéül leggyönyörűsebben. A pacsirta énekeldegel, röpdösvén a levegőégben, a für a földön ülve, a többiek a fának ágain, úgymint az idegen sármály, a pintyőke, a tengelic, a cizige, a kenderike, a kis cinege, a sármály (gáborka), a vörösbögyű, a poszáta (nyomorék) és a többi. A tarkabarka publikán, a rigó, a seregély a szarkával és csókával együtt tanulnak emberi szózatokat utánamondányi (formálnyi); jobbára be szoktanak rekesztetni a kalitkákba.

Jézus és a kisebbségek

Az evangéliumok egybehangzó bizonyágtétele szerint Jézus egészen másképpen fordult bizonyos emberek és csoportok felé, mint ahogyan elvárták tőle. Olyanokkal állt szóba, akiket mások figyelemre se méltattak. Leült asztalok mellé, amelyeket jó hírűkre sokat adó kortársai messzire elkerültek. Tudatosan kereste azok társaságát, akiknek életmódját, magatartását és viselkedését „mértékadó körök” megbotránkozva utasították el. Ismerjük a farizeusok méltatlankodó kérdését: „Miért eszik a ti mesteretek vámszedőkkel és bűnösökkel együtt?” (Mt 9,11). Ez a kérdés Lukács szerint már váddá is növekszik: „Ez bűnösöket fogad magához és együtt eszik velük” (15,2). János feljegyezte a papi körök véleményét arról a rétegről, amely nyitott volt Jézus szolgálata felé: „... ez a sokaság, amely nem ismeri a törvényt, átkozott!” (7,49). A tanítványok sem értették mindig Mesterüket. Csodálkoztak azon, hogy szóba állt a samáriai asszonnal. (Jn 4,27). Meggyőződésük volt, hogy Jézus szándéka szerint cselekszenek, amikor a gyermekes szülőket nem engedték közelébe (Mt 19,13—15).

Törvényt nem ismerő (vagy nem tisztelő) emberek, vámszedők és bűnösök, asszonyok és gyerekek hatalmas forgatagban jelennek meg Jézus körül. Sokan vannak, mégis ők a „kisebbség”. A kor jellegzetes kisebbsége. Nincsen „súlyuk”, jelentéktelenek. Mivel a mértékadók gondolkodása szerint nem tartoznak a népek ahhoz a rétegéhez, amely Isten tulajdonának vallja magát, értéktelenek. Nincsenek érdemeik, nem hivatkozhatnak kegyességükre, jócselekedeteikre. Életük nem magasztalja Istent, sőt: vannak közöttük, akik tudatosan szemben állnak Vele. Engedetlenség és hűtlenség, lázadó és tisztátalanok.

Mit akar ezekkel Jézus?

Mielőtt válaszolnánk, figyeljük meg Őt különféle élethelyzetben! Hogyan és miért van jelen a kisebbséghez tartozó emberek életében?

1. Máté/Lévi elhívásának története az Újszövetség egyik legismertebb részlete (Mt 9,9—13; Mk 2,13—17; Lk 5,27—32). A három szinoptikus evangélista elbeszélése fő vonalakban megegyezik: Jézus tanítványá hívja Máté-Lévit, aki engedelmeskedik a hívásnak: elindul Jézus után. Házában sok vámszedő és „bűnös” ül asztalhoz, Jézus is ott van tanítványaival. Ezért a farizeusok elmarasztalják Jézust, aki válaszában kihangsúlyozza, hogy küldetést teljesít, amikor a bűnösök közé megy. Azoknak szükségük van rá, ahogyan a betegek nem nélkülözhetik az orvost.

Mind Jézus, mind a farizeusok megegyeznek annak kinyilvánításában, hogy Máté és társai valóban bűnösök. Vétkességük letagadhatatlan. Különösen igaz ez a vámszedőkre. Senki sem kényszerítette őket megvetett életformájuk vállalására, azt maguk választották. Tudatosan döntöttek a rómaiak szolgálata és a pénz mellett. Ezzel megtagadták hitüket, elárulták népüket, eljártak üdvösségüket. Tudták, hogy mivel jár, amire vállalkoztak. Vámszedő-voltuk nem véletlen, nem sorscsapás, nem elkerülhetetlen tragédia. Ők ciniikus közömbösséggel és nemtörődomséggel határoztak maguk felől.

Mégis közülük választja Jézus egyik tanítványát. Mátét megszólítva valamennyiüknek üzen. Az a hívás, amellyel egyiküket elszólítja a vámszedő asztaltól, hívás mindnyájuk felé: „Kövess engem! — Kövessetek engem!” Jézus azt akarja megértetni, hogy nem kell kitartani az egyszer meghozott rossz döntés mellett. Nem megváltoztathatatlan végzet, ha valaki valahol elrontotta az életét, szükségtelen, hogy tévedésének terhét állandóan magával hurocolja. Van arra lehetőség, hogy szabaddá legyen múltjától az ember. Jézus Mátéért cselekedve azokon is segíteni akar, akik valamilyen belső kényszer szorításában képtelenek elismerni tévedésüket.

2. Másról van szó Márk 10, 13—16-ban (Mt 19,13—15; Lk 18,15—17). Jézus korában a gyermekek helyzetét bizonyos feszültség jellemezte. Egyrészt Isten áldásának tekintették őket, másrészt azt hirdették, hogy gyermekek nem lehetnek Isten országának részesei. Indokként azt hozták fel, hogy nem ismerik a törvényt, így nem teljesítik követeléseit és nem szerezhetik meg az Isten országának elnyeréséhez szükséges érdemeket.

Amikor a tanítványok a gyermekekkel közeledő szülőket nem akarják Jézushoz engedni, ennek a meggyőződésnek a hatása alatt cselekesznek. Annak a gondolkodásnak a rabjai, amely a „nagyságra”, az érdemekre figyel. Feljogosítva érzik magukat annak eldöntésére, hogy ki léphet Jézus közelebe. A Jézussal való kapcsolat „uraivá” akarnak lenni, és elkerüli figyelmüket, hogy a Jézussal való találkozás és közösség lehetősége nem emberi feltevések teljesítésének eredménye. Jézus szeretete és irgalma teszi azt lehetőséggé. Jézus irgalmassága pedig az, hogy kegyelmével azokat öleli körül, akik emberi értékelés szerint méltatlanok szeretetére!

A történetben Jézus maga erősíti meg ezt: „... ilyeneké az Isten országa.” Azoké, akik hivatalos értékelés szerint egyáltalán nem „szolgálták meg”, akik emiatt tehetetlenek. Azoké, akik nem hivatkozhatnak saját cselekedeteikre, hanem abban reménykednek, amit Jézus már megtett helyettük és értük. Ezek ki vannak szolgáltatva — Jézusnak. Nem bízhatnak semmiben — egyedül Jézusban. A kezük üres, de éppen ezért alkalmas arra, hogy Jézus megfogja azokat. Így — Jézus által megragadottan — Jézuséi ők.

3. Mária és Márta története csak Lukácsnál olvasható (10,38—42). Márta alakjában azok a nők kerülnek közel hozzánk, akik koruk követelménye és elvárása alapján élnek az asszonyok sorsát: kiszolgálják a férfit. Ezért vannak, ez a szolgálat ad értelmet életüknek. Ők maguk nem nagyon számítanak, az a fontos, amit megtesznek. Szinte elveszítették személyiségüket, tárgyá lettek, amit a férfi „használ”. Ezt a látást erősíti mindaz, amit ebből az időből a férfi és a nő kapcsolatáról tudunk. Asszonyok nem tartózkodhattak férfiak között. Étkezéskor nem ülhettek asztalhoz, a férfiak által meghagyott élelmáraddal táplálkoztak. Nem tanulhattak (ennek következtében nem ismerték a törvényt, és ez már elegendő volt ahhoz, hogy ne tartsák teljes értékű embereknek őket). A házasságban a nő nem volt a férje egyenrangú társa,

az korlátlan hatalommal rendelkezett vele. Jézus egy kortársa, Hillél (aki a türelmesebb írásmagyarázati iskola feje és a hagyomány szerint rendkívül jószágos ember volt) 5Mózes 24.1-et („... később nem találja kedvére valónak, mert valami ellenszenveset talál benne, akkor írjon válólevelet, adja azt az asszony kezébe...”) így magyarázza: „Ellenszenves” cselekedet az is, ha az asszony odaégeti az ételt. Férje emiatt elválhat tőle. Ismerünk imádságot, amelyben a kegyes írástudó azért ad hálát, hogy nem asszonyoknak születtet.

Erre a háttérre gondolva különös jelentősége van annak, hogy Mária „leült az Úr lábához és hallgatta beszédét”. Jézus és Mária között a tanító—tanítvány kapcsolata van. A tanítvány mestere szolgálatából él, a tanító létének pedig az ad értelmet, hogy tudását megoszthatja tanítványával. A mester tanításával maga mellé emeli tanítványát: Jézus milyen természetes módon teszi ezt Máriával. Ez az „egyenlőség” teljesen idegen a kor szellemétől.

Ebben a gondolatkörben sokat mond Jn 8,2—11 is. Jellemző, hogy csak az asszony házasságtöréséről hallunk. Egyedül őt vonszolják bíróság elé. Védekezésre nincs lehetősége, sorsa eldőlt. Jézus nem kérdőjelezi meg bűnösségét, de rendelkezésével áthidalja a férfi és a nő közötti szakadékot: „Aki bűntelen közületek, az dobjon rá először követ.” Jézus szerint a férfinak és a nőnek egyforma a felelőssége. Amiért az egyik ítéletet érdemel, azért a másik is ítélet alá kerül. Tetteiket nem lehet különböző mércével mérni! Amikor Jézus elbocsátja az asszonyt: „... menj el, és többé ne vétkezz!” — nem újabb könnyelműsége szabadjára fel, hanem felelőssé teszi további életéért. Ez a felelősség teszi igazán emberré.

Vámszedők és bűnösök, asszonyok és gyerekek. Mit akar ezekkel Jézus?

Válaszunk szinte közhely: valami nagyot. Szeretni akarja és szeretetének eszközeivé akarja formálni őket! Egyrészt meg akarja őket menteni, másrészt fel akarja őket használni. Segít a kisebbségen, hogy a kisebbség segítsen a többségen! Amikor Jézus a kisebbség felé fordul, az egész világra, mindenkire gondol.

1. Mindenkit olyannak fogad el, amilyen. Életünk kudarcainak egyik oka az, hogy saját gondolataink szerinti embert keresünk és akarunk látni a másokban. Amikor Jézus emberekkel találkozott, nem ezt mondta nekik: „Lásuk csak, olyanok vagytok-e, amilyenek elképzelvelek titeket!” —, hanem ezt: „Ti ilyenek vagytok!” Ebben a kijelentésben természetesen benne volt az is, hogy „nem maradhattok ilyenek!” „Mássá kell lennetek!” „Meg kell térnetek!” A kisebbségen mutatta meg, hogy követelménye nem üres szó. Mellette a vámszedők valóban szakítottak múltjukkal, „hét ördögtől megszállt” asszonyok lettek tisztává, gyermekek ismerték fel, hogy egyszerű emberi külseje az Istent rejti. Bűnösök életének megváltoztatásával üzent az igazaknak, asszonyokat emelt oda, ahol férfiakat akart látni és gyermekekkel tette meg, amit a felnőttek életében akart megvalósítani. Közvetlen közlelő kevesen tapasztalták meg szeretetét, de mindenkit szeretett.

2. Jézus mentes volt mindenfajta előítéletől. A kisebbség életét seregnyi előítélet terheli és nehezíti. A többség szerint a kisebbség mindenre képes. Miatta van az élet tele nehézséggel és bajjal. A kisebbségben nem lehet megbízni: lusta és számító. Az felelős minden rosszért. Ha nem lenne, nyugodt és szép lehetne a világ.

Előítéletől terhelten azonban nem lehet élni. Ha valaki teret enged előíté-

leteinek, az elzárja magát azoktól a dolgoktól, amelyek az életet emberivé és elfogadhatóvá teszik. Minden előítélet torzít. Miközben torz formában mutatja a másik embert, eltorzítja azt is, aki a hatalmába kerül, figyel rá és kiszolgáltatja magát hatásának. Szörnyű látomás az előítéletektől eltorzult társadalom víziója!

Az előítélet eltorlaszolja az embertárshoz vezető utat. Igazi közösség nem alakulhat ki ott, ahol az emberek rosszat tételeznek fel egymásról. A bizalmatlanságot mindig magányosság, rosszindulat és szeretetlenség kíséri. Előítéletünk a legnagyobb akadálya annak, hogy komolyan vegyük és érvényesítsük a szeretet nagy parancsolatát!

Amikor Jézus előítélet nélkül elfogadta a kisebbségben lévőket, lehetővé tette, hogy ők is megszabaduljanak előítéleteiktől. Aki látja bűneit, az nem ítéli el a másik bűnöst. Aki szenved attól, hogy nem veszik emberszámba, aligha alázza meg társát emberségében. Aki elfogadja „kicsiségét”, az nem veti a másik szemére, hogy miért nem „nagy”. A kisebbség azt a kiváltságot és feladatot kapta Jézustól, hogy szeretetre felszabadultan éljen és erre másokat is bátorítson.

3. Jézusnak a kisebbséggel való kapcsolata azt is kifejezte, hogy ő mindenkinek biztosítja az életlehetőséget, az élethez való jogot. Azok a vádak, amelyek a kisebbség felé hangzanak el, gyakran a kisebbség megsemmisítésének a gondolatát erősítik fel. Ritkán hangzik el, hogy a kisebbséget meg kell semmisíteni, de a szándékot könnyen észre lehet venni.

Amikor Jézus elfogadó és előítélet nélküli szeretettel fordult kora kisebbségei felé, az életüket akarta szolgálni és kiteljesíteni. Magatartásával, példájával arra utalt, hogy az igazi szeretet nem nyugszik, amíg a másikat nem látja biztonságban és védettségben. Itt is igaz, hogy aki oltalmazza a másik életét, az a magáét is védelmezi. A pusztító elpusztul, a támadó egyszer legyőzött lesz. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Jézus a kicsinyekkel azonosította magát és arról tanított, hogy valamilyen kapcsolat van a „kisebbség” és az örök élet között.

4. A kérdést végül az teszi komollyá, hogy Jézus maga is „kisebbségben” élt. Egész földi élete és szolgálata bizonyítja erre. Annyira kisebbségben volt, hogy a kereszten egészen egyedül maradt. Keresztjéből következik, hogy a Hozzá tartozók mindig „kicsiny nyáj”; a keskeny úton pedig minden korban kevesen járnak. Jézus ügyét mindig „kisebbség” képviseli a „többség” előtt. Nem e többség ellenében, hanem a többség érdekében. Ahogyan a parányi mustármagból nagy fa lesz és kevés kovász az egész tésztára hat, úgy lesz a Jézus melletti kisebbség a föld sója és a világ világossága, amely mindenkire hat és mindenkiért van.

CS. GYIMESI ÉVA

Menni vagy maradni?

Avagy: az önigazolás természete

Közel hatvan évvel ezelőtt repatriált Erdély akkori református püspöke, Makkai Sándor. Trianon után egy ideig ő volt nem csupán a reformátusok, de a Romániába szakadt egész magyarság egyik szellemi vezére, aki az elvesztett ország helyett a „lelki impérium” ideálját vitte bele a kisebbségi köztudatba. Az erdélyi magyarok nem kis mértékben Makkainak köszönhetik, hogy a kisebbségi létben felfedezték a „nagyszerű küldetés” esélyét, azt az erkölcsi eszményt, ami segített átvészelni a Trianon utáni politikai, társadalmi megrendülést. Ő volt ugyanis az „erdélyi szellem”, a transzszilvanizmusnak nevezett kisebbségi ideológia egyik megteremtője, aki a politikai függőségből származó minden szenvedésben az új erkölcsiség, a kisebbségi humánus, a néptestvériség értékének zálogát mutatta fel. Vallotta: „az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között nagy szellemi erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemmé legyen” (Az erdélyi szellem, 1925.).

Magunk revíziója című, nagy hatású kisebbségpedagógiai tanulmányában (1931) azt hirdette, hogy sorsunk nehézségeinek, mindennapi nyomorúságainknak forrását mindaddig ne keressük a mostoha körülményekben, amíg meg nem vizsgáltuk saját erkölcsi felelősségünket a hibákért, amelyek munkánkban, avagy a szellem törpeségében mutatkoznak meg. Ő maga személyesen mutatott erre példát fáradhatatlan egyházi és világi tevékenysége minden területén. Makkai így — tiszszentdős püspöksége alatt — egyike lett azoknak a személyiségeknek, akikre mind Erdélyben, mind az anyaországban sokan felnéztek, és akit a „hősi helytállás” egyik megtestesítőjeként, már-már bálványként tiszteltek.

Ezerkilencszázharmincötben azonban — betegségére, gyógykezeltetésére hivatkozva — az anyaországba megy, és ettől kezdve minden megnyilatkozásával, cikkeivel, leveleivel a püspöki székről való lemondását, illetve végleges kitelepedését készíti elő. Figyelemre méltó előzmény ebből a szempontból *Hősiesség* című írása, mely éppenséggel a kisebbségi élet deheroizáló jellemzésére törekszik. Egy anyaországi véleményt kommentálva jegyzi meg: „Az volna a felemelő és stilszerű, ha a kisebbségi sorkatonna állandóan hőrögvé állana történelmi posztján, szétszórt hajával, véres homlokával, és naponként meghalna a nemzeti igazságért. (...) Tényleg bosszantó, gondoltam röstelkedve, hogy ez a komisz mindennapi élet nem akar alkalmazkodni a mi nagyszerű hivatásunkhoz. Nem akar alkalmat adni a hősiességre, amit joggal várnak el tőlünk. Rettenetes, hogy a mártírsors osztályosai csak úgy

prózában beszélnek, mint akárki fia. Arcpírító elgondolni, hogy minden este lefeküsznek, ágyban alusznak, hadfelszerelés nélkül, reggel felkelnek, közönséges, kicsi dolgok után látnak, valamit mégis esznek ebédre, éppen úgy szülnetnek, házasodnak, betegeskednek és elhaláloznak, mint más egyebek. (. . .) Sőt olyan elvetemültek is akadnak közöttük, akik nem röstellnek színházba, moziba jární, könyveket olvasni, sportolni és egyáltalában élni.” (Budapesti Hírlap, 1935. január 20.)

És nem röstellnek kivándorolni sem, ha már megunták a tőlük elvárt hősi pózt, tehetjük hozzá. Makkai esetében ugyan nem erről van szó, mert repatriálása állítólag kényszerűségből történt (hírlík, hogy anyósa a sziguranca fizetett ügynöke volt), mégis modellértékű ez a kivándorlás, mert olyan vitát kavart, mely a kisebbségi létben újra meg újra felmerülő dilemma, a „menni vagy maradni” összes kérdését felveti. A kisebbségi sorsból távozó személy és a benne megmaradók nézőpontjának tipikus változatait vonultatja fel, és szembeszökően tükrözi a mindkét félben működő öngazgolási törekvéseket.

A kivándorló öngazgolása olyan folyamatként bontakozik ki, amelyben megfigyelhető az előző valóságkép többé-kevésbé fokozatos elrajzolása abba az irányba, hogy végül legitimálni lehessen általa a bekövetkező vagy már bekövetkezett eseményt, a repatriálást.

Makkainál az öngazgolás minden fokozata megjelenik, amit a hetven év alatt megfigyelhetünk. Az előbb idézett cikkben — az anyaországi elvárásokat különben kitűnően jellemző litalalát mellett — ott van az eltávolodás jele is mindattól, amit eddig vallott: nyíltan szakít a transzszilvanizmussal, eddigi eszményeit félreérthetetlen distanciával illúzióknak minősíti.

A harmincötös esztendő során — miközben a püspökségről való lemondást a betegség, sőt idegbetegség igazolja a világ előtt — magánlevelezésében az anyaországi szerepvállalás esélyeivel kacérkodik. Áttelepülését úgy értelmezi, mint az erdélyi érdekek szolgálatának az eddigivel egyenrangú, anyaországi lehetőségét. Így készíti fel barátait arra a szerepváltásra, mely odaát már el is végeztetett, tudniillik arra, hogy rövidesen teológiai tanárként működik Debrecenben. S miután így tarthatatlanná válik a betegség általi öngazgolás, rövidesen közzé teszi a *Nem lehet* című írását, mely — utólag — kemény ideológiai érvrendszerrel legitimálja a kitelepülést a nyilvánosság előtt. (Lát-határ, 1937. 2. szám).

A *Nem lehet*: helyzetjelentés a kisebbségi sors és a kisebbségi kategória mint olyan tarthatatlanságáról, mert az szerinte „emberhez méltatlan” és „erkölcsileg lehetetlen”. A cikk olyan stratégiát vázol fel, mely a kisebbségi kategóriát elvetve az egységes nemzeti egzisztencia visszaszerzését tűzi ki célul. A cél elérésének módozatáról nem beszél, de a nemzeti eszme európai kivirágzására célozva sejteti, hogy Makkainak nincsenek ellenérzései a nacionalizmus (fasizmus?) európai térhódításával szemben.

A Makkai távozása körüli vita középpontjában ez a nagy vihart kavaráó írás áll. Ez adja annak a gyűjteménynek a címét is, mely Cseke Péter és Molnár Gusztáv jóvoltából a közelmúltban jelent meg Budapesten (*Nem lehet*, Héttorony Könyvkiadó, Limes-könyvek, 1989).

Benne jól nyomon követhető az öngazgolás folyamata, az, ahogyan Makkai a betegségtől mint álmotivációtól egy új kisebbségpolitikai felfogásig megideologizálja saját kivándorlását. Az egyetemes humánium, az „embertestvériség” emelkedett eszméitől, melyeket minden erdélyi megnyilatkozása tükröz, eljut a nacionalizmusokat igazoló politikai koncepcióig, melyet későbbi

írásai is megerősítenek (*Nemzet és kisebbség*, 1939, *Erdély társadalma*, 1941).

A kortársak ugyancsak tipikus módokon viszonyulnak a kimagasló személyiség kivándorlásához.

A barátok (Jancsó Béla, Reményik Sándor és mások) őszinte aggodalmukat fejezik ki a püspök betegsége miatt, s kitelepülése hírét először fenntartásokkal, hitetlenkedve fogadják, a nyilvánosságban cáfolni igyekeznek. Makkai lépését a kialakult szerepelvárás jegyében értelmezik: „Bárki hűtlen lehet az eszméhez. A vezér nem lehet az.” — írja Jancsó Béla. Reményik Sándor az ittmaradók mély fájdalomát szólaltatja meg levelében, Makkaiék elutazását a repatriálások okozta értékvesztésnek jelképertékű momentumaként idézi fel: „Én ezen az éjszakán végigéltem magamban minden repatriálást és minden temetést, s a kettő majdnem ugyanaz volt (...). Vajon kinek és minek az elmenetelét kell nekem itt még végignéznem?”

Ha számonkéri is távozását, a közösségi érdekre hivatkoznak, hiszen Makkai, mint kiemelkedő személyiségbe az egész közösség eszményei sűrítődnek, nincs, nem lehet olyan tette, megnyilatkozása, melynek a kortársak ne tulajdonítanának társadalmi jelentőséget. Sőt: aki bálványá minősült, már nem lehet többé igazán a maga ura, mert a közösség valamiképpen a tulajdonának tekinti őt, és minden tettét a maga érdekei szemszögéből ítéli meg.

Legtöbbször tragikus meghasonlásnak fogják fel ezt a fordulatot, de van, aki — mint Pilder Mária — azonosnak hiszi a „két” Makkait, és úgy gondolja, hogy a püspök már erdélyi életében is csupán a közösség iránti szolgálatból, nagy személyes feszültségek árán hirdette a reménység ígét, s most lényegében csak azt mondta ki, amit akkor elhallgatott.

A kívülálló azonban korántsem egy élő szimbólum tragikus meghasonlásaként fogják fel ezt a kitelepülést, hanem olykor kíméletlenül fogalmaznak meg a nyilvános motiváció őszinteségével szembeni kételyeiket (Szász Endre, Vuchetich Endre, Ligeti Ernő). A kivándorlás Makkai általi „megideologizálásának” leggátlátalánabb összefoglalása talán a következő: „Emlékezzünk a *Magunk revíziója* című könyvére, amelyben egészen más húrokat pengett. Igaz, hogy akkor még közöttünk élt, kisebbségi sorsban, amelyre most azt mondja, hogy lehetetlenség. Nem lehet — mondja, és ezzel elintézte a maga részéről a problémát. Azzal a könnyedséggel, ahogyan elintézte, amikor egy szép napon fogta magát és elutazott Magyarországra egyetemi tanárnak. Betegségére hivatkozott. Talán úgy gondolta, hogy a püspök nem lehet beteg, de egyetemi tanárnak a beteg is jó. Mint ahogyan túl jónak tartotta magát ahhoz, hogy sorstársaival és hittestvéreivel megossa a kisebbségi sorsot, és egyszerűen átsétált a határon...” (In: *Nem lehet*: 125. lap.)

Végül, rendkívül jellemző az a vélemény, melyet Lőrinczi László fogalmaz meg mintegy a korabeli huszonévesek, az ifjúság nézőpontjából, aki szerint nincs szükség bálványokra, s nem baj, ha „leomlanak” (A bálványok leomlanak. *Nem lehet*: 164. lap).

A kitelepülést értelmező, vagy egyszerűen csak minősítő válaszokon túl azonban vannak olyan levelek, vitacikkek is, melyek Makkai érveinek érdemi tartalmát vizsgálják és a *maradás melletti döntést* argumentálják, igazolják. A maradók tipikus ellenérve a kisebbségi sorsban osztozók életének valósága, maga a gyakorlat, mely bizonyítani látszik azt, hogy *lehet*, valamint az *erkölcsi helytállás parancsa*, melyet az istenhit vagy az értelmiségi *felelősség* is motivál: a *lehet, mert kell* imperatívusza jegyében (Reményik Sándor, Szentimrei Jenő és mások).

Viszonylag kevesen veszik szemügyre és vitatják nyilvánosan, méltó figyelemmel a *Nem lehet* című írásban megfogalmazódó rendezési alternatívát, mely a Makkai szerint hazugságnak minősült liberalizmussal szemben a nemzetállami integrációban látja a radikális megoldást (Paál Árpád, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Csuka Zoltán, Jócsik Lajos és mások). Legtöbbjük arra figyelmeztet, hogy a nemzetállami koncepció tarthatatlan, s az új nacionalista és határrendezési törekvések csupán a konfliktusok jövőbeli újabb lehetőségeit hordozzák, a békétlenség és a gyűlölet fenntartását szolgálhatják.

De mindezekkel kapcsolatban is felmerül a kérdés: Vajon nem működik-e itt is az öngazolás azok részéről, akik tehetetlenségből, kényelemből, családi érdekből, valamely frusztráció erkölcsi kompenzálásaképpen, félelemből, avagy az átvészelés reményében maradtak Erdélyben? Vagy éppenséggel azal a rejtett, tudattalan motivációval, hogy majd a „hősi helytállás” dicsfénye övezza őket?

Naivság feltenni a kérdést, hogy kinek volt, illetve van ez ügyben igaza. Az elmenők vagy maradók álláspontja ugyanis nagyon eltérő valóságképek alapján áll. Olyan valóságképek ezek, melyek az adott korban az adott személyek nézőpontjából tekintve igazak, hitigazságként egyenértékűek, és ezért utólag nem rangsorolhatók. Jogosult-e vajon, hogy kijelentsük: a transzszilvanista „helytállás” példaértékű, de a kitelepülő Makkai választása nem? Személyes opcióként nyilván kijelenthetünk bármit, de jó, ha tudatában van az ember, hogy ez az „igazság” tényekkel alá nem támasztható hitigazság: ideológia. Az egykori érdekek kényszerítő ereje, vagy a hit, a meggyőződés személyes szabadsága az egyetlen tényező, ami e valóságképeket igazolhatja.

A mai gyakorlat azt bizonyítja, hogy az utókor szereplőinek, kortársainknak a sajátos érdekeltsége is észrevétlenül rátelepedhetik arra a képre, amit történelmi hagyományként forgalmazunk. „Már Makkai megmondta, hogy . . .”, vagy „Már Reményik megmondta, hogy . . .” — hallani gyakran a tekintélyérvre hivatkozó öngazolást a mai kisebbségek hasonló döntésének indoklásaként. Holott minden utólagos igazságszolgáltatás durva önkény: az adott történelmi esemény szükségképpen egyoldalú, ideologikus interpretációja.

A kisebbségről kialakult és ma is élő közhiedelmekkel, a mítosszal szemben jó, ha arra a Makkaira is gondolunk, aki a *Hősiesség*-ben — lehet ugyan, hogy öngazolásként, de — a kisebbségi ember senki másétól nem különböző, közönséges, ha úgy tetszik, gyarló voltára figyelmeztetett:

„Hej, be nehéz kisebbségi magyarnak lenni! (. . .) Csupa szégyenkezés a sorsunk: egyszer azért, mert hősöknek magasztalnak, máskor azért, mert gyávának bélyegeznek. Eszembe jutott, hogy egyszer Kalotaszegen járva, a régi bikali templomban, amelyet szép tarka mennyezetképek ékesítettek, deszkára festve láttam egy furcsa figurát. Sokszínű madár volt, de emberfejjel. A művész oda is pingálta feléje: 'Ihol az emberfejű madár'. De utána meggondolva, hogy fantáziájának e hősiesség lendülete zavarba hozhatná a jámbor lelkeket, szerényen alája írta ezt is: 'Nints a világon'. Szép erdélyi hős-madár: ragyogó szárnyú, vitézorcájú angyalsas, a valóságban bizony nem vagy a világon. csak amolyan 'kétlábú tolatlan állat' vagy, ahogy a görög bölcs a közönséges embert nevezte.”

SZELÉNYI IVÁN

Társadalom alatti társadalom

A kisfalusi cigány gettók nyomorúsága

Ebben a rövid írásban egy észak-magyarországi kis faluban, Csenyétén 1989 óta végzett kutatómunkámról számolok be.

Csenyéte a Cserhát gyönyörű, dimbes-dombos, de nem különösképpen termékeny vidékének egy völgyecskejében húzódik meg, úgy félúton Miskolc és Kassa között. A tatárjárás óta számon tartott település népessége valamikor az 1950-es években 600 fő körül tetőzött. 1960 után megkezdődött a fiatalabb, tanultabb lakosság elvándorlása s a 80-as évek közepére a lakosság mintegy 300 főre csökkent. Azóta a lakosság csökkenése lelassult. Az elmúlt három évtizedben a faluból való kivándorlás mellett zajlott egy párhuzamos folyamat is: a kivándorlók egy részének helyébe bevándorlók is érkeztek, a falu fogyatkozott ugyan, de egyben megváltozott társadalmának a szerkezete is. 1992 nyarára a község parasztlakossága lényegileg megszűnt: a 80 házból már csak 23-ban laknak parasztok; a mintegy háromszáz lakosból már csaknem 270-en cigányok voltak. A cigányság részben a falu melletti telepkekről, részben más falvakból, illetve városokból költözött Csenyéteire. Csenyéte falusi cigány gettóvá vált.

A falusi cigány gettó — Csenyéte mellett akad már jó néhány ilyen az országban — új jelenség. A falusi cigányság Magyarországon tipikusan a paraszttársadalommal együtt, mintegy szimbiotikus kapcsolatban élt. A falusi cigányság a falvak körüli cigánytelepeken lakott, lakóhelyileg ugyan elkülönülve s igen nyomorúságos életviszonyok között, de a falu paraszttársadalmával napi gazdasági és társadalmi kapcsolatban. Az elmúlt másfél-két évtized új fejleménye, hogy létrejöttek a Csenyétehez hasonló társadalmi alakulatok: falvak, melyeknek elfogyott a paraszt lakossága s melyek ily módon zárt, teljesen cigány társadalmakká, s társadalom alatti társadalommá váltak.

Csenyéteire először 1989 augusztusában vetődtem. A falura figyelmemet Ladányi János hívta fel, aki néhány héttel korábban járt itt, s megrázta a csenyétei cigányság nyomorúsága. 1989 augusztusában Ladányival és Havas Gáborral, a SZETA egyik alapító tagjával két napot Csenyétén töltöttünk, s ekkor határoztuk el, hogy a faluban közös kutatást indítunk.

Ladányi és Havas már hosszabb ideje foglalkoztak falusi és városi cigányokkal. 1988—89-ben éppenséggel a miskolci cigány gettó körüli csatározások kezdték érdekelni őket. A miskolci városi tanács a belváros felújítása során kísérletet tett, hogy a belvárosból a cigányokat kitelepítse a város szélén felépítendő, csökkentett értékű házakból álló, tisztán cigány lakosságú településekbe, „gettókba”. Ladányi és Havas szerepet játszottak ennek a terv-

nek nyilvánosságra hozatalában s így annak megghiúsításában. Miskolci munkájuk során viszont a megyei tervezőintézetnek egy bizalmasan kezelt tervét is megismerték. Ez a terv Észak-Borsodban egy „cigány autonóm területet” kívánt létrehozni, olyasmint, mint a miskolci gettó, csak nagyobb, regionális léptékben. Ladányiék ezt a tervet is nyilvánosságra hozták, s így a tervezőintézetet annak visszavonására kényszerítették, de ezután már meg akarták jobban ismerni a vidék cigányságának problémáit. A térképet nézegetve s a népszámlálási adatokat olvasva, Csenyéte érdekes településnek ígérkezett. Csenyéte „útvégi” falu volt. Felsőgagyról lehet a falut csak elérni, egy mintegy öt kilométeres mellékúton, ami nem vezet túl Csenyétén. Igazi „isten háta mögötti” hely. A népszámlálás beszámolt a lakosság 1960 utáni csökkenéséről és fokozatos elcigányosodásáról.

Én korábban cigányokkal nem foglalkoztam, de a kislefalkák kérdése hosszabb ideje érdekelt. Ladányi és Havas ismerték korábbi, kislefalkával foglalkozó írásaimat, azért vittek el magukkal, mert úgy vélték, hogy Csenyéte mintha alátámasztaná a kislefalkák társadalmi változásával foglalkozó, mintegy 20 évvel korábban tett előrejelzéseimet.

A kislefalkában zajló társadalmi változásra a 70-es évek elején figyeltem fel. Akkor az MTA kutatójaként egy országos faluszociológiai felmérést irányítottam. E felmérés során az ország 100 véletlenül kiválasztott községében végeztünk kérdőíves kutatást. E kutatást előkészítve és felügyelve, Manchin Róbert kollegámmal mind a száz községet felkerestük, s ott a község vezető, véleményformáló személyiségeivel elbeszélgettünk. Az ország egész területén szétszórót 100 község ilyen módszeres feltérképezése jó áttekintést adott nekünk az ország településhálózatában lezajló folyamatokról.

1971-ben emelkedett egyébként törvényerőre az ún. országos településhálózat fejlesztési terv s a 100 községben tett megfigyeléseink e terv előre nem látott társadalmi következményeire hívták fel a figyelmünket. Ennek a tervnek egyik fő célja az volt, hogy az ország településrendszerében „koncentrált decentralizációt” valósítson meg. A „koncentráció” azt jelentette, hogy a terv igyekezett elősegíteni, hogy a „túlságosan kicsinynek” ítélt településekről a lakosság az „életképesebbnek” tartott településekre költözzön át. A tervezők az előző évtized demográfiai tendenciáit extrapolálva, arra a következtetésre jutottak, hogy általában az 1000-nél kevesebb lakossal rendelkező falvak nem életképesek, ezeknek egy számottevő része idővel ki is fog talán halni. Ekoriban kapott nagy publicitást Gyűrűfű esete: ez a baranyai település volt a legújabb kori történetünkben talán az első falu, mely teljesen elnéptelenedett. Mivel a tervezők úgy képzelték, hogy Gyűrűfű sorsára akár több száz falu is juthat, azt gondolták ésszerűnek, ha ezekből a szükségképpen sorvadó falvakból elvonnák a fejlesztési eszközöket. Nem látszott ésszerűnek, hogy a belátható időn belül megszűnő falvakba intézményeket építsenek, vagy akár karban is tartsanak. A koncentrált decentralizáció célját szolgálta a falukörzetesítés politikája. A tervezők kijelöltek növekedésre alkalmas faluközpontokat, e főfalvakat övező kisebb falvakból a legkülönbözőbb intézményeket, a tanácsot, iskolát, orvosi rendelőt, tsz-t a főfaluba „körzetesítették”. A főfalvakban így dinamikus fejlődés indulhatott meg, a mellékfalvak jó részében pedig — önmagát teljesítő próféciaaként — valóban felgyorsult a népesség eláramlása s a helyi társadalom bomlása.

Már a 70-es évek elején gyanítani lehetett azonban, hogy a tervezők előrejelzései nem feltétlenül pontosak. Ugyan a kislefalkák népességszökkenése

valóban drámai volt, számos törpefalu esetében felfigyeltünk arra, hogy akadnak ezeken a településeken bevándorlók is: a társadalom legalsó rétegeibe szorultak közül akadtak olyanok — városi és falusi szegények, s nem utolsósorban a cigányság alsóbb rétegeihez tartozók —, akik másutt maguknak lakást és megélhetést, mint a törpefalvakban, nem találtak. E kistalvakban tehát megkezdődött egy olyan társadalmi réteg koncentrációja, melynek ezek a települések valóban az „út végét” jelentették. A társadalom legszegényebb és legelesettebb rétegei kezdtek e törpefalvakban megszorulni s így arra a következtetésre jutottam, hogy e törpefalvak jelentős része nem fog megszűnni, hanem a legszegényebb rétegek végállomásaként mintegy falusi nyomornegyedekké, „slum”-okká válhat.

1989 késő nyara óta Csenyétén végzett kutatásaim azt jelzik, hogy Csenyéte valóban egy ilyen társadalom alatti társadalomnak az esete.

A paraszti népesség elköltözése Csenyétéről a mezőgazdaság kollektivizálásával kezdődött. A kolhozba kényszerített parasztcsaládok fiatalabb, ambiciózusabb tagjai a falun kívül próbálták szerencsét, ipari munkát vállaltak s előbb-utóbb városban telepedtek meg. Az elvándorlás folyamatát különösképpen felgyorsította a „körzetesítés” politikája. Csenyéte — s más falvak — esetében a fordulópontot a tsz körzetesítése jelentette. Amikor a parasztok látták, hogy a tsz központját a szomszédos faluba helyezik át — ami lényegesen megnehezítette, hogy munkát kapjanak, a tsz működésében szerepet vállaljanak —, akkor egyre többen követték a már kivándorlók példáját. A 70-es évek elején-közepén megkezdődött a parasztság tömeges kivándorlása Csenyétéről.

A kivándorló parasztok helyét hamarosan bevándorló cigányok kezdték elfoglalni. A kollektivizálás és körzetesítés miatt bekövetkező népességsökkenés miatt a helyi lakáspiac összeomlott. Kivándorló bőven akadt, de ki akart Csenyétére bevándorolni? Nem paraszt, s nem olyan ember, aki meg tudta engedni magának, hogy másutt vegyen házat. Csenyétén és sok más törpeközségben hirtelen megnőtt az el nem adott, üresen álló házak száma. Ekkor kezdeményezett az OTP egy különleges hitelakciót: a kiürülő törpefalvak környékén élő cigánycsaládoknak hitelt nyújtott, hogy megvásárolhassák a falvakban megürülő parasztházakat. Ez mindenkinek kedvező megoldásnak tűnt: egyébként az elköltöző parasztok egyáltalán nem tudták volna eladni házaikat, a cigányok pedig maradhattak volna a falukörnyéki nyomornegyedekben.

Ennek az OTP akciónak a nyomán megkezdődött a cigányok beáramlása a törpefalvakba. Hamarosan ez egy önmagát felgyorsító folyamatnak bizonyult: amint a falvakban megjelent néhány cigánycsalád, a még ott lakó parasztcsaládok a cigányteleppé süllyedéstől megijedve, menekülni kezdtek: egyre több paraszt vándorolt ki, egyre több cigány vándorolt be.

Bizonyos értelemben e folyamat kedvező volt a falusi cigányság számára. A csenyétei cigányok lakáshelyzete számottevően javult, viskókból, ólakkból, hegyoldalba vásott odukból tisztes parasztportákra költözhetek. Ezt a változást a cigányság meg is becsüli: kevés kivételtől eltekintve a bevándorolt családok a házaikat rendben tartják, a házak nagyobb része frissen meszelt s belül is rendben tartott. Akad egy-egy elhanyagolt épület is, akad, aki télvíz idején, amikor tűzifa hiányában fagyoskodnak, elkezdni tüzelni saját tetőszerkezetét, — ez azonban kivétel, a szabály inkább a házára gazdaként vigyázó gondos családfő.

Ennek ellenére Csenyéte elcigányosodása nagyjában és egészében a cigányság elnyomorodását jelentette. A cigányok ugyan korábban is szegények voltak, de a csenyétei cigánytársadalom a parasztlakossággal együtt élve mégis képes volt újratermelni önmagát. A cigányok sok mindenhez értettek, amihez a parasztnak vagy nem értettek, vagy nem akartak vele foglalkozni. A csenyétei cigányok pl. jó gyűjtőgépek voltak: ismerték a környéken növő gombákat, gyógynövényeket, bogyós gyümölcsöket; tudták, hogy azok mikor és hol teremnek, idejében begyűjtötték azokat s a paraszti közvetítő kereskedőknek eladták. A cigányság jó jövedelemre tett szert egyéb munkákkal is: vályogot vetettek a parasztnak, betapasztották a parasztházakat, meszeltek, napszámos munkákat vállaltak. Értettek a kosárfonáshoz, muzsikáltak menyegzőkön, multságokon. Ahogy a parasztnak kiköltöztek a faluból, mintegy megszakadt a cigányság és a világ kapcsolata. A parasztság nem töltötte be többé a közvetítő kereskedő, az alkalmi munkaadó, az informátori szerepkört. Szinte még muzsikálni is elfelejtettek — „fizetőképes kereslet” híján — a csenyétei cigányok.

Így a lakáshelyzetét tekintve előbbre lépő cigányság körülményei egészében romlottak. A cigányok persze korábban is szegények voltak, de most még mélyebb nyomorba süllyedtek. Ugyan jobb házba költöztek, de nem tudtak mit kezdeni a parasztporta kertjével, az istállóval. Akadt közöttük, aki megpróbált gazdálkodni, de legtöbbször szakismeret hiányában e vállalkozásba beletört a bicskaja: a görény megfojtotta a tyúkjait, az aszály elpusztította a kukoricáját, vagy a burgonyabogár tönkretette a krumpliját. Különösen, amint a tél megérkezett, a falura ráült a nyomor: az emberek éheznek, a házak fűtetlenül maradnak. Csenyéte ma mintegy 190 munkaképes felnőttje közül négynek van rendszeres állása, szinte mindenki szociális vagy munkanélküli segélyből, rokkantnyugdíjból, családi pótlékból, vagy netán alkalmi, vagy nem is annyira alkalmi tolvajlásból él meg.

Csenyétei kutatásunk célja, hogy megértsük, miként került a csenyétei társadalom ebbe a zsákutcába, van-e remény arra, hogy a csenyétei cigányság megtalálja magának azt az életformát, amiben társadalmát fenntartani képes.

Érdeklődésünk nem pusztán „akadémiai”. Kutatásunk részben „akció-kutatás” is: igyekszünk programokat kidolgozni, melyek esetleg vonzónak tűnhetnek a csenyétei cigányság számára s segítheti őket abban, hogy újra létrehozzák kapcsolatukat a tágasabb társadalommal.

Egyik legelső feladatunknak az iskolakérdés megoldását tekintettük. Csenyétéről, mint annyi törpefaluról, az iskolát „bekörzetesítették”. A cigány gyerekekre ez különösen rossz hatást gyakorolt. Ők az átlagosnál is kevésbé motiváltak az iskolába járásra; ha ráadásul ehhez buszra kell szállni s a szomszéd községbe utazni, sokkal valószínűbb, hogy mulasztani fognak. Első — s szinte egyetlen igazán sikeres — „akciónk” az alsó négy tagozat visszahozatala volt. Sikerült találnunk egy elkötelezett, a főiskolát éppen elvégzett tanítóházaspárt, akik felvállalták Csenyéte ügyét: leköltöztek a faluba s ott lelkiismeretesen végzik a tanítói munkát. Egyéb akcióinkat kevesebb siker koronázta, több kísérletünk pedig teljesen kudarcba fulladt. E félsikerek, illetve kudarcok között említeném, hogy alkalmaztunk 1991 nyarán egy holland fiatalembert, aki közösség-szervezői képesítéssel rendelkezett. 1991 áprilisában leköltözött Csenyéteire, hogy megkíséreljen itt egy modellfarmot felállítani. Mintegy az lett volna a feladata, hogy átadja a holland polgári értékeket a csenyétei cigányoknak. Nos, a cigányok polgárosodása helyett inkább

holland barátunk „cigányosodott” el. Egy év után farmja mindennek volt mondható, csak „mintának” nem. Kiderült, az ügyesebb cigányok nála jobban gazdálkodnak s fiatal holland barátunk másfél év után feladta a harcot: visszatért Hollandiába.

A csenyétéi cigányság zsákutcába került társadalom. Kapcsolata a tágasabb világgal megszakadt. Nem tudom, nem tudjuk, hogy ebből a zsákutcából e társadalom kiszabadítható-e, s ha igen, ennek mi is lesz a módja.

1990. szeptember elején, az iskola újraindításakor a baktakéki tanács fogadásán az ebédkor a szomszéd falu plébánosával ültettek egy asztalhoz. Ebéd közben kérdezte a plébános: miért éppen Csenyétével töltjük az időnket. Tudna ő mutatni paraszt falut is, amelyik segítségre szorul, s amelyiknek többet használna a segítségünk, mint Csenyétének.

A plébánosnak nem tudtam mást mondani, csak azt, hogy valakinek meg kell próbálnia a szerencséjét a legreménytelenebb helyzetben is. A társadalom alá szoruló, társadalmon kívül rekedő cigányságnak a problémája mindannyiunk gondja. A hazai cigányság egy része a társadalom törzséről leszakadóban van s egyben demográfiai robbanáson megy keresztül.

A 21. század végére — ha ezen a tendencián változtatni nem tudunk — a Kárpát-medence egyik legnagyobb népességcsoportja ez a leszakadó cigányság lehet. Ha most nem tanuljuk meg, miként lehet ezt a népességcsoportot a társadalom testéhez kapcsolni, 2050-ben lehet, hogy már késő lesz...

Los Angeles, 1992. szeptember 7.

J. A. Comenius: LXV. Mesterséges emelő szerszámok

Amennyit ketten vihetnek dorongon vagy taráglyán, annyit vihet egy, taszigálván (tolván) maga előtt a talicskát az nyakban akasztott (függesztett) hordozó szíjjal (kötéllel). Többet vihet pedig, aki az hömpölyögre tett (rakatt) terhet hengergeti (hömpelgeti) emelő doronggal. A kerengő- (forgó-) fa egy oszlopocska, melly forgattatik kerengve. Az hajócsigának vagyon egy hézag kereke, mellyben járván valaki, terheket vony (emel) ki az hajóból, avagy az hajóban beléérészt (emel). Az leverő kossal (súlyokkal, paskolóval) élnek a vizigerendáknak (hidláboknak) leütésekre, fölemeltetik csigán vont kötéllel vagy kézzel, hogyha fogantói vannak.

XCVII. Az iskola

Az iskola olly műhely, amelyben a gyöngye (fiatal) elmék a jóságos cselekedetre szoktatnak és elválasztatik (osztatik) klassziszekre (rendekre). Az oskolamester (tanító) ül a tanító székekben, a tanítványok (deákok) a padokon (alacsony székeken); amaz tanét, ezek tanulnak. Némelly dolgok eleikbe íratatnak krétával a táblára. Némellyek ülnek az asztalnál és írnak. Ő megjobbítja az hibákat (megtisztítja azt az hibáktul). Némellyek állanak és elmondják, amiket megtanultanak. Némellyek egymással csácsognak, és csintalanul viselik magokat s resten: ezek megverettetnek lapockával (pálcával) és veszővel.

A kisebbségi érzésről egy rabbi szemével

Nincs még egy közösség, csoport vagy nép, amely többet szenvedett volna a kisebbségi sorstól, mint a zsidóság. Már a Tórában, Mózes első könyvében azt találjuk, hogy Jákob, aki először veszi fel az Izrael nevet, tehát szimbolizálja is későbbi fiainak sorsát, menekülni kényszerül testvére, Ézsau elől. Távol kénytelen élni a szülői háztól és csak amikor már meggazdagszik, térhet vissza szülőföldjére, úgy, hogy jelentős drága ajándékokkal szerzi meg testvére jóindulatát.

A zsidóságnak, mint népnek a története ugyancsak kisebbségi érzéssel kezdődik, mert az egyiptomiak először rabszolgáskorba kényszerítik, majd el akarják pusztítani őket. Az ok, hogy túl sokan vannak. Az igazság, hogy kisebbségben vannak, és a többség irigységből, gyűlöletből és valószínűleg magáért az üldözés gyönyöréért, le akar számolni velük.

Az egyiptomi rabszolgaság és üldözés traumája végigvonul az egész Szentírásán. Egyrészt hálát adnak Istennek, hogy megszabadította őket a szörnyű szolgaságból, másrészt a törvények a legszigorúbban eltiltják Izrael fiai részére az idegenek, a más népek gyűlöletét, elnyomását. Tehát a saját országukban egyenlő jogokat kellett adni minden embernek: „Ugyanaz a törvény legyen nálatok érvényes, mind a jövevényre, mind a bennszülöttre, mert én az örökkévaló vagyok a ti Istenetek” (Mózes III. 24:22). Még ennél is tovább lép a Szentírás, amikor megparancsolja: „Szeressétek a jövevényt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptom földjén” (Mózes V. 10:19).

Szentírásunknak rendkívüli érzékenysége mindenfajta elnyomás, gyűlölet és üldözéssel szemben végigkíséri egész történelmünket. A zsidóság a Tóra törvényei alapján állt ki évezredek át emberi jogai mellett. A humánus mérték és a zsarnokság ellen küzdött életre-halálra a Makkabeusok vezetésével és harcolt három kilátástalan felkelésben a rabszolgaságra támaszkodó, kegyetlen római hatalommal.

A kereszténység elterjedése, sajnos, újabb ellentétet és szenvedést hozott Izrael fiaira. Bár maguk a krisztusi tanítások a zsidóságból nőttek ki, de hirdetőik rövid idő alatt teljesen szembefordultak a Szentíráshoz ragaszkodókkal és többségi erejüknel fogva üldözni kezdték a kisebbséget.

A középkortól kezdve egész napjainkig ez a gyűlölet és üldözés nyomta rá bélyegét a zsidóság sorsára. Kiűzték az egyik országból és kénytelen volt továbbvándorolni egy másik országba. Az üldözés, a pogrom ürügyei változhattak, de a gyűlölet forrása változatlan maradt. A másság, az idegenség mellett anyagi érdekek is motiválták az antiszemitizmust. Ugyanis az üldö-

zöttől el lehetett venni mindenét, ki lehetett fosztani. A kapzsiság, a harácsolási vágy pedig igen erős indulatokat tud ébresztetni az emberekben...

A kisebbségi érzés, ami évezredek alatt fejlődött ki a zsidóságban, sajnos nem üldözési mánia vagy túlzott érzékenység, hanem nagyon is a valóságból, a történeleméből táplálkozó örökség, ami egészen a jelenbe kíséri. Különösen mély nyomokat hagyott a magyar zsidóságban, csakúgy mint egész Európa zsidóságában a közelmúlt, amikor 6 millió és ezen belül 600 ezer magyar zsidó származású ember esett az esztelen gyűlölet áldozatává.

Ezért nem is helyes — szerintem — ha a zsidóság esetében kisebbségi érzésről beszélünk, hanem inkább óvatosságról, vagy egyes esetekben reális alapokon nyugvó bizalmatlanságról. A Holocaustot átélt generáció gyermekei vagy már esetleg unokái sem mentesek teljesen ettől, annak ellenére, hogy még nem éltek a II. világháború éveiben, de idegrendszerükben hordozzák az üldözöttség érzését. Főleg azért, mert nem tapasztalják, hogy a magyar társadalom átérezte volna mindazt, ami a zsidósággal a közelmúltban történt. A pártállam idején semmiféle empátiát nem érezhettek a hivatalos vezetés részéről. Ebben a vonatkozásban nem számított, hogy a vezetésben voltak-e olyanok, akik származás szerint a múltban üldözöttek voltak. Sőt, az ilyenek tudatosan igyekeztek homályba borítani a zsidósággal szembeni igazságtalanságokat, hogy így kompenzálják származásukat.

A 40 éves kommunista uralom osztályidegennek tekintette a zsidóságot, hisz a múltban, a történelem folyamán főleg a kereskedelmi, vállalkozói pályára kényszerítették ezt a réteget. De kiélhették az antiszemita gyűléteket azzal is, hogy a cionizmust politikai okokból a legnagyobb bűnök közé sorolták. Elég volt, ha valakit megvádoltak ezzel és már lehetetlenné tették az előrejutását, kidobhatták az állásából, sőt, bizonyos esetekben börtönbe is juttathatták.

De az egyházak részéről sem érezhette a zsidóság egyértelműen és határozottan az együttérzést megpróbáltatásai idején. Természetesen akadtak igen emberséges gondolkodású és bátor papok minden felekezetben, de az akkori hivatalos vezetők túlnyomó része érzéketlennek bizonyult a zsidóság szenvedései iránt.

De hagyjuk a múltot... Nézzük a jelent. A jóvátételből szándékosan ki szeretnék rekesztetni a zsidóságot, vagy szenvedését akarják ledegradálni a II. világháború alatti éveket illetően. Így pl. a munkaszolgálatosokat eredetileg *nem* akarták bevenni a frontokon szenvedők közé, holott valódi szenvedéseiket *össze sem lehet* hasonlítani a fegyveres alakulatok katonáinak megpróbáltatásaival. A munkaszolgálatosok számára ugyanis nemcsak a mostoha természeti körülmények és az ellenség tűzereje jelentette a legnagyobb veszélyt, hanem *saját keretlegényei és tisztjei*, akik a legnagyobb buzgalommal irtották őket.

Egyes politikusok még ma is úgy látják, hogy az antiszemitizmus jó üzlet és manipulálni lehet vele a tömegeket. Ki hitte volna, hogy alig több mint egy emberöltővel a II. világháború után akad majd nagy befolyású pártvezető, aki ismétli a hitleri idők jelszavait és „vádjait” a zsidóság ellen. Még divatba jöhet idézni a „Cion bölcseinek jegyzőkönyve” c. hamisítványból. Ezt a cári titkosrendőrség által gyártott tudománytalan förmedvényt már e század 20-as éveiben közönséges kitalációnak bélyegezte a magyar bíróság. Ez persze legkevesébe sem zavarja mostani terjesztőit. A göbbelszi propaganda módszere volt, hogy addig ismételték a hazugságot, amíg maguk is elhitték.

De ép ésszel el lehet-e hinni, hogy New York-ban, Londonban, Moszkvában és Tel-Avivban összeültek a zsidó vezetők és egységesen a „derék” magyar politikusok és követők elleni intézkedésen és áskálódáson törik a fejüket. A „demoliberalis judeobolsevista” jelszót, ezt a „fából vaskarikát” a történelem már neveltségessé tette és a lelepleződött csatakiáltások szemétdombjára vetette. De úgy tűnik, vannak akik semmitől nem rettennek vissza, ha a hatalom megszerzéséről, vagy inkább „megragadásáról” van szó.

Vannak, akik azt mondják, ne törődjünk ezekkel a gyűlölethintőkkel, örületet hirdetőkkel, mert jelentéktelen kisebbségben vannak. Ez így igaz. Normális körülmények között, stabil gazdasági viszonyok mellett szót sem érdemelnének. Bár — véleményem szerint — az állam bizonyos szerveinek akkor is közbe kellene lépnie erkölcsi meggondolásból, hisz propagandájuk kimeríti a felekezet elleni izgatás legfőbb kritériumát. De különösen oda kellene figyelnie a hatóságoknak egy átmeneti korszakban, amikor a kibontakozás útja vagy útjai még nem egészen világosan vehetők ki, és az átalakulás zökkenői, akadályai egyre élesebben jelentkeznek gazdaságunk egén. Az új gazdasági és politikai rendszer születésének fájdalmi egyre erőteljesebbekké válnak: növekszik a munkanélküliség, az infláció, a vállalatok feloszlása, szétesése. Az új hajtások növekedése, erősödése még nem domborodik ki világosan; fellendülések, vállalkozások visszaesésekkel, elkedvetlenedéssel társulnak. A munkavállalók egy jelentős része, főleg akiket eddig létszámjavítás céljából fizettek, egy időre rosszabb körülmények közé kerülnek, gondjaik lesznek. Ha az új gazdasági rendszer, a reprivatizáció megvalósul, megszilárdul és sikeres lesz, nyilván ez a réteg is megtalálja a számítását. De addig még egy kis időnek el kell telnie.

Ilyen bizonytalan körülmények mellett a legjobban érintett rétegek között könnyű hangulatot teremteni, mert megbántottságuk miatt nyitottak minden irányba, ahonnan segítséget remélnek. A náci és kommunista diktatúrák alatt alapelvvé vált a gyűlölködés szelleme, jelentős csoportok figyelhették meg, hogy a hatalom el is várja tőlük ennek az érzésnek a gyakorlását. A megfélemlítésnek ugyanis döntő szerepe van a tekintélyuralomra épülő rendszerekben és a belső feszültségek növekedése könnyebbé teszi az államhatalom számára az elnyomás fokozását, az állampolgárok ellenőrzését és szabadságjogaik megnyirbálását, esetleg teljes eltörlését.

Ebben az ingatag, labilis helyzetben, a nagy átmenetek, változások korszakában igen nagy szükség van az örök erkölcsi értékek megszilárdítására. Ezt a nélkülözhetetlen erkölcsi erőt pedig csak a hit tudja nyújtani, a hit az örök Alkotóban. Az emberek bizalma megingott a paradicsomi jólétet hirdető politikai mozgalmakban, minden problémának a megoldását ígérő társadalmi törekvésekben. Így a vallások jelentősége felbecsülhetetlen. De befolyásukkal, súlyukkal, hatásukkal egyenes arányban nő a felelősségük is. A hit valóban csodákat tud művelni, nem hiába mondják, hogy hegyeket lehet vele elmozdítani. Ám az emberben magában kétféle érzéseket válthat ki: a szeretetét az Alkotóval és teremtményeivel kapcsolatban, vagy a gyűlöletét a más hiten lévőkkel szemben. Sajnos, az utóbbira számos példát tudnánk sorolni a múltból, de a jelenből is. Látjuk, mi megy végbe a Balkánon, az egykori Szovjetunió területén, Indiában, Iránban vagy akár Írországban... Az egy Istent hirdető alantas gyűlölettel, elszabadult indulatokkal rontanak egymásnak, sokszor éppen a vallást használják ürügynek, amire hivatkoznak, amivel lelkesedést válthatnak ki az elfásult tömegekben.

Mit számít az, hogy teljesen értelmetlen a küzdelem, mert éppen azt tévesztik szem elől, ami minden vallásnak a lényege: a humánumot, a felebaráti szeretetet, az emberi élet óvását és őrzését. Lábbal tiporják a szent eszméket azzal a jelszóval, hogy „a cél szentesíti az eszközt”. Ennek a jelszónak a hazugságát már rég bebizonyította a történelem. Ahányszor alkalmazták, mindig tragédia és kudarc követte. Ugyanis az eszköz lett a cél, mert nem lehet úgy gyűlöletet szítani, hogy szeretet fakadjon a nyomában. Márpedig a vallások fő tanítása a szeretet.

A szeretet felkeltése nem könnyű feladat. Régi igazság, hogy az embereket könnyebb valami *ellen* összefogni, mint *valamiért*. De éppen ez a kihívás az, ami méltó a törekvésre, hogy tudniillik ne azt nézzük az egyes felekezetekben, ami elválaszt bennünket, hanem ami összekapcsol.

A vallások nem járatják le magukat, mint azok az „ordas eszmék”, amelyek uralták a világot több mint egy fél évszázadon át. Sokan hisznek és reménykednek bennük. A hit gyógyító erejére soha nagyobb szükség nem volt, mint éppen napjainkban. Eredményt pedig hosszú távon csak a békesség és szeretet hirdetésével lehet elérni.

Minden felekezet papjai és lelkészei számára itt van a soha vissza nem térő alkalom, hogy tegyenek valamit országunk fellendítéséért embertársaink üdvére, a belső közérzet javítására.

J. A. Comenius: CVI. A Napban és Holdban való

fogyatkozások

A Nap a világosságnak kútfeje, megvilágosítván mindeneket, de által nem hattanak (meg nem járattatnak) sudáritul (fényétül) a sötét (homályos) testek, úgymint: a Föld és az Hold, mert árnyékot vetnek az ellenek vetett helyre. Azért midőn az Hold belé talál mennyi az Földnek árnyékába, meg-homályosodik, mellyet hívunk holdfogyatkozásának. Mikoron pedig az Hold jár a Nap és Föld között, beföldi amaztot árnyékával és eztet híjuk napfogyatkozásának; mert elfogja (veszi) előttünk a napnak színét, tekintetét és annak világosságát; mindazonáltal a Nap semmit sem szenved, hanem a Föld.

Bérekesztés

Ekképpen láttál rövideden mindeneket, valamelyeket megmutathatnyi és megtanultad a legfőbb szokat a deák, német, magyar nyelvnek. Menj el mostan dolgozban és olvassad szorgalmatossan a több jó könyveket is, hogy tudós, bölcs és kegyes lehess. Emlékezzél meg ezekről, az Istent féljed és azt segítségül híjad, hogy megadja teneked a bölcsességnek lelkét. Légy jó egészségben!

LÁNYI ANDRÁS

Az agresszív nacionalizmus természetrajzához

A nemzeti-nemzetiségi ellentétek kiéleződése, a kisebbségek iránti gyűlölet drámai megnyilvánulásai Európa keleti felén méltán váltanak ki megdöbbenést, sőt idegenkedést a távoli szemlélőből. Értetlenül szemlélik törekvéseik nyilvánvaló kudarcát azok az idevalósi gondolkodók is, akik azt remélték, hogy a szovjet birodalom bukása után a kisebbségeket megillető jogokkal kapcsolatos bevett nemzetközi normák érvényesülnek majd ebben a térségben is. Fájdalmas szembenézni a ténnyel, hogy a nemzeti türelmetlenség és előítéletek errefelé korántsem váltak „túlhaladottá”, hanem ma is szerves, nehezen nélkülözhető részét képezik az itt élő népek azonosságtudatának.

Az agresszív nacionalizmus áldozatai ugyan a kisebbségek, mégis félrevezető a jelenséget a „kisebbségi probléma” keretei között tárgyalni, mert ez elterelheti a figyelmet arról, hogy kimondottan „többségi” problémáról van szó, melynek gyökereit az itteni többségi társadalmak szerveződésének történelmi körülményeiben kell keresnünk. Az emberjogi álláspont képviselői a tárgy történetiségére a feledés jótékony fátylát borítanak, mondván: a múlt sebeinek feltépése csak a kölcsönös ellenségeskedést éleszti; szabaduljunk meg a történelemtől, hogy megszabaduljunk előítéleteinktől. A történelemtől azonban nem lehet megszabadulni, és a nemzeti konfliktusok feloldásához vezető úton az első lépés egyéb nemigen lehet, mint történelmi adottságaink megértése.

Nyugat-Európában az újkor hajnalára nagyjából végbemegy a nemzetek kulturális és gazdasági integrálódása a megszilárduló állami keretek között. A polgári társadalomfejlődés dinamizmusa részben felszámolja, részben jelentőségüktől fosztja meg a nyelvi-etnikai és egyéb tradicionális közösségek különállását. Ez a folyamat véres eseményekben, gyűlöletben és erőszakban ott ugyanúgy bővelkedett, mint utóbb mifelénk. A Közép- és Kelet-Európában berendezkedő birodalmak ugyanakkor felülről és csak külsőleg fogták össze népeiket, az elhúzódó és erőtlen polgárosodás pedig nem teremtette meg az érintkezések sűrű hálózatát, mely a társadalmat tényleg egyesíti. Az adott állami keretek között nyelvi, etnikai, kulturális és vallási szempontból többszörösen és mozaikszerűen széttagolt, inkoherens népség élt.

Az egyén szempontjából ez azt jelentette, hogy hovatartozását egymással nem harmonizáló, sőt gyakran ellentétes azonosulási keretekhez képest volt kénytelen meghatározni. Lakóhelye, vallása, nyelve, származása, valamint alattvalói helyzete más és más közösségekhez fűzte, ráadásul ezek a közösségek rendszeresen szembekerültek egymással. Az újkori kelet-közép-európai

ember identitása súlyos belső ellentmondásokkal terhes. Ilyen körülmények között maga a kibontakozó polgárosodás is egyszerre gyakorol integráló és dezintegráló hatást. Erősíti a nyelvi-kulturális közösségeken belüli összetartozás tudatát, ez azonban szükségképpen együtt jár más, odáig nem kevésbé szoros kötődések erőszakos szétszakításával. A nemzeti fejlődés útjára lépő népcsoportok nemcsak egymás rovására kényszerülnek érvényesíteni törekvéseiket; a nemzetállamok kialakulásához vezető küzdelmes úton ennél súlyosabb áldozatot is meg kell hozniuk a most szerveződő nemzeti közösségek tagjainak: saját magukban kell megtagadniuk mindazt, ami nem illik bele az egyértelműségre és egyneműségre törő, döntően nemzeti alapokon épülő új identitásba. Az ebből fakadó belső feszültség, vagyis önazonosságuk ellentmondásos belső genezise lesz majd az „idegen” iránti gyűlölet kiapadhatatlan forrása. Az idegenben azt utasítjuk el, amit saját identitásunkból ki-rekesztettünk. A nemzeti „mi-tudat” megszilárdítása érdekében ugyanis az egyénnek saját magában kellett mindazt leküzdenie, ami bensőleg és hagyományosan összekötötte másokkal, nevezetesen azokkal, akik az adott nemzeti közösségnek nem tagjai. Az identitások küzdelme az egyénben zajlik, s a nemzetek közötti osztozkodás gyűlöletben azért oly gazdag, mert az oszthatatlan örökség felett folyik, és mert mindegyik fél számára e folyamat a közös hagyomány egy részének elvesztésével, kényszerű önmegtagadással jár.

A soknemzetiségű birodalmak romjain alakuló, egymással küzdő nemzetállamok polgáraiktól jelentős anyagi és szellemi áldozatot követelnek, ehhez képest a nemzeti közösségek összetartó ereje nem elég erős ahhoz, hogy a polgárok úrrá legyenek a nemzet tagjait egymástól elválasztó szociális, más-kor regionális, vagy etnikai különbségeken. Az alaphiányos nemzeti azonosságtudat markáns egyértelműséggel csak másokhoz képest, de még inkább mások ellenében fogalmazódik meg, és végső tartalma ez: „mi, akik nem ők vagyunk”. Ezért szerves, úgyszólván nélkülözhetetlen eleme a kelet-európai nemzeti tudatnak a szomszéd nemzet iránti ellenézés.

Ráadásul a nemzetállamok kialakulása többé-kevésbé minden nemzet számára kudarcra párosul. Nemcsak azért, mert a bajonettel kiszabott államhatárokon a nemzettársak kisebb vagy nagyobb hányada kívülrekedt. A magyarság számára természetesen ez jelent elviselhetetlen és feldolgozhatatlan sérülést. Amde veszítették a Kárpát-medence újrafelosztásának „nyertesei” is. Az együttélés felmondásával elveszítették mindazt, ami egy teljes évezreden át múltjukból visszavonhatatlanul magyarrá lett: azaz a magyar állami-ság és a magyar kultúra részeként realizálódott. Végül, az első világháború után mesterségesen kialakított új állami keretek az erőszakon kívül egyéb hatásos eszközt nem biztosítottak számukra az integrációhoz. Korlátozták vagy eltorzították a tárgyalásztalnál összeházasított népek nemzeti fejlődését, arra ellenben nem kínáltak esélyt, hogy ezek valamiféle új — csehszlovák, jugoszláv — államnemzet egységében oldódjanak fel.

A csalódás és kudarc, mellyel a térség országainak nemzetállami törekvéseik érvényesítése során szembe kellett nézniük, azt a gyanút erősítette bennük, hogy nemzetépítő törekvéseik valamiféle ellenséges belső erő munkálkodása következtében hiúsulnak meg. És mi egyéb lehetne ez az erő, mint „ők”, akik nem „mi” vagyunk: az országhatárainkon belül élő, de az államnemzetbe nem, vagy nem kellőképpen integrálódott idegen népesség? A közöttünk élő idegen, a kisebbségi csoport azért is hasonlíthatatlanul alkalmasabb céltáblája az agresszív nacionalizmusoknak, mint egy másik nemzet, mert

gyenge és kiszolgáltatott helyzete folytán alig jár kockázattal, ha rajta vesznek elégtételt, míg a szomszéd országok közötti nyílt ellenségeskedés súlyos háborús és egyéb veszélyeket rejt magában. Úgy tűnik, a kelet-európai nemzetállamok hallgatólagosan könnyebben veszik tudomásul egymás sovíniszta törekvéseit (sújtsa bár az saját nemzetük fiait), mint a fennhatóságuk alá tartozó kisebbségek kétségbeesett igyekeztét, hogy megőrizzék kollektív identitásukat. Az „idegen” mint belső ellenség szerepkörére Trianon mintegy predestinálta az utódállamokban rekedt sok milliós magyarságot, hiszen akiket megfosztanak valamitől, azokról okkal tételezhető fel ellenséges reakció, s a gyanakvás gyűlöletet szül. Ugyanezt a szerepet Magyarországon a zsidóságnak kellett eljátszania, mivel más számottevő kisebbség nem maradt az új országhatárokon belül.

A kisebbségek üldözése, kifosztása, elnyomása és a velük szemben időről időre elkövetett véres atrocitások pedig fenntartják az ellenséges érzületet, mégpedig elsősorban nem azokban, akik az atrocitásokat elszenvedik, hanem azokban, akik elkövetik. Az uralkodó nemzet tagjai számára egyenesen erkölcsi kényszer, hogy ellenségnek (de legalábbis a nemzeti fejlődés súlyos akadályának) tekintse, vádolja és elmarasztalja az üldözött kisebbséget, különben miként igazolhatná önmaga előtt a diszkrimináció jogosultságát és annak gyakran tragikus következményeit.

Az agresszív nacionalista érzület és előítéletek figyelemre méltó módon főleg a társadalom legfelső és legalsó rétegeiben maradtak mindmáig elevenek. Az előbbiekhöz sorolhatjuk az értelmiségnek azt a részét, mely a nemzeti ideológiát előállítja és terjeszti, valamint a felső bürokráciát, amennyiben az az államhatalom eszközeivel működésben tartja a hátrányos megkülönböztetések rendszerét. Egyébként a nemzettől idegennek, a nemzeti érdekekre nézve veszedelmesnek kikiáltott magyar (az utódállamokban), illetve zsidó (főleg Magyarországon) értelmiség diszkvalifikálása ezeket a csoportokat egyúttal egy komoly szellemi potenciállal rendelkező vetélytárstól is megszabadítja az értelmiségi pályákon.

Ami az alsóbb néposztályokat illeti: a gyakorlatban ezeket fűzik a leggyengébb szálak a nemzet közösségéhez. Kulturális életében alig vesznek részt, hagyományait töredékesen ismerik, a politikai döntésekre nem gyakorolnak tényleges befolyást, a gazdasági kooperációnak pedig inkább áldozatai, mint hasznélvezői. Az idegen iránti megvetés, a gyűlölet közössége talán az egyetlen, melyben ők is egyenlő jogon vehetnek részt, és amelyben igazi identitás-élményhez juthatnak. A modern tömegtársadalmakban az itt leírt kétféle gyűlölet mindenkor gerjeszti és erősíti egymást. A politizáló értelmiség egyes csoportjai ideológiát szolgáltatnak a rosszul szocializált vagy deklasszálódó rétegek ösztönös idegengyűlöletéhez, ez utóbbiak pedig a tömeges támogatás esélyével kecsegtetik a kisebbségek elnyomására és az agresszív nacionalista érzület felkorbácsolására politizáló csoportokat. Ezért ezek hatalmas népszerűsége tehetnek szert a társadalom válsága, belső megfagyása, önbizalomvesztése idején. Azért lehetséges ez (és sajnos, lehetséges ma is), mert ilyen történelmi helyzetekben a sérült vagy erőtlenség nemzeti azonosságtudat hiányosságait a markáns ellenségkép hivatott elfedni.

E tömeglélektani kényszerűséggel szemben szép elv, de hatástalan terápia a jó szándékú javaslat: tanuljuk meg végre elfogadni a mások másságát, tisztelni kisebbségeink sajátos egyéniségét. Ebben az érvelésben a hangsúly a különbségekre kerül, melyeket adottnak tekint. Ám ha e különbségek erede-

tét, történelmi természetét és viszonylagosságát közelebbről vesszük szemügyre, könnyen arra a belátásra juthatunk, hogy nem is az eredendő másság az, amit az együttélő nemzeteknek e tájon el kellene egymásban fogadniuk, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy nem is különböznek egymástól annyira! Hogy hagyományainkban és karakterünkben sokkal több az összefűző, az eltagadhatatlanul közös vonás, mint a különbség. Ezen az úton jutunk el az agresszív (defenzív) nacionalizmusok tragikus konfliktusának mélyebb rétegéhez, és ott nem egymással meghasonlott, hanem önmagukkal meghasonlott nemzeteket találunk.

Jobban kellene szeretnünk önmagunkat, hogy ne kelljen gyűlölni a másikat.

De ez idő szerint, sajnos, épp nincs miért.

ANNA-MAIJA RAITTILA

Bölcsődalaink

Kányádi Sándor, hóna alatt
nagy üveg erdőntúli borral
halkan nyit be az ajtón.
Alakja kissé meghajol

és úgy ragyog, hogy
világos lesz tőle az éjszaka.

— Ném, nincs versem, ma más időket élünk,
de az elnyomottak dalait
fordítgatom magyarra... zsidókét, szászokét,
románokét is...

Mindazoknak
bölcsődalait, kik gyermeket ringatnak,
mindünk közös kincsét...

A falusi zsidómama
súgja kicsinyének: „Mazsolával, dióval,
mandulával etetlek téged.

Sírva-nevetve ringatlak,
nagyfiúvá, iskolássá,
könyvek közé, városokba,
könyv-forgatónak növellek téged.”

Bede Anna fordítása

SZIGETI JENŐ

Kisebbségben, mint adventista

Személyes emlékeim némi tanulsággal

Szeptember első hetétől mindig félttem az iskolában. Sokfelé jártam az elemi-
mit, hiszen az első négy osztályt — Budapesten, Szombathelyen, Miskolcon
— négy iskolában jártam. Apám adventista lelkipásztor volt, akit a gyüleke-
zetek gondja, baja sokfelé szólított és mi, a család követtük. Éppen ez volt
az oka annak, hogy minden iskolakezdéstől félttem. Abban az időben az volt
a szokás, hogy az első tanítási órán a tanító úr beírta az anyakönyvbe az
adatainkat. Amikor a valláshoz ért, akkor kezdődött a baj. Igaz, hogy ideje-
korán megtanítottak arra, hogy amikor a vallásom kérdezik akkor azt kell
mondani, hogy „ágostai evangélikus”, mivel a nagyapám — akit már apám
se ismert, hiszen mindössze három esztendő volt, amikor a korai halál le-
aratta — „evangélikus vallású hajós ember volt Győrött” —, ahogy nagyszü-
leim házassági anyakönyvéből, mely kelt 1905 nyarán, kibogoztam. Most is
látom magam, ahogy elcsukló hangon vigyázzba merevedve válaszolok az en-
gem faggató tanító úrnak. Az igazi baj viszont csak ezután következett:

— „Apja foglalkozása?”

Mikor elsős voltam büszkén rávágtam:

— „Adventista prédikátor” — hiszen megszoktam, hogy a gyülekezetben
felnéztek rá az emberek, tisztelték, de válaszom nem tetszett a tanító úrnak.
Megállt a toll a kezében. Homlokára tolta szemüvegét és rám kiabált.

— „Mondd meg naplopó, csirkefogó, szektás apádnak, hogy ideje volna
már valami tisztességes foglalkozás után néznie.”

Eszembe villant, hogy apámat sokszor csendőrök keresték, és mi gyerekek
soha nem tudtuk, hova megy. Később tudtam meg, hogy 1939. december
2-án az adventistákat is, mint „a honvédelem érdekeit veszélyeztető szektát”,
betiltotta a kormány, és új néven, mint a Bibliakövetők Felekezete szervez-
hettük újra egyházunkat. Igaz, hogy 18 éven aluliak nem látogathatták a
gyülekezeteinket, ezt falun csendőrök, városban meg kevésbé feltűnő detektí-
vek ellenőrizték. Csak arra emlékszem, hogy elbőgtem magam.

A tanító úr — úgy látszik, az előbbiekért egy kicsit elszégyenlette magát.
Visszatolta a szemüvegét és így dörmögött.

— „Jól van na, ne bőgj. Írjuk azt, hogy magántisztviselő. Az is megteszi.”

Amikor leültem, az osztály rajtam röhögött. Nyitott, könnyen barátkozós
típusú gyerek voltam. Mégis a szünetben mindenki elhúzódott mellőlem, pe-
dig a legszebb üveggolyómat, minden féltett kincsemet szétosztottam, mert
nagyon szerettem volna, ha szeretnének.

Akkor kaptam az első leckét a „kisebbségi lét” című tantárgyból. Azután

az elsőt követte a többi. A kötelező evangélikus hittanóra alatt, ahol minden hétfőn kaptam egy pofont, mert nem voltam templomban. De ennek is története van.

Miskolcon Duszik Lajos nagytiszteletű úr osztályába kerültem. Szigorú, igazi régi vágású, tekintélyt tartó, tekintélyt követelő pap volt. A hittanórán nem is volt semmi baj, de mikor hétfőn számonkérte, hogy ki volt templomban, akkor robbant ki a konfliktus.

— „Aki ott volt az istentiszteleten, tegye fel a kezét!” — dörögte a nagytiszteletű úr érces, templomhoz szokott hangja. Ijedten feltettem a kezem, hiszen ott voltam a miskolci gyülekezetben, ahol legalább 300-an voltak az istentiszteleten (többen talán, mint az evangélikus templomban). A nagytiszteletű úr összevont szemöldökkel vizsgálta a kezeket. Rám került a sor.

— „Édes fiam, miért hazudsz?” — mennydörgött rám.

— „De én . . . én ott voltam az istentiszteleten, a . . . a . . . a . . . Fábián utcában, hiszen apám prédikált.”

— „Vedd tudomásul, fiam, az nem templom, hanem kutyaól!” — mondta. — „Amit apád beszél, ez nem istentisztelet”.

És nyomatékkal kaptam egy pofont. A helyét rögtön észrevette édesanyám az arcomon, de nem mertem elmondani, hogy mi is történt igazán. A következő héten nem mertem feltenni a kezem. Igaz, a pofont így sem kerültem el.

Évekig hordoztam a tüskét a szívemben. Akkor estem túl ezen az élményen, amikor vagy 20 esztendővel később — sajnos már halála után — megírhattam Duszik Lajos nagytiszteletű úr életének egy pozitív epizódját. Úgy hallottam, hogy akkor — a 60-as évek közepén — a nagytiszteletű asszony a cikk után felemelt özvegyi nyugdíjat kapott, küldött is egy szép köszönő levelet.

Jöttek más idők. 1948 után elmaradt a hittan, aki azt mondta hisz, bolondnak tartották. Ismét kisebbségben maradtam. Elhúzódtak tőlem barátaim, különösen nyolcadikos koromban, hiszen mindenki félt, hogy a középiskolai továbbtanuláshoz szükséges káderlapjára rákerül az, hogy a „klerikális reakció” befolyása alá került. Mivel „x-es káder” voltam, színjeles bizonyítványt sem vettek fel a középiskolába. Szüleim is, én is iskoláról iskolára jártam. Mindenütt örültek a bizonyítványom láttán, de amikor apám foglalkozását megmondtam, mindenütt elküldtek. Így kerültem a Fásori Evangélikus Gimnáziumba. Felvettek. A beiratkozás napján az igazgató behívott. Remegett a térdem, amikor beléptem az igazgatói irodába. Emlékszem, egy lépésre az ajtótól megálltam. Az igazgató úr az íróasztala mögött ült.

— „Szóval te szektás gyerek vagy!”

— „Igen . . .” — rebegtem.

— „No, akkor vedd tudomásul, én magyart tanítok az osztályodban és nálam egy szektás kettesnél jobb osztályzatot nem kaphat.”

Kiszédültem ezután az ajtón. Jöttek a magyarórák. Sokszor feleltettek. Nagyon tanultam. Elolvastam, megtanultam az órához az egyetemi tankönyveket is, nagyon akartam, de a felelés előtt beírta az igazgató úr a kettést. Volt olyan is, hogy ez állt a magyar dolgozatomon: „Az osztály legjobb dolgozata: elégséges.”

Először nagyon bántott ez. Igaz, voltak az osztályban barátaim és egy remek osztályfőnököm, aki mindig pártfogolt. Egy évvel később megszűnt a fásori gimnázium és egy állami gimnáziumba kerültem.

Magyarból — a diszkrimináció elleni küzdelmem eredményeként — én let-

tem az osztályelső. Visszanézve a negyven évvel ezelőtti keserű történetre, valahol a szívem mélyén hálát érzek az egykori igazgatóm „igazságtalansága” miatt. Ennek köszönhetem általános műveltségem jelentős részét.

Kisebbségnek lenni — azt jelenti, hogy ellenszélben futni, többlet terhet vállalni. Minőséggel lehet győzni a mennyiség többsége felett. Ez, ha van erőnk, ha vannak okos, jó barátaink, hatalmas erő.

Természetesen a kisebbség nem érdem (de nem is szégyen), hanem egy helyzet, lehet starthely és lehet börtön is. Kísértése is van a kisebbségnek: az elszigetelődés, a különködés, az a fal, amit könnyen felépítünk önvédelemből, elveszítve ezzel nyitottságunkat.

Magamat vizsgáztatva sokszor felvettem azt a kérdést, hogy hogyan sikerült (vagy egyáltalán sikerült-e) ezt a csapdát elkerülni? A kisebbségi lét kompromisszum-készségre, toleranciára tanított. Ezt már gimnazista korban felfedeztem és társaim között ezzel vívtam ki a tekintélyt, hogy hogyan tudtam konfliktusaim megoldani, békességet teremteni. Sokszor vállaltam „szóvivői szerepet” tanár és diák konfliktusában. Nem okozott gondot az enyémtől eltérő, másféle filozófiák, eszmerendszerek anyanyelvi szintű elsajátítása. Hamar rájöttem, hogy más a megértés és az egyetértés. Megértésre a többség másféle véleményének tolerálása készítetett, míg az egyetértés megmaradt a testvérré találás ritka örömeiben. Így a megértés a toleranciát építette.

Két év vizsga nélküli egyetemi barangolás, kritikus szellemű gyűjtögetés után kerültem egyházam teológiai főiskolájára. Az egyházamhoz az egyetértés, a testvérré találás öröme kötött. Azt éreztem, hogy vannak olyanok, akiknek szükségük van rám; várnak tőlem valamit, értük vagyok.

Mindezt már az Evangélikus Teológián tanultam meg igazán. Az adventista teológiai főiskola négy évének elvégzése után újra elsős lettem. Emlékszem, amikor először léptem be az osztályba. Eszembe jutott minden. Testvérekre, társakra találtam. Örökre hálás vagyok dr. Pröhle Károly professzor úrnak, aki mindig úgy kollokváltatott, hogy másféle hitemről is kifaggatott, és addig nem engedett el, míg megfelelő színvonalon el nem mondtam, hogy mit miért hiszek úgy, ahogyan hiszem.

Ez volt az én igazi teológiai egyetemem. Becsületbeli kérdéssé vált, hogy hitem minden pontjának utánajártam.

Így másféle hittel is sok jóbarátot, testvért találtam. Itt alakult ki bennem az a meggyződés, hogy egymás hitének igazi megbecsülése nem kényszerít identitásunk feladására. Úgy lehet vállalni a másikat, ha máságát is vállaljuk. Ezt viszont csak önmagunk hitének tudatosítása útján tudjuk lelkiismereti konfliktus nélkül is megtenni.

Kisebbségben élek — megbékélten. Gyakorlom magam a megértésben, és dolgozom azon, hogy egyre több emberrel jussak el az egyetértés öröméhez.

Néhány tanulságot szeretnék végül megfogalmazni.

Minden igazi közösség — kisebbség. Akkor érték, ha benne a másokat becsülő szeretet zárttsága és nyitottsága valósul meg. Az intimitás zárttsága és a másokat becsülő szeretet nyitottsága egyszerre teszi az igazi, toleranciára épülő máshol is becsülni tudó közösséget. Ezért az egészséges társadalom többségének szüksége van a nyitott, toleráns kisebbségre.

A szabadság — benne a vallásszabadság — mércéje a kisebbség szabadsága. Erről sokszor megfeledkezünk. A diktatúra gondolkozási módja, érvrendszere még ma is bennünk él, ami egy hamis demokráciafogalmat építgetett bennünk. A többség diktatúrája is diktatúra és nem demokrácia. A vallás- és

lelkiismereti szabadság nemzetközi társaság III. világkonferenciáján történt, hogy az egyik harmadik világbeli iszlám ország vallásügyi minisztere elmondta, hogy az ő országában a legtökéletesebb a vallásszabadság. Utána egy mohamedán szekta halálra üldözött képviselője mondta el, hogy hittestvéreit halálra üldözik ugyanebben az országban. A drámai hangú tényeket felhozó hozzászólás után a vallásügyi miniszter válaszolt, valahogy így:

„Hölgyeim és Uraim! Mint egy korábbi előadásunkban jeleztem, nálunk tökéletes demokrácia van. Mivel a többség nem kívánja ezt az utat, ezért mindent elkövetünk, hogy a többség akaratának érvényt szerezzünk.”

Ez a demokrácia álarcába öltöztetett diktatúra jellegzetes érve.

Számomra a kisebbséghez tartozni azt jelenti — otthon lenni. Otthon nincs intimitás nélkül, nincs anélkül a tudat nélkül, hogy az enyéim között vagyok, de az otthon nagyon terhes, ha ezt valaki, valakik ellen kell megélnem. Végző soron a másság, a kisebbség is valakiért van. Mai, elvadult nemzetiségi, vallási indulatokkal küzdő világunkban fontos lenne megtanítani mindenkit, hogy a köztünk élő kisebbség — lehetőség arra, hogy a másságot, a másféle gondolkozást megtanuljunk tolerálni, becsülni. Ez különösen a Kárpát-medencében sürgető feladat, ahol az általunk megismerhető múltban mindmáig vallások, nemzetiségek sokasága élt együtt. Toleranciájuknak hagyományai vannak. Láttam még Békéscsabán két öreget, akik egymás anyanyelvét úgy tisztelték meg, hogy a szlovák szlovákul, a magyar magyarul szólva beszélgetett békésen, a kétnyelvűségtől mit sem zavartatva. Jó volna a múltnak ezeket a hagyományait felmutatni, hogy a kizárólagosságot hirdető ordas eszméknek mi is, az utánunk jövők is ellenálljanak.

ANNA-MAIJA RAITTILA

Hiány

Bodzabokrok nyújtogatják bimbóikat
koldusoknak zöld és piros napocskáit

Mi más
ez a szívünket vakító hiány
mint a Te mindenütt való
jelenléted

Bede Anna fordítása

CSEPREGI BÉLA

A sárszentlőrinci egyházközség kisebbségi leánynépfőiskolai tanfolyama

A népfőiskolai munka iránti érdeklődés országos fellendülése és sok figyelemreméltó kezdeményezés közepette evangélikus részről még alig történt valami. Általános az a vélemény — többen ki is mondták —, hogy ma már nincs igény erre a munkára. Az a falusi réteg, amelynek a szolgálatára a 30—40-es években elindult és dicséretesen felvirágzott, teljesen eltűnt vagy legalábbis átalakult. A megváltozott külső azonban inkább csak a tartalmi megváltozást vonta maga után, az igény tovább is megmaradt. Ezt igazolja az érdeklődés nagymérvű fellendülése.

Hogy látjuk mi a szükségletet?

Községünkben egyre jobban szaporodik azoknak a fiataloknak a száma — különösen is leányoknak —, akik a helyi általános iskola elvégzése, vagy legalábbis a szükséges iskolai korhatár elérése után továbbtanulni, munkalehetőséget kapni nem tudnak. Itthoni idejük nagy részét tartalmatlanul, haszontalanul, sőt ártalmaknak is kitéve kénytelenek eltölteni. Üres idejüknek nagy részét kitölthetné, és a jövőre nézve is hasznosat tudna nyújtani a népfőiskola.

Megfelelő hely hiányában nem tudunk bentlakásos népfőiskolát indítani — pedig ez tölthette volna be igazán a szerepét —, de egyelőre három havi, heti három délelőttöt kitöltő foglalkozást próbáltunk nyújtani. Mivel ezek a leányok szinte kivétel nélkül etnikailag hátrányos helyzetből származnak (cigányok), ezért az ő szintjükből kellett elindulnunk, ami meghatározta a velük való foglalkozás tartalmát. De alacsonyról indulva is a lehetőség szerinti magasabbra törekedtünk.

Alapelveink a következők voltak:

1. Művelődési elemi hiányok pótlása, viselkedés, életmód.
2. A magasabb iránti igény felébresztése otthonuk rendjében, családi életben, mindennapos elfoglaltságukban, idejük hasznosításában, szórakozásban.
3. Lelki, hitbeli igények felébresztése, építő összejöveteleken való részvétel, olvasás, ének, zene megkedveltetése.
4. Gyakorlati kézügyesség fejlesztése (varrás, kötés, horgolás, szövés, játék-készítés stb.).
5. Főzési gyakorlatok egyszerű ételektől kezdve (melyeket egyesek már tudtak is) takarékos, egészséges életet biztosító ételeken át a korszerű kony-

- háig, főzési gyakorlatok. (Közösen — a paplak konyhájában — készített ételek közös elfogyasztása.)
6. Családi életben a koruk diktálta egészségügyi ismeretek mellett az otthoni szülő-gyermeki kapcsolat, gyermekgondozás, öregek, betegek ápolása mind sok tanulni és gyakorolni valót jelentett.
 7. Környezet-díszítés, kertművelés, a legkisebb hasznosítható helynek a felismerése, megmunkálása életüket is megkönnyíti.
 8. Látókörük tágítása érdekében kirándulásokat tettünk a környékre, el egészen Budapestig, sőt Piliscsabáig.
 9. Szerény háziasszonyképző tanfolyam képe lebegett szemünk előtt.

Megvalósulás.

Községünkben az e népiséghez tartozó 16 leány közül 10 érdeklődött, és 6 végig részt vett. Állandó nevelőként Hüffner Györgyi végzett teológus állandóan velük volt, s a legtöbb előadást, beszélgetést ő tartotta. A gyakorlati foglalkozás nagy részét is. Hasonlóan a gyülekezet lelkésze, hiszen a tanfolyam majdnem a lelkészlakásban folyt.

A kézügyességi dolgokban dr. Németh Pálné, a népművészet mestere volt nagyon készséges és tevékeny oktató (kötés, hímzés, szövés), akinek a szakszerű vezetése mellett többen dicséretes eredményt értek el. Erős Valéria védőnő nagy odaadással tanácsolta nélkülözhetetlen ismeretekben a leányokat. Háziasszonyi útmutatásban a gyülekezet asszonyai szorgoskodtak.

Anyagi segítséget a Népfőiskola Társaság 50 000 Ft-os és a Lakiteleki Alap 30 000 Ft-os adománya nyújtott, ami majdnem fedezte a kívülállók tiszteletdíjából és útiköltségéből, valamint a szükséges segédeszközök (diavetítő, filmek, szövőszékek, fonalak, étkezési alapanyagok stb.) beszerzéséből adódó kiadásokat. Közegyházi támogatást nem élveztünk, eltekintve az egyházmege által kölcsönzött másológéptől.

Jövendő?

A volt növendékek többsége a tanfolyam hivatalos lezárulása után is mindennapos a lelkészlakáson. Mi azonban szeretnénk továbblépni és bentlakásossá tenni intézetünket. Ezzel a növendékek körét is kiterjeszhetnénk a gyülekezeten kívülre is —, hiszen másutt is fennállnak ugyanilyen követelmények. Alkalmas külön ház a népfőiskola otthonául és fiatal munkások a rászorultak neveléséhez — ezeknek a feltételeknek a teljesüléséért imádkozunk.

Urbán Ernő (1908—1943?)

„Gondold meg, Isten még jóra fordíthatja földi értelemben is ezt az utat, de az örökkévalóság szempontjából bizonyára” — búcsúzott feleségétől Urbán Ernő a soproni vasútállomáson 1943. január 8-ának sötét hajnalán.

Ki volt Urbán Ernő? Ki volt ez az alig 34 évesen a háború viharában el-tűnt, a Lélek tüzétől izzó teológus? Emlékezések, feljegyzések, baráti elbe-szélések mozaikdarabjaiból próbálom összerakni a képet, megérteni, milyen örökséget hagyott ránk.

Az otthon.

Urbán Arnold kohómérnök és Stiegler Emma tanítónő első gyermekeként született a Krassó-Szörény megyei Steierlak-Aninán 1908. szeptember 30-án. Európai műveltségű, széles látókörű, több nyelvet beszélő apjától emberséget, a világ dolgai iránti érdeklődést, édesanyjától a soproni lelkészcsaládból hi-tet hozott —, a háború és munkanélküliség nehéz éveiben is a bizakodó helyt-állást látta és tanulhatta meg.

Diákévek

Iskoláit Pesten kezdte, majd Pécsen a főreálban fejezte be. Itt érettségizett 1926-ban, s a katonai akadémiára, a Ludovikára jelentkezett.

Az Űristen útjai kifürkészhetetlenek. Az Urbán-család ekkor már rend-szeresen részt vett a belmissziói szövetség, a Bethánia hetenkénti összejöve-telein. Az ének, az ige tanulmányozásában való közösség a család minden tagjának hitéletét mélyen érintette.

A másik meghatározó élményt a Magyar Evangéliumi Ker. Diákszövetség, a később Pro Christo néven ismert diákmozgalom friss, életreszólóan meg-mozgató lendülete jelentette az Urbán-gyerekek — Ernő, Ida és Jenő — éle-tében.

Az akadémiai első év utáni gyakorlaton, 1927 nyarán Ernő súlyos ízelületi gyulladást kapott. A betegség az életúton irányváltoztatásra készítő jelző-táblának bizonyult. Kétéves gyötrődés után, betegségéből felgyógyulva dön-tött: a Teológiára megy Sopronba. Egy nyár alatt felkészült a latin külön-bözetire és a szeptember már a soproni Teológián találta.

Felkészülés a szolgálatra

A Teológián töltött négy év elmélyült, komoly tanulást jelentett, és hűséges munkatársakat, barátokat adott (Sztehlo Gábor, Scholz László). Mint akinek

minden perc drága, még az előadások szüneteiben, diákszibongás közepette is olvasott, jegyzetelt, tanult. Még borotválkozás közben is az éppen soron lévő nyelv szavait ismételtette. Mindig valami sietség volt benne, mint aki azt érzi, kevés az ideje.

18 éves korában derült ki, hogy jóformán csak egyik szemével lát. Szemüveget kapott, de tudnivágyását ez nem csökkentette, korlátozta. Temperamentumos, lendületes szervező volt. Mindenütt meg lehetett találni, ahol Krisztus ügyéért tenni lehetett. Kereste a személyes beszélgetéseket, teológiai eszmecseréket.

Tanulmányai mellett tevékenyen részt vett a Diákszövetség evangélikus osztályának munkájában, nyári tahi táborok szervezésében Túróczy Zoltán, Schulek Tibor, Mády Zoltán és mások mellett.

Sikeres szigorlatok után 1931. október 26-án a Deák téren avatta lelkészé Raffay Sándor püspök, november 15-én pedig külföldi ösztöndíjas tanulmányútra indult Bécsbe, majd 1932. március 15-én Bázélbe. Négy hónapot töltött a bázeli Teológián, ahol Thurneysent hallgatta (aki személyes barátságába is fogadta). Az újreformatori teológia, Krisztus váltságahalála és keresztje mind további tanulmányainak, mind teológiai gondolkodásának középpontjába került.

Szolgálatban

Hazatérve 1932. október 1-jétől majd egy évig Mezőberényben segédlelkész. A gyülekezetben végzett munka mellett éjszakába nyúlóan olvasott, jegyzetelt. Arra a felismerésre jutott, hogy alig van színvonalas magyar teológiai irodalom. Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a német hagyományokra és az angolszász teológiára támaszkodva színvonalas, közérthető magyar evangélikus teológiát kell teremteni és művelni, a gyülekezetet tartva szem előtt. Közérthetően, szép magyar nyelven kell megszólaltatni az evangéliumot, a Krisztusról szóló üdvözítő üzenetet.

Egészségével nem sokat törődött. Hajtotta a tennivágyás. Az egyoldalú táplálkozás (és ki tudja, még milyen okok miatt) cukorbeteg lett. Ez azonban nem készítette arra, hogy munkatempóját csökkentse. Éjjeliszekevényén mindig volt papír és írószer, hogy az éjszaka csendjében kapott gondolatokat lejegyezze.

Mezőberényből 1933. szeptember 1-jével Pestszentlőrincre, majd 1934. február 15-ével Budavárba került. 1934. október 1-jén katonalelkészi pályázatot adott be és november 1-jével megkezdte az egyéves próbaszolgálatot.

De mi készítette arra, hogy katonalelkész legyen? Groó Gyula így emlékezett: „ő maga ... azzal indokolta lépését, hogy ez a viszonylag kevés időt igénylő hivatalnoki elfoglaltság biztosította számára a legtöbb időt tudományos munkája folytatására. Semmiképpen sem tekintette azonban véglegesnek: a teológiai fakultásra készült”. Később, 1944-ben Podmaniczky Pál soproni teológiai professzor is ilyen reménységgel említette Urbán Ernő nevét.

Sikeres véglegesítési vizsgák után 1935. november 1-jén megkezdte tényleges katonalelkészi szolgálatát a budapesti táborigazgatás püspökségén. Kapcsolatba került a Keresztény Katonatisztek Szövetségével. A Szövetség titkára, Buxton kapitány nehéz években váratlan küldeményeivel segítette az elárvult Urbán-családot.

1941. április 20-án került Sopronba, helyőrségi lelkész és a II. Rákóczi Fe-

Dr. Urbán Ernő tábori lelkész

renc Hadapródiskola és a Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet hitoktatója lett.

Az élet minden kérdését és helyzetét teológusként élte meg. Dolgainak sorrendjében Krisztus ügye volt mindig az első, s csak ha ezek után maradt még ideje, következhetek az élet egyéb dolgai, mint a társasági élet. Így tisztársai nem tartották közösségi embernek. Ismerték, számontartották és számítottak viszont rá a Baráti Mozgalomban, amelyet Gáncs Aladár székesfehérvári lelkész készített elő csendes kitartó munkával, s amelynek Danhauser László lett a titkára.

Tagja volt továbbá az 1934-ben Karner Károly által megindított Keresztyén Igazság folyóirat budapesti szerkesztőbizottságának Schulek Tibor, Sólyom Jenő és Mády Zoltán mellett, s cikkeivel szinte folyamatosan jelen volt a folyóiratban.

Tudományos teológiai munkássága

Szigorlati témája, a 11. századi canterburyi érsek, Anselmus teológiája, Krisztus váltságahalálának kérdése nem hagyta nyugodni. „Olvasóimat ... azért merem Anselmushoz vezetni, mert olyan eszméltető és meggondolkozató tanítómesterre akadunk benne, aki az ige élő forrásából merített és ehhez akar elkalauzolni minket is” — írja „Krisztus keresztje, Anselmus tanítása a váltság szerző halálról” című, 1941 februárjában a Teológia rendszeres tanszékére benyújtott doktori értekezésében. Még nem volt 33 éves, amikor elnyerte a doktori címet.

Doktori munkája nem volt öncélú, nem tudományos ambícióit volt hivatva kielégíteni. Az induló evangélizációnak kívánt alapot vetni. Rendkívül fontosnak tartotta az utómunkát, a hitre ébredtek gyülekezetbe való beépítését.

A keresztény nevelés, a hitoktatás kérdései is állandóan foglalkoztatták. Kátérési tervei voltak. Igyekezett bekapcsolódni a készülõ hittankönyvek írásába. Az ifjúság Istenhez vezetését, az evangélizációt és a keleti missziót hordozta imádságaiban.

Társ, család

Mezőberényi segédlelkész volt még, amikor felkérésre részt vett Szarvason egy középiskolások számára szervezett diákszövetséges konferencián. Együtt dolgoztak itt unokatestvérével, Balikó Eszterrel, akiben hűséges, megértő társat talált. 1933 karácsonya előtt megtörtént a leánykérés. Soltész püspök tanácsára és a Balikó család aggodalma miatt hosszú mátkaság következett. 1936. április 28-án kötöttek házasságot Kelenföldön a menyasszony édesapjának, Balikó Lajos tábori esperesnek a szolgálatával. Útravalóul a 25. zsoldár 10. versét kapták: „Az Úrnak minden útja kegyelem és hűség azoknak, akik szövetségét és bizonyosságait megtartják.”

Isten négy leánygyermekkel áldotta meg házasságukat. A legkisebb még csak reménység volt, amikor a frontra ment. A soproni vasútállomásra elki-sérte Sólyom Jenő, a hűséges barát is, aki mindvégig támasza volt az árván maradt családnak.

A Don-kanyarnál az áttörés zürzavarában 1943. január 30-án látták utol-jára Urbán Ernőt.

Ami ma fájdalom és veszteség, az örökkévalóság távlatában megváltó Urunk dicsőségét szolgálja.

Gyurkáné Urbán Eszter

A teológus

Ma már inkább csak a legidősebb evangélikus lelkészek nemzedéke említi Urbán Ernő nevét, akiknél még a személyes találkozások segíthetnek az emlékezésben. Neve a középső generáció és a fiatalok előtt azonban csaknem teljesen ismeretlen.

Csak kilenc év

Csupán mennyiségileg is érdemes áttekinteni Urbán Ernő munkásságát. Három évvel szigorlata után, 1934-ben — 26 évesen — jelent meg első írása, és 1943-ban, — mielőtt betöltötte volna a 35. évét — már Don melletti eltűnése után, az utolsó. Teológiai munkássága tehát ez a kilenc év. A Keresztyén Igazságnak indulásától kezdve munkatársa. Itt 38 tanulmánya, cikke, és 46 könyvismertetése jelenik meg. Valamivel később kezd írni a Lelkipásztor-nak, de egyre többet, tehát nem a Keresztyén Igazság „rovására”, hanem azon felül, összesen 18 cikket, a jelentősebb részét Túróczy Zoltán szerkesztői ide-jén. Még csak 29 éves, amikor Sztehlo Gáborral együtt kiadja páratlan tö-mörségű konfirmációi kátéját,¹ és Scholz Lászlóval együtt programadó ige-hirdetési kötetét.² 1941-ben, 33 évesen adja ki Anselmusról írott doktori ér-tekezését.³

Aktuális Anselmus

Urbán Ernő személyében markánsan találkozott a tudatosan hívő keresztény ember és az evangélikus teológus. Írásai elevenen tükrözik azt a tényt, hogy

hitre jutásában az ébredés és a mozgalmi kereszténység meghatározó volt. Az egyház és a keresztény hit helyzetét azonban teológiailag mérte föl és teológiai munkával kívánta földolgozni. Tanult ugyan Bazelben, de Barth akkor még nem volt ott, mégis sokat tanult tőle olvasmányokon keresztül. Magáévá tette azt a véleményt, hogy az egyházi élet és a kereszténység azért üresedett és erőtlenedett meg, mert a kinyilatkoztatás tartalmát az egyház igehirdetéséből és hitéből divatosabbnak tartott vallásos gondolatok kiszorították. Ezért a skolasztika atyjának tartott, s a 12. században élt canterburyi érsek, *Anselmus* tanításának ismertetése, értékelése és a hozzá való viszonyulás történetének áttekintése nem időszerűtlen és időtlen, nem elméleti jellegű történeti tanulmány, hanem a teológia és az egyház helyzetét tekintve egyaránt hallatlanul aktuális.

Köztudott, hogy Krisztus keresztjét Anselmus helyettes elégtételként értelmezte. Urbán Ernő szerint Anselmus a kiengesztelés tanításával továbbvivője és beteljesítője mindannak, amit az ókor Krisztus művéről tanított: „Anselmus jelentősége éppen az, hogy az augustinusi kegyelem-tanítást Krisztus elégtételével alapozza meg és Krisztus halálával hozza szükségszerű összefüggésbe” (214), de tanításának gyöngéje, hogy „egyvonalú”, benne „Isten elsősorban önmagával áll szemben” (209). A reformációban — Urbán szerint — Luther ezt a gondolatot még teljesebben viszi tovább, amikor a kiengesztelésről szólva egyrészt fenntartja Isten haragjának és szeretetének egységét, másrészt nem pusztán múltbeli, hanem egyúttal jelenbeli eseményként is beszél róla. „Anselmus tanítása Luthernél talál a leghatározottabb, legtisztább és leghűségesebb visszhangra, ugyanakkor az újszövetségi híradás teljesebb és következetesebb érvényesítése által továbbfejlődik, meggazdagodik és tágabb összefüggésbe kerül. Luther tanításában válik igazában valóra Anselmus szándéka és a teológiai törekvése” (257).

A „Krisztus keresztje” mint teológiatörténetinek tűnő tanulmány, végigkísérve Anselmus fogadtatását a teológiatörténet jelentős korszakain, így a „modern vallásosság korán” is, lehetőséget ad Urbán Ernőnek, hogy leszámoljon „a XIX. század uralkodó vallásával, az idealizmussal és a szabadszellemű kegyességgel”, mert „ez a harc egyike az égető, esedékes feladatoknak, amelyek reánk, magyar teológusokra várnak”, hiszen „ha nyitott szemmel tekintünk körül, észre vesszük, hogy” — a teológiai racionalizmus és liberálisizmus következtében — „lelki romok között járunk” (278).

Magyar teológiai nyelv

A „Krisztus keresztje” nagy gondosságról tanúskodó, bőséges anyagot felvonultató, szerteágazóan érvelő munka. Más írásokban is megfogalmazott szándéka szerint „olyan magyar nyelven és olyan egyszerűséggel” kíván írni a szerző, „hogy minden gondolkodó és elmélyedő ember, teológus és gyülekezeti tag egyaránt, haszonnal forgathassa” (296), de ennek ellenére sem könnyű olvasmány (297). Korabeli ismertetője szerint is „egy-két túlzástól eltekintve, a magyar teológiai nyelv kialakulását jelentősen segítette előbbre”.⁴

Barthiánizmus

Kétségtelen Karl Barth hatása, de Urbán Ernő nem kritikátlan utánozó. Barth az ő számára nem divatos teológiai irányzatot, nem a teológiatörténet egyik jelentős alakját jelenti, hanem Isten kinyilatkoztatott igéjét és Jézus Krisztus egyházának 20. századi élet-halál harcát. Tanulmányaiban, könyvismer-

tetéseiben ismételten utal a német egyházi harcra. Ismételten hív: a barthi teológiával érdemben, — tehát vitázva is. — kell foglalkozni.⁵ A kritikát maga is gyakorolja.⁶ A magyar helyzetet nem látja kevésbé veszedelmesnek, mint a németet, hiszen erről is drámai erővel szól.

Evangelizáció

A barthi teológiai eszmélés Urbán Ernő számára az egyházzól készült diagnózis és terápia, s így az evangelizáció szolgálatának teológiai alapja és háttere. Mintha Barth teológiájának és az evangelizációnak a szenvedélyessége egyszerre jellemezné Urbán Ernő stílusát. Az evangélium ügye iránti elkötelezettség fúti tudományos igényű tanulmányait, és a teológia nélkülözhetetlenségéről való meggyőződés hatja át, amikor az egyház ügyéről, misszióról, evangelizációról szól. Írása „Az evangelizáció kérdéseiről”,⁷ fakó címe ellenére is veretes teológiai tanulmány, melyre a ma megnyíló lehetőségek kapcsán is érdemes lenne figyelni. Teológia és evangelizáció szoros kapcsolatára jellemző, hogy az Evangélikus Testvéri Szolgálat konferenciájáról beszámoló füzetnek⁸ nemcsak programadó bevezetését írja, hanem rövid összefoglalást is ad hitvallásaink alapján egyházunk tanításáról.

Magyarság

„A magyar katona nacionalizmusa” címen tartott előadása⁹, de a Keresztyén Igazság és a Lelkipásztor oldalain megjelent több írása is, legalábbis címében, olyan fordulatot tartalmaz, amely a harmincas-egyvenes évek fordulójára jellemző. Aki ezenkívül még azt is tudja, hogy Urbán Ernő honvédekkész volt, s a második világháború áldozata, talán értetlenül kérdezi, hogyan sodorhatta magával a kinyilatkoztatás igaz tartalmára annyira ügyelő teológust a nacionalizmus. Aki azonban veszi a fáradságot, és elolvassa ezeket az írásokat, meglepetéssel tapasztalhatja, hogy a címek ugyan valóban abba a korba illőek, de a tartalmuk a teológiai eszmélés és az evangelizáció jegyeit hordozzák. Szól a magyarság erényeiről, de bűneiről is, sőt erről még hosszabban, hogy azután ilyen következtetést is kimondjon: „Az igazi magyar nacionalizmus kiindulása: bűnbánat. . . A magyar nacionalizmus önmagunkkal vívott harc, állandó önnevelés. . . Lelki világunknak kell gyökeresen megváltoznia ahhoz, hogy a külső viszonyok megváltozzanak” (13kk). A magyarság védelme: „parasztságunk lelki és gazdasági megerősítése, fejlődésének, felemelkedésének biztosítása” (16). „A fenyegető orosz veszedelem” áll az egyik oldalon, a másikon pedig a némettség „szellemi és gazdasági túlhatalma”, „amely agyonnyomással fenyegeti a kis népeket” (19). Nyelveket kell tanulni, különösen a környező népeket (20). A nacionalizmusról szólni Urbán Ernő számára végső soron evangelizációt jelent, mert „a Krisztus-nélküli nacionalizmus halálos betegség” (25).

Veszteség és ajándék

Éppen ötven éve, hogy Urbán Ernő nincs már közöttünk. A magyar evangélikus teológia és egyház nagy ígérete volt. Jó lenne, ha az általa mindannyiunkat ért veszteséget nem csupán életrajzi adatként kezelnénk, hanem párbeszédet kezdenénk vele, mindenekelőtt egyik vagy másik írásának tanulmányozásával. Ilyen párbeszédet akart doktori értekezésével is kezdeni. „. . . meggyőződésem, hogy nemcsak az egyház tanítóinak és gyülekezeti lelkipásztorainak, hanem az egyház élő és öntudatos tagjainak is szükségük van arra,

hogy letelepedjenek az egyetemes keresztyén anyaszentegyház nagy bizony-
ságtevőinek és keresztyén gondolkodóinak lábához. Az egyházi élet eleven-
sége el sem képzelhető a 'szentek' közötti beszélgetés nélkül" (297). Ansel-
mushoz is azért akart vezetni, „mert olyan eszméltető és meggondolkoztató
tanítómesterre akadunk benne, aki az ige élő forrásából merített és ehhez
akar elkalauzolni minket is" (uo.), s érdemes vele beszélgetni.

A párbeszéd az előttünk járatokkal, így sajnos Urbán Ernővel is, már csak
egyoldalú lehet. De ő maga kérte, hogy olvasói ne legyenek elnézőek:

„Igazságos, sőt szigorú bírálatot kérek minden olvasómtól és minden ilye-
nért hálás leszek. Nekem is, az ügynek is, csak az igazi megbíralás használ.
A gyerekcipőben járó magyar teológia minden eddigi termését dédelgették,
óvták a bírálat élesebb szellőjétől. Ennek a kezdetleges állapotnak véget kell
vetnünk és örülnék, ha éppen könyvvel kapcsolatban indulna meg és
pezsdülne meg a bírálat munkája. Jobban előbbre viszi ez az evangélium
szolgáltatának ügyét, mint az udvarias elnézés, vagy felületes dicséret" (295).

A veszteséget is, a kapott ajándékot is úgy látjuk meg, ha ez a párbeszéd
Urbán Ernővel is végre megkezdődik.

JEGYZETEK

- 1 Istené vagyok! Az egyház tanítása kérdésekben és feleletekben. Összeállította:
Sztehlo Gábor és Urbán Ernő. Széchenyi Könyvnyomda: Győr, 1937. 32. old. (Ha-
rangszó Könyvtár) [Szövege megegyezik a következőével.]
Krisztus a királyunk! Összeállította: Stehlo Gábor és Urbán Ernő. Széchenyi
Könyvnyomda: Győr, 1937. 32. old. (Harangszó Könyvtár) [Szövege megegyezik
az előzőével.]
- 2 Krisztus hatalmában. Scholz László és Urbán Ernő igehirdetése. Budapest, 1937.
163. old.
- 3 Urbán Ernő: Krisztus keresztyén. Anselmus tanítása Jézus Krisztus váltászszerző
haláláról. Theológiai doktori értekezés. Keresztyén Igazság: Budapest—Sopron,
1941. 322. old.
- 4 — nd — [Wiczian Dezső?]: Urbán Ernő: Krisztus keresztyén. Anselmus tanítása
Jézus Krisztus váltászszerző haláláról. 1941. [Könyvismertetés.] Keresztyén Igaz-
ság 1941. 163.
- 5 U.—S. [Urbán Ernő, Sólyom Jenő]: Barth Károly Magyarországon. Keresztyén
Igazság 1936, 262—263. — Urbán Ernő: Barth. Keresztyén Igazság 1937, 5—9. —
Barth Károly: A protestáns teológia új iránya. Barth Károly rádió-előadása Báz-
elben, 1940. március 22-én. Fordította Benczúr László és Urbán Ernő. Lelki-
pásztor 1939—40, 12, 504—510.
- 6 Urbán Ernő: Miért van szükségünk filozófiára? Lelkipásztor 1942—43, 5, 194—
200.
- 7 Urbán Ernő: Az evangélizáció kérdéseiről. Győr, 1941. 21. old. Evangélikus Szak-
könyvtár 4. szám. Különlenyomat a Lelkipásztor 1941. évi 10. és 11. számából. —
Lelkipásztor 1940—41, 10, 478—487; 1940—41, 11, 526—535.
- 8 U. E. [Urbán Ernő]: [Bevezetés.] 3—7. old. — U. E. [Urbán Ernő]: Rövid beve-
zetés hitvallási iratainkba. 38—53. old. in: Jézus győz! Az evangélikus gyüleke-
zeti közösségek első konferenciája Klotildligeten, 1939. augusztus 27—29. között.
53. old.
- 9 Urbán Ernő: A magyar katona nacionalizmusa. Kézirat helyett. Előadása a m.
kir. Honvédség Protestáns Egyházi Szervezetének értekezletén, Budapesten, 1938.
június hó 16-án. Protestáns Tábort Püspökség: Budapest, 1938. 48. old.

Reuss András

Az igehirdető

Szó ami szó, némileg merész vállalkozás részemről tíz írásban ránk maradt prédikáció alapján megrajzolni Urbán Ernőnek, az igehirdetőnek az arcvonását. Ennyit őrzök 1937-ben megjelent közös kötetünkben, mely a „*Krisztus hatalmában*” címet viseli. Öt és fél évtized, ami azóta elmúlt, bizony rengeteg idő. Jobb is, ha az írottban bízunk, mint az emlékezetünkben. Feladatomat enyhíti az a tény, hogy Urbán Ernő rövid és sietős életpályájának hagyatékában aligha található százával leírt igehirdetés. Továbbá az, hogy ezt a tízet ő maga válogatta ki s adta közre kinyomatás végett. Legfőképpen pedig az vigasztal s egyben kötelez a megemlékezésre, hogy közlelő ismert barát volt, kit több ízben hallgattam. Úgy hogy amikor most újra végig olvasom tíz prédikációját, magam előtt látom alakját, hallom hangját, szavait, amint neki-nekierednek, akár a patak.

Nem én állítom, Sólyom Jenő professzor mondotta egyszer később egy lelkeszkonferencián a magyar evangélikus igehirdetéstörténetről tartott előadásában, hogy kötetünk különös jelentőségű volt a maga idején. Ketten, fiatalon merészkedtünk annak az *új hangú* — legalábbis úgy véltük — kötetnek közös megjelentetésére. Az inspirátor Urbán Ernő volt. Ő fogalmazta meg az Utószóban az okot s a célt is: „A reformáció üzenete: az evangélium teljes híradása. Ez csorbult meg, sőt kallódott el az idők folyamán. Újra felfedezni és újra megszólaltatni ezt az üzenetet: ez volt szándékunk.” A továbbiakban alázatosan megvallja, mennyi hiányzik még honi igehirdetésünkéből, „a reformátori keresztyénség új énekéből”. Kéri az olvasók tanácsát, bírálatát, útbaigazítását.

Ami mármost Urbán Ernő *tíz igehirdetését* illeti — egyenkint is, egyvégtében is újra végig olvastam őket a megemlékezésnek ebben az évében — megkíséreltem kiemelni egynéhány jellegzetes vonását. Ezek a vonások persze valójában egybefolynak, végül is egy arcot mutatnak.

Jó lutheri hagyományt követve erősen *Íráshoz-kötöttek* ezek a prédikációk. De nem abban az értelemben, hogy mit mondott az ó- vagy újszövetségi szakasz írásba foglalása idején, hanem hogy miképpen *szólít meg ma!* Szinte minden beszédben hangsúlyos ez a „most”. Az ige ugyanis mindig „új”, Isten az élő szóval hangzó ige által életünkben „megismétli szabadítását”. Felráz, ébreszt. Ítélete által kapunk kegyelmet. Amikor egy bibliai szöveget parafrázisszerűen közöl, Urbán Ernő ott sem állhatja meg, hogy közbe ne iktasson egy-egy figyelmeztetőt, mely *rögtön* szól a hallgatóhoz.

Az ige mérlegén magától értetődően elégtelennek bizonyul a harmincas évek, világháború előtti időszak szokványos „*vallásossága*” is. Főlemeli hangját a „kegyesség káprázata” ellen. A külsőséges egyházhoz-tartozást, ugyanakkor a mammonban vetett hamis biztonságérzetet, sőt vele együtt a hamis hazafiságot leleplezi Isten kemény *megtérésre* hívó szava. Engedelmes miszsiót kíván Isten e világban egyházától. Magunk megüresítésére van szükség, annak a belátására, hogy teljes bűnösség terhel bennünket, csak mint koldusok állhatunk Isten színe elé. Egyedül ebben az állapotban találatva nyílik meg előttünk az evangélium. Vagyis egyedül hit által, minden bizodalmunkat Istenben vetve.

Az evangélium pedig mi volna más, mint *Krisztus, a Győző!* A solus Christus reformátori felismerése végigvonul Urbán Ernő egész igehirdetői munkásságán. Természetesen jelen van a lutheri „*theologia crucis*”, a Kereszt teo-

lógiaja, de mindig úgy, hogy a győző Krisztus orcája világlik. A keresztben győzött Krisztus! Feltámadása ennek bizonyossága. Az evangélium hirdetője éppen ezért „Krisztus hatalmában” él és szolgál. Nem tagadja sokféle gyengeségét, föl-fölmerülő kételkedését, válságokba jutását — erről nem egy helyütt bőven s őszintén szól Urbán Ernő —, de az erős Krisztus rajtunk, gyöngye tanítványain keresztül is diadalmaskodik!

Etikai jellegű intelmek, buzdítások persze nem hiányozhatnak az igemagyarázat s annak alkalmazása során. Helyes teológiával azonban ezek mindig „Isten irgalmasságára” (Róm 12,1) alapozódnak, nem pedig az ember teljesítőképességére. Az újjászületett keresztény emberekhez is csak így szólhat az intés: *legyetek, amik vagytok!* Krisztus megváltó tette mindig elől jár.

Még valami keveset Urbán Ernő *előadásmódjáról, nyelvezetéről*. Magyarországon, rövid mondatokban, jól érthető hétköznapi szavak használatával szól. Képeket, költői hasonlatokat ritkán lelünk sorai között. Praktikusán, aktuálisan szólal meg. Szívesen ismétli, részletezi tömör mondatokban ugyanazt, nevén nevezve a dolgot. Írása is beszédjellegű, megszólító; mint olyan szolga, akit magát is újra meg újra megszólít az Isten, úgy szolgál a gyülekezetnek.

Hogy több mint fél évszázad után, magyar evangélikus igehirdetésünk sokféle változása, gazdagodása vagy éppen megszegényedése után mit nyújthat még Urbán Ernő olvasása, meg nem mondható. Feladatunk azonban változatlan s ez a reformáció üzenete, az evangélium teljes hirdása.

Scholz László

(Folytatás a 78. oldalról.)

A rendszerváltozás gyökeres változást hozott és további változásokat fog hozni a Magyarországon és a határainkon túl élő magyarok viszonyában. A leggyakorlatiasabb szinten a határok átjárhatósága egészen természetessé teszi azt, hogy egy Ausztriában élő személy magyarnak érezze magát (sőt például — mint a könyv említi — a szombathelyi Haladás szurkolója legyen). Megszűnt a magyar kormányzatnak a Nyugaton élőkkel szembeni bizalmatlansága, sőt ellenségessége, amely a külföldön élő magyarokat érthetően taszította a magyar identitás vállalásától. Minden va-

lósínúség szerint nőni fog (ha nem is drámai módon) a magyarok nyugat-európai tartós vagy ideiglenes munkavállalása és talán még inkább nőni fog a szomszédos országokból Magyarországra költözők, itt munkát vállalók száma. Ennek a jövőképek keretei közt az ausztriai magyarok helyzete, gondolkodása, a magyarságukhoz való viszonya mintapélda lehet az egész Kárpát-medence számára, sőt Közép- és Kelet-Európa egésze számára. Ennek az egész igen fontos kérdéskörnek megértéséhez ad sok ösztönző gondolatot Szépfalusi István könyve.

Andorka Rudolf

BAÁN TIBOR

Vas István emlékezete

Életművét, mely fontos h iradás századunk magyar valóságának emberöltőnyi idejéről, a termékeny ellentmondások jellemzik. Önéletrajzi költőtípus, de ismeri a közvetett versbeszédben rejlő lehetőségeket, mint ezt bibliai témájú versei vagy olaszországi útjának különleges formában, makámában írt lírai összegzései (pl. *Via Appia*, *Etruszk szarkofág* stb.) bizonyítják. Racionális beállítottságú alkotó, aki gondolatainak, eszméinek minél teljesebb kifejezésére törekszik. Verseiben állítások és tagadások, tételek és ellentételek, okok és okozatok látszólag könnyen átlátható, valójában bonyolult rendszere közvetíti a lírai hős töprengéseit. Ugyanakkor az is igaz, hogy e meditációk során a költő újra meg újra eljut az ész és a logika korlátainak felfedezéséhez. Az immanencia mögött a transzcendencia birodalmát már a ráción túli hit segítségével tapintja. Versbeszédének legfőbb újdonsága az élő beszéd szabad ritmusának követése, mely egyfajta latinus emelkedettséggel is párosul. Ezek az éppen csak körvonalazott tartalmi és formai jegyek természetesen nem adnak, nem adhatnak választ e líra legbensőbb titkaira, így a lírai hitelesség megteremtésének Vas István-i gyakorlatára sem.

Ez a hitelesség legfőképp pontosságot jelent, ahol a közlés már említett gondolatiságához az érzelmi átélés mélysége járul. Ez kifejeződik abban is, hogy e költészet az ironikustól a komolyan ünnepélyesig, az érvelő higgadt-ságtól az ellágyult megindultságig számos hangfekvésben szól. E gazdag skála különösen szívhez szóló hangjaival Vas István szerelmes verseiben találkozhatunk. Az a himnikus, néha ódai hevület, mellyel ünnepli szerelmét, s nemcsak a meghódítandó kedvest, hanem a feleséget, az a magyar lírában leginkább Radnóti költészetének hasonlíthatatlan intimitású megnyilatkozásaival vethető össze. Mindennek érzékeltetésére — kicsit rendhagyó módon — egy olyan Vas István versből idézek, mely az „örök nőiség”-ről, konkrétan az örökszép tegnapi asszonyokról szólva az elmúlás feletti győzelmet, a szépség diadalát is ünnepli: „S aki közületek oda rég lekerült, mikor virágban állt, / Azóta átragyogtatott idefönt minden homályt, / S e szépségből, a tegnapiból nem tudom, mi maradt, / De felsugárzik titkosan, mint földalatti nap.” (*Óda a tegnapi asszonyokhoz*) Nos, alig hiszem, hogy ebben a „sugárzásban” ne lenne valami észérvekkel alig összeegyeztethető misztikum, valami megmagyarázhatatlan, a világ végső lényegét és sorsát érintő optimizmus, életigenlés.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ezt az optimista szemléletet a költő nem készen kapta. Küzdenie kellett érte, miképp költői nyelvéért is, vagyis

fokozatosan jutott el arra a belátásra, hogy a lelkes, bizakodó költészetnek valamiképp nagyobb hitele van, mint a pesszimizistának. Ez a belátás mint kétségbeesett elszántság, a rémségekkel való szembenézés bátorsága valószínűleg a háború és a Rákosi-rezsim éveiben formálódott azzá a hősiesség optimizmusává, mely igazi védjegye Vas István érett költészetének. Ez a tény azért is elgondolkoztató, mert a költő a háborús időkben jószerével elviselhetetlen személyes és kollektív tragédiákat élt át. Erről szól a *November* című vers következő részlete: „Anyámat /Láttam. Alig bírt lépést tartani: / Sokakkal együtt hajtották. Tízéves /Fiú ugrott ki hirtelen a sorból. / Szökni akart. Egy fegyveres suhanc / Utána lőtt. A fiú elbukott. / Hozzá ugrott az anyja is, de ő / Épp csak megsebesült. Egy nő a járdán / Így szólt fiához: »Nini, a zsidókat / Hajtják ott!« A gyerek bámul.” A megrendítően tárgyilagos részlet mellé kívánczok egy másik: „Képzetelem mindent megízlel, eszem mindent megért, / És rettegek a gyilkostól és rettegek a gyilkosért.” (*Júliusi jegyzetek*) Ez a magasrendű erkölcsiség némi magyarázatot ad arra, hogyan, milyen lélekkel viszonyult a költő a háború rémségeihez.

S ezzel elérkeztünk e líra talán legtitkosabb belső lényegéhez, tulajdonképpen vizsgálati módszeréhez, mely annak tudatosítását jelenti, hogy: „Elmentétek keresztelési pontja / Ez az egész világ, a végtelen sok / Lényeiben, és mégis oszthatatlan / Egység. Az Isten is, az abszolút nagy, Ki mindent átfog és az abszolút / Parány, melyet a legkisebb dolog / Magába foglal.” (*Nicolaus Cusanus sírja*) A megállapítás, mint ez a vers folytatásából kitűnik, az éneke, az ember kis világára is, „parvus mundus”-ra is érvényes. Hogy ennek a középkorban született modern gondolatnak a költészet számára is van tanulsága, az kézenfekvő. Mégis elgondolkoztató Vas különleges érdeklődése a „bíboros és eretnek, Istenkereső világfi, utolsó / Skolasztikus és első forradalmár” iránt. Vajon mi motiválta ezt az érdeklődést? Nyilván több dolog. Az egyik, hogy Vas maga is „eretneknek” érezhette magát a második világháború éveiben. Másrészt a kölcsönkapcsolatoknak ez a Cusanus-i rendszere egybevág a Vas István-i líra gyakorlatával. Ebben az értelemben tehát Nicolaus Cusanusban valóságos szellemi elődjét, „a vallás és a tudomány, a dogmák és misztikák nagy összehétközését”-t tiszteli a költő. Azt a gondolkodót, akiben egységben van az eszme és az eszmét hitelesítő emberi tartás is. A vers mindennek megidézésével leckét ad az emberi küldetésstudatot jellemző bátorságról: „Mert önmaga csak az lehet, aki mások helyett valamit magára vállal, és az nyeri meg az életet, aki új játékba kezd a halállal” (*Rapszódia József Attiláról*).

Ez a fajta bátorság, mint az én szembesülése a történelem és szellemi történet tanulságaival, jelen van Vas István merész analógiáiban is. Például abban, ahogy összefényképezi az antik és a modern Rómát, a katakombák suta rajzait a báránnyal és a hallal és a huszadik századi Via Appia „neonképrázatát”, sürgés-forgását, illetve a rabszolgalázadást és az Auróra ágyúit, vagyis a történelem egy korszakát, melyben „anyagelválság” és hit, az igazsággal átjárt hazugság, s a hazugsággal átítatott igazság együtt és egyszerre érvényesül, bonyolult összefüggésrendszert alkot. De hasonló logika magyarázza, hogy az etruszk szarkofág ábráiban a költő az élet képletét fedezi fel, a remény üzenetét.

Ez a komplexitás valóban ellenáll, mint ez a *Rapszódia a hűségéről* című versből is kiolvasható, a „Hűségölő, tébolybavivő, sátáni vagy-vagy-ok” kísértésének. A költő „ellentmondó hűségeit” — élöket és holtakat, Rómát, a

megtalált kereszténységet és a forradalmiságot — együtt, egyszerre tudja, egyiket se akarja elárulni a másikért. S végső soron — mint ez ebből a versből is kitűnik — az ellentmondások feloldása és meghaladása túlfut az emberi lehetőségeken. A megoldás a „mindenkihez másképp hűséges Szeretet”, a „megtartó Irgalom”, a rejtelmes Megértés”, a „sugárzó Titok” feladata, hiszen csak benne: a „minden hűség Pásztorá”-ban egyesülhet az, ami itt részekre hull”.

Mindebből az is kitűnik, hogy Vas István hitétől mennyire idegen minden naiv leegyszerűsítés. Nem utolsósorban azért, mert legfontosabb gondjának az itt és most vállalását érti. Azt, amit az *Avilai Teréz intelmeiből* című versében így fogalmaz: „... azt mondom, hogy fölemelkedni mégse kell — / Inkább várni, míg Isten bennünket fölemel.” Ez a várakozás természetesen nem a misztikus teológia felfüggesztését jelenti, hanem az isteni működés szabadságának tiszteletét. Annak felismerését, hogy: „Az akarat sem ér semmit, ha nincsen benne alázat”.

A megállapítás — úgy érzem — sokat elárul e líra morális elkötelezettségéről.

ANNA-MAIJA RAITTILA

Magdolna a mocsáron

Amikor nekemdőltek a vizek
és már nem tudtam védeni tovább
a bennem parázsló hamut sem,

amikor belülről is hűlni kezdtem,
irgalmas vízi növények
áttetsző szárai
himbálózni kezdtek körülöttem.

Voltak-e gyökereik, nem tudom.
Szálanként szőttessékké
szövédtek össze,
indázó kacsok fátyla lengett körül,
csiralevélkék emeltek engem a levegő
fényei felé.

Vannak-e gyökereik? Nem tudom.
Mégis a mocsárban, e hideg
fullasztó úton
ezek a növények óvják a föld életét,
hordják a reményt fehér virágaikban,
amik majd, ha idejük el jön,
fénylő tekintetükkel válaszolnak a napnak.

Bede Anna fordítása

Az Újszövetség színgazdagsága

A Jelenések könyve

A „jelenés” szó a régi magyar nyelvben látomást jelentett. E könyv látomás-sorozata. Innen kapta címfeliratát a magyar fordításokban. A görög cím-ben az *apokalipszis* szó szerepel, melynek jelentése: kinyilatkoztatás. „János apokalipszise” felirat utal a könyv kezdetére: „Ez Jézus Krisztus kinyilatkoztatása”. A bevezető sorok szerint a kinyilatkoztatást a megdicsőült Krisztus adta tudtára angyal által a keresztény hitéért és a tanúságtételéért Patmosz szigetére száműzött Jánosnak, akiről csak annyit tudunk, hogy a kis-ázsiai gyülekezetekben ismert és nagy tekintélyű személy lehetett. Ezért egyszerűen „Jánosnak” nevezi magát (1,1.4.9;22,8). Istentiszteleti felolvasásra szánt könyvét a szerző prófétai beszédnek mondja. E művével kiemelkedő helyet foglal el az újszövetségi próféták között, akikről már Pál apostol is szólt (1Kor 12,28; Ef 4,11). A könyv tartalmát így foglalja össze: „aminek meg kell történnie hamar”. Hozzáfűzi: „mert az idő közel van” (1,1—3). Ez a parúzia időpontjára és az azt közvetlenül megelőző eseményekre vonatkozik. Krisztus dicsőséges eljövételének forró, közeli várása hatja át János művét.

Az akkori zsidóság kegyes köreiben eleven volt a világ közeli végének és Isten új világa kezdetének a várása. Ez a reménység csapódott le az apokaliptika szerteágazó irodalmi műfajában. A zsidó apokaliptika nemcsak Izrael és a környező népek történetét, hanem a világtörténelem menetét is a vég felé sietőnek látja. Ez a világ szörnyű katasztrófák közepette elpusztul, Isten világa leszáll a mennyből, és visszatér a paradicsomi állapot. Apokaliptikus részleteket már az Ószövetség késői irataiban is találunk (pl. Ézs 24—27. fejezetek). A legrégebbi apokalipszis a Dániel próféta nevét viselő könyv, mely a IV. Antiochus Epiphanes szír király (Kr. e. 175—164) által a jeruzsálemi templom pogány használatba vételére kiadott rendelkezéseket követő válságos időben keletkezett, és az apokaliptikus irodalmat elindította. A további zsidó apokalipszisek nem kerültek bele a kánonba. A zsidó apokaliptikus irodalom Kr. u. az első század végéig virágzott.

János apokalipszise szoros rokonságot mutat a zsidó apokaliptika gondolatvilágával, és merít annak gazdag anyagából. A zsidó apokaliptikusok álmokban és látomásokban tapasztalták meg, miként tart a történelem a vég felé. János ismételtén eksztatikus állapotba kerül: „a Lélek által elragadtatásba estem” (1,10). Víziók és audíciók révén titokzatos kinyilatkoztatásban részesül. Azok a vonások, amelyekkel az egyes víziókat feljegyzí, az apokaliptikus hagyományból származnak. János könyvében nemcsak azokat a látomásokat írja le, amelyeket átélt, hanem felhasználta átvett anyagot és motívumokat.

Az egyes jeleneteket kijelentéssorozattá fűzi össze, közben pedig összekapcsolja a gyülekezet hitvallásával a megfeszített, feltámadt, megdicsőült és eljövő Úrról (E. Lohse). A látomások leírása nem eksztatikus állapotban történt, s azokat ő formálja, magyarázza, tervszerűen szerkeszti. Egész műve keresztény apokalipszis.

Könyvét hét kis-ázsiai gyülekezetnek küldi. Ezeknek szóló üdvözlétében megcsendül a könyvön végigvonuló alaphang: Isten és a megdicsőült Krisztus dicsőségének és hatalmának magasztalása (1,4—6). Az első látomásban a megdicsőült Krisztus egyik vasárnap eksztázisban jelenik meg előtte, parancsot ad a könyv megírására, s a felsorolt gyülekezeteknek való megküldésére: „Írd meg tehát, amit láttál” — ez az alapvető Krisztus-vízióra vonatkozik —, azután pedig azt, „ami [most] van”, végül pedig azt, „ami ezután fog megtörténni” (1,9—20). Ezzel megkaptuk a könyv felosztását is. A 2—3. fejezet a kereszténység jelen állapotát rajzolja meg: a hét gyülekezethez szól egyenként Krisztus levél formájában írt üzenete. Ezekből kiviláglik, hogy Krisztusnak az egyes gyülekezetekhez intézett szava az egész kereszténység számára tanulsággal szolgál: „Akinek van füle, hallja meg, mit mond a Lélek a gyülekezeteknek” (többes szám: 2,7.11 stb.). A könyv második része Krisztus visszajövetelét, a parúziát közvetlenül megelőző, rövidesen végbemenő történéseket és az üdvösség beköszöntését foglalja magában.

A szerző benne él az ószövetségi próféták világában. Ez nemcsak abban mutatkozik meg, hogy leírásaiban gyakran felhasznál ószövetségi mozzanatokot, hanem abban is, hogy ószövetségi kifejezéseket és nyelvi fordulatokat alkalmaz. Ezeket szó szerint ülteti át a héberből a görögbe. Ezen a módon „szent nyelvet” alakít ki (E. Lohmeyer). Ezzel is tanúskodik Jézus Krisztus kinyilatkoztatásáról, mely az ószövetségi ígéreteken alapul, és annak teljesülését hozza. Nyelvi is érzékelteti műve tárgyának emberi szavakkal szinte hozzáférhetetlen fenségét (Karner Károly).

A Jelenések könyvén (Jel) végigvonul a gyülekezetek szorongatott helyzete. Domitianus császár uralkodásának (Kr. u. 81—96) vége felé, az első század utolsó évtizedében keletkezett János apokalipszise. A véres üldözések már megkezdődtek. Am további szenvedések várnak rájuk. Az uralkodó isteni imádást követel a birodalom minden lakosától. Az 1. század folyamán a császárok kultusza egyre erősebben tért hódított, és az alattvalói hűséget jelképező politikai vallássá lett. Domitianus e kultusznak döntő fordulatot adott, amikor kötelezővé tette a *dominus et deus* (úr és isten) megszólítást. Szobrárt istenként kellett tisztelni. A hitvalló keresztények életükkel fizettek. Az egyre súlyosbodó üldöztetés közepette a Jel azzal erősítette a gyülekezeteket, hogy tekintetüket a pillanatnyi jelenről a közelgő diadalmas végre emelte: Isten ítélete megsemmisít minden ellene lázadó hatalmat és elhozza örök országát. Ezzel tanúságot tett Istennek és Krisztusnak már most meglévő hatalmáról és dicsőségéről is.

A Jelenések könyvének értelmezése

János saját jelenéhez szól — ez az alapvető felismerés teszi lehetővé, hogy elkerüljük e könyv téves értelmezését, s megtaláljuk a kulcsot a helyes magyarázatához. Egészen a 16. század végéig úgy tekintették a Jel-t, hogy benne a világtörténelem, ill. az egyháztörténet lefolyása van megjövendőlvé a be-

következő végig. E szerint a könyv látomásorozatán leolvasható, hol áll a történelem óramutatója. Ehhez kapcsolódtak azok a próbálkozások, hogy kiszámítsák a hátralevő időt Krisztus eljöveteleig. Szektás magyarázatok mindmáig hajlamosak az idői számítgatásra. *Egyház-*, ill. *világtörténeti értelmezésnek* nevezhetjük ezt a meghaladott módszert.

János saját jelenének történeti eseményei átvilágítanak a könyv némely helyén. A 13. fejezetben szereplő első „fenevad” az egész földet átfogó római birodalmat jelzi, amelynek élén a császár áll, akinek isteni tiszteletet kell adni. A második „fenevaddal” a Kis-Ázsiában a császárkultusz szolgálatában álló, a vezető réteg soraiból kikerült papságot lehet kapcsolatba hozni. Ez utóbbi „fenevad . . . keresztülvitte azt is, hogy megöljék mindazokat, akik nem imádják a fenevad bálványképét” (13,15). A Jel megfelelő helyein a *kortörténeti értelmezés* segíti a szöveg jelentésének megtalálását.

A *hagyománytörténeti* kutatói eljárás az egyes látomásokban található hagyományanyag származását, annak eredeti jelentését keresi, de csak azért, hogy megválaszolja a kérdést: János milyen értelemben dolgozza fel leírásában az elemeket, hogy prófétai igehirdetésének szolgálatába állítsa? Hagyományforrások a Jel-ben az Ószövetség és a zsidó apokaliptika mellett más népek ősrégi és mitikus hagyományai is. Így pl. a régi keleti népek gondolatvilágának a legújabb kori megismerése alapján vált világossá bizonyos motívumok asztrál, azaz az ókori csillagászati világképben gyökerező eredete. Az első látomásban az Emberfia, a megdicsőült Krisztus „jobbában hét csillagot tartott” (1,16). Valószínűleg itt egy összefüggő csillagképre kell gondolnunk, talán a Kismedvére, amelyet a hatalom és az uralkodás jelképeként tartottak.

Az említett magyarázati módszereket átfogja a mű *eszkatologikus szemlélete*. Ezt minden szakasz magyarázatánál tekintetbe kell vennünk. János a keresztény gyülekezetek szorongattatásai kapcsán úgy foglal állást, hogy azokat a közelgő vég üzenetének megvilágításába helyezi. (A felsorolt értelmezési módszereket E. Lohse, majd nyomában Karner Károly említi. Utóbbinak Apokalipszis c. nagyon jelentős munkája a Jel fordítását és részletes magyarázatát nyújtja. Jelen írásomban az idézeteket az ő fordításában hozom.)

A látomások képei és a leírásuknál használt motívumok a legtöbb esetben *szimbólumok, jelképek*, melyek nem azonosak a valósággal, hanem utalnak a valóságra. Ezt az irányító szempontot állandóan szemünk előtt kell tartanunk. Ennek az apokaliptikus, prófétai iratnak a legtöbb félremagyarázása azáltal történt, hogy a szimbólumokat a valóság fényképszerű leírásának vették. A mennyei istentiszteletről szóló látomás nem arra szolgál, hogy igazolt képnek tekintsük annak helyéről és lefolyásáról. Az angyalok sem olyan szerepet játszanak a látomásokban, hogy mintegy betekintést nyerjünk a mennybe. A mennyei Jeruzsálem képzete maga is jelkép Isten megváltott és megdicsőült népe számára. Az „új ég és új föld” fogalmát szintén jelképszerűen kell értelmeznünk.

A Jel szám-szimbolikájára is figyelemmel kell lennünk. A *hetes szám* végigvonul a könyvön (hét gyülekezet, hét angyal, Isten hét lelke stb.). A hetes számnak a régi keleti gondolkodásban ősrégi időktől fogva különös jelentősége volt. Így van ez az Ószövetségben is. A hetes szám a teljesség jelképe. A kis-ázsiai „hét gyülekezet” az egész földet átfogó egyházat jelképezi. A hetes számnak a Jelenések könyvében szerkezeti jelentősége is van. A látomások a hetes számhoz igazodva tagolódnak. Fontos jelképes értelmet kap a *tizenkettes szám* is. Jelképes használatának gyökerei valószínűleg asztrális

képzetekkel is összefüggnek. A tizenkettes szám a teljességnek, a tökéletes-ségnek a jelképe. Ez a szám szerepel többszörösen a mennyei Jeruzsálem tökéletességének a leírására is (21,12—21).

A Jelenések könyvének tartalma

A bevezetés és a hét kis-ázsiai gyülekezet üdvözlése (1,1—6) után kettős prófétai ige szólaltatja meg a könyv összefoglalt tartalmát (1,7—8). János elhivatási vízióját (1,9—20) intő üzenet követi egyenként a hét gyülekezethez: Éfezus, Szmirna, Pergamon, Thiatira, Szárdisz, Filadelfia és Laodicea (2—3 fejezet). A megdicsőült Krisztus általában először dicséretét mondja el a gyülekezetéről, azután kifogásait, majd állhatatosságra és hűségeire int. Az üzenetek a hit küzdelmében győztesnek szóló ígérettel zárulnak: ez különböző formában az eljövendő üdvösségre vonatkozik.

János látomásban a mennyei trónterembe tekinthet be. A Bárány átveszi a hétpecsétet könyvet a trónuson ülőtől, a mindenható Istentől. Hét szarvat visel, uralkodói méltóságának jeleit. Ő a feltámadt Krisztus, aki osztozik Isten uralmában. Együttal áldozati bárány, akit megöltek engesztelésül a világ bűnéért. A hétpecsétet könyv Isten rendelkezéseit tartalmazza az utolsó idők eseményeiről. Mennyei lények, angyalok zengik Isten és a Bárány dicséretét. Innen kezdve a mennyei istentisztelet alkotja a képek hátterét (4—5. fejezet).

A Bárány egymás után feltöri a pecsétet. Négy apokaliptikus lovas jelenik meg fehér, tűzpiros, fekete és fakó lovon. Különböző csapásokkal sújtják az emberiséget: hódító háborúk, polgárháborúk, lázadások, forradalmak, drágaság, éhínség, pestis (6,1—8). Az ötödik pecsét látomása szerint a vértanúk lelkei a mennyei oltár lábánál vannak, azaz Isten közvetlen közelségében (6,9—11). A hatodik pecsét feltörése az egész kozmoszt megrendíti (6,12—17). Mielőtt a hetedik pecsét felnyitására sor kerülne, angyal visszatartja a természet romboló erőit, s Isten mentő cselekedeteként az övéit pecséttel jelölik meg a homlokukon. Isten ezzel tulajdonának nyilvánítja és védelme alá helyezi a hívőket. A 144 000 jelképes szám, tizenkétszer tizenkétezer, Izrael 12 törzse szerint: az egész egyházat jelenti (7,1—8). A jelenet a látomás szerint a Földön játszódik. A folytatása ismét a mennyben történik: beláthatatlan nagy sereg áll Isten trónusa előtt. Ez még reménybeli valóság: már átmentek a végső nyomorúságon, és az üdvözültek fehér ruhájában szolgálnak Istennek (7,9—17). A hetedik pecsét feltörésekor félórányi csend támad a mennyben, az imádság csendje (8,1).

Új látomássorozat kezdődik: a hét trombitaszó. Mindegyik trombitaszó elhangzásakor új csapás éri a földet. Előtte még a szentek, a hívők imádságai felszállnak a mennybe (8,2—5). Az első négy angyal megfújja a trombitát: a természet egyharmada elpusztul, a vizek mérgezetté lesznek, kozmikus méretű katasztrófák következnek (8,7—13). Háromszoros jaj vezet be a következő eseményeket. Az ötödik és hatodik angyal trombitaszavára fokozódnak a szörnyűségek (9,1—21). Újra egy közbeeső jelenet: a hetedik trombitaszó előtt a szerző a küszöbön álló üldözések tudatában fel akarja készíteni a gyülekezetet, hogy mindhalálig hű maradjon, és bizonyos legyen Isten oltalmazó szeretete felől. A látomás a Földön játszódik le. Angyal a kezében nyitott könyvekként tart, mely az Isten népére vonatkozó ígéreteket tartalmazza.

Nem tart már soká, míg jön a vég. János további megbízást kap a prófétálásra (10,1—11). E megbízásnak a teljesítését írják le a következő fejezetekben között látomások. A templom felmérése ugyanolyan jelképes cselekedet, mint volt Isten népének elpecsételése: Isten átmenti gyülekezetét a népekre zúduló megpróbáltatásokon. Krisztus két tanúja megbízást kap, hogy a csapások időtartama alatt („ezerkétszázhatvan nap” — jelképes szám) Isten ítéletét hirdessék és megtérésre hívjanak. Teljesítik küldetésüket a vértanúságig, úgyhogy még meggyilkolásukkal sem tudják elnémitani őket. A korabeli zsidóságban élt a hagyomány, hogy Mózes és Illés a Messiás hírnökeként visszatérnek az utolsó időkben (11,1—14). A hetedik trombitaszóra felhangzik a mennyei hálaadás, hogy Isten és Krisztus minden látszat ellenére uralkodik, és a népek lázadása nem ragadhatja ki kezükből a hatalmat (11,15—19).

A három látomássorozat — a hét pecsét feltörése, a hét trombitaszó elhangzása, a harag hét csészéjének a továbbiakban következő kitöltése — párhuzamosan fut, ám egymással össze van kapcsolva. Ismétlődéseket is tartalmaznak. A történelemnek ugyanazt a végső szakaszát fogják át természeti és történelmi katasztrófákkal. Az említett szerkesztési mód másutt is megfigyelhető a könyvben, néhol kontrasztok alkalmazásával (G. Bornkamm).

A 12—14. fejezet a könyv központi része. A látomások Isten ill. Krisztus döntő küzdelmét írják le a sátán és hadai ellen, de úgy, hogy a küzdelem kimenetele kezdettől fogva nem lehet kétséges. A hét pecsét feltörése és a hét trombitaszó kapcsán azokról az apokaliptikus csapásokról volt szó, amelyek az emberiség számára megtérésre hívó jelek. A most következő fejezetek azokról a megpróbáltatásokról, kísértésekről és üldözésekről szólnak, amelyeket az utolsó időkben a gyülekezetnek kell elszenvednie. Ez a küzdelem a Földön zajlik le az Isten népe ellen indított harc formájában. A napba öltözött várandós asszony alakjában a szerző nem Máriát, Jézus anyját rajzolta meg mitikus lényként. Az asszony az Isten népe, az igazi Izrael jelképe, amelynek körében a Messiás születik. A tűzvörös sárkány, a sátán, fel akarja falni az újszülött fiút, aki Krisztus, a Bárány, ám ő elragadtatik a mennybe, az Isten jobbára, és Istennel együtt uralkodik. Isten az asszonyt is kimenteti a sárkány hatalmából (12,1—6). A mennyben Mihály arkangyal és angyalai háborút viselnek a sárkány ellen. „A nagy sárkányt pedig, az ősi kígyót, akit ördögnek és sátánnak hívnak”, letaszították a földre (12,7—12). Ott üldözöbe vette az asszonyt, a gyülekezetet (12,13—17). Ezek a mitikus képek aktuális vonatkozásúak. A tengerből fenevad jön fel. A sárkány az istenellenes földi hatalomra, János szemében a római császárságra ruházza rá a hatalmat. A másik fenevad a szárazföldről jön elő: ez az első fenevad toborzó prófétája, propagandistája. Mindkét fenevadnak „adatik”, amit tesznek (13,5,7,15). Isten tehát megengedi, ami általuk történik, de hasonlíthatatlanul felette áll a sárkánynak és a két fenevadnak. A fenevad jelképes száma 666. A titkos számot már a 2. század közepén nem tudták megfejteni. A „visszatérő Néró” gondolata el volt terjedve a Jel keletkezésének idején, mondván, hogy nem veszítette el az életét. A kutatások nyomán még ez látszik legbizonyosabbnak, hogy a szám megfejtése latinul: a visszatérő Néró. Néró vonásait fogja viselni a legközelebbi zsarnok császár. Ez az értelmezési lehetőség azonban nem változtat azon, hogy a Jelenések könyve mindenütt Domitianus császárt sejteti a rémuralom mögött (13,1—18).

Az új látomás a Bárányt mutatja, a Sion hegyén körülvéve a 144 000-rel,

a megváltottak gyülekezetével, akik oltalmában vannak. Új ének zendül fel a mennyei trónus előtt (14,1—5). Három angyal üzenete hívja fel a hitetlen világot megtérésre, és jelenti be az ítéletet (14,6—13). Fehér felhőn az Emberfia, Krisztus jelenik meg ítéletre (14,14—20). Mielőtt a hét utolsó csapás megkezdődne, Isten trónusa előtt dicsőítő énekkel hódolnak azok, akik győzelmesen állták meg a hit harcát a kísértések ellen, a megpróbáltatások között (15,1—4). Angyalok Isten haragjának hét csészéjét öntik ki a földre. A csapások párhuzamosak a hét trombitászó kapcsán bekövetkezett megpróbáltatásokkal. Mindkét ítéletsorozat felhívás a megtérésre az Istenről megfélemedezett, bűnbe süllyedt világ számára, de következményük a megkeményedés. Az eddigi csapások az emberiség ill. a természeti világ egy részét érték, a harag csészéinek kitöltésével az egész természeti világot sújtja pusztulás (15,5—16,21).

A 17—18. fejezet Isten ítéletét mutatja a „nagy Babilon” felett. „Babilon” a minden gonoszságot és istentelenséget megtestesítő földi hatalom, sőt a magát istenítő világhatalom jelképe. Az Újszövetség korában ez a világhatalom Róma volt. Ezért lett Babilon Róma fedőnevévé. „Vele paráználkodtak a föld királyai”, azaz bálványimádása áterjedt a különböző földi hatalmasságokra (17,1—18). Angyal meghirdeti az ítéletet Babilon felett (18,1—3). Felhívás a hívőkhöz Babilonból való menekülésre (18,4—8). Királyok, kereskedők, hajósok sirató éneke Babilon pusztulása felett (18,9—20). Az ítélet jelképes végrehajtása Babilonon (18,21—24). Mennyei örömeink és a Bárány mennyegzőjének bejelentése zárja a Babilon bukását ábrázoló látomást (19,1—10). A gyülekezet Krisztus menyasszonya (2Kor 11,2 stb.).

A látomásban a parúziára érkező diadalmas Krisztus jelenik meg fehér lovon ülő lovas képében (19,11—16). Mennyei seregével leveri a fenevadat és seregét (19,11—21). Angyal megkötözi a sátánt ezer esztendőre. Krisztus pedig és az övéi uralkodnak a földön ezer esztendeig. A kortárs zsidó apokaliptikában szerepel földi messiási időszak, amelyet a kaotikus hatalmak utolsó rohama követ. Ezt a képzetet veszi át János keresztényesítve. A millennium, vagyis ezeréves birodalom gondolata nem lehet kötelező érvényű a keresztény tanítás és igehirdetés számára; az Ágostai Hitvallás XVII. cikke kifejezetten elutasítja a chiliasmust (20,1—6).

A sátán kiszabadul, újult erővel támad a szentek ellen, míg Krisztus megsemmisíti (20,7—10). Ekkor következik be az utolsó ítélet (20,11—15), majd megjelenik az „új ég és új föld” (21,1—8), végül pedig a „mennyei Jeruzsálem”, az üdvözültek gyülekezetének jelképe (21,9—27). Az üdvözültek életét a szerző a paradicsom leírásával vett motívumokkal jelképezi (22,1—5).

Zárószóval fejeződik be a könyv (22,6—21). A szerző úgy írta meg művét, hogy istentiszteleten kerüljön felolvasásra. Az utolsó sorok ebből a helyzetből válnak érthetővé. A gyülekezet abban a tudatban él, hogy istentiszteletét a Szentlélek hatja át. Így szólal meg most is a Lélek és a „menyasszony”, a gyülekezet. Hívásukat a megdicsőült Krisztushoz intézik: „A Lélek és a menyasszony mondják: Jöjj el!” (22,17). Végül a megdicsőült Krisztus szólal meg, és a könyv egész tartalmát tanúsítja: „Igen, eljövök hamar!” A gyülekezet felel rá könyörgéssel: „Ámen, jöjj el, Uram Jézus!” (22,20). Az ősgyülekezetben minden valószínűség szerint az úrvacsorai rendtartás kapcsán arám nyelven — anyanyelvükön — hangzott ez a könyörgés: *maran atha*, azaz „jöjj el, Urunk!” (vö. 1Kor 16,22; Didakhé azaz A tizenkét apostol tanítása X. 6.). A gyülekezet ezzel az imádsággal könyörgött az úrvacsorában

jelenlevő Urához. Ez a könyörgés tanúskodik arról, hogy amikor a gyülekezet Urának eljövételét várta, nem csupán a parúziára gondolt, hanem az úrvacsorában a gyülekezetekhez érkező, jelenlevő Krisztusra is.

A Jelenések könyvében az utolsó események rajzát ismételtén rövid szakaszok törnek meg, melyekben felhangzik *Isten dicsérete a mennyei istentiszteleten* (4,1—11; 5,1—14; 7,9—17; 11,15—19; 12,10—12; 15,2—4; 19,1—10). Ezekben a látomásokban a mennyei istentiszteleten olyan énekek szólalnak meg, amelyeket a gyülekezetek istentiszteletén a földön is énekelnek. A Jel Krisztus-énekei szemléletes példát nyújtanak, hogy milyen volt az első gyülekezetek istentiszteleti éneklése. Ahogyan az egész könyv át van szöve az istentiszteletre való utalásokkal, a bevezetése és a vége is liturgikus fordulatokat tartalmaz. A kezdetén a hét gyülekezetnek hangzik: „kegyelem nektek és békesség attól, aki van, volt és eljövendő” (1,4). A záró mondat pedig így fordul a hívőkhöz (22,21): „Az Úr Jézus kegyelme legyen mind a szentekkel!”

A Jelenések könyvének üzenete

A Jel elejétől a végéig a közelgő végről és Krisztusnak diadalmas érkezéséről ad hírt. Ha összehasonlítjuk a páli levelekkel és az evangéliumokkal, nélkülözzük a bűnös ember egyedül hit által való megigazulásának és a hívő számára Krisztusban már megadatott üdvnek az üzenetét (E. Lohse). Ebből az okból kifolyólag a reformátorok úgy ítélték meg, hogy a keresztény igehirdetés összehasonlíthatatlanul világosabban és gazdagabban van kifejtve a páli levelekben és az evangéliumokban. Luther Újszövetség-fordításának első, 1522-i kiadásában előszót írt a Jel-hez is, melyben kifejti, hogy az apostolok nem foglalkoztak látomásokkal, s az Ószövetségben és az Újszövetségben nincs egyetlen próféta, aki kizárólag látomásokban és képekben beszélne, ezért nem tartja a Jel-t sem prófétainak, sem apostolinak. Kálvin osztozik a kritikában: ez az egyetlen könyv az Újszövetségben, amelyhez nem írt magyarázatot. A reformátorok idegenkedését a Jelenések könyvével kapcsolatban másrészt meghatározza az a visszaélés, amelyet a rajongók ezzel a bibliai irattal gyakoroltak. A Jel később is az egyháztörténet folyamán a szekták könyvévé lett.

A reformátorok álláspontja figyelmeztetés, hogy a Jel-t nem szabad az Újszövetségből elszigetelten kiragadnunk. Viszont ez a könyv az Újszövetség egészének a színgazdagságában olyan szint képvisel, mely a keresztény hitet és életet rendkívüli módon gazdagítja. Csonka lenne a keresztény tanítás a Jel-re figyelés nélkül. Ha helyesen értelmezzük, olyan többletet kapunk benne, amelyet ebben a formájában, bőségében és hangsúlyában egyetlen más újszövetségi irat sem nyújt.

Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a Jelenések könyvének alapvető jellegzetessége, a vég közeli várása nem teljesült. Sőt az azóta eltelt tizenkilenc évszázad azt tanúsítja, hogy a történelem folyamán nem egyszer ismétlődtek hasonló csapások, melyeket a Jel az utolsó idők eseményének tartott. Nem tehetjük tehát magunkévá azt a szemléletet, hogy az ilyen katasztrófák a közelgő vég figyelmeztető jelei. Megerősíthet bennünket ebben, hogy a közelvárás már az Újszövetségben belül átadta helyét az időhöz nem kötött beteljesedés bizonyosságának. A közelvárás leszűkített perspektívája csak a szenvedések idején lobbant fel újra. Az egész Újszövetség fényében

megállapíthatjuk, hogy a „tűlfűtött” apokaliptikus reménység (Karner Károly kifejezése) nem nélkülözhetetlen alkotórésze a keresztény hitnek.

A Jelenések könyvének központi mondanivalója, a végső teljesség a keresztény reménység döntő tartalma. Pál apostollal valljuk: „Ha csak ebben a [földi] életben reménykedünk a Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk” (1Kor 15,19). Ami a Jelenések könyvében ennek a végső teljességnek a leírását illeti, arra nézve érvényes, amit az iratnak jelképekbe öltöző üzenetéről mondtunk. Az „új és új föld”, az „új Jeruzsálem” szimbólumok, amelyek valóságtartalma kívül esik az emberi felfogóképességen. A transzcendens létről közelebbit semmit sem tudhatunk. Krisztus megjelenése, a holtak feltámadása, az utolsó ítélet szintén túlesnek a történelmen, az immanens világon. A Jelenések könyvében az örök élet leírásából hiányzik minden érzéki és materiális vonás, ellentétben vallástörténeti párhuzamokkal. Emberi tudatunk számára még a leginkább megfogható, ami *nem* lesz az üdvösségben: „halál sem lesz már, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom” (21,4). Isten uralmának teljessége „Isten végtelen lehetőségeinek kezdete... Emberi fantázia termékei mindig csak a földi tapasztalat absztrakciói, tehát Isten lehetőségeinek korlátozása, amelyek nem korlátozhatóak.” (W. Elert). Az egyik kortárs teológus mondja ki legmeggyőzőbben a végső reménység igazi tartalmát: Isten a jövő (G. Ebeling).

Maradandó jelentőségű a Jelenések könyvének történelemszemlélete is. A népek és az emberiség életében időnként fellépő megpróbáltatások, természeti katasztrófák (földrengések, éhínségek, járványos betegségek), valamint a történelem folyamán végbemenő lesújtó sorsfordulatok a Jel szerint Isten ítéletei. Ezeket át vezeti Isten a tőle elszakadt, bűnbe süllyedt embervilágot, az általa kijelölt örök cél felé. Isten azt akarja, hogy ezekből a megpróbáltatásokból halljuk meg az őhozzá, megtérésre hívó szavát (9,20—21). Az ember ki van szolgáltatva a természet életében munkálkodó erőknek, a történelem sorsfordulatainak. Mindezek pedig démonizálódhatnak, más szóval: úgy ejtethetnek foglyul egyeseket, de egész közösségeket (családokat, foglalkozási ágakat, társadalmi osztályokat stb.), sőt népeket is, hogy velük szemben tehetlenné válnak egyesek, nagyobb közösségek, népek is (Karner Károly). A Jelenések könyve nem fedi fel a gonosz eredetét. A rossz, a bűn, az emberfeletti gonosz kiiktathatatlan ebből a világból mindvégig, míg csak el nem jön a végső teljesség. A Jelenések könyve élesen látja a földön a gonosz működését, de azt is, hogy az ártó hatalmak, a gonoszság erői fölött is úr az Isten és a megdicősült Krisztus. Nem léphetnek túl a nekik „adatott” hatalom körén. Isten a legfelsőbb ura a történéseknek. Ez vigasztalásul és biztatásul szolgálhat a legborzalmasabb helyzetekben is. A megtestesült gonoszság — a Jel képi világában a sárkány, a sátán alkotása —, a „fenevad” ismerősen néz felénk a 20. század történetéből, haláltáborokból és gázkamrákból, két vérszomjas diktátorként, s mindegyik mellett az őket kiszolgálók másik „fenevadja” is megjelenik (13. és 17. fejezet). Ők is csak eszközök a Mindenható kezében: „Arra is kapott [hatalmat], hogy hadakozzék a szentek ellen, sőt hogy le is győzze őket, mert hatalmába került minden törzs, nemzet, nyelv és nép” (13,7). A Jelenések könyvében a történelem iszonyatai egyszerre lesznek a gonosz megnyilvánulásává és a mindennél hatalmasabb Isten hírnökévé. — A Jel történelemszemléletének egyik legszebb vonása a kétsíkú ábrázolás: a földi történést kíséri és relativizálja, ideiglenessé teszi a mennyei történések sora. Úgy, ahogy a 454. énekünk — W. How múlt századi anglikán

püspök alkotása — festi meg ezt a mélységi, dimenzionális történetlátást: „Ott zeng az ének, itt még könny pereg . . .” (Dóka Zoltán).

Luther a Jelenések könyvéhez később írt, második előszavában szól arról, hogy a Jel vizsgálásul és intésül szolgálhat a kereszténységnek. „Csak ha tisztán marad nálunk az evangélium igéje, s mi azt kedvesnek és értékesnek tartjuk, akkor nem kell kételkednünk, hogy Krisztus minden csapáson, fenevadon, gonosz angyalon keresztül szentjeivel van és végül győz” (1530).

A Jelenések könyvén végighúzódik Isten és Krisztus mindeneket átfogó dicsérete s magasztalása. Az egész mindenség Istent és Krisztust együtt dicsóiti, és neki zeng hálaéneket. Isten nemcsak a Teremtő, aki előtt a teremtett világ hódol, hanem a megváltó Isten is, aki a Bárány által szerzett válságot az egész világnak: „Majd hallottam, amint minden teremtmény a mennyben és a földön, a föld alatt és a tengerben, és minden, ami ezekben van, mondotta: Dicséret és tisztesség, dicsőség és erő legyen a trónon Ülőnek és a Báránynak örökkön örökké!” (5,13)

A teremtett kozmosz Istent dicsérő magasztalása hallhatatlan emberi füleknek. A Jelenések könyve ezt a néma dicsóítést szólaltatja meg. És zeng az üdvösségben már most — a Biblia utolsó könyvének sorain át — a hit harcában győzteseknek az éneke, „Isten hárfájával kezünkben” (15,2—4).

A sorozat befejezésül

Az Újszövetség szingazdagságába tekintő sorozat végére értünk. Alkonyi esztendeimből négy évet kísért végig ez a bibliai iratról iratra történő, a keletkezési folyamatot követő teológiai belemélyedés az Újszövetségbe. Rész helyett az *egész*, amelybe merülhettem: az egyes könyvek, a különböző szerzők sajátossága, külön kincse, kiemelkedő mondanivalója. Életem vége felé adott meg, hogy részesüljek összefogottan ebben a pazar látványban és kiszélesedjék előttem az Újszövetség káprázatos látóhatára. A munkálatból magam nyertem a legtöbbet. Az történt, amit lelkészi pályám során fiatal korom óta tapasztalhattam: a teológiai kutatás hitmélyítő folyamat, ha egzisztenciálisan végezzük. Különösen érvényes ez az Újszövetséggel való tudományos foglalkozásra, mert itt közvetlenül kerülünk Isten igéjének hatása alá. A Földön járt, megfeszített, feltámadott, megdicsőült Jézus Krisztusról mondott és írt *egykori* biznyságtétel, a kérésgma — mi lenne más az Újszövetség! — magában hordozza az ismételt megelevenedését. Ahogyan a Szentírás a Szentlélek eszközeinek bizonyult közel kétezer év óta. Mintha láthatatlan sugárzás lenne beléje rejtve. A végére pedig nem lehet érni. Az újszövetségi kutatás mindig talál benne újat, aktuálisat, korszerűt. Köszönöm Istennek, hogy amikor már egészségi állapotom miatt nem folytathatom igehirdető szolgálatomat, tartósan belemerülhettem szent könyvünkbe oly módon, ahogyan arra eddig *ilyenképpen* nem volt alkalom. S tettem ezt azzal a szándékkal, hogy az Újszövetség mai olvasói részesei legyenek hasonló élménynek, hitbeli tapasztalatnak.

Befejezésül néhány összefoglaló tanulságot szeretnék átadni. Az Újszövetség a *legökumenikusabb mű*. A benne található különböző „színek” legtöbb esetben olyan eltérést, különbséget mutatnak egymástól, hogy azok tulajdonképpen felérnek a mai keresztény felekezetbeli választóvonalakkal. Kiderül, hogy soha nem volt egységes az egyház, kezdetben sem. A keresztény

tanítás a fiatal egyház idején sem volt azonos. De a centrumban, a Jézus Krisztusban való hitben mégis egyik lehettek és lehetünk, ha belső küzdelmek révén is. Az egyházak „egyesítése” nemcsak irreális, megvalósíthatatlan törekvés, de alapvetően ellenkezik a keresztény hit természetével. Isten színgazdagságot akar, és nem egyenruhát. Az egyházak „egysége” ellenben adottság és feladat, mert a központban, a Krisztusnál való találkozást állítja elénk.

Istent, Jézus Krisztust nem lehet *marokra* fogni — sem egy kézzel, sem több kézzel. A Szentírás egyetlen könyve vagy néhány könyve sem sajátíthatja ki őt. Manapság inkább az evangéliumokat részesítik előnyben hívő emberek, s Pál apostolt félreteszik. Veszteség éri ezzel nemcsak őket, hanem — merész szóval — Isten *mai* kinyilatkoztatását. Legyen fontos számunkra az Újszövetség legtöbb könyve, mint egy-egy út az Isten felé. Am ne felejtjük el, hogy az *egész* Biblia sem ad teljes képet Istenről. Isten több, mint az Újszövetség, több mint a teljes Szentírás. Általa annyi világosodik meg előttünk az Istenből, amennyit ő elegendőnek tartott a földi vándorútunkra. „Töredékes az ismeretünk és töredékes a prófétálásunk. Amikor pedig eljön a tökéletes, eltöröltetik a töredékes... Most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre” (1 Kor 13,9—10.12). Alázatosan szabad az Újszövetséget olvasni. Számos képzelet, fogalma csak kép, szimbólum, metafora. A Biblia szó szerinti ihletettségét vallókat fenyegeti a hitbeli mindentudás csalóka délibábja, s a vele együttjáró „hívó fölény”. Sorozatunk arra is rávezethetett, hogy a Szentírásból ne csináljunk bálványt. Maradjon meg annak, aminek teológiai meggyőződésem és hitem szerint Isten adta: az őt körülvevő szentséges homály megvillanó sugarainak.

Azt is megláthattuk, hogy soha nem volt a Földön *tiszta* egyház, sem tanításban, sem életvitelben, sem csupa igazi hívő közösségében. A legrégebb újszövetségi iratok tükrözik, hogy kezdettől fogva téves tanításokkal, viszályokkal, durva bűnökkel küzd a gyülekezet. Alaptalan az a közfelfogás, hogy az elején még romlatlan egyház a múltó idővel torzult el, s lett széthúzás, tévelygés, erkölcsi bajok fészke. Sőt voltak helyek, ahol — visszafelé tekintve az ortodoxia, igazhitűség nézőpontjából — *eretnkséggel* kezdődött a kereszténység. Szektás tévhit, hogy valaha is lett volna és valamikor is lehetne megteremteni a valódi hívők közösségét. Az egyház mint egyház is bűnbocsánatból él.

Az Újszövetség végigkíséréséből világossá lehetett, hogy alapjában véve két ismertetőjelre vihető vissza bármely időben a kereszténység. Az egyik a Krisztus-központú hit. Ezt azonban nem szabad Krisztus-monizmus értelmében venni és gyakorolni. Mintha *egyedül* Krisztus lenne hitünk és életünk tartalma. Krisztus mögött mindenütt az Újszövetségben Isten áll. Jézus Krisztus az Atyához vezet. Általa mindig az Atyához érünk. — A másik pedig: az Újszövetség szinte mindenütt a végső jövő, a teljesség felé tekint — nevezük örök életnek, feltámadásnak vagy másképpen. „Ha csak ebben az életben reménykedünk a Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk” (1Kor 15,19). Az Újszövetségben elmélyedt útunk végén Krisztuson át az Isten és az örökkévalóság vár. Most is, s majd utolsó órákon.

KULTURÁLIS FIGYELŐ

Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást!

Magvető, Budapest 1992. 468 old.

Ez a könyv Szépfalusi István 12 évvel ezelőtt nyugaton megjelent munkájának második bővített kiadása. Megírásának két eltérő motívuma volt. Szépfalusi egyrészt ösztönözte Illyés Gyula 1977. évi megjegyzése, hogy fontos lenne a környező államokban élő magyarság szociográfiai vizsgálata. A könyv erre vállalkozik. Másrészt Szépfalusi a protestáns Magyar Lelkigondozó Szolgálat lelkészeként már közel negyven éve rendszeresen látogatta az Ausztria különböző részeiben élő magyar protestánsokat. Ebben a könyvben ezeknek a látogatásoknak tapasztalatait, egy kérdőív segítségével gyűjtött adatait mutatja be és elemzi. Kétségtelen, hogy a felkeresett 709 személy és családja nem tekinthető az Ausztriában élő — általa 70 ezerre becsült — magyar, pontosabban magyarul beszélő személy reprezentatív mintájának, már csak azért sem, mert a Lelkigondozó Szolgálat és a Bornemisza Társaság címjegyzékeiből kellett kiindulnia. Ennek ellenére a kapott információk jó képet adnak az ausztriai magyarságról. A könyvet bizonyos értelemben Németh Lászlónak a Medve utcai polgári iskoláról írott szociográfiájához hasonlíthatjuk: Németh Lászlónak is mindennapi munkája volt az iskolaorvosság és ebből írt egy értékes szociográfiát, mert a mindennapi tevékenysége során szerzett tapasztalatokat széles társadalmi keretben tudta látni és bemutatni.

Ebben az ismertetésben nincs mód kitérni mindazokra a kérdésekre — a magyarok társadalmi összetételétől a házastársválasztásukon keresztül az egyesületi életig —, amelyekkel Szépfalusi foglalkozik. A könyv ezen érdekes tényeken kívül óhatatlanul felébrésztli az olvasóban azt az általánosabb kérdést, hogy vajon mi értelme volt és van a Szépfalusi által Ausztriában végzett munkának, a magyarsághoz és az egyházhoz tartozás fenntartása érdekében tett erőfeszítéseinek. A szkeptikus kérdés megfogalmazására alkalmat ad a könyv számos megállapítása: a magyarok (magukat magyar anyanyelvűeknek állítóok) számának csökkenése, a burgenlandi magyar falvak gyermekeinek fokozatos német anyanyelvűvé válása, az Ausztriába emigráltak egy jelentős részének kifejezett asszimilációs törekvése, a magyarok egy része körében felfedezhető „anyanyelvi kisebbségi érzés”, az a tény, hogy az ausztriai magyar protestánsoknak csak egy kisebbségével [Szépfalusi becslése szerint 15 százalékkal] képesek kapcsolatot tartani, az a tény, hogy az Osztrák Evangélikus Egyház sem nézte mindig jó szemmel a magyar protestáns szolgálat működését (mert azt az osztrák életbe való teljes beolvadást akadályozó tényezőnek tekintették).

E kérdés mögött korunk egyik igen aktuális társadalmi és társadalomtudományi kérdése húzódik meg: van-e sze-

repe, fontossága a 2000 körüli években a világon, a fejlett országokban, azok között is az egyesülés felé haladó Európában és különösképpen itt Közép-Európában a nemzethez vagy etnikumhoz, valamint az egyházhoz és valláshoz tartozásnak? Nincs-e igazuk azoknak, akik szerint a nemzet és hozzá való tartozás elavult fogalmak és érzések, fel fogja őket váltani az egész emberiséghez, vagy legalábbis Európához tartozás érzése, a feltartóztathatatlanul előrehaladó szekularizáció pedig jelentéktelenné fogja tenni a vallás szerepét a modern ember életében és az egyházak szerepét a modern társadalmakban.

A fenti szkeptikus kérdésre először egészen konkrét síkon szeretnék választ adni: Szépfalusi István a Magyar Lelkigondozó Szolgálaton keresztül igen sok (több száz vagy több ezer?) Ausztriába emigrált magyarnak nyújtott nagy segítséget az első egzisztenciális gondok leküzdésében és az emigrációval szűkséggéppen együttjáró lelki problémák megoldásában. Ha csak ez lenne munkájának eredménye, akkor is bőven megérte ezt a munkát évtizedeken keresztül végeznie. Hozzátennem azt is, hogy a Bornemisza Társaságon keresztül a magyar alkotó értelmiség sok tagjának — akiket látogatásra, szereplésre Ausztriába meghívott — nyújtott értékes támogatást a magyarországi és környező államokbeli elszigeteltség csökkentéséhez.

A könyv nemcsak a fenti szkepszist sugalló, hanem annak ellentmondó, konkrét információkat is tartalmaz. A megkérdezettek idézet szavaiból kitűnik, hogy sokak számára nagyon fontos volt a protestáns és magyar szolgálattal való kapcsolat. Sokak számára ez volt az egyetlen intézményes kapcsolat a magyarsággal. Jellemző, hogy sok magyar protestáns, ha nem volt alkalma magyar nyelvű protestáns istentiszteletre mennie, akkor magyar nyelvű misét látogatott, inkább mint német nyelvű protestáns istentiszteletet.

Általánosabb és elméletibb szintre emelkedve a fenti kérdésre azt a választ is lehet adni, hogy úgy látszik — és ezt a társadalomtudósoknak egyre nagyobb része is felismerni látszik —, a vallás és a nemzeti identitás érzése nem vész ki a modern társadalmakból. Az ember láthatóan nem térhet ki az elől, hogy az élete értelmére vonatkozó végső kérdésekre választ keressen, és a vallások mindeddig jobb válaszokat kínáltak, mint az ateista ideológiák, a különböző filozófiai irányzatok vagy általában a tudomány. Úgy látszik továbbá, hogy az ember számára szükségesek olyan „középszintű” identitás-érzések, mint a nemzethez, egyházhoz, gyülekezethez tartozás. Úgy tűnik, hogy ha az individuumon kívül nem marad más, mint az emberiséghez tartozás, akkor az egyes ember nem képes harmonikusan, boldogan élni, a társadalom értékes tagja lenni. A vallási és nemzet identitás erősebbnek bizonyult, mint az osztály és az ideológia. A vallást és a nemzeti identitást, amelyet a Magyar Lelkigondozó Szolgálat próbált Ausztriában erősíteni, mindenképpen értékes tehát felkínálni minden emberi társadalom minden tagjának.

Kérdés persze, hogy van-e értelme Ausztriában magyarnak maradni, nem helyesebb-e minél gyorsabban asszimilálódni, mint ahogyan az a „nemzetállam” fogalmából kikövetkeztethető lenne. Az a 19. században eluralkodott felfogás, hogy a nemzet és az állam egybe kell hogy essen, és hogy az állampolgárságnak egyértelműnek kell lennie az adott nemzethez való tartozással, ma már mindenképpen elavultnak bizonyult. Ma természetesnek, sőt értékesnek tűnik, ha egy államon belül több nemzet tagjai élnek, sőt egyre inkább természetesnek látszik a „kettős identifikáció” is: egy adott személy tekintheti magát két, sőt több nemzet tagjának.

(Folytatás a 63. oldalon.)

DIAKONIA

Lutheran Review

Summary

Publication of the
Lutheran Church in Hungary
Editor: D. Imre Veöreös
Assistant Editor: László Bizik
Editorial and Publishing Office:
H—1447 Budapest P. O. B. 500
Subscriptions to the above address.
Annual Subscription: 560.— Fts.

The main theme in this issue is the minority problem. The subject is approached from many aspects. Some authors address the minority issue and its challenges in general, while others analyse a specific minority situation.

With the authenticity of personal experience, gerontologist-writer *Alaine Polcz* recollects the crippling, yet fortifying memories of the Transylvanian fate. With criticism and selfcriticism he seeks for a course between the reflexes of constant defense and unconditional assimilation. His conclusions are universally valid. Namely, the commands for 'conformity without self-surrender' and 'accepting and having accepted' save both from majority arrogance and from minority withdrawal.

In the address given at the opening of the European Protestant Hungarian Free University, *Anna Jókai*, president of the Hungarian Writers' Association, welcomes the Hungarian intellectuals from Western Europe on the occasion of their first session in Hungary. This excellent initiative was started officially 23 years ago, though in effect it dates back to much earlier when after World War II. and then after 1956 a continuous stream of 'dissidents' left Hungary to preserve their Hungarian identity in a minority role in the western societies. While lifting up their voices for us and on our behalf, they enriched all of Europe and all mankind. Today, when Hungary is becoming ever more like a huge Hyde Park, the intellectual values need protecting in a wise and cultured manner.

Physicist *Dr. Jenő Sólyom*, a secular superintendent in the Lutheran Church, writes about the Lutheran minority role. Christianity is a minority worldwide, Lutherans the more so. After reviewing the Lutheran World Federation's statistical report and analysing

the inaccuracies of the Hungarian church statistics, he concludes that despite an increasing trend in church functions, church memberships have dropped dramatically. In Hungary only half of the 'statistically probable' Lutherans (cca. 250 thousand) are in active contact with the church who carry the burdens. The drop in numbers is offset only by the members who confess their Lutheran faith consciously and positively.

In Hungary gypsies traditionally settle on the outskirts of the Hungarian villages. What happens if all the native Hungarian population leaves a small village and their houses are bought up by gipsy families? What good or what bad comes from setting up a characteristic gipsy ghetto which will gradually lose all contact with the outside society? Sociologist *Dr. Iván Szelényi* (UCLA) introduces the gipsy micro-society at the small village of Csenyété. This situation is a noteworthy lesson for the broader society.

For the past four years the journal has been running a serial under the title 'The Wealth of Colour in the New Testament'. Despite a number of diversities in the New Testament scriptures, they are unified in the good news of the incarnate, crucified, risen and glorified Jesus Christ, the centre of the New Testament. In looking for the characteristic testimony of each author, editor *D. Imre Veöreös* discovered the incredible wealth of the N. T. This issue brings the last instalment in the serial dealing with the Book of Revelation. In the author's view, the New Testament is the most ecumenical work.

Besides the papers reviewed above, also a full Table of Contents is included in the English and German languages.

DIAKONIA

Lutherische Rundschau

Aus dem Inhalt

Das Hauptthema dieser Nummer ist die *Minderheitenfrage*, die von vielen Seiten her betrachtet wird. Die Studien befassen sich teils allgemein mit der Problematik und Herausforderung, als Minderheit zu leben, teils — nüchtern und engagiert — speziell mit der Lage einer Minderheit.

Der Gerontologe und Schriftsteller *Alaine Polcz* beschreibt aus persönlicher Erfahrung seine bedrückenden und zugleich stärkenden Erinnerungen an das einstige Schicksal Siebenbürgens. Kritisch und selbstkritisch sucht er den Weg zwischen ererbtem Verteidigungsreflex und bedingungsloser Assimilation. Dabei kommt er zu verallgemeinerungsfähigen Feststellungen, denn der Imperativ „paß dich an, aber ohne Selbstaufgabe“ und die Erfüllung des Gebotes der Aufnahme und des Akzeptiertwerdens schützt sowohl vor der Arroganz der Mehrheit als auch vor der Abkapselung der Minderheit.

In ihrer Eröffnungsrede der Freien Universität Europäischer Protestantischer Ungarn begrüßt die Präsidentin des ungarischen Schriftstellerverbandes *Anna Jókai* die ungarischen Intellektuellen Westeuropas aus Anlaß ihrer ersten Sitzung in Ungarn. Diese großartige Initiative begann vor 23 Jahren, eigentlich aber schon, als nach dem Zweiten Weltkrieg und 1956 ein ständiger Strom von „Dissidenten“ Ungarn verließ und die besten von ihnen sich als Minderheit in den westlichen Gesellschaften berufen fühlten, Ungar zu bleiben. Während sie statt unser und für uns die Stimme erhoben, dienten sie ganz Europa als Bereicherung der Menschheit. Heute, wo Ungarn immer mehr einem großen Hyde-Park gleicht, hat es die weise und kulturierte Verteidigung geistiger Werte wahrlich nötig.

Der Physiker *Dr. Jenő Sóltyom*, Laieninspektor der lutherischen Kirche, analysiert die Minderheitensituation der Lutherischen. Schon die Christen sind

Herausgegeben von der Lutherischen Kirche in Ungarn

Redakteur: *D. Imre Veöreös*

Stellvertretender Redakteur:

László Bizik

Schriftleitung und Verlag:

H—1447 Budapest Postfach 500

Erscheint viermal jährlich.

Bestellung an die obige Adresse.

Abonnement pro Jahr: 560,— Forint.

eine Minorität in der Welt, um wieviel mehr dann die Lutheraner. Nach einem Überblick über die statistischen Berichte des LWB folgert er aus den prinzipiellen und praktischen Ungenauigkeiten der ungarischen Kirchenstatistiken ein dramatisches Sinken der Seelenzahl trotz des Trends zunehmender Kasualien. Lutheraner mit echtem Gemeindekontakt, die auch an den Aufgaben teilnehmen (ca. 250 000), sind nur die Hälfte der „statistischen“ Wahrscheinlichkeit. Den zahlenmäßigen Rückgang gleicht nur das positive Bekenntnis der ihren lutherischen Glauben kennenden und bewußt lebenden Mitglieder aus.

Die traditionelle Siedlungsform der Zigeuner in Ungarn bildete sich an den Rändern und Enden der ungarischen Dörfer heraus. Was aber geschieht, wenn die eingesessenen Ungarn eines kleinen Dorfes fortziehen und ihre Häuser ausschließlich von Zigeunern gekauft werden? Was hilft und schadet ein spezielles dörfliches Zigeuner-Getto, das langsam fast alle Kontakte zur weiteren Gesellschaft verliert? Dies beschreibt der Soziologe (UCLA) *Dr. Iván Szélenyi* am Beispiel der Zigeuner-Mikrogesellschaft des Dörfchens Csenyéte zum erheblichen Nutzen auch der breiteren Gesellschaft.

Vier Jahre hindurch erschien die Serie „Der Farbenreichtum des Neuen Testaments“ vom Redakteur der Zeitschrift *D. Imre Veöreös*, die nun mit dem Buch der Offenbarung beendet wird. Den spezifischen Eigenheiten der einzelnen Bücher nachgehend, zeigte der Autor ihr gemeinsames Zeugnis von dem gekreuzigten, auferstandenen und verherrlichten Jesus Christus auf und stellte dabei fest, daß das Neue Testament das am meisten ökumenische Werk ist.

Außerdem bringen wir das *vollständige Inhaltsverzeichnis* in englischer und deutscher Sprache.

Contents

- Ernő Urbán*: The Waking Word (I. Sam. 3,1—11)
Anna Jókai: Greeting Hungarians from Western Europe*
Imre Molnár: Review of the Hungarian Minority Situation
Jenő Sólyom: Lutherans in Minority*
Iván Szelényi: Gipsy Society below the Society*
Imre Bohus: Jesus and the Minority
András Lányi: Further to the Natural History of an Aggressive Society
Alaine Polcz: In Minority
Cs. Éva Gyimesi: To Go or Not To Go? — The Nature of Self-justification
István Domán: A Rabbi on the Sense of Minority
Jenő Szigeti: In Minority — Personal Experiences with a Measure of Lesson
Béla Csepregi: The Minority Course at the People's College for Girls in the Sárszentlőrinc Congregation
Eszter Urbán—András Reuss—László Scholz: Ernő Urbán (1908—1943?)
Tibor Baán: In Memoriam István Vas
Imre Veöreös: The Wealth of Colour in the New Testament — The Book of Revelation*
Anna-Maija Raittila: Poems
János Mányoki: Extracts from 'The Visible World' by J. A. Comenius
Cultural Review: István Szépfalusi: See, Hear Each Other! (*Rudolf Andorka*)

* Brief résumé on Page 79.

Inhaltsverzeichnis

- Ernő Urbán*: Das weckende Wort (I. Sam. 3,1—11)
Anna Jókai: Begrüßungsansprache der westeuropäischen Ungarn*
Imre Molnár: Überblick über die Lage der ungarischen Minderheiten
Jenő Sólyom: Die Lutheraner in der Minderheit*
Iván Szelényi: Zigeunergesellschaft unterhalb der Gesellschaft*
Imre Bohus: Jesus und die Minderheit
András Lányi: Zur Naturgeschichte des aggressiven Nationalismus
Alaine Polcz: In der Minderheit*
Éva Cs. Gyimesi: Gehen oder bleiben? — Die Natur der Selbstbestätigung
István Domán: Ein Rabbi über das Minderheitsgefühl
Jenő Szigeti: In der Minderheit — Meine persönlichen Erlebnisse mit gewissen Lehren
Béla Csepregi: Der Minderheiten-Mädchenkurs der Volkshochschule von Sárszentlőrinc
Eszter Urbán—András Reuss—László Scholz: Ernő Urbán (1908—1943?)
Tibor Baán: Erinnerung an István Vas
Imre Veöreös: Der Farbenreichtum des Neuen Testaments — Das Buch der Offenbarung*
Gedichte von *Anna-Maija Raittila*
János Mányoki: Ausschnitte aus J. A. Comenius' Buch „Die sichtbare Welt“
Kulturelle Rundschau: István Szépfalusi: Seht und hört einander! (*Rudolf Andorka*)

* Kurze Zusammenfassung des Artikels auf S. 80.

Ára: 70 Ft

DIAKONIA